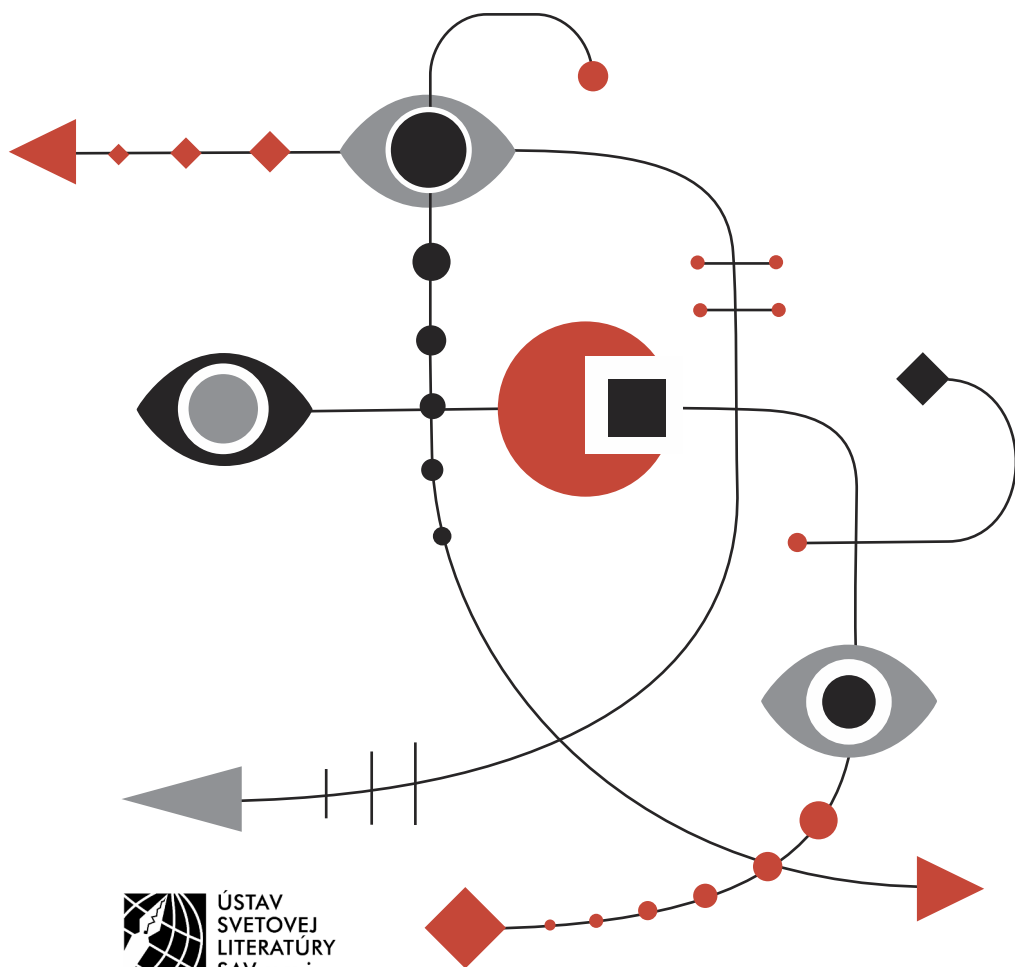

VYBRANÉ KAPITOLY Z TEÓRIE A PRAXE PREKLADU VO VEDÁCH O ČLOVEKU A KULTÚRE

Ivana Kupková (ed.)

ÚSTAV
SVETOVEJ
LITERATÚRY
SAV, v. v. i.

ÚSTAV
SVETOVEJ
LITERATÚRY
SAV, v. v. i.

Prof. PhDr. Katarína BEDNÁROVÁ, CSc.
(Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.)

Doc. PhDr. Erika BRTÁŇOVÁ, CSc.
(Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.)

Doc. Mgr. Nina CINGEROVÁ, PhD.
(Filozofická fakulta UK v Bratislave)

Doc. PhDr. Valerij KUPKA, CSc.
(Filozofická fakulta UK v Bratislave)

Mgr. Ivana KUPKOVÁ, PhD.
(Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach)

Prof. PhDr. Mária KUSÁ, CSc.
(Filozofická fakulta UK v Bratislave)

Mgr. Jana LEVICKÁ, PhD.
(Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.)

Doc. Mgr. Katarína MOTYKOVÁ, PhD.
(Filozofická fakulta UK v Bratislave)

Doc. PhDr. Ivan ŠUŠA, PhD.
(Filozofická fakulta UK v Bratislave)

Doc. PhDr. Jana TRUHLÁŘOVÁ, CSc.
(Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.)

VYBRANÉ KAPITOLY Z TEÓRIE A PRAXE PREKLADU VO VEDÁCH O ČLOVEKU A KULTÚRE

Ivana Kupková (ed.)

Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.

Bratislava 2025

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVVV-21-0198.

This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract no. APVV-21-0198.

© Prof. PhDr. Katarína Bednárová, CSc. (Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.),
doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc. (Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.),
doc. Mgr. Nina Cingerová, PhD. (Filozofická fakulta UK v Bratislave),
doc. PhDr. Valerij Kupka, CSc. (Filozofická fakulta UK v Bratislave),
Mgr. Ivana Kupková, PhD. (Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach),
prof. PhDr. Mária Kusá, CSc. (Filozofická fakulta UK v Bratislave),
Mgr. Jana Levická, PhD. (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.),
doc. Mgr. Katarína Motyková, PhD. (Filozofická fakulta UK v Bratislave),
doc. PhDr. Ivan Šuša, PhD. (Filozofická fakulta UK v Bratislave),
doc. PhDr. Jana Truhlářová, CSc. (Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.), 2025.

Vedecká editorka

Mgr. Ivana Kupková, PhD. (Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach)

Vedecké recenzentky

PhDr. Libuša Vajdová, CSc., emeritná vedecká pracovníčka (Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.)
Doc. PhDr. Paulína Šišmišová, PhD.

Jazyková redakcia a preklad resumé

Mgr. Zuzana Močková Lorková, PhD. (Filozofická fakulta UK v Bratislave, v rámci projektu VEGA č. 2/0092/23)

Menný register

Ing. arch. Alexander Kupko

Vydal Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i., 2025

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/?ref=chooser-v1>

ISBN 978-80-88815-28-0 (tlač)

ISBN 978-80-88815-29-7 (online)

DOI <https://doi.org/10.31577/2025.9788088815297>

OBSAH

Zoznam skratiek ■ 6

Ivana Kupková: Predslov ■ 7

KONTEXTY TRANSFERU A PREKLAD VO VEDÁCH O ČLOVEKU A KULTÚRE NA SLOVENSKU

Katarína Bednárová: Preklad a aspekty recepcie socio-humanitnovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí (podoby a pojmy) ■ 12

Mária Kusá: Premeny a osudy vydavateľského prostredia v slovenskom kultúrnom priestore z hľadiska prekladov textov socio-humanitnovednej spisby (1918 – 1989) ■ 50

Jana Levická: Špecifiká vývoja a tvorby slovenskej terminológie ■ 76

TEÓRIA V PRAXI

Jana Truhlářová: Preklady francúzskych literárnovedných textov a problémy terminológie ■ 116

Katarína Motyková – Nina Cingerová: Diskurzna analýza v translatológii (na príkladoch recenzií z akademických časopisov Filozofického ústavu SAV v rokoch 1946 – 1956) ■ 146

Ivana Kupková: Remeslo prekladu alebo Ako (ne)prepíšujeme mená z ruskej cyriliky do slovenčiny ■ 178

RECEPČNÉ SÚVISLOSTI

Erika Brtáňová: Recepčia antického dedičstva v slovenskej slovesnej tvorbe ■ 218

Ivan Šuša: Umberto Eco a vedy o človeku a kultúre – typologicko-recepčné súvislosti ■ 240

Valerij Kupka: K niektorým špecifikám prekladu ruskej náboženskej filozofie do slovenčiny ■ 267

SUMMARY ■ 286

AUTORKY A AUTORI ■ 291

EDIČNÁ POZNÁMKA ■ 295

MENNÝ REGISTER ■ 297

ZOZNAM SKRATIEK

ASFK – Asociácia slovenských filmových klubov
ČR – Česká republika
EU – Ekonomická univerzita
FF – Filozofická fakulta
FiF UK – Filozofická fakulta Univerzity Komenského
FSŠ – Fakulta stredoeurópskych štúdií
JÚLŠ – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra
KSS – Komunistická strana Slovenska
KSSJ – *Krátky slovník slovenského jazyka*
KÚS – Kníhtlačiarsky účastinársky spolok
LF – Literárny fond
MS – Matica slovenská
PSP – *Pravidlá slovenského pravopisu*
SAV – Slovenská akadémia vied
SAVU – Slovenská akadémia vied a umení
SFÚ – Slovenský filmový ústav
SFVU – Slovenský fond výtvarných umení
SNK – Slovenská národná knižnica
SNM – Slovenské národné múzeum
SPN – Slovenské pedagogické nakladateľstvo
SSSJ – *Slovník súčasného slovenského jazyka*
SP – Slovenské pohľady
SR – Slovenská reč
SÚJS – Slavistický ústav Jána Stanislava
SVKL – Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry
UK – Univerzita Komenského
UKB – Univerzitná knižnica v Bratislave
UKF – Univerzita Konštantína Filozofa
ÚSL – Ústav slovenskej literatúry
ÚSvL – Ústav svetovej literatúry
ÚV KSS – Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska
VEDA – VEDA, vydavateľstvo SAV
VSAV – Vydavateľstvo SAV
VSSS – Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov
VŠVU – Vysoká škola výtvarných umení

PREDSLOV

Ivana Kupková

Problematika tzv. odborného prekladu stála donedávna (až na pár výnimiek) na okraji systematického záujmu slovenskej translatológie, ktorá sa orientovala prevažne na umelecký preklad. Až donedávna sme teda z oblasti odborného prekladu na Slovensku nemali zovšeobecňujúce či sumarizujúce publikácie porovnateľné s dnes už klasickými prácami venovanými umeleckému prekladu, akými sú napríklad *Teória umeleckého prekladu* (1975) Antona Popoviča¹, *Kontexty prekladu* (1982) Jána Ferenčíka² či *Preklad ako tvorba* (1984) Jána Vilikovského³. Ich spektrum dopĺňajú ďalšie početné monografické práce zamerané na rôzne otázky teórie a dejín prekladu i špecifické problémy umeleckého prekladu, ako aj dvojdielny *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry. 20. storočie* (2015, 2017) vypracovaný kolektívom autorov pod edičným vedením Olgy Kovačičovej a Márie Kusej.⁴

K systematickejšiemu skúmaniu prekladu odborných textov dochádza až v druhej dekáde 21. storočia, keď sa objavuje aj viacero publikácií⁵, ktoré sa zameriavajú predovšetkým na odborný preklad v neprírodných vedách a okrem iného sa usilujú ho aj terminologicky vymedziť (od pôvodného termínu *preklad spoločenskovedných textov* až k pojmom *socio-humanitný*, resp. *socio-humanitnovedný preklad* či *preklad vo vedách o človeku a kultúre*). V tomto úsilí pokračuje aj vedecký projekt financovaný štátnou Agentúrou na podporu výskumu a vývoja *Preklad a aspekty recepcie spoločenskovedných a humanitnovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí*⁶, v rámci ktorého v roku 2024 editorky Katarína Bednárová, Mária Kusá a Silvia Rybárová vydávajú kolektívny *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*⁷.

Práve na tento slovník, akýsi pendant k slovníku prekladateľov umeleckej literatúry, nadväzuje aj publikácia *Vybrané kapitoly z teórie a praxe prekladu vo vedách o človeku a kultúre* ako ďalší z výstupov uvedeného vedeckého projektu. Impulzom pre vznik

1 POPOVIČ, A.: *Teória umeleckého prekladu: aspekty textu a literárnej komunikácie*. Bratislava: Tatran 1975.

2 FERENČÍK, J.: *Kontexty prekladu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1982.

3 VILIKOVSKÝ, J.: *Preklad ako tvorba*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1984.

4 KOVAČIČOVÁ, O. – KUSÁ, M. (eds.): *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry: 20. storočie: A–K, L–Ž*. Bratislava: VEDA 2015 a 2017.

5 Podrobnejšie pozri v tejto publikácii kapitolu K. Bednárovej *Preklad a aspekty recepcie socio-humanitnovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí (podoby a pojmy)*, s. 12–17.

6 APVV-21-0198 *Preklad a aspekty recepcie spoločenskovedných a humanitnovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí* (2022 – 2026).

7 BEDNÁROVÁ, K. – KUSÁ, M. – RYBÁROVÁ, S. (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava. ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024.

tejto publikácie boli prednášky o rôznych aspektoch prekladu socio-humanitnovedných textov uskutočňované ako súčasť projektu v priebehu rokov 2023 a 2024. Písomná podoba umožnila ich autorkám a autorom obsah a rozsah prezentovanej otázky rozšíriť a ísť väčšmi do hĺbky skúmanej problematiky. A hoci pôvodne tieto rôznorodé texty spájala iba oblasť skúmania – preklad vo vedách o človeku a kultúre, keď sa spolu ocitli ako kapitoly jednej publikácie, ukázali sa prekvapivé súvislosti. Aj vďaka nim vznikol pomerne kompaktný celok, ponúkajúci čitateľom na jednom mieste informácie, ktoré inde nenájdu. Môže teda poslúžiť ako učebnica poskytujúca vysokoškolským pedagógom prekladateľských aj všeobecných filologických špecializácií či filozofie, histórie alebo spoločenských vied základný materiál pre študentov, s ktorým s nimi môžu ďalej pracovať. Publikácia je však určená aj pre vedeckých pracovníkov z daných odborov, predovšetkým translatológov, a v neposlednom rade i pre prekladateľov.

Vybrané kapitoly z teórie a praxe prekladu vo vedách o človeku a kultúre pozostávajú z troch častí. Prvá časť nazvanú *Kontexty transferu a preklad vo vedách o človeku a kultúre na Slovensku* otvára kapitola *Preklad a aspekty recepcie socio-humanitnovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí (podoby a pojmy)*, v ktorej jej autorka Katarína Bednárová uvažuje v tých najširších súvislostiach o základných pojmoch, mieste a funkcii prekladu socio-humanitnovedných textov v transfere vedeckého poznania a o možnostiach a prostriedkoch jeho skúmania. Vzhľadom na obsahy transferu navrhuje hovoriť o socio-humanitnovedných textoch ako o textoch *epistemických* alebo *diskurzívnych* a ich preklad nazývať aj *epistemickým prekladom*. Mária Kusá v kapitole *Premeny a osudy vydavateľského prostredia v slovenskom kultúrnom priestore z hľadiska prekladov textov socio-humanitnovednej spisby (1918 – 1989)* zasa uvádza preklad socio-humanitnovedných textov do historického kontextu, zaoberá sa jeho funkciou z pohľadu vydavateľa a najmä štruktúrou a fungovaním slovenských vydavateľstiev špecializujúcich sa na vydávanie prekladov z oblasti vied o človeku a kultúre. Iný kontext, na pohľad úzko jazykový, ale dôležitý pre všetky vedy, ponúka Jana Levická v kapitole *Špecifiká vývoja a tvorby slovenskej terminológie*. Kapitola poskytuje vyčerpávajúci prehľad najvýznamnejších udalostí, publikácií a osobností, ktoré ovplyvnili vývoj terminológie v slovenčine od predpisovného obdobia až po koniec 20. storočia. Štúdia zároveň ukazuje, ako sa uvažovanie o terminológii tak z oblasti humanitných a spoločenských vied, ako aj z oblasti prírodných vied (medicína, botanika, zemepis) či matematiky podieľalo na formovaní pravidiel slovenskej termín tvorby.

Druhá časť knihy nazvaná *Teória v praxi* obsahuje kapitoly, v ktorých sa buď riešia teoretické otázky, ktoré potom ovplyvňujú (nielen prekladovú) prax, alebo sa určité teoretické postupy aplikujú v prekladovej praxi či pri jej skúmaní. Jana Truhlářová sa v štúdiu *Preklady francúzskych literárnovedných textov a problémy terminológie* venuje slovenským prekladom z francúzštiny z oblasti literárnej vedy a transferu literárnovedného myslenia z jedného prostredia do druhého. Odlišné chápanie obsahu literárnej vedy má za následok, že základné literárnovedné termíny vo francúzštine a slovenčine si navzájom nezodpovedajú a môžu sa dokonca javiť ako nepreložitelné, čo spôsobuje problémy pri preklade i pri recepcii francúzskych literárnovedných textov. Kapitola Kataríny Motykovej a Niny Cingerovej *Diskurzívna analýza v translatológii (na príkladoch*

recenzií z akademických časopisov Filozofického ústavu SAV v rokoch 1946 – 1956) poskytuje praktickú ukážku využitia diskurznej analýzy ako metódy kvalitatívneho výskumu v translatológii. Pomocou diskurznej analýzy (s využitím softvéru na kvalitatívnu analýzu obsahu) autorky zisťovali, aký bol obraz prekladania a prekladateľa humanitnovedných (filozofických) textov v 40. a 50. rokoch 20. storočia, keď sa na Slovensku menila spoločenská paradigma. Uplatnením teoretického postupu v praxi sa zaoberá aj Ivana Kupková v kapitole *Remeslo prekladu alebo Ako (ne)prepíšujeme mená z ruskej cyriliky do slovenčiny*, v ktorej demonštruje, že prepis vlastných mien, nevyhnutný v preklade medzi jazykmi s rôznym typom písma, sa môže týkať aj jazykov s rovnakým písmom, a teda je vecou základných prekladateľských zručností aj kultúrneho transferu už na grafickej úrovni textu, a to vo všetkých druhoch prekladu vrátane prekladu socio-humanitnovedných, resp. epistemických textov.

Otázkam recepcie sa venuje trojica textov v tretej časti publikácie s názvom *Recepčné súvislosti*. Erika Brtánová v kapitole *Recepcia antického dedičstva v slovenskej slovesnej tvorbe* približuje, ako sa menili podoby prítomnosti tvorby antických autorov v slovenskom prostredí aj ako sa vyvíjali metódy prekladu zo starej gréčtiny a latinčiny do slovenčiny, a to od obdobia renesancie až po významné medzníky odborného prekladu z gréckej a rímskej literatúry v 2. polovici 20. storočia. Zároveň tým poskytuje cenné informácie o existujúcich prekladoch antických socio-humanitnovedných textov pre ich potenciálne využitie v iných prekladoch či vedeckom bádaní. Na slovenskú recepciu socio-humanitnovednej tvorby talianskeho semiotika, estetika, medievalistu a esejistu Umberta Eca, ktorý je na Slovensku prostredníctvom prekladov známy skôr ako beletrista, sa sústreďuje Ivan Šuša v štúdii *Umberto Eco a vedy o človeku a kultúre – typologicko-recepčné súvislosti*. Ako dôležitú vidí autor okrem iného motiváciu vydavateľstiev pri vydávaní Ecových diel či otázku ich žánrového určenia, pričom sa ako nevyhnutná ukázala orientácia aj na české preklady. Publikáciu uzatvára kapitola Valerija Kupku *K niektorým špecifikám prekladu ruskej náboženskej filozofie do slovenčiny*, ktorá na konkrétnych príkladoch poukazuje na dôležitosť prekladu kľúčových pojmov filozofického diela v kontexte filozofického systému daného autora i v širšom kultúrnom kontexte. Sprostredkujúca funkcia prekladu filozofického textu totiž so sebou nesie zodpovednosť za to, aby pri jeho ďalšom využití v prijímajúcej kultúre nedošlo k efektu „hluchého telefónu“ – skresleniu až pokriveniu filozofovho myšlienkového odkazu, ako sa to stalo pri preklade tvorby ruských náboženských filozofov (napr. L. Šestova) do slovenčiny.

Vo všetkých kapitolách sa ich autorky a autori zamerali na špecifickú oblasť, v ktorej využili svoju erudíciu. Predsa však sú tu aspekty, ktoré majú jednotlivé kapitoly spoločné. Všetky sa vo viacerých ohľadoch vzťahujú k *Slovníku prekladateľov a prekladateľiek: vedy o človeku a kultúre* – jednak preto, že sám *Slovník* je dobrým zdrojom, z ktorého možno čerpať informácie, a jednak preto, že všetci autori kapitol (až na jednu výnimku) sa na *Slovníku* aj autorsky podieľali a základný výskum, ktorý k tejto práci uskutočnili, im poskytol inšpiráciu a materiál na ďalšie spracovanie. Ďalším spoločným znakom všetkých kapitol je, že spracúvajú témy, ktoré sú problematické a málo preskúmané – ukazuje sa teda, že sú vo výskume relevantné a je potrebné sa im ďalej venovať. Vo viacerých kapitolách sa reflektujú otázky terminológie (J. Levická, J. Truhlářová,

V. Kupka, K. Motyková a N. Cingerová) a témou, ktorá sa vinie všetkými kapitolami (či už explicitne, alebo implicitne), je diskurz v rôznych podobách – ako reflektovaný termín aj ako prax. Reflektujú sa tu aj žánrové otázky (J. Truhlářová, I. Šuša): ukazuje sa, že spektrum socio-humanitnej a socio-humanitnovednej literatúry je veľmi široké, narúša sa tu teda predstava o striktnom delení na odborný, t. j. presný, jednoznačný, a umelecký preklad (K. Bednářová, E. Brtánová, V. Kupka, I. Šuša). Veľmi dôležitou otázkou, ktorá je prítomná vo viacerých kapitolách, je otázka ideologizácie prekladu – priamo predmetom výskumu je síce iba v kapitole K. Motykovej a N. Cingerovej (analýza recenzií prekladov filozofických diel v 40. a 50. rokoch 20. storočia), ale spomínajú ju aj K. Bednářová a M. Kusá (zákaz uvádzať mená prekladateľov, preklady neoficiálnej literatúry a pod.), J. Levická („upevňovanie kontaktov“ medzi češtinou a slovenčinou v 60. rokoch 20. storočia) či V. Kupka (nemožnosť prekladať diela náboženských filozofov v období socializmu). Ako je to pre slovenský translatologický výskum príznačné, takmer všetky kapitoly sa orientujú aj na český kontext. A napokon, všetky kapitoly poskytujú priestor pre zovšeobecnenie a aplikovanie ich záverov aj na iné jazyky alebo typy textov a ponúkajú námety na ďalší vedecký výskum, prípadne na témy záverečných prác ako na čiastkový výskum.

Keďže sa jednotlivé kapitoly tematicky líšia, nemajú úplne identickú štruktúru (napr. z rôznych dôvodov nie všetky obsahujú odporúčanú literatúru). Vo všetkých sa však spomínajú preložené alebo pôvodné diela, ktorých názvy uvádzame nasledovne:

- ak bolo cudzojazyčné dielo preložené do slovenčiny, ako prvý je uvedený názov v slovenčine, v zátvorke potom nasleduje rok vydania prekladu, názov v origináli, resp. v zaužívanej transkripcii a rok vydania originálu;
- ak dielo nebolo preložené, poradie je opačné – ako prvý je názov v origináli a v zátvorke jeho preklad do slovenčiny a rok vydania.

V *Prameňoch* za kapitolou sa nachádzajú nielen skúmané diela, ale aj kľúčové, prevažne prekladové diela spomenuté v kapitole, v *Literatúre* sú uvedené citované publikácie.

Na záver sa chcem poďakovať recenzentkám PhDr. Libuši Vajdovej, CSc., a doc. PhDr. Paulíne Šišmišovej, PhD., za ochotu text prečítať, za jeho posúdenie a cenné pripomienky. Spolu s celým autorským kolektívom verím, že sa táto naša publikácia stane nielen zaujímavým študijným textom, ale aj inšpiráciou pre ďalšie bádanie, také potrebné v tejto ešte vždy málo spracovanej oblasti, a azda aj pre dobrú prax.

KONTEXTY TRANSFERU
A PREKLAD VO VEDÁCH
O ČLOVEKU A KULTÚRE
NA SLOVENSKU

PREKLAD A ASPEKTY RECEPCIE SOCIO-HUMANITNOVEDNÝCH TEXTOV AKO KULTÚRNY A LITERÁRNY TRANSFER V 20. STOROČÍ (PODOBY A POJMY)

Katarína Bednárová

ÚVOD

Písať, čítať a uvažovať o téme prekladu a recepcie socio-humanitnoviedných textov si vyžaduje predporozumenie niekoľkých pojmov v priesečníku disciplín, ktoré ozrejmujú, čo chápeme pod konceptom transfer a preklad socio-humanitnoviedných textov. Rovnako dôležité je uvedomiť si, ako translatológia chápe preklad tohto typu literatúry, kam smeruje teória a aké tvorí pojmy súvisiace s témou.

Úvahy by bolo možné rozvíjať z rôznych strán tohto úvodného konštatovania a položiť viacero otázok: čo prekladáme, keď máme na mysli **socio-humanitnoviedné texty** a **socio-humanitné texty** (takto sú ďalej v texte označované texty spoločenských a humanitných vied a texty humanitného „nevedeckého“ zamerania); ako tento typ prekladu vníma teória prekladu; v akom vzťahu sa ocitá **kultúrny a literárny transfer** s prekladom; akými cestami sa v rámci transferu s prekladom pracuje, teda ako sa preklad recipuje; ako sa prostredníctvom prekladu šíri poznanie; aký význam sa transferu a prekladu prisudzuje? Všetky tieto otázky a ešte ďalšie sa stali predmetom výskumu zameraného na preklad a aspekty recepcie socio-humanitnoviedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí v rámci rovnomenného projektu podporeného agentúrou APVV.¹ Zatiaľ prvým väčším výstupom projektu je kolektívne dielo *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*², ktoré prináša základný výskum v tejto oblasti. Nasledujúci text sa pokúša úvodné otázky čiastočne rozkryť a ponúknuť odpovede, pričom sa nevyhnutne budú objavovať ďalšie otázky.

UMELECKÝ PREKLAD VS. ODBORNÝ PREKLAD A TYPOLÓGIA PREKLADOVÝCH TEXTOV

Slovenská translatológia, ktorá sa začala teoreticky rozvíjať v 60. rokoch 20. storočia a jej teoretické koncepty sa naplno rozvinuli v 70. rokoch, sa primárne a väčšinou orientovala na umelecký preklad. Jana Rakšányiová však v 90. rokoch 20. storočia konštato-

¹ Pozri Predslov na s. 6 tejto publikácie.

² BEDNÁROVÁ, K. – KUSÁ, M. – RYBÁROVÁ, S. (eds.) (2024).

vala, že „v súčasnosti ešte nedisponujeme úplne rozpracovanou teóriou odborného prekladu, ktorá by detailne diagnostikovala a prognostikovala“.³ V roku 2002 sa k tomuto výroku vrátila Edita Gromová a konštatovala, že sa ešte vždy ukazuje nedostatok odborných prác v tejto oblasti a predovšetkým chýba monografia či knižná publikácia, ktorá by sa systematicky venovala špeciálne **odbornému prekladu**. E. Gromová zároveň upozornila, že táto situácia pretrváva aj napriek faktu, že preklad odborných textov prevažuje.⁴ Pravdou je, že v predchádzajúcich desaťročiach bolo napísaných mnoho čiasťkových a prípadových štúdií. Pravdou je i to, že každá translatologická konferencia mala a má väčšinou aj sekciu odborného prekladu, lenže výsledky výskumu sú rozptýlené v zborníkoch, resp. v kolektívnych monografiách. Do roku 2010 je mimoriadne dôležitou česko-slovenská *Antologie teorie odborného překladu*⁵ s podrobnou bibliografiou prác českých a slovenských teoretikov o odbornom preklade. V roku 2020 zaznamenávame vydanie publikácie *Archívny výskum (textov) v interdisciplinárnych súvislostiach*⁶, ktorá do istej miery predznamenalá systematickejší výskum v oblasti odborného prekladu, konkrétne prekladu socio-humanitnovedných textov, a vznikla ako výstup z rovnomeného seminára uskutočneného v roku 2019 na pôde UKF v Nitre. Vznik textov teda chronologicky patrí ešte pred rok 2020, keď tento výskum vyústil do publikácie *Preklad vo vedách o človeku a dialóg kultúr*.⁷ Editorke Mária Kusá a Natália Rondziková si v úvode položili ešte vždy nie uspokojivo zodpovedanú otázku typológie a genologického pomenovania prekladových textov, E. Gromová sa venovala genéze reflexie prekladu spoločenskovedných textov vo svetle Nitrianskej školy, Jana Truhlářová prekladu literárnovedných textov francúzskej novej kritiky, K. Bednářová otázkam teórie a praxe prekladu filozofickej literatúry na Slovensku a Libuša Vajdová prekladu francúzskych *sciences sociales* v slovenských časopisoch na prelome 20. a 21. storočia. L. Vajdová do istej miery nadviazala na ojedinelý výskum realizovaný ešte v 90. rokoch 20. storočia v rámci medzinárodnej spolupráce s francúzskymi vedcami, ktorý iniciovala v SAV a ktorý sa týkal aj otázok cirkulácie a prenosu poznatkov spoločenských vied v kultúrnom priestore.⁸

Otázku typológie a druhovo-žánrového pomenovania socio-humanitnovedných prekladových textov sa podarilo aspoň čiastočne riešiť v už spomínanom *Slovníku prekladateliek a prekladatelov: vedy o človeku a kultúre*, ktorý prostredníctvom základného výskumu pomohol vytvoriť koncepčný rámec na označenie a typológiu skúmaných textov.⁹

Zámerom aktuálneho projektu prebiehajúceho v rokoch 2022 – 2026 je skúmať cesty a spôsoby šírenia vedeckých poznatkov, teórií a konceptov v oblasti socio-humanitno-

3 RAKŠANYIOVÁ, J.: Niektoré otázky odborného prekladu z interdisciplinárneho hľadiska. 1992, s. 63.

4 GROMOVÁ, E.: Teória a didaktika prekladu odborných textov. 2010, s. 38.

5 GROMOVÁ, E. – HRDLÍČKA, M. – VILÍMEK, V. (eds.) (2010).

6 GROMOVÁ, E. – RONDZIKOVÁ, N. – TYŠŠ, I. (eds.) (2020).

7 KUSÁ, M. – RONDZIKOVÁ, N. (eds.) (2020).

8 VAJDOVÁ, L. (ed.): *Les approches et les méthodes interdisciplinaires de recherche en sciences sociales*. 1994.

9 Bližšie pozri BEDNÁŘOVÁ, K.: Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre I.: Sondy a rekonštrukcie, a KUSÁ, M.: Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre II.: Vydavateľské prostredie 1918 – 1989. 2024.

vedných disciplín, ako sú napr. antropológia, filozofia, história, sociológia, umenovedy, lingvistika, teória literatúry, texty s pomedznými interdisciplinárnymi a žánrovými presahmi (literárna a vedecká esejistika, duchovné texty a i.). Centrom skúmania sú otázky prekladu týchto textov, ich recepcie a podmienok vzniku prekladov v historickom kontexte v širších kulturologických a sociologických súvislostiach, pričom sa kladie dôraz na status, funkciu a úlohu prekladateľov ako mediátorov a inštitucionálne zázemie a funkciu prekladov v širšom rámci kultúrneho a literárneho transferu. Všetky tieto aspekty umožňujú vytvoriť komplexnejší obraz tohto typu **prekladu ako vedeckej a literárnotvorivej činnosti** a jeho miesta v dejinách prekladu.

V slovenskom kultúrnom priestore sa pojem odborný preklad vždy vymedzuje na pozadí pojmu umelecký preklad. Položme si však otázku, či je vôbec možné dospieť k teórii, ktorá je zovšeobecnením praxe prekladu tematicky neobyčajne variantných, štylisticky heterogénnych a hybridných textov s rozmanitými individuálnymi idiómami, s rôznou mierou vedeckého nasýtenia, pojmovej hutnosti a metaforizácie. Toto tvrdenie platí aj vo vnútri kategórie, ktorá sa týka textov socio-humanitných vied.

Ak máme istotu v tom, čo je umelecký preklad, a rôzne teórie to potvrdzujú rôznym spôsobom, pričom dominantnými faktormi sa stávajú, zjednodušene povedané, zložka estetického účinku literárneho diela, špecifika jeho interpretácie a použitých štylistických operácií, doteraz nemáme presné teoretické vymedzenie **hraníc odborného prekladu**. Dnes už nikto nepochybuje o tom, že odborný preklad v najširšom slova zmysle je štylistickou operáciou, pričom sa neprenášajú estetické, hoci napr. v prípade prekladu filozofických a esejistických textov v niektorých prípadoch ide aj o ne¹⁰, ale vecné informácie, ako to definoval už A. Popovič¹¹. Lenže pod odborným prekladom môžeme rozumieť preklad celej škály vedeckých textov, vedecko-technických textov, rôznych žánrov informačných a administratívnych textov, ale aj textov sakrálnych, filozofických či esejistických.¹² A práve pri posledných troch typoch, u ktorých evidujeme predomnanciu umeleckého štýlu a zvýšenú prítomnosť obraznosti, máme tendenciu brániť sa kategorizácii súvisiacej s odborným prekladom. *Slovník súčasného slovenského jazyka*¹³ charakterizuje význam adjektíva *odborný* ako „vyznačujúci sa profesionálnou znalosťou istého odboru; založený na odbornosti, podopretý vedomosťami v danom odbore, špeciálny, špecializovaný“. Táto definícia je, samozrejme, prijateľná aj v súvislosti s odborným prekladom a povahou prekladaných textov. Má však značnú technicistickú konotáciu, ktorá nie je vždy akceptovateľná.

10 Pozri napr. kapitolu V. Kupku K niektorým špecifikám prekladu ruskej náboženskej filozofie do slovenčiny, s. 267–283 tejto publikácie.

11 POPOVIČ, A.: K typológii odborného a umeleckého prekladu. 1977, s. 191–194.

12 *Antologie teorie odborného překladu* (2010) obsahuje odkazy na preklady v oblasti archeológie, architektúry, ekonómie, filozofie, mediálnej komunikácie, medicíny, náboženstva, počítačovej techniky, reklamy, stavebníctva, turizmu, verejnej správy; dočítame sa o právnom preklade, technickom preklade, o preklade administratívnych, hudobných, inštitucionálno-právnych, literárnovedných, populárno-vedeckých, pragmatických, úžitkových textov, o preklade textov vecných žánrov a literatúry faktu.

13 *Slovník současného slovenského jazyka*. O – Pn. 2021.

Jedným z dôvodov nemožnosti dosiahnuť plauzibilnú teoretizáciu odborného prekladu je teda aj jeho nejednoznačné druhovo-žánrové vymedzenie, prienik či izolovanosť jednotlivých oblastí a vedeckých disciplín, na základe ktorých prekladové texty vznikajú¹⁴, a samozrejme aj interferencia rôznych štýlov a fungovanie rôznych stylistických vrstiev v jednom texte. **Sám pojem odborný preklad už z tohto hľadiska nestačí, navyše sa ukazuje, že nie je schopný pokryť charakter týchto prekladových textov vo všeobecnosti.** Odchýlky medzi jednotlivými typmi textov a ich vecnou a stylistickou povahou, ktoré by bolo potrebné sem zaradiť, sú také veľké, že je potrebné skúmať ich osobitne napriek tvrdeniu teoretikov, že teória odborného prekladu je menej komplikovaná ako teória umeleckého prekladu a stojí v podstate na základných pilieroch vecnosť – pojmovosť – odborný štýl.

Québecký teoretik a historik prekladu Jean Delisle uvádza v slovníku *Notions d'histoire de la traduction* (Pojmy z dejín prekladu, 2021)¹⁵ niekoľko hesiel venovaných strešnému pojmu preklad (*traduction*) a ich druhovému rozlíšeniu na základe frankofónnej a anglofónnej translatologickej tradície. Medzi heslami nájdeme aj heslo *traduction épistémique* (epistemický preklad)¹⁶ vzťahujúce sa na preklad argumentačných alebo teoretických textov, ktorých cieľom je presvedčiť čitateľa o pravdivosti slova (*véracité du propos*). Epistéma, slovo gréckeho pôvodu, označuje súbor hlavných princípov usporiadania vedenia, poznania v istom období. Adjektívum epistemický sa vzťahuje na poznanie alebo vedenie.¹⁷ Pojem *epistemický text a epistemický preklad* sa teda môže vzťahovať na všetky texty, ktoré rôznym spôsobom a v rôznej intenzite nesú **poznávacie obsahy** založené na rôznej miere vedeckého poznania a jeho ďalšieho transferu. Toto pomenovanie by mohlo umožniť zrušenie niektorých nie celkom vyhovujúcich konceptov klasifikácie a žánrovej typológie prekladu, pretože aj vo vnútri jednotlivých kategórií sa ukazujú ešte iné typy prekladu a miešajú sa kritériá typologické, funkcionálne, stylisticko-operatívne a iné.

V rámci jednotlivých teórií prekladu, ktoré zahŕňajú aj typológiu textov, sa v zásade pohybujeme v binárnych a triadických systémoch klasifikácie:

- *umelecký preklad vs. odborný preklad* (česko-slovenská translatológia¹⁸; hľadisko špeciálnych teórií prekladu);

14 J. Rakšányiová sa domnieva, že „sa teória odborného prekladu bude konštituovať na priesečníku viacerých spoločenských a v budúcnosti určite aj technických vied.“ – RAKŠÁNYIOVÁ, J. ([1992] 2010), s. 195–196.

15 DELISLE, J. (2021).

16 Tamže, s. 387–388.

17 N. B. – nejde tu priamo o pojem týkajúci sa epistemológie ako časti filozofie, ktorá sa zaoberá poznáním.

18 POPOVIČ, A. (1977). V Popovičovej systematike teórie prekladu z roku 1975 figuruje kategória špeciálnej teórie prekladu (II.), do ktorej Popovič zaradil (A.) teóriu vedecko-technického prekladu s kategóriami špeciálnych prípadov technického prekladu: a) vedeckých a b) technických textov. Za osobitnú pokladá teóriu prekladu publicistických textov (B.) a teóriu prekladu literárnych textov (C.), kam zaradil aj teóriu prekladu Biblie a sakrálnych textov. – POPOVIČ, A.: *Teória umeleckého prekladu*. 1975, s. 20.

- *dokumentárny preklad vs. inštrumentálny preklad* (Christiane Nord; hľadisko funkcie a formy prekladu);
- *filologický preklad – komunikačný preklad – tvorivý preklad* (Katharina Reiss a Hans J. Vermeer);
- *informatívny preklad – expresívny preklad – operatívny preklad* (K. Reiss; hľadisko teórie rečových aktov a funkcionálny model);¹⁹
- *technický preklad – literárny preklad²⁰ – filozofický preklad* (Jean-René Ladmiral; hľadisko typológie textov);
- *poetický preklad²¹ – pragmatický preklad – epistemický preklad* (Jean Delisle, Tatiana Milliaressi; hľadisko prekladateľského procesu).

Všetky vyššie spomenuté označenia sú, ako vidno, v rôznom pomere založené na textovej typológii, funkcionalite a na modeloch prekladateľských procesov. Označenie *epistemický preklad* vyplýva z **charakteru prekladateľských operácií**, nie z typológie prekladaných textov. Ide o diskurzívnu aktivitu autora a prekladateľa, ktorá má epistemickú povahu, to znamená, že je orientovaná na spôsob percepcie obsahu vo východiskovom jazyku a na prevládajúci (nie jediný) spôsob prenosu obsahu do prijímajúceho jazyka. Ide tu o kognitívnu percepciu, pričom porozumenie nie je okamžité, vyžaduje si abstrakciu a úvahu, pričom ide aj o metaforizáciu úvahovej abstrakcie. Podľa Delisla sa epistemický preklad týka predovšetkým humanitnovedných textov a filozofie, ktoré majú osobitnú argumentačnú štruktúru (logická dedukcia, teoretické konštrukcie, prísnosť vnútrotextového nadväzovania) – ide tu o kognitívnu cestu prenosu informácií, ktorá je dominantná pri konštrukcii významu v preklade. Delisle

19 K teoretickým východiskám K. Reiss a H. J. Vermeera bližšie pozri RAKŠÁNYIOVÁ, J.: Interdisciplinárnosť a funkcionalita. 2007.

20 Yves Chevrete a Jean-Yves Masson, ktorí stoja za projektom štvordielnych dejín prekladu vo Francúzsku (*Histoire des traductions en langue française*), rozširujú atribút literárny (*littéraire*) z umeleckej literatúry na všetky typy literárnych textov, pretože preklad pôsobí vo všetkých sférach „duchovného života“ (*vie de l'esprit*) a ovplyvňuje intelektuálne prostredie v širšom význame, ktorý zahŕňa aj vedeckú spisbu, právo, filozofiu, náboženské texty, dejiny, reportážnu cestovateľskú literatúru a pod. podľa jednotlivých skúmaných období. – CHEVRETE, Y. – MASSON, J.-Y.: *Histoire des traductions en langue française: XIXe siècle*. 2012, s. 9. V rukopisných poznámkach, ktoré autorka láskavo dostala k dispozícii od Y. Chevrete, je zrejme zdôvodňovanie termínu *literárny preklad* na základe Bernskej konvencie a jej aktualizácie z roku 1971, ktorá v článku z určuje, že termín literárne a umelecké dielo sa vzťahuje na všetku produkciu v oblasti literatúry, vedy a umenia bez ohľadu na spôsob a formu výrazu. Podobne funguje význam adjektíva literárny aj v anglofónnom kontexte (*literary*). V teoretickom uvažovaní o typoch textov sa uvažuje o pomenovaní *diskurzívne texty*, teda vedecké texty postavené na sústavnom, postupnom výklade, argumentácii a kritickom prístupe, o *nefikčných textoch* v opozícii k literárnej fikcii, o *reflexívnych textoch*. (Bližšie aj v časti *Diskurzívne praktiky*.)

21 V tomto prípade nejde o básnický preklad v slovenskom ponímaní, ako by sa dalo usudzovať z adjektíva poetický. J. Delisle (2021, s. 388) vysvetľuje francúzsky koncept „traduction poétique“ ako preklad, ktorý uprednostňuje emotívny spôsob prenosu obsahu, teda lingvistické stvárnenie emócií. Týka sa prekladu veršovaných aj prozaických textov a všetkých žánrov v našom ponímaní umeleckého prekladu. Triáda poetický – pragmatický – epistemický preklad sa týka prekladových procesov, ktoré sa dejú prevažne cestami emotívneho, senzitívneho (alebo senzorického vnímania sveta) a kognitívneho prenosu. Vymyká sa klasickej duálnej typológii prekladu.

v hesle vychádza z práce T. Milliaressi²², ktorá tento termín v translatológii zaviedla a podrobne opísala.

TRANSFER A JEHO KONCEPTY

Kultúrny, literárny a prekladový transfer²³ možno vnímať ako spôsob a podoby cirkulácie objektu transferu, teda myšlienkových obsahov a textov v dvoch, resp. viacerých kultúrnych a jazykových priestoroch v špeciálnych podmienkach historického kontextu vy-sielajúcej a prijímajúcej kultúry, kde fungujú jeho rôzne siete šírenia. Teórie narábajú s viacerými pojmami a obsahmi transferu, ktorý má rôzne atribúty, ako už je zrejmé z predchádzajúcich riadkov. K nim možno ešte pridať atribút medzijazykový a medzikultúrny.

S pojmom transfer sa v translatológii, ktorá je v centre nášho záujmu, stretáme približne od 90. rokov 20. storočia, keď vyšla monografia *Translation and Text Transfer* (Preklad a textový transfer, 1992) Anthonyho Pyma.²⁴ Spájala sa s tzv. sociologickým obratom v translatológii, teda jednoducho povedané, ovplyvnil ju čoraz zrejmejší príklon ku skúmaniu subjektu prekladu (prekladateľa) a podmienok jeho účinkovania v prekladateľskom procese. Nahliadanie na preklad ako transfer je spojené aj s orientáciou translatológie na kulturologické prístupy a medzikultúrnu komunikáciu, na komplexnejší pohľad na preklad ako proces a text v spojitosti s aktérmi prekladu, podmienkami a miestom prekladovej aktivity, funkciou a cieľom prekladu, recepciou a spôsobmi cirkulácie textov a prekladov. Preklad sa teda chápe ako kultúrny transfer informácií (poznávacích obsahov a estetickej kvality), ktorý sa uskutočňuje v širšom a konkrétnom historickom a kultúrnom kontexte. Hľadisko transferu umožňuje skúmať prekladové texty a procesy prekladu v širšom výskumnom poli, než ponúka len čisto translatologický výskum. V tejto súvislosti však treba pripomenúť, že takýto prístup čiastočne umožňovala už literárna metakomunikácia a semioticko-komunikačná teória prekladu A. Popoviča, ktorá od konca 70. rokov rozpracúvala mnohé čiastkové otázky, relevantné v súčasných teóriách transferu (fungovanie textov v dvoch kultúrnych, literárnych a jazykových kontextoch, výskum literárnej tradície vo východiskovom aj prijímajúcom prostredí, metakomunikačné procesy a spôsoby nadväzovania textov v systéme literárneho vzdelania, typy metatextov, osobnosť prekladateľa a jeho fungovania v procese prekladu a recepcie, praxeológia prekladu – v dnešnom poňatí inštitucionálne a diskurzívne praktiky a pod.).²⁵ Zapojeniu translatológie do uvažovania o transfere predchádzali medzikultúrne štúdiá v 80. rokoch, pričom najmä publikácia Michela Espagna a Michaela

22 MILLIARESSI, T.: La linguistique et la traductologie. De la construction du sens à la typologie des traductions. 2018; MILLIARESSI, T. (ed.): *La traduction épistémique: entre poésie et prose*. 2020; MILLIARESSI, T. – BERNER Ch. (eds.): *Traduire les sciences humaines*. 2021.

23 Substantívum transfer je odvodené od slovesa transferovať, čo znamená previesť, premiestniť, z lat. trāns-ferre – od-niesť.

24 PYM, A. (1992, 2010, 2018).

25 Niektoré pojmy dnes skúmané v rámci prekladového a literárneho transferu sú predznamenané v diele *Tvorba a recepcia* F. Miku a A. Popoviča – MIKO, F. – POPOVIČ, A. (1978) – a sústredené v terminologickej sústave in: POPOVIČ, A. (ed.): *Originál/preklad: Interpretačná terminológia*. 1983.

Wernera z roku 1988 *Transferts. Les relations interculturelles dans l'espace franco-allemand (XVIIIe–XIXe siècles)* (Transfery. Medzikultúrne vzťahy vo francúzsko-nemeckom priestore (18. a 19. storočie))²⁶ bola v tomto smere významná aj v tom, že sa vyhranila kritickým postojom k rôznym komparatívnym metódam výskumu v socio-humanitných vedách, najmä v prípade ich štrukturalistického základu. Pojem (kultúrneho) transferu sa nevyhnutne skúma v priesečníku vedeckých disciplín, ktoré ho osvetľujú z rôznych strán. Môže ísť o skúmanie v rámci dejín, antropológie, kulturológie, literatúry, translatológie, sociológie a pod. Kultúrny transfer je v humanitných vedách rýchlo sa rozvíjajúcim pojmom, čo viackrát konštatoval belgický translatológ a historik prekladu Lieven D'hulst²⁷, ktorý zdôrazňoval, že len málo výskumov sa zaoberalo súladom kultúrneho transferu s konkrétnymi disciplinárnymi požiadavkami alebo jeho interakciami so susednými pojmami v oblastiach, ako je napríklad aj translatológia. Transfer, ktorý je zároveň prekladom, sa objavuje v teórii polysystémov (Itamar Even-Zohar a Gideon Toury) a reflektuje sa ako proces cirkulácie textov medzi literárnymi systémami, podsystémami a ich modelmi komunikácie. Teória polysystémov rozvíja predstavu prekladu ako importovania kultúrnych hodnôt, pričom kultúrny priestor sa delí na centrá a periférie a systém sa poníma ako priestor konfliktov.²⁸

Francúzsky sociológ Pierre Bourdieu chápe preklad ako transfer s dôrazom na sociologický výskum prekladu a prekladania v zmysle posunu od textu k činnostiam, ako sú spoločenské, kultúrne a politické akty prepojené mocenskými vzťahmi, ovplyvnené asymetriou a nekompatibilitou kultúr, hegemonistickými tendenciami a pod.²⁹ Sú to teda aktivity, ktoré sa nevyhnutne stretávajú s obmedzeniami a prekážkami. V inauguračnej prednáške *Les conditions sociales de la circulation internationale des idées* (O spoločenských podmienkach cirkulácie ideí v medzinárodnom kontexte), prednesenej pri príležitosti otvorenia Francúzskeho centra na univerzite vo Freiburgu v roku 1989³⁰, sa zamýšľal nad povahou internacionalizácie intelektuálneho života a vedy. Hlavnú jej prekážku videl v sociálnom priestore, ktorý je miestom, kde operujú rôzne druhy nacionalizmu, imperializmu, šíria sa predsudky, stereotypy, fixné idey a veľmi elementárne predstavy spôsobujúce nedorozumenia. Medzi hlavnými príčinami týchto prekážok a posunov v recepcii vidí fakt, že texty cirkulujú bez kontextu a ich príjemcovia ich reinterpretujú na základe štruktúry vlastného recepčného poľa bez ohľadu na pôvodné pole. Cudzie dielo (resp. výsledky myslenia a poznania v textovej podobe) a jeho zmysel sú však determinované oboma kontextmi – východiskovým aj prijímajúcim poľom. Transfer z pôvodného poľa do prijímajúceho poľa sa uskutočňuje v súčinnosti s celou sériou spoločenských operácií, ktoré transformujú, či dokonca deformujú pôvodný obsah (u Bourdieua správu – *message*): na začiatku ide o výber textu, kde sa uplatňujú záujmy ľudí, ktorí text vyberajú, tzv. *gate-keepers*, pričom určujúce sú ich vlastné záujmy

26 ESPAGNE, M. – WERNER, M. (1988).

27 D'HULST, L.: Traduction et transfert: pour une démarche intégrée. 2009, s. 133–150.

28 Bližšie pozri VAJDOVÁ, L.: Teória polysystémov a preklad. 2007.

29 Bližšie pozri JETTMAROVÁ, Z.: Společenská a sociologická orientace dnešní západní translatologie. 2007.

30 BOURDIEU, P.: Les conditions sociales de la circulation internationale des idées. 2002 [1990].

podporujúce posilnenie svojej pozície. Úlohu tu zohráva aj fakt, že nositelia istého typu poznania sa dostanú do obehu nie preto, čo hovoria, ale preto, čo sa im dáva hovoriť, čo od nich chceme počuť, čo ich prostredníctvom chce povedať sprostredkujúca osoba, aktér transferu sledujúci vlastné ciele.³¹ V tejto súvislosti možno pripomenúť, že veľmi dobre vieme, akú frekvenciu majú mená svetovej vedy, ktoré hoci len v oklieštenej podobe slúžia na podporu výskumu iných už len tým, že sa cituje ich meno alebo sa preberie skutočný citát. Ďalšou operáciou je podľa Bourdieua podoba, ktorú dielu vtlačí vydavateľstvo rôznymi vydavateľskými a intencionálnymi marketingovými stratégiami, čo znamená, že sa prenáša ako symbolický kapitál prostredníctvom predslovov, ktoré vtlačajú podobu recepcie (recepčný návod, povedané s Popovičom), a text cirkuluje ako predmet, pričom fyzickú podobu mu vtlačí vizuál vydavateľstva, jeho značka so všetkým, čo je schopná evokovať, značka edície, konkrétna obálka, a to je už symbolické včlenenie (*imposition*) do obehu. Prisvojenie a pripojenie (*appropriation* a *annexion*) predmetu transferu ovplyvňuje prirodzene figúra prekladateľa a ďalších zúčastnených osôb, aktérov transferu (autor predslovu, doslovu, jeho postavenie v prijímajúcom poli, renomé, autorita jeho mena a pod.), ktorí predstavujú dielo tak, že sa ho zmocnia a prisvoja si ho cez prizmu vlastného pohľadu a predstavy, pričom rekonštrukciou pôvodného poľa sa zaoberajú len zriedkavo. Celý tento proces sa končí čitateľom. Ten pri čítaní uplatňuje recepčné kategórie³², ktoré sú ovplyvnené prijímajúcim prostredím.

Efekt štruktúry, ktorý vďaka tomu, že o ňom nevieme, umožňuje všetky transformácie a deformácie spojené so strategickým využívaním textov a autorov, sa v skutočnosti dá uplatniť bez akéhokoľvek manipulatívneho zásahu. Rozdiely medzi historickými tradíciami sú také veľké, a to tak v samotnej intelektuálnej, ako aj v spoločenskej oblasti ako celku, že aplikácia kategórií vnímania a hodnotenia získaných na základe skúseností z národného poľa na cudzí kultúrny produkt môže vytvoriť fiktívne protiklady medzi podobnými vecami a falošné podobnosti medzi rozličnými vecami.³³

O rozdielnosti podľa Bourdieua premýšľame prostredníctvom národných kategórií. Aby sme získali voči nim slobodný prístup, musíme o nich premýšľať a jasne ich vyjadriť.

31 Toto tvrdenie sa dá aj obrátiť, keď vplyv prijímajúceho poľa nechce, aby autor niečo povedal – napr. v slovenskom výbere zo Sartrových štúdií o literatúre sú intencionálne vynechané niektoré pasáže nezodpovedajúce dobovému záujmu (bližšie pozri BEDNÁROVÁ, K.: Translation as a scholarly dialogue. 2024b).

32 Podľa Miku a Popoviča ide o typ čitateľa, projekciu čitateľských konvencií, skúsenostný komplex čitateľa, divergenciu medzi recepciou originálu a prekladu a pod. – MIKO, F. – POPOVIČ, A. (1978).

33 BOURDIEU, P. ([1990] 2002), s. 6. (Citáty preložila autorka, ak nie je uvedené inak.) [En réalité, les effets structuraux qui, à la faveur de l'ignorance, rendent possibles toutes les transformations et les déformations liées à des usages stratégiques des textes et des auteurs, peuvent s'exercer en dehors de toute intervention manipulatrice. Les différences sont si grandes entre les traditions historiques, tant dans le champ intellectuel proprement dit que dans le champ social pris dans son ensemble, que l'application à un produit culturel étranger des catégories de perception et d'appréciation acquises à travers l'expérience d'un champ national peut créer des oppositions fictives entre des choses semblables et de fausses ressemblances entre des choses différentes.]

Potrebuje na to vedeckú socio-analýzu a reflexívne a kritické dejiny spoločnosti odhaľujúce kultúrne nevedomie, historické základy kategórií myslenia a problematik, ktoré sa neuvedomene zavádzajú do kultúrnej produkcie a recepcie. Iba porovnávacie dejiny spoločenských vied môžu oslobodiť zdedené spôsoby myslenia a ponúknuť prostriedky na ich vedomé ovládnutie. Bourdieu nástojil na dôležitosti vzdelávacieho systému, ktorý je jedným z miest, kde sa produkujú a reprodujú systémy myslenia. Pri chápaní Bourdieuových predpokladov netreba zabudnúť na fakt, že prednášku písal v situácii, keď sa dôraz kládol na bližšie poznanie rozdielností a styčných bodov francúzskej a nemeckej kultúry, ktoré v dejinách prešli mnohými neurgickými bodmi neporozumenia a napätia. V oblasti vedy boli aj jednotlivé disciplíny poznamenané históriou implicitných, veľmi diferentných tradícií, ktoré spôsobovali rozdielnosť teoreticky ekvivalentných termínov. Aby sme správne pochopili predmet skúmania, musíme sa podľa Bourdieua zaoberať dejinami oboch polí, ako napr. v antropológii v prípade rozdielu

medzi francúzskym slovom „populaire“ [ľudový] (Musée des arts et traditions populaires – Múzeum ľudových remesiel a tradícií) a nemeckým „Volk“ alebo „völkisch“, medzi ľavicovou tradíciou, spojenou so štátom a brániacou sa proti pravicovej tradícii, oddanej folklóru a ľudu na spôsob [Frédérica – K. B.] Le Playa, a konzervatívnou tradíciou, stotožňujúcou ľud s národom a s *Heimat* alebo s roľníckym *Gemeinschaft*. Znamenalo by to tiež pochopiť postavenie tejto disciplíny v hierarchii ostatných disciplín: medzi pozitívnymi, trochu opovrhovanými vedami v prípade Francúzska, a v rámci „germanistiky“ v prípade Nemecka. A preskúmať všetky rozdiely, ktoré vyplývajú z týchto hlavných protikladov.³⁴

Ak budeme podľa Bourdieua poznať spoločenské mechanizmy, budeme mať lepšiu možnosť odstrániť neporozumenie a nedorozumenia pri transfere myslenia.

Bourdieuov sociologický prístup je, zdá sa, relevantný a rezonuje v mnohých výskumoch prekladu ako transferu, najmä pre oblasť spoločenských a politických vied. Okrem mnohých iných svoje úvahy o Bourdieua oprel aj rakúsky translatológ Rafael Y. Schögler³⁵, ktorý sa zaoberal špecifikami funkcií prekladu v socio-humanitných vedách. Smerodajná je podľa neho nie analýza samotného prekladu, ale práve analýza efektu prekladového aktu a manévrovací priestor, ktorý preklad vytvára, pretože spolu s paratextovým sprievodom zabezpečujú základnú kontrolu nad tým, ako sa dielo číta. Prekladové texty zaujímajú kľúčové postavenie vo vývoji, histórii a interpretácii teórií, metód a myšlienkových obsahov. Mediácia medzi rôznymi tradíciami, ale predovšetkým nevyhnutnosť

34 Tamže, s. 7.

[...] la différence entre le français « populaire » (Musée des arts et traditions populaires) et l'allemand « Volk » ou « völkisch », entre une tradition de gauche, liée à l'État et défendue contre une tradition de droite, vouée au folklore et au peuple à la manière de Le Play, et une tradition conservatrice, identifiant le peuple à la nation et à la *Heimat* ou à la *Gemeinschaft* paysanne. Ce serait comprendre aussi la position de la discipline dans l'espace hiérarchisé des disciplines : du côté des sciences positives, un peu méprisées, dans le cas de la France, du côté de la « germanistique », dans le cas de l'Allemagne. Et examiner toutes les différences qui découlent de ces oppositions principales.]

35 SCHÖGLER, R. Y.: Les fonctions de la traduction en sciences humaines et sociales. 2017, s. 36–45.

výberu autora, textu a postoja k nemu núti ostatných členov príslušného myšlienkového poľa reagovať. Na preklad nemožno zabudnúť, domnieva sa Schögl, lebo je vždy spojený s východiskovým textom, a preto ponúka (prvú) interpretáciu. Preklad sa tak stáva neoddeliteľnou súčasťou dejín myslenia a tiež nového, prijímajúceho kontextu, ktorý usmerňuje interpretáciu a čítanie východiskového textu.³⁶

P. Bourdieu zdôrazňoval, že myšlienkové obsahy sa utvárajú vo vzdelávacom systéme a fungujú v hierarchii vedných disciplín. Celkom prirodzene v rôznych podobách cirkulujú v širšie chápanom priestore kultúry. V ňom možno preklad vnímať prostredníctvom funkcie kultúrneho kódu a jeho zmeny, ako o tom uvažuje Jurij Lotman³⁷, pričom má konkrétne na mysli pohyb medzi vytesneným a návratným v textoch, ich výbere a preklade. Ak sú všetky inojazyčné texty pamäťou kultúry, pamäť sa dá v prípade potreby oživovať gestom výberu v situácii kultúrnej pertinencie. Reálna existencia prekladu je aj spôsobom opätovnej konštitúcie kultúrnej pamäti, ktorá slúži ako nástroj na sebaopoznanie. Dodajme, že ide o špecifický prípad sebaopoznania nielen v procese prekladu z východiskovej kultúry do prijímajúcej, ale aj vo vnútri jednej kultúry. Slovenská kultúra, ktorá historicky fungovala v režime heterolingvizmu/heteroglosie, v súčasnosti potrebuje vnútrokultúrny a vnútroliterárny preklad³⁸ z iných jazykov historicky vlastných svojmu kultúrnemu prostrediu do slovenského jazyka, a tiež z rôznych štádií spisovnej slovenčiny do súčasného jazyka. Preklad sa stáva podmienkou, aby bolo možné integrovať inojazyčné texty vlastnej kultúry a takýmto spôsobom preniesť kultúrne, literárne a vedecké hodnoty, umožniť ich interpretáciu v súčasnosti a v zrkadle týchto textov vyjadrujúcich dobovú úroveň poznania, spôsobov myslenia a intencie textov obohatiť vedomie o vlastnej kultúre.³⁹

V širších kultúrnych súvislostiach to podporuje aj názor kanadského komparatistu Waltera Mosera, ktorý navrhuje skúmať tzv. vnútrokultúrny transfer:

Niet dôvodu, prečo by sa transfery nemohli uskutočňovať aj v rámci „jednej kultúry“ (národnej). Otvorme teda „čiernu skrinku“ veličiny „jednej kultúry“ a pozorujme jej vnútornú dynamiku z hľadiska transferov, ktoré sa v nej uskutočňujú. Prvým zistením je potvrdenie faktu, že jednota a homogenita „kultúr“ sú v skutočnosti často ideologickými a imaginárnymi konštruktmi. Výsledkom pozorovania môže byť kritický pohľad na tieto konštrukty v tom zmysle, že ukáže vnútorný pohyb a heterogenitu kultúr. Môže dokonca spochybniť konzistentnosť týchto konštruktov tým, že preukáže permanentné prúdenie transferov – nestabilné, podmienené, krehké –, ktoré majú konštrukty zakrývať. Tento druh mikroanalýzy z hľadiska vnútrokultúr-

36 Tamže, s. 39.

37 LOTMAN, J. M.: *Text a kultúra*. 1994.

38 Napr. prekladové antológie po latinsky písaných literárnokritických textov z konca 18. a začiatku 19. storočia, preklad cestopisnej literatúry, preklad spisov Ľ. Štúra z nemčiny do slovenčiny, prekladový výber z diel prešovského evanjelického kolégia (pôvodné po latinsky a maďarsky napísané texty z filozofie, logiky a estetiky) a pod. Nejde tu o vnútrojazykový preklad, ktorý má v slovenskej kultúre takisto svoje miesto.

39 Bližšie pozri BEDNÁROVÁ, K.: *Dejiny umeleckého prekladu na Slovensku I*. 2014, s. 108–109.

nych transferov bude mať preto kritický vplyv na akékoľvek monolitické videnie kultúr,⁴⁰

čo je veľmi dôležitý a správny poznatok.⁴¹ Reintegrácia poznania prostredníctvom vedeckého/epistemického diela z minulosti, jeho autora a prekladu je stopou vzdelanosti a myslenia v kultúre, ktoré môže neuvedomene ovplyvňovať súčasnosť.

Neoddeliteľnou súčasťou kultúry je vzdelanosť a znalosti/poznanie/vedenie, získané intelektuálnou činnosťou a vedeckým bádaním. Môžeme si teda položiť legitímnu otázku, čo tvorí kultúrnu pamäť vedeckého poznania a ako veda tvorí kultúru. V súvislosti s ňou vyvstáva aj ďalšia otázka, týkajúca sa možnosti vytvorenia (parciálneho) obrazu vedy, vedných disciplín, tradície myslenia prostredníctvom prekladu, možnosti existencie kánonu a jeho prekladovej podoby výberom kľúčových autorov a aj generačných prekladov, v ktorých sa odráža reťaz zdokonaľovania poznania, ovládnutia prekladateľských techník, ale tiež zmeny historickej podmienenosti a jej vplyvu. Na ilustráciu môžu poslúžiť preklady Reného Descartesa, ktorý nepochybne kľúčovú postavu filozofie predstavuje. Dnes disponujeme dielom *Rozprava o metóde*, ktoré tvorí základný kameň modernej filozofie, v preklade z francúzštiny z roku 1954 (prel. Anton Vantuch, druhé vydanie z roku 1996) a najnovším slovenským prekladom Miroslava Marcelliho (2024), ktorý sa explicitne opiera o predchádzajúce české a slovenské preklady, ako zdôrazňuje prekladateľ. V česko-slovenskom kontexte, veľmi preukaznom a dôležitom, vyšli české preklady: v roku 1882 preklad Jiřího Gutha, preklad Viery Szathmáryovej-Vlčkovej v roku 1933 (reedície v rokoch 1947 a 1992) a preklad Karla Šprunka v roku 2016. Všetky prekladové texty disponujú rôznou mierou komentárov, vysvetliviek a doslovov, pri ktorých sa objavuje aj meno českého filozofa Jana Patočku či významného slovenského karteziológa Juraja Cígera a, samozrejme, aj ďalších bádateľov, ktorí Descartesa a jeho preklady recipovali. Vydaniu prvého slovenského prekladu však predchádzala brožúra sovietskeho vedca V. V. Sokolova *Descartesova filozofia a ideologický zápas v súčasnom Francúzsku* (1951). Takýto ideologický sprievod, resp. kuratela „sovietskej vedy“ nie je v 50. rokoch 20. storočia na Slovensku zriedkavá. Od roku 2024 máme teda k dispozícii viacnásobné preklady a recepčnú sieť v určenom časopriestore, čo umožňuje prostredníctvom analýzy prekladu a paratextov sledovať meniaci sa kultúrny kód a kul-

40 MOSER, W.: Pour une grammaire du concept de "transfert" appliqué au culturel. 2014, s. 36.

[Il n'y a aucune raison pour que des transferts ne puissent pas aussi avoir lieu à l'intérieur d'une culture] (nationale). Ouvrons donc la « boîte noire » de l'unité « une culture » et observons-en aussi la dynamique interne en termes de transferts qui y ont lieu. La première conséquence est la confirmation que, en effet, l'unité et l'homogénéité des « cultures » sont des constructions souvent idéologiques et imaginaires. L'observation du trafic interne d'une culture peut avoir pour effet de jeter un regard critique sur ces constructions en montrant la mobilité et l'hétérogénéité internes des cultures. Elle peut aller jusqu'à mettre en question la consistance de ces constructions en faisant apparaître le flux permanent de transferts – instables, contingents, fragiles – qu'elles ont pour mandat de voiler. Ce genre de microanalyse, en termes de transferts intraculturels, aura donc un effet critique sur toute vision monolithique des cultures.]

41 D'HULST (2009, s. 145) rozlišuje medzikultúrny diskurzívny transfer (*transfer interculturel de type discursif*) medzi textami v susedných teritóriách a vnútrokultúrny inštitucionálny transfer (*transfer intraculturel de type institutionnel*), keď sa text, ktorý zaniká, transformuje na kultúrny predmet.

túrne postoje, spôsob, akým preklady a ich recepcia viedli medzi sebou dialóg, ako sa vzťahovali k Descartesovi a aký obraz o ňom a o období, v ktorom žil, podávali, ako sa tento obraz menil, ale aj to, ako sa menil obraz prijímajúceho prostredia.

Kultúrne postoje, orientácie a tendencie sú fenomény inherentné prijímajúcemu prostrediu. L. Vajdová o nich uvažuje takto:

Všimnime si, ako často sa vyslovujú tvrdenia, čo treba urobiť vo vzťahu k inému, cudziemu, alebo k tomu, čo už v danej prijímanej kultúre a literatúre existuje. Práve kvôli tejto šírke dokáže preklad z cudzej literatúry vyjadriť dokonca aj také hierarchie a orientácie prijímajúceho prostredia, ktoré si ono samo nemusí jasne uvedomovať [...], pohyb vnútorných vrstiev prostredia, ktoré cudziu literatúru prijíma, sa vyjavuje až pri hĺbkovej analýze javov. To, o čom v skutočnosti spôsob prijímania cudzích literatúr vypovedá, o čom svedčia rôzne orientácie v prekladoch, rôzne časy ich publikovania a rôzne ohlasy, je nie povrchová, ale vnútorná tvár prijímajúcej kultúry, jej hĺbkové rozvrstvenie.⁴²

V takomto chápaní vzťahu preklad ↔ kultúra ide skôr o diskurz, ktorý vidí tento vzťah v opačnom poradí než doteraz, pričom nerezignuje na jeho súvzťažnosť. Prijímajúca kultúra, jej charakter a status formujú obraz prekladovej literatúry v jednotlivých obdobiach, a preklad zase celý tento komplex vnútrokultúrnych vzťahov spätne charakterizuje a rozkrýva. Aj keď Vajdovej konštatácie platia skôr o umeleckých prekladoch, jej tvrdenia sú platné aj vo sfére socio-humanitnovedných textov, ktorým sa venovala v rozsiahlej štúdii *Preklad z francúzskych „sciences sociales“ v slovenských časopisoch na prelome 20. a 21. storočia*.⁴³

Kultúrne kódy a postoje sú pozadím, na ktorom sa realizuje prekladová a recepcná metakomunikácia v socio-humanitnovedných disciplínach. Ako už bolo povedané, semioticko-komunikačná teória prekladu Antona Popoviča celé toto časopriestorové a kultúrne pole zahŕňala už počnúc 70. rokmi 20. storočia, keď Nitrianska škola rozpracúvala pojmy a systémy metakomunikácie, medzitextového nadväzovania a literárneho vzdelania, recepcie a tvorby. Náznaky sieťovania a transferu možno pozorovať už v projekte literárnej vedy⁴⁴ ako komunikačnej siete uzlov a vzťahov, do ktorého vstupujú rôzne disciplíny potrebné na štúdium literatúry, čo by mohlo pomôcť vytvoriť systém textov, ktoré s prekladom súvisia.

Prejsť všetky, predovšetkým nemecké, belgické a francúzske koncepty kultúrneho a prekladového transferu⁴⁵, ich vývin a vzájomné prepojenie by vzhľadom na rozsah

42 VAJDOVÁ, L.: *Sedem životov prekladu*. 2009, s. 84–86.

43 VAJDOVÁ, L. (2020). Zaujímavé poznatky prinášajú aj Katarína Motyková a Nina Cingerová o časopiseckých prekladoch filozofických textov na s. 146–177 tejto publikácie v kapitole Diskurzívna analýza v translatológii (na príkladoch recenzií z akademických časopisov Filozofického ústavu SAV v rokoch 1946 – 1956).

44 POPOVIČ, A.: *Komunikačné projekty literárnej vedy*. 1983.

45 Ešte možno pripomenúť napr.: SAPIRO, G.: *Traduire la littérature et les sciences humaines: Conditions et obstacles*. 2012; JACQUEMOND, R. – SAPIRO, G.: *Traduire les sciences humaines et sociales: retour sur*

a varietu výskumu znamenalo napísať komparatívnu monografiu. Podrobné bibliografické dáta potrebné na orientáciu v tejto výskumnej téme prinesie publikácia I. Tyšša a N. Tyššovej-Rondzikovej *Metodologická bibliografická databáza prameňov k výskumu socio-humanitnoviedného prekladu*.⁴⁶

VÝSKUMNÉ INŠTRUMENTÁRIUM

Pri analýzach podstaty literárneho transferu a spôsobov, akými sa šíria v našom prípade preklady socio-humanitnoviednej literatúry, sa skúmajú podmienky uskutočňovania procesov mediácie (sprostredkovania), mediátori – aktéri týchto procesov (rôzne subjekty), texty ako objekty transferu, východiskový a prijímajúci kontext, sprievodné faktory, ako je motivácia prekladu, interpretácia a reinterpretácia objektov, integrácia/reintegrácia textov do prijímajúceho priestoru, inštitucionálna podpora a ďalšie faktory.⁴⁷ Ich sumár tvorí výskumné inštrumentárium potrebné na systematickú analýzu procesov a opisu výsledného stavu, ktoré je zároveň kostrou uvažovania o cirkulácii a povahe prekladov. Pozrime sa na niekoľko základných kategórií z aspektu prekladu socio-humanitnoviednej literatúry.

Objekt/predmet transferu: preklad – autor – čitateľ

Predmetom prekladového transferu sú knižné a časopisecké **preklady**, prekladové antológie, ale aj **sekundárne texty** (paratexty, recepčné a paralelné texty) s nimi spojené, nesúce kontextové a doplnkové informácie. Ide o texty, ktoré spolu s prekladom vytvárajú sieť informácií pomáhajúcich preniesť vecný obsah cez asymetrické systémy intelektuálnej tradície a prostredia východiskového a prijímajúceho kontextu, ktoré sa utvárali na rôznych základoch a ktoré sa pri preklade a jeho recepcii môžu stať prekážkou a spôsobiť významové posuny, resp. situáciu nekompatibility vedeckých a intelektuálnych konceptov a terminologických sústav, neprenosnosti obsahov a terminologického aparátu zaužívanými prekladovými stratégiami, ak sa chceme vyhnúť radikálnemu konceptu nepreložitelnosti.

V našom prípade ide podľa obsahovej náplne parciálne o **texty spoločenskovedných a humanitnoviedných disciplín**. Charakteristiky týchto dvoch oblastí nie sú v systematizácii vedy rovnaké vo vysielajúcich kultúrach ani v prijímajúcej kultúre. Stačí sa pozrieť napr. na systematizáciu vedy v rámci štruktúry SAV a spôsobu, akým sa vedy kategorizujú a zoskupujú do vyšších celkov.⁴⁸ Adjektíva spoločenskovedný a humanitnoviedný

des enquêtes sociologiques et regards sur les pratiques en Israël et dans le monde arabe. 2020; GONNE, M. – MERRIGAN, K. – MEYLAERTS, R. – GERWEN, H. van (eds.): *Transfer Thinking in Translation Studies: Playing with the Black Box of Cultural Transfer*. 2021; GONNE, M. – ROLAND, H. – VANASTEN, S.: Introduction: À propos des paradoxes, échecs et malentendus dans les transferts culturels. 2022.

46 TYŠŠ, I. – TYŠŠOVÁ-RONDZIKOVÁ, N. (eds.). V tlači.

47 Bližšie sa touto problematikou zaoberali R. Meylaerts, T. Lobbes, M. Espagne a i.

48 Podľa príslušnosti k predmetu vedeckého výskumu a disciplíny sa spoločenské a humanitné vedy v rámci SAV zoskupujú do troch celkov: a) vedy o dejinách (archeológia, história, etnológia a sociálna antropológia; b) vedy o človeku a spoločnosti (ekonómia, politológia, sociológia, psychológia, filo-

sú tradične zaužívané, ale nie vždy sa pod nimi rozumie to isté. Presadil sa aj termín sociálne vedy. Po roku 1989 sa aj v tejto oblasti uvažuje o význame a štatúte spoločenských a humanitných vied. Ak bolo potrebné v období totalitného režimu regulovať a kontrolovať cirkuláciu textov a metodológiu socio-humanitných vied, pokladaných za mimoriadne citlivú, potenciálne subverzívnu oblasť intelektuálnej aktivity, po roku 1989 sa pristúpilo k reinterpretácii tohto problému. Prvé desaťročia 21. storočia zasa prinášajú diskusiu o význame a poslaní humanitných vied. Filozof Emil Višňovský zaviedol termín *sociohumanitné vedy*⁴⁹, Václav Černík píše o *poli sociálno-humanitného bádania*⁵⁰.

Teória transferu sa zaoberá prekladovými textami, ktoré nesú istý typ poznania/vedenia, pričom sa tieto poznatky prenášajú prekladom v pôvodnej podobe, teda ako **integrálny preklad**; často máme dočinenia s parciálnym prekladom v podobe citácií vo vedeckej, odbornej spisbe, ale aj v krásnej literatúre, kde sa môžu citácie tohto typu textov objaviť. Nemožno obísť podobu metadiskurzu, keď sa obsahy prenášané prekladom analyzujú, keď sú predmetom ďalšieho výskumu.

Pri uvažovaní o textoch socio-humanitných vied a ich prekladoch nemožno vynechať atribút vedeckosti textu a jej mieru, keďže pracujeme predovšetkým s kategóriou vedeckého, resp. náučného štýlu⁵¹, spôsobu a typu argumentácie, výkladu, a s terminologickou sústavou (miera odbornosti výrazu, pojmovosti, nocionálnosti, abstraktnosti, deduktívnosti a pod.). Nastávajú však prípady, keď sa o vecnom obsahu získanom vedeckou metódou píše „nevedecky“, keď sa využíva skôr voľnejšia úvaha či prostriedky umeleckého štýlu (napr. mnohé filozofické texty či rôzne typy eseje a popularizačné texty). Prevažne však ide o racionálny vecný rozbor skúmanej látky, o textualizáciu racionálneho myslenia, spôsob a režim vecného vedeckého prehovoru (napr. literárno-kritického, historického, sociologického, antropologického a i.), teda o prejav sústavného, postupného, argumentačného a kritického myslenia, diskurzívneho myslenia, ako ho definuje Jan Sokol.⁵² Z tohto pohľadu je možné **socio-humanitnovedné texty** chápať ako **diskurzívne texty**, ktoré fungujú v režime spôsobu myšlienkového postupu, pri ktorom si myslíaci subjekt uvedomuje postupne všetky články spojitého procesu logickodeduktívneho vyvodzovania súvislostí.⁵³ Môžeme uvažovať aj o pomenovaní **epistemické texty**, ako už bolo naznačené vyššie v súvislosti s epistemickým prekladom,

zofia, sociálna komunikácia, veda o štáte a práve) a napokon c) vedy o kultúre a umení (dejiny umenia, filmová a divadelná veda, hudobná veda, lingvistika, slavistika, orientalistika, slovenská literatúra, svetová literatúra). Porov. *Organizačná štruktúra SAV* [cit. 17. júna 2025].

49 VIŠŇOVSKÝ, E.: Praktický obrat v sociohumanitných vedách. 2007.

50 ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. (eds.): *Problém rekonštrukcie sociálnych a humanitných vied*. 2004, s. 36.

51 Ján Findra píše v monografii *Štylistika slovenčiny* – FINDRA, J. (2004), s. 181–186 – o modelových štruktúrach náučných textov, a v kapitole Žánrové modelové štruktúry analyzuje žánre náučnej modelovej štruktúry, ako dizertácia alebo vedecká rozprava, kompendium, monografia, rôzne typy záverečných prác podľa vedeckého stupňa, vedecká štúdia; osobitnú skupinu tvoria populárno-náučné žánre, ako článok, recenzia, prednáška, posudok; esej vníma na rozhraní vedecko-náučných a populárno-náučných žánrov.

52 SOKOL, J.: *Malá filosofie človeka a Slovník filosofických pojmov*. 2010, s. 260.

53 *Slovník cudzích slov*. 2005, heslo *diskurzívny*. Ponúknuť môžeme ešte definície z *Pomocného slovníka filozofie* Jozefa Piačeka: „diskurz (filozofia postmoderná) – verbálne artikulovaná forma objektivácie obsahu vedomia, regulovaná racionalitou dominujúcou v tej ktorej sociokultúrnej tradícii; reprezen-

keďže „[g]récke slovo *episteme* znamená *poznanie* a v dejinách filozofie sa tento pojem vzťahuje na všeobecne akceptované, hlavne však na vedecké poznanie na rozdiel od pojmu *doxa*, ktorý znamená len názory, presvedčenia a, v neposlednom rade, predsudky.“⁵⁴

Suma preložených textov začlenených do obehu vedeckého myslenia tvorí korpus textov so schopnosťou v širších časových súvislostiach vytvárať v jednotlivých oblastiach obraz danej vednej disciplíny jednak z pohľadu toho, čo preklad prenáša z východiskového priestoru, a jednak z pohľadu toho, ako sa preklad začlení do prijímajúceho priestoru, a či má potenciú obohatiť a posunúť výskum, alebo ho len ilustruje, resp. podporuje príslušnými autoritami. Môžeme sa pýtať a zisťovať, či sú preklady plnohodnotným transferom vedeckého poznania, alebo iba parciálnym či fragmentárnym, ba či sú len ilustračným elementom, a cez aké jazykové kanály sa transfer uskutočňuje. Nezanedbateľnou je otázka dosahu nekompetentného prekladu a určenie oblastí, v ktorých takéto preklady môžu vzniknúť a z akých dôvodov. Pýtame sa tiež, do akej miery sa na stave prekladu prejavuje tendencia ne-prekladania ako dôsledok historicity, ako výraz zákazu alebo ako výraz jednostrannej jazykovej orientácie. Zaujímať nás môže lingvistický vzťah globálneho a lokálneho a pod., a do akej miery je prekladanie tohto typu odbornej literatúry plnohodnotnou vedeckou aktivitou. Tu sme už pri preklade ako procese.

Z hľadiska mediácie myšlienkových obsahov sú objektom transferu tiež ich pôvodcovia, nositelia – **autori pôvodných diel**. Pri výbere textov na preklad je dôležitým kritériom ich vedecká autorita, vedecký a spoločenský status, fakt, do akej miery majú potenciú vystužiť a nieť ďalšie myšlienkové obsahy v prijímajúcom prostredí. Môže ísť o autorov kľúčových či významných v danom vednom odbore, ale často sa stáva, najmä pod vplyvom mocenských zásahov, že ide aj o autorov marginálnych, nanútených, reprezentujúcich určitý inštitucionálny zámer a manipuláciu. Dejiny prekladu na Slovensku prinášajú pomerne veľa dôkazov o tom, ako sa prejavovalo mocenské, politické gesto aj v prekladoch socio-humanitných vied: po boku prekladaných vedeckých autorit sa objavovali autori marginálni, nanútení s posvätením marxisticko-leninskej ideológie. Otázkou, a aj námetom na ďalší výskum zostáva, do akej miery bolo možné overiť pred rokom 1989 relevantnosť vedcov z bývalého ZSSR, ktorí sa na Slovensku prekladali, resp. ktorých mená sa využívali ako autority zaštitujúce vydanie iných vedeckých diel. Rozhodujúcou by mala byť vedecká autorita a spôsob a charakter začlenenia autora/vedca do odborného a kultúrneho prostredia.

Výskum prekladov a cirkulácie myslenia prostredníctvom textov môže gravitovať výlučne okolo osobnosti autora a skúmať, akými cestami jeho dielo preniká do prijímajúceho prostredia. Môže sa zaoberať otázkou, či a do akej miery majú preklady potenciú

tácia autochtónneho zmyslu imanentnej logiky objektu“; „diskurz (filozofia tradičná) – argumentatívna, reflektujúca a kontrolovaná forma písanej alebo hovorenej reči vyjadrujúca pojmové myslenie a protikladná vyjadrovaniu intuitívnych významových útvarov. Spojením diskurzívne myslenie sa tu potom mieni alebo označuje myslenie argumentatívne, čo najviac racionálne.“ – PIAČEK, J. (2019), s. 149–150 / 1319.

Ku konceptu diskurzu, diskurzívnej formácie a diskurzívnych praktík Michela Foucaulta bližšie pozri *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. 2025.

⁵⁴ MIKULÁŠ, R.: *Epistéma*. 2025.

konštituovať tezaurus textov – teda kánonizované literárne a kultúrne dedičstvo danej oblasti, späť s menom emblematického autora, na ktorého sa napr. často odvoláva aj domáci výskum. Zrejme by bolo potrebné položiť si aj otázku, či je vôbec možné hovoriť o kánone, a ak áno, v akom type literatúry, v akej disciplíne a z akého hľadiska. Z praxe vieme, že sú vedecké diela prelomové, iné sa prepisujú podľa stavu výskumu a stávajú sa neaktuálnymi; vieme, že sú personálne referencie, ktoré cirkulujú vo vedeckom diskurze ako nevyhnutná súčasť preukázania erudície, vedeckej akribie. Svoju úlohu v tejto súvislosti zohráva aj časový faktor, aj geopolitická orientácia, mocenská intervencia, tradícia (resp. jej absencia), vedecká orientácia a pod.

Ako objekt transferu je možné skúmať **vednú disciplínu**, resp. jej fragment – napr. myšlienkový, estetický či umelecký smer a diskurz o ňom. Zisťovať, akými cestami a za akých podmienok sa dostával do slovenského prijímajúceho prostredia napr. štrukturalizmus, a akú úlohu pritom zohral preklad, obdobie vydania, vydavateľstvo, edícia. Pri takomto type výskumu už prekračujeme hranice jedného prekladu, skúmame celú sieť vzťahov medzi prekladmi, porovnávame podmienky, za akých vznikli, časové koordináty a ďalšie atribúty s výpovednou hodnotou o preklade, disciplíne, socio-kultúrnej situácii a pod.

Možnosť takéhoto výskumu v prípade prekladu jednej vedeckej autority a jej začlenenia do prijímajúceho kontextu naznačuje úryvok z hesla o prekladateľovi a filozofovi E. Višňovskom v *Slovníku prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*:

Kánon filozofickej prekladovej literatúry obohatil aj Višňovského preklad *Rekonštrukcia liberalizmu* (2001) Johna Deweyho (1859 – 1952), amerického psychológa a filozofa, ktorý sa pokladá za najvýznamnejšieho predstaviteľa chicagskej školy pragmatizmu a predstaviteľa reformnej pedagogiky. Slovenská čitateľská verejnosť sa mala možnosť s ním zoznámiť v r. 1924 krátkym prekladom *Filozofia, veda a výchova* (prel. J. Schützer) a z niekoľkých ďalších českých prekladov z 20. a 30. r. 20. storočia, pričom 50. r. prispeli k deformácii jeho obrazu vydaním knihy *Pedagogika J. Deweyho v službách americkej reakcie* V. S. Ševkina (prel. O. Pavlovičová, B. SPN 1955). Až vedecká výskumná a prekladateľská práca Emila Višňovského prináša od 90. r. 20. stor. hlbší vhľad do Deweyho filozofie a moderný preklad z jeho diela.⁵⁵

Kategórie autor a text/preklad asociujú tretiu časť komunikačného reťazca, ako ho poznáme z teórie (literárnej) komunikácie – **čitateľa**, a s ním spojenú recepciu vybraných diel. Otázkou čitateľa, resp. príjemcu sa úvahy o transfere explicitne nezaoberajú, pretože táto kategória je integrovaná skôr do inštitucionálnych a diskurzívnych praktík transferu pod rôznymi inými pojmami. Napriek tomu je táto kategória dôležitá, pretože spoluurčuje diskurzívne praktiky. Zacielenie na konkrétny typ čitateľa (laik, odborník, špecialista) ovplyvňuje samotný základ – výber textu na preklad, spôsob prekladu a stratégiu vydania textu.

55 PLIEŠOVSKÁ, Ľ.: Višňovský Emil. 2024, s. 247.

Špeciálny socio-kultúrny kontext: diachrónne a synchrónne hľadisko

Každý kultúrny a prekladový transfer sa uskutočňuje v inom historicky podmienenom kontexte dvoch prostredí, v ktorom fungujú rôzne a s časom sa meniace recepčné paradigmy. V aktuálnom slovenskom výskume socio-humanitnovedného prekladu sú časopriestorové súradnice ohraničené 20. storočím, ale už teraz sa zdá z hľadiska intenzity prekladovej aktivity, že jadro sa týka druhej polovice 20. storočia s presahom do prvých dvoch desaťročí 21. storočia. Z predchádzajúcich výskumov predovšetkým dejín umeleckého prekladu poznáme základné charakteristiky geopolitického a socio-kultúrneho systému slovenského prekladového priestoru, základné trajektórie a determinanty, ktoré sú platné aj pre tento typ prekladu, až na konfesiónálny determinant, ktorý sa v plnej sile prejavil najmä v období 18. a 19. storočia a mal dosah na preklad tým, že ho obmedzoval cenzúrnymi zásahmi.

V 20. storočí sa uplatňuje predovšetkým determinant politického gesta ako dôsledok rýchlo sa meniacej politickej situácie. Literárne (aj vedecké) preferencie a preklad mali preto sínusoidný charakter napr. v tom, ako sa striedala orientácia na západné alebo východné kultúrne priestory, čo platilo nielen v umeleckej literatúre, ale aj vo vedeckom diskurze a v preklade textov, ktoré s týmito oblasťami súvisia. Ukazuje sa, že v čase vrcholu marxisticko-leninskej orientácie vo výskume socio-humanitných vied v 2. polovici 20. storočia sa napr. v oblasti literárnej vedy predsa len významne, ale nie oficiálne presadzovala orientácia na poľskú, západne orientovanú literárnu vedu, z ruskej literárnej vedy sa prekladali aj autori podnetní a progresívni, ako napr. Michail Bachtin, Jurij Lotman, Viktor Šklovskij, Viktor Žirmunskij a pod., hoci len v obmedzenej miere v 60. rokoch, alebo texty, ktoré sa priamo netýkali literárnej vedy, ale mali dosah na uvažovanie o literatúre. Tu ide o paradox najviac ideologicko-politicky poznačenej oblasti, z ktorej sa, ako vyplýva z doterajších výskumov, prekladali aj vedecky relevantné texty. Ďalšie príklady možno uviesť aj z oblasti prekladu filozofických textov, najmä dva významné prekladateľské a edičné počiny: desaťdielna *Antológia z diel filozofov*, ktorá vychádzala v rokoch 1966 – 1977, a vydávanie edície *Filozofické odkazy* (1972 – 1990) vo vydavateľstve Pravda, ktorá mala tri edičné rady: A – predmarxistická filozofia, B – súčasná nemarxistická filozofia, C – marxistická filozofia. Jednotlivé zväzky boli v 60. a na začiatku 70. rokov geopoliticky otvorené.

Politické gesto rozdeľujúce 20. storočie na dve základné paradigmy „pred“ a „po“ roku 1989 má v socio-humanitných vedách ešte väčší dosah, než sme pozorovali pri výskume dejín umeleckého prekladu. Rýchlo sa striedajúce zmeny mocenských pomerov ovplyvnili reťazec *poznánie/epistéma – doxa – ideológia* i stav bádania v danej oblasti v prijímajúcom kontexte. Samozrejme, aj cesty a spôsoby, ktorými sa transfer do slovenského kultúrneho prostredia uskutočňoval. Ak sa sústredíme na obdobie rokov 1949 – 1989, vo významnej miere zaznamenáme prostredníctvom prítomnosti českej prekladovej literatúry a filter sovietskeho vplyvu. Ak opomenieme redukciu filozofie a spoločenských vied na marxizmus-leninizmus a preklady súvisiace s marxisticko-leninskou literatúrou, treba povedať, že paradoxne sa v minimálnej miere dostávalo do pozornosti aj poznanie aktuálnych západných konceptov spoločenských vied pod

kuratelou sovietskych autorov a prekladov ich diel. Ako príklad môže poslúžiť publikácia *K otázkam metodológie spoločenských vied*⁵⁶, ktorú zostavili Václav Černík a Jozef Viceník a napísali aj úvodnú štúdiu *Formovanie metodológie spoločenských vied v Sovietskom zväze*. Za ňou nasleduje preklad pätnástich rôznych štúdií sovietskych autorov a vybraná bibliografia sovietskych prác z metodológie spoločenských vied (1960 – 1983), ktorá podľa pravej záložky na knihe „uľahčí čitateľovi orientáciu v ďalšom štúdiu“. Kniha je podľa editorov určená filozofom, špeciálnym vedcom, poslucháčom vysokých škôl a aspirantom (v súčasnosti sú to doktorandi) spoločenskovedného zamerania, pričom sa odporúča ako dôležitý študijný materiál. *Per negationem* sa dá z knihy dozvedieť niečo o buržoáznej hermeneutickej literatúre, o nemarxistickej filozofii dejín, v zálahe odkazov na úplne neznáme mená zrejme lokálnych protagonistov marxisticko-leninskej filozofie sa spomínajú aj mená, ako Karl Popper, Rudolf Carnap, Hans-Georg Gadamer či Claude Lévi-Strauss. V roku 2011 sa otázky metodológie spoločenských vied reintegrujú do súčasného výskumného kontextu a reinterpretujú opäť v podaní V. Černíka a J. Viceníka.⁵⁷ Autori v úvode kontextualizujú výskumy, ale sovietskú cestu, ktorej sa pred časom venovali, nespomínajú.

Inou, plauzibilnejšou cestou boli napr. preklady z poľskej socio-humanitnovednej literatúry a jej vplyv, hoci ani tento spôsob sa nezaobišiel bez ťažkostí. Poľská literárna veda bola otvorená voči impulzom a podnetom západoeurópskej a americkej literárnej vedy, sociológie a filozofie. Všetky tieto pramene prostredníctvom poľských textov a ich prekladov sledovali aj literárni vedci na Slovensku. V recipovaných textoch zaznievali odkazy na A. Hausera, L. Goldmana, H. Levina, R. Escarpita, A. Memmiho, R. Barthesa, J.-P. Sartra, francúzsky nový román a pod. Týmto prostredníctvom sa dostávali do obehu aj v slovenskom teoretickom kontexte. V roku 1972 vyšla antológia *Slovo – význam – dielo*, ktorá priniesla texty reprezentatívnych postáv poľskej literárnej vedy. V antológii sa však nesmeli uviesť prekladatelia a v čase vydania sa nesmeli recenzovať. Redakcia musela vypustiť „Popovičov doslov vyzdvihujúci štrukturalistickú vývinovú líniu a naopak, museli sa doplniť marxistické príspevky“, ako spomína jeden z prekladateľov, polonista a literárny vedec Pavol Winczer v knihe spomienok *Skladanie minulosti (evokácie a skice)*.⁵⁸ Preklady poľskej literatúry zo 60. rokov nazval krypto-kritickou literárnou aktivitou. Ako sa sám vyjadril, proti vnucovanej pseudorealite sa „svojimi prekladmi poľských vedeckých textov usiloval postaviť niečo skutočné, nespochybniteľné, pravdivé“.⁵⁹

Pred rokom 1989 sa dá vystopovať aj nemecká cesta – napr. otázky francúzskeho štrukturalizmu sa dostali do obehu aj prostredníctvom prekladu z nemčiny. V roku 1973 vydal prekladateľ a literárny vedec Vincent Šabík preklad *V zajatí jazyka, štrukturalizmus v súčasnej francúzskej kritike* Rity Schoberovej, nemeckej romanistky českého pôvodu, ktorá po druhej svetovej vojne emigrovala do Halle a neskôr pôsobila na

56 ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. (eds.): *K otázkam metodológie spoločenských vied*. 1986.

57 ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. (eds.): *Úvod do metodológie spoločenských vied*. 2011.

58 WINCZER, P. (2014), s. 113.

59 Tamže, s. 119.

Humboldtovej univerzite v Berlíne. Cestu na vydanie prekladu uľahčil zrejme aj fakt jej pôsobenia vo vtedajšej Nemeckej demokratickej republike.

Treba však pripomenúť, že v stredoeurópskom priestore, a teda aj v slovenskom, sa knihy (aj odborná literatúra) vždy čítali v origináloch alebo v prekladoch do iných cudzích jazykov. Takto fungovala lektúra vo francúzštine, angličtine, nemčine, ale aj v poľštine, ruštine a maďarčine. Bola jazykovo diverzifikovaná podľa lingvistickej orientácie vedcov. Plurilingvizmus zdedený z obdobia minulých storočí sa redukoval, ale zvyk čítať v cudzích jazykoch sa zachoval, pričom významné miesto si stále zachovávala čeština a transfer poznatkov prostredníctvom českých prekladov. Otázkou však bola miera prístupnosti relevantnej literatúry v ostatných jazykoch najmä v druhej polovici 20. storočia.

S pohybom medzi cudzími jazykmi súvisí po roku 1989 návrat prekladu z druhej ruky najmä prostredníctvom prekladov z anglických, v menšej miere nemeckých prekladov. Preklad z druhej ruky bol pomerne bežnou praxou na prelome 19. a 20. storočia, resp. aj v medzivojnovom období. Po roku 1945 ho ovplyvnila nedostupnosť originálov. Už spomínaný P. Winczer vydal v roku 1966 v Slovenských pohľadoch preklad úryvkov z diela francúzskeho literárneho kritika a esejistu Gaëtana Piconu *Panoráma moderného myslenia*. Vyšli na pokračovanie v troch číslach pod názvom *Pád tradičných hodnôt a kríza humanizmu* (č. 8, s. 44 – 50) a *Formy moderného humanizmu* (č. 10, s. 50 – 58 a č. 12, s. 49 – 56) ako preklad z druhej ruky, z poľského emigrantského prekladu vydaného vo Francúzsku. Aj podľa slov prekladateľa to bol účelový preklad, pri ktorom prenos obsahu bol dôležitejší ako otázka korektnosti prekladu.

Po roku 1989 zohral významnú úlohu časový faktor a tlak na urýchléné vydanie textov, ktoré vo vedeckom a kultúrnom priestore chýbali, eventuálne v rokoch pred týmto medzníkom ich nebolo možné z rôznych dôvodov vydať. Nie vždy boli k dispozícii prekladatelia z príslušného jazyka, resp. odborníci. Ako originál poslúžili cudzojazyčné prekladové vydania. Napr. v roku 1993 vyšiel vo vydavateľstve Archa (edícia *Filozofia do vrecka*) preklad *Mýtus a význam* Clauda Léviho-Straussa, významného francúzskeho antropológa a etnológa. Autorom prekladu bol anglista Pavel Vilikovský. Kniha vznikla na základe rozhovorov medzi Lévim-Straussom a redaktorkou parížskej pobočky rozhlasovej stanice CBC. Kniha publikovaná na univerzite v Toronte mohla byť vydaná v angličtine už ako preklad, z tiráže to však nie je jasné. Ak by sme sa sústredili na osobnosť Léviho-Straussa a cesty, akými sa dostal do slovenského kultúrneho priestoru, aj pri tomto mene platí, že prvé preklady sa objavili v češtine už v rokoch 1966 a 1971 (*Smutné tropy*, reedícia 2011, a *Myslení přírodních národů*; obe vydania prel. Jiří Pechar). V rokoch 1989 – 2021 vyšlo desať českých knižných prekladov, pričom český preklad štúdie *Chvála antropologie*⁶⁰ vyšiel v Bratislave. Ďalšie tri slovenské preklady boli vydané v rokoch 1998 – 2022: *Totemizmus* (1998, prel. Martin Kanovský), *Štruktúrna antropológia I. a II.* (2000, prel. M. Kanovský) a *Pozerať, počúvať, čítať* (2022, prel. M. Marcelli). Obe tieto cesty sa pretínajú a korpus prekladov je komplementárny.

60 LÉVI-STRAUSS, C. (1994).

Preklady z druhej ruky sa realizovali aj v oblasti populárnovednej literatúry, ktorá prenáša vedecké poznatky okrem inej žánrovej modality aj v komprimovanej podobe encyklopédií a rôznych vecných slovníkov, pričom vydavateľstvá preberali celé koncepty komerčných projektov, ako napr. Media klub vydanie *Velkej knihy horoskopov* S. Whiteovej, tentoraz prostredníctvom francúzskeho prekladu (1999, prel. M. Puškárová, M. Sýkorová).

Skúmané obdobie má ešte minucióznejšiu periodizáciu, než určuje medzník „pred a po“. Takmer ako v dejinách umeleckého prekladu, aj v oblasti socio-humanitných vied sa paradigma menila takmer každé desaťročie. Slovenský kultúrny priestor sa z hľadiska literatúry a jej vydávania rozdelil na oficiálny a neoficiálny.

Oficiálny priestor skúma translatológia viac-menej kontinuálne, chýbajú však výskumy zamerané na obdobie vojnového Slovenského štátu a na segment vydávania prekladov marxisticko-leninskej literatúry v rokoch 1949 – 1989. V týchto dvoch časopriestorových súradniciach sa politické gesto uplatňovalo v extrémnej podobe a z hľadiska poznania vlastnej kultúry by bolo potrebné podrobiť ho novej interpretácii aj z hľadiska prekladu a transferu textov socio-humanitných vied.

Neoficiálny kultúrny priestor je úložiskom preložených a vydaných prekladov, ktoré cenzúra stiahla z obehu v knižniciach, kníhkupectvách, ale do súkromných priestorov a knižníc, kde obeh určite pokračoval, sa dostať nemohla. Po rokoch 1968 – 1969 sa rozbieha preklad vydávaný v samizdatoch a šírený neoficiálnou cestou. V slovenských podmienkach mala samizdatová tlač skôr konfesionálny charakter. O preklad sa zaslúžilo množstvo často z pochopiteľných dôvodov anonymných prekladateľov. V rozpätí rokov 1970 – 1980 publikovali predovšetkým preklady filozofickej, teologickej, náboženskej a esejistickej tvorby, ale aj beletrie a v menšej miere poéziu. Prispievali do samizdatových časopisov *Altamira* (1982 – 1983), *Kontakt* (1981 – 1983), *Trinásta komnata* (1978 – 1980), *Alternatíva* (1980), *Alternatíva 2* (1981), *Fragment* (od 1986), *K* (od 1987), *Fragment-K* (od 1988 – fúzia dvoch predchádzajúcich časopisov), *Fragment K* (od roku 1990). Časopis *Fragment* bol v roku 2013 zapísaný do zoznamu UNESCO *Pamäť sveta* v rámci samizdatových periodík fungujúcich v rokoch 1948 – 1989.⁶¹

Komentovaný bibliografický súpis samizdatovej kresťanskej tlače, ktorá vychádzala v rokoch 1945 – 1989 v Československu, publikoval Rudolf Lesňák pod názvom *Listy z podzemia* (1998).⁶² Osobitnú časť tvoria preklady kresťanskej teologickej, filozofickej a inej literatúry rôznej jazykovej proveniencie, vydávanej periodickou aj neperiodickou samizdatovou tlačou. Z rokov 1947 – 1989 Lesňák zaznamenal 319 „neoficiálnych“ knižných prekladov vydaných v rámci kresťanského disentu (napr. N. Berďajev, don Bosco, R. Guardini, K. Wojtyła, J. Maritain, R. Moody, M. Quoist, J. Ratzinger). Časopi-secky vychádzali preklady z A. Wattsa, J. L. Borgesa, R. Guardiniho, K. Rahnera, H. Ch. Andersena, L. Koľakowského, C. Miłosza, G. Orwella, H. Millera, G. Batailla, D. Holliera, M. Bubera, S. Eibela, E. Canettiho, W. Gombrowicza a i.

61 Bližšie pozri PASTIER, O.: Z histórie bratislavského samizdatu. 1991, s. 3–7.

62 LESŇÁK, R.: *Listy z podzemia: Kresťanské samizdaty: 1945 – 1989: (Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945 – 1989)*. 1998.

Mária Kusá⁶³ podáva stručnú analýzu publikácie O. Gyárfášovej *Ako sme žili v rokochoch normalizácie*.⁶⁴ Gyárfášová v nej predstavila ženy, ktoré sa spolupodieľali na podobe alternatívneho bratislavského sveta pred rokom 1989, „a robili to i vlastnými samizdatovými prekladmi. To, že sa v samizdate, najmä českom, prekladala umelecká literatúra, bolo dobre známe a tento fakt bol reflektovaný najmä v už spomínanom českom prostredí.“⁶⁵ To, že sa tento fenomén v istej podobe prejavil i v slovenskom kultúrnom priestore pri odborných textoch, prináša spomínaná publikácia pomerne objavne, píše M. Kusá a pokračuje:

O prepisoch prekladov hovorí v súvislosti s prípravou samizdatového časopisu *Fragment K* i Ľudmila Pastierová.⁶⁶ Pomerne obsérne sa im v rozhovore pri opise svojej cesty v undergrounde venovala aj Marta Frišová (vyd. Šimečková): „Za skutočnú výzvu som považovala to, že som mohla publikovať v samizdatových publikáciách: preklady aj vlastné texty. Na tom mi záležalo najviac.“ Na Gyárfášovej otázku: „Boli pod tvojím menom alebo si používala nejaký pseudonym?“ odpovedala: „Všetko bolo pod mojím menom... Snažila som sa preložiť do samizdatu eseje Martina Bubera, ktorého pre mňa kedysi objavil Ján Langoš. Myslím, že žiadna knižka na mňa už nikdy nezapôsobila tak silne ako *Ja a Ty*. Jeho nemčina je ťažká a s prekladaním som sa veľmi trápila. Nakoniec sa mi zdalo, že výsledok celkom ujde, a ukázala som preklad mame, ktorá bola pravdepodobne jednou z najlepších prekladateľiek tých čias, hoci vtedy už oficiálne prekladať nesmela, a pochopila som, čo je prekladanie.“⁶⁷

A napokon M. Kusá uzatvára: „Ak chceme príbeh o Buberovi dopovedať, musíme konštatovať, že práve Buberovo *Ja a Ty* vyšlo vo vydavateľstve Petrus knižne až v roku 2023 (!) v preklade filozofa Petra Šajdu. Pred ním ešte preložil Buberov spis *Otázka je-dincovi* (OZ Hronka 2018) M. Bizoň.“⁶⁸

Cesty, akými sa do slovenskej kultúry dostávali preklady socio-humanitných textov, viedli aj z extrateritoriálneho priestoru, zo zahraničných vydavateľstiev v Kanade, USA či v Ríme, kde podporovali slovenských emigrantov z rokov po druhej svetovej vojne a po roku 1968. Preklady realizované na území Slovenska sa vydávali aj na území Chorvátska a Vojvodiny, kde sa v Novom sade, kultúrnom centre slovenskej menšiny, vydávala aj prekladová literatúra. V Chorvátsku (Kršćanska sadašnjost Zagreb) vyšiel napr. *Slovník biblickéj teológie*⁶⁹, na ktorého preklade pracoval Provinciját Spoločnosti Ježišovej v Bratislave v rokoch 1982 – 1989, kde však preklad vyjsť nemohol. Bol mnohonásobne prepisovaný po desiatich exemplároch, neskôr vydaný aj cyklostylom ako samizdat. *Slovník biblickéj teológie* vyšiel v druhom opravenom vydaní vo vydavateľstve Dobrá kniha až v roku 2003. Ďalší slovník zo samizdatových vydaní je napr. z nemčiny

63 KUSÁ, M. (2024), s. 61.

64 GYÁRFÁŠOVÁ, O. (2023).

66 PASTIEROVÁ, Ľ.: *Fenomén samizdat*. 2023.

67 GYÁRFÁŠOVÁ, O. (2023), s. 109–124. Cit. podľa KUSÁ, M. (2024), s. 61.

68 KUSÁ, M. (2024), s. 61.

69 LÉON-DUFOUR, X. et al. (2003, 2015).

preložený *Slovník starokřesťanské literatury* Heinricha Krafta z roku 1988, ktorý tiež vyšiel tlačou až v roku 1994 (Dobrá kniha, Trnava).

Ak skúmame charakter historického kontextu, skúmame aj pripravenosť a receptibilitnosť prijímajúceho prostredia. Predpokladáme synergiu prekladu a kultúrnych postojov, nech sú akékoľvek. Tento predpoklad umožní skúmať, či preklad socio-humanitnovedných textov ovplyvňuje kultúrne postoje alebo či práve panujúce kultúrne postoje, resp. politické filiacie ovplyvňujú preklad. Preto je dôležité neustále mať na mysli, čo chápeme pod pojmom kultúra, kultúrny priestor, intelektuálna kultúra, literárna kultúra, duchovná kultúra, kultúrna identita, socio-kultúrna identita a pod. Pri transfere socio-humanitných prekladov a ich myšlienkových obsahov by mohlo priniesť vysvetlenie recepcnej situácie a prijímajúceho prostredia v jednotlivých obdobiach zmapovanie dejín vedy a jej disciplín v prijímajúcom kontexte a vôbec zdroj, prítomnosť a charakter vedeckej komunikácie, pričom je zaujímavé aj z historického hľadiska, akú úlohu zohrával preklad, resp. transfer inojazyčnej odbornej a vedeckej literatúry. Historici zaoberajúci sa dejinami knižnej kultúry, školstva a vzdelanosti skúmajú historické vedecké komunity, vzdelávací systém, hovoria o intelektuálnych a sémantických komunikačných sieťach, zaoberajú sa infraštruktúrou (školy, divadlá, tlačiarne, knižnice, kníhkupectvá, vzdelanecké a literárne salóny) a vzdelanostnými centrami, akademickou tradíciou na historickom území Slovenska.⁷⁰ Diachrónny vhlád do týchto oblastí pomáha formulovať vývin dejín prekladu, charakterizovať stav a zodpovedať mnohé otázky v súvislosti s intenzitou prekladovej aktivity, výberom textu na preklad, jazykom východiskového textu, spôsobom operácií prekladového transferu, a aj otázku ktorá sa opakuje v každej dobe: prečo absentujú preklady a čo spôsobuje situáciu neprekladania? Otázka charakteru a kvality vzdelávacieho systému je aktuálna nepretržite. S lektúrou, recepciou a prekladom inojazyčnej vedeckej literatúry súvisí aj stav vyučovania cudzích jazykov (dobrovoľné, povinné, špecializované). Ich ovládanie sa ukazuje ako záruka transferu najmä tam, kde sa stretá akademické štúdium cudzieho jazyka v kombinácii s nefilologickým vedným odborom.

Motivácia

Výpovednú hodnotu o charaktere transferu a začlenení objektu transferu do kultúrneho priestoru nesie motivácia, ktorá určuje výber textu na preklad, prekladovú recepciu; prejavuje sa aj ako vôľa prekladať, zámer dielo vydať či voľba konkrétnej podoby mediácie. Motivácia má niekoľko základných modalít:

1. *odborná/vedeckovýskumná motivácia*, relevantná potreba textu a jeho prekladu v prijímajúcom prostredí: môže ju motivovať aktuálny prebiehajúci inštitucionálny alebo personálny vedecký výskum, ktorého súčasťou a vstupom je preklad ako vedecká tvorivá práca;

⁷⁰ Bližšie pozri práce O. Mészárosa, I. Kollárovej, E. Kowalskej, V. Čičaja, E. Augustínovej, M. Ambrúžovej Poriezovej, filozofa E. Višňovského a ďalších.

2. *pedagogicko-vzdelávacia motivácia* je relevantná potreba prekladu v situácii, keď chýbajú učebné texty, resp. pramenná literatúra k vzdelávacím programom;
3. *motivácia* sledujúca *vydavateľské stratégie* vyplýva z naplňovania programu, na ktoré je vydavateľstvo zamerané, alebo z jednotlivých edícií zameraných na odbornú a vedeckú literatúru (na Slovensku do roku 1989 napr. vydavateľstvo Pravda, vydavateľstvo VEDA od roku 1942 – pod rôznymi názvami – až podnes; od roku 1989 rôzne vydavateľstvá a ich edície – napr. Archa, Kalligram a i.);⁷¹
4. *vedeckopopularizačná motivácia* sprístupňovania, odovzdávania výsledkov vedeckého výskumu v podobe prístupnej širšiemu čitateľskému spektru (rôzne typy slovníkov, encyklopédií, prehľadových publikácií, ale aj biografii a memoárov osobností vedy a socio-kultúrneho života);
5. *motivácia* vyplývajúca z *aktuálnych trendov* vo vydávaní istého typu literatúry, sledujúc pritom záujem čitateľov a iné marketingové ciele a záujmy na knižnom trhu a pod. (literatúra zameraná na politologické analýzy, historiografické texty, psychoterapeutická motivačná literatúra a i.).

Akademické vedecké prostredie a vzdelávací systém sú miestom, kde sa vedecké poznanie utvára, akumuluje a šíri. Toto prostredie je však mimoriadne citlivé na politické gesto a na verejný politický diskurz týkajúci sa najmä humanistiky. Verejné oficiálne ideologické a politické postoje motivujú pragmatiku a rentabilnosť vysokoškolských programov z hľadiska pracovného trhu, vnucujú aj preferencie výskumných programov. Celý tento komplex môže tiež pôsobiť motivačne negatívne a obmedzujúco. Veda sa takto viac-menej v rôznych historických obdobiach a geografických priestoroch využíva na podporu mocenských záujmov, odborný priestor sa manipuluje ideologicko-politickými preferenciami.

Reinterpretácia a reintegrácia objektu transferu

Výber textu na preklad a jeho podobu v oblasti prijímajúcej kultúry a danej výskumnej oblasti ovplyvňujú socio-kultúrne podmienky, do ktorých preklad prichádza, resp. ktoré preklad umožňujú, umocňujú alebo vylučujú. Vo vyššie spomínanej publikácii, ktorá priniesla preklady z oblasti metodológie spoločenských vied⁷², je reinterpretácia, resp. zmena uhla pohľadu a ideologického zamerania zrejmalá. Reinterpretácia môže byť aj výsledkom potreby nových textov či výsledkom aktivity kritiky prekladu. Svoju úlohu tu zohráva určite aj inštitút výskumných projektov, ktoré sa k istým témam vracajú. Identifikovať reinterpretáciu znamená dobre poznať východiskový kontext a zachytiť zmenu charakteru prijímajúceho prostredia (aj kultúrneho kódu) a percepcie. Za reinterpretáciu možno pokladať existenciu opakovaných, tzv. sériových prekladov, ktoré sa za istých podmienok nazývajú aj generačné preklady. Tie sú však v socio-humanitnej

⁷¹ Pozri aj KUSÁ, M.: Premeny a osudy vydavateľského prostredia v slovenskom kultúrnom priestore z hľadiska prekladov textov socio-humanitnovednej spisby (1918 – 1989) na s. 50–75 tejto publikácie.

⁷² ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. (eds.) (1986), (2011).

oblasti zriedkavé. Pri kľúčových dielach, ktoré cirkulujú neustále, je mimoriadne dôležité podporovať tento typ prekladu, pretože novým akumulovaným a zhodnoteným poznaním sa nevyhnutne reinterpretojú obidva kontexty, medzi ktorými sa transfer uskutočňuje, navyše je tu aj predpoklad obrusovania kultúrnej a jazykovej asymetrie. Nezanedbateľným je aj vypracovávanie nových a dokonalejších prekladateľských techník a jazykových vyjadrovacích možností. Toto všetko nasvecuje myšlienkové obsahy novým svetlom a dáva možnosť vystúpiť novým aspektom textu.

Vzhľadom na intenzívne zásahy politického gesta do oblasti socio-humanitných vied a prekladu textov patriacich k tejto vedeckej oblasti, vzhľadom na obdobia intenzívnej cenzúry sa v slovenských podmienkach musí zaviesť aj termín *reintegrácie* objektu transferu v aktuálnom čase. Neželané, ba dokonca zakázané myšlienkové prúdenia a autori, ktorí ich reprezentovali, absentujú ako výsledok reštrikčných opatrení a manipulácií v časoch uzavretej, neslobodnej spoločnosti v minulosti. Uvoľnenie spoločenských a kultúrnych podmienok umožnilo napr. reintegráciu vedcov, ako Viktor Šklovskij, Roman Jakobson, Nikolaj Berďajev či Vladimir Soloviov, ktorí sa prekladali do polovice 20. storočia, ale po roku 1949 a v 50. rokoch sa stali nežiaducimi.

Mediácia

Tento termín sa v teóriách transferu často objavuje tam, kde sa hovorí o prekladateľovi ako o mediátorovi. Mediáciu možno chápať ako funkciu sprostredkovania komunikácie medzi socio-kultúrnymi prostrediami a jazykmi pri súčasnom generovaní a materializácii textov a ich recepcie. Miestami mediácie, ktoré vytvárajú podmienky a typ transferu, sú významné kultúrne a vedecké centrá, akademické a univerzitné pracoviská, vydateľský priestor v rôznych časopriestorových súradniciach, ktoré im vtlačajú špecifický a historicky menlivý charakter. Ak by sme mali znova hovoriť optikou Pierra Bourdieua, mediácia umožňujúca transfer sa týka sprostredkovania, prenosu a cirkulácie symbolického a inštitucionálneho kapitálu. Po roku 1989 sa v slovenskom priestore miesta mediácie prezentujú ako sociálne polia s výraznou autonómiou oproti predchádzajúcemu obdobiu, hoci o nezávislosti vzdelávacieho a vedeckovýskumného poľa od štátu možno pochybovať aj vzhľadom na to, že väčšia časť výskumu v oblasti socio-humanitných vied je štátom finančne podporovaná. Dohliadajú naň inštitúcie, ako univerzitné a vysokoškolské pracoviská, vedecké akademické ústavy, ale aj vedecká infraštruktúra (evaluačné a akreditačné komisie, grantové schémy, činnosť ministerstiev). Vytvára sa monopolné postavenie časopisov na základe bibliometrických kritérií, čo iné publikačné platformy odsúva na okraj dôležitosti, potláča sa rovnocennosť používaných jazykov. Toto všetko tvorí komplex prekážok, ktoré sa najmä v oblasti humanitných vied zintenzívňujú.

Mediátor

Mediátor ako sprostredkovateľ je kategória, ktorá sa vzťahuje na širší okruh odborníkov, podieľajúcich sa na prenose informácií, poznania/vedenia, textu a jeho kontextu z východiskového prostredia (kultúry, intelektuálnej tradície, zaužívaného spôsobu mysle-

nia, literárnej alebo vednej oblasti, jazyka) do prijímajúceho prostredia, pričom tieto prostredia nie sú vždy kompatibilné. Často sa zaznamenáva asymetria kultúr a poznania, asymetria vývinu jazykov a pod. Mediátori sú aktéri, resp. subjekty transferu, ktorí by mali obe prostredia vyrovnávať a sprístupňovať.

Aktívnymi činiteľmi, iniciátormi a realizátormi prekladového transferu sú primárne prekladatelia, ktorí môžu transfer ovplyvniť v rôznej miere. Všeobecná aj špeciálna teória prekladu používa tradične a výlučne termín prekladateľ. V slovenskom teoretickom kontexte v zásade rozlišujeme umeleckého a odborného prekladateľa podľa typu prekladanej literatúry. Ako však vyplýva z kanadských translatologických štúdií zameriavajúcich sa na subjekt prekladu, tento termín môže byť rozšírený o atribút poukazujúci na historický a spoločenský kontext, kultúrnu funkciu, druh prekladu, typ prekladateľských operácií a pod., ako to vnímame v typológii prekladateľov u Jeana Delisle a Judith Woodsworth.⁷³ Delisle a Woodsworth vytvorili kategórie, ktorými v podstate prerozprávali dejiny svetového prekladu cez subjekt prekladateľa a zasadili ho do širšieho kontextu, v ktorom preklady a prekladanie účinkujú a majú svoj špecifický a nenahraditeľný význam. Rozlišujú typ *prekladateľa vynálezcu abecedy* (Wulfila, Cyril a Metod), *prekladateľa stroju národného jazyka*, *prekladateľa tvorca národnej literatúry*, *prekladateľa šíriteľa poznania*, *prekladateľa aktéra na mocenskej scéne*, *prekladateľa šíriteľa viery/náboženstva*, *prekladateľa importujúceho kultúrne hodnoty*, *prekladateľa používateľa a kompilátora terminologických slovníkov* a napokon pridávajú *tlmočníka* ako privilegovaného svedka dejín.

Pohľad na preklad cez teóriu transferu ruší dichotómiu umelecký vs. odborný prekladateľ vychádzajúcu z tradície myslenia o preklade a používaného inštrumentária, pričom najmä pri pomenovaní *odborný prekladateľ* bez kontextového upresnenia typu prekladaného textu je pojem priveľmi všeobecný a nezodpovedá vždy tomu, čo pokladáme za odborný text.

Používanie pojmu transfer si nástojčivejšie vyžaduje vyjadriť (nepriamo) predmet transferu. Prekladateľ sa považuje za jeho mediátora, teda za osobu, ktorá sprostredkuje, je sprostredkovateľom. Tento pojem prisudzuje osobe všetky, nie výlučne prekladateľské, textotvorné a štylistické operácie vychádzajúc z charakteristiky nielen socio-humanitných a socio-humanitnovených textov. V posledných rokoch sa na Slovensku začína udomáčňovať termín *literárny prekladateľ*, ktorý vychádza z anglo-amerického kontextu (*literary translator*), používa sa aj vo frankofónnom prostredí (*traducteur littéraire*), kde sa pod literárnym prekladom (*traduction littéraire*) myslia všetky druhy prekladu okrem technického prekladu a prekladu pragmatických textov, ako už bolo uvedené vyššie. Všimnime si ešte, ako definuje literárny preklad J. Delisle v slovníku *Notions d'histoire de la traduction*: „Preklad, ktorého funkcie sú tie isté ako funkcie umenia a pri ktorom osoba autora [prekladu – K. B.] participuje na texte, čo robí z tohto textu literárne dielo.“⁷⁴ V nasledujúcom texte Delisle opisuje umelecké funkcie literárneho prekladu,

73 DELISLE, J. – WOODSWORTH, J.: *Les traducteurs dans l'histoire*. 2014.

74 DELISLE, J. (2021), s. 402.

[Traduction dont les fonctions sont les mêmes que celles de l'art, et dont la personne de l'auteur participe au sens du texte ce qui fait de ce texte une œuvre.]

a to estetické, kultúrne, ľudické, pedagogické, poetické a symbolické. Okrem toho v slovníku nájdeme termín *traduction pragmatique* (pragmatický preklad) a *traduction-érudition* (vzdelanostný preklad /?/) – ide zvyčajne o doslovný preklad určený špecializovanému čitateľstvu, pri ktorom východiskový text slúži ako predmet výskumu, pričom sa tento druh prekladu synonymicky pomenúva aj ako *traduction philologique* (filologický preklad) alebo *traduction savante* (vedecký preklad) a *traduction épistémique* (pozri vyššie, s. 15). Literárny prekladateľ je vo frankofónnom priestore v užšom význame ten, kto prekladá čisto literárne texty: romány, poviedky, divadelné texty, ale aj literárnokritické diela a eseje, ako uvádza Delisle, a v širšom význame je to prekladateľ monografií z rôznych oblastí (napr. film, dejiny, filozofia, politika, spoločenské vedy), dokumentárnych textov (napr. biografie, svedectvá), obrazových kníh (napr. fotografické publikácie, cestovateľské reportáže), praktických sprievodcov (napr. kuchárske knihy, lekárske, psychologické rady). Polyvalencia je podľa autora požiadavkou profesie.⁷⁵

Mediátor prekladateľ

je teda osoba, ktorá má štatút prekladateľa s jazykovými a odbornými kompetenciami. Nemusí byť vedcom odborníkom, môže ísť o prekladateľa laika vykonávajúceho preklad na objednávku. Kategóriu mediátor prekladateľ môžeme v prípade, že ide o aktívne a vedecké, resp. pedagogicky pôsobiacu osobu, odborníka v danej oblasti rozšíriť o ďalšie podkategórie:

Prekladateľ vedec, ktorý prekladá v rámci svojho výskumu a preklad je jeho výstupom, pričom prekladateľ vedec textu rozumie najlepšie. Sledujúc dejiny prekladu, táto konfigurácia je prítomná od antiky po súčasnosť: osobnosti, ktoré sa zaoberali filozofiou a vedami, bádaním, hoci aj nie v dnešnom slova zmysle, ale tvorili prvé originálne myšlienkové obsahy a základy modernej vedy a myslenia, boli aj prekladateľmi a prekladovú činnosť i reflektovali – napr. Cicero, M. de Montaigne, D'Alembert, D. Diderot, Holbach a i.

Ďalšou podkategóriou je *prekladateľ akademik*, teda vysokoškolský pedagóg, ktorý prekladá texty potrebné na štúdium, a tiež na vlastný výskum spojený s vyučovaním. V oboch prípadoch ide o aktívnu iniciáciu prekladu a vysoké odborné kompetencie prekladateľa.

Prekladateľ komentátor kontextualizuje prekladové dielo, vyrovnáva asymetriu, pričom dielo intencionálne zameriava aj na príjemcu neodborníka. Píše sprievodné texty, je tvorcom poznámok: tu máme dočinenia s kritickými vydania prekladov, s tzv. akademickými prekladmi, komentovanými prekladmi (na rozdiel od jednoduchších, nekomentovaných tzv. čitateľských prekladov). Pri niektorých typoch prekladov, najmä pokiaľ ide o filozofické texty, esejistiku a duchovné texty, máme z podstaty charakteru žánrovej i štylistickej hybridity dočinenia s presahmi kompetencií umeleckého a odborného prekladateľa. Na ilustráciu možno spomenúť preklad filozofických textov s charakteristikami umeleckých textov, napr. dielo *Bud'* – *Alebo*⁷⁶ Sorena Kierkegaarda.

⁷⁵ Tamže, s. 359.

⁷⁶ ŽITNÝ, M.: K niektorým aspektom Kierkegaardovho života a diela. 2007.

Milan Žitný (1948 – 2019), prekladateľ, škandinavista, ktorý sa pohyboval medzi oboma pólmi prekladu, zdôrazňoval Kierkegaardov úzky a veľmi vyhranený vzťah k jazyku, ktorý sa usiloval „zúrodniť“, čiže „využíval vedome všetky jeho kvality, vrátane hodnôt hudobných. [Kierkegaard – K. B.] [h]ovorí síce o architektonickom a dialektickom princípe svojho štýlu, ale zároveň požaduje, aby sa jeho texty čítali nahlas.“⁷⁷ M. Žitný nebol prekladateľ filozof, ale primárne umelecký prekladateľ. Jeho nasledovníkom je prekladateľ filozof Peter Šajda, ktorý vydal preklad Kierkegaardovho diela *Choroba na smrť* (2018) ešte paralelne s prekladovými aktivitami M. Žitného, a v úvahách o texte a preklade postupuje podobne.

V oblasti románskeho kultúrneho okruhu možno v súvislosti so žánrovými, štylistickými a prekladateľskými presahmi poukázať na preklad monografie Denisa de Rougemonta *Západ a láska*, ktorá sa v anotácii uvádza ako interdisciplinárna esej. Prekladateľka Michaela Jurovská⁷⁸ v doslove píše: „[J]eho eseje sú aj po formálnej stránke nanajvýš netradičné, prerastajú neraz do komentovanej antológie literárnych či politologických alebo filozofických textov na danú tému, obsahujú odborné polemiky, historické prehľady, paralely, fiktívne (štylizované) či autentické dialógy a monológy, otvorené listy.“⁷⁹ Iný charakter majú literárnovedné a komparatistické eseje *Odkazy tretiemu tisícročiu: americké prednášky* (2000) z roku 1988 talianskeho spisovateľa Itala Calvina. Prekladateľka M. Jurovská nazýva tieto texty *prednášky-eseje*. Aj Jurovská je primárne umeleckou prekladateľkou, ale zároveň, ako aj M. Žitný, literárnou vedkyňou a komparatistkou. Oba sú teda typom, v ktorom sa spája prekladateľ vedec a prekladateľ komentátor.

Mediátor vedec/znalec

Polyvalentným aktérom transferu, ktorý môže nekompatibilitu kultúrnych priestorov odstraňovať, vyrovnávať, ktorý cielene sprostredkúva konkrétny text s konkrétnym cieľom sprostredkovania, je napr. mediátor vedec/znalec v danom odbore, teda mediátor, ktorý nie je totožný s prekladateľom: sprostredkovateľ textu na preklad, ktorý na text upozorní, odporučí ho; objednávateľ (anonymný skrytý); vedecký redaktor publikácie alebo vedecký recenzent, ktorí tvorbu prekladaného textu sprevádzajú a hodnotia; recenzent, ktorý je verejne známy a vydané dielo hodnotí, uvádza do prijímajúceho kontextu. Mediátor vedec/znalec môže (ale nemusí) byť zároveň aj prekladateľom.

Mediátorská dvojica

Na mediácii vedeckého originálneho textu sa môže podieľať aj mediátorská dvojica, resp. viacero aktérov transferu a recepcie jedného diela: prekladateľ a komentátor, prekladateľ a autor paratextov, recenzent a autor ďalšieho výskumu, ktorého súčasťou je preložené dielo. Vytvárajú sa tak konfigurácie aktérov transferu, ktorí sa dopĺňajú, naväzujú na seba a vytvárajú textové siete, prostredníctvom ktorých prenášané myšlien-

⁷⁷ Tamže, s. 82o.

⁷⁸ K jej prekladovej tvorbe pozri TRUHLÁŘOVÁ, J.: Jurovská, Michaela. 2015.

⁷⁹ JUROVSKÁ, M.: Denis de Rougemont, Homo europeanus. 2001, s. 325–326.

kové obsahy narastajú, ukazujú sa z rôznych aspektov. Zosieťovanie môže byť intencionalne, keď preklad a recepcia súvisia napr. s vedeckým výskumom, alebo nevedomé a rekonštruované *ex post*, prípadne ho tvorí suma recepčných textov. Ak si bližšie všimneme preklady a recepciu diela už vyššie spomenutého francúzskeho filozofa R. Descartesa, budú sa opakovať mená A. Vantuch (prekladateľ, historik), Milan Zigo (prekladateľ filozof, komentátor, recenzent), Juraj Cíger (karteziológ, komentátor, prekladateľ). Bibliografickou rešeršou možno vytvoriť celý trs textov, ktoré prenášajú poznanie a včleňujú ho do prijímajúceho kontextu. Tento reťazec sa završuje najnovším vydaním prekladu *Rozpravy o metóde* M. Marcellioho (2025).

Takýmto spôsobom možno skúmať transfer a recepciu v čase, keď sa zameriame na chronológiu, mená a médium prenosu. Gaston Bachelard (1884 – 1962), filozof vedy, estetik, predstaviteľ francúzskej epistemológie, sa napr. recipoval od roku 1969 vo vedeckých prácach filozofov Milana Zigu, neskôr Antona Vydru a Róberta Karula, v prekladoch Štefana Caltíka, Kristíny Korenej (filozofka a prekladateľka), Michala Bartku (umelecký prekladateľ) a Andreja Záthureckého (prekladateľ, absolvent filozofie).

Mediátori a spolu s nimi aj príjemcovia/čitatelia tvoria buď úzky okruh primárnych špecialistov, alebo širší vedecký okruh s interdisciplinárnym a transdisciplinárnym prehľadom, a napokon laický okruh, profesionálne zameraný na istý typ poznania a jeho prenosu.

Inštitucionálne praktiky prekladového transferu

Prenos výsledkov poznania, vedeckej aktivity a transfer prostredníctvom prekladu si vyžaduje na svoju realizáciu vhodné inštitucionálne prostredie, ktoré cirkuláciu myšlienkových obsahov napomáha, ale v istých špecifických situáciách ju môže aj brzdiť, ba pôsobiť ako prekážka. Transfer sa realizuje prostredníctvom inštitúcií, ktoré už boli spomenuté vyššie ako miesta mediácie a ktoré si vytvárajú vlastnú predstavu konania v aktuálnych časopriestorových podmienkach a organizácie prenosu poznania. Transfer poznania materializovaný tlačou určuje vydavateľská politika a stratégia, spôsoby vytvárania špecializovaných edícií, ktoré sa zameriavajú na vydávanie istého typu vedeckej literatúry. Edícia sa stane v priebehu času značkou, symbolom, ktorý uľahčuje orientáciu v knižnej produkcii aj rovnakým grafickým stvárnením. V Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry (SVKL) takto vychádzali edície Knižnica estetického vzdelania, Divadelná knižnica, neskôr vo vydavateľstve Tatran edícia Okná zameraná na humanitnú literatúru. Vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ vychádzala edícia Umenie a život zameraná na estetiku a umenovedné otázky. Edície Knižnica Slovenského spisovateľa a Studia Litteraria sa zasa špecializovali na literárnu vedu. Vydavateľstvo Pravda založilo napr. edície Knižnica marxizmu-leninizmu, Filozofické aktuality, Filozofické odkazy, Kritika buržoáznej ideológie a revizionizmu. Po roku 1989 vydavateľstvo Archa napĺňalo edíciu Filozofia do vrečka, vydavateľstvo Kalligram edíciu Ad fontes atď.⁸⁰ Grafický

80 Bližšie pozri BEDNÁROVÁ, K. (2024a) a KUSÁ, M. (2024).

dizajn a knižná tvorba mali na Slovensku vysokú úroveň nevynímajúc odbornú literatúru. Vizuál edícií⁸¹ sa stal prvým orientačným bodom na pultoch kníhkupectiev.

Vo vydavateľských edíciách vychádzali a vychádzajú monografie, antológie, výbery a zborníky. Každý typ knihy inak usporadúva a hierarchizuje poznanie, iným stupňom signalizuje autoritu myšlienkových obsahov a váhu ich dôležitosti. Pred rokom 1989 boli vydavateľstvá riadené krátkodobým a výhľadovým edičným plánom, ktorý bolo potrebné plniť a ktorý schvaľovalo Slovenské ústredie knižnej kultúry (predtým tlačový dozor) ako cenzorský orgán. Transfer a cirkulácia poznania boli riadené politickým kritériom vyjadreným povinným percentom vydávania produkcie zo ZSSR, spriateľných socialistických krajín a z ostatných jazykových oblastí.

Snaha o manipuláciu vydavateľských praktík vzhľadom na mocenskú autoritu sa prejavovala zavedením tzv. vydavateľských priorít a možnosťou prednostne zaradiť do edičného plánu a vydať knihu vtedajších významných vedeckých osobností: napr. v 80. rokoch 20. storočia vo vydavateľstve VEDA spôsobilo rozruch prednostné vydanie publikácie Eleny Ceaușescuovej⁸², ktorej tzv. kariéra v oblasti makromolekulárnej chémie bola založená výlučne na politickom pozadí a nemala nijakú vedeckú hodnotu. Jej kniha bola preložená a vydaná v rekordne krátkom čase na príkaz najvyšších politických miest. Tento príklad prekračuje hranice socio-humanitných vied, ale je veľmi výrečný. Podobné zásahy forsírovania alebo sťahovania publikácií z obehu sa diali aj v socio-humanitných vedách.

V slovenských podmienkach si treba osobitne všímať inštitucionálny tlačový dozor a podoby cenzúry, ale aj opačný pól – jeho obchádzanie, a zisťovať, do akej miery sa objavujú preklady popierajúce inštitucionálne praktiky v období 20. storočia, najmä v jeho druhej polovici, keď sa výskum v socio-humanitných vedách ocitol pod drobnohľadom mocenských autorít. Špecifickou kapitolou sú samizdatové preklady, ich obsah a funkcia, o čom už bola reč vyššie. Slovenské disidentské prostredie bolo spojené s českým a v tejto súvislosti mali význam aj české preklady socio-humanitnej literatúry. Filozofická literatúra sa napr. prekladala v časopise PARAF (PARalelní Akta Filozofie)⁸³, ktorý bol jediným samizdatovým časopisom venovaným filozofii. Vyšli v ňom vo fragmentárnych prekladoch P. Ricœur, E. Lévinas, H. Arendt, A. Glugsmann, J. Pieper, F. Seibt, Th. de Boer, A. Kenny, E. Voegelin a i.

Po roku 1989 cenzorské inštitúcie zanikli, politický a ideologický dozor prestal fungovať. Vydavateľský priestor zmenil svoju štruktúru, vzniklo množstvo nových menších či stredných vydavateľstiev. Istú časť vydávania vedeckej literatúry však ekonomicky regulujú grantové schémy, v rámci ktorých vznikajú aj preklady.⁸⁴ Na jednej strane podpornými mechanizmami prispievajú k šíreniu vedeckých poznatkov, ale na druhej strane

81 Pozri *Obrazovú časť* in: BEDNÁROVÁ, K. – KUSÁ, M. – RYBÁROVÁ, S. (eds.) (2024), s. 417–460.

82 CEAUȘESCUOVÁ, E.: *Výskumy z oblasti makromolekulových látok*. 1986.

83 BLAŽEK, P.: *Paraf (PARalelní Akta Filozofie): Vydávání samizdatového časopisu 1985–1989*. 2006. Všetky čísla časopisu sú dostupné na <https://www.vons.cz/paraf>.

84 Ide predovšetkým o vedeckú grantovú agentúru VEGA, ktorú financuje Ministerstvo školstva SR a Slovenská akadémia vied, a APVV – Agentúru na podporu výskumu a vývoja, ktorá je rezortnou organizáciou MŠ SR a prostriedky na riešenie projektov poskytuje zo štátneho rozpočtu.

zabraňujú ich voľnej cirkulácii. Knihy ako výsledky podporovaného výskumu sú v tlačenej podobe obmedzené predpísanou výškou nákladu a nie sú predajné, čiže cirkulujú viac-menej skrytým cestami, môžu sa dostať do knižníc, ale nie sú voľne prístupné na knižnom trhu. Treba však zdôrazniť, že grantové schémy sa do istej miery snažia o valorizáciu transferu poznania tým, že súčasťou žiadostí o poskytnutie podpory je vyjadrenie, resp. zmapovanie stavu výskumu danej témy. Lenže často sme svedkami toho, že chýbajú zmienky týkajúce sa domáceho kontextu, že sa ignoruje výskumná práca kolegov, citujú sa české preklady aj v prípade, keď existujú slovenské a pod.

Významnú úlohu pri prekladovom transfere a cirkulácii poznania zohrávajú odborné časopisy vydávané čiastočne vo vydavateľstvách, ale prevažne vo vedeckých ústavoch SAV a vo fakultných a univerzitných vydavateľstvách slovenských univerzít. S rozvojom elektronického prostredia sa v čoraz väčšej miere objavuje otvorený prístup k aktuálnym vedeckým štúdiám v časopisoch (tzv. *open access*), hybridné – printové aj elektronické – vydávanie monografií, digitalizácia staršej vedeckej produkcie, prístup k elektronickým databázam. Zaznamenávame aj razantný nástup umelej inteligencie, ktorá urýchľuje výskum v hľadisku sprístupnenia rešeršných metód. Výstupy vedeckej aktivity, a tým aj prekladové výstupy kvantitatívne narastajú, zvyšuje sa konkurencia v národnom i medzinárodnom meradle, pričom požiadavky na publikovanie v indexovaných časopisoch (WOS, Scopus, ERIH, Nordic List a pod.) a v zahraničných vydavateľstvách v angličtine prehľbujú asymetriu vysielajúceho a prijímajúceho prostredia a autority výsledkov výskumu, ktorý hierarchizujú a plnohodnotne nevalorizujú.

Do kategórie inštitucionálnych praktík patrí aj vzdelávací systém všeobecne, konkrétne profesionálna príprava prekladateľov z aspektu toho, do akej miery je zameraná na tento typ prekladateľskej práce, aké jazykové kombinácie sú v ponuke, a tiež do akej miery sa kladie dôraz na kombinácie filologického a iného vzdelania. Cirkulácia vedeckých poznatkov a myšlienkových obsahov má svoj špeciálny režim v rámci sprostredkovania povinnej a odporúčanej odbornej študijnej literatúry k jednotlivým predmetom. Skryto ju regulujú napr. nastavenia kvalitatívnych kritérií vysokých škôl, keď sa na základe interných predpisov vychádzajúcich v ústrety študentom odporúča v informačných listoch predmetu iba literatúra dostupná v knižničných fondoch týchto inštitúcií, teda ľahko dostupná. Mediátor, ktorým je učiteľ, nemôže v takomto prípade oficiálne slobodne rozhodovať o korpuse textov, ktorý pokladá za relevantný.

Diskurzívne praktiky prekladového transferu

Aktivitu označovanú ako diskurzívne praktiky by sme veľmi zjednodušenie mohli nazvať aj textové praktiky, resp. pomenovať ich ako prácu s textom. Pojem *diskurz*, *diskurzívny* je však omnoho zložitejší. Diskurz sa v tradičnej filozofii chápe ako „argumentatívna, reflektujúca a kontrolovaná forma písanej alebo hovorenej reči vyjadrujúca pojmové myslenie, pričom je protikladná vyjadrovaniu intuitívnych významových útvarov.“⁸⁵ J. Sokol diskurz chápe ako „v souč[asn]é době často označení určité jazykové

roviny alebo vrstvy, spôsobu a ,režimu‘ věcného mluvení vůbec (např. vědecký, historický, vyprávěcí diskurz), případně oblasti, o níž se hovoří (fr. univers du discours). Odtud diskurzivní myšlení – soustavné, postupné, argumentující a kritické“.⁸⁶ Ide teda o prácu so špecifickým textom, ktorý je cieľným kritickým a rozumovým jazykovým prejavom rešpektujúcim proces vyvodzovania súvislostí. Na diskurzívne praktiky, diskurzívne texty, diskurzívne myslenie sa môžeme pozrieť ešte z inej strany – ide o formy textualizácie a myslenia nefikčného charakteru. V rámci diskurzívnych praktík narábame s epistemickými textami (prekladmi aj inými neprekladovými paralelnými textami), ktoré nesú poznanie, resp. ho komentujú alebo sprevádzajú, a s procesmi a výsledkami ich tvorby. Majú dve základné podoby:

Pasívne diskurzívne praktiky sú prácou s textami, lektúrou, aktívnym poznávaním oblasti, z ktorej sa prekladá, podporovaním odbornej znalosti nevyhnutnej pri preklade; patria sem aj rešerše, štúdium paralelných textov a pod. Pasívne diskurzívne praktiky chápeme ako pasívne v tom, že sa nimi netvorí texty, ale súvisia s porozumením a pochopením textov. Ak sa sústreďíme na subjekt prekladateľa, ani v prípade epistemických textov sa nedá hovoriť o čisto objektívnom porozumení/pochopení textu. Porozumenie, jeho úroveň a intenzita, spočíva:

- na vedomostiach prekladateľa v oblasti, ktorú prekladaný text predstavuje, a na schopnosti zorientovať sa v problematike za pomoci paralelných textov;
- na poznaní kultúry, do ktorej je text vpísaný, a do ktorej sa má vpísať;
- na poznaní historicity danej vednej oblasti v oboch prostrediach;
- na poznaní diskurzívneho poľa: sociálne prostredie a ideologické presvedčenie autora, žáner textu a úroveň, na ktorej sa poznanie komunikuje, textová a formálna prezentácia poznania;
- na poznaní konceptu daného textu – holistický prístup k celku textu, k tomu, čo text predstavuje, vzťah celku a častí;
- na poznaní štýlu textu – jazyk a téma tvorí štýl.

Máme teda dočinenia s interpretáciou originálu a prípravou koncepcie prekladu.

Aktívne diskurzívne praktiky už zahŕňajú samotný preklad ako proces a tvorbu diskurzívneho kontextu prekladu v prijímajúcej literatúre. Patrí k nim i (empirický, predteoretický a teoretický) diskurz o prekladateľskej praxi, všetky typy paratextov a tvorba terminologických sústav a systémov.

ZÁVER

Problém prekladu epistemických textov a jeho kvalitatívna úroveň spočíva najmä vo fakte, že jazyky sú jedinečné, nie sú zameniteľné, ich súčasti/komponenty nie sú prenášateľné/prenosné, preto existujú rozdielnosti v pojmových aparátoch, v terminológii aj

⁸⁶ SOKOL. J. (2010), s. 259–260.

v argumentačnej štruktúre jednotlivých jazykových diskurzov. Svoju rolu tu hrá aj koncept metaforického vyjadrovania a jeho rozdielnosť v jednotlivých jazykoch. Neexistuje univerzálny jazyk a úlohou epistemického prekladu by malo byť prekonať konštitutívnu nezmerateľnosť, neprenosnosť a nezameniteľnosť jazykov voľbou adekvátnej metódy prekladu, aby bolo možné v čo najpresnejšej podobe zreštituovať prenášané obsahy. Pohľad prostredníctvom kultúrneho, literárneho a prekladového transferu odкрýva široké referenčné pole, ktoré nám umožňuje uvažovať o všetkých aspektoch prekladu.

POJMY A TERMÍNY

Transfer – kultúrny, literárny, prekladový, medzijazykový, medzikultúrny, vnútrokultúrny

Objekt/predmet transferu

Autor, text, čitateľ

Preklady knižné a časopisecké, prekladové antológie

Sekundárne texty (paratexty a recepčné texty)

Typológia prekladu

Kritériá typológie (funkcionálne, štylisticko-operatívne, sémantické, prekladateľskoprocené)

Preklad epistemický, odborný, vedecký, populárnovedný, vnútrokultúrny, vnútoliterárny, akademický, čitateľský

Text teoretický, argumentačný, diskurzívny, diskurz, metadiskurz

Štylistické a diskurzívne kategórie – výkladový štýl, vedecký štýl, vedeckosť, odbornosť, pojmovosť, nociónálnosť, abstraktnosť, deduktívnosť

Poznanie (vedecké), poznávanie, vedenie, vzdelanosť, myslenie, vedná disciplína

Vecné obsahy, poznávacie obsahy, myšlienkové obsahy

Reinterpretácia objektu transferu

Reintegrácia

Rehabilitácia

Subjekt/aktér transferu (prekladateľ, iný autor ako prekladateľ)

Špeciálny historický kontext

Mediácia ako sprostredkovanie

Cirkulácia textov/obsahov

Siete šírenia (komunikačné, intelektuálne, sémantické, textové)

Mediátori

Mediátor vedec/znalec

Mediátor prekladateľ (zodpovedný prekladateľ)

Prekladateľ komentátor

Mediátorská dvojica: prekladateľ a komentátor

Mediátor – iný autor ako prekladateľ: sprostredkovateľ, objednávateľ, komentátor, recenzent, redaktor

Motivácia

Odborná/vedeckovýskumná

Pedagogicko-vzdelávacia

Vedeckopopularizačná

Sledujúca vydavateľské stratégie a marketing

Inštitucionálne praktiky literárneho transferu

Vydavateľská sféra

Oficiálna

Neoficiálna (súkromná, samizdatové šírenie a preklady)

Vydavateľské stratégie a praktiky

Vedecko-výskumná sféra

Podporné grantové schémy

Vedecké projekty

Vzdelávacia sféra

Kurikulum univerzít

Systém študijnej literatúry a jej tvorba

Knižnice a systém vedeckých informácií

Elektronické databázy, elektronické publikácie

Otvorené prístupy

Diskurzívne praktiky literárneho transferu

Pasívne diskurzívne praktiky

lektúra a interpretácia textu, kognitívna percepcia, konceptuálna (vedecká, intelektuálna) práca, štúdium kontextov východiskového a prijímajúceho prostredia, príprava komunikácie

Aktívne diskurzívne praktiky

preklad ako proces, tvorba diskurzívneho kontextu prekladu v prijímajúcej literatúre, empirický, predteoretický a teoretický diskurz o prekladateľskej praxi, tvorba paratextov, terminologických sústav a systémov

Prekážky transferu

Asymetria jazykov

Asymetria kultúr

Heterolingvizmus/heteroglosia
Rozdielnosť tradície myslenia
Absencia terminológie
Nekompatibilnosť terminológie
Tlačový dozor a cenzorské praktiky

Kontext (jazyk, text) východiskový a prijímajúci

Kultúra – intelektuálna, literárna, duchovná

Kultúrny priestor, kultúrna identita, kultúrna pamäť (vedeckého poznania), kultúr-
ne dedičstvo (kánon), kultúrne postoje, kultúrny kód

Tradícia – intelektuálna, vedecká

PRAMENE

- BLAŽEK, Petr (2006): *Paraf (PARalelní Akta Filozofie): vydávání samizdatového časopisu 1985–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2006. Dostupné na <https://www.usd.cas.cz/publikace/paraf-paralelni-akta-filozofie-vydavani-samizdatoveho-casopisu-1985-1989/> [cit. 17. júna 2025].
- BUBER, Martin (2018): *Otázka jedincovi*. Prel. Michal Bizoň. Bratislava: OZ Hronka 2018.
- BUBER, Martin (2023): *Ja a Ty*. Prel. Peter Šajda. Bratislava: Petrus 2023.
- CALVINO, Italo (2000): *Odkazy tretiemu tisícročiu: americké prednášky*. Prel. Michaela Jurovská. Bratislava: Drewo a srd 2000.
- CEAUȘESCUOVÁ, Elena (1986): *Výskumy z oblasti makromolekulových látok*. Prel. Peter Kopecný, Mária Bahidská, Hedviga Luchavová. Bratislava: VEDA 1986.
- DESCARTES, René (1954): *Rozprava o metóde: Pravidlá na vedenie rozumu*. Prel. Anton Vantuch. Bratislava: SAV 1954.
- DESCARTES, René (2025): *Rozprava o metóde: na správne vedenie svojho rozumu a hľadanie pravdy vo vedách*. Prel. Miroslav Marcelli. Bratislava: Petrus 2025.
- KRAFT, Heinrich (1994): *Slovník starokresťanskej literatúry*. Prel. Vojtech Mikula. Trnava: Dobrá kniha 1994.
- LÉON-DUFOUR, Xavier et al. (2003, 2015): *Slovník biblickej teológie*. Prel. Emil Krapka SJ, Vojtech Mikula SJ, Ján Dieška SJ a Alojz Litva SJ. Trnava: Dobrá kniha 2003, 2015.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1993): *Mýtus a význam*. Prel. Pavel Vilikovský. Bratislava: Archa 1993.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1994): *Chvála antropologie*. Prel. Josef Wolf a Jan Neumann. In: *Chvála moudrosti*. Bratislava: Archa 1994, s. 54–80.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1998): *Totemizmus*. Prel. Martin Kanovský. Bratislava: Chronos 1998.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (2000): *Štruktúrálna antropológia I. a II.* Prel. Martin Kanovský. Bratislava: Kalligram 2000.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (2022): *Pozerať, počúvať, čítať*. Prel. Miroslav Marcelli. Bratislava: Petrus 2022.
- LOTMAN, Jurij M. (1994): *Text a kultúra*. Prel. Mária Kusá, Fedor Matejov, Katarína Michalovičová, Juliana Szolnokiová. Bratislava: Archa 1994.

- ROUGEMONT, Denis de (2001): *Západ a láska*. Prel. Michaela Jurovská. Bratislava: Kalligram, 2001.
- SCHOBEROVÁ, Rita (1973): *V zajatí jazyka: Štrukturalizmus v súčasnej francúzskej kritike*. Prel. Vincent Šabík. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1973.
- WHITEOVÁ, Susane (1999): *Veľká kniha horoskopov*. Prel. Mária Puškárová a Monika Sýkorová. Bratislava: Media klub 1999.

LITERATÚRA

- BEDNÁROVÁ, Katarína (2014): *Dejiny umeleckého prekladu na Slovensku I*. Bratislava: ÚSvL SAV, VEDA 2014.
- BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.) (2024): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024.
- BEDNÁROVÁ, Katarína (2024a): Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre I.: Sondy a rekognoskácia. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 11–40.
- BEDNÁROVÁ, Katarína (2024b): Translation as a scholarly dialogue. In: *World Literature Studies*, 16, 2024, č. 3, s. 58–73. Dostupné na <https://doi.org/10.31577/WLS.2024.16.3.5> [cit. 17. júna 2025].
- BOURDIEU, Pierre (2002 [1990]): Les conditions sociales de la circulation internationale des idées. In: *Actes de la recherche en sciences sociales: La circulation internationale des idées*, 2002, č. 5/145, s. 3–8. Dostupné na <https://shs.cairn.info/revue-actes-de-la-recherche-en-sciences-sociales-2002-5-page-3?lang=fr&tab=texte-integral> [cit. 17. júna 2025].
- ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef (eds.) (1986): *K otázkam metodológie spoločenských vied*. Bratislava: Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS 1986.
- ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef (eds.) (2004): *Problém rekonštrukcie sociálnych a humanitných vied*. Bratislava: Iris 2004.
- ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef (eds.) (2011): *Úvod do metodológie spoločenských vied*. Bratislava: Iris 2011.
- ČERNÍK, Václav – VIŠŇOVSKÝ, Emil (eds.) (2007): *Vzťah teoretického a praktického v sociálnych a humanitných vedách*. Bratislava: Iris 2007.
- DELISLE, Jean (2021): *Notions d'histoire de la traduction*. Laval: Éditions Herman, col. Presse de l'Université Laval 2021.
- DELISLE, Jean – WOODSWORTH, Judith (2014): *Les traducteurs dans l'histoire*. Laval: Éditions Herman, col. Presse de l'Université Laval 2014.
- D'HULST, Lieven (2009): Traduction et transfert: pour une démarche intégrée. In: *TTR*, 22, 2009, č. 2, s. 133–150. Dostupné na <https://doi.org/10.7202/044827ar> [cit. 17. júna 2025].
- ESPAGNE, Michel – WERNER, Michael (1988): *Transferts: Les relations interculturelles dans l'espace franco-allemand (XVIIIe–XIXe siècles)*. Paris: Éditions Recherche sur les civilisations 1988.
- FINDRA, Ján (2004): *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta 2004.
- GONNE, Maud – MERRIGAN, Klaartje – MEYLAERTS, Reine – GERWEN, Helen van (eds.) (2021): *Transfer Thinking in Translation Studies: Playing with the Black Box of Cultural Transfer: (Translation, Interpreting and Transfer)*. Leuven: University Press 2021.
- GONNE, Maud – ROLAND, Hubert – VANASTEN, Stéphanie (2022): Introduction: À propos des paradoxes, échecs et malentendus dans les transferts culturels. In: *Interférences littéraires/Littéraire interférenties*, 2022, č. 26, s. 1–23.

- GROMOVÁ, Edita (2010): Teória a didaktika prekladu odborných textov. In: GROMOVÁ, Edita – HRDLIČKA, Milan – VILÍMEK, Vítězslav (eds.): *Antologie teorie odborného překladu: Výběr z prací českých a slovenských autorů*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, FF 2010, s. 37–43. (Pôvodne In: PLUTKO, Pavol (ed.): *Preklad a tlmočenie 2*. Banská Bystrica: UMB 2002, s. 191–198).
- GROMOVÁ, Edita – HRDLIČKA, Milan – VILÍMEK, Vítězslav (eds.) (2010): *Antologie teorie odborného překladu: Výběr z prací českých a slovenských autorů*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, FF 2010.
- GROMOVÁ, Edita – RONDZIKOVÁ, Natália – TYŠŠ, Igor (eds.) (2020): *Archívny výskum (textov) v interdisciplinárnych súvislostiach*. Nitra: FF UKF; Bratislava: ÚSVL SAV 2020.
- GYÁRFAŠOVÁ, Olga (2024): *Ako sme žili v rokoch normalizácie*. Bratislava: Aspekt 2024.
- Hyperlexikón literárnovedných pojmov* (2025). Ed. Roman MIKULÁŠ. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i. 2025. Dostupné na <https://hyperlexikon.sav.sk/> [cit. 17. júna 2025].
- CHEVREL, Yves – MASSON, Jean-Yves (eds.) (2012): *Histoire des traductions en langue française: XIXe siècle*. Lagrasse: Verdier 2012.
- JACQUEMOND, Richard – SAPIRO, Gisèle (2020): Traduire les sciences humaines et sociales: retour sur des enquêtes sociologiques et regards sur les pratiques en Israël et dans le monde arabe. In: *Revue d'histoire des sciences humaines*, 2020, č. 36, s. 223–234.
- JETTMAROVÁ, Zuzana (2007): Společenská a sociologická orientace dnešní západní translologie. In: VAJDOVÁ, Libuša (ed.): *Myslenie o preklade*. Bratislava: Kalligram, ÚSVL SAV 2007, s. 56–82.
- JUROVSKÁ, Michaela (2001): Denis de Rougemont: Homo europeanus. In: Rougemont, Denis de: *Západ a láska*. Bratislava: Kalligram 2001, s. 325–326.
- KUPKA, Valerij (2025): K niektorým špecifikám prekladu ruskej náboženskej filozofie do slovenčiny. In: KUPKOVÁ, Ivana (ed.): *Vybrané kapitoly z teórie a praxe prekladu vo vedách o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i. 2025, s. 267–283.
- KUSÁ, Mária (2024): Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre II. Vydavateľské prostredie 1918–1989. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 41–62.
- KUSÁ, Mária (2025): Premeny a osudy vydavateľského prostredia v slovenskom kultúrnom priestore z hľadiska prekladov textov socio-humanitnovednej spisby (1918 – 1989). In: KUPKOVÁ, Ivana (ed.): *Vybrané kapitoly z teórie a praxe prekladu vo vedách o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i. 2025, s. 50–75.
- KUSÁ, Mária – RONDZIKOVÁ, Natália (eds.) (2020): *Preklad vo vedách o človeku a dialóg kultúr*. Bratislava: ÚSVL SAV, VEDA 2020.
- LESŇÁK, Rudolf (1998): *Listy z podzemia: Kresťanské samizdaty: 1945 – 1989: (Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945 – 1989)*. Bratislava: USPO Peter Smolík 1998.
- MIKO, František – POPOVIČ, Anton (1978): *Tvorba a recepcia*. Bratislava: Tatran 1978.
- MIKULÁŠ, Roman (2025): Epistéma. In: *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. Ed. Roman MIKULÁŠ. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i. 2025. Dostupné na <https://hyperlexikon.sav.sk/pojem/317/epistema> [cit. 17. júna 2025].
- MILLIARESSI, Tatiana (2018): La linguistique et la traductologie: De la construction du sens à la typologie des traductions. In: *Des mots aux actes*, 2018, č. 7, s. 23–36.
- MILLIARESSI, Tatiana (ed.) (2020): *La traduction épistémique: entre poésie et prose*. Lille: PU de Septentrion 2020.

- MILLIARESSI, Tatiana – BERNER Christian (eds.) (2021): *Traduire les sciences humaines*. Paris: Classiques Garnier 2021.
- MOSER, Walter (2014): Pour une grammaire du concept de “transfert” appliqué au culturel. In: *Transfert*. Ottawa: Les Presses de l’Université d’Ottawa | University of Ottawa Press 2014, s. 49–75. Dostupné na <https://books.openedition.org/uop/440> [cit. 17. júna 2025].
- MOTYKOVÁ, Katarína – CINGEROVÁ, Nina (2025): Diskurzna analýza v translatológii (na príkladoch recenzií z akademických časopisov Filozofického ústavu SAV v rokoch 1946 – 1956). In: KUPKOVÁ, Ivana (ed.): *Vybrané kapitoly z teórie a praxe prekladu vo vedách o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i. 2025, s. 146–177.
- Organizačná štruktúra SAV*. Dostupné na <https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=sas-org> [cit. 17. júna 2025].
- PASTIER, Oleg (1991): Z histórie bratislavského samizdatu. In: *Fragment K*, 5, 1991, č. 2–5, 7–8, s. 50–57, 130–137, 84–94, 129–134, 115–121, 137–141.
- PASTIEROVÁ, Ludmila (2023): *Fenomén samizdat*. Bratislava: F. R. & G. 2023.
- PIAČEK, Jozef (2019): *Pomocný slovník filozofie*. 2019. Dostupné na <https://www.jozefpiacek.info/Pomocny-slovník-filozofie.pdf> [cit. 17. júna 2025].
- PLIEŠOVSKÁ, Ľubica (2024): Višňovský Emil. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 245–248.
- POPOVIČ, Anton (ed.) (1972): *Slovo – význam – dielo: Antológia poľskej literárnej vedy*. Prekladatelia neuvedení. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1972.
- POPOVIČ, Anton (1975): *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran 1975.
- POPOVIČ, Anton (1977): K typológii odborného a umeleckého prekladu. In: POPOVIČ, Anton (ed.): *Preklad odborného textu*. Bratislava: SPN 1977, s. 191–194.
- POPOVIČ, Anton (1983): *Komunikačné projekty literárnej vedy*. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1983.
- POPOVIČ, Anton (ed.) (1983): *Originál/preklad: Interpretačná terminológia*. Bratislava: Tatran 1983.
- PYM, Anthony (1992, 2010, 2018): *Translation and Text Transfer*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Vienna: Peter Lang, 1992; Tarragona: Intercultural Studies Group 2010; 2018. Dostupné na https://usuaris.tinet.cat/apym/publications/TTT_2010.pdf [cit. 17. júna 2025].
- RAKŠANYIOVÁ, Jana (2007): Interdisciplinárnosť a funkcionálnosť. In: VAJDOVÁ, Libuša (ed.): *Myslenie o preklade*. Bratislava: Kalligram, ÚSvL SAV 2007, s. 96–117.
- RAKŠANYIOVÁ, Jana (2010): Niektoré otázky odborného prekladu z interdisciplinárneho hľadiska. In: GROMOVÁ, Edita – HRDLIČKA, Milan – VILÍMEK, Vítězslav (eds.): *Antologie teorie odborného překladu: Výběr z prací českých a slovenských autorů*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, FF 2010, s. 195–199. (Pôvodne in: HRALA, Milan (ed.): *Translatologica pragensia IV: Acta Universitatis Carolinae: Philologica 4/1990*. Praha: Karolinum 1992, s. 63–67.)
- SAPIRO, Gisèle (2012): *Traduire la littérature et les sciences humaines: Conditions et obstacles*. Paris: Publications du Ministère de la Culture – DEPS 2012.
- SCHÖGLER, Rafael Y. (2017): Les fonctions de la traduction en sciences humaines et sociales. In: *Parallèles*, 29, 2017, č. 2, s. 36–45. Dostupné na https://www.paralleles.unige.ch/application/files/3415/2839/0410/Paralleles_29-2_2017_Schoegler.pdf [cit. 17. júna 2025].
- Slovník cudzích slov (akademický): Slovníková část* (2005). Eds. Ľubica BALÁŽOVÁ a Ján BOSÁK. Bratislava: SPN – Mladé letá 2005. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/?d=scs> [cit. 17. júna 2025].

- Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn: Slovníková časť* (2021). Ed. Alexandra JAROŠOVÁ. Bratislava: VEDA 2021. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/?d=sssj> [cit. 17. júna 2025].
- SOKOL, Jan (2010): *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad 2010.
- TRUHLÁŘOVÁ, Jana (2015): Jurovská, Michaela. In: KOVAČIČOVÁ, Oľga – KUSÁ, Mária (eds.): *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry: 20. storočie: A – K*. Bratislava: ÚSVL SAV, VEDA 2015, s. 311–314.
- TYŠŠ, Igor – TYŠŠOVÁ-RONDZIKOVÁ, Natália (v tlači): *Metodologická bibliografická databáza prameňov k výskumu socio-humanitnovedného prekladu*. V tlači.
- VAJDOVÁ, Libuša (ed.) (1994): *Les approches et les méthodes interdisciplinaires de recherche en sciences sociales*. Bratislava: ÚSVL SAV, Institut Français de Bratislava; Paris: École des Hautes Études en Sciences sociales 1994.
- VAJDOVÁ, Libuša (ed.) (2007): *Myslenie o preklade*. Bratislava: Kalligram, ÚSVL SAV 2007.
- VAJDOVÁ, Libuša (2007): Teória polysystémov a preklad. In: VAJDOVÁ, Libuša (ed.): *Myslenie o preklade*. Bratislava: Kalligram, ÚSVL SAV 2007, s. 14–39.
- VAJDOVÁ, Libuša (2009): *Sedem životov prekladu*. Bratislava: ÚSVL SAV 2009.
- VAJDOVÁ, Libuša (2020): Preklad z francúzskych „sciences sociales“ v slovenských časopisoch na prelome 20. a 21. storočia. In: KUSÁ, Mária – RONDZIKOVÁ, Natália (eds.): *Preklad vo vedách o človeku a dialóg kultúr*. Bratislava: ÚSVL SAV, VEDA 2020, s. 74–114.
- VIŠŇOVSKÝ, Emil (2007): Praktický obrat v sociohumanitných vedách. In: ČERNÍK, Václav – VIŠŇOVSKÝ, Emil (eds.): *Vzťah teoretického a praktického v sociálnych a humanitných vedách*. Bratislava: Iris 2007, s. 42–64.
- WINCZER, Pavol (2014): *Skladanie minulosti: (evokácie a skice)*. Bratislava: SAP 2014.
- ŽITNÝ, Milan (2007): K niektorým aspektom Kierkegaardovho života a diela. In: KIERKEGAARD, Søren: *Bud' – alebo*. Prel. Milan Žitný. Bratislava: Kalligram 2007, s. 816–838.

PREMENY A OSUDY VYDAVATEĽSKÉHO PROSTREDIA V SLOVENSKOM KULTÚRNOM PRIESTORE Z HĽADISKA PREKLADOV TEXTOV SOCIO-HUMANITNOVEDNEJ SPISBY (1918 – 1989)

Mária Kusá

ÚVOD

Od počiatkov výskumu kontextov prekladu vo vedách o človeku a kultúre bolo zrejmé, že – podobne ako pri skúmaní osudov umeleckého prekladu v slovenskom kultúrnom priestore – významnú úlohu v priebehu desaťročí zohrávali a zohrávajú: **vydavateľské prostredie, vydavateľstvá a vydavatelja**. Tí zas ako prirodzená a logická súčasť kultúrneho a literárneho života do veľkej miery závisia od **charakteru a podoby spoločnosti/režimu**, v ktorej/v ktorom fungujú. Výrazne to platí i pre slovenský kultúrny priestor v 20. storočí.

Čím si tento priestor prešiel? Prečo sme uvažovanie o vydavateľskom prostredí vo vzťahu k problémom prekladu textov socio-humanitnovednej spisby vymedzili rokmi 1918 a 1989? Dôvody sú viac ako zrejmé: ak s Lenkou Frankovičovou berieme do úvahy ako kroky/etapy vydania knihy získanie rukopisu, jeho kritické zhodnotenie a schvaľovanie, (ne)akceptovanie a vydanie¹, jednoznačne vychodí, že práve tieto dátumy a ich spoločensko-politický dosah zásadne menili podobu spomínaných etáp. Navyše, je potrebné zdôrazniť, že aj pojem a status akéhokoľvek prekladu do slovenčiny (teda literárneho či neliterárneho) sa zásadne zmenil po vzniku prvej Československej republiky v roku 1918, lebo slovenčina sa stala jazykom štátotvorného národa.

V čom bol teda rozdiel? Ako vyzerala **situácia v rokoch 1900 – 1918**? Napriek zložitej situácii slovensky hovoriaceho etnika na dnešnom území Slovenska fungovalo temer dvesto vydavateľských subjektov, aj keď veľká väčšina (stodvadsaťšesť) z nich vydala len po jednej publikácii a len štyridsať z nich vydalo aspoň päť publikácií. Najproduktívnejšími boli **Kníhtlačiarsky účastinársky spolok (KÚS)** v Martine, spolkové vydavateľstvá oboch dominantných cirkví – **Tranoscius** v Liptovskom Mikuláši a **Spolok sv. Vojtecha** v Trnave, resp. niekoľko vydavateľstiev založených na aktivitách jednej osobnosti – **Jozef**

¹ FRANKOVIČOVÁ, L.: Konceptia vydavateľskej politiky slovenskej produkcie na začiatku 20. storočia. 2017, s. 81. Všetky ďalšie konkrétne informácie sú z tejto štúdie, ktorá je upravenou verziou autorkinej dizertačnej práce, obhájenej na FiF UK v r. 2016.

Gašparík, Karol Salva, Adolf Horovitz či Ján Párička.² Z hľadiska charakteru vydaných kníh dominovala umelecká, náboženská a učebná literatúra, z hľadiska procesu vydávania významnú úlohu hrali vypisované súbehy so sľubovanou odmenou. Popri umeleckej literatúre (krátka próza, jednoaktovky) to bol *Tranoscius* a *KÚS*, kde išlo aj o populárnu odbornú a didakticky orientovanú spisbu, väčšinou však bez špecifikácie, či má ísť výlučne o domáce práce, alebo i o preklady. Tie zmieňuje Elena Maróthy Šoltéssová v liste Božene Slančíkovej Timrave z 9. decembra 1912 v súvislosti s honorármi:

No teraz je plán, že časopis „Živena“ oddáme do vydavateľstva Lipy (na najbližšom výbore sa to má riešiť) a na ten pád som vyjedнала voľačo lepšie honoráre pre spisovateľov, a síce miesto doterajších 20 Kor. za hárok (za 16 strán) bude sa mať platiť 32 korún za hárok, t. j. 2 Kor. za stranu. To za pôvodné – za preklady polovicu toho, totižto 1 Kor. za stranu.³

Možno z toho teda dedukovať vnímanie významu prekladu ako „menej dôležitého“. Schvaľovací proces bol finančne determinovaný – väčšie vydavateľské domy pracovali skôr s vlastným súborom posudzovateľov (tzv. literárne odbory), menšie skôr s jedným redaktorom (napr. ružomerský Ján Párička s Františkom Votrubom).⁴

Z hľadiska charakteru textov a vydavateľskej politiky vajanskovský Martin evokoval skôr národne orientované texty a témy, mladšia hlasistická generácia (lekári, právnici a pod.) zdôrazňovala dôležitosť vydávania didaktických, poučných či dokonca náučných textov. „Potreby“ čitateľov sa však často zjednodušovali a vnímali skôr schematicky – L. Frankovičová cituje zo zápisníc literárneho odboru *KÚS*-u, keď v roku 1909 odmietol vydať preklad *Sherlocka Holmesa* A. C. Doyle (preložila Adrienna Kamenár), lebo „sotva by sa to hodilo pre naše obecnosť“. Na druhej strane širokú škálu rôznorodých textov prinášali po maďarsky vydávané publikácie, ktoré boli vzhľadom na ich status v rámci Rakúsko-Uhorska podstatne lacnejšie.

Čo sa teda zmenilo po kataklizme prvej svetovej vojny, ktorá priniesla v Európe rozpad viacnárrodných monarchií a pre slovenský kultúrny priestor vznik prvej Československej republiky?

Len vyslovene telegraficky: najskôr nastal búrlivý rozvoj v medzivojnovom období po rozpade Rakúsko-Uhorska, následne zložitá cesta v hoc aj krátkom období vojnovnej Slovenskej republiky a SNP a hľadanie ďalšej cesty po roku 1945. Ale fakticky až celková zmena politického systému po Februári 1948 a predovšetkým po vydaní tlačového zákona v roku 1949 predstavovali zásahy podstatného charakteru, vyplývajúce z faktu, že štát sa stal jediným „vydavateľom“. Až na pár výnimiek (napr. Spolok sv. Vojtecha, *Tranoscius* – oba vydavateľské domy však istý čas nemohli vydávať beletriu) sa vydavateľské prostredie po znárodnení buď ocitlo pod priamym dohľadom štátu, alebo mnohé vy-

2 Ďalšou oblasťou, ktorú by bolo potrebné hlbšie analyzovať, je aj fakt jasnej geografickej rôznorodosti vydavateľov.

3 MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E.: *Listy Timrave*. 2011.

4 FRANKOVIČOVÁ, L. (2017), s. 87.

5 Tamže, s. 89.

davateľstvá jednoducho zanikli – razom sa ich počet scvrkol na necelých dvadsať s výrazne jasne formulovaným portfóliom. Zmeny sa dotkli všetkých sfér vydavateľskej činnosti: od zamerania vydavateľstva cez výber textov na preklad, výber prekladateľa až po spôsob vydania – vytváranie nových edícií/vydávanie mimo edícií a podobne. Samozrejme, zoštátnená bola i distribučná sieť, resp. knižný obchod, ktoré sa podobne riadili v 40. a 50. rokoch predovšetkým ideologickými a politickými imperatívmi doby.

Ako tieto imperatívy periodizujú obdobie, ktoré chceme skúmať, teda od roku 1918 do roku 1989? V zásade môžeme urobiť nasledovné rozdelenie:

- 1918 – 1939/40 – medzivojnové obdobie;
- 1939/40 – 1945 – obdobie vojnovnej Slovenskej republiky, Slovenské národné povstanie;
- 1945 – 1948/9 – povojnové obdobie do tzv. Víťazného februára (do 25. februára 1948), všeobecného znárodnenia a následného prijatia tlačového zákona v roku 1949;
- 1948/9 – 1970 – budovanie „socialistického“ Československa s klinom (ak použijeme obraz K. Bednárovej⁶) rokov 1963 – 1969, teda obdobia tzv. zlatých šesťdesiatych či krátkeho a nedovršeného politicko-spoločenského uvoľnenia počas tzv. Pražskej jari;
- 1970 – 1989 – obdobie konsolidácie a normalizácie v prvom desaťročí, od roku 1985 pod vplyvom „prestavby“ a „glasnosti“ v ZSSR postupné, ale jemné uvoľňovanie do Novembra 1989.

OD SLOVENČINY AKO JAZYKA PREKLADU ŠTÁTOTVORNÉHO NÁRODA (1918 – 1939/40) CEZ AMBIVALENTNOSŤ PREKLADOVEJ SITUÁCIE V ČASE 2. SVETOVEJ VOJNY (1939/40 – 1945) K ZÁSAVNÝM PREMENÁM VYDAVATEĽSKÉHO PROSTREDIA (1945 – 1948/9)

Po vzniku samostatného Československa v roku 1918 sa v predtým historicky sformovanom vydavateľskom centre – Turčianskom Sv. Martine – a v ďalších väčších mestách spektrum vydavateľstiev zásadne rozšírilo. Slovenčina sa popri češtine stala jazykom štátotvorného národa a ako taká musela zabezpečovať mnohé funkcie – ak vyberieme z mnohých funkcií prekladu vymedzených Jeanom Delislom⁷: kým pri umeleckej literatúre dominovala funkcia estetická, v didaktickej, odbornej a vedeckej sfére boli dôležité funkcia výchovná a poznávacia. Tento fakt sa premietol aj do **štruktúry vydavateľského prostredia**: v rámci martinskej Matice slovenskej (MS) vtedy vzniklo viacero edícií – napr. popri časopise Slovenské pohľady to bola edícia **Knižnica Slovenských**

6 BEDNÁROVÁ, K.: Kontexty slovenského umeleckého prekladu 20. storočia. 2015, s. 31.

7 DELISLE, J.: L'Histoire de la traduction: Son importance en Traductologie. 2003. Delisle zároveň upozorňuje na fakt, že funkcie prekladu vždy súvisia s charakterom a osudmi kultúrneho priestoru, a teda vždy ich treba formulovať nanovo, nie sú raz a navždy dané.

pohľadov, ďalej Čítanie študujúcej mládeže, Dobré slovo, v ktorých sa neperiodicky objavovali aj odborné práce vzťahujúce sa ku kultúre, literatúre, jazyku a pod. Edícia, alebo ako sa uvádza, „knížnica“ **Umenie**, redigovaná Jozefom Cincíkom, predstavila v ďalšom skúmanom období, v čase vojnovnej Slovenskej republiky od roku 1943 niekoľko významných textov, ktoré sa týkali otázok estetiky či dejín a teórie umenia: 1. „sväzok“ bol preklad textu dr. Blahoslava Zbořila *Umenie a jeho cieľ* (1943)⁸, z češtiny ho preložil Štefan Ostriež, 4. zväzkom edície bola práca Henriho Bremonda *Modlitba a poézia* (1943), posledným, 5. zväzkom edície **Umenie** bol až v roku 1949 (teda tesne pred zásadnými zmenami povojnového vydavateľského prostredia) text *Rozhovorov o umení* sochára Augusta Rodina s Paulom Gsellom⁹. Ďalšou bola edícia **Knížnica SPKK** (Spoločnosti priateľov klasických kníh) vydavateľstva Academia, potom SPKK, ktorá prešla neskôr z Martina do Bratislavy.

V segmente socio-humanitnej a socio-humanitnovednej knižnej produkcie sa však prezentovali iné vydavateľstvá. Časť z nich vznikla a fungovala vďaka aktívnym osobnostiam, ktoré boli motivované záujmom o konkrétne oblasti kultúrnej a spoločenskej reflexie. Napríklad v Piešťanoch Mikuláš Rudolf a Jozef Kasanický, v Starej Turej – Beniakovciach Vydavateľstvo Michal Roháček, v Trenčíne Vydavateľstvo Veritas, v Turčianskom Sv. Martine už spomínané a aktívne Vydavateľstvo Matice slovenskej a pod.

Dôležitými vydavateľstvami z hľadiska prekladov aj neliterárnych textov boli, samozrejme, i tie, ktoré vychádzali z konfesijného základu: najmä katolícky Spolok sv. Vojtecha (Trnava)¹⁰, resp. evanjelický Transcius (Liptovský Sv. Mikuláš). Ďalšie – aspoň pre súčasníkov – boli vydavateľstvami/edíciami jasne konfesijné/politicky orientovanými: katolícke – v Trnave František Urbánek a spol., Kláštor Uršulínok, Posol Božského srdca Ježišovo, Spolok kolégia sv. Svorada; v Bratislave zas zreteľne ľavicové vydavateľstvá DAV a Pravda. Spolok kolégia sv. Svorada od druhej polovice 30. rokov rozširoval poznanie katolíckej moderny, ktorá i v európskom kontexte znamenala úsilie hľadať modernú filozofickú podobu katolicizmu aj prekladmi rozličnej proveniencie – už v roku 1936 vyšiel „nákladom Spolku kolégia sv. Svorada v Bratislave“ takto orientovaný text Franciszka Sawického *Filozofia lásky*. Z nemčiny ho preložil Mikuláš Fitt. Popis „Zo súkromnej knižnice P. G. Hlbinu“ na jednom z dostupných exemplárov dokumentuje súdobú recepciu predstaviteľom slovenskej katolíckej moderny.¹¹ Treba však pripomenúť, že aj v rokoch 1939 – 1948 mala väčšina textov skúmaného charakteru väčšiu alebo menšiu väzbu na teológiu (napr. spomínaný text H. Brémonda, 1943), resp. ideológiu (ako príklad posluží preklad Stalinovho textu *O národnostnej otázke*, 1945).

8 Pre podrobné údaje uvedených publikácií pozri Pramene na s.71–73.

9 V tiráži je popri prekladateľovi dr. Jozefovi Telgárskom uvedená aj redaktorka dr. Mária Mariani.

10 V Spolku sv. Vojtecha vychádzali podobne ako v Spolku kolégia sv. Svorada relevantné súdobé eseje, dotýkajúce sa vnímania vzájomných vzťahov literatúry, umenia, filozofie a katolicizmu 20. storočia: v rámci edície Svet v sérii B vyšli v rokoch 1944 a 1945 eseje G. Papiniho, dokonca dva výbery esejí G. K. Chestertona.

11 Pavol G. Hlbina (1908 – 1971), kňaz, básnik, literárny kritik, prekladateľ z francúzštiny a nemčiny. Okrem spomínaného Brémonda prekladal Ch. Baudelaira, A. Rimbauda, P. Verlaina, P. Valéryho, P. Claudela a ďalších.

Od polovice 40. rokov, t. j. od konca druhej svetovej vojny dochádzalo k výraznému „zosvetšňovaniu“ vydavateľského prostredia a, „tvrdó povedané“, väzbu na teológiu nahradzala postupne väzba už nie na nejakú, ale konkrétne na marxisticko-leninskú doktrínu. Ešte pred zmenou režimu v roku 1948 a spomínaným novým tlačovým zákonom z roku 1949 zameranie na Rusko/ZSSR súviselo s ich vnímaním ako osloboditeľov Česka a Slovenska.

Slovenská národná knižnica rozdelila v bibliografii prekladov socio-humanitno-vedných textov, ktoré vznikali v rokoch 1918 – 1948, publikácie takým spôsobom, že sa ukázala ich pomerne široká škála.

Na jednom póle môžeme ako príklady uviesť vyslovene **zásadné texty niektorých „vied“ o človeku a kultúre:**

John Dewey: *Filozofia, veda a výchova* (nem., 1924).

Heinrich Lützel: *Úvod do filozofie umenia* (nem., 1934).

Teória literatúry. Výbor z formálnej metódy (rus., 1941).

Valerián Horbačevskij: *Ideokratizmus: hymnus ľudskej dôstojnosti* (ukr., 1942).

Montesquieu: *O veľkosti Rimanov a ich úpadku. Disertácia o náboženskej politike Rimanov* (fr., 1942).

Levin Ludwig Schücking: *Sociológia literárneho vkusu* (nem., 1943).

Giovanni Papini: *Essaye o umení* (tal., 1943, 1945).

Nikolaj O. Losskij: *Podmienky dokonalého dobra (základy etiky)* (rus., 1944).

Aristoteles: *Poetika* (gr., 1944).

Ján Lindworsky: *Psychológia askézy* (nem., 1944).

N. O. Losskij: *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad* (rus., 1946).

Jacques Maritain: *Traja reformátori* (fr., 1947).

Nielen spomenuté, ale i ďalšie preklady sa stali objektom vedeckej/odbornej reflexie. Početné ohlasy na ne – napríklad aj v Slovenských pohľadoch (SP) – svedčia o tom, že dochádzalo k reálnemu kultúrnemu transferu napriek spoločensko-politickým súradniciam. Zložitosť premien statusu prekladu spoločensko-humanitnoviedných textov v období vojnovéj Slovenskej republiky dokumentuje aj prítomnosť troch textov vtedy nádejného mladého filozofa umenia a budúceho kňaza Elemíra Fila (1919 – 1983) o prácach nemeckého estetika Heinricha Lützelera (1902 – 1988), ktorého *Úvod do filozofie umenia* vyšiel v roku 1943 v preklade Valentína Kalinaya (1909 – 1969) ako 3. zväzok edície/knižnice Umenie vydavateľstva MS. Filo sa tomuto nemeckému, ale antifašistickému filozofovi a estetikovi v tom istom roku venoval už explicitne recepcne pomenovanou štúdiou *Začiatok nového obdobia estetiky u nás* vo Filozofickom zborníku či dvomi recenziami Lützelerových štúdií *Führer zur Kunst* a *Die Kunst der Völker* v SP. Filo zdôrazňoval najmä to, že „estetické vedy a vedy o umení nevyhnutne potrebujú metafyzickú základňu zakotvenú v Absolútne“¹², rozhodujúca pri akceptácii tohto ne-

¹² LETZ, J.: Filo, Elemír. 2000, s. 342.

meckého estetika bola pre Fila Lützelera myšlienka o tom, že „javová stránka estetického objektu [...] je nepostačujúca“ a že „úlohou metafyziky je včleniť umeleckú skutočnosť do celkového poriadku bytia“. ¹³ Filove recenzie a úvahy v SP tak zároveň predstavovali trochu inú stránku časopisu vedeného v rokoch 1939 – 1944 exponentom tisovskeho režimu a neskorším emigrantom Stanislavom Mečiarom (1909 – 1971), ktorý v časopise publikoval svoje i im podobné – často silno antisemitské – koncepty o „slovenských“ východiskách a „slovenskej“ podobe národného socializmu, ako o tom píše v ostatných rokoch historik Peter Mráz. ¹⁴ Ďalšími teoretikmi umenia, ktorí zaujali súdobých slovenských katolíckych či laických filozofov a literátov, boli v SP recenzovaní a reflektovaní talianski autori Giovanni Papini a Benedetto Croce. V prípade Papiniho išlo o recenziu jeho knižky *Essaye o umení*, ktorá vyšla vo vydavateľstve Elán ¹⁵ opakovane (1943, 1945).

Spomínaný Filozofický zborník. Časopis filozofického odboru MS v rokoch 1940 – 1944 vydal päť ročníkov, ktoré publikovali v rubrike Štúdie väčšinou preložené state (napr. Martin Szentiványi: *Krátka a podivuhodná metóda v metafyzike* v preklade dr. Hrabovského či úvahu Jána Ivancsicsa *O jednote mysle a tela* v preklade E. Fila). Pre kultúrny transfer prostredníctvom tejto ročenky mala relevanciu aj recenzná časť, ktorá sa programovo zameriavala na inojazyčné texty.

Druhým pólom reflektovaných prekladaných textov bola takpovediac **praktická teológia** – opakovane vydávané príručky pre mladých ľudí, „ako že sa to má dobrý kresťan/dobrá kresťanka správať k druhému pohlaviu“, napr. Štefan Berghoff: *Krásna doba mladej lásky: pre mládencov* (1929), *Prvá cesta k blaženému manželstvu* (1931, 1938), resp. páter Elpidius: *Krásna doba mladej lásky: pre dievčatá* (1929), *Dobrá rada pre dievčatá na vydaj* (1930, 1934, 1935), *Prvá cesta k blaženému manželstvu* (1931, 1938) – všetky preložil z nemčiny Ondrej Kalmančok.

Z opačnej strany ideového spektra stoja za zmienku preklady v podobe **letákov či príležitostných tlačí**, napr. texty Josifa Vissarionoviča Stalina (v roku 1945 napr. práca *O dialektickom a historickom materializme* alebo už spomínaný text *O národnostnej otázke* v preklade Mikuláša Bakoša), Vladimíra Iljiča Lenina, Leva Trockého, Nikolaja Bucharina, Petra Kropotkina či Maxima Litvinova.

Ak sa pozrieme na ďalšie sféry kultúry, v **povojnových rokoch** bola pomerne výrazne zastúpená **sféra hudobnovedných a umenovedných vydavateľských aktivít**. Určite však treba zmieniť najmä, ale nielen **literárnovedne orientované texty**, ktoré sa objavujú v celej ideologicky diferencovanej škále vtedajších časopisov – od DAV-u cez Elán (1930 – 1944, 1947) až po SP či Slovenské smery umelecké a kritické (1933 – 1938). Výnimočné a zároveň potvrdzujúce túto situáciu boli časopisecky postupne uverejňované preklady štúdií z ruskej formálnej školy z pera Nikolaja (Mikuláša) Bakoša. Tie napriek obsiahlej korešpondencii M. Bakoša s Andrejom Mrázom (ako referentom Li-

¹³ Tamže.

¹⁴ MRÁZ, P.: Časopis Slovenské Pohľady (1939 – 1945) v zajatí ľudáckej ideológie. 2022.

¹⁵ Na prekladoch sa podieľali Milan Pišút, Leone Pacini, Blahoslav Hečko, Mikuláš Šprinc, Jozef Telgársky, Kamil Mečiar, Ján Smrek. Smrekova knižnica Elánu vychádzala v rokoch 1941 – 1949.

terárnohistorického odboru MS) z 30. rokov¹⁶ knižne vyšli prvý raz až v roku 1941 pod názvom *Teória literatúry. Výbor z formálnej metódy*. Napriek dlhotrvajúcemu Bakošovmu dohadovaniu sa s MS publikácia napokon vyšla v pomerne nečakanom vydavateľstve – Fr. Urbánek a spol. – a ako 1. zväzok edície Problémy umenia.¹⁷ Vydanie tejto európsky významnej publikácie oboznámilo začiatkom 40. rokov 20. storočia slovenských čitateľov s textami hlavných predstaviteľov ruskej formálnej metódy v literárnej vede. Z viacerých zdrojov vyplýva, že práve Bakošov preklad bol jedným z impulzov na vytváranie mostov od ruského formalizmu k modernej európskej literárnej vede.

PREMENY VYDAVATELSKÉHO PROSTREDIA V SLOVENSKOM KULTÚRNYM PRIESTORE AKO SÚČASTI TZV. SOCIALISTICKÉHO BLOKU: ŠTÁT A ŠTÁTOSTRANA AKO DOMINANTNÍ AKTÉRI VYDAVATELSKÉHO PROSTREDIA (1948/49 – 1970); OD TZV. KONSOLIDÁCIE K TRANSFORMÁCII VYDAVATELSKÉHO PRIESTORU (1970 – 1989)

Z hľadiska vydavateľských domov sa orientácie prekladaných textov, a teda aj periodizácia zásadne menia až po roku 1948/49, po vydaní nového tlačového zákona a postupnom znárodnení/zoštátnení vydavateľstiev, prípadne ich zrušení. Jedným z vydavateľstiev, ktoré prešli viacerými periodizačnými obdobiami je VEDA, vydavateľstvo SAV, ktorého predchodcom v prvom desaťročí existencie (1943 – 1953) bolo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU). Z nášho pohľadu za istú špecifiku možno považovať fakt, že ani Vydavateľstvo SAVU, ani jeho nástupca – vydavateľstvo VEDA nikdy nemali primárne ambície vydávať preklady vedeckých textov, takéto prípady boli skôr ojedinelé. Preklady socio-humanitných a socio-humanitnovedných textov vznikali v slovenskom kultúrnom a vedeckom priestore skôr ako komplementarizácia domácej produkcie vydavateľstva VEDA.

Už na tomto mieste stojí za zmienku, že práve spoločenskovedne orientovaná produkcia sa stretala v prechodných obdobiach s istým typom „centrálneho usmerňovania“: v čase konsolidácie sa „v roku 1971 po prvý raz upravil pomer vydávania literatúry medzi spoločenskovednou literatúrou a publikáciami z prírodných a technických vied. V predchádzajúcich rokoch dominovali spoločenskovedné publikácie v pomere 70:30. V roku 1971 bol pomer 40:60.“¹⁸ Zjavne nešlo len o posun v prioritách vedeckého bádania, ale aj o minimalizáciu reaktivácie „revizionistických tendencií“, ktoré v 60. rokoch často vychádzali zo spoločenskovedných pracovísk SAV. „Vydavateľské aktivity prešli metamorfózami aj po spoločenských zmenách v novembri 1989. Prehodnotila

16 Podrobne publikovaná je táto korešpondencia v rámci štúdie TEPLAN, D.: K prameňom literárnej vedy na Slovensku. (Vzájomná korešpondencia M. Bakoša a A. Mráza). 2022.

17 V doplnenom vydaní s prekladateľovým úvodom a doslovom vyšla až o tridsať rokov neskôr (1971) v štátnom vydavateľstve Pravda.

18 KOVÁČ, D. – HUDEK, A. (eds.): *Dejiny SAV*. 2023, s. 262.

sa edičná činnosť aj plány na rok 1990 s cieľom celkového ozdravenia. Niektoré knižné tituly, najmä zo spoločenskovedných disciplín, boli takisto prehodnotené a niektoré z dôvodu spoločenskej neaktuálnosti vyradené z edičného plánu.“¹⁹

Kultúrna politika ľudovodemokratického a neskôr „socialistického“ Československa tak logicky v priebehu desaťročí vťahovala do procesu (nielen) prekladu v rozličnom období aj rozličných ďalších literárnych i mimoliterárnych aktérov podoby vydávanej literatúry/spisby: štátne vydavateľstvá, organizácie tzv. Štátneho tlačového dozoru, priame „riadenie“ literatúry orgánmi Komunistickej strany Slovenska (KSS), monopolný Zväz slovenských spisovateľov (ZSS), od roku 1963 distribúciu pomocou štátneho monopolu Slovenského knižného veľkoobchodu (SKV), v 60. – 80. rokoch Slovenské ústredie knižnej kultúry (SÚKK) riadiace vydávanie a rozširovanie knižných publikácií ako istý spôsob cenzúry schvaľovaním edičných plánov jednotlivých vydavateľstiev a pod. (Týmto otázkam sa ešte budeme venovať.) Edičné plány sa teda zostavovali a schvaľovali inštitucionálne, avšak cez spoločenskú prestíž a orientáciu vydavateľstiev (jednotlivé štátne vydavateľstvá boli orientované na konkrétny komponent trhu – napr. Slovenský spisovateľ na súdobú beletriu domácu i prekladovú; Tatran, predtým SVKL, zdanlivo na klasiku a pod.) predsa len presadili aj vlastné zmysluplné návrhy. Preklady vôbec a preklady toho, čo nazývame socio-humanitnými a socio-humanitnovednými textami rozličnej proveniencie, sa podieľali na (fakticky inštitucionalizovanom) konštituovaní kánonu tohto typu textov. Samozrejme, prekladateľka/prekladateľ mali vždy možnosť prijať/odmietnuť prekladaný text, ich autonómia v tomto ohľade však bola často spätá s otázkami existenčného charakteru.

„Redukovaná“ periodizácia obdobia rokov 1918 – 1948/49 a 1948/49 – 1970 tak vlastne predstavuje – povedané s Anthonym Pymom²⁰ – dve zásadne rozdielne kultúrne situácie. Rozdielne kultúrne situácie v jednotlivých povojnových desaťročiach komentovala K. Bednárová nasledovne: „Prejavovalo sa to, obrazne povedané, v bláznivom kmitaní strelky na pomyselnom kompase medzi Západom a Východom, pričom najväčším zasahovaným terčom bol paradoxne preklad ruskej a sovietskej literatúry, ktorý týmto decéniám dominoval v každom smere.“²¹ Ak chceme toto konštatovanie ešte precizovať, možno dodať, že v máloktorej oblasti kultúrnych transferov sa diela ruskej či po rusky písanej proveniencie stávali tým najzasahovanejším terčom tak ako práve pri preklade socio-humanitných a socio-humanitnovedných textov, a to preto, že v nich boli silné operatívna a výchovná funkcia – opäť podľa J. Delisla –, pričom diseminačná funkcia ich prekladov bola priamo spätá so socio-kultúrnym aspektom.

Čo vykazuje konkrétny materiál daného obdobia? Materiálnym východiskom skúmania druhého periodizačného obdobia 1945/49 – 1970 bola predovšetkým publikácia Libora Kněžka *Preklady z iných literatúr do slovenčiny 1945 – 1968. Bibliografia knižných prekladov beletrie a umenovedy do slovenčiny*.²² Aké konkrétne fakty sú zrejme z inter-

19 Tamže.

20 PYM, A.: *Pour une éthique du traducteur*. 1997.

21 BEDNÁROVÁ, K. (2015), s. 31.

22 KNĚZEK, L. (ed.) (1969).

pretácie bibliografických údajov Kněžkovej práce? Niečo povedia čísla, štatistika – už z jednoduchého grafu počtu sledovaných prekladov rozličnej proveniencie v rokoch 1945 – 1969/70 je viac ako zrejmé, že podobne ako v prípade umeleckej literatúry aj pri preklade socio-humanitných či socio-humanitnovedných textov v slovenskom kultúrnom priestore po roku 1945 platí, že „preklady z ruskej a sovietskej literatúry sú kapitoulou samy osebe. Boli lakmusovým papierom ideologickej supervízie a ich existencia sa zmietať podľa situácie v bývalom ZSSR medzi pritvrdzovaním a uvoľňovaním politického a kultúrneho tlaku.“²³ Na základe dostupných bibliografických zdrojov sa pokúsime zrekonštruovať korpus prekladov socio-humanitnovedných textov z rokov 1945 – 1948 – 1970 a potvrdiť či vyvrátiť hypotézu o ich fungovaní ako o zrkadle spoločenských transformácií.

Svoju úlohu z aspektu **jazyka/kultúry prekladaných textov** zohrala celkom určite geopolitická pozícia Československa po 2. svetovej vojne. Ako jednoznačná a dobovo logická sa od roku 1945 javí niekoľkonásobná **dominancia ruskej literatúry** (spolu deväťdesiatjeden titulov), aj keď – príznačne – prvé dva excerptované knižné preklady sú až z roku 1948. Opakovane spomínaný rok 1949 zavŕšil ideologickú, politickú a inštitucionálnu transformáciu kultúrneho, teda aj vydavateľského života na Slovensku a predznamenal neslávne 50. roky politických represí a ideologicko-politického obmedzovania kultúry.

Funkcie takto prekladaných textov môžeme nazvať diseminačnými, pretože znamenajú vlastne difúziu, **disemináciu doktríny**: „[V]ydávanie takýchto textov sa dialo s plnou vážnosťou a malo neblahý dosah. Ako príklad môže poslúžiť zborník *Za marxistickú jazykovedu. Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede* (1950). Prejavy a štúdie boli reakciou na „veľkú a zásadnú“ diskusiu o jazykovede, uverejňovanú na pokračovanie v moskovskej Pravde (1950).“²⁴ O pár rokov neskôr nasledovalo „umenie ako také“ v podobe výberu zo Stalinových „slov“ o ňom – *Stalin a umenie* (1953). Bohužiaľ, aj v tomto prípade išlo o výber, štúdiu a preklad M. Bakoša. S možnosťou odstupeu dnes až desivo pôsobí spôsob Stalinových formulácií, naozaj vychádzajúcich akoby z poučenia „zvestovaného“ slova, na ktoré bol ruský „obyčajný človek“ naučený, a preto nimi aj ľahko manipulovateľný... Pre mladšie generácie je potrebné pripomenúť, že Stalin pred svojím revolučným životom aj pod vplyvom pobožnej matky – pravoslávnej kresťanky, ktorá z neho chcela mať kňaza – nastúpil do duchovného seminára v Tbilisi. Pôvodne dobrý študent sa na škole zoznámil i s marxizmom a začal sa viac venovať revolučným aktivitám, ale, ako je zrejmé, schopnosť pracovať so slovom a jeho účinkom na recipienta, ktorá je podmienkou duchovnej služby, sa hlboko vpísala do jeho myslenia a konania... Význam Stalinových textov posilňoval i fakt, že „stalinské slová“ o umení vyšli vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ, čím podčiarkovali prepojenie spoločnosti a umenia/literatúry.

23 BEDNÁROVÁ, K. (2015), s. 57.

24 BEDNÁROVÁ, K.: Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre I.: Sondy a rekognoskácia. 2024, s. 14–15.

Ďalšie fenomény, ktoré je dôležité z hľadiska charakteristiky vydavateľského prostredia reflektovať, sú jednak štruktúra vydavateľstiev od prelomu 40. a 50. rokov, jednak príklad vydavateľstva SVKL (Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, neskôr Tatran), ktorý dokumentuje spôsoby **stratégií kultúrnej politiky**, premietnuté dominantne do výberu textov na preklad, ako aj do spôsobov pomenovania/klasifikácie jednotlivých typov textov.

Niektoré vydavateľské inštitúcie vo svojom názve niesli tak v rokoch 1939 – 1945, ale aj 1945 – 1948, ako aj 1949 – 1989 označenie „štátne“ (Štátne nakladateľstvo), alebo „slovenské“, napr. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, čo aj verbálne v prípade oboch prívlastkov výrazne implikovalo podriadenosť štátostrane (HSES či KSS). Názorný je v tomto ohľade príklad učebnice univerzitného docenta Štefana Polakoviča *Úvod do filozofie pre VIII. triedu slovenských gymnázií*, v ktorej autor prechádza relevantnými novodobými filozofickými konceptmi (od Descarta, Kanta, cez „Moderné smery“ až k predstaviteľom súdobej slovenskej filozofie). Dve vydania tejto učebnice vyšli v Štátnom nakladateľstve v Bratislave, druhé v roku 1943. Dôležité je uvedomiť si, i na základe charakteru podobných publikácií, že napriek totalitnému rázu vojnovnej Slovenskej republiky, ako aj obdobia do roku 1989, mnohé texty spoločensko- či humanitovedného zamerania reflektovali i prekladmi sprostredkované poznanie/poznávanie sveta a človeka.

Pokiaľ ide o **štruktúru vydavateľstiev** po roku 1948, konfesionalne/inak ideovo či personálne pokryté vydavateľské domy sa po roku 1949 transponovali do iných vydavateľstiev alebo zanikali. Ako príklad sa dajú vnímať spôsoby vydávania umenovednej literatúry: vo sfére vizuálnych umení sa z družstva Tvar vyprofiloval v roku 1954 Slovenský fond výtvarných umení (SFVU)²⁵, do ktorého kompetencie spadali aj vydavateľské aktivity – napr. edície **Knižnica priateľov výtvarného umenia**, dlhodobo vydávaná a populárna edícia **Pohľadnice**, atď. Neskôr, v 70. rokoch sa vydávanie sekundárnej literatúry o výtvarných umeniach koncentrovalo vo **vydavateľstve Pallas** (edície **Umenie sveta**, **Pamiatky Bratislavy**, **Galéria**, **Profily**). Ďalšie osudy tohto vydavateľstva boli znova spojené s vydavateľstvom Tatran, ktoré prebralo celú agendu Pallasu. Hudobnovednou literatúrou sa podrobne zaoberala v štúdii *Hudobné inštitúcie na Slovensku z hľadiska štátno-politického vývoja krajiny v rokoch 1919 – 1989* Edita Bugalová.²⁶ Autorka konštatuje, že pokiaľ išlo o medzivojnové obdobie podobné publikácie vychádzali v celej škále vydavateľstiev (napr. i cirkevných). V Bratislave však existovala aj pobočka československého Štátneho nakladateľstva, ktorá i v zmenenej situácii po roku 1949, samozrejme, za trochu iných podmienok, fungovala až do roku 1961, keď sa transformovala do **Štátneho hudobného vydavateľstva** so širokou škálou hudobnovedných do-

25 Pôvodne TVAR – družstvo výtvarných umelcov na Slovensku, s. r. o., v tejto inštitúcii sa prelínali aktivity profesného združenia a „výrobného“ družstva. Takýto profil je zrejmy aj z materiálov „likvidačných spisov družstva TVAR.“ In: Povereníctvo kultúry (1939)1953 – 1956 a Slovenský výbor pre veci umenia. Dočasný inventár. Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. 1965, spis. zv. 676, s. 10, 11, 13, 14, 29.

26 BUGALOVÁ, E.: *Hudobné inštitúcie na Slovensku z hľadiska štátno-politického vývoja krajiny v rokoch 1919 – 1989: Poznámky k problematike*. 2012.

mácich i prekladových publikácií. V roku 1971 vzniklo ako slovenská časť hudobného vydavateľstva Supraphon vydavateľstvo **OPUS**, do ktorého sa preniesol široký vydavateľský diapazón – jeho súčasťou boli aj knižky, ktoré prinášali nielen popularizačné, ale i niektoré prekladové publikácie z dejín a teórie hudby. Opus fungoval v pôvodnej podobe do r. 1990.

Nejednoznačné osudy malo vydavateľstvo **Osveta** v Martine (od roku 1953), na konci 50. rokov čiastočne transformované do bratislavského vydavateľstva **Obzor**. Obzor vydával okrem časopisov a novín predovšetkým encyklopedickú, populárno-náučnú, právnu, osvetovo-politickú, umelecko-náučnú a regionálnu literatúru a publikácie pre potreby ZČSSP (Zväz československo-sovietskeho priateľstva). Z hľadiska skúmaného segmentu publikácií zohral Obzor zvláštnu úlohu, keď najmä v 70. a 80. rokoch publikoval vo viacerých edíciách populárno-vedecké texty historického, etnografického, najmä však všeobecne kultúrno-historického charakteru (edícia **Periskop**). V edícii **Postavy a osudy** vyšli v 70. a 80. rokoch desiatky životopisných publikácií významných postáv dejín, umenia, vedy a podobne (B. Gribov: *Hemingway*, 1973; G. Schmittová: *Rembrandt*, 1979; J. Stawinski: *Mark Twain*, 1982; a ďalšie). Tieto často viac či menej beletrizované životopisy do istej miery tak v 50. rokoch, ako aj v rokoch normalizácie mali nahrádzať preklady humanitovedného charakteru. Navyše, ako je jasné aj z uvedených príkladov, preferovali sa najmä texty ruskej, sovietskej proveniencie, resp. autorov z tzv. bratských socialistických krajín.

Pri charakteristike povojnových desaťročí v stati o stave slovenskej prekladovej kultúry K. Bednárová pripomína: „Roky 1949 – 1956 sú obdobím kultu osobnosti, vyrovnávania s politickou minulosťou [...]. V kultúrnej a umeleckej sfére predstavujú praktickú aplikáciu ždanovovských princípov socialistického realizmu ako tvorivej metódy. Takto označované umenie sa stáva jediným nástrojom, ktorým je možné transformovať svet rozdelený na *my* a *oni*.“²⁷ Päťdesiate roky so sebou niesli uplatňovanie cenzúrnych zásahov, ale najmä zásahov existenčného a existenciálneho charakteru, ktoré v Československu budujúcim socializmus zasahovali nielen prekladanie umeleckej literatúry, ale ešte výraznejšie spisbu zameranú na myslenie o literatúre, kultúre, umení, človeku a spoločnosti.

Téme vzťahu spoločnosti a prekladu z pohľadu existencie rozličných podôb tlačového dozoru sa veľmi podrobne venoval Vladimír Jancura v stati *Cenzúra mal poludštiť zákon*: „Zdalo by sa, že po odhalení zločinov stalinizmu v roku 1956 sa pomery uvoľnia a bude väčšia sloboda tlače. U nás však, naopak, prituhlo,“²⁸ konštatoval Jancura v tejto veľmi osobnej *oral history* o dejinách cenzúry v slovenskom kultúrnom priestore. Kritika praktík tlačového dozoru vyvrcholila až podstatne neskôr – na zjazde Zväzu slovenských novinárov v máji 1963. Vtedy abdikovali aj predstavitelia vládnucej strany Viliam Široký a Karol Bacílek, späť s realizáciou zasahovania do printových, ale i vizuálnych médií, XIII. zjazd KSČ v júni 1963 potom preniesol zodpovednosť za ich obsah na vy-

27 BEDNÁROVÁ, K. (2015), s. 31.

28 JANCURA, V. (2006).

davateľov a vysielateľov. Fakticky celé desaťročie (1953 – 1963) tak fungovala vlastne ústavne „nejestvujúca cenzúra“ v podobe tzv. **Hlavnej správy tlačového dozoru** a jej pobočiek v krajocho a okresoch. Jancura svoju *oral history* zakľučuje temer haškovsky:

Musel však uplynúť ešte jeden rok, aby cenzúru u nás oficiálne zrušili. Pravda, uplynuli iba dva mesiace a po vojenskej intervencii v auguste 1968 ju znovu obnovili, ale už ako následnú, dodatočnú. Večný optimista by povedal: Aj to bolo niečo, hoci znovu išlo o mierny pokrok v medziach zákona. [...] [T]en zákon z konca októbra 1966 platil u nás s väčšími úpravami, čuduj sa svete, vyše 40 rokov.²⁹

S obdobím spoločensko-politického uvoľnenia – s tzv. „odmäkom“ po Stalinovej a Gottwaldovej smrti (1953) a po nástupe novej generácie prekladateľov v druhej polovici 50. rokov – sa, dopovedané s K. Bednárovou, roky 1963 – 1969 stávajú obdobím istého (aj keď nie úplného) návratu k prekladovej situácii podobnej obdobiu medzivojnových rokov.³⁰ Situácia sa, pochopiteľne, v zmysle povedaného o postupnom prekonávaní kultu osobnosti menila: okrem čisto politických prejavov a statí sa – síce veľmi postupne, ale predsa – začína prekladať a vydávať i **filozofická literatúra**. Na jej publikovanie vo vydavateľstve Pravda upozornila opäť K. Bednárová: väčšina prekladovej aktivity z oblasti filozofie sa od 50. rokov sústredila do vydavateľstva Pravda, ktoré vzniklo v roku 1945 ako účelové vydavateľstvo ÚV KSS. Špecializovalo sa na preklad politickej literatúry a systematické vydávanie jednak prekladov marxistickej a leninskej filozofie (osobitné redakcie vydávania zobraňovaných spisov klasikov marxizmu – K. Marx, F. Engels – a leninizmu – V. I. Lenin), jednak, o čosi neskôr, i na systémové vydávanie antickej, historickej i modernej nemarxistickej filozofie. Vydavateľstvu v priebehu 50. – 80. rokov štátne orgány opakovane menili názov: Pravda, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, Vydavateľstvo politickej literatúry, Epocha a znovu Pravda.³¹ Diela predmarxistickej (Epikuros: *O šťastnom živote*, 1989; Nikolaj Gavrilovič Černyševskij: *Antropologický princíp vo filozofii*, 1988; Wilhelm Dilthey: *Život a dejinné vedomie*, 1980) i nemarxistickej filozofie (Gaston Bachelard: *Nový duch vedy*, 1981) v nich vychádzali kontinuálne v edíciách **Antológia z diel filozofov** či **Filozofické odkazy** (1973 – 1990).

Roky 1963 – 1969, hovorí Bednárová, teda predstavovali akoby „závan slobodnejšieho uvažovania“³², čo potvrdili aj výskumy prekladov uverejnených v dobových literárnych a kultúrnych periodikách z pera Jany Truhlárovej, Adama Bžocha či Márie Kusej, ku ktorým sa ešte vrátíme. Dobovo to znamenalo **stúpajúcu krivku prekladov z iného ako po rusky hovoriaceho priestoru** a skôr klesajúcu tendenciu prekladov z ruštiny.

²⁹ Tamže.

³⁰ BEDNÁROVÁ, K. (2015), s. 31.

³¹ SVPL: 1953 – 1962; VPL: 1962 – Epocha: 1968 – 1970; od roku 1970: opäť Pravda. Z hľadiska štruktúry – podľa viacerých bývalých pracovníkov – fungovalo vo vydavateľstve niekoľko redakcií: redakcia beletrie, už spomínaných spisov klasikov marxizmu-leninizmu, redakcia medzinárodných vzťahov, redakcia Fakty a argumenty a redakcia bezprostredne slúžiaca KSS – redakcia stránkových dokumentov.

³² BEDNÁROVÁ, K. (2015), s. 31.

Z hľadiska geopolitického je výpovedná absencia prekladov z ruštiny v rokoch 1966, 1967 a iba jeden preklad v roku 1968. V tomto zmysle je však príznačné, že ešte v roku 1965 vyšiel výber, ktorý sa neskôr v časoch normalizácie „používal“ pri povinnom citovaní Lenina (či Marxa) v prácach (aj) literárnovedného charakteru: V. I. Lenin: *O literatúre a umení*. Zároveň sa však objavujú aj preklady naozaj relevantného, napr. encyklopedického charakteru – N. A. Dmitrijevojá: *Maliarstvo, sochárstvo, grafika* (Osveta 1964) vo funkcii formujúcej, ale i vybrané texty o teórii avantgárd suprematistu Kazimira Maleviča *O nepredmetnom svete* (Tatran 1968), kde ide jasne o zreteľnú mediačnú funkciu, pričom treba zdôrazniť, že preklad nielen sprostredkoval konkrétnu avantgardnú skúsenosť ruského kontextu slovenskému, ale zároveň – paradoxne – aj otvoril v slovenskom kultúrnom priestore cesty návratu k avantgarde/avantgardám vôbec, čo predstavuje zrejmy prejav demokratizačnej funkcie prekladu.

Dôležitým jazykom prekladaných knižných publikácií v rokoch 1945 – 1969 bola čeština (dvadsaťosem titulov), hoci v tomto prípade nešlo len o texty, týkajúce sa českej literatúry a kultúry, ale skôr o fenomény širšieho záberu. Popri tzv. povinných jazdách, zreteľne ideologicky motivovaných: *O Juliovi Fučíkovi* (zborník štúdií, Smena 1951); S. Neumann – A. Jelínek: *O „Mladej garde“*; romány A. Fadejeva (Smena 1951); J. Kojzar *Víťazná cesta. O živote a diele Z. Nejedlého* (Smena 1954); Z. Nejedlý: *Výber z diela* (SVPL 1958), to boli preklady významných mien českej umenovedy a myslenia o kultúre vôbec, napr. preklady prác štrukturalistu Jana Mukařovského (Fr. Urbánek 1947), a potom najmä v 60. rokoch, s blížiacou sa Pražskou jarou, také texty ako *Tvorba životného prostredia. Kapitoly o modernej architektúre* teoretika architektúry Karla Honzika (SVKL 1961) či *Stredoveká dráma* kultúrneho historika Václava Černého (SVKL 1964). Český priestor plní pre nás i dnes dôležitú mediačnú, sprostredkujúcu funkciu a aj v 60. rokoch ju celkom iste predstavovali preklady tejto proveniencie pre množstvo publikácií, ktoré prinášali (často prvotné) informácie o fenoménoch západoeurópskeho umenia – napr. *Auguste Renoir* (SVKL 1963) Jaromíra Neumanna, *Kapitoly o džeze* Ivana Poledňáka (Osveta 1964) či kompetentné monografie Jiřího Kostku *Fauvizmus* (SFVU 1966) a *Paul Cézanne* (SFVU 1968). Počet prekladov z češtiny za rok však nikdy neprevýšil päť publikácií. Za podrobnejšiu interpretáciu by iste stála absencia prekladov českej proveniencie v kľúčových, ideologicky vyhrotených rokoch 1948 (februárové udalosti) a 1953 (smrť K. Gottwalda i J. V. Stalina), ale aj v rokoch 1956 a 1957 (maďarská „kontrarevolúcia“) a následne v rokoch 1959 a 1960.

Kvantitatívne nasledovali preklady z francúzštiny a nemčiny (obe po dvadsaťpäť publikácií), v prípade oboch rástli počty prekladov v rokoch uvoľňujúcej sa spoločenskej situácie – 1956 – 1958. **Preklady z francúzštiny** v 50. rokoch boli silno ideologicky poznačené (hovoríme o tom obširnejšie ďalej), pričom 60. roky naopak približujú rozličné divadelné (Jean-Louis Barrault: *Som divadelník*, SVKL 1961; Jean Vilar: *O divadelnej tradícii*, Tatran 1966) či filmové i z dnešného pohľadu relevantné prístupy (Georges Sadoul: *Zázraky filmu*, SVKL 1961, a *Z druhej strany kamery*, Smena 1965; Pierre Leprohon: *Michelangelo Antonioni*, SVKL 1965), javy a postavy výtvarného umenia a architektúry (Le Corbusier: *Kapitoly o modernej architektúre*, Tatran 1966; Francis Carco: *Priateľ maliarov*, Tatran 1966; Brassai: *Rozhovory s Picassom*, Tatran 1967) či texty

priamo filozofické (Henri Bergson: *Smiech. Esej o význame komična*, Tatran 1966) a všeobecne estetické (Denis Huisman: *Estetika*, Tatran 1966). V prípade všetkých uvedených textov možno hovoriť o ich reálnej kultúrno-historickej kvalite a význame vo vývine európskej kultúry.

V podstate podobná, aj keď kvalitatívne o čosi slabšia situácia je odčítateľná aj pri **prekladoch nemeckej proveniencie**: zjednodušene povedané od Marxa a Engelsa (1950, 1954 a ďalšie – Pravda) cez Bertolta Brechta (SVKL 1959) a Gottholda Ephraima Lessinga (1946, ale aj 1961 – vydavateľstvo Slovenský spisovateľ) k Ennovi Patalasovi a jeho *Filmovým hviezdám* (Tatran 1966).

Orientáciu – popri českom – na ruský, nemecký či francúzsky kontext potvrdzujú i časopisecké preklady v súdobých periodikách, v 60. rokoch najmä v Slovenských pohľadoch, Kultúrnom živote či Mladej tvorbe. Všetky spomínané proveniencie určite súvisia i s tradíciami a prirodzenou orientáciou slovenského kultúrneho priestoru v predchádzajúcich obdobiach. Ako prekladatelia sa objavujú pri ruskej avantgarde a jej reflexiách manželia Nadežda a Oskár Čepanovci, pri francúzskych textoch významní prekladatelia Anton Vantuch, Albert Marenčin, Agneša Kalinová, Viera Millerová, Soňa Hollá, pri nemeckých textoch neskorší emigrant Ervín Mikula či Vincent Šabík. Napospol ide o prekladateľov, ktorí sa venovali prekladaniu umeleckej literatúry i prekladaniu textov, ktoré literatúru, umenie, filozofiu, literárnu vedu a podobne reflektovali.

V zvolenom časovom období **angličtina** ako jazyk originálu je za celé skúmané obdobie rádom v inej/nížšej kategórii (sedem titulov), pričom po jednom preklade sú to skôr ideologicky zacielené publikácie z rokov 1953 a 1955 z literárnej sféry a neskôr preklady o hudobnej (1961), divadelnej a výtvarnej tvorbe (1963).³³ V rokoch 1966 a 1967 boli práve z angličtiny preložené prvé dve publikácie „západných“ dejín výtvarného umenia – Michael Levey: *Stručné dejiny maliarstva od Giotta po Cézanna*, resp. Herbert Read: *Stručné dejiny od Cézanna po Picassa*. (Až po nich nasledovala v 70. – 80. rokoch známa edícia Pijoanových *Dejín umenia* vydavateľstva Tatran, preložených zo španielčiny a francúzštiny.) Mimo kategórií možno vnímať dve publikácie, ktoré rámujú texty preložené z angličtiny: na jednej strane knižku, ktorá vyšla prvý raz bezprostredne po konci vojny (1946) v eufórii z oslobodenia Červenou armádou – Michael Sayers a Albert Kahn: *Veľké sprisahanie proti Rusku* – a na strane druhej v „obrodnom“ roku 1968 preklad teoretických úvah o umení Virgila C. Aldricha *Filozofia umenia* z pera dobovo renomovaného slovenského kunsthistorika Mariana Várossa, ktorý publikáciu doplnil aj zainteresovaným doslovom.

Maďarčina funguje v prekladoch ako „susedský“ jazyk (sedem titulov) už od 40. rokov – príznačne môžeme spomenúť jedného z „velikánov“ literárnej vedy pre tzv. socialistický (v tom čase hádam presnejšie ľudovodemokratický) tábor – Györgya Lukácsa, a to *Literatúra a demokracia* (Pravda 1949), resp. *Veľkí ruskí realisti* (Pravda

33 SEARLE, H.: *Hudba Franza Liszta*. 1961; MILLER, A.: *Myšlienky o divadle*. 1963; READ, H.: *Umenie a priemysel*. 1963; v roku 1964 vyšla v SP i recenzia tejto Readovej knihy: MOJŽIŠ, J.: Z Herberta Readu poučenie. (Recenzia knihy H. Readu Umenie a priemysel). 1964.

1950). V rokoch 1954 – 1957, teda v časoch okolo maďarskej „kontrarevolúcie“, logicky preklady maďarskej proveniencie nevychádzali.

Taliančina bola jazykom originálu (šesť titulov) veľmi náhodne v rokoch 1945, 1957, 1963 a 1967, ale predsa častejšie ako – v podstate v podobe jednotlivín – **poľština** (dva tituly) či **bulharčina** (jeden titul).

Ďalším nezanedbateľným faktom z aspektu skúmania prekladov neliterárnych textov je, že autor(i) publikácie *Preklady z iných literatúr do slovenčiny 1945 – 1968* J. Felix a L. Knězek jej dal(i) podtitul, ktorý vymedzuje výber textov nasledovne: *Bibliografia knižných prekladov beletrie a umenovedy do slovenčiny*.³⁴ Tento fakt a výber možno interpretovať na jednej strane ako ich vnímanie „rovnosti“ prekladu umeleckých a umenie reflektujúcich textov, v mnohých prípadoch však ide o žáner, ktorý predstavuje akési viac či menej beletrizované rozprávanie o osudoch významných umelcov alebo dokonca diel.

Pri hodnotení štatistických údajov z hľadiska charakteru/oblastí prekladaných textov vychodia, podobne ako v prípade jazykov prekladaných textov, v podstate očakávané údaje: Jednoznačne dominujú preklady **literárnovedných textov** (deväťdesiat tri titulov), nasledované **textami z oblasti všeobecnej estetiky/filozofie umenia** (tridsať titulov). Oba typy textov predstavujú diela logicky silno poznačené ideologizáciou, pričom dôležité je podčiarknuť, že nejde výlučne o texty ruskej proveniencie, výrazná je ideologizácia aj pri prekladoch francúzskych či nemecky písaných textov.

Ak chceme celkom konkrétne identifikovať postavy, ktoré sa v literárnovednej produkcii objavujú najčastejšie, z ruskej literatúry to bol celkom iste Maxim Gorkij, resp. Vladimír Majakovskij protežovaný Stalinom po básnikovej smrti, obaja dobovo vnímaní ako ospevovatelia revolúcie či predstavitelia socialistického realizmu v próze, dráme (Gorkij) i poézii (Majakovskij). Príkladom už spomínaných cielene a vedome ideologických textov sú aj preklady francúzskych prác kontroverzného marxistického filozofa Rogera Garaudyho (1913 – 2012)³⁵ *Komunizmus a morálka* (Pravda 1950), *Cirkev, komunizmus a kresťania* (Tatran 1950, 1951) a *Sloboda* (SVPL 1958).

Aj z hľadiska charakteru prekladaných textov zohrával, pochopiteľne, výraznú úlohu charakter doby: v roku 1950 bol logický kolektívny preklad (z ruštiny a češtiny) zborníka *O socialistickom realizme* (Tatran 1950), v roku 1951 zvestovanie už spomínaného „slova“ – v tomto prípade literárnovedného – z pera A. M. Jegolina: *J. V. Stalin a otázky literatúry* (Pravda), v roku 1953 knihu Georgea Thomsona: *Marxizmus a poézia* z angličtiny preložil Ján Šimko, verše upravili Viera Szathmáryová-Vlčková a Milan Kraus (Slovenský spisovateľ 1953), ale vyšla aj publikácia L. V. Dubrovinovej *Detská literatúra vo svetle úloh komunistickej výchovy* (prel. Tatjana Michaličová, Slovenský spisovateľ 1953). Po Stalinovej smrti sa objavujú aj monografie Vladimira Jermilova o klasikoch,

34 KNĚZEK, L. (1969). Literárny vedec, prekladateľ a historik prekladu romanista Jozef Felix do publikácie napísal úvodnú stať.

35 R. Garaudy bol účastníkom francúzskeho odboja a členom Komunistickej strany Francúzska. Tú neskôr opustil z dôvodu okupácie Československa vojskami Varšavskej zmluvy, zľahčoval a popieral holokaust a na konci života prestúpil na islam.

ktorí boli predsa len na konci 40. a v prvej polovici 50. rokov takpovediac na druhej koľaji – o A. P. Čechovovi: A. P. Čechov (prel. Pavel Branko, SVKL 1954) a *Veľký ruský spisovateľ A. P. Čechov* (prel. z ruš. bez udania prekladateľa, Slovenský výbor SČSP³⁶ 1960), a F. M. Dostojevskom: F. M. Dostojevskij (prel. Pavel Ličko, Slovenský spisovateľ 1958).

Texty, ktoré sa týkajú výtvarného umenia, majú v skúmanej množine v podstate dvoj-
jaký charakter. Viaceré sú semi-encyklopedické, príručkové – napr. B. V. Joganson: *O majstrovstve v maliarstve* (Tvar 1954) či už spomínaná N. A. Dmitrijeová: *Maliarstvo, sochárstvo, grafika* (1964). Ďalším typom boli biografické či autobiografické a v niektorých prípadoch naozaj beletrizované príbehy (pars pro toto *Sochári o sebe a o svojom diele*, z fr., angl., ruš., tal. a nem., prel. a zost. Zdenka Volavková-Skořepová, z češ. prel. Božena Grečnerová, Tatran 1968).

Jedným z častých fenoménov recepcie v priebehu 20. storočia bolo aj „použitie“ ruského/sovietskeho príkladu ako „záruky“ pre vnímanie a akceptovanie „západnej“ literatúry – v tomto období napr. v prípade publikácie A. K. Dživelegova: *Talianska ľudová komédia. Commedia dell'arte* (SVKL 1959). Tento model ruského/sovietskeho argumentu patril k veľmi často využívaným, ak sa našiel „osvietený“ autor, ktorý svojou autoritou zaštitil „problematickeho“ autora či dielo.

Vypovedajúcim javom, ktorému je potrebné sa venovať, je aj otázka **identifikácie spektra prekladateľov** a ich preferencií. V skúmanom korpuse textov môžeme zreteľne vidieť, že preklady z ruštiny svojou početnosťou logicky znamenajú aj najväčší počet prekladateľov. Mnohí z nich predstavujú tzv. náhodných prekladateľov, ale vzhľadom na počet jednoznačne môžeme hovoriť o niekoľkých výraznejších osobnostiach – z nich sa vymyká Viktor Kochol, ktorý prekladal veľmi výrazne v rokoch 1948 – 1960, viacerí prekladatelia preložili aspoň tri publikácie (Zora Jesenská, Agneša Kalinová, Juraj Klaučo, Ján Komorovský, Emil Lehuta, Marta Ličková, Albert Marenčin, Viera Miháliková, Viera Mikulášová, Juraj Mojžiš, Emil B. Štefan, Ružena Žiaranová).³⁷ Profil citovaných prekladateľov možno doplniť informáciou, že s výnimkou E. Lehutu a E. B. Štefana išlo o významných prekladateľov i umeleckej literatúry, dlhodobo pôsobiach v slovenskom kultúrnom priestore. Pre niektorých bola pre ich spoločensko-politické angažovanie následná normalizácia po roku 1970 „konečnou“ (napr. pre Z. Jesenskú či P. Lička), niektorí si „užili“ nevítané pracovné voľno (M. Ličková), niektorí museli emigrovať (A. Kalinová), iní prekladali ďalej a usilovali sa využívať autoritu prekladateľov socio-humanitných a socio-humanitnovedných textov napr. i ruskej proveniencie rozširovaním priestoru kritického a slobodného myslenia výberom a realizáciou prekladových textov.

Fenoménom, ktorý je dôležitý z hľadiska charakteristiky vydavateľského prostredia znovu pripomenúť, je **meniaca sa štruktúra vydavateľstiev** od prelomu 40. a 50. rokov.

36 Sváz [sic!] československo-sovietskeho priateľstva.

37 O uvedených prekladateľoch pozri heslá in: KOVAČIČOVÁ, O. – KUSÁ, M. (eds.): *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry: 20. storočie: A – K. L – Ž. 2015*; BEDNÁROVÁ, K. – KUSÁ, M. – RYBÁROVÁ, S. (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre. 2024*.

Návrat k príkladu vydavateľstva SVKL/Tatran rozpráva príbeh o vydavateľstve, ktoré v začiatkoch vydávalo skôr popularizačnú, populárno-náučnú, osvetovú i právnickú literatúru, ale aj množstvo teoretických diel a výtvarných publikácií. Prvou knihou, ktorá vo vydavateľstve vyšla v čase jeho vzniku, bola publikácia *Slovenská hudba* (1947) Zdenky Bokesovej. V roku 1953 sa Tatran premenoval na Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry (tento názov nieslo vydavateľstvo až do roku 1965, keď sa naspäť „zrodil“ Tatran) a jeho hlavnou náplňou bolo vydávanie domácej a prekladovej klasiky v štyroch základných redakciách. Popri redakciách slovenskej a českej klasiky (viedol ju Jozef Felix), ruskej klasiky a sovietskej literatúry (Zora Jesenská), svetovej klasiky (Ján Belnay) tam fungovala redakcia literárnych vied (Július Pašteka). Tým sa vydavateľstvo stalo inštitucionálne i v tomto smere významnou kultúrnou ustanovizňou.

V období tzv. konsolidácie a normalizácie (1971 – 1989), bohužiaľ, „zlaté“ 60. roky neprežili okupáciu ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968, či skôr jej následky v podobe tzv. normalizácie kultúrnej politiky, ktorá predstavovala do istej miery znovu uzatvorenie priestoru. Najmä v prvom normalizačnom desaťročí 1971 – 1980 to bolo výrazne cítiť práve v oblasti prekladu textov filozofických, sociologických, ale napríklad i literárnovedných a literárnych. Premietlo sa to predovšetkým do faktu viac či menej otvorene „prikazovaných“ podielov prekladov ruskej a sovietskej či „inosocialistickej“ proveniencie vo všetkých jestvujúcich vydavateľstvách bez ohľadu na segment trhu, ktorému sa venovali. Samozrejmou bolo, že i v ďalších edíciách najmä ruská/sovietska beletria musela byť výrazne zastúpená.

Vráťme sa k naznačenému problému – originálne sa riešila situácia v SVKL, teda v Tatrane, kde špecifické „čaro“ spočívalo v organizačných zmenách, zmenách názvu či rozlične ponímaných diferenciáciách literatúry na „teoretickú“ a „náučnú“ v prvých dvoch desaťročiach existencie tohto vydavateľstva. Tá prvá bola v menšine a skutočná, tá druhá bola „náučná“ a obsahovala „politiku, osvetu, filozofiu, ale aj právo, zdravotníctvo, prírodné vedy, šport a turistiku“, a ako sa uvádza aj v štúdiu Júliusa Nogeho uverejnenej v publikácii bilancujúcej dvadsať rokov Tatranu (1969)³⁸: „Veľká časť tejto literatúry slúžila potrebám dňa [...], aj keď po prehodnotení celého tohto obdobia je jasné, že práve táto časť produkcie Tatranu bola hádam najbezprostrednejším odrazom a obrazom nie práve malých chýb a omylov, ktoré sa pritom narobili.“³⁹

Druhá historicko-bibliografická publikácia z roku 1988, spracúvajúca druhé dvadsaťročie existencie Tatranu⁴⁰, už priznáva vo vzťahu k charakteru textu „farbu“ delením na takpovediac „teoretickú“ literatúru a „účelové publikácie“:

Nie je bez hlbšej zdôvodnenosti fakt, že sa teória literatúry a umenia rozvíja dnes na Slovensku búrlivo, plniac tak paralelne, ako je to v situácii kultúrneho vzrastu nevyhnutné, dve funkcie: jedna je v tom, že zaplňa doteraz nepreloženými klasickými estetickými textami lakúny, druhá je v úsilí vytvoriť teoretické texty vlastné,

38 BOLČÍKOVÁ, E. a kol.: *Dvadsať rokov vydavateľstva Tatran: Bibliografický súpis kníh 1947 – 1967*. 1967.

39 NOGE, J.: Tatran a národná kultúra: (Dvadsať rokov vydavateľskej činnosti 1947 – 1966). 1967, s. 18.

40 FILIPOVÁ, E. (ed.): *Štyridsať rokov vydavateľstva Tatran: Bibliografický súpis kníh 1967 – 1986*. 1988.

ktoré by boli zovšeobecnením i výkladom terajšieho nášho umenia. Preto tri nové edície, *Okno*, *Súvislosti*, *Interpretácie* prinášajú knihy jednak domáce i preložené, ale také, ktoré sú napospol na výške spomenutých praktických úloh, a prispievajú tak súčasne k prehĺbeniu recepčnej kultúry čitateľa.⁴¹

Práve v spomínaných troch edíciách sa začali objavovať i závažné prekladové diela, rozširujúce spektrum spôsobov uvažovania o artefaktoch. Asi súdobo najsledovanejšia **edícia Okno** (začala vychádzať ešte v roku 1971) s typickou čiernou obálkou a farebným štvorcovým oknom prinášala od prelomu šiesteho a siedmeho desaťročia viac-menej síce literárnu vedu ruskej, resp. sovietskej a „inosocialistickej“ proveniencie, ale zodpovedne sa usilovala rozširovať plejádu literárnovedných prístupov – od formalistických, cez dominantne materiálovo obohacujúce až ku kultúrno-semiotickým: napr. E. M. Forster, Vladimir Propp, Viktor Šklovskij, Peter/Piotr Bogatyriov, Boris Mejlach, Karel Martínek, Leonid Stolovič, Vilmos Voigt, Vitalij Ždan, Michail Bachtin, Tamás Bécsy. Za akési dovŕšenie tejto edície možno považovať vydanie *Štruktúry umeleckého textu* (1990) Jurija Lotmana v preklade literárneho vedca Milana Hamadu, ktorý sa v roku 1990 aj inštitucionálne vrátil do akademickej vedy, ako aj výber z diela Romana Jakobsona *Lingvistická poetika* (1991), pričom ide o preklady, ktoré vznikali z rôznych dôvodov v priebehu času (prel. Mikuláš Bakoš, Ján Horecký, Viktor Krupa, Dušan Slobodník, Blahoslav Hečko). V oboch prípadoch ide o texty, ktoré (badateľne aj z publikovaných textov) v origináli i v prekladoch fungovali v kultúrnom a odbornom priestore aj pred rokom 1989.

Osobitnou kapitolou boli normalizačné roky – vlastne dve desaťročia – z hľadiska **časopiseckých publikácií**. Ich recepčným potenciálom a realizáciám sa slovenská literárna veda venovala predovšetkým z hľadiska podoby, charakteru a recepcie publikovania literárnych textov, ale s osobitným záujmom sa tieto štúdie a state dotýkali aj ich literárnovedných až filozofických reflexií. Pri frankofónnej literatúre a literárnej vede sa desaťročiu 1960 – 1970 v Slovenských pohľadoch venovala J. Truhlářová⁴², po nemecky písanú oblasť v časopisoch Slovenské pohľady, Revue svetovej literatúry od jej vzniku v roku 1965 a Mladá tvorba analyzoval A. Bžoch⁴³, ako aj autorka tejto state prvé dva spomínané časopisy a rusky písanú literatúru⁴⁴ či Pavol Winczer v štúdiu „Otváranie okien“ v Slovenských pohľadoch v šesťdesiatych rokoch⁴⁵, všetci so sústredením sa na „zlaté“ 60. roky. Povedané s Winczerom, ono „otváranie okien“ vždy súviselo s aktivitami konkrétnych jednotlivcov. Práve Winczer bol jedným z „otváračov okien“, zo sprostredkovateľov poľskej literárnej vedy (Leszek Kołakowski, Michał Głowiński a ďalší), otvorenej impulzom a podnetom západoeurópskej a americkej literárnej vedy, socio-

41 ŠTEVČEK, J.: Obraz slovenského kultúrneho záujmu: Druhých dvadsať rokov vydavateľstva Tatran. 1988, s. 11–12.

42 TRUHLÁŘOVÁ, J.: Francúzska literatúra v Slovenských pohľadoch (1960 – 1970). 1997.

43 BŽOCH, A.: Od kultúrnej reprezentácie k demokratickej diskusii (a späť): literatúra nemeckých jazykových oblastí v slovenských časopiseckých prekladoch. 2011.

44 KUSÁ, M.: Ruská literatúra ako znak doby: Listovanie v časopisoch Slovenské pohľady a Revue svetovej literatúry. 2011.

45 WINCZER, P.: „Otváranie okien“ v Slovenských pohľadoch v šesťdesiatych rokoch. 2014.

lógie a filozofie, v Slovenských pohľadoch, Romboide, v periodiku Slavica Slovaca, v zborníkoch a antológiách. P. Winczer sám prekladal, recipoval i reflektoval.

Fakticky druhá polovica 80. rokov už predznačovala zmenu situácie, ktorá prišla v roku 1989. Prekladom a reflexii najmä filozofických textov sa podrobne venovala Libuša Vajdová v štúdii *Preklad z francúzskych „sciences sociales“ v slovenských časopisoch na prelome 20. a 21. storočia*⁴⁶, v ktorej sa nevyhnutne vracala do neďalekej minulosti – už aj koncom 60. rokov sa postupne, najmä prostredníctvom aktivít Miroslava Marceliho o prácach Michela Foucaulta a niektorých ďalších (Milan Zigo o Gastonovi Bachelardovi), objavujú prvé filozofické lastovičky v podobe časopiseckých (časopisy Filozofia, Philosophica) i knižných (vydavateľstvo Pravda a edícia Filozofické odkazy, rad Nemarxistická filozofia) prekladov. Analogické „výlety“ do oficiálne nie celkom akceptovaných podôb sa diali aj v literárnej vede – v danom prípade prekladmi v časopise Slovenská literatúra (z iniciatívy Milana Šútovca a niektorých ďalších pracovníkov vtedajšieho Literárnovedného ústavu) – textami J. Lotmana, Jeleazara Meletinského, ale i výrazne režimovej Svetlany Šerlaimovovej. Od 60. rokov spomínanú prostredníčku úlohu hrali v Slovenskej literatúre aj preklady prác Aleksandry Okopień-Sławinskej či Henryka Markiewicza.

Opačnou stranou normalizačnej mince bola „vnútorná potreba prekladať“. Reč je o ľuďoch, ktorí sa pohybovali na hranici disentu – výsledok ostával vo väčšine prípadov v rukopisoch/samizdatoch (často až do r. 1989). O tomto samizdatovom prekladaní hovoria aj „ženy“ disidentov, ale fakticky rovnaké disidentky ako ich manželia v knižke rozhovorov *Ako sme žili v rokoch normalizácie* Olgy Gyarfášovej.⁴⁷ Tá ako súčasť dobového bratislavského alternatívneho sveta predstavila ženy, ktoré sa spolupodieľali na jeho podobe, a robili to i vlastnými **samizdatovými prekladmi**. To, že sa v samizdate, najmä českom, prekladala umelecká literatúra, bolo dobre známe a tento fakt bol reflektovaný najmä v českom prostredí. Že sa tento fenomén prejavil i v slovenskom kultúrnom priestore pri odborných textoch, prináša spomínaná publikácia pomerne objavne.

Viaceré z interviewovaných žien považovali preklady za dôležitú súčasť pracovných a zároveň občianskych aktivít, ako napr. manželka disidenta a po roku 1989 politika a zakladateľa Ústavu pamäti národa Jána Langoša Gabriela, ktorá preklady odbornej literatúry dokonca považovala za natoľko významné, že ich vniesla do názvu rozhovoru: *Samizdaty boli politické, to robil Jano, a v mojom prostredí sa zase robili preklady psychologickej literatúry, niečo ako odborný samizdat*. A dodáva: „Množstvo kníh, ktoré po revolúcii vyšli, tu už bolo predtým, niečo ako odborný samizdat.“⁴⁸ O prepisoch prekladov hovorí v súvislosti s prípravou samizdatového časopisu Fragment K i Ludmila Pastierová, manželka jeho vydavateľa Olega Pastiera. Obširne sa prekladom v rozhovore pri opise svojej cesty v undergrounde venovala aj Marta Šimečková (rodená Frišová, dcéra vtedy proskribovanej významnej prekladateľky z ruštiny Sone Čecho-

46 VAJDOVÁ, L. (2020).

47 GYARFÁŠOVÁ, O. (2023), s. 109–124.

48 Tamže, s. 119.

vej): „Za skutočnú výzvu som považovala to, že som mohla publikovať v samizdatových publikáciách: preklady aj vlastné texty. Na tom mi záležalo najviac.“ Na Gyarfásovej otázku: „Boli pod твоjím menom alebo si používala nejaký pseudonym?“ odpovedala:

Všetko bolo pod mojím menom... Vedela o tom aj moja mama a toho sa asi až tak nebála. Snažila som sa preložiť do samizdatu eseje Martina Bubera, ktorého pre mňa kedysi objavil Ján Langoš. Myslím, že žiadna knižka na mňa už nikdy nezapôsobila tak silne ako *Ja a Ty*. Jeho nemčina je ťažká a s prekladáním som sa veľmi trápila. Nakoniec sa mi zdalo, že výsledok celkom ujde, a ukázala som preklad mame, ktorá bola pravdepodobne jednou z najlepších prekladateľiek tých čias, hoci vtedy už oficiálne prekladať nesmela, a pochopila som, čo je prekladanie.⁴⁹

Ak chceme príbeh o Buberovi dopovedať, musíme konštatovať, že práve Buberovo *Ja a Ty* vyšlo vo vydavateľstve Petrus knižne až v roku 2023 (!) v preklade filozofa Petra Šajdu.

Samizdatové prekladanie bola teda druhá strana mince, ako sa ukazuje s istým odstupom, na danú dobu ambiciózne zameraná práve na spoločensko-humanitne orientované texty, polemické či priamo protirečiace súdobým oficiálnym naratívom. Kultúrno-historicky je dôležité, že všetky publikačné, a teda i prekladové aktivity predovšetkým v rámci kresťanských samizdatov spracoval Rudolf Lesňák, jeden z ich autorov a šíritelov, v publikáciách *Listy z podzemia. Kresťanské samizdaty 1945 – 1989. (Súborná dokumentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945 – 1989)*⁵⁰ a *Spätne zrkadlá (Bibliografický súpis publikácií o zločinoch komunizmu na Slovensku 1945 – 1989)*⁵¹.

ZÁVER

Pre úplnejší obraz premien a osudov slovenského vydavateľského prostredia v slovenskom kultúrnom priestore z hľadiska prekladov textov socio-humanitnovednej spisby v rokoch 1918 – 1989 každá z ciest, ktorá bola v úvahách naznačená: premeny vydavateľstiev z hľadiska dominantného predmetu publikácií, z hľadiska jeho spoločensko-ekonomického statusu, ideologické inštrukcie ako súčasť kultúrneho i vydavateľského procesu, rozličné funkcie prekladov oficiálnych i samizdatových, etika prekladania a prekladateľa a množstvo ďalších, by si celkom iste zaslúžila dôkladnejšiu analýzu a komplexnejší pohľad. Prizma nahliadania by sa výrazne zmenila aj výskumom vydavateľského prostredia v ostatných tridsiatich piatich rokoch, keď „do hry“ vstupuje nielen temer bezbrehé otvorenie sa knižného trhu, ale aj výrazne zvýšený podiel neprin-

49 Tamže, s. 204.

50 LESŇÁK, R. (1998).

51 LESŇÁK, R. (2003).

tových publikácií. Aj tento výskum však potrebuje istý časový odstup a schopnosť pozrieť sa na situáciu s o čosi väčším nadhľadom.

POJMY A TERMÍNY

Vydavateľské prostredie

- Vydavateľstvá – súkromné, štátne
- Poštátnenie vydavateľskej siete
- Vydavateľské centrá
- Spektrum vydavateľstiev
- Zameranie/profil vydavateľstva
- Spoločensko-ekonomický status vydavateľstva
- Edičné plány
- Edície
- Distribučná sieť
- Knižný obchod
- Segment/komponent trhu

Etika prekladania a prekladateľa

Časopisecké preklady

Charakter doby

- Imperatívy doby – ideologické, geopolitické
- Oficiálny dobový naratív
 - Kultúrna politika – stratégie, prostriedky
 - Difúzia/diseminácia doktríny
 - Monopol ZSS
 - Monopol SKV
 - Tlačový dozor
 - SÚKK – cenzúra
 - Riadenie literatúry KSS
 - Preklady politickej literatúry
 - Vydávanie zbraných spisov

Vnútoraná potreba prekladať

- Samizdatové preklady

Funkcie prekladu (J. Delisle)

- Funkcie prekladu oficiálneho a samizdatového – výchovná, poznávacia, operatívna, inštrumentálna, formujúca, demokratizačná, mediačná/sprostredkujúca, diseminačná

PRAMENE

- ALDRICH, Virgil C. (1968): *Filozofia umenia*. Prel. Marian Váross. Bratislava: Tatran 1968.
- BACHELARD, Gaston (1981): *Nový duch vedy*. Prel. Kristína Korená. Bratislava: Pravda 1981.
- BARRAULT, Jean Louis (1961): *Som divadelník*. Prel. Miroslava Bártovej. Bratislava: SVKL 1961.
- BERGHOF, Štefan (1929): *Krásna doba mladej lásky: pre mládencov*. Prel. Ondrej Kalmančok. Zvolen: Anton Šalát 1929.
- BERGHOF, Štefan (1931, 1938): *Prvá cesta k blaženému manželstvu: Predtým: Krásna doba mladej lásky*. Prel. Ondrej Kalmančok. Trnava: Posol Božského Srdca Ježišovho 1931, 1938.
- BERGSON, Henri (1966): *Smiech: Esej o význame komična*. Prel. Anton Vantuch. Tatran 1966.
- BRASSAI (1967): *Rozhovory s Picassom*. Prel. Soňa Hollá, verše prebásnil Viliam Turčány. Bratislava: Tatran 1967.
- BRECHT, Bertolt (1959): *O divadelnom umení*. Prel. Ernest Marko. Bratislava: SVKL 1959.
- BREMOND, Henri (1943): *Modlitba a poézia*. V preklade a s doslovom P. G. Hlbinu. Turčiansky Sv. Martin: MS 1943.
- CARCO, Francis (1966): *Priateľ maliarov*. Prel. Soňa Hollá, verše prebásnil Viliam Turčány. Bratislava: Tatran 1966.
- CROCE, Benedetto (1943): Intuícia a umenie: (Úryvok z knihy Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale). Prel. Blahoslav Hečko. In: SP, 59, 1943, č. 12, s.753–760.
- ČERNÝ, Václav (1964): *Stredoveká dráma*. Prel. Laco Novomeský. Bratislava: SVKL 1964.
- ČERNÝŠEVSKIJ, Nikolaj Gavrilovič (1988): *Antropologický princíp vo filozofii*. Prel. Raisa Kopsová; verše prebásnil Miroslav Neman. Bratislava: Pravda 1988.
- DILTHEY, Wilhelm (1980): *Život a dejinné vedomie*. Prel. Milan Žitný. Bratislava: Pravda 1980.
- DMITRIJEVOVÁ, Nina Alexandrovna (1964): *Maliarstvo, sochárstvo, grafika*. Prel. Michal Čabala; verše prebásnil Ľubomír Feldek. Doslov Tomáš Štraus. Bratislava: Osveta 1964.
- DUBROVINOVÁ, L. V. [Ludmila Viktorovna] (1953): *Detská literatúra vo svetle úloh komunistckej výchovy*. Prel. Tatjana Michaličová. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1953.
- DŽIVELEGOV, Alexej Karpovič (1959): *Talianska ľudová komédia. Commedia dell'arte*. Prel. Emil Lehuta. Bratislava: SVKL 1959.
- ELPIDIUS, páter (1929): *Krásna doba mladej lásky: pre dievčatá*. Prel. Ondrej Kalmančok. Zvolen: Anton Šalát 1929.
- ELPIDIUS, páter (1930, 1934, 1935). *Dobrá rada pre dievčatá na vydaj: Predtým: Krásna doba mladej lásky*. Prel. Ondrej Kalmančok. Trnava: Posol Božského Srdca Ježišovho 1930, 1934, 1935.
- FILO, Elemír (1943): Die Kunst der Völker. In: SP, 59, 1943, č. 10, s. 650–653.
- FILO, Elemír (1943): Führer zur Kunst. In: SP, 59, 1943, č. 4, s. 283–285.
- FILO, Elemír (1943): Giovanni Papini: Essaye o umení. In: SP, 59, 1943, č. 8–9, s. 589–590.
- FILO, Elemír (1943): Začiatok nového obdobia estetiky u nás. In: *Filozofický zborník: Časopis filozofického odboru MS*, 4, 1943, č. 3.
- GARAUDY, Roger (1950): *Komunizmus a morálka*. Prel. Ján Mišianik. Bratislava: Pravda 1950.
- GARAUDY, Roger (1950, 1951): *Cirkev, komunizmus a kresťania*. Prel. Ondrej Žiška. Bratislava: Tatran 1950, 1951.
- GARAUDY, Roger (1958): *Sloboda*. Prel. Ján Žigo. Bratislava: SVPL 1958.
- HONZÍK, Karel (1961): *Tvorba životného prostredia: Kapitoly o modernej architektúre*. Prel. Július Pašteka. Bratislava: SVKL 1961.
- HUISMAN, Denis (1966): *Estetika*. Prel. Ján Števček. Bratislava: Tatran 1966.

- IVANCSICS, Ján (1944): O jednote mysle a tela. Prel. Elemír Filo. In: *Filozofický zborník: Časopis filozofického odboru MS*, 5, 1944, č.1–2, s. 41–57.
- JAKOBSON, Roman (1991): *Lingvistická poetika*. Prel. Mikuláš Bakoš, Ján Horecký, Viktor Krupa, Dušan Slobodník, Blahoslav Hečko. Bratislava: Tatran 1991.
- JERMILOV, Vladimír (1954): *A. P. Čechov*. Prel. Pavel Branko. Bratislava: SVKL 1954.
- JERMILOV, Vladimír (1958): *F. M. Dostojevskij*. Prel. Pavel Ličko. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1958.
- JERMILOV, Vladimír (1960): *Veľký ruský spisovateľ A. P. Čechov*. Prekladateľ neuvedený. Bratislava: Slovenský výbor SČSP 1960.
- JOGANSON, Boris Vladimirovič (1954): *O majstrovstve v maliarstve*. Prel. Ján Mojžiš a Ladislav Saučín. Bratislava: Tvar 1954.
- KOJZAR, Jaroslav (1954): *Vítazná cesta: O živote a diele Zdeňka Nejedlého*. Prel. Mária Krkošková. Bratislava: Smena 1954.
- KOSTKA, Jiří (1966): *Fauvizmus*. Poslovenčila Milena Uherková. Bratislava: SFVU 1966.
- KOSTKA, Jiří (1968): *Paul Cézanne*. Prekladateľ neuvedený. Bratislava: SFVU 1968.
- JEGOLIN, Alexander Michajlovič (1951): *J. V. Stalin a otázky literatúry*. Prel. Soňa Čechová. Bratislava: Pravda 1951.
- LE CORBUSIER (1966): *Kapitolky o modernej architektúre*. Prel. Katarína Ballová. Bratislava: Tatran 1966.
- LENIN, Vladimir Iljič (1965): *O literatúre a umení*. Z rus. prel. kolektív [Mikuláš Bakoš, Soňa Lesňáková, Mikuláš Šimko]. Bratislava: VPL 1965.
- LEPROHON, Pierre (1965): *Michelangelo Antonioni*. Prel. Agneša Kalinová. Bratislava: SVKL 1965.
- LESSING, Gotthold Ephraim (1946): *Laokoon, čiže o hraniciach maliarstva a básnictva*. Prel. Ján Rozner. Trnava: František Urbánek a spol. 1946.
- LESSING, Gotthold Ephraim (1961): *Laokoón a iné estetické štúdie*. Prel. Ján Rozner a Mária Kosová, latinské a grécke verše preložil Miloslav Okál. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1961.
- LEVEY, Michael (1966): *Stručné dejiny maliarstva od Giotta po Cézanna*. Z angl. prel. Ivan Krčméry. Bratislava: Tatran; Beograd: Jugoslavija 1966.
- LOTMAN, Jurij (1990): *Štruktúra umeleckého textu*. Prel. Milan Hamada. Bratislava: Tatran 1990.
- LUKÁCS, György (1949): *Literatúra a demokracia*. Prel. Imrich Bojsa a Ladislav Szántó. Doslov A. Matuška. Bratislava: Pravda 1949.
- LUKÁCS, György (1950): *Veľkí ruskí realisti*. Prel. Lívia Ivaničová a Agneša Kalinová. Bratislava: Pravda 1950.
- LÜTZELER, Heinrich (1944): *Úvod do filozofie umenia*. Prel. Valentín Kalinay. Turčiansky Sv. Martin: MS 1944.
- MALEVIČ, Kazimír (1968): *O nepredmetnom svete: State 1915 – 1922*. Preložila Nadežda Čepanová. Výber textov, štúdia a poznámky Oskár Čepan. Bratislava: Tatran 1968.
- MILLER, Arthur (1963): *Myšlienky o divadle*. Z angl. prel. Karol Dlouhý. Výber, predslov a poznámky Ján Válek. Bratislava: SVKL 1963.
- MOJŽIŠ, Juraj (1964): Z Herberta Readu poučenie: (Recenzia knihy H. Readu Umenie a priemysel). In: *SP* 80, 1964, roč. 4, s. 128–129.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan (1947): *Poetika na strednej škole*. Poslovenčila Nora Beniaková. Trnava: František Urbánek a spol. 1947.
- NEJEDLÝ, Zdeněk (1958): *Výber z diela*. Prel. Zora Jesenská. Bratislava: SVPL 1958.

- NEUMANN, Jaromír (1963): *Auguste Renoir*. Prel. Božica Štúrová. Bratislava: SVKL 1963.
- NEUMANN, Stanislav – JELÍNEK, Anton (1951): *O „Mladej garde“, románe A. Fadejeva* Prekladateľ neuvedený. Bratislava: SÚV ČSM – Smena 1951.
- O Júliovi Fučíkovi: *Knižnica Fučíkovho odznaku* (1951). Prekladateľ neuvedený. Bratislava: SÚV ČSM – Smena 1951.
- O socialistickom realizme (1950). Prekladateľ neuvedený. Bratislava: Tatran 1950.
- PAPINI, Giovanni (1943, 1945): *Essaye o umení*. Prel. Milan Pišút, Leone Pacini, Blahoslav Hečko, Mikuláš Šprinc, Jozef Telgársky, Kamil Mečiar, Ján Smrek. Bratislava: Elán 1943, 1945.
- PATALAS, Enno (1966): *Filmové hviezdy*. Prel. Agneša Kalinová. Bratislava: Tatran 1966.
- POLEDŇÁK, Ivan (1964): *Kapitolky o džeze*. Prel. Anton Skácel. Bratislava: Osveta 1964.
- READ, Herbert (1963): *Umenie a priemysel*. Prel., úvod a obrazová časť Eduard Toran. Bratislava: SVKL 1963
- READ, Herbert (1967): *Stručné dejiny od Cézanna po Picassa*. Prel. Marián Fridrichovský. Bratislava: Tatran 1967.
- RODIN, Auguste (1949): *Rozhovory o umení*. Sosbieral Paul Gsell. Prel. dr. Jozef Telgársky. Turčiansky Sv. Martin: MS 1949.
- SADOUL, Georges (1961): *Zázraky filmu*. Prel. Agneša Kalinová. Bratislava: SVKL 1961.
- SADOUL, Georges (1965): *Z druhej strany kamery*. Prel. Miroslav Kallay. Bratislava: Smena 1965
- SAWICKI, Franciszek (1936): *Filozofia lásky*. Prel. Mikuláš Fitt. Bratislava: Spolok kolégia Sv. Svorada 1936.
- SAYERS, Michael – KAHN, Albert (1946, 1948, 1949, 1951): *Velké sprisahanie proti Rusku*. Prel. Alfonz Bednár. Bratislava: Pravda 1946, 1948, 1949, 1951.
- SEARLE, Humphrey (1961): *Hudba Franza Liszta*. Prel. Lýdia Lenhardtová. Bratislava: Štátne hudobné vydavateľstvo 1961.
- Sochári o sebe a o svojom diele. Z fr., angl., ruš., tal. a nem., preložila a zostavila Zdenka Volavková-Skočepová. Z češ. preložila Božena Grečnerová. Bratislava: Tatran 1968.
- STALIN, Josif (1945): *O dialektickom a historickom materializme*. Prel. Mikuláš Bakoš. Bratislava: Pravda 1945.
- STALIN, Josif (1945): *O národnostnej otázke: výber z článkov a rečí*. Prel. Mikuláš Bakoš. Bratislava: Pravda 1945.
- SZENTIVÁNYI, Martin (1942): Krátka a podivuhodná metóda v metafyzike. Prel. J. Hrabovský. In: *Filozofický zborník: Časopis filozofického odboru MS*, 3, 1942, č. 2, s. 102–114.
- Teória literatúry: Výbor z formálnej metódy* (1941). Zost. a prel. Mikuláš Bakoš. Trnava: Fr. Urbánek a spol. 1941.
- Teória literatúry: Výber z formálnej metódy* (1971). Zost. a prel. Mikuláš Bakoš. Bratislava: Pravda 1971.
- THOMSON, George (1953): *Marxizmus a poézia*. Prel. Ján Šimko, verše upravili Viera Szathmáryová-Vlčková a Milan Kraus. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1953.
- VILAR, Jean (1961): *O divadelnej tradícii*. Prel. Katarína Belnayová. Bratislava: Tatran 1966.
- Za marxistickú jazykovedu: Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede* (1950). Red. Alexander Vasilievič Isačenko. Prel. Vincent Blanár, A. V. Isačenko, Štefan Peciar a členovia Ruského seminára Lubomír Ďurovič, Ján Komorovský, Oľga Malíková, Mária Neumannová, Viera Petrová, Natália Riabinina, Ladislav Subota, Eliška Turčány. Bratislava: SAVU 1950.
- ZBOŘIL, Blahoslav (1943): *Umenie a jeho cieľ*. Prel. Štefan Ostriež. Pre slovenské vydanie rozšírené pôvodcom. Turčiansky Sv. Martin: MS 1943.

LITERATÚRA

- BEDNÁROVÁ, Katarína (2015): Kontexty slovenského umeleckého prekladu 20. storočia. In: KOVAČIČOVÁ, Oľga – KUSÁ, Mária (eds.): *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry: 20. storočie: A – K*. ÚSvL SAV, VEDA 2015, s. 15–73.
- BEDNÁROVÁ, Katarína (2024): Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre I.: Sondy a re-kognoskácia. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 11–40.
- BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.) (2024): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024.
- BOLČÍKOVÁ, Elena a kol. (1967): *Dvadsať rokov vydavateľstva Tatran: Bibliografický súpis kníh 1947 – 1967*. Bratislava: Tatran 1967.
- BUGALOVÁ, Edita (2012): Hudobné inštitúcie na Slovensku z hľadiska štátno-politického vývoja krajiny v rokoch 1919 – 1989. Poznámky k problematike. In: BUGALOVÁ, Edita (ed.): *Hudobné inštitúcie na Slovensku: vznik – vývoj – poslanie – perspektívy – medzinárodné kontexty*. Bratislava: SNM – Hudobné múzeum 2012, s. 5–32.
- BŽOCH, Adam (2011): Od kultúrnej reprezentácie k demokratickej diskusii (a späť): literatúra nemeckých jazykových oblastí v slovenských časopiseckých prekladoch. In: *World Literature Studies*, 3(20), 2011, č. 4, s. 27–52.
- DELISLE, Jean (2003): L'Histoire de la traduction: Son importance en Traductologie. In: *Forum: Revue internationale d'interprétation et de traduction / International Journal of Interpretation and Translation*, 1, 2003, č. 2, s. 1–16. Dostupné na <https://open.unive.it/hitrade/books/DelisleImportance.pdf> [cit. 26. júna 2025].
- FILIPOVÁ, Eva (ed.) (1988): *Štyridsať rokov vydavateľstva Tatran: Bibliografický súpis kníh 1967 – 1986*. Bratislava: Tatran 1988.
- FRANKOVIČOVÁ, Lenka (2017): Konceptia vydavateľskej politiky slovenskej produkcie na začiatku 20. storočia. In: *Studia bibliographica posoniensia 2017*. Bratislava: Univerzitná knižnica 2017, s. 80–93.
- GYARFÁŠOVÁ, Oľga (2023): *Ako sme žili v rokoch normalizácie: Rozhovory s aktérkami spoločenského vzdoru*. Bratislava: ASPEKT 2023.
- HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan (2015): *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Bratislava: VEDA 2015.
- JANCURA, Vladimír (2006): Cenzúru mal poľudštiť zákon. In: *Pravda*, 9. 11. 2006, Žurnál, rubrika Neznáma história. Dostupné na https://zurnal.pravda.sk/neznama-historia/clanok/410291-cenzuru-mal-poludstit-zakon/#google_vignette [cit. 11. augusta 2025].
- KOVÁČ, Dušan – HUDEK, Adam (eds.) (2023): *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava: VEDA 2023, s. 359–362.
- KNĚZEK, Libor (ed.) (1969): *Preklady z iných literatúr do slovenčiny 1945 – 1968: Bibliografia knižných prekladov beletrie a umenovedy do slovenčiny I., II*. Bratislava: DILIZA 1969.
- KOVAČIČOVÁ, Oľga – KUSÁ, Mária (eds.) (2015): *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry: 20. storočie: A – K, L – Ž*. Bratislava: ÚSvL SAV, VEDA 2015.
- KUSÁ, Mária (2011): Ruská literatúra ako znak doby: Listovanie v časopisoch Slovenské pohľady a Revue svetovej literatúry. In: *World Literature Studies*, 3(20), 2011, č. 4, s. 53–63.
- LESŇÁK, Rudolf (1998): *Listy z podzemia: Kresťanské samizdaty: 1945 – 1989: (Súborná doku-*

- mentácia kresťanskej samizdatovej publicistiky na Slovensku v rokoch 1945 – 1989). Bratislava: USPO Peter Smolík 1998.
- LESŇÁK, Rudolf (2003): *Spätne zrkadlá: (Bibliografický súpis publikácií o zločinoch komunizmu na Slovensku 1945-1989)*. Prešov: Vydavateľstvo M. Vaška pre Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie 2003.
- LETZ, Ján (2000): Filo, Elemír. In: PAŠTEKA, Július a kol.: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč 2000, s. 341–342.
- MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, Elena (2011): Listy Timrave. In: *Zlatý fond denníka SME*, 2011. Dostupné na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1518/Marothy-Soltesova_Listy-Timrave/ [cit. 26. júna 2025].
- MRÁZ, Peter (2022): Časopis Slovenské Pohľady (1939 – 1945) v zajatí ľudáckej ideológie. In: *Historický časopis*, 70, 2022, č. 3, s. 515–532.
- NOGE, Július (1967): Tatran a národná kultúra: (Dvadsať rokov vydavateľskej činnosti 1947 – 1966). In: BOLČÍKOVÁ, Elena a kol.: *Dvadsať rokov vydavateľstva Tatran: Bibliografický súpis kníh 1947 – 1967*. Bratislava: Tatran 1967.
- PAŠTEKOVÁ, Soňa – TEPLAN, Dušan (eds.) (2022): *Mikuláš Bakoš – pluralitný literárny vedec v metodologickej diskusii dneška*. Bratislava: VEDA 2022.
- PYM, Anthony (1997): *Pour une éthique du traducteur*. Arras: Artois Presses Université; Ottawa: Presses de l'Université d'Ottawa 1997.
- ŠTEVČEK, Ján (1988): O obraz slovenského kultúrneho záujmu: Druhých dvadsať rokov vydavateľstva Tatran. In: FILIPOVÁ, Eva (ed.): *Štyridsať rokov vydavateľstva Tatran: Bibliografický súpis kníh 1967 – 1986*. Bratislava: Tatran 1988, s. 9–13.
- TEPLAN, Dušan (2022): K prameňom literárnej vedy na Slovensku: (Vzájomná korešpondencia M. Bakoša a A. Mráza). In: PAŠTEKOVÁ, Soňa – TEPLAN, Dušan (eds.): *Mikuláš Bakoš – pluralitný literárny vedec v metodologickej diskusii dneška*. Bratislava: VEDA 2022, s. 135–202.
- TRUHLÁŘOVÁ, Jana (1997): Francúzska literatúra v Slovenských pohľadoch (1960 – 1970). In: *Slovak Review*, 6, 1997, č. 2, s. 155–168.
- VAJDOVÁ, Libuša (2020): Preklad z francúzskych „sciences sociales“ v slovenských časopisoch na prelome 20. a 21. storočia. In: KUSÁ, Mária – RONDZIKOVÁ, Natália (eds.): *Preklad vo vedách o človeku a dialóg kultúr*. Bratislava: ÚSVL SAV, VEDA 2020, s. s. 74–114.
- WINCZER, Pavol (2014): „Otváranie okien“ v Slovenských pohľadoch v šesťdesiatych rokoch. In: WINCZER, Pavol – BŽOCH, Adam (ed.): *Skladanie minulosti: (evokácie a skice)*. Bratislava: SAP 2014, s. 75–88.

ŠPECIFIKÁ VÝVOJA A TVORBY SLOVENSKEJ TERMINOLÓGIE

Jana Levická

ÚVOD

Terminológia ako súbor pomenovaní v rámci špecifických oblastí ľudskej činnosti a poznania, ktorého úlohou je prenos odborných poznatkov a myšlienok, sa v kontexte slovenčiny vždy považovala za súčasť slovnej zásoby – v jej predpisovnom období, po úspešnej kodifikácii Ľ. Štúrom, ako aj v súčasnosti. Jazyková forma týchto pomenovaní a rovnako ich pojmový obsah sú dané výsledkom akceptácie návrhov konkrétnych autorov alebo časovo náročnejšej dohody odborníkov daného odboru. V počiatkoch tvorby terminologických sústav¹ možno nájsť rôzne pokusy jednotlivcov, nezriedka i paralelné, z ktorých mnohé predstavovali slepú uličku. Vyplývali z prirodzenej potreby vyjadriť sa a sprostredkovať konkrétne poznatky. Individuálne snahy o systematizáciu terminologických sústav sa začali objavovať napríklad už v prvých lexikografických dielach. Inštitucionálna snaha o ich unifikáciu a reguláciu celonárodného charakteru sa po prvýkrát vyskytla v čase fungovania **Matice slovenskej** v 60. a 70. rokoch 19. storočia a obnovila sa po jej *oživotvorení* v prvej polovici 20. storočia. Hmatateľné výsledky však prinieslo až úsilie terminologického oddelenia **Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení**², ktoré v polovici 20. storočia prebralo štafetu unifikácie a systematizácie terminológie.

Každý jazyk, ako aj jeho terminológia, sa tvorí a vyvíja vždy v konkrétnom historicko-politickom kontexte, ktorý ho ovplyvňuje. Súčasťou tohto kontextu sú aj jazykové kontakty daného jazykového spoločenstva, čo v prípade slovenčiny zahŕňa predovšetkým češtinu, latinčinu, nemčinu a maďarčinu. Práve historicko-politický kontext je neoddeliteľnou súčasťou popisu vývoja slovenskej terminológie a najmä dvoch tendencií ich tvorcov a upravovateľov, ktoré sú na jednej strane prirodzené a na druhej strane protikladné – čerpanie z domácich slovotvorných prostriedkov a inšpirácia najbližším a dobre známym slovanským jazykom, češtinou.³

1 V tomto texte budeme hovoriť o terminológii a terminologickej sústave v širokom zmysle, t. j. aj v prípadoch, keď prísne vzaté ide o nomenklatúru a nomenklatorickú sústavu – „osobitnú skupinu termínov, ktoré sú názvami jednotlivých vecí alebo pojmov utriedených podľa systematiky odboru.“ – HORECKÝ, J.: *Základy slovenskej terminológie*. 1956, s. 44.

2 V roku 1953 bola Slovenská akadémia vied a umení (SAVU) transformovaná na dnešnú Slovenskú akadémiu vied (SAV). Aj názov akademického jazykovedného pracoviska, dnešného Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra (JÚĽŠ), sa v priebehu času menil. Spočiatku sa nazýval Jazykovedný ústav SAVU (1943 – 1952), potom bol premenovaný na Ústav slovenského jazyka (ÚSJ, 1952 – 1966).

3 HORECKÝ, J. (1956), s. 11.

Pri skúmaní vývoja slovenskej terminológie je navyše nutné zohľadniť odlišné historické, kultúrne a politické súradnice vývoja slovenčiny vo vzťahu k češtine: najmä nerovnaké politické postavenie oboch jazykov, odlišnú periodizáciu dejín českého a slovenského spisovného jazyka či rozdielnu východiskovú diferenciáciu ich funkčných štýlov. Tému „asynchrónnosti“ českých a slovenských dejín⁴, resp. dejín „s nerovnakým štartom“⁵ možno aplikovať aj na vývoj týchto dvoch blízkych slovanských jazykov. Analýzy individuálnej terminologickej tvorby a samotného vývoja slovenských terminologických sústav naznačujú hľadanie „optimálnej (vzájomnej) vzdialenosti“⁶ voči českým, na ktoré mali priamy vplyv i politické a ideologické faktory. Miera inšpirácie českou terminológiou priamo úmerne odrážala meniaci sa postoj slovenských elit a autorov k češtine.

Cieľom tejto kapitoly je v hrubých rysoch načrtnúť vývoj slovenskej terminológie od konca 18. storočia vo vybraných oblastiach na pozadí relevantných jazykových, politických a spoločenských súradníc až do roku 1989. V súvislosti s tvorbou a systematizáciou terminológie sa zameriame na individuálnych aktérov, ako aj na dve kľúčové inštitúcie – Maticu slovenskú (MS) a akademický Jazykovedný ústav. Pozornosť bude čiastočne venovaná aj vplyvu ideológií – čechoslovakizmu a socializmu – na vznik a formovanie slovenskej terminológie v 20. storočí.

PREDSPISOVNÉ OBDOBIE

Rozvoj národných jazykov v Habsburskej monarchii na konci 18. storočia podnietilo osvietenstvo a najmä reforma Márie Terézie *Ratio educationis* z roku 1777, ktorá sa síce zameriavala na katolícke školstvo, no ovplyvnila aj školy iných konfesií. Okrem iného umožnila aj zriadenie škôl s materinským jazykom, čoho neodmysliteľnou súčasťou sa stali aj učebnice. Slovenské termíny a terminologické súpisy sa objavovali najmä v odborných dielach, a tiež v učebniciach pre stredné a vyššie školy, ktoré spravovali katolícke rády (najmä jezuiti, piaristi či uršulínky) a aj evanjelické cirkvi, u ktorých však možno konštatovať nejednotnosť v zmysle fungovania či učebníc.⁷ Zachované lexikografické práce z tej doby, kde sa tiež začali objavovať slovenské termíny, reflektujú stav spoločnosti, jazyka vrátane terminológie, ako aj súdobé poznanie. Výberovo načrtávame vývoj terminológií z niekoľkých oblastí spoločenských, humanitných a prírodných vied.

4 RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992*. 2015.

5 LIPOWSKI, J.: *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě*. 2005.

6 Tamže.

7 KRASNOVSKÁ, E.: Administratívno-právna terminológia v predbernolákovskej slovenčine na konci 18. stor. 1985, s. 340–351.

Spoločenské a humanitné vedy

Právo

Spolu s náboženskou terminológiou⁸ sa právna, resp. administratívno-právna terminológia považuje za najstaršiu a najvypracovanejšiu spomedzi odborových terminológií v slovenčine, pričom Rudolf Kuchar kladie jej počiatky až do predveľkomoravského obdobia. Uvádza tiež, že „väčšina základných slovenských právnych termínov bežne používaných v 16. – 18. storočí bola známa už v staršom období slovenčiny a patrila do jej najstaršej vrstvy“ lexiky.⁹ Je potrebné dodať, že táto terminológia sa používala predovšetkým v oblasti súdnictva v komunikácii s obyvateľstvom, na rozdiel od agendy uhorskej štátnej správy, ktorej oficiálnym jazykom od stredoveku takmer po koniec 19. storočia bola latinčina. Veľké množstvo výpožičiek v slovenčine preto pochádza práve z latinčiny¹⁰ a mnohé z nich sa aj dnes používajú v dnešnej (odbornej) zásobe spisovnej slovenčiny (napr. *advokát, amnestia, apelácia, defraudovať, kaucia, prohibícia* a pod.), iné zastarali, prípadne sa uchovali v nárečiach alebo v hovorovom jazyku. Menej výrazov sa do slovenskej administratívno-právnej terminológie prevzalo z nemčiny a týkali sa predovšetkým oblasti mestskej samosprávy (napr. *šoltýs, richtár, šafár*).

Na rozdiel od latinčiny a nemčiny sa do 18. storočia právne termíny z češtiny veľmi nepreberali, lebo „slovenské etnikum žilo mimo českého štátoprávneho útvaru a malo ustálenú vlastnú právnu terminológiu“.¹¹ Čeština, ktorá už v 15. storočí mala vypracovaný administratívny jazyk, bola pre slovenčinu inšpiráciou skôr v oblasti syntaxe a štylistiky, a to najmä prostredníctvom pôsobenia českých pisárov na našom území, a tiež využívaním po česky písaných formulárov a návodov, ako vyhotovovať rozličné písomnosti administratívno-právneho charakteru.¹²

Doterajšie analýzy vo všeobecnosti svedčia o tom, že sa v administratívno-právnej terminológii používalo mnoho synonym v rámci cudzojazyčných ekvivalentov, čo sa na konci 18. storočia začalo meniť. Podľa Eleny Krasnovskej¹³ možno v tom čase badať snahu o spresňovanie tejto terminológie a tiež aj úvahy o požadovaných vlastnostiach termínov. Ako príklad poslúži štylistická príručka Jozefa Wagnera *Užitečne zbraní nekterých spisu z roku 1797*, ktorej autor ponúkol vzor, ako zostavovať administratívno-právne písomnosti, a okrem formálnej a obsahovej stránky sa dotkol aj terminológie. Odporúčal, aby sa používali zaužívané, ustálené termíny s jedným presným významom.

8 E. Pauliny uvádza, že náboženská terminológia sa na Slovensku vyvíjala už pred príchodom Cyrila a Metoda na Slovensko. PAULINY, E.: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. 1983, s. 23. – Veľký vplyv na ňu mala prirodzene latinčina ako bohoslužobný jazyk rímskokatolíckej cirkvi, neskôr v čase reformácie čeština a nemčina. Dokladom o náboženskej terminológii z konca 18. storočia je Bernolákovo dielo *Etymologia vocum slavicarum* (1791) a najmä v ňom obsiahnutý slovník *Slavicae Nomenclaturae diversarum Rerum latin, hungarice, et germanice redditae*.

9 KUCHAR, R.: Vývin slovenskej právnej terminológie v európskom kontexte. 1992, s. 159.

10 VALENTOVÁ, I.: Žánrové a štýlové členenie bohemizmov v predspisovnom období slovenčiny. 2011, s. 65–75.

11 Tamže, s. 155.

12 KRASNOVSKÁ, E. (1985), s. 341.

13 Tamže, s. 350.

E. Krasnovská u tohto autora vyzdvihla „úsilie sprievádzať termíny a navrhovať k nim slovenské varianty“. ¹⁴ Napríklad termíny *asignácia* a *obligácia*, ktorých význam J. Wagner spresňuje, sa používajú aj dnes a možno ich nájsť aj v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* ¹⁵ ako termíny z práva a finančníctva.

Ako uviedla E. Krasnovská, na konci 18. storočia bol jazyk administratívno-právneho štýlu „dobrým základom na vznik a vypracúvanie systému administratívnej terminológie spisovnej slovenčiny v štúrovskom období a neskôr i v matičných rokoch“. ¹⁶

Jazykoveda

Podľa Izidora Kotuliča ¹⁷ siaha história jazykovednej terminológie v slovenčine do 17. storočia. Tvorila sa na základe latinských vzorov a zároveň na ňu vplývala aj rozvinutejšia česká jazykovedná terminológia, v ktorej zas možno nájsť inšpiráciu latinčinou či gréčtinou. ¹⁸ V predberňolákovských jazykovedných príručkách (napríklad diela Tobiáša Masníka, Štefana Romualda Hadbavného, Juraja Lešáka ¹⁹) bolo identifikovaných vyše 500 jazykovedných termínov a kvázitermínov (najmä z okruhu grafematiky, pravopisu a morfológie – napr. *malé litery*, *velké litery*, *čiarka*, *pád*, *rod*), čo predstavuje približne dvojnásobok v porovnaní s jazykovednými prácami Antona Bernoláka vrátane terminologického slovníka v jeho diele *Etymologia vocum slavicarum*, kde je okolo dvesto päťdesiat jazykovedných termínov a ich synonym. ²⁰ Hoci A. Bernolák svoje diela písal v latinčine, za každým latinským termínom uviedol aj domáci ekvivalent. Pri zhromažďovaní jazykovedných termínov sa opieral o existujúce latinské a najmä české gramatiky, niektoré staršie termíny modifikoval a iné vytvoril on sám. Ako uviedla Viera Dujčíková ²¹, na jednej strane síce preberal existujúce termíny, no na druhej strane je potrebné zdôrazniť, že išlo o výber takých, ktoré boli podľa jeho úsudku perspektívne – napr. *podstatné / podstatlivé méno*, *prídavné méno*, *zámeno*. Podľa V. Dujčíkovej má A. Bernolák zásluhu na tom, že našiel spôsob preberania českých termínov „bez narušenia slovenskej fonetiky a morfológického systému“. ²²

Prírodné vedy

Medicína

Slovenské lekárske termíny možno nájsť v predpisovnej fáze jazyka od 17. storočia, a to v rukopisných i tlačených textoch obsahujúcich rady a poučenia o hygiene a živo-

¹⁴ Tamže.

¹⁵ *Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – Pn. 2006 – 2021.

¹⁶ KRASNOVSKÁ, E. (1985), s. 350.

¹⁷ KOTULIČ, I.: Z predberňolákovskej slovenskej jazykovednej terminológie. 1982, s. 93.

¹⁸ PORÁK, J.: Starší česká lingvistická terminologie. 1974, s. 136–147, cit. podľa KOTULIČ, I. (1982), s. 98.

¹⁹ KOTULIČ, I. (1982), s. 98.

²⁰ Tamže, s. 117.

²¹ DUJČÍKOVÁ, V.: Pramene Bernolákovej gramatickej terminológie. 1957, s. 67.

²² Tamže, s. 68.

tospráve či v knihách lekársko-liečiteľského charakteru. Je potrebné zdôrazniť, že veľký vplyv na túto terminológiu mala latinčina a latinizovaná gréčtina.²³

Za prvé dielo so zdravotno-výchovnou tematikou písané v národnom jazyku sa často označuje medicínska príručka *Amuletum* o pravidlách dodržiavania hygienických zásad a užívania liekov v čase moru. Vydal ju v roku 1645 prešovský lekárnik Ján Weber. Bola však napísaná v biblickej češtine s minimálnymi slovenskými prvkami.²⁴

Z druhej polovice 18. storočia možno spomenúť viacero diel relevantných aj z terminologického hľadiska. V roku 1760 vypracoval oravský stoličný lekárnik Georgius Heill *Trifolium sanitatis medicum aneb o zdrawj zpráva lekarska*, v ktorom odporúčal rôzne lieky a spôsoby liečenia. Mnohé z použitých termínov sú domáceho pôvodu, najmä niektoré názvy rastlín, názvy niektorých chorôb (*težka nemoc*, *horuca zimnica*, *chytlanke*) a častí ľudského i zvieracieho tela.²⁵ Veľa lekárskejších termínov obsahuje aj prekladový latinsko-slovenský kamaldulský slovník *Syllabus Dictionarii Latino-Slavonicus* z roku 1763, ktorý zostal v rukopise a ktorý sa zvykne pripisovať gvardiánovi Červeného kláštora Romualdovi Hadbavnému. V Skalici vyšla v roku 1771 kniha oravského evanjelického farára Jána Tonsorisa *Sana Consilia Medica aneb Zdrawá radda lékařská*. Toto dielo, ktoré si získalo obľubu ako príručka domáceho liečenia, vychádza z diel nemeckých autorov, ale obsahuje i vlastné skúsenosti autora. Zvolenský lekár Ján Černej (Cherney) vydal viacero osvetových prác z oblasti medicíny (napríklad *Poučenj, jakž se poznati může, když se pes zbesnětj má a gakové prostředky hned potřebovati se magj*, 1773), no najmä preložil a vydal pôrodnícku príručku viedenského lekára Rafaela Johanna Steideleho *Zpráva O Kunsstu Babském* (1778), v ktorej položil základy slovenskej pôrodníckej terminológii.²⁶

Botanika

Od 17. storočia sa domáce botanické názvy objavujú v rozmanitých písomných zdrojoch, najmä herbároch a už spomínaných knihách lekársko-liečiteľského charakteru, no i v radách a návodoch na pestovanie rastlín, učebniciach, odborných prácach či glossároch, pričom od konca 18. storočia je v nich prítomné slovakizujúce úsilie.²⁷ Podobne ako v prípade geografických termínov sa aj tu autori tlačených i rukopisných diel opierali o domáce, ľudové názvy – predovšetkým išlo o rastliny, ktoré ľudia považovali za užitočné alebo nebezpečné. V prípade takých rastlín, ktoré sa v ich okolí nenachádzali,

23 RICZIOVÁ, B.: Vplyv latinčiny a gréčtiny na pomenovania chorôb v predpisovnom období vývinu slovenčiny. 2013, s. 107.

24 ŠVAGROVSKÝ, Š. – ONDREJOVIČ, S.: Prvé pokusy o slovenskú lekársku a lekárnícku terminológiu. 2003; TÓTH, S. J.: Nemecká, česká (slovenská) a maďarská verzia Weberovho Amuleta (1644 – 1645) v jazykovom porovnaní. 2015.

25 MAJTÁNOVÁ, M.: Názvy cudzokrajných drog rastlinného pôvodu v oravskom lekárskom rukopise z roku 1760. 1965, s. 94.

26 FRANKOVÁ, L.: Osvetové a ľudovovychovné snahy slovenských vzdelancov v období národného obrodnenia (1780 – 1848). 2007, s. 149.

27 MAJTÁNOVÁ, M.: Z problematiky súčasného a historického slovenského botanického názvoslovia. 1983.

ich názvy kalkovali z latinčiny, nemčiny a maďarčiny.²⁸ Písomné pramene do konca 18. storočia svedčia len o minimálnom vplyve českých názvov na slovenské, a to aj preto, že české názvy predstavujú hláskové varianty domácich názvov a mnohé vychádzajú z praslovanského základu (napr. *smrk* – *smrek*, *zelí* – *zelé*, *zelie*). V slovenčine sa vyskytoval aj celý rad názvov rastlín prevzatých z latinčiny (napr. *anys*, *cichoria*, *lilium*, *mandragora* atď.), pričom sprostredkujúcim jazykom pre slovenčinu bola čeština či nemčina (napr. *šalvej* – *šalvia* zo starohornonemeckých slov *salveie*, *salbeie* a tie z latinského *salvia*).²⁹ Rozsiahlu botanickú terminológiu zahŕňa aj už spomínaný kamaldulský slovník *Syllabus Dictionarii Latino-Slavonicus* (1763).

Zoológia

Aj pri zoologických názvoch platí, že sa používali prevažne domáce názvy. České názvy živočíchov sa v písomných prameňoch vyskytujú zriedkavo. Výpožičky z češtiny možno identifikovať najmä v prípade menej známych alebo neznámych živočíchov pre obyvateľov Uhorska (napr. morské živočíchy). Obdobne ako pri pomenovaniach rastlín, aj mnoho názvov živočíchov predstavuje hláskové varianty slovenských názvov (*penkava* – *pinkava*, *rerábok* – *jariabok*). Nezriedka možno pri nich identifikovať spoločný etymologický základ, či už praslovanský, alebo cudzí (napr. slovenské slovo *leopard* pochádza z latinského *leopardus*, rovnako ako české *levhart*, ktoré však bolo do češtiny prevzaté cez nemčinu zo slov *lewehart*, *lebhart*).³⁰

V roku 1779 vyšla v Bratislave prvá zoologická učebnica v Uhorsku z pera rektora gymnázia v Banskej Štiavnici Jána Severiniho s názvom *Ioannis Seuerini Tentamen zoologiae Hungaricae, seu, Historiae animalium, quorum magnam partem alit Hungaria*. K niektorým živočíchom autor pripojil slovenské názvy – napr. *kún*, *kobyła*, *zriebe*, *los*, *králik*, *myss*, *tchor*, *kuna*, *nilsky kun*, *slon*, *welblud*. Z konca 18. storočia je aj prírodovedné dielo Jána Kristiána Grossingera *Universa historia physica regni Hungariae, secundum tria naturae regna digesta* (1793 – 1797), ktorý obsahuje dodatok so slovníkom. Autor v ňom zhromaždil pomenovania štvornožcov a cicavcov na území Uhorska v maďarčine, latinčine, nemčine a slovenčine, resp. slovenských nárečiach.³¹

Zemepis

Geografické termíny sú prítomné v súvislých slovenských jazykových pamiatkach a slovníkoch od 15. storočia.³² Za zakladateľa slovenskej zemepisnej terminológie sa považuje významný geograf a historik Ján Tomka-Sásky³³, pretože do svojej učebnice

28 MAJTÁNOVÁ, M.: Z vývinu slovenskej botanickej terminológie. 1966, s. 242.

29 MACHEK, V. (1968). Cit. podľa: KOPECKÁ, M. – LALIKOVÁ, T. – ONDREJKOVÁ, R. – VALENTOVÁ, I. – SKLADANÁ, J.: *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch*. 2011, s. 31.

30 Tamže, s. 32.

31 KARABOVÁ, K.: Vernakulárny charakter lexikografických súčastí po latinsky písaných diel slovenskej proveniencie v 18. storočí. 2021, s. 189.

32 VALENTOVÁ, I. (2011), s. 148.

33 PRIKRYL, Ľ. V.: Vyučovanie zemepisu a tvorba učebníc v Uhorsku so zreteľom na Slovensko do počiatkov 19. storočia. 1980, s. 36.

Introductio in orbis hodierni geographiam ad adcuratissimas quasque calcographorum tabulas, methodo quantum eius fieri licuit facili, directoque ordine, adnexa simul naturalis atque civilis regnorum habitus descriptione, ktorá bola vydaná v roku 1748 v Bratislave a obsahuje súpis dobových termínov v latinčine, nemčine a maďarčine, zaradil aj termíny v slovakizovanej češtine. V jeho prácach možno nájsť kalky z nemčiny, latinčiny či maďarčiny, prevzatia z ľudovej reči (*gezero* = jazero; *mocár, mociadlo* = močiar, bažina) i neologizmy (*zákrut vody, wpád reky do mora*). Za zmienku stojí aj prvá tlačená učebnica zemepisu v slovakizovanej češtine s názvom *Ladislawa Bartolomeidesa Geograffia aneb Wyspánj Okrsslku Zemského a ssesti Mappami vlastnj Rukau gehu wyrýtymi*, ktorá vyšla v roku 1798 v Banskej Bystrici.

Vplyv češtiny na odborné názvy ostatných špecifických oblastí bol do konca 18. storočia minimálny, preniklo do nich len málo českých termínov – napr. do anatómie (*deloha, chrstal, políčky*), farmakológie (*pokruta, pokrútko, tročiška*), vojenstva (*kartáč, púhon, setník*), či gastronómie (*nudle, perník, lák*) atď.³⁴

Pristavme sa ešte pri vplyve nemčiny na slovenskú terminológiu. Prvé priame kontakty slovenského etnika s nemčinou situuje R. Kuchar už do 6. storočia³⁵, pričom skutočne intenzívne jazykové kontakty sa začali v 13. storočí. Vtedy po tatárskom vpáde prišli na pozvanie Bela IV. do krajiny nemeckí hostia so svojimi remeselnými zručnosťami a právnymi obyčajmi. Okrem terminológie mestskej správy a súdnictva, ktorá už bola spomenutá, ovplyvnili tieto kontakty terminológiu remesiel a najmä baníctva. Je zaujímavé, že v 18. storočí, keď sa začali prejavovať v terminológii tzv. slovenčiacie snahy, autori úmyselne ponechávali banícku a remeselnú terminológiu nemeckého pôvodu a neprekladali ju do slovenčiny, a to z jazykovo-komunikačných príčin.³⁶

BERNOLÁKOV SLOWÁR SLOWENSKÍ, ČEŠKO-LAŤINSKO-ŇEMECKO-UHERSKÍ³⁷

Osobitne je potrebné spomenúť toto celoživotné lexikografické dielo A. Bernoláka, ktoré odráža súdobú slovnú zásobu vrátane terminológie, a navyše aj hovorové, ľudové i zastarané slová, na ktoré autor upozorňoval značkami. Zároveň bolo Bernolákovým zámerom „normatívne vymedziť slovenskú podobu slov najmä vo vzťahu k češtine“.³⁸ Je v ňom markantná **snaha redukovať cudzie jazykové prvky** vrátane bohemizmov, ktoré A. Bernolák považoval za nepotrebné. V príslušných heslách upozorňoval odkazmi na hláskoslovné, slovotvorné a lexikálne české prvky. Neznamená to však, že úplne odmietal preberanie českých, najmä lexikálnych prvkov. Ako uvádza Katarína

34 VALENTOVÁ, I. (2011), s. 32.

35 KUCHAR, R. (1992).

36 KRASNOVSKÁ, E. (1985), s. 341.

37 BERNOLÁK, A. (1825).

38 HABOVŠTIAKOVÁ, K.: K charakteristike slovnej zásoby a terminológie u Bernoláka. 1962, s. 322.

Habovštiaková, bolo preňho príznačné, že neuprednostňoval iba jeden názov a pri slovách terminologického charakteru „neraz pripúšťal rovnocenné spisovné synonymá“ a tiež slová, ktoré označoval za nárečové.³⁹

V *Slovári* možno nájsť mnoho slov prevzatých z latinčiny, ktoré sa stali pevnou súčasťou slovnej zásoby slovenského jazyka. Napríklad niektoré botanické názvy latinského pôvodu A. Bernolák len adaptoval – *hiacint* (*Hyacinthus*), *rezeda* (*Reseda*), *kakava* (*Theobroma cacao*) a pod. Zaujímavé je, že „botanické názvoslovie sa [v *Slovári*] zachycuje oveľa podrobnejšie ako v neskorších slovenských slovníkoch“.⁴⁰ To isté by sa dalo konštatovať aj o zoologických názvoch. Bernolák si zdroje pre svoju lexikografickú excerpciu vyberal, nevyužíval v plnom rozsahu literatúru v slovakizovanej češtine. Ako zároveň upozorňuje K. Habovštiaková, „v širokom rozsahu však využíval novšiu súčasnú slovenskú literatúru. Tak napr. Fándlyho ľudovú, najmä poľnohospodársku terminológiu, ako aj botanické názvy zo *Zelinkára* zachytil takmer úplne“.⁴¹

Je potrebné zdôrazniť aj fakt, že *Slovár* obsahuje terminológiu zrkadliacu súdobú materiálnu kultúru – názvy z poľnohospodárstva vrátane vinohradníctva (napr. názvy poľnohospodárskych dopravných prostriedkov a ich súčastí, názvy náradia a jeho súčastí), názvy nádob, názvy jedál i nápojov, názvy vtedajšieho oblečenia, obytných a hospodárskych budov, názvy pracovných nástrojov atď.⁴²

Do *Slovára* zaradil A. Bernolák aj administratívno-právne termíny vrátane výpožičiek z nemčiny a latinčiny, konkrétne z procesného, trestného a majetkového práva (*fiškál*, *komisár*, *kapitál*, *testament*, *richtár*, *grunt*). Podľa K. Habovštiakovej A. Bernolák aj v oblasti právnej terminológie výrazne uprednostňoval domáce termíny, resp. k cudziemu dodával domáce synonymum (napr. *testament*, v. *poručení*)⁴³. R. Kuchar upozornil, že A. Bernolák sa pokúsil vyčleniť zo slovenčiny aj právne výrazy, ktoré už boli v administratívno-právnom štýle zaužívané v predpisovnom období a aj dnes predstavujú súčasť spisovnej slovnej/terminologickej zásoby (napr. *inventár*, *prokurátor*, *testament*).⁴⁴

PO ŠTÚROVEJ KODIFIKÁCII

Už vo svojom *Ohlase o Slovenských Národných Novinách a Orlovi Tatránskom*, ktorý vyšiel 15. júna 1848, Ludevít Štúr konštatuje, že predpokladom a nutnosťou rozvoja vied na Slovensku je vytvorenie príslušnej terminológie⁴⁵, či už vypožičiavaním z iných jazykov alebo

39 Tamže, s. 330.

40 Tamže, s. 329.

41 Tamže, s. 327.

42 Tamže, s. 330–331.

43 Tamže.

44 KUCHAR, R.: Administratívno-právna terminológia v predpisovnom období a jej spracovanie v Bernolákovom *Slovári*. 1987, s. 294.

45 „Národ, ktorí v naukách (scientia) málo čo dosjal v svojej reči vivjedou, ktorí pospolitjeho viššjeho života ňemau, nemá na predmeti (objectum) tjetu viššje aňi slou a preto, chťjac sa aj na to raz dať, musí si alebo tvorením alebo požíčavaňím slou pomáhať a to mi tjež urobiť musíme.“ – ŠTÚR, L.: *Ohlas o Slovenských Národných Novinách a Orlovi Tatránskom*. 1848, s. 3.

z vlastných zdrojov. Ako uviedol Eugen Pauliny v *Dejinách spisovnej slovenčiny*, oba postupy štúrovci naozaj využívali a v rámci čerpania z vlastných zdrojov sa nevyhýbali ani nárečovej lexike.⁴⁶ Z výpožičiek treba spomenúť predovšetkým dva základné pramene: 1) inšpiráciu českými terminológiami, pričom E. Pauliny zdôraznil, že práve z češtiny bola štúrovcami prebratá a adaptovaná najdôležitejšia časť spisovnej terminológie⁴⁷; 2) pôvodom grécke a latinské slová, používané najmä v administratívno-právnej a hospodárskej oblasti. L. Štúr ešte v roku 1842 v texte *O rozboru jména přídatného*, ktorý vyšiel v biblickej češtine v literárnom časopise Juraja Palkoviča Tatranka, vyjadril presvedčenie, že by sa terminologické internacionalizmy (napr. *barometer*, *elektřina*) nemali nahrádzať a že sa samotné neologizmy majú tvoriť „s poradou starších zkušenejších, v jazyku našem zběhlých mužů“⁴⁸, aby sa docielila ich **celonárodní zrozumitelnost**.

V prvých dvoch desaťročiach po uzákonení spisovnej slovenčiny mala rodiaca sa spisovná terminológia len obmedzený okruh používateľov.⁴⁹ Jedným z hlavných adresátov boli spočiatku čitatelia Štúrových novín. Ako uvádza E. Jóna, „v novinách písaných novým spisovným jazykom, slovenčinou, bolo treba vyjadriť tieto pojmy, známe niektorým Slovákom v nemeckom, latinskom, maďarskom, českom, srbochorvátskom a inom rúchu, po slovensky. Z takejto potreby vznikali prvé štúrovské termíny v publicistickej praxi, v odbornej vedeckej a popularizačnej činnosti L. Štúra, J. M. Hurbana, M. M. Hodžu, D. Licharda⁵⁰ a iných štúrovských publicistov a odborných spisovateľov“.⁵¹ Zároveň si viacerí predstavitelia národného obrodnenia uvedomovali, že v niektorých odboroch je potrebné nadviazať na existujúcu terminológiu, ktorú sa preto usilovali zhromažďovať a často i kriticky prehodnocovať.⁵²

GODROVE TEORETICKÉ PRINCÍPY A TERMINOLOGICKÁ TVORBA

V roku 1851 vydal Michal Godra v Hurbanovom časopise *Slovenskje pohľadi na vedi, umeňja a literatúru* svoj *Príhlesok ku vedecko-slovenskemu názvoslovju* v dvoch častiach.⁵³ Išlo o prvý terminografický pokus v „tatránskej slovenčine“, ktorý jeho autor

46 PAULINY, E. (1983), s. 187.

47 Tamže, s. 185.

48 Cit. podľa JÓNA, E.: K začiatkom štúrovej terminológie. 1966, s. 263.

49 Anekdoticky možno spomenúť aj pokus o vytvorenie základnej vojenskej terminológie pre potreby dobrovoľníckeho vojska v roku 1849 od Jána Francisciho, pričom slovenčina vtedy získala status oficiálneho veliaceho jazyka. – OKTAVEC, F.: O vojenskej terminológii slovenskej a českej. 1946, s. 39–42.

50 Daniel Lichard, ktorý sa považuje za prvého slovenského profesionálneho novinára, vydával takmer dvadsať rokov najvýznamnejší slovenský hospodársky časopis tých čias *Obzor* (1863 – 1882). Pripisujú sa mu mnohé neologizmy nielen v hospodárskej oblasti, ale aj vo fyzike, chémii či technike, zoológii.

51 JÓNA, E. (1966), s. 260.

52 Svedčí o tom napr. poznámka redakcie Hurbanových *Pohľadov na Godrov Príhlesok ku vedecko-slovenskemu názvoslovju*: „Mi sme na to tu, a svoju službu a hotovosť obecjame vedomcom národním. Pri tejto príležitosti obracjame pozornosť na túto vedeckú duoležitost p.p. Kalincjaka, Cochiusa a iních, ktorí mnohe roki už sberajú národňje slovenskje slová a názvi, a něchávame ich trudovinám otvorenú bránku nášho časopisu.“ – In: GODRA, M.: *Príhlesok ku slovensko-vedeckemu názvoslovju*. 1851, s. 96.

53 GODRA, M. (1851).

označil za „neúplní“ a „chatrní“ a vyjadril nádej, že učení Slováci mu „časom dopomúžu“ k úplnosti. Ide o slovensko-latinský glosár, do ktorého autor na niektorých miestach pripojil nemecké a české ekvivalenty („buď líčnosťou buď pochopovým koreňom odchodnje“) a v ktorom predložil približne sedemsto termínov v štyroch tematických celkoch: termíny z logiky a matematiky (napr. *jednotka*, *prvomenšina*), základné pojmy metodológie vied a všeobecné názvy vedných disciplín (napr. *umnosť*, *veda*, *vedec*, *vedomosť*, *jazikoučba*), termíny zo všeobecnej odbornej zásoby (*hmota*, *rozvoj*, *vzorka*) a napokon v štvrtej, najrozsiahlejšej časti termíny z matematiky a najmä geometrie (napr. *čjara*, *člen*, *čtvorec*, *meradlo*, *pomer*, *zápor*). Ako upozornil M. Dudok, mnohé termíny vytvoril M. Godra ešte pred Štúrovou kodifikáciou v 30. rokoch 19. storočia, „boli však roztrúsené v korešpondencii s vtedajšími poprednými slovenskými kultúrnymi dejateľmi“.⁵⁴

V úvodných slovách k tomuto glosáru M. Godra zdôraznil, že vlastná terminológia je nutným predpokladom nielen rozvoja vedy na Slovensku, ale aj vzdelávania mládeže. Zároveň sa jedným dychom vyslovil za vypracovanie jazykovednej teórie a dôkladnú hĺbkovú analýzu jazykových foriem a ich významov, ktorá je nevyhnutná pre samotnú tvorbu termínov. Vzhľadom na politické a spoločenské okolnosti si však realisticky uvedomoval, že nemožno čakať na vypracovanie slovotvornej a terminologickej teórie. Odporúčal preto tvoriť si terminológiu „v duchu slovenčiny“ a inšpirovať sa inými slovanskými jazykmi s upozornením, že niektoré české slová sa od slovenských môžu líšiť formou i významom. M. Godra, podobne ako L. Štúr, vyzdvihol všeobecnú zrozumiteľnosť odbornej slovnej zásoby, t. j. terminológiu vyrastajúcu z celonárodného jazyka. On sám sa usiloval o významové spresnenie „každodenných slov“ pre terminológiu, kritizoval „cudziliny“ a z tohto stanoviska uprednostňoval „domáce pomenovanie a jeho koncepcia bola taká dôsledná, že aj dovtedy vžitý internacionalizmy a odborné názvy nahradil slovenskými ekvivalentmi“.⁵⁵ Vo zvýšenej miere tiež používal kalkovanie. Ním preferované termíny a terminologické neologizmy prezrádzajú snahu o systematický prístup k termín tvorbe (napr. pomocou rovnakého sufixu *-veda*, *-učba* – *jazykoveda*, *hvjezdoveda*, *prírodoveda*, *prírodučba*, *zemeučba*) a o **motivovanosť termínov**.⁵⁶ Práve túto vlastnosť nestor modernej slovenskej terminológie Ján Horecký považoval za kľúčovú pri tvorbe a posudzovaní terminologických jednotiek.

M. Godra sa v rámci svojho terminologického úsilia venoval najprv gramatickej terminológii, no pojednanie o nej s názvom *Náznačiny k názvosloviu do mluvnice slovenskej patriacemu* vydal až v roku 1866 v troch číslach budínskeho časopisu Sokol Viliama Paulinyho-Tótha.⁵⁷ Súdobá gramatická terminológia bola výsledkom viac-menej me-

54 DUDOK, M.: K dvojstému výročiu narodenia jazykovedca Michala Godru (24. 1. 1801 – 1. 3. 1874). 2001, s. 10.

55 Tamže, s. 10. Napríklad pre internacionalizmy *filozofia* a *teória* navrhoval novotvary *mudroveda* a *umohledba*.

56 „Líčnosť takbi sa mala ustanoviť, abi z nej význam sám od seba jasne bou poznatní, ináče čitateľ nežná, či je reč o inštrumente, či o machiňe, či o organisme.“ – GODRA, M. (1851), s. 101.

57 DUDOK, M. (2001).

chanického kalkovania z nemčiny alebo latinčiny⁵⁸, pričom sám Godra ju charakterizoval ako neustálenú. Preto sa podujal na jej kritické prehodnotenie a následne navrhol a odôvodnil svoje terminologické novotvary. Godrova štúdia zahŕňajúca približne sto termínov predstavuje pokus o unifikáciu základnej gramatickej terminológie, ktorú možno podľa neho doceliť len „súhlasením patričných znalcov“. ⁵⁹ V prípade sporu či nerozhodnosti ohľadom konkrétneho terminologického riešenia Godra navrhoval za konečného arbitra matičný jazykovedný odbor. V. Dujčíková vyzdvihla jeho snahu o **presnosť a jednoznačnosť, systémovosť navrhovanej terminológie** a „hlbšie chápanie terminologickej problematiky“. ⁶⁰ Mnohé Godrove novotvary sa však neujali, keďže prevládala tendencia obohacovať terminológiu primárne z češtiny. ⁶¹

NEŠTÚROVSKÉ INTERMEZZO

Desať rokov po Štúrovej kodifikácii spisovného jazyka vydal polyhistor Gustáv Mauricius Reuss výnimočné odborné dielo *Května Slovenska, čili Opis všech jevnosnubných na Slovensku divorostaucích a mnohých zahradních zrostlin podlé saustavy De Candolleovy* (1853), v ktorom systematicky zoradil a opísal viac ako dvetisíc rastlín. Podľa slov M. Hrabovského sa však jeho názvoslovie neujalo, keďže bolo napísané v staroslovenčine⁶² a „obsahovalo neslovenské výrazy aj homonymá“. ⁶³ Napriek tomu sa G. M. Reuss označuje za zakladateľa slovenskej botanickej terminológie, keďže bol prvým, kto vytvoril slovenskú botanickú nomenklatúru.

V tom istom roku bolo v Prahe publikované významné kolektívne terminografické dielo *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy* (1853), na ktorom mal veľký podiel najmä Pavol Jozef Šafárik. Bol predsedom komisie, ktorej úlohou bolo zjednotiť a dotvoriť terminológiu pre české stredné školy a vydať ju knižne.

58 DUJČÍKOVÁ, V.: Návrh Michala Godru na jazykovednú terminológiu. 1955, s. 321. Ako príklad možno uviesť, že M. Godra kritizoval Bernolákov termín *časoslovo* ako mechanický preklad nemeckého termínu *Zeitwort*, a tiež jeho alternatívny termín *slovo*, namiesto nich uprednostnil „výtečný“ termín *sloveso*. – Tamže, s. 322.

59 GODRA, M.: Náznachiny k názvosloviu do mluvnice slovenskej patriacemu. 1866, s. 357.

60 DUJČÍKOVÁ, V. (1955), s. 321.

61 Tamže, s. 324.

62 Ide o jazyk, ktorý J. Kollár ako tzv. vládny dôverník pre slovenské záležitosti a z poverenia ministra vnútra A. Bacha navrhol za spisovný jazyk pre Slovákov, t. j. mal sa používať v úradných listinách a v školstve. Bola to „čeština prispôbená pre Slovákov“, ku ktorej A. Radlinský napísal gramatickú príručku *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí* (1850), a toto rozhodnutie bolo potvrdené výnosom z 21. decembra 1849. Ako uviedol Ľ. Novák, bol to „epizodický recesný pokus nastoliť znovu spisovnú češtinu,“ – NOVÁK, Ľ.: *Čeština na Slovensku v predspisovnom období*. 1982, s. 380 – ktorý sa v konečnom dôsledku neujal. Podľa výskumu L. Králíka však v rokoch 1850 – 1852 boli práve do Kollárovej staroslovenčiny preložené rakúske právne predpisy určené pre uhorské územie. Už v roku 1853 sa však úradným publikačným jazykom pre 2. oddelenie zbierky tohto zákonníka stala tzv. opravená slovenčina, t. j. štúrovcina. – KRÁLÍK, L.: Publikace právních předpisů pro slovenské prostředí před rokem 1918. 2022, s. 70.

63 HRABOVSKÝ, M.: Revízia morfolologickej terminológie, 4: Termíny pre pokryv a odenie rastlín. 2023, s. 38.

P. J. Šafárik sa v rámci tohto zjednocovania osobitne venoval českej jazykovednej terminológii a napísal predhovor slovníka. Ako podotkol J. Horecký⁶⁴, okrem P. J. Šafárika pracovali na tvorbe slovníka aj Ján Kollár, Daniel Lichard a Jonáš Záborský. Neskôr sa toto dielo stalo referenčným aj pre slovenských autorov druhej polovice 19. storočia a tiež zdrojom inšpirácie a obohacovania slovenskej terminológie najmä v matičnom období.

Možno sumarizovať, že vznikajúca odborná slovná zásoba spisovnej slovenčiny vykazovala prirodzené znaky mladšej terminológie – veľkú **variantnosť** a **synonymiu**, o ktorej svedčia písomné pramene. Často ich spôsobovala paralelná tvorba alebo prevzatia termínov z nemčiny, maďarčiny, latinčiny a češtiny.

MATICNÉ OBDOBIE

Pre vývoj slovenskej terminológie znamenal vznik MS v roku 1863 zásadnú zmenu, keďže jej stanovy zahŕňali vytvorenie organizačných základov vedeckej práce na Slovensku. Potreba posudzovania kvality vedeckých príspevkov v Letopise Matice slovenskej a tiež prednášok na jej valných zhromaždeniach si v roku 1868 vyžiadala schválenie *Návodu pre vedecké odbory Matice slovenskej*⁶⁵, na základe ktorého vzniklo šesť odborov: mluvozpytný, slovesný, dejepisný, právnicko-mudroslovný, počtoprírodovedecký a hudbospevný. Okrem toho bolo možné podľa potreby vytvoriť odborne špecifickú komisiu. Z hľadiska vývoja spisovného jazyka treba zdôrazniť, že aj prostredníctvom týchto odborov a odborných komisií Matica svojou autoritou ovplyvňovala slovnú zásobu a v rámci nej aj terminológiu, hoci nešlo o systematickú činnosť.⁶⁶

Okrem vydávania vedecky zameraného Letopisu Matice slovenskej (1864 – 1875) v rámci tzv. matičných spisov, kde vychádzali teoretickejšie príspevky, mohla MS navyše iniciovať a finančne podporovať aj tvorbu a vydanie literárnych a vedeckých diel. Nezbúdalo sa ani na oblasť vzdelávania – v matičných zápisniciach možno nájsť informácie o posudzovaní a iniciovaní učebníc pre slovenské gymnáziá, kde sa okrem jazykov a dejepisu vyučovali najmä prírodné vedy (predovšetkým matematika, fyzika, chémia, zemepis, prírodopis). Napríklad na podnet zo štvrtého zasadnutia výboru MS konaného 6. apríla 1864 reagoval Martin Čulen, ktorý sa zaviazal vytvoriť učebnice matematiky a fyziky pre stredné školy v slovenskom jazyku. Už 10. januára 1866 predložil výboru MS rukopis učebnice matematiky, výbor ho schválil a vydal ako ôsmy zväzok matičných spisov pod názvom *Počtoveda čili Arithmetika pre I. II. a III. triedu nižšieho gymnasia, pre nižšie reálky a obecný život*. Považuje sa za prvú slovenskú stredoškolskú

64 HORECKÝ, J. (1956), s. 11.

65 HOLLÝ, K.: *Veda a slovenské národné hnutie*. 2013.

66 Napríklad v roku 1871 uverejnili Národné noviny vo svojom poslednom decembrovom čísle 154 v časti Chýrnik slovenské nápisy na železničných staniách, ktoré si od MS vyžiadali inžiniersky železničný odbor z Kremnice. Redakcia ich zverejnila v presnom znení s nádejou, „aby sa tieto nápisy všade rovnako užívaly“ (napr. *pokladnica, náčelník stanice, pošta, východ, vchod, zakázaný vchod, záchod pre mužských*). – Chýrnik. 1871, s. [4].

učebnicu matematiky, ktorá sa používala na gymnáziách v Banskej Bystrici, Martine a Kláštore pod Znievom. Prostredníctvom tejto učebnice M. Čulen predstavil svoju verziu slovenskej matematickej terminológie. Treba podotknúť, že krátke fungovanie slovenských gymnázií neumožnilo, aby sa navrhované terminológie v jednotlivých odboroch dostali do všeobecného povedomia a zaužívali.⁶⁷

Charakteristika postojov a termín tvorby v matičnom období

V matičnom období sa začala pozornosť zameriavať aj na otázky slovotvorné a osobitne terminologické. Postoj k tvorbe a rozvíjaniu terminológie sa začal kryštalizovať v rámci dvoch tendencií:⁶⁸

1. dôraz na rozvíjanie celonárodného spisovného jazyka a aj snahy o postupnú **unifikáciu terminológie**, ktoré rozvíjalo matičné centrum (napr. I. B. Zoch);
2. „maďarská“ cesta v zmysle odmietania internacionalizmov a rozsiahlej tvorby neologizmov, ktorú zastávalo budapeštianske centrum.

Tu možno odkázať na Ignáca Slušného Zahorlova, ktorý sa otázkou celonárodnej zrozumiteľnosti terminológie nezaoberal a jeho prístup predstavoval istý extrém. Dôraz kládol na „rýdzosť“ a „samostatnosť“ terminológie „z ducha slovenčiny vyrastenej“.⁶⁹ Odmietal existenciu terminologických pravidiel pri tvorbe nových termínov – voľne kombinoval slovotvorné prvky, neodlišoval produktívne a neproduktívne slovotvorné postupy, tvoril termíny aj od vlastných mien atď. Jednou z dôležitých vlastností pre neho bola krátkosť a paradoxne polylexia, ktorú považoval za prejav bohatosti jazyka. Táto „maďarská“ tendencia sa však nepresadila a prevládala matičná prax.

V súvislosti s rozširovaním terminologickej zásoby v matičných rokoch treba rozlišovať oblasti, v ktorých terminologická tradícia už existovala, a oblasti nových priemyselných odvetví a vedeckých disciplín, pre ktoré sa terminológia iba vytvárala. Oblasti z prvej skupiny už boli načrtnuté v stati o 18. storočí – ľudová výroba, remeselné nástroje, botanika, zoológia atď. Ich terminológia prešla v matičných rokoch systematizáciou a objavovala sa aj v učebniciach a ľudovýchovných spisoch. Napr. Andrej Kmeť v prvej poľnohospodárskej učebnici v štúrovskej slovenčine *Hospodár na Slovensku*⁷⁰, ktorú napísal pre MS, využíval ľudovú terminológiu, čo D. Lichard vyzdvihol v posudku k jeho rukopisu.⁷¹

Pokiaľ ide o bližšiu charakteristiku obohacovania a rozvíjania lexiky a terminológie z domácich zdrojov, Vincent Blanár uvádza tri spôsoby:

67 SLEZÁKOVÁ, M.: Martin Čulen a prvá stredoškolská učebnica matematiky v slovenskom jazyku. 2022, s. 31.

68 BLANÁR, V.: K terminológii v matičných rokoch. 1963, s. 260.

69 Tamže, s. 263.

70 KMEŤ, A. (1875).

71 BLANÁR, V. (1963), s. 268; SOBOCKÁ, J. – ŠARAPATKA, B. a kol.: 100 rokov spoločnej histórie českej a slovenskej pedológie. 2018, s. 88.

1. **terminologizácia** slov všeobecnej slovnej zásoby, ktorých význam sa špecializoval v konkrétnej vedeckej disciplíne (napr. *voda*, *železo*, *hlava*, *ruka*, *koza*);
2. **odvodzovanie**, resp. derivácia, ktorého výsledkom boli nezriedka synonymné výrazy z jedného slovného základu (*učbár* – *učiteľ*, *žiačka* – *žiakyňa*, *vážnosť* – *vážnota*), čo však bolo často terčom kritiky;
3. **tvorenie združených pomenovaní**, zriedkavo aj **kalkovaním**.⁷²

Neustálenosť slovnej zásoby a terminológie sa odzrkadľovala aj v existencii štylisticky nediferencovaných synonymných skupín. Vplyv češtiny sa podľa V. Blanára prejavil aj v následnom procese vývoja týchto synonymných radov, keďže dominanciu v nich často získalo to slovo, ktoré už malo český „predobraz“ (napr. *pochop* – *pojem*, *zemevid* – *mapa*, *úradský* – *úradník*, *vedomec* – *znalec* – *vedec* atď.). Rozkolísaný úzus tých čias zachytáva Loosov trojdielny trojjazyčný slovník z rokov 1869 – 1871, do ktorého sa autor podľa úvodu snažil „o čo najväčšie začlenenie názvoslovných výrazov z každej vety vied a odborov praktických“.⁷³ Loosov slovník sa vyznačuje „väčším príklonom k češtine, popri domácich novotvaroch má často dublety prevzaté z češtiny“.⁷⁴

Kým v matičných rokoch pochádzalo najviac výpožičiek z nemčiny a najmä češtiny, od 60. rokov 19. storočia sa následne začala prejavovať istá protireakcia – boj proti nevhodným germanizmom a bohemizmom.⁷⁵

ZOCHOVA TERMINOLOGICKÁ TVORBA A UVAŽOVANIE

Výraznou postavou nielen profesorského zboru revúckeho patronátneho gymnázia, ale aj vývoja slovenskej terminológie ako takej bol všestranný pedagóg Ivan Branislav Zoch. Svoj prístup k zjednocovaniu a tvorbe termínov zdôvodnil pod pseudonymom Ivan Braňo Jánošíkovič v roku 1865 v III. ročníku Slovesnosti v podobe úvahy *Dačo o tvorení a užívaní slov vo vedách prírodných*. Vyslovil sa v nej za spoluprácu autorov a unifikáciu terminológií. Obdobne ako pred ním L. Štúr a M. Godra, aj I. B. Zoch presadzoval „slová, len v národe užívané (dobré a nie fušované) a v literatúrach inoslovanských ustálené“.⁷⁶ V súvislosti s tvorbou slovenskej terminológie zdôraznil nevyhnutnosť oboznámiť sa najprv s českou terminológiou a tiež poukázal na **slovenskú tradíciu používania internacionalizmov** gréckeho a latinského pôvodu. Z tejto tradície podľa neho pramení výhoda medzinárodnosti slovenskej terminológie a tiež väčšia zrozumiteľnosť textov v iných jazykoch. Zastával však umiernený prístup a neusiloval sa na-

⁷² BLANÁR, V. (1963), s. 264–272.

⁷³ LOOS, J.: *Slovník slowenskej, maďarskej a nemeckej reči* = *A Német, Magyar és tót nyelv szótára* = *Wörterbuch der deutschen, ungarischen und slowakischen Sprache*: III. *Diel slowensko-maďarsko-nemecky*. 1871, s. 5.

⁷⁴ BLANÁR, V. (1963), s. 270.

⁷⁵ Tamže, s. 273.

⁷⁶ ZOCH, I. B.: *Dačo o tvorení a užívaní slov vo vedách prírodných*. 1865, s. 311.

hradiť už udomácnené i „vedecky pravé“ termíny a názvy typu *železo, vodík, zlato, rozbor, sústava, ústroj* internacionalizmami.⁷⁷ Kritizoval mechanické kalkovanie zložených slov z nemčiny (napr. *vodoliečba*), ktoré označil za neslovanské. S poukazom na význam dodržiavania obvyklého spôsobu syntaktickej tvorby termínov v jednotlivých jazykoch dal v rečníckej otázke do protikladu tvary *príkladosbierka* a *sbierka príkladov*. Zároveň odporúčal aj slovotvorný model zloženého termínu so zhodným prívlastkom, čo je aj v súčasnosti najčastejší model syntaktickej tvorby slovenských termínov.

Takmer dvadsať rokov po M. Godrovi vydal I. B. Zoch v roku 1868 v matičnom Letopise svoj terminologický súpis s názvom *Slovár vedeckého slovenského názvoslovía*. Jeho motiváciou bol „ten najstrakatejší neporiadok v názvosloví“⁷⁸, keďže v rozvíjaní terminológie pretrvávala rôznorodosť prístupov.⁷⁹ V úvode k nemu vyzdvihol vypracovanosť českej terminológie aj v rámci slovanských jazykov a uvádzal ju ako vzor pri tvorbe slovenských termínov. Zároveň však upozornil, že preberanie z češtiny má svoje riziká: „české mnohé názvy, nie len že významom nezodpovedajú, ba značia mnohoraz u nás niečo docela iného, no mnohoraz nedajú sa našej reči nijak prívteľiť“.⁸⁰ Jeho zámerom bolo spracovať a zverejniť termíny z každého „jeho odboru“ počnúc matematikou. V. Blanár zdôraznil, že práve I. B. Zoch najsystematickejšie rozvíjal novú slovenskú terminológiu a „na rozdiel od českého názvoslovía viac využíval tvorenie odvodzovaním“.⁸¹ Neskorší vývoj sa podľa jeho analýz odchýlil od Zochovho návrhu v dôsledku dôslednejšieho príklonu k českej terminológii.

Zverejnená časť Zochovej terminologickej práce zahŕňa matematickú terminológiu. Predložil ju v podobe nemecko-slovenského slovníka, v rámci ktorého možno na niektorých miestach nájsť v zátvorke český termín, inde nesprávny slovenský alebo synonymné slovenské výrazy (*nula – nulla – nička – nivoč – zerus*). Podľa vlastných slov pri vypracúvaní tejto terminológie bral do úvahy *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy* (1853), učebnice M. Čulena⁸² a ďalšie, najmä české zdroje „hľadiac tak názvy najprimeranejšie a reči a cieľu najzodpovedajúcejšie vybrať“.⁸³ Tento súpis vyšiel v dvoch dieloch matičného Letopisu (A až L a M až Z) a má rozsah takmer tisícštyristo termínov. Ako poznamenal M. T. Morovics⁸⁴, zo Zochovho *Slovára* používame z matematických výrazov nezmenene alebo s menšou „odchýlkou“ celý rad aj dnes. Zamýšľané pokračovanie súpisu termínov z fyziky a chémie však už nevyšlo.

77 Tamže, s. 312.

78 ZOCH, I. B.: *Slovár vedeckého slovenského názvoslovía*. 1868, s. 15.

79 „Jedni pôvodcovia ľubovoľne tvoria názvy si sami, druhí užívajú názvy nemecké a latinské v prekladoch reči našej nezodpovedajúcich, iní zase pridŕžajú sa, na úštrbie naše fúbej Slovenčiny, prísne názvov českých, chtiac takto všetko purizovať.“ – Tamže, s. 14.

80 Tamže.

81 BLANÁR, V. (1963), s. 272.

82 Podľa V. Blanára (tamže, s. 270) vychádzali aj Čulenove návrhy termínov z terminológie *Německo-českého slovníka vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy* (1853), lebo tieto termíny boli v 60. rokoch 19. storočia zrejme zaužívané.

83 ZOCH, I. B. (1868), s. 15.

84 MOROVICS, M. T.: Ivan Branislav Zoch a jeho *Slovár vedeckého slovenského názvoslovía*. 2009, s. 81.

Napokon treba spomenúť aj Zochov príspevok k budovaniu slovenskej terminológie geometrie, fyziky a telesnej výchovy prostredníctvom ním vypracovaných učebníc. Nielenže v Revúcej, kde pôsobil na prvom patronátnom evanjelickom gymnáziu, zaviedol inovatívny nepovinný telocvik, ale vypracoval k nemu aj základnú terminológiu.⁸⁵ Bol aj autorom prvej slovenskej učebnice fyziky⁸⁶ a tiež geometrie⁸⁷, ďalšie jeho práce zostali v rukopisoch.

Ako podotkol V. Blanár⁸⁸, rozvoju slovenskej terminológie v matičnom období by boli veľmi osožili terminologické komisie, ktoré sa v tom čase osvedčili v Čechách pri ustaľovaní odborného názvoslovja. Vo všeobecnosti však bolo postavenie slovenčiny v Uhorsku a češtiny v rakúskej časti monarchie neporovnateľné. V druhej polovici 19. storočia Česi využili priaznivé politické a spoločenské okolnosti a vytvorili si vlastnú školskú sústavu až po univerzitné vzdelávanie, systém politických strán, a tiež spolky a kultúrne inštitúcie. Navyše, v roku 1880 ministerský predseda Karl Ritter von Streymayr zrovnoprávnil v úradnom styku češtinu s nemčinou.⁸⁹

POČIATKY PRÁVNEJ TERMINOLÓGIE V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Na rozvoj slovenskej právnej terminológie v druhej polovici 19. storočia malo nezanedbateľný vplyv aj ďalšie české terminografické kolektívne dielo *Juridisch-Politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs (JPT)*⁹⁰ vydané v roku 1850. Jeho vzniku predchádzalo prijatie tzv. oktrojovanej ústavy v marci 1849, ktorou boli zrovnoprávnené národy rakúskej monarchie a ich jazyky. Cisársky patent prislúchajúci k ríšskemu zákonníku stanovoval povinné vydávanie nielen tohto zákonníka, ale aj vládneho vestníka v desiatich rovnoprávných jazykoch monarchie, vrátane českého, ktorý je „zároveň moravským a slovenským spisovným jazykom“.⁹¹ Pred samotným prekladom rakúskej legislatívy však prebiehalo úsilie o harmonizáciu a ustálenie právnej a administratívnej terminológie vo viacerých jazykoch, čo pre češtinu realizovala oficiálna komisia na čele s P. J. Šafárikom. Jej členmi boli aj J. Kollár a K. Kuzmány, ktorí mali za úlohu zohľadniť slovenské špecifiká, resp. mali zhromaždiť iba tie slová alebo termíny, ktoré boli bežne známe iba Slovákom. P. J. Šafárik v úvode k slovníku načrtol základné metódy práce tejto **terminologickej komisie**, ktorej cieľom bolo zabezpečiť konzistentnosť a harmonizáciu piatich paralelných prekladov.⁹² Výsledná nemecko-česká časť slovníka obsahuje na dvestošesťdesiatichtroch stranách viac než sedemtisíc-

85 ZOCH, I. B.: *Krátky návod k vyučovaniu v telocviku hlavne pre národné školy*. 1873.

86 ZOCH, I. B.: *Fyzika čili Silozpyt pre slovenské gymnásia, reálky a domáco poučenie*. Zošity 1–4. 1869–1870.

87 ZOCH, I. B.: *Počiatky názornej merby pre nižšie gymnasium a semeniská*. 1873.

88 BLANÁR, V. (1963), s. 260.

89 RYCHLÍK, J. (2015), s. 35.

90 *Juridisch-Politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs: DeutschBöhmische Separat*. 1850.

91 Cit. podľa PETIOKY, V.: *Německo-český slovník právní terminologie z roku 1850*. 1995, s. 55.

92 Viac pozri LEVICKÁ, J.: *Sondy do ustaľovania slovenskej právnej terminológie v 19. storočí*. 2023.

stopäťdesiat slovníkových hesiel. Špecifické slovenské termíny, ktoré sú uvedené s kvalifikátorom *slov.*, však nepredstavujú ani jedno percento z heslára.

Dôležitosť jednotnej právnej terminológie v slovenčine si uvedomoval aj matičný výbor a už na svojom prvom zasadnutí 5. augusta 1863 sa uzniesol zadať Štefanovi Markovi Daxnerovi a Fridrichovi Malatinskému vypracovanie prostonárodného spisu o právnych záležitostiach. V zápisnici zo štrnásteho zasadnutia matičného výboru konaného 16. januára 1867 sa v bode 24 uvádza, že A. M. Mudroň bol oslovený, aby vypracoval „právno-verejno-spravné názvoslovie slovenské“. Podľa všetkého požadovaný rukopis s ohľadom na *JPT* vytvoril, keďže ešte v roku 1867 žiadal o príspevok na jeho vydanie. Dielo podľa všetkého však napokon zostalo v rukopise.⁹³

Rozvíjanie slovenskej právnej terminológie v matičnom období nepriamo umožnili vonkajšie politické okolnosti – prijatie uhorského zákona o rovnoprávnosti národností z roku 1868 (Zákonný článok č. XLIV/1868 *Sbierky krajinských zákonov*). Maďarčina síce bola vyhlásená za štátny a úradný jazyk, teda aj za autentický jazyk legislatívy, podľa § 2 však mali byť zákony vydávané aj v „hodnoverných prekladoch“ všetkých ostatných národností žijúcich v Uhorsku⁹⁴, vďaka čomu sa oficiálnou úradnou prekladovou verziou všeobecne záväzných predpisov stala aj slovenská. Legislatívne texty boli od roku 1868 zverejňované jednotne v *Sbierke krajinských zákonov* najmenej do roku 1916.⁹⁵ Išlo teda o viac než štyridsaťročnú činnosť, ktorú nevyhnutne sprevádzala aj istá dávka úsilia o konzistentné prekladateľské a terminologické riešenia. Podľa archívneho výskumu Gizely Valkovičovej⁹⁶ aj táto slovenská verzia odráža neustálenosť a synonymiu používanej terminológie, veľmi typickej pre celú slovenskú terminológiu tej doby. Hoci mená prekladateľov na týchto legislatívnych prekladoch nefigurujú, G. Valkovičovej sa podarilo identifikovať troch z nich: J. A. Gočára, I. Slušného a najmä S. Czambela, ktorý túto prácu vykonával vyše dve desaťročia (1881 – 1909).

SNAHY SAMUELA CZAMBELA O TVORBU A UNIFIKÁCIU SLOVENSKEJ PRÁVNEJ TERMINOLÓGIE

G. Valkovičová uvádza, že práve po roku 1881, keď preklady *Sbierky krajinských zákonov* prevzal S. Czambel, vykazujú tieto texty menšie novátorstvo a uvážlivejší výber terminológie.⁹⁷ Zo zachovaných článkov S. Czambela a jeho korešpondencie možno konštatovať, že na konci 19. storočia bola slovenská právna terminológia nielen nejednotná⁹⁸,

93 Tamže.

94 KRÁLIK, L. (2022), s. 59.

95 Tamže, s. 77.

96 VALKOVIČOVÁ, G.: *Kodifikačné snahy S. Czambela pri uštalovaní slovenskej právnej terminológie*. 1977.

97 VALKOVIČOVÁ, G.: *Kodifikačné snahy S. Czambela pri uštalovaní slovenskej právnej terminológie*. 1981, s. 32.

98 V liste Jozefovi Škultétymu z roku 1891 (po svojej desaťročnej prekladateľskej praxi) S. Czambel konštatuje: „Na tento čas niet v slovenčine jednotnej terminológie právnickej.“ – Cit. podľa VALKOVIČOVÁ, G. (1981), s. 30.

ale navyše pretrvávala aj istá dvojkoľajnosť. Tie isté úradné a právne skutočnosti pomenúvala martinská tlač inak v porovnaní s budapeštianskou, čo zároveň nepriamo nabádalo k tvorbe neologizmov u jednotlivcov. Okrem kritiky súdobého stavu právnej terminológie⁹⁹ sa S. Czambel usiloval aj o nápravu danej situácie a o vytvorenie terminologickej komisie v Martine, s ktorou by mohol spolupracovať. Odporúčal postupovať obdobne ako pri tvorbe *JPT* – zozbierať a prehodnotiť dovtedajšiu terminológiu a zároveň sa inšpirovať právnou tradíciou „a voliť z nej, čo je najpríhodnejšie“.¹⁰⁰ Z Czambelových prekladov uhorskej legislatívy a jeho publikačnej činnosti v Slovenských pohľadoch možno sumarizovať niekoľko ním preferovaných princípov terminologickej práce: *jednoznačnosť*, *presnosť* a tzv. *nosnosť terminológie*, čiže uprednostňovanie takých jazykových jednotiek, ktoré umožňujú tvorbu odvodenín. S tým súvisí aj preferencia využívania produktívnych slovotvorných procesov. Mimochodom, tieto princípy o vyše polstoročie zahrnul do svojej prelomovej práce *Základy slovenskej terminológie* (1956) J. Horecký a možno sa s nimi stretnúť aj v súasných zásadách terminologickej práce. S. Czambel navyše apeloval, aby sa pri tvorbe nových termínov rešpektoval jazykový úzus, zásady spisovnej slovenčiny a tiež potreby právnej praxe.

Návrh S. Czambela na vytvorenie terminologickej komisie sa nere realizoval. Na rozdiel od jeho nepopierateľného prínosu k stabilizácii spisovnej slovenčiny na prelome 19. a 20. storočia, jeho príspevok k unifikácii slovenskej právnej terminológie zostáva neznámy.

CHARAKTERISTIKA ZAČIATKU 20. STOROČIA Z HLADISKA VÝVOJA SPISOVNEJ SLOVENČINY A TERMINOLÓGIE

Do 20. storočia vstúpovala slovenčina ako nechcený podnájomník maďarčiny – jej spisovná verzia sa síce už používala vo viacerých komunikačných sférach, no iba časťou národného spoločenstva. Len v obmedzenej miere fungovala v základnom školstve, absentovala v oficiálnom styku a politickom živote a isté útočisko pre ňu predstavovala len národná literatúra a kultúra. Možno povedať, že stav slovenčiny v tom čase „zodpovedal možnostiam života a rozvoja jej nositeľov“.¹⁰¹ V tomto období malo veľký význam vydanie *Rukoväte spisovnej reči slovenskej* S. Czambela v roku 1902, vďaka ktorému sa martinský úzus stal kodifikovanou normou spisovnej slovenčiny. Čiastkovo sa rozvíjal publicistický a náučný štýl v literárnej a kultúrno-politickej periodickej tlači, pričom autori sa sústreďovali najmä na tzv. národnovedné disciplíny, ako je jazykoveda,

99 „Jedni vypožičiavajú z češtiny (*opatrení učiniti*), druhí z ruštiny (*miery priať*), tretí sa pridriavajú výrazov ľudových (*poriadky porobiť*) atď. Jedni píšú: *hlavný župan, nadžupan, podžupan, stolica* atď., a druhí: *hlavný išpán, viceišpán, slúžny, stolica*. Jedni purisujú: *krajský obranca, hlasovod, ďalekopis, zápisnica, zapisovateľ, v javnosti držať, ísť na dovolenú, samospráva, náchodopis, vyzdvihnutie* atď., druhí podržiavajú cudzie, ale ujaté slová: *honvéd, telegraf, protokol, notár, v evidencii držať, ísť na urlaub, autonómia, inventár, suspendovanie* atď.“ – Tamže, s. 31.

100 CZAMBEL, S.. Jazykovedné drobnosti: K názvosloviu. 1892, s. 116.

101 KAČALA, J.: *Spisovná slovenčina v 20. storočí*. 2010, s. 13.

literárna veda, národopis a história. V menšej miere sa venovali aj finančníctvu a ekonómii. Osobitne treba spomenúť, že v roku 1917 založil Emil Stodola dodnes vychádzajúci odborný právnický časopis *Právny obzor*¹⁰², ktorým inicioval vznik právnickej odbornej literatúry v slovenčine a predovšetkým budovanie slovenskej právnej terminológie. J. Kačala uvádza, že rozvoj odborného štýlu hatili aj názory ovplyvnené najmä českými kultúrnymi kruhmi, podľa ktorých „sa v slovenčine nemá budovať odborný štýl a terminológia, lebo slovenčina je vraj v tomto smere nerozvinutá a táto úloha by sa vraj aj tak nepodarila“.¹⁰³

OBDOBIE 1. ČSR

Vznik Československej republiky (ČSR) v roku 1918 predstavoval v dejinách (spisovnej) slovenčiny prelomový medzník, pretože sa jej otvorili dvere do všetkých oblastí spoločenského a politického života, vrátane štátnej správy. V prvých rokoch nového štátu však najmä štátna správa narážala na Slovensku na akútny nedostatok pracovných síl – časť uhorských úradníkov odišla do Maďarska a časť s novým štátom odmietla spolupracovať. Navyše, nie všetci kvalifikovaní uhorskí úradníci, čo na území Slovenska zostali, dokázali komunikovať po slovensky.¹⁰⁴ Zároveň boli podrobení istému „kádrovaniu“ a v prípade „maďarónskej“ minulosti neboli v úrade potvrdení.¹⁰⁵ Toto sa týkalo aj iných kľúčových povolání – najmä lekárov, právnikov¹⁰⁶ a učiteľov. Voľné miesta prirodzene zaplnili kvalifikovaní pracovníci z Čiech, čím sa po prvýkrát v histórii Slovenska začína každodenný bezprostredný kontakt jeho obyvateľov s češtinou.¹⁰⁷

Spojenie s Čechmi v spoločnom štáte do istej miery obnovilo otázku **jazykovej identity** Slovákov z 19. storočia a zároveň táto otázka dostala aktuálny politický rozmer, stala sa súčasťou ideologického rámca novej ČSR. Máme na mysli koncepciu jednotného politického československého národa a jazyka¹⁰⁸, ktorá mala pôvodne slúžiť len ako prostriedok na získanie medzinárodného súhlasu s rozpadom Rakúsko-Uhorska a vznikom Československa na povojnových mierových rokovaníach. Československý zákon č. 122/1920 Sb. z 29. 2. 1920, ktorý nadväzoval na § 129 ústavnej listiny o zásadách jazykového práva v ČSR, stanovil, že „jazyk československý jest štátnym, oficiálnym

102 Archív časopisu je dostupný na <http://www.pravnyobzor.sk/index.php?id=archiv>.

103 KAČALA, J. (2010), s. 17.

104 Z pragmatických dôvodov sa v niektorých prípadoch úradovalo čiastočne po maďarsky. V roku 1919 napríklad z 563 sudcov ovládalo slovenčinu len 50. – RYCHLÍK, J. (2015), s. 96.

105 Tamže.

106 Súhrnná správa o administratíve na Slovensku vypracovaná pre T. G. Masaryka napríklad obsahuje informáciu, že ČSR mala k dispozícii na Slovensku len 117 advokátov a kandidátov advokácie a 20 lekárov. – Tamže, s. 96.

107 KAČALA, J. (2010), s. 29.

108 Samotná myšlienka spoločného jazyka a česko-slovenskej jednoty siaha najmenej do 18. storočia a objavuje sa predovšetkým v prostredí slovenských evanjelikov, kde sa „prilnutie k češtine definitívne kodifikuje a aj získava novú ideologickú motiváciu. Začína sa tvrdiť, že Slováci a Česi tvoria jeden národ s jednou rečou“. – PAULINY, E. (1972), s. 146. Na českej strane podporovali myšlienku existencie jednotného „českoslovanského“ národa napríklad českí osvietenci v 19. storočí. – RYCHLÍK, J. (2015), s. 27.

jazykom republiky“, pričom § 4 špecifikoval, že na Slovensku sa úraduje „zpravidla po slovensku“, v historických častiach koruny českej „zpravidla po česku“. ¹⁰⁹ Obsah termínu *jazyk československý* však nebol definovaný, čo malo za následok rôznorodý výklad a najmä priestor na **politizáciu slovenčiny** a jej používania po celú dobu trvania 1. ČSR. Presadzovanie československej jednoty na Slovensku sa často vnímalo ako ohrozenie národnej identity a najmä existencie slovenčiny ako jej hlavného symbolu. J. Ružička retrospektívne konštatoval, že otázka spisovnej slovenčiny sa preto stala „ventilom pri riešení základných politických a ekonomických ťažkostí v celom československom štáte“. ¹¹⁰

Vplyv češtiny na slovenskú terminológiu v 1. ČSR

Bezprostredný každodenný kontakt Slovákov s Čechmi a centralizovaný model ČSR mal za následok **rozkolísanie dovtedajšieho (martinského) úzu** spisovnej slovenčiny vrátane odbornej lexiky. V dobových reflexiách sa objavili konštatovania, že z češtiny sa preberajú celé terminologické sústavy len s nepatrnými adaptáciami a často v súvislosti so slovenskou terminológiou zaznievalo slovo chaos. Kritizovala sa jazyková úroveň mnohých nových učebníc zavádzaných v školách na Slovensku, do ktorých sa nedostávala „predprevratová“ odborná lexika. Napríklad Pavol Florek o geografickej terminológii napísal, že potrebuje zjednotenie, na ktorom majú spolupracovať odborníci a jazykovedci, pretože v nej panuje „hotová anarchia“ podobná tej, „čo spomína Ivan Zoch v 60. rokoch predošlého storočia“. ¹¹¹ V niektorých prípadoch zástancovia československej ideológie popierali potrebu a existenciu samostatnej terminológie v slovenčine. Argumentovali, že slovenská terminológia je nedobudovaná a slovenčina „je pre vedu nesúca“. ¹¹² Práve P. Florek podrobne informoval o spochybňovaní opodstatnenosti samostatnej geografickej terminológie v slovenčine zo strany českých kolegov, ktorí presadzovali jednotné československé alebo len české názvoslovie. ¹¹³

Rozvoj vedeckého života na Slovensku v 1. ČSR

So vznikom ČSR sa otvorila možnosť oficiálneho rozvíjania vedy na Slovensku, ktorá sa hneď v roku 1919 zhmotnila v dvoch udalostiach: 1) minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár vydaním nariadenia č. 1/1919 už 1. januára 1919 zrušil nariadenie uhorského ministra vnútra č. 4873 z 12. novembra 1875 o rozpustení MS a zhabaní jej majetku, čím ju formálne obnovil; 2) Národné zhromaždenie ČSR prijalo 27. júna zákon o založení Československej štátnej univerzity v Bratislave, ktorá bola

¹⁰⁹ V dôvodovej správe k tomuto jazykovému zákonu sa explicitne píše, že termínom *československý jazyk* zákonodarcia „nemal v úmysle riešiť filologickú otázku“, t. j. či ide o dva jazyky alebo dva spisovné varianty toho istého jazyka. – RYCHLÍK, J. (2015), s. 93.

¹¹⁰ RUŽIČKA, J.: Základné črty rozvoja spisovnej slovenčiny v 20. storočí. 1973, s. 310.

¹¹¹ FLOREK, P.: O vývine a povahe slovenskej terminológie vedeckej, najmä zemepisne. 1934/1935, s. 101.

¹¹² NOVÁK, Ľ.: *Jazykovedné glosy k československej otázke*. 1935, s. 261.

¹¹³ FLOREK, P.: Dnešný stav slovenského názvoslovie zemepisného. 1933/1934, s. 191.

v novembri 1919 premenovaná na Univerzitu Komenského. Po prvýkrát v dejinách Slovenska tak bolo možné získať univerzitné vzdelanie v rodnom jazyku. V rámci UK bola v roku 1926 navyše z iniciatívy jej akademického senátu a aj politických kruhov, presadzujúcich ideu československej národnej a štátnej jednoty, založená aj Učená spoločnosť Šafárikova (USŠ), ktorej cieľom bolo rozvíjať „vedecký výskum Slovenska a Podkarpatskej Rusi a celej ČSR a Slovanstva vôbec“¹¹⁴, pričom ho mala prezentovať prostredníctvom publikačnej a prednáškovej činnosti a mala rozvíjať medzinárodnú vedeckú spoluprácu.

V 20. a aj 30. rokoch 20. storočia sa v oboch inštitúciách citeľne prejavoval nedostatok slovenskej inteligencie. V tzv. duchovедnej triede USŠ mali Slováci spočiatku medzi jej riadnymi členmi zastúpenie len dvadsať percent a medzi jej mimoriadnymi členmi len desať percent, zatiaľ čo v prírodovednej triede bolo medzi riadnymi členmi len pätnásť percent Slovákov a tridsať percent medzi mimoriadnymi členmi.¹¹⁵ Ostatok tvorili Česi a niekoľko zahraničných vedcov. Aj MS z tohto dôvodu nadviazala úzke kontakty s českými vedeckými pracovníkmi, ktorí prejavovali záujem o spoluprácu. Až v roku 1932 sa začala vedecká práca v MS profesionalizovať. Kvantitatívne i kvalitatívne rástla publikačná činnosť, čo korešponduje s nástupom novej slovenskej inteligencie v druhom desaťročí existencie ČSR.

Členovia USŠ publikovali vo vedeckom časopise Bratislava. Na stránkach jeho jedenástich ročníkov vychádzali pôvodné vedecké štúdie týkajúce sa priamo Slovenska.¹¹⁶ Už v roku 1921, dva roky po založení Lekárskej fakulty UK, vznikol jej odborný časopis Bratislavské lekárske listy, ktorý vychádza dodnes a patrí medzi medzinárodne uznávané vedecké časopisy. V roku 1922 začal vychádzať *Sborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě*, ktorý obsahoval štúdie učiteľov, kriticko-bibliografické prehľady a úradné správy o činnosti fakulty. Na začiatku k jeho tvorbe prispeli aj pracovníci MS svojou redaktorskou činnosťou, no v názoroch na vzťah Čechov a Slovákov sa zakrátko nezhodli.¹¹⁷ V tom istom roku začala MS vydávať obnovené Slovenské pohľady, ktoré neboli len literárnym časopisom, ale tak ako v 19. storočí plnili aj funkciu vedeckej revue pre históriu a literárne vedy. Vedeckým publikačným orgánom MS sa o rok neskôr, v roku 1923, stal *Sborník Matice slovenskej*, ktorý vychádzal do roku 1941. Na svojich stránkach prinášal vedecké práce z jazykovedy, národopisu, literárnej histórie, a neskôr aj zo všeobecnej histórie. Od konca 30. rokov 20. storočia si potom každý vedecký odbor MS zriadil svoj publikačný orgán.¹¹⁸

114 HUČKO, J.: *Učená spoločnosť Šafárikova 1927 – 1939 (1944)*. 2018, s. 2.

115 Percentá boli vypočítané na základe zoznamu členov USŠ v prvých dvoch ročníkoch časopisu Bratislava.

116 Podľa HUČKO, J. (2018).

117 JÓNA, E.: *Slovakistické spolky a spoločnosti*. 1980, s. 156.

118 GEGUŠ, I. a kol.: *Inventár príspevkov do časopisov vedeckých odborov Matice slovenskej*. 1980, s. 34.

Terminologická činnosť v rámci Matice slovenskej

Cieľom obnovenej MS, ktorá prirodzene nadväzovala na svoju činnosť v 70. rokoch 19. storočia, bolo okrem iného znovu zriadiť **vedecké odbory**, čo sa podarilo už na jej 2. valnom zhromaždení 25. augusta 1920. Ako prvé sa konštituovali tri: historický, jazykovedný a národopisný odbor, neskôr pribúdali ďalšie (umelecký v roku 1921, literárnohistorický v roku 1922, pedagogický v roku 1926 a prírodovedný odbor v roku 1927).¹¹⁹ Od roku 1933, keď sa uskutočnila reorganizácia týchto odborov podľa nových stanov, sa ustalovala ich organizačná štruktúra, zintenzívnila sa a skvalitnila výskumná činnosť.

Bližšie sa pristavíme pri **jazykovednom odbore (JO)** a jeho činnosti týkajúcej sa ustalovania slovenskej terminológie. Ešte pred jeho vznikom bola v MS ustanovená „juridická komisia na terminologické a rečové preskúmanie úradných tlačív“¹²⁰, z ktorej sa neskôršie utvoril Právnický terminologický odbor, pričom práce vyvrcholili v roku 1921 vydaním *Právnického terminologického slovníka* (časť slovensko-maďarská) autorov V. Fajnora a A. Záturského.¹²¹ Po jeho vydaní sa ďalej práca na právnej terminológii v MS nerozvíjala. Spracovať a vydať nový právnický slovník sa JO zaviazal až v roku 1936, no plán už sa nezrealizoval.¹²² Druhou oblasťou, v ktorej sa v MS spracúvala a ustalovala terminológia, bola technika. Na podnet Spolku československých inžinierov a architektov vznikol aj **odbor pre technické názvoslovie**¹²³, ktorý sa spolu s právnickým stali súčasťou JO v roku 1923. Úlohou odboru pre technické názvoslovie bolo ustáliť slovenské technické názvoslovie a spolu s českými kolegami spracovať šesťdielny *Strojnícky slovník německo-česko-slovenský*¹²⁴ pripravovaný Českou maticou technickou. Práce prebiehali vo viacerých špecializáciách – železnice, staviteľstvo, chémia, baníctvo, lesníctvo, zememeračstvo a poľnohospodárstvo. Tento odbor okrem toho začal pracovať na novom, baníckom slovníku, ktorý však po vzniku Slovenskej republiky zanikol. Pracovníci JO participovali aj na ustalovacích prácach Ministerstva vnútra v Prahe.¹²⁵

119 V 40. rokoch 20. storočia to bol filozofický odbor (1941), sociologický odbor (1944) a psychologický odbor (1946).

120 GEGUŠ, I. a kol. (1980), s. 9.

121 Jeho predchodcom bol predovšetkým *Návrh slovenského právneho názvoslovia* (1919) od E. Stodolu a A. V. Záturského a nasledovníkom *Právnický terminologický slovník. II. časť slovensko-maďarská* (1923) od V. Fajnora a A. V. Záturského.

122 GEGUŠ, I. a kol. (1980), s. 24.

123 Podpredsedom tohto odboru bol inžinier I. Viest, ktorý už v roku 1919 vydal trojjazyčný *Maďarsko-nemecko-slovenský železničný slovník*, prvý technický terminologický slovník na Slovensku. Podľa J. Horeckého bol poznamenaný nekritickým preberaním českej terminológie, pričom sám autor tieto nedostatky uznal a priznal, že by s desaťročným odstupom zmenil takmer polovicu použitých výrazov. – HORECKÝ, J. (1956), s. 24–25.

124 I. diel tohto slovníka zameraný na elektrotechniku vyšiel v dvoch zväzkoch v rokoch 1930 a 1931, II. diel zameraný na všeobecné strojárstvo bol vydaný až v štyroch zväzkoch v rokoch 1935, 1938, 1941 a 1948.

125 LOMENČÍK, J.: Jazykovedný odbor Matice slovenskej a slovenská slovákistika v prvých poprevratových rokoch (1920 – 1930). 2021, s. 100.

Po práve a technike sa pozornosť sústredila na prírodné vedy v rámci prírodovedného odboru, ktorý mal na starosti aj ochranu prírodných pamiatok na Slovensku. Práce však stagnovali a ani reorganizácia odborov v roku 1933 neposunula ustáľovanie prírodovednej terminológie k realizácii, hoci bolo vytvorených niekoľko sekcií: lekárska, prírodopisná, botanická, živočíšna, chemická a matematická. Činnosť vykonávali len zanietení jednotlivci, a preto zásluhu na vydaní publikácií *Nomina anatomica* (1935) Júliusa Ledényiho, *Náčrt geobotanických pomerov Kremnických hôr* (1936) Jána Futáka¹²⁶ či *Ornitologické názvoslovie* (1942) Oskára Ferianca treba pripísať JO.¹²⁷

Emancipácia slovenčiny v 30. rokoch 20. storočia

Po prvej dekáde ČSR, v ktorej došlo ku konvergentnému vývoju slovenčiny smerom k češtine, sa v 30. rokoch začali prejavovať **emancipačné tendencie**, ktoré v roku 1931 takpovediac odštartovalo vydanie prvých, a ako sa veľmi rýchlo ukázalo kontroverzných, *Pravidiel slovenského pravopisu*.¹²⁸ Zostavila ich komisia MS pod vedením českého lingvistu a dialektológa V. Vážneho¹²⁹ a financovalo Ministerstvo školstva a osvetu ČSR. Odmietla ich však kultúrna verejnosť na Slovensku a tiež valné zhromaždenie Matice slovenskej 12. mája 1932 s odôvodnením, že posúvajú slovenskú lexikálnu normu smerom k češtine. Kauza navyše dostala politický rozmer, stala sa politickou témou, keď *Pravidlá* kritizovali členovia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany spolu so Slovenskou národnou stranou ako ďalší prejav čechoslovakizmu.¹³⁰ Jednou z reakcií na vydanie *Pravidiel* bol vznik prvého jazykovedného časopisu Slovenská reč (SR)¹³¹, ktorého program zahŕňal úsilie o **jazykovú čistotu a pôvodnosť slovenčiny** pri ustáľovaní jej slovníka.¹³² Redakcia časopisu si stanovila za cieľ všímať si predovšetkým „problémy vedeckej, básnickej a divadelnej reči, najmä terminologických otázok“.¹³³ V rubrike časopisu s názvom Rozličnosti možno v 30. rokoch pozorovať úsilie o jazykovedné zdôvodňovanie **posudzovania (nových) termínov** i výpožičiek, a osobitne bohemizmov. Najčastejšie sa argumentovalo zásadou **adekvátnosti a jazykovej správnosti terminológie**, nezriedka aj na základe starších lexikografických a iných prameňov. Aj v súvis-

126 Práca bola o rok neskôr obhájená vo francúzštine na Prírodovedeckej fakulte Univerzity v Štrasburgu a v roku 1943 vydaná v Martine pod názvom *Kremnické hory, štúdia geobotanicko-floristická*.

127 Aj v iných odboroch sa viaceré plány nedostali zo štádia príprav do štádia realizácie, napr. projekt filozofického slovníka a riešenie otázok slovenskej filozofickej terminológie. – GEGUŠ, I. (1980).

128 *Pravidlá slovenského pravopisu* (1931).

129 J. Horecký v hodnotení Smrekových pamätí spomenul aj nasledovnú okolnosť o pôsobení V. Vážneho: „Osobitnú kapitolu tvoria Smrekove postoje k *Pravidlám slovenského pravopisu* z roku 1931. Vich zárodok je zaujímavá drobnosť o tom, ako sa dostal do Matice slovenskej prof. V. Vážný: T. G. Masaryk daroval Jazykovému odboru MS na dialektologický výskum Slovenska finančnú sumu 500 000 korún, ale s podmienkou, že do Matice príde V. Vážný a bude pripravovať *Pravidlá*.“ – HORECKÝ, J.: Svedectvo Jána Smreka o slovenčine. 1991, s. 43. Prof. Dr. Václav Vážný prezidentov fond spravoval a nebol ochotný prenechať MS rozhodovanie o použití prostriedkov tohto fondu.

130 RYCHLÍK, J. (2015), s. 129.

131 Archív časopisu je dostupný na adrese: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>.

132 BARTEK, H.: Naše ciele a úlohy. 1935/36, s. 1.

133 Tamže.

losti s terminológiou samotný šéfredaktor Henrich Bartek poukazoval na stopäťdesiatročnú tradíciu začínajúcu A. Bernolákom, ktorá kladie dôraz na čo najväčšie využívanie domácich slov, čím možno doceliť *celonárodnú zrozumiteľnosť* odbornej lexiky.¹³⁴ Jedným zo zdôrazňovaných princípov bola funkčnosť, resp. zásada potreby – preberanie termínov z češtiny sa považovalo za opodstatnené v prípade lexikálnych lakún (napríklad termíny *vľajka* či *tepna*). Okrem toho sa dôvodilo zásadou *derivatívnosti*, významovej *jednoznačnosti*, *presnosti*¹³⁵, *nocionálnosti* a odborne presnej *motivácie*. Z hľadiska ustaľovania a tvorby slovenskej terminológie bolo najviac príspevkov v prvej dekáde Slovenskej reči z oblasti práva. Väčšina z nich poukazovala na chaos a celkovo „vadnú slovenčinu“ v právnych publikáciách a zníženú presnosť a zrozumiteľnosť právnických textov. Ustálenie a najmä unifikácia právnej terminológie v ČSR bola v kompetencii Ministerstva unifikácie¹³⁶, ktoré malo postupne odstrániť zdedenú dualitu právnych poriadkov Rakúsko-Uhorska.

V predchádzajúcej stati už bolo spomenuté dielo *Nomina anatomica* (1935), ktoré je významné nielen z hľadiska ustálenia lekárskej terminológie slovenčiny, ale i z hľadiska snahy o stanovenie princípov terminologickej práce v tejto oblasti, a to aj vo vzťahu k ideológii čechoslovakizmu. J. Ledényi-Ladziansky sa totiž podujal ustáliť rozkolísanú anatomickú terminológiu¹³⁷ v spolupráci s H. Bartekom podľa zásad Slovenskej reči. Jeho *Nomina anatomica*, ktoré sa líšilo od terminológie vyučovanej na čechoslovakisticky orientovanej UK, vyvolalo pomerne rozsiahlu odbornú diskusiu. Špeciálna komisia zostavená na Lekárskej fakulte UK a členovia jazykovedného odboru USŠ po posúdení Ledényiho diela zostavili a zverejnili **princípy terminologickej práce** v súlade so zásadami Pražského lingvistického krúžku, pričom väčšinu tejto terminológie schválili ako vyhovujúcu.¹³⁸ Posledný zo sformulovaných princípov stanovoval, že slovenská anatomická terminológia sa má držať úzu, ktorý sa na Lekárskej fakulte UK rozvíjal už sedemnást rokov. Navyše komisia s odvolaním sa na československé smernice platné pre školské učebnice zdôraznila, že slovenská terminológia sa nemá zbytočne odchyľovať od českej.¹³⁹ Termíny, ktoré komisia kritizovala a navrhovala namiesto nich bohemizmy (napríklad *pečeň*, *bedro*, *šošovka*, *bielko*), sa dodnes používajú.

134 Viac o terminologickom ustaľovaní a zásadách v SR pozri LEVICKÁ, J.: Terminologické výskumy v časopise Slovenská reč. 2022b.

135 Ako príklad možno uviesť citát z textu právnika J. Fundárka publikovaného v tomto časopise: „Jazyk každého oboru vedeckého skúmania a tobož jazyk právny musí používať výrazov úsečných, presných a jednoznačných. Princíp presnosti a jednoznačnosti v odbornej terminológii znamená, že volený výraz musí presne kryť pojem, ktorý chceme ním vyjadriť, nesmie nám povedať ani viac, ani menej a nesmie pripustiť možnosť rozličného významu.“ – FUNDÁREK, J.: Predložky do a za v právnickej terminológii. 1935/1936, s. 110.

136 Na základe zákona č. 431/1919 Zb., iniciovaného Klubom slovenských právnikov v Národnom zhromaždení, bolo zriadené Ministerstvo pre zjednotenie zákonov a organizácie správy na čele s Milanom Hodžom.

137 J. Ledényi-Ladziansky čerpal zo starších slovenských prác – HORECKÝ, J. (1956), s. 28 – najmä zo Šrobárovej *Ľudovej zdravotvedy* (1909), z Polakovičovho *Lekárskeho slovníka* (1920) a Halašovho *Návrhu lekársko-lekárnického názvoslovía* (1926).

138 Ustálenie slovenskej terminológie anatomickej. 1937, s. 439.

139 Tamže.

Možno konštatovať, že sa diskusia o slovenskej anatomickej terminológii skončila kompromisom čechoslovakisticky orientovanej UK a zástancov Slovenskej reči.

Kulmináciu emancipačného vývoja slovenčiny dovърšili dejinné udalosti konca 30. rokov – rozpad ČSR, vznik vojnovnej Slovenskej republiky a druhá svetová vojna. Najmä vďaka novým pravopisným pravidlám a tiež statusu štátneho jazyka od 1. mája 1939 sa stabilizovala norma spisovnej slovenčiny. Prirodzene, značne zoslabol vplyv češtiny a v duchu štátnej propagandy sa prejavili aj puristické tendencie. Hoci sa vo viacerých oblastiach vypracovali plány na ustaľovanie odborových terminológií, reálne výsledky sa dosiahli len vo vojenskej terminológii, na ktorej pracovala predpisová a názvoslovná komisia za účasti jazykovedca Eugena Paulinyho, ktorá zostavila *Vojenské názvoslovie predpisov* (1941 a 1942)¹⁴⁰ v súlade s požiadavkami slovenskej jazykovej kultúry. Aj toto dielo nesie politický kontext doby – prejavuje sa v ňom snaha o čo najväčší odklon od českej terminológie, úsilie oživiť archaické slovenské slová, a tiež „nekritické preberanie termínov z nemčiny“.¹⁴¹

OBDOBIE PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

Spisovná slovenčina sa po druhej svetovej vojne, na rozdiel od roku 1918, svojím statusom a vypracovanosťou v podstate vyrovnala češtine. Totiž v krátkom období vojnovnej Slovenskej republiky sa dovърšila jej funkčná diferenciácia a rozšírila sa jej slovná zásoba, vďaka čomu obstála v rôznych spoločenských funkciách.¹⁴² V znovuzrozenom spoločnom štáte sa prirodzene obnovil bezprostredný kontakt slovenčiny a češtiny, a teda aj **konvergentné tendencie** oboch jazykov, zosilnené viacerými masovokomunikačnými prostriedkami – predovšetkým rozhlasom a neskôr aj televíziou. J. Kačala retrospektívne sumarizoval, že pražská centralizácia štátu umožňovala „skryté aj otvorené tlaky zo strany češtiny a slovenčinu posúval do defenzívnej polohy“.¹⁴³ Rok 1948 a geopolitická situácia navyše priniesli aj intenzívny vplyv ruštiny, z ktorej sa preberala predovšetkým lexika z oblasti organizácie štátneho života a práce.

Po roku 1946 došlo k postupnému presunu vedeckej práce z MS na Slovenskú akadémiu vied a umení (SAVU), ktorá bola oficiálne založená v roku 1943, no len obmedzene fungovala pre vojnový stav a nedostatok financií a personálnych kapacít.¹⁴⁴

V súvislosti so slovenskou právnou terminológiou je dôležité spomenúť, že v prvých rokoch po druhej svetovej vojne vznikalo slovenské znenie *Zbierky zákonov*, ktoré sa

¹⁴⁰ CHORVÁT, P.: Dejiny slovenskej vojenskej terminológie. 2011, s. 33–54.

¹⁴¹ Tamže, s. 47.

¹⁴² KAČALA, J. (2010), s. 53.

¹⁴³ Tamže.

¹⁴⁴ Po druhej svetovej vojne, v roku 1946 nemala SAVU ani šestnásť interných vedeckých pracovníkov ako MS. Na činnosť vedeckých odborov dávala MS zo svojich prostriedkov vyše 3,6 milióna Kčs, kým SAVU mala k dispozícii o poznanie nižšie financovanie – 1,5 milióna Kčs. – GEGUŠ, I. (1980), s. 37; KOVÁČ, Dušan – HUDEK, Adam (eds.) a kol.: *Dejiny slovenskej akadémie vied*. 2023.

vypracúvalo v Prahe prekladaním. Pri vypracúvaní česko-slovenských názvoslovných noriem i služobných predpisov v armáde, železniciach a telekomunikáciách¹⁴⁵ sa začala realizovať **koordinácia slovenskej terminológie s českou**. V tomto období sa terminologická práca v inštitucionálnom rámci rozvíjala aj v komisiách Povereníctva spravodlivosti a Povereníctva vnútra za účasti pracovníkov JO MS. Od roku 1948 sa začali aj inštitucionálne pokusy o uštieňovanie chemicko-technologickej, lesníckej a technickej terminológie.¹⁴⁶

Všestranne budovanie slovenskej terminológie v 50. rokoch 20. storočia

Inštitucionálny vedecký výskum v SAVU, transformovanej v roku 1953 na SAV, a rozvoj vysokých škôl šiel ruka v ruke s rozvíjaním odborného jazyka na stránkach odbornej tlače. S tým prirodzene vyvstala potreba koordinácie tvorby predovšetkým nových, vznikajúcich terminológií.¹⁴⁷ Organizovanie terminologickej práce v rámci terminologických komisií¹⁴⁸ sa od roku 1950 realizovalo v Ústave slovenského jazyka SAVU za účasti jazykovedcov zo špecializovaného **terminologického oddelenia**. Na terminologickej práci v štyridsiatich komisiách¹⁴⁹ sa zúčastňovalo približne dvesto odborníkov, ktorí sa pri svojom ďalšom pôsobení zároveň stali propagátormi nového názvoslovie.¹⁵⁰ Pracovníci terminologického oddelenia ustálenú terminológiu šírili aj prostredníctvom svojich prekladov úradných predpisov z češtiny a tiež spolupracovali s Úradom pre normalizáciu na uštieňovaní slovenských termínov v **názvoslovných normách**.¹⁵¹

Výsledkom práce spomínaných komisií bolo do roku 1965 až 30 **terminografických diel**.¹⁵² Väčšina z nich sa týkala technických odvetví (napríklad baníctva, letectva, strojárstva, zememeračstva, železničiarstva, vodného hospodárstva, obrábania kovov, ale aj fotografovania a televíznej techniky) a prírodných vied (najmä lesníctva, anorganickej a fyzikálnej chémie, organickej chémie, silikátového priemyslu, genetiky, veterinárskeho lekárstva a matematiky). Okrem toho z tejto spolupráce vzišla aj *Terminológia telesnej výchovy* (1956) a *Právnický terminologický slovník* (1952).

Je potrebné zdôrazniť, že spolu s praktickou terminologickou prácou sa terminologické oddelenie venovalo aj teoretickému jazykovednému výskumu terminológií. Jeho vedúci Ján Horecký, považovaný za nestora modernej slovenskej terminológie, sa okrem

¹⁴⁵ HORECKÝ, J.: Pätnásť rokov slovenskej terminológie. 1960, s. 254–270.

¹⁴⁶ Tamže.

¹⁴⁷ RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v období 1918 – 1968. 1969, s. 73.

¹⁴⁸ J. Horecký uviedol, že v roku 1950 fungovalo pätnásť, o rok už dvadsaťjeden a v roku 1953 až dvadsaťpäť terminologických komisií. – HORECKÝ, J.: Zpráva o činnosti terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAV. 1954, s. 159–160.

¹⁴⁹ Tieto zahŕňali rozmanité oblasti, napr. analytickú geometriu, anatómiu, botaniku, ekonomiku, historickú architektúru, jedlá, lietadlá, maliarstvo, národohospodársku evidenciu, politickú ekonomiu, zememeračstvo a i.

¹⁵⁰ HORÁK, G.: Jazyková kultúra od roku 1945. 1960, s. 335; MASÁR, I.: Slovenské odborné názvoslovie v r. 1919 – 1968. 1968, s. 336.

¹⁵¹ MAŠKOVÁ, M.: Z činnosti terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka. 1954, s. 268.

¹⁵² Časť z nich je dostupná online na stránke <https://terminologickyportal.sk/glosare.html>.

toho zasadil o založenie špecializovaného časopisu Slovenské odborné názvoslovie¹⁵³, ktorý sa venoval výhradne terminológii, a to praktickým i výsostne teoretickým otázkam.

Prínos Jána Horeckého pre slovenskú terminológiu

Pri sumarizácii činnosti horeuvedeného terminologického oddelenia nemožno obísť meno profesora Jána Horeckého, ktorý jeho vznik inicioval a viedol po celý čas jeho existencie (1950 – 1958). A už vôbec ho nemožno obísť pri samotnom ustaľovaní slovenskej terminológie, keďže bol súčasťou takmer všetkých terminologických aktivít v povojnovej histórii Slovenska. Už v roku 1947 vydal svoj prvý terminologický článok s názvom *Poznámky k tvoreniu odbornej terminológie*¹⁵⁴ v časopise Slovenská reč. Svoju intenzívnu terminologickú a zároveň priekopnícku prácu pretavil do dizertačnej práce, ktorá monograficky vyšla roku 1956 pod názvom *Základy slovenskej terminológie*. Týmto dnes už klasickým dielom slovenskej jazykovedy¹⁵⁵ predstavil J. Horecký prvú slovenskú ucelenú **terminologickú teóriu**, v ktorej kládol dôraz na spätosť terminológie s lexikológiou a zároveň upozornil na jej špecifiká, čím potvrdil lingvistickú orientáciu terminologického uvažovania na Slovensku v duchu Pražskej školy terminológie. Prínos Horeckého monografie spočíva predovšetkým v snahe zachytiť komplexnosť terminologickej problematiky počnúc historickými koreňmi, vývojom, cez spoločenský kontext až po jej diferencovanosť vyplývajúcu z jednotlivých odborov a disciplín. Sám autor si bol vedomý, že jeho monografia danú problematiku nevyčerpáva. Aj po jej vydaní preto spolu s kolegami ďalej analyzovali vlastnosti termínov, navrhovali ich typológiu, zaoberali sa významom a štruktúrou definícií, problematikou motivácie termínov, a osobitne sa venovali aj lingvistickým javom v terminológii, najmä homonymii a synonymii.

Nemenej zásadná bola redaktorská činnosť J. Horeckého týkajúca sa ustaľovania terminológie a terminologického uvažovania. V rokoch 1949 – 1950 redigoval praktickú prílohu s názvom *Technický jazyk* v III. a IV. ročníku odborného jazykovedného časopisu Slovo a tvar. Ako už bolo spomenuté, bol šéfredaktorom všetkých deviatich ročníkov terminologicky zameraného časopisu Slovenské odborné názvoslovie, ktorý založil. Po jeho transformácii na Československý terminologický časopis¹⁵⁶ zostal vo funkcii šéfredaktora do jeho zániku v roku 1966.

Navyše, ako poradca v otázkach terminológie a odborného štýlu pôsobil v rozličných inštitúciách, organizoval a zúčastňoval sa prác mnohých terminologických komisií. Zapájal sa aj do medzinárodnej spolupráce slovanských lingvistov: v rokoch 1968 – 1978 spolupredsedať medzinárodnej komisii pre lingvistickú terminológiu a v rokoch 1968 – 1998

153 Archív časopisu je dostupný na <https://terminologickyportal.sk/son.html>.

154 Texty odborného i popularizačného charakteru, ktoré J. Horecký uverejnil v súvislosti s terminologickou tematikou, možno nájsť v databáze jeho prác na adrese: <https://terminologickyportal.sk/horecky.html>.

155 ONDREJOVIČ, S.: Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., a jeho dielo. 2001.

156 Viac pozri LEVICKÁ, J.: Slovenská terminológia v kontexte jazykovo-spoločenskej situácie 60. rokov 20. storočia. 2019.

predsedal medzinárodnej komisii pre literárnovednú terminológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov. V rámci tejto organizácie sa značnou mierou podieľal na príprave významného slavistického projektu *Slovník slovanské lingvistické terminologie I. (1977) a II. (1979)*.¹⁵⁷

Lingvistická všestrannosť viedla J. Horeckého od skúmania konkrétnych termínov/slov k slovtvorbe a abstrahovaniu slovtvorných typov a slovtvorných štruktúr. V 60. a 70. rokoch vydal viacero zásadných terminologických štúdií (napr. v roku 1974 *Obsah a forma termínu* alebo *Základné problémy terminológie*) a príležitostne prednášal o slovenskej terminologickej práci v zahraničí. Jeho posledné texty z oblasti terminológie sa datujú do prelomu tisícročí.

Slovenská terminológia ako súčasť štátnej ideológie

V roku 1954 J. Horecký napísal, že kým v prvej ČSR sa vyskytli snahy o externé zasahovanie do slovenčiny s cieľom vytvoriť jednotnú terminológiu, dnes sú spoločenské podmienky „podstatne iné“.¹⁵⁸ Na celoštátnej konferencii s tendenčným dobovým názvom O aktuálnych otázkach marxistickej jazykovedy, ktorá sa konala 5. – 8. decembra 1960 v Libliciaci, sa však ukázala iná realita. Český jazykovedec a dialektológ Jaromír Bělič v rámci svojho kľúčového konferenčného referátu v súvislosti s terminológiou obhajoval „zásadu, aby najmä nové odborné výrazy boli v maximálnej miere v zásade totožné a staval sa za uvážlivé **zámerné zblížovanie** oboch jazykov“.¹⁵⁹ Účastníci konferencie kriticky hodnotili výsledky terminologického úsilia slovenských jazykovedcov¹⁶⁰ a napokon oficiálne deklarovali potrebu zblížovania oboch jazykov a jednotnej terminológie. Po roku 1989 J. Horecký v súvislosti s touto konferenciou už bez cenzúry uviedol, že predstavovala „otvorený zámer zblížovať češtinu a slovenčinu, resp. približovať slovenčinu k češtine“, pričom okrem zákulisných manipulácií zverejnil aj Běličovo súkromné vyjadrenie z kuloárov, že Slováci ako malý národ nemajú trvať na svojej vlastnej terminológii.¹⁶¹

V takmer opačnom duchu sa niesla smolenická konferencia v júni 1965, ktorá bola pôvodne oponentským konaním päťdielného *Slovníka slovenského jazyka*.¹⁶² Najviac sa jeho autorom vyčítalo, že slovník skreslil „obraz slovnej zásoby spisovnej slovenčiny [...] a že za spisovné slovenské slová uznáva mnohé české slová, za ktoré slovenčina má plnohodnotnú domácu náhradu“.¹⁶³ Okrem lexikografov sa však podujatia zúčastnila

¹⁵⁷ JEDLIČKA, A. (1977, 1979).

¹⁵⁸ HORECKÝ, J.: Vztahy mezi slovenskou a českou terminologií. 1954, s. 257.

¹⁵⁹ HORECKÝ, J.: Jazyková politika v r. 1948 – 1988. 1990, s. 260.

¹⁶⁰ Napríklad druhý hlavný prednášajúci a zároveň riaditeľ Ústavu slovenského jazyka Š. Peciar tvrdo kritizoval J. Horeckého za to, že zbytočne narúša jednotnosť českej a slovenskej terminológie tým, že presadzuje používanie niektorých slovenských termínov líšiacich sa od českých, napríklad termín *točovka* na úkor pôvodne českého termínu *sústruh*. Viac pozri in: LEVICKÁ, J. (2019).

¹⁶¹ HORECKÝ, J. (1990), s. 260.

¹⁶² *Slovník slovenského jazyka: I. – V. (+ Doplnky)*. (1959 – 1968).

¹⁶³ KAČALA, J.: Štyridsať rokov od prelomovej jazykovednej konferencie. 2006, s. 322.

nielen väčšina slovenských jazykovedcov, ale aj mnohí predstavitelia slovenskej kultúrnej verejnosti, pričom diskusie z konferencie pokračovali aj na stránkach jazykovedných periodík i neodbornej dennej tlače. Účastníci i diskutujúci odmietali zasahovanie českých jazykovedcov do vnútorných záležitostí slovenčiny, ako sa to podľa nich prejavilo aj na liblickej konferencii, a najmä sa vyslovili proti násilnému zbližovaniu češtiny a slovenčiny.

Tieto udalosti a diskusie vyvrcholili druhou smolenickou konferenciou v decembri 1966. Jedným z dôsledkov jej konania boli **nové kritériá spisovnosti** a nová koncepcia spisovnej slovenčiny, ktorú účastníci konferencie prerokovali a schválili a ktorú Jozef Ružička predstavil roku 1967 pod názvom *Tézy o slovenčine*.¹⁶⁴ Terminologického ustaľovania sa priamo týkalo niekoľko z nich – najmä piata a siedma téza. V piatej téze sa zdôrazňovala ustálenosť spisovnej slovenčiny a ďalej sa explicitne konštatovalo, že sa do nej natrvalo preberajú iba potrebné slová a najmä termíny, pričom podmienkou ich začlenenia je **nenarúšanie jej vnútorných zákonitostí**.¹⁶⁵ Aj siedma téza, ktorá za hlavné zásady spisovnosti postulovala **ústrojnú, ustálenú a funkčnú**, sa explicitne zmieňovala o termínoch: „kritérium ústrojnosti je dôležité najmä pri tvorení nových slov, termínov“.¹⁶⁶ V závere tejto tézy sa navyše postulovalo, že schválené tri princípy majú rovnakú dôležitosť, no „v sporných prípadoch sa dáva prednosť kritériu ústrojnosti“¹⁶⁷, čím boli spätne odobrené princípy a terminologická práca terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAV.

Práve zo záverov liblickej konferencie vyplynula požiadavka, aby sa časopis Slovenské odborné názvoslovie nahradil novým dvojmesačníkom – Československým terminologickým časopisom (ČSTČ)¹⁶⁸, ktorý začal vychádzať v roku 1962 a ktorého poslanie bolo v zhode s celoštátnymi politicky deklarovanými cieľmi upevňovať „kontakt medzi češtinou a slovenštinou“¹⁶⁹. Naopak, druhá smolenická konferencia spôsobila koniec vydávania ČSTČ, pretože „nenašiel dosť porozumenia v kultúrnej verejnosti českej ani slovenskej“.¹⁷⁰ Vystriedala ho dodnes vychádzajúca Kultúra slova (KS)¹⁷¹, ktorá sa od svojho vzniku programovo venuje terminológii a jazykovej kultúre.

Vedecké podujatia v 60. rokoch a výsledky vedeckej práce ukázali, že poprední predstavitelia slovenskej jazykovedy sa vydali na cestu vedecky podloženú jazykovú emancipáciu v rámci spoločného československého štátu. Umožnila ju predovšetkým politická podpora nového vedenia Ústavu slovenského jazyka SAV, premenovaného na Jazykovedný ústav L. Štúra SAV na úrovni politbyra a Povereníctva školstva, ako aj uvoľňujúca sa celková politická situácia v období 1963 – 1967, keď sa postupne liberalizoval komunistický režim v Československu.

164 RUŽIČKA, J. (1967), s. 33.

165 Tamže, s. 36.

166 Tamže, s. 37.

167 Tamže.

168 Archív časopisu je dostupný na <https://terminologickyportal.sk/csterm.html>.

169 BĚLIČ, J.: Za upevňování kontaktů mezi češtinou a slovenštinou na poli terminologie. 1962, s. 6.

170 RUŽIČKA, J.: Na cestu o kultúre reči. 1967, s. 3.

171 Archív časopisu je dostupný na adrese: <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/>.

OBDOBIE „OPTIMÁLNEJ VZDIALENOSTI“ V ROKOCH 1967 – 1989

Organizované zblížovanie českej a slovenskej terminológie, opakovane deklarované v 60. rokoch 20. storočia, sa po roku 1967 takpovediac vytratilo z programu. Koordinácia terminológií v češtine a slovenčine prebiehala najmä v oblasti legislatívnej tvorby a tiež pri koncipovaní technických noriem, a to bez nutnosti centrálnej komisie, ktorej existencia mala krátke trvanie.¹⁷² Prirodzene pokračoval konvergentný vývin oboch terminológií a ich vzájomné ovplyvňovanie – dochádzalo k **paralelnému tvoreniu termínov** paralelnými slovotvornými postupmi a využívaním paralelných slovotvorných prípon, a tiež k paralelnému kalkovaniu z cudzích jazykov.¹⁷³ Používanie odlišných termínov nijako neprekážalo vo vzájomnej komunikácii Čechov a Slovákov. Dalo by sa hovoriť o normalizácii vzťahov v týchto desaťročiach bez pejoratívnej konotácie tohto historického termínu a zároveň aj o hľadaní a reálnom dosiahnutí „optimálnej vzdialenosti“¹⁷⁴ medzi oboma jazykmi, čo možno interpretovať aj ako postupné etablovanie ich politickej aj kultúrnej koexistencie so zachovaním jedinečných črt. Terminologická práca sa na Slovensku realizovala individuálne i v rámci odborových iniciatív a komisií. Prehľad výsledkov tohto úsilia v podobe terminografických diel ponúka práca Matildy Hayekovej *Dejiny slovenských slovníkov 1946 – 1975*. Informácie o dielach z neskoršieho obdobia s krátkou anotáciou možno nájsť na Terminologickom portáli Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV.¹⁷⁵

V 80. rokoch 20. storočia sa možno stretnúť s konštatovaniami vedeckých pracovníkov JÚLŠ SAV, že slovenská terminológia nie je v potrebnej miere stabilizovaná a koordinovaná – poukazovali na jej nedostatočné ovládanie a používanie vo vedeckej literatúre, ale najmä pri tvorbe učebníc a vedecko-popularizačnej literatúry. Identifikovali pritom viacero problémov: predovšetkým nárast synonymie a variantnosti v terminológiách, neodôvodnené nahrádzanie zžitých domácich termínov anglicizmami, a tiež chýbajúce povedomie o dôležitosti kontinuálneho budovania terminológie a jej štandardizácie v jednotlivých odboroch. V snahe reagovať na tento stav vypracovali Ján Kačala, riaditeľ JÚLŠ SAV, a Ivan Masár, vedecko-technický pracovník ústavu, materiál s názvom *Rozvoj vedných odborov v SAV a starostlivosť o odbornú terminológiu*.¹⁷⁶ Túto ich iniciatívu Predsedníctvo SAV v roku 1988 odobrilo a rozhodlo sa zabezpečiť organizačné, materiálne aj personálne podmienky na splnenie zámeru vybudovať terminologickú banku, ktorá by bola hlavným nástrojom centralizácie a ustaľovania slovenskej terminológie v nasledujúcich rokoch. Prevratné politicko-spoločenské udalosti po roku 1989 však tieto snahy úplne zmrazili.

172 HORECKÝ, J. (1990), s. 261.

173 BUDOVÍČOVÁ, V.: Dvojazyková komunikácia v slovenčine a češtine. 1982, s. 57.

174 LIPOWSKI, J. (2005).

175 Dostupný na <https://terminologickyportal.sk/slovníky.html>.

176 Rozvoj vedných odborov v SAV a starostlivosť o odbornú terminológiu. 1989.

ZÁVER

S novou politicko-spoločenskou situáciou vstúpila slovenská terminológia a, prirodzene, i jazykoveda ako taká, do éry, v ktorej informačné technológie umožňujú tvoriť a využívať čoraz sofistikovanejšie nástroje a materiálové zdroje pre výskum jazyka. Na jednej strane predstavuje nový kvantitatívny a tiež korpusový prístup ku skúmaniu terminológie príklon ku kvantifikácii, na druhej strane otvára možnosti inovatívnym druhom kvalitatívneho výskumu a spresňovania zistení o povahe terminologických javov. Využitie metód a nástrojov počítačového spracovania jazyka poskytuje efektívnejšie postupy terminologickej práce a najmä ustaľovania terminológie, okrem iného prostredníctvom rozvoja automatickej detekcie potenciálnych termínov. Parafrázujúc práce o česko-slovenských jazykových a kultúrnych kontaktoch z pera Miry Nábělkovej¹⁷⁷ možno na záver konštatovať, že nástup informačných technológií a korpusovej lingvistiky do sféry terminologického výskumu predstavuje pokračovanie (úspešného) príbehu slovenskej terminológie.

POJMY A TERMÍNY

Slovná zásoba

Odborná slovná zásoba, resp. terminológia

Termín

Kvázitermín

Terminologický internacionalizmus

Výpožička

Bohemizmus

Termínotvorba

Neologizmus

Motivovanosť termínov

Historicko-politický kontext

Jazykové kontakty

Vplyvy na slovenskú terminológiu

Latinčina

Čeština

Česká terminológia

Nemčina

Predpisovná fáza jazyka

Spisovná fáza jazyka

Jazyková identita Slovákov

Ustaľovanie terminológie

Terminologická práca

Terminologická komisia

Glosár

Slovník

Unifikácia, koordinácia terminológie a systematizácia terminológie

Matica slovenská

Vedecký odbor

Jazykovedný odbor

Časopis Slovenská reč

UK

Učená spoločnosť Šafárikova (USŠ)

SAVU

SAV

Ústav slovenského jazyka SAV/JÚLŠ SAV

PRAMENE

- BARTOLOMEIDES, Ladislav (1798): *Ladislawa Bartolomeidesa Geograffia aneb Wypsánj Okrs-sku Zemského a ssesti Mappami vlastnj Rukau gehu wyrytými*. Wytisštěn w Báňské Bistři-cy: u Jana Sstefánjho, priv. Knihtlačitele 1798. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/-uuid:ea71a995-55d6-44bd-ae77-f0eca9ec5990?page=uuid:e6f984f1-6b11-4034-bed1-1cfe4a-cb2424> [cit. 11. marca 2025].
- BERNOLÁK, Antoninus (1825): *Slowár Slowenský Češko-Latínsko-Ňemecko-Uherský seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum*. Buda: Reg. Univers. Hungaricae 1825. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/ber nolak/> [cit. 11. marca 2025].
- BERNOLÁK, Antonio (1791): *Slavicae Nomenclaturae diversarum Rerum latin, hungarice, et germanice redditae*. In: BERNOLÁK, Antonio: *Etymologia vocum slavicarum*. Tyrnaviae: Typis Wenceslai Jelinek 1791, s. 102–160. Dostupné na <https://vyber.knihydominikani.sk/stiahnut/katolicke/b/ber/ber nolakanton/etymologia/etymologia.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- ČULEN, Martin (1866): *Počtoveda čili Arithmetika pre I. II. a III. triedu nižšieho gymnasia, pre nižšie reálky a obecný život*. V Skalici: Tlačou Fr. X. Škarnycla Synov 1866. Dostupné na <https://vyber.knihydominikani.sk/stiahnut/katolicke/c/cul/culenmartin/poctoveda/pocto-veda.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- FAJNOR, Vladimír – ZÁTURECKÝ, Adolf (1921): *Právnícký terminologický slovník: I. časť: maďarsko-slovenská*. Bratislava: Právnícká jednota na Slovensku 1921.
- FAJNOR, Vladimír – ZÁTURECKÝ, Adolf (1923): *Právnícký terminologický slovník: II. časť: slovensko-maďarská*. Bratislava: Právnícká jednota na Slovensku 1923.
- FERIANC, Oskár (1942): *Slovenské ornitologické názvoslovie, s obrázkovým kľúčom pre určovanie slovenského vtáctva*. Turčiansky Sv. Martin: MS 1942.
- FUTÁK, Ján (1936): *Náčrt geobotanických pomerov Kremnických hôr*. Rukopis 1936.
- FUTÁK, Ján (1943): *Kremnické hory, štúdia geobotanicko-floristická*. Turčiansky Sv. Martin: MS 1943.
- GROSSINGER, Joann Bapt. [Ján Kristián] (1793–1797): *Universa historia physica regni Hungariae, secundum tria naturae regna digesta*. Posonii et Comaromii: Sumptibus & Typis Simonis

- Petri Weber 1793–1797. Dostupné na https://wiki.uibk.ac.at/noscemus/Universa_historia_physica_regni_Hungariae [cit. 11. marca 2025].
- HADBAVNÝ, Romuald (1763): *Syllabus Dictionarii Latino-Slavonicus*. Rukopis. 1763.
- HALAŠA, Pavel (1926): *Lekársky slovník: (Návrh lekársko-lekárnického názvoslovia)*. Turčiansky Sv. Martin: KÚS 1926.
- HEILL, Georgius (1760): *Trifolium sanitatis medicum aneb o zdrawj zpráva lekarska*. Rukopis. 1760. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:2ddcfa46-0667-4670-bcf6-1a5a69f03206?page=uuid:bdf04a90-73b4-47d6-9d0e-6f6f0fb55005> [cit. 11. marca 2025]. Pozri aj *Trifolium Sanitatis Medicum aneb o zdraví Zpráva lekárska*. Ed. Marie MAJTÁNOVÁ. Bratislava: Tatran 1987.
- JEDLIČKA, Alois (1977, 1979): *Slovník slovanské lingvistické terminologie: I., II.* Praha: Academia 1977 a 1979.
- Juridisch-Politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs: DeutschBöhmische Separat* (1850). Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1850, s. III. Dostupné na <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/79> [cit. 11. marca 2025].
- KMEŤ, Andrej (1975): *Hospodár na Slovensku*. Turčiansky Sv. Martin: MS 1875.
- LOOS, Josef (1871): *Slovník slowenskej, maďarskej a nemeckej reči = A Német, Magyar és tót nyelv szótára = Wörterbuch der deutschen, ungarischen und slowakischen Sprache: Diel slowensko-maďarsko-nemecký: III. Diel slowensko-maďarsko-nemecký*. Pešť: W. Lauffer 1871.
- LEDÉNYI, Július (1935): *Nomina anatomica*. Turčiansky Sv. Martin: MS 1935.
- Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy* (1853). Od komise k ustanovení vedeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy. Praha: Kalvetské knihkupectví 1853. Dostupné na https://books.google.sk/books?id=AdphAAAAcAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [cit. 11. marca 2025].
- POLÁKOVIČ, Anton (1920): *Lekársky slovník: I. diel: Maďarsko-slovenský, II. diel: Slovensko-maďarský*. Brno: Tlačou občianskej kníhtlačiarne 1920.
- Pravidlá slovenského pravopisu* (1931). Praha: MS 1931. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/psp1931/> [cit. 11. marca 2025].
- REUSS, Gustáv (1853): *Května Slovenska, čili Opis všech jevnosnubných na Slovensku divorostaučích a mnohých zahradních zrostlin podlé saustavy De Candolle-ovy*. V B. Štávnici: Tiskem Františka Lorbera 1853.
- SEVERINI, Ján (1779): *Ioannis Seuerini Tentamen zoologiae Hungaricae, seu, Historiae animalium, quorum magnam partem alit Hungaria*. Posonii: Typis Franc. Augustini Patzko 1779.
- Slovník súčasného slovenského jazyka: A – Pn* (2006–2021). Eds. Klára BUZÁSSYOVÁ – Alexandra JAROŠOVÁ. Bratislava: VEDA 2006–2021. Dostupné aj na: <https://slovník.juls.savba.sk/> [cit. 11. marca 2025].
- Slovník slovenského jazyka: I. – V. (+ Doplnky)* (1959–1968). Ed. Štefan PECIAR. Bratislava: VSAV 1959–1968. Dostupný aj na: https://www.juls.savba.sk/ssj_peciar.html [cit. 11. marca 2025].
- STEIDELE, Rafael Jan (1778): *Zpráva O Kunsstu Babském*. Prel. Jan Cherney [Ján Černej]. W Pressporku: wytisštěna v Frantisska Augustýna Patzko 1778. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:073d3665-5d4b-4233-94b9-4a0cf9c849a9?page=uuid:02babe20-9218-4ca4-b343-08cc28603e59> [cit. 11. marca 2025].
- STODOLA, Emil – ZÁTURECKÝ, Adolf (1919): *Návrh slovenského právneho názvoslovia*. Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok 1919.
- ŠROBÁR, Vavro (1909): *Ludová zdravoveda*. Turčiansky Sv. Martin: KÚS 1909.
- Terminologický portál Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV*. Dostupný na: <https://terminologickyportal.sk/>

- TOMKA SZÁSZKY, Ioannes [TOMKA-SÁSKY, Ján] (1748): *Introductio in orbis hodierni geographiam ad adcuratissimas quasque calcographorum tabulas, methodo quantum eius fieri licuit facili, directoque ordine, adnexa simul naturalis atque civilis regnorum habitus descriptione*. Posonii: Litteris Francisci Antonii Royer Typographi 1748.
- TONSORIS, Iohannes [Ján] (1771): *Sana Consilia Medica aneb Zdravá radda lékařská*. Wytisštěna w Skalicy 1771. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:7da3afb2-1edd-40b0-8743-4de49ce50f4f?page=uuid:8906772a-6e92-44b0-bd7f-d6a704bf1303> [cit. 11. marca 2025].
- VIEST, Ivan (1919): *Maďarsko-nemecko-slovenský železničný slovník*. Turčiansky Sv. Martin: nákladom vlastným 1919.
- WAGNER, Jozef (1797): *Užitečne zbranjanj nekterych spisu, gak gsu wytahy aneb konti, licitacie, upsanj sluhuw, swedectwj, wyswečenj, kontrakty, dawky, instantie*. Wytisšteno w Banskeg Bis-tricy w impressy Jana Stefány 1797.
- WEBER, Ján (1645): *Amuletum: To gest: Zpráva krátká a potřebná o Moru, Yakýchby Prostředků náležitých y zdrawj y Nemocnj y čas Moru vžjwati měli*. Typis Leutschoviae: apud L[aurentium] B[rewerum] 1645. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:810b9764-4e40-454b-a5dc-5e157e1c181a?page=uuid:6f3d44e2-e484-4e9e-a463-7d40ddce1724> [cit. 11. marca 2025].
- ZÁTURECKÝ, Adolf et al. (1952): *Právnícký terminologický slovník*. Bratislava: Nakladateľstvo SAVU 1952.
- ZOCH, Ivan Branislav (1868): Slovar vedeckého slovenského názvoslovía. In: *Letopis Matice slovenskej*, 5 1868, zv. 1, s. 14–24, a zv. 2, s. 99–109. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:a4f4732d-94c3-43c5-b276-8e71ba163c6b?page=uuid:55df18d8-eaea-4c8d-87c8-b65d2fecac92> [cit. 11. marca 2025].
- ZOCH, Ivan Branislav (1873): *Krátky návod k vyučovaniu v telocviku hlavne pre národné školy*. V. Revúca: nákladom pôvodcovým 1873. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:-01f2cc6f-fd2f-4a38-8728-0d9d954de262?page=uuid:70c1d751-bc32-4ec5-b390-825907a4c61f> [cit. 11. marca 2025].
- ZOCH, Ivan Branislav (1869–1879): *Physika čili Silozpyt pre slovenské gymnásia, reálky a domáco poučenie: Sošit 1–4*. V Skalici: Tlačou Synov Fr. X. Škarnicla 1869–1870. Dostupné na <https://nivam.sk/kniznica/digitalna-kniznica/ucebnice/> [cit. 11. marca 2025].
- ZOCH, Ivan Branislav (1973): *Počiatky názornej merby pre nižšie gymnasium a semeniská*. Turčiansky Sv. Martin: KÚS 1873. Dostupné na <https://nivam.sk/kniznica/digitalna-kniznica/ucebnice/> [cit. 11. marca 2025].

LITERATÚRA

- BARTEK, Henrich (1935/36): Naše ciele a úlohy. In: *SR*, 4, 1935/36, č. 1, s. 1–4. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1935-36/1/sr1935-36-1-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- BĚLIČ, Jaromír (1962): Za upevňování kontaktů mezi češtinou a slovenštinou na poli terminologie. In: *Československý terminologický časopis*, 1, 1962, č. 1, s. 1–6. Dostupné na https://terminologickyportal.sk/pdf/csterm/1962/1/1962-1_lo.pdf [cit. 11. marca 2025].
- BLANÁR, Vincent (1963): K terminológii v matičných rokoch. In: *Československý terminologický časopis*, 2, 1963, č. 5, s. 257–274. Dostupné na https://terminologickyportal.sk/pdf/csterm/1963/5/1963-5_lo.pdf [cit. 11. marca 2025].
- BUDOVIČOVÁ, Viera (1982): Dvojazyková komunikácia v slovenčine a češtine. In: MISTRÍK,

- Jozef (ed.): *Studia Academica Slovaca* 18. Bratislava: Alfa, 1982, s. 49–64. Dostupné na https://zborniky.e-slovak.sk/SAS_11_1982.o.pdf [cit. 11. marca 2025].
- CZAMBEL, Samuel (1892): Jazykovedné drobnosti: K názvosloviu. In: *SP*, 12, 1892, sošit 2, s. 114–117. Dostupné na http://www.columbia.edu/cu/lweb/digital/collections/cul/texts/-ldpd_7090151_012/pages/ldpd_7090151_012_00000009.html?toggle=image&menu=maximize&top=&left= [cit. 11. marca 2025].
- DUDOK, Miroslav (2001): K dvojstému výročiu narodenia jazykovedca Michala Godru (24. 1. 1801 – 1. 3. 1874). In: *SR*, 66, 2001, č. 1, s. 5–13. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/-ediela/sr/2001/1/sr2001_1.pdf [cit. 11. marca 2025].
- DUJČÍKOVÁ, Viera (1955): Návrh Michala Godru na jazykovednú terminológiu. In: *Slovenské odborné názvoslovie*, 3, 1955, č. 11, s. 321–324. Dostupné na https://terminologickyportal.sk/pdf/son/1955/SON_1955_11.pdf [cit. 11. marca 2025].
- DUJČÍKOVÁ, Viera (1957): Pramene Bernolákovej gramatickej terminológie. In: *Slovenské odborné názvoslovie*, 5, 1957, č. 3, s. 65–68. Dostupné na https://terminologickyportal.sk/pdf/son/1957/SON_1957_03.pdf [cit. 11. marca 2025].
- FLOREK, Pavol (1933/34): Dnešný stav slovenského názvoslovía zemepisného. In: *SR*, 2, 1933/1934, č. 6, s. 191–192. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1933-34/6/sr1933-34-6-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- FLOREK, Pavol (1934/35): O vývine a povahe slovenskej terminológie vedeckej, najmä zemepisnej. In: *SR*, 3, 1934/1935, č. 4, s. 98–106. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1934-35/4/3-4-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- FRANKOVÁ, Libuša (2007): Osvetové a ľudovýchovné snahy slovenských vzdelancov v období národného obrozenia (1780 – 1848). In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2007, č. 2, s. 148–169. Dostupné na http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_2_2007.pdf [cit. 11. marca 2025].
- FUNDÁREK, Jozef (1935/36): Predložky do a za v právnickej terminológii. In: *SR*, 4, 1935/1936, č. 4–5 s. 109–111. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1935-36/4-5/sr1935-36-4-5-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- GEGUŠ, Ivan a kol. (1980): *Inventár príspevkov do časopisov vedeckých odborov Matice slovenskej*. Martin: MS 1980. Dostupné na http://matica.sk/wp-content/uploads/2019/05/Inventar_Prispevkov_-_do_casopisov_-_vedeck%C3%BDch_-_odborov_-_Maticy_-_slovenskej.pdf [cit. 11. marca 2025].
- GODRA, Michal (1851): Priňesok ku slovensko-vedeckému názvosloviu. In: *Slovenské pohľady na vedy, umenia a literatúru*, 2. diel, 1851, 3. zv., s. 95–103; 4. zv., s. 115–121. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:25f7fc11-5a7d-4027-8957-a9e271d63677?page=uuid:2f6e2dbc-7221-4611-8b56-b0dce026fc74> [cit. 11. marca 2025].
- GODRA, Michal (1866): Náznačiny k názvosloviu do mluvnice slovenskej patriacemu. In: *Sokol*, 5, 1866, č. 6, 226–229, č. 7, 267–271, č. 9, 351–357. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/periodical/uuid:a3c8f993-e4a6-485b-9e0e-6eed9301bd39> [cit. 11. marca 2025].
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína (1962): K charakteristike slovnej zásoby a terminológie u Bernoláka. In: *Československý terminologický časopis*, 1, 1962, č. 6, s. 321–331. Dostupné na https://terminologickyportal.sk/pdf/csterm/1962/6/1962-6_lo.pdf [cit. 11. marca 2025].
- HAYEKOVÁ, Matilda (1992): *Dejiny slovenských slovníkov 1946 – 1975*. Bratislava: Univerzita Komenského 1992.
- HOLLÝ, Karol (2013): *Veda a slovenské národné hnutie*. Bratislava: Historický ústav SAV 2013. Dostupné na http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/holly_veda_a_slovenske_narodne_hnutie_0.pdf [cit. 11. marca 2025].

- HORÁK, Gejza (1960): Jazyková kultúra od roku 1945. In: SR, 25, 1960, č. 6, s. 321–338. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1960/6/sr1960-6-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- HORECKÝ, Ján (1954): Zpráva o činnosti terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAV. In: *Slovenské odborné názvoslovie*, 2, 1954, č. 5, s. 159–160. Dostupné na https://terminologickyportal.sk/pdf/son/1954/SON_1954_05.pdf [cit. 11. marca 2025].
- HORECKÝ, Ján (1954): Vzťahy medzi slovenskou a českou terminológiou. In: *Slovenské odborné názvoslovie*, 2, 1954, č. 9, s. 257–261. Dostupné na <https://terminologickyportal.sk/son.-html#id=20> [cit. 11. marca 2025].
- HORECKÝ, Ján (1956): *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/ediela/zaklady_slovenskej_terminologie/zaklady_slovenskej_terminologie.pdf [cit. 11. marca 2025].
- HORECKÝ, Ján (1960): Pätnásť rokov slovenskej terminológie. In: SR, 25, 1960, č. 4–5, s. 254–270. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1960/4-5/sr1960-4-5-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- HORECKÝ, Ján (1990): Jazyková politika v r. 1948 – 1988. In: *Kultúra slova*, 24, 1990, č. 8, s. 259–265. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1991/8/ks1991-8-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- HORECKÝ, Ján (1991): Svedectvo Jána Smreka o slovenčine. In: *Kultúra slova*, 25, 1991, č. 2, s. 42–46. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1991/2/ks1991-2-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- HRABOVSKÝ, Michal (2023): Revízia morfolologickej terminológie, 4: Termíny pre pokryv a odevné rastlín. In: *Bulletin Slovenskej botanickej spoločnosti*, 45, 2023, č. 1, s. 37–50. Dostupné na http://sbs.sav.sk/SBS1/bulletins/docs/bulletin45_1/BSBS-2023-1-Hrabovsky.pdf [cit. 11. marca 2025].
- HUČKO, Ján (2018): *Učená spoločnosť Šafárikova 1927 – 1939 (1944)*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova 2018. Dostupné na http://archiv.sav.sk/inventare/data/fond_1.pdf [cit. 11. marca 2025].
- CHORVÁT, Peter (2011): Dejiny slovenskej vojenskej terminológie. In: *Vojenská história*, 15, 2011, č. 1, s. 33–54. Dostupné na <https://www.vhu.sk/data/att/276/18912.7f6f19.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- Chýrnik (1871). In: *Národné noviny*, 2, 1871, č. 154, s. [4]. Dostupné na <https://www.digitalnik-nihovna.cz/nkp/view/uuid:1862fdc0-9ba6-11dd-aa1c-000bdb925259?page=uuid:d58e9040-b602-11e8-9480-5ef3fc9ae867> [cit. 11. marca 2025].
- JÓNA, Eugen (1966): K začiatkom štúrovskej terminológie. In: *Československý terminologický časopis*, 5, 1966, č. 5, s. 257–269. Dostupné na https://terminologickyportal.sk/pdf/-csterm/1966/5/1966-5_lo.pdf [cit. 11. marca 2025].
- JÓNA, Eugen (1980): Slovákistické spolky a spoločnosti. In: MISTRÍK, Jozef (ed.): *Studia Academica Slovaca* 9. Bratislava: Alfa 1980, s. 145–162. Dostupné na https://zborniky.e-slovak.sk/SAS_9_1980.o.pdf [cit. 11. marca 2025].
- KAČALA, Ján (2006): Štyridsať rokov od prelomovej jazykovednej konferencie. In: *Kultúra slova*, 40, 2006, č. 6, s. 321–325. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2006/6/ks-2006-6.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- KAČALA, Ján (2010): *Spisovná slovenčina v 20. storočí*. Bratislava: VEDA 2010.
- KARABOVÁ, Katarína (2021): Vernakulárny charakter lexikografických súčastí po latinsky písaných diel slovenskej proveniencie v 18. storočí. In: *Slavica Slovaca*, 56, 2021, č. 2, s. 182–190. Dostupné na <https://www.sav.sk/journals/uploads/11151446KARABOV%C3%81.pdf> [cit. 11. marca 2025].

- KOPECKÁ, Martina – LALIKOVÁ, Tatiana – ONDREJKOVÁ, Renáta – VALENTOVÁ, Iveta – SKLADANÁ, Jana (2011): *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch*. Bratislava: VEDA 2011. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/attachments/pub_starsia_slovenska_lexika/starsia.pdf [cit. 11. marca 2025].
- KOTULIČ, Izidor (1982): Z predberňolákovskej slovenskej jazykovednej terminológie. In: PECIAR, Štefan (ed.): *Jazykovedné štúdie: 17: Z dejín slovenskej lexiky*. Bratislava: VEDA 1982, s. 93–118.
- KOVÁČ, Dušan – HUDEK, Adam (eds.) a kol. (2023): *Dejiny Slovenskej akadémie vied*. Bratislava: VEDA 2023.
- KRÁLÍK, Lukáš (2022): Publikace právních předpisů pro slovenské prostředí před rokem 1918. In: *Historický časopis*, 70, 2022, č. 1, s. 53–88. Dostupné na <https://www.historickycasopis.sk/12022/kralik-lukas-publication-of-law-in-slovak-legal-culture-before-1918.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- KRASNOVSKÁ, Elena (1985): Administratívno-právna terminológia v predberňolákovskej slovenčine na konci 18. stor. In: *SR*, 50, 1985, č. 6, s. 340–351. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1985/6/sr1985-6-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- KUCHAR, Rudolf (1987): Administratívno-právna terminológia v predpisovnom období a jej spracovanie v Bernolákovom Slovári. In: *SR*, 52, 1987, č. 5, s. 289–295. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1987/5/sr1987-5-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- KUCHAR, Rudolf (1992): Vývin slovenskej právnej terminológie v európskom kontexte. In: *Slavica Slovaca*, 27, 1992, č. 2, s. 158–167.
- LEVICKÁ, Jana (2019): Slovenská terminológia v kontexte jazykovo-spoločenskej situácie 60. rokov 20. storočia. In: LEVICKÁ, Jana – ZUMRÍK, Miroslav (eds.): *Človek a jeho jazyk 4. Terminologické inšpirácie profesora Jána Horeckého*. Bratislava: VEDA 2019, s. 23–42. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/attachments/clovek/caj_4.pdf [cit. 11. marca 2025].
- LEVICKÁ, Jana (2022): Terminologická kultúra J. Horeckého v kontexte Téz o slovenčine. In: CHOCHOLOVÁ, Bronislava (ed.): *Človek a jeho jazyk 5. Povaha jazyka a jej poznávanie*. Bratislava: VEDA 2022, s. 137–155.
- LEVICKÁ, Jana (2022): Terminologické výskumy v časopise Slovenská reč. In: *SR*, 87, 2022, č. 3, s. 220–249. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2022/3/sr-22-3.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- LEVICKÁ, Jana (2023): Sondy do ušľachovania slovenskej právnej terminológie v 19. storočí. In: *Historia et theoria iuris*, 15, 2023, Supplementum, s. 67–77. Dostupné na: https://www.flaw.uniba.sk/fileadmin/praf/HTI_2023_Supplementum_Levicka.pdf [cit. 11. marca 2025].
- LIPOWSKI, Jaroslav (2005): *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2005.
- LOMENČÍK, Július (2021): Jazykovedný odbor Matice slovenskej a slovenská slovákistika v prvých poprevratových rokoch (1920 – 1930). In: *Slavica Slovaca*, 56, 2021, č. 1, s. 90–104.
- MACHEK, Václav (1968): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd 1968. Cit. podľa: KOPECKÁ, Martina – LALIKOVÁ, Tatiana – ONDREJKOVÁ, Renáta – VALENTOVÁ, Iveta – SKLADANÁ, Jana: *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch*. Bratislava: VEDA 2011.
- MAJTÁNOVÁ, Marie (1965): Názvy cudzokrajných drog rastlinného pôvodu v oravskom lekárskom rukopise z roku 1760. In: *Československý terminologický časopis*, 4, 1965, č. 2, s. 93–101. Dostupné na <https://terminologickyportal.sk/csterm.html#id=19> [cit. 11. marca 2025].
- MAJTÁNOVÁ, Marie (1966): Z vývinu slovenskej botanickej terminológie. In: *Československý*

- terminologický časopis*, 5, 1966, č. 4, s. 242–247. Dostupné na https://terminologicky-portal.sk/pdf/csterm/1966/4/1966-4_lo.pdf [cit. 11. marca 2025].
- MAJTÁNOVÁ, Marie (1983): Z problematiky súčasného a historického slovenského botanického názvoslovía. In: PECIAR, Štefan (ed.): *Jazykovedné štúdie: 17: Z dejín slovenskej lexiky*. Bratislava, VEDA 1983, s. 69–78.
- MASÁR, Ivan (1968): Slovenské odborné názvoslovie v r. 1919 – 1968. In: *SR*, 33, 1968, č. 6, s. 331–340. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1968/6/sr1968-6-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- MAŠKOVÁ, Marta (1954): Z činnosti terminologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka. In: *SR*, 19, 1954, č. 8, s. 266–268. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1954/8/sr-1954-8-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- MOROVICS, Miroslav Tibor (2009): Ivan Branislav Zoch a jeho Slovár vedeckého slovenského názvoslovía. In: HRONČEK, Pavel – KAZANSKÝ, Rastislav – MALINIÁK, Pavol – MIČKO, Peter (eds.): *Z dejín vedy a techniky stredoslovenského regiónu*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici 2009, s. 76–83.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira (2008): *Slovenčina a čeština v kontakte: Pokračovanie príbehu*. Bratislava: VEDA 2008.
- NOVÁK, Ľudovít (1935): *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Martin: MS 1935.
- NOVÁK, Ľudovít (1982): Čeština na Slovensku v predpisovnom období. In: MISTRÍK, Jozef (ed.): *Studia Academica Slovaca 11*. Bratislava: Alfa, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry 1982, s. 377–393. Dostupné na https://zborniky.e-slovak.sk/SAS_11_1982.o.pdf [cit. 11. marca 2025].
- OKTAVEC, František (1946): O vojenskej terminológii slovenskej a českej. In: *SR*, 12, 1946, č. 1–2, s. 39–42. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1946/1-2/sr1946-1-2-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- ONDREJOVIČ, Slavomír (2001): Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., a jeho dielo. In: ONDREJOVIČ, Slavomír (ed.): *Človek a jeho Jazyk: 2: Jazyk ako pamäť kultúry: Výber z lingvistického diela profesora Jána Horeckého*. Bratislava: VEDA 2001, s. 9–13.
- PAULINY, Eugen (1972): Staršie dejiny spisovnej slovenčiny. In: MISTRÍK, Jozef (ed.): *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava: Ústav školských informácií 1972, s. 137–149. Dostupné na https://zborniky.e-slovak.sk/SAS_1_1972.o.pdf [cit. 11. marca 2025].
- PAULINY, Eugen (1983): *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.
- PETIOKY, Viktor (1995): Německo-český slovník právní terminologie z roku 1850. In: *Slovo a slovesnost*, 56, 1995, č. 1, s. 55–59. Dostupné na <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3615> [cit. 11. marca 2025].
- PORÁK, Jaroslav (1974): Starší česká lingvistická terminologie. In: *Acta Universitatis Carolinae: Philologica 3–4: Slavica Pragensia: XVII*. Praha: Universita Karlova 1974, 136–147.
- PRIKRYL, Ľubomír Viliam (1980): Vyučovanie zemepisu a tvorba učebníc v Uhorsku so zreteľom na Slovensko do počiatkov 19. storočia. In: *Geografický časopis*, 32, 1980, č. 1, s. 28–43. Dostupné na https://www.sav.sk/journals/uploads/06141205GC_1980_1_2_Prikryl.pdf [cit. 11. marca 2025].
- RICZIOVÁ, Beata (2013): Vplyv latinčiny a gréčtiny na pomenovania chorôb v predpisovnom období vývinu slovenčiny. In: *Graeco-Latina Brunensia*, 18, 2013, č. 2, s. 97–108. Dostupné na <https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/128936.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- Rozvoj vedných odborov v SAV a starostlivosť o odbornú terminológiu (1989). In: *Kultúra slova*,

- 23, 1989, č. 5, s. 129–132. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1989/5/ks1989-5.lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- RUŽIČKA, Jozef (1967): Na cestu o kultúre reči. In: *Kultúra slova*, 1, 1967, č. 1, s. 3–8. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1967/1/ks1967-1.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- RUŽIČKA, Jozef (1967): Tézy o slovenčine. In: *Kultúra slova*, 1967, č. 2, s. 33–41. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1967/2/ks1967-2.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- RUŽIČKA, Jozef (1969): Spisovná slovenčina v období 1918 – 1968. In: *SR*, 34, 1969, s. 65–75. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1969/2/sr1969-2-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- RUŽIČKA, Jozef (1973): Základné črty rozvoja spisovnej slovenčiny v 20. storočí. In: MISTRÍK, Jozef (ed.): *Studia Academica Slovaca* 2. Bratislava: Ústav školských informácií 1973, s. 301–315. Dostupné na https://zborniky.e-slovak.sk/SAS_2_1973.o.pdf [cit. 11. marca 2025].
- RYCHLÍK, Jan (2015): *Česi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha: Vyděšhrad 2015.
- SLEZÁKOVÁ, Miroslava (2022): Martin Čulen a prvá stredoškolská učebnica matematiky v slovenskom jazyku. In: *Historicko-pedagogické fórum*, 2022, č. 1–2, s. 25–33. Dostupné na <https://msap.sk/uploads/hpf/HPF%202022%201-2.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- SOBOCKÁ, Jaroslava – ŠARAPATKA, Bořivoj a kol. (2018): *100 rokov spoločnej histórie českej a slovenskej pedológie*. Bratislava: Národné poľnohospodárske a potravinárske centrum – Výskumný ústav pôdoznalectva a ochrany pôdy 2018. Dostupné na https://pedologie.czu.cz/dokumenty/100_let_%C4%8Desk%C3%A9_a_slovensk%C3%A9_pedologie.pdf [cit. 11. marca 2025].
- ŠTÚR, Ľudovít (1948): *Ohlas o slovenských Národných Novinách a Orlovi Tatránskom*. V Prešporku, 1948 dna 15. lipňa (Junia).
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan – ONDREJOVIČ, Slavomír (2003): Prvé pokusy o slovenskú lekársku a lekárnickú terminológiu. In: *SR*, 68, 2003, č. 4, s. 193–206. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2003/4/sr2003_4.pdf [cit. 11. marca 2025].
- TÓTH, Sándor János (2015): Nemecká, česká (slovenská) a maďarská verzia Weberovho Amuleta (1644 – 1645) v jazykovom porovnaní. In: BALLEKOVÁ, Katarína – KRÁLIK, Ľubor – MÚČSKOVÁ, Gabriela (eds.): *Prirodzený vývin jazyka a jazykové kontakty: Jazykovedné štúdie XXXII*. Bratislava: VEDA 2015, s. 521–528.
- Ustálenie slovenskej terminológie anatomickej (1937). In: *Bratislava*, 11, 1937, s. 438–441.
- VALENTOVÁ, Iveta (2011): Žánrové a štýlové členenie bohemizmov v predpisovnom období slovenčiny. In: *SR*, 76, 2011, č. 3, s. 65–75. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2011/3/sr2011-3.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- VALKOVIČOVÁ, Gizela (1977): *Kodifikačné snahy S. Czambela pri ustaľovaní slovenskej právnej terminológie*. Dizertačná práca. Nitra, Bratislava: JÚLEŠ SAV 1977.
- VALKOVIČOVÁ, Gizela (1981): Kodifikačné snahy S. Czambela pri ustaľovaní slovenskej právnej terminológie. In: *SR*, 46, 1981, č. 1, s. 28–36. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1981/1/sr1981-1-lq.pdf> [cit. 11. marca 2025].
- ZOCH, Ivan Branislav (1865): Dačo o tvorení a užívaní slov vo vedách prírodných. In: *Slovesnosť*, 3, 1865, č. 19, s. 310–313.

TEÓRIA V PRAXI

PREKLADY FRANCÚZSKYCH LITERÁRNOVEDNÝCH TEXTOV A PROBLÉMY TERMINOLÓGIE

Jana Truhlářová

ÚVOD

Vieme, že nové spôsoby uvažovania v spoločenských a humanitných vedách vo Francúzsku nazývané neskôr aj „**nová kritika**“ (*nouvelle critique*) alebo „**teoretické dobrodružstvo**“ (*aventure théorique*) 60. – 70. rokov 20. storočia spôsobili doslova revolúciu v literárnom a filozofickom myslení a mali zásadný vplyv na interpretáciu kultúry vo väčšine západoeurópskych krajín aj v Spojených štátoch amerických.

Texty francúzskej literárnej teórie, kritiky (Roland Barthes, Gérard Genette, Paul Ricoeur a i.) a filozofie (Michel Foucault) sa postupne stávali vo Francúzsku a v krajinách západnej Európy nevyhnutnou výbavou literárnovedného vzdelania a vyučovania, v strednej Európe, najmä na Slovensku, sa však začali systematickejšie prekladať až od 90. rokov 20. storočia. Tieto texty, ktoré boli často zásadné a zohrávali dôležitú úlohu v kritickom literárnom aj filozofickom myslení poslednej tretiny 20. storočia síce náchádzali, ako sa teraz ukazuje, pomerne široký ohlas v časopisoch, univerzitných interpretáciách a iných „skrytých“ formách recepcie už aj koncom 60. rokov a potom aj v 80. rokoch 20. storočia¹, predsa sa však knižne prekladali a dostávali do širšieho povedomia s odstupom niekoľkých desaťročí, keď sa v krajine ich vzniku už začínali považovať za prekonané a ich autori, ak boli ešte nažive, prestávali zastávať striktné pozície a sústreďovali sa na všeobecnejšie, ba až protichodné problémy. Za všetky uveďme jeden príklad: štrukturalista a naratológ, jeden z hlavných predstaviteľov francúzskej novej kritiky² Tzvetan Todorov (1939 – 2017) sa vo svojich posledných prácach zasadzoval za kultúrnu angažovanosť literatúry, napr. v knihe *La littérature en péril* (Literatúra v ohrození, 2007), či vyjadril obavy o ohrozenú demokraciu v Európe: *Les ennemis intimes de la démocratie* (Blízki nepriatelia demokracie, 2012), čo znamenalo zásadný odklon od zacielenia na štruktúru, na text vo svojej imanencii a do istej miery aj popretie jeho predchádzajúcich názorov.

Otázka času však pri recipovaní textov francúzskej novej kritiky možno nebola až taká podstatná, dôležitejší bol kultúrny rozdiel a rozdiel v tradícii (literárnej, teoretickej

1 Blížšie pozri VAJDOVÁ, L.: Preklad z francúzskych „sciences sociales“ v slovenských časopisoch na prelome 20. a 21. storočia. 2020.

2 V texte používame názov *francúzska kritika* alebo *francúzska nová kritika*, tak ako s ním pracuje francúzske intelektuálne prostredie, hoci napr. v USA a anglosaskom svete je zaužívaný skôr názov *French Theory*, zahŕňajúci tak francúzskych literárnych teoretikov, ako aj ich amerických a iných pokračovateľov. Blížšie v podkapitole Teória – kritika – história.

a kritickej). Prejavuje sa už v slovníku – mnohé termíny boli a sú zrejme nepreložiteľné alebo aspoň nekompatibilné, pretože skutočnosti, ktoré označujú, sa myslia rôzne a existujúce pojmy majú často rôzne významové odtiene.

Akceptovať vďaka týmto textom či ich syntézam iné videnie javov týkajúcich sa literárnej teórie a kritiky si, samozrejme, vyžadovalo rozšírenie obzoru poznania, ale aj istú toleranciu voči „inému“, čo pomerne pomaly akceptovala predovšetkým akademická kritika (učebnice literatúry pre študentov, literárna história), u nás formovaná na iných princípoch – tradičnou poetikou a genealógiou a neskôr, v 60. rokoch 20. storočia, štrukturalizmom, ktorý však vychádzal najmä z ruského formalizmu a kladol veľký dôraz na verzológiu. Pri recepcii týchto textov vznikala teda otázka: po mnohých *kultúrnych obratoch*, ako sú prekladateľské, historické, biografické, fikčné a iné obraty, ktoré vzišli predovšetkým z anglosaského prostredia, keď sa literatúra prestávala reflektovať vo svojej imanencii, vo svojej textualite a začali sa (znovu) skúmať jej mnohé súvislosti, aký bol a vlastne ešte je impakt „klasickej“ francúzskej novej kritiky? A aké recepčné, kultúrne a terminologické problémy z tohto prenosu v priestore a čase v slovenskom prostredí vyplývajú? Na tieto a prípadné ďalšie otázky sa pokúsime odpovedať na nasledujúcich stranách.

Na začiatok stručne zhrnieme zásadné postuláty francúzskej novej kritiky bez nároku na úplnosť, potom sa pozrieme v krátkosti na jej slovenskú recepciu od 60. rokov 20. storočia dodnes a napokon sa zameriame na odlišnosti v chápaní literárnej vedy a teórie – teda na odlišné tradície literárnovedného výskumu v našom a francúzskom prostredí a z toho vyplývajúce terminologické a iné literárnoteoretické problémy.

FRANCÚZSKA NOVÁ KRITIKA – VŠEOBECNE

Nouvelle critique alebo *nouvelle critique française* – hnutie literárnej analýzy a kritiky – sa rozvinulo vo Francúzsku začiatkom 60. rokov 20. storočia, hoci niektoré zásadné práce, predovšetkým kniha *Le Degré zéro de l'écriture* (1953; *Nulý stupeň písania*, 1994) Rolanda Barthesa, vznikli už v 50. rokoch. Termín *nová kritika* označuje, často polemicky, súbor inovatívnych smerov, ktoré sa objavili v univerzitnej literárnej kritike po uverejnení krátkej eseje R. Barthesa *Sur Racine* (O Racinovi, 1963), v ktorej autor spochybnil základy tradičnej francúzskej univerzitnej literárnej histórie (Charles Augustin Sainte-Beuve, Gustave Lanson) ako hlavnej metódy interpretácie diel. Tá bola v tom čase ešte poznačená rezíduami pozitivizmu (lansonizmu) a k veľkým klasikom národnej literatúry, ktorých je Jean Racine – najvýznamnejší autor klasicistických tragédií 17. storočia – ukázkovým príkladom, často pristupovala s prílišnou zbožnosťou. Barthes vo svojej eseji analyzuje Racinovo dielo štrukturalisticky a psychoanalyticky, bez zohľadnenia autorovej intencie. Cieľom celého hnutia bolo v podstate „vytesniť“ či až „odstrániť“ literárnu históriu, resp. diachrónny aspekt zo skúmania literatúry alebo ju neskôr radikálne inovovať a nahradiť novými metódami interpretácie diel.³

3 Bližšie pozri napr. DOSSE, F.: *La saga des intellectuels français I -II: À l'épreuve de l'histoire 1944-1968; II: L'avenir en miettes 1968-1989*. 2018.

Predstavitelia novej kritiky sa inšpirovali viacerými disciplínami: štrukturalizmom (Roland Barthes, Claude Lévi-Strauss), lingvistikou (Roland Barthes, Gérard Genette, Julia Kristeva), sociológiou (Claude Lévi-Strauss), psychoanalytickými metódami (Gaston Bachelard, Julia Kristeva, Jean Starobinski), predovšetkým však zdôrazňovali textualitu v protiklade ku kontextualite.

Hnutie presadzovalo **autonómiu literárneho diela** vo vzťahu k vonkajším skutočnostiam: podľa neho dielo nemožno redukovať na vonkajšiu kauzalitu, čo bolo namierené predovšetkým proti pretrvávajúcej pozitivistickej kritike v akademickom prostredí, ani na pôsobenie udalostí a okolností, a najmä nie na zdôrazňovanie biografickej kauzality diela, v priamej polemike s tzv. biografickou metódou literárneho kritika 19. storočia Ch. A. Sainte-Beuva (1804 – 1869), ktorá bola stále pretrvávajúcim literárnohistorickým prístupom. Za tento aspekt sa najradikálnejšie zasadzoval R. Barthes, keď vyhlásil známu „smrť autora“ (*La Mort de l'Auteur*) roku 1968, v rovnomennej eseji⁴:

[...] obraz literatúry, ktorý možno nájsť v súčasnej kultúre, je tyransky sústredený na autora, jeho osobu, jeho históriu, jeho vkus, jeho vášne [...]. Autor akoby živil knihu, to znamená, že existuje pred ňou, myslí, trpí, žije pre ňu; je k svojmu dielu v rovnakom vzťahu ako otec k svojmu dieťaťu.[...] Je naopak potrebné vziať do úvahy, že len vďaka čitateľovi je každý text večne napísaný tu a teraz [...], zrod čitateľa sa musí zaplatiť smrťou Autora.⁵

Konflikt francúzskej novej kritiky s tradičnou interpretáciou literárnych diel nebol, samozrejme, v dejinách literárneho uvažovania nový, pred ňou sa o radikálnu obnovu literárnej teórie zasadzovali už v 20. rokoch 20. storočia výskumy ruských formalistov (Jurij Tyňanov, Viktor Šklovskij, Boris Ejchenbaum a i.) a vo Francúzsku ho do istej miery iniciovali už na začiatku 20. storočia kritické práce Marcela Prousta a Mauricea Blanchota. Ak by sme zašli ešte hlbšie do minulosti, našli by sme aj koncepcie Madame de Staël alebo osvietenca Saint-Évremonda...

Trochu zjednodušene by sme tézy novej kritiky mohli vnímať aj ako konflikt medzi zástancami literárneho výkladu ako hľadania *autorskej intencie* alebo inými slovami:

4 *La Mort de l'Auteur* je esej publikovaná pôvodne v angličtine s názvom *The Death of the Author* v newyorskom časopise Aspen Magazine č. 5/6 roku 1967, potom vo francúzštine v 5. čísle revue Mantéa, vydávanej v Marseille a blízkej literárnej revue Tel Quel. Článok bol následne zaradený do zbierky Barthesových esejí z rokov 1964 – 1980, vydané štyri roky po jeho smrti: *Le bruissement de la langue: Essais critiques IV* (Šum jazyka, 1984).

5 BARTHES, R.: *Le bruissement de la langue: Essais critiques IV*. 1984, s. 66. [[...] l'image de la littérature que l'on peut trouver dans la culture courante est tyranniquement centrée sur l'auteur, sa personne, son histoire, ses goûts ; ses passions [...] L'auteur est censé nourrir le livre c'est-à-dire qu'il existe avant lui, pense souffrir, vit pour lui ; il est avec son œuvre dans le même rapport d'antécédence qu'un père entretient avec son enfant. [...] Il faut considérer tout au contraire, que grâce au lecteur, tout texte est écrit éternellement ici et maintenant [...]. la naissance du lecteur doit se payer de la mort de l'Auteur.] (Ak nie je uvedené inak, úryvky z textov francúzskej novej kritiky preložila autorka.)

v texte máme hľadať, čo *chcel autor povedať* („stará kritika“), a prívržencami literárneho výkladu ako opisu významov diela, inými slovami: *v texte máme hľadať to, čo hovorí* nezávisle od zámerov autora (nová kritika).

K najvýznamnejším predstaviteľom francúzskej novej kritiky patria:

Roland Barthes (1915 – 1980), literárny kritik a lingvista, teoretik štrukturálneho čítania literárnych textov. Požadoval, aby sa literárna veda zaobišla bez autora, a namiesto toho navrhoval analýzu diskurzu založenú na modeloch lingvistiky. Vo všetkých svojich početných textoch a esejach zostal stále verný svojmu pôvodnému projektu „bojovať proti moci inštitucionalizovaného jazyka“. ⁶ Je jedným z prvých a najvýraznejších predstaviteľov postštrukturalizmu a lingvistickej semiológie vo Francúzsku. Jedna z mnohých definícií syntetizuje jeho prácu nasledovne:

Barthes vo svojom diele spochybňuje históriu a literatúru, ako aj módu, reklamu, maľbu, fotografiu a divadlo [...], aby odhalil ich štruktúru a význam. Svojím veľmi originálnym prístupom úplne prevrátil literárnu a umeleckú kritiku, keď do centra každého pokusu o čítanie diela postavil subjekt. Barthesovský subjekt v sebe vždy spája tri roviny, a to rovinu *myslenia, predstavivosti a afektu*, ktoré ako jediné zaručujú kvalitu interpretácie a jej účinok pravdy.⁷

Gérard Genette (1930 – 2018), naratológ, esejista a literárny teoretik. Významne prispel k rozvoju naratológie. Hoci táto disciplína existovala už pred ním, práve Genette vypracoval terminológiu, ktorá sa stala univerzálnou na opis fungovania narácie. Okrem toho sú jeho práce o transtextualite/intertextualite dodnes základným odkazom v literárnej vede. Genettove klasifikácie sú dôsledne prepracované a jeho schopnosť typológie mu priniesla uznanie medzinárodných naratológov vrátane tých z anglosaských krajín. Bol zakladateľom a riaditeľom edície Poétique vo vydavateľstve Seuil.

Gaston Bachelard (1884 – 1962), filozof a esejista, predchodca francúzskej novej kritiky. Významne prispel k rozvoju nových metód interpretácie. Ako filozof sa venoval epistemológii (*Le Nouvel Esprit scientifique*, 1934; *Nový duch vedy*, 1981), je zakladateľom aj určitej „existenciálnej psychoanalýzy“ hmoty.

Claude Lévi-Strauss (1908 – 2009), francúzsky antropológ, profesor na Collège de France (1959). Ako prvý zaviedol štrukturálnu analýzu (vychádzajúcu z lingvistiky Ferdinanda de Saussura) do antropologického štúdia mýtov. Jeho metóda položila základy aj pre štrukturálnu analýzu literárnych textov.

6 DOSSE, F.: *La saga des intellectuels français: I: À l'épreuve de l'histoire 1944 – 1968*. 2018, s. 232.

7 LEONI-FIGINI, M.: Roland Barthes : Parcours pédagogique pour les enseignants. 2002. (Zvýř. podľa originálu.)

[À travers son œuvre, Barthes questionne l'histoire, la littérature, mais aussi la mode, la publicité, la peinture, la photographie, le théâtre [...] pour en mettre à nu la structure et le sens. Par son approche si originale, il a entièrement révolutionné la critique littéraire et artistique plaçant le sujet au centre de toute tentative de lecture d'une œuvre. Le sujet barthesien réunit toujours trois niveaux, celui de la pensée, de l'imagination, et de l'affect, les seuls qui garantissent la qualité de l'interprétation et son effet de vérité.]

Julia Kristeva (1941), lingvistka a psychoanalytička bulharského pôvodu. Definovala logiku literatúry na základe faktov z lingvistiky a psychoanalýzy, rozšírila aj pojem intertextuality.

Tzvetan Todorov (1939 – 2017), historik a kritik tiež bulharského pôvodu. Naratológ a štrukturalista, ako jeden z mála používal štrukturálnu analýzu a metódy novej kritiky v *diachrónnych* literárnych výskumoch (dejiny literatúry, vývin románu, dejiny žánrov). Ako prvý preložil a prezentoval vo francúzštine texty ruských formalistov pod názvom *Théorie de la littérature* (Teória literatúry, 1966).

Philippe Sollers (1936 – 2023), literárny kritik, ale najmä scenárista a románopisec. Podstatné je, že v roku 1960 založil časopis *Tel Quel* (1960 – 1982) vydávaný vydavateľstvom Le Seuil, kde väčšina literárnych teoretikov začínala publikovať, po ňom založil časopis *L'Infini* vydávaný vo vydavateľstve Gallimard.

Neskôr sa k francúzskej novej kritike pridala aj filozof Paul Ricoeur (1913 – 2005). Vychádzal z reflexie Husserlovho diela a venoval sa filozofii vôle, založil modernú hermeneutiku, filozofický výskum rozšíril o textovú, štrukturálnu analýzu literatúry.

Literárna kritika a filozofia

K najvýznamnejším filozofom úzko spolupracujúcim s predstaviteľmi novej kritiky patril, samozrejme, Michel Foucault (1926 – 1984), francúzsky filozof a profesor na Collège de France. V štrukturalistickej perspektíve vytvoril „archeológiu poznania“, t. j. odhaľovanie uceleného systému všetkých intelektuálnych operácií, ktoré tvoria aj zdanlivo neviditeľný základ kultúry daného obdobia.⁸ Spolu s R. Barthesom spôsobil v 60. rokoch revolúciu v kritickom myslení, najmä pokiaľ ide o tradičné dejiny ideí.

Medzi francúzskymi štrukturalistami a postštrukturalistami, ktorí vzišli z francúzskeho hnutia novej kritiky, sú aj viacerí kritici (Jean Starobinski), historici, dokonca medievalisti, ktorí presadzovali nové koncepty dejín ako dejiny mentalít, dejiny každodennosti a i. (Jacques Le Goff, Pierre Nora), filozofi (Jacques Derrida, Gilles Deleuze, François Lyotard, Emmanuel Lévinas), lingvisti (napr. Algirdas Julien Greimas), sociológovia (Pierre Bourdieu). Z nich mala na literárne myslenie od 80. rokov 20. storočia veľký vplyv najmä filozofia, predovšetkým Jacques Derrida (1930 – 2004) a jeho metóda dekonštrukcie, t. j. kritického čítania textu, ktoré analyzuje slovo a spochybňuje logocentrizmus ako jeden z hlavných atribútov západného myslenia.

Nová kritika a jej pokračovatelia

Medzi kritikov a teoretikov literatúry, takpovediac „druhú generáciu“ Barthesových žiakov, ktorí píšú od 80. – 90. rokov až dodnes, môžeme zaradiť teoretikov, ako sú Michael Riffaterre (1924 – 2006), lingvista a semiotik, Jacques Rancière (1940), politik a estetik, ktorý aplikoval postuláty novej kritiky na historické (diachrónne) myslenie,

8 DOSSE, F. (2018), s. 234.

podobne ako Tz. Todorov, a najmä Antoine Compagnon (1950), bývalý študent R. Barthesa a doktorand J. Kristevy, od roku 2022 dokonca člen Francúzskej akadémie. Compagnon okrem iného v roku 1998 napísal syntetickú prácu o teórii či teóriách literatúry, označovanú niekedy za „labutiú pieseň novej kritiky“, nazvanú *Démon teórie* (2006, *Le Démon de la théorie*), v ktorej zhrnul a prehodnotil „teoretické dobrodružstvo“ 20. storočia a najmä tri kľúčové desaťročia francúzskej novej kritiky (60. – 80. roky 20. storočia), rozoberá v nej väčšinu problémov, myšlienok a pojmov používaných západnou teóriou a kritikou a tiež s nimi polemizuje.

K pokračovateľom francúzskej novej kritiky čiastočne patrí aj od 80. rokov 20. storočia veľmi populárny sociológ Pierre Bourdieu (1930 – 2002), považovaný dnes za jedného z najvýznamnejších svetových sociológov 20. storočia, ako aj filozofky, teoretičky feministického hnutia Luce Irigaray (1930) a Hélène Cixous (1937). Zvyknú sa k nim priradovať aj viacerí myslitelia a mysliteľky, v USA ako Stanley Fish (1938), Richard Rorty (1931 – 2007), Judith Butler (1956) a mnohí ďalší a ďalšie...

Francúzska nová kritika v priestore a čase

Dnes sa teda texty francúzskej literárnej teórie a kritiky zo 60. a 70. rokov 20. storočia a jej autori (R. Barthes, G. Genette, P. Ricœur a ďalší) vo Francúzsku a v západnej Európe stali „klasikmi“. Okrem toho, že s nimi pracuje literárna veda, sú aj povinnou výbavou univerzitného vyučovania. Vieme napríklad, že naratologické výskumy G. Genetta (v jeho knihách *Figúry*) alebo Tz. Todorova sú už dnes priam „scholastickou“ metódou textovej analýzy pre vysokoškolských, ba dokonca aj stredoškolských študentov. Genettov termín *fokalizácia* (*vonkajšia alebo vnútorná*)⁹ alebo Ricœurovo *predporozumenie/prefigurácia, konfigurácia a refigurácia*¹⁰ sa stali súčasťou bežného školského slovníka.

Veľmi dobre sa k atmosfére „teoretického dobrodružstva“ novej kritiky a k jej neskoršiemu osudu vyjadril Antoine Compagnon v úvode svojej knihy *Démon teórie*:

Všetkých nás vtedy unášal mocný prúd. Obyraz literárneho výskumu, podporovaný teóriou, bol v tom čase podmanivý, presvedčivý, triumfujúci. Dnes je to už trochu iné. Teória sa inštitucionalizovala, zmenila sa na metódu, stala sa z nej bežná školská prax, ktorá je často rovnako umŕtvujúca ako rozbor textov, proti ktorým sa stavala s takou vervou. Zdá sa, že údelom každej teórie je stagnácia, len čo sa dostane do škôl. [...] Dnes nemožno uspieť na konkurze, ak kandidát neovláda do najmenších podrobností terminológiu naratológie. Ak nevie určiť, či je úryvok textu, ktorý má pred očami, „hetero-“ alebo „homodiegetický“, „singulatívny“ alebo „iteratívny“, či

9 Gérard Genette termín *focalisation interne/externe* po prvýkrát predstavil v zbierke svojich esejí *Figures II* (Paris: Seuil 1969).

10 *Préfiguration/mimésis I, configuration/mimésis II, réfiguration/mimésis III* sú termíny Paula Ricœur na označenie časových interakcií v historickom rozprávaní medzi textom a čitateľom v jeho trojzväzkovej knihe *Temps et récit I, II, III*. – RICŒUR, P. (1983, 1984, 1985).

má „internú“ alebo „externú“ fokalizáciu, nemá šancu uspieť, tak ako kedysi neuspel, keď nerozoznal anakolút od hypallagy a nepoznal dátum narodenia Montesquieua.¹¹

K tomu len malá poznámka na okraj: takýto bol zjavne názor mnohých francúzskych literárnych vedcov na začiatku 21. storočia. U nás v tom čase tieto termíny v širšej verejnosti takmer vôbec nerezonovali a vo vnútri slovenskej literárnej a jazykovednej komunity práve prebiehala vášnivá debata o podobe slova *focalisation* vytvoreného G. Genettom najmä medzi germanistami, keďže tento výraz v podobe *Fokussierung* už predtým prevzala nemecká recepčná estetika (Wolfgang Iser): časť odborníkov navrhovala podľa nemeckého vzoru slovo odvodené z latinčiny *fokusácia*, iná časť priamy preklad *ohnisko* a ešte ďalšie varianty, nakoniec sa presadilo slovo *fokalizácia*. A dnes, po dvadsiatich rokoch, už aj na našich vysokých školách platí to isté, čo sa uvádza v citáte vyššie: prvé, čo študent/ka o románe v seminárnej práci alebo na skúške povie, je, že má externú alebo internú fokalizáciu, a keď ho/ju požiadame o podrobnejšie vysvetlenie alebo opis vlastnými slovami – zostane bezradný/á. S „popularizáciou“ odborných literárnovedných termínov sa teda deje presne to, o čom píše A. Compagnon – vyprázdňujú sa, zostávajú len „učenou“ nádobou.

Vráťme sa však k francúzskej novej kritike a jej prekladom. Ak texty uvedených autorov – tým mám na mysli najmä knižné preklady – skutočne začína slovenská literárna teória recipovať až oveľa neskôr a mnohé v podstate až dnes, po mnohých *kultúrnych obratoch* v literárnom myslení, vzniká zvláštna situácia: tieto texty – alebo ich syntézy prichádzajú, často po prvýkrát, do iného kultúrneho priestoru a času spolu s oveľa novšími literárnovednými výskumami z rôznych svetových zdrojov, ktoré sú výsledkami neskorších *cultural turns*. Tieto kultúrne obraty, tematizované spočiatku najmä v anglo-americkom literárnom prostredí – ako interpretatívny, performatívny, reflexívny, historický, traduktologický, biografický, fikčný, priestorový obrat, postkoloniálne štúdiá, rodové štúdiá, postmodernizmus, transdisciplinárne výskumy a iné, ako ich vymedzuje Doris Bachmann-Medick v knihe *Cultural turns* (Kultúrne obraty, 2009)¹² –, majú v súčasnosti globálny vplyv na literárnokritické myslenie, a to nevynímajúc aj samotných bývalých štrukturalistov a postštrukturalistov. Ako upozorňuje aj Libuša Vajdová v štúdiu o časopiseckej recepcii francúzskej filozofie a novej kritiky¹³, mnoho francúzskych teoretikov a filozofov, ako M. Foucault a neskôr G. Deleuze a J. Derrida, získalo uznanie vo vlastnej krajine až po úspešnom pôsobení na amerických univerzitách koncom 80. rokov, kde zároveň prehodnotili niektoré svoje najradikálnejšie názory. Čím viac títo autori myšlienkovito dozrievali, tým pozornejšie reagovali práve na nové kultúrne obraty, ku ktorým dochádzalo v západnom myslení od 80. rokov 20. storočia a vďaka ktorým poklesol záujem o imanenciu literatúry, o jej textualitu, ale znovu sa študovali mimoliterárne a mimotextové súvislosti.

11 COMPAGNON, A.: *Démon teórie*. 2006, s. 10.

12 BACHMANN-MEDICK, D. (2009).

13 VAJDOVÁ, L. (2020), s. 106.

Vznikajúce preklady sa tak u nás ocitali spolu s novšími teóriami v čase, keď už aj samotní predstavitelia novej kritiky, ako napr. spomínaný Tz. Todorov, alebo ich pokračovatelia, ako A. Compagnon, začali niektoré svoje predchádzajúce názory prehodnocovať a venovať sa všeobecnejším či celkom protichodným problémom, ako sú práve otázky historického a politického kontextu, kultúrnej angažovanosti autora, hodnoty, etiky alebo politiky literatúry, pamäti a dejín, a od striktného zamerania na text sa vracajú späť k historickej a kultúrnej ukotvenosti, varujú pred profanáciou či koncom (francúzskej aj všeobecnej) kultúry, literatúry a demokracie. Príkladmi sú *Politique de la littérature* (Politika literatúry, 2007) Jacquesa Ranciéra, už spomenuté posledné knihy Tz. Todorova *La littérature en péril* (2007) a *Les ennemis intimes de la démocratie* (2012) či niekoľko nedávnych kníh A. Compagnona zameraných na etiku a hodnotový aspekt literatúry *La Littérature, pour quoi faire?* (Načo je literatúra?, 2007), *La vie derrière soi. Fins de la littérature* (Život za sebou. Konce literatúry, 2021), a najmä najnovšia s provokatívnym názvom *La littérature, ça paye!* (Literatúra sa oplatí!, 2024) na obranu literatúry a čítania pred ich vnímaním ako straty času a peňazí. K tomu, aký kredit mala literatúra v minulosti a ako je to dnes, autor na inom mieste hovorí:

Chcem tým povedať, že vtedy bola ešte literatúra a najmä teoretický pohľad na literatúru kráľovskou cestou pre pochopenie sveta. Pamätám sa, že som leto 1968 strávil čítaním *Hľadania strateného času* a hneď potom som si prečítal nádhernú knižku Gillesa Deleuza *Marcel Proust a znaky*. Znamená to, že vtedy musel filozof hovoriť o literatúre. Filozof, ktorý nehovoril o literatúre, nebol skutočným filozofom, no to platilo už od čias Bergsona či Sartra, vlastne už od Rousseaua a možno ešte skôr. Deleuze písal o Proustovi, ale aj o Kafkovi, Foucault písal o Russellovi a Borgesovi a Derrida o Jeanovi Genêtovi a mnohých iných.¹⁴

Ako sa teda toto všetko prejavuje na celkovom poli literárnej vedy? A aké problémy – recepcné, terminologické a iné s tým súvisia?

Najskôr sa pozrime, ako vyzerala recepcia tejto literatúry na Slovensku.

RECEPCIA FRANCÚZSKEJ LITERÁRNEJ TEÓRIE NA SLOVENSKU V ROKOCH 1960 – 1990

Samozrejme, viaceré texty francúzskej novej kritiky boli na Slovensku známe už v 60. a do polovice 70. rokov 20. storočia (z politických dôvodov menej v rokoch 1975 – 1989), a to najmä vďaka literárnym časopisom Slovenské pohľady a Revue svetovej literatúry a – prirodzene – aj vďaka českým prekladom, ktoré boli a sú oveľa početnejšie. V tom čase ešte nevychádzali kompletne knihy, iba úryvky, články či recenzie. Najmä línia Slovenských pohľadov sa v 60. rokoch priamo sústreďovala na teoretické otázky litera-

14 COMPAGNON, A.: *O démonovi teórie*. 2008, s. 3–12.

túry, pričom francúzske myslenie, najmä úvahy o románe, v nich predstavovali pravidelnú podstatnú zložku a v rokoch 1968 – 1970 sa pomerne pravidelne zmieňovali aj o novej kritike či uverejňovali polemiky s ňou. Nové trendy tak boli v relatívnej pozornosti. Najvýznamnejšími príspevkami boli preklady esejí R. Barthesa *Kritika a pravda* a *Čo je kritika?* (1967), ktoré vybral a preložil Dušan Slobodník, recenzie s ukážkami z knihy esejí filozofa Mauricea Merleau-Pontyho *Od Maussa k Lévi-Straussovi* (1970) vo výbere a preklade Michaely Jurovskej a viaceré štúdie a polemiky okolo francúzskeho štrukturalizmu, od francúzskych autorov, napríklad od Luciena Sebaga (*Marxizmus a štrukturalizmus*, 1968), ale aj od Václava Černého (*Náčrt filozofie kritiky*, 1968) a Jána Števčeka (*Prvá kritika francúzskeho štrukturalizmu*, 1969), ktoré nepochybne pôsobili na slovenské intelektuálne prostredie.

V úzkom kruhu odborníkov – literárnych vedcov, jazykovedcov a filozofov – sa mohli novými metódami inšpirovať najmä znalci francúzskeho jazyka alebo tí, ktorí čítali texty v nemeckom preklade: napríklad Nora Krausová už v 60. a 70. rokoch čiastočne prevzala Genettovu naratológiu a usilovala sa aplikovať aj iné francúzske naratologické koncepty vo svojich výskumoch o kategórii rozprávača, najmä v knihe *Rozprávač a románové kategórie* (1972); koncom 80. rokov sa Valér Mikula čiastočne inšpiroval epistemológiou a psychoanalytickým výkladom živlov G. Bachelarda vo svojich knihách *Hľadanie systému obraznosti* (1987) a *Od baroka k postmoderne* (1997).

Z knižných publikácií vyšiel v 60. – 80. rokoch jedine český preklad dvoch zásadných prác R. Barthesa *Nulový stupeň rukopisu* spolu so *Základmi sémiologie* (1967) v preklade Josefa Čermáka a Josefa Dubskeho, ktorý vlastne na dlhé obdobie sprístupňoval základné poznatky, podobne ako dve knihy C. Léviho-Straussa *Smutné tropy* (1966) a *Myšlení přírodních národů* (1971) v preklade Jiřího Pechara, a v slovenčine dve knihy G. Bachelarda *Psychoanalýza ohňa* (1970; *La Psychanalyse du feu*, 1938) v preklade Štefana Caltíka a Milana Ziga aj s jeho doslovom a neskôr *Nový duch vedy* (1981; *Le nouvel esprit scientifique*, 1934) v preklade Kristíny Korenej. Prelomovými slovenskými knižnými prekladmi boli zásadné filozofické dielo M. Foucaulta *Slová a veci* (2000; *Les Mots et les Choses*, 1987) v preklade Miroslava Marcelliho a tretia kniha G. Bachelarda *Poetika priestoru* (1990; *La poétique de l'espace*, 1957) v preklade Michala Bartka.

Veľký záujem o tento druh myslenia však určite stále bol aj v náročných normalizačných rokoch druhej polovice 70. a začiatku 80. rokov, ako to dokazovali aspoň sporadické zmienky v časopisoch *Filozofia*, *Slovenské pohľady*, *Slovenská literatúra*, najmä v podobe článkov venovaných štrukturalizmu vo filozofii aj literárnej teórii, ale aj výskumy literárnych vedcov, ako boli František Miko, Pavol Winczer a iní, ktorí vo svojich výskumoch vychádzali zo štrukturalistických princípov.¹⁵

Po revolúcii 1989 sa tento záujem prejavil v plnej sile prakticky okamžite, keď práve Miroslav Marcelli spolu s Petrom Michalovičom začali už v akademickom roku 1990 – 1991 organizovať na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského interpretačný seminár o diele R. Barthesa a C. Léviho-Straussa pre študentov filozofie, doktorandov a ďalších

15 Podrobne o časopiseckých prekladoch francúzskej filozofie a jej možnom impakte na slovenskú literárnu vedu píše aj VAJDOVÁ, L. (2020), s. 79.

záujemcov. V nasledujúcich dvoch-troch rokoch (do r. 1993) prichádzali aj pozvaní profesori a prednášatelia z francúzskeho intelektuálneho prostredia, pokračovatelia novej francúzskej filozofie a kritiky (Michel Fumaroli, Jacques Le Goff, François Soulages a i.), a tak (bratislavské) intelektuálne prostredie najmä vďaka Francúzskemu inštitútu, ale aj Ústavu svetovej literatúry SAV, kde sa viaceré prednášky uskutočnili, niekoľko rokov žilo intenzívnym záujmom o francúzske spoločenské vedy. Po zmene politickej situácie na Slovensku roku 1994 nastal čiastočný útlm až do konca milénia.

Francúzske literárnoteoretické texty publikované na Slovensku v rokoch 1990 – 2010 a neskôr

Najväčší rozmach – ak to môžeme takto nazvať, keďže ide len o hŕstku kníh – zaznamenalo vydávanie diel z tvorby francúzskej novej kritiky a jej pokračovateľov v prvej polovici 90. rokov a potom v desaťročí 2000 – 2010: ako prvá vyšla v roku 1993 kniha C. Léviho-Straussa *Mýtus a význam*, tá je však prekladom z druhej ruky, Pavel Vilikovský ju preložil z angličtiny. Po nej nasleduje v roku 1994 prvý slovenský knižný výber z eseistickej tvorby R. Barthesa, ktorý možno chápať ako výsledok výnimočného záujmu spomínaného vyššie, no dodnes zostal jediný. Tento výber Barthesových ťažiskových esejí v preklade Anny Blahovej a Mariána Minárika nazvaný *Rozkoš z textu* obsahoval rovnomennú esej *Le Plaisir du texte* (1973), preloženú pod názvom *Potešenie z textu*, eseje *Kritika a pravda* (*Critique et Vérité*, 1966), *Nultý stupeň písania* (*Le Degré zéro de l'écriture*, 1953), *Prednáška* (*Leçon*, 1977), *Eiffelova veža* (*La Tour Eiffel*, 1964) a niekoľko kratších textov. Pre určitú štylistickú ťažkopádnosť však preklad nemal širšiu odozvu a k ďalším textom sa už prekladatelia nevrátili.

V roku 1996 vychádza monumentálny päťstopäťdesiatstranový *Psychoanalytický slovník* (*Vocabulaire de la psychanalyse*, 1967) Jeana Laplanchea a Jeana-Bertranda Pontalisa v preklade Alexandra Halvoníka, Márie Marcelliovej a Márie Puškárovej, ktorý síce obsahuje aj dôležitý terminologický aparát, vyšiel však v skrátenej verzii. Roku 1997 vychádza v edícii Filozofia do vrecka vo vydavateľstve Archa kniha P. Ricoeura *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu* (*Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*, 1976) v preklade Zdeňky Kalnickej. V roku 1998 vychádza dodnes jediná preložená kniha Tz. Todorova *Spoločný život. Štúdia zo všeobecnej antropológie* (*La Vie commune: essai d'anthropologie générale*, 1995) v preklade Anny Blahovej, ktorá prešla takmer bez povšimnutia. Ani jedna z autorových „slávnych“ kníh, ako sú *Littérature et signification* (Literatúra a význam, 1967), kapitola *Poétique* (Poetika) v kolektívnom diele *Qu'est-ce que le structuralisme?* (Čo je štrukturalizmus?, 1968), *Introduction à la littérature fantastique* (Úvod do fantastickej literatúry, 1970), *La Conquête de l'Amérique* (Dobytie Ameriky, 1982) v slovenčine, žiaľ, nevyšla, v češtine vychádzajú postupne všetky. V roku 2000 vychádza v Kalligrame *Štruktúrna antropológia* (*Anthropologie structurale*, 1958) C. Léviho-Straussa v preklade Martina Kanovského. Po tomto titule – ak neberieme do úvahy filozofiu a antropológiu, ktorá sa prekladala pravidelnejšie knižne aj časopisecky (v roku 2000 vyšla v Kalligrame ďalšia kniha M. Foucaulta *Dozerať a trestať* – *Surveiller et punir*, 1975 – v preklade M. Marcel-

liho a v roku 2001 aj reedícia jeho *Slov a vecí*, vychádzal J. Derrida, G. Deleuze, C. Lévi-Strauss, Bruno Latour a i.), v čom podstatnú úlohu zohrali preklady M. Kanovského, a uverejňovanie úryvkov v časopisoch (Fragment K, Anthropos a iné) – niekoľko rokov nevyšla žiadna knižná publikácia z oblasti francúzskej literárnej a estetickej teórie. V roku 2004 vychádza prvý zásadný a dodnes ojedinelý knižný preklad Paula Ricoeura. Ide o tretí zväzok jeho diela *Temps et récit*, ktorý vyšiel vo vydavateľstve Iris pod názvom *Čas a literárne rozprávanie*, autorom prekladu je filozof Jozef Sivák. Prvé dva zväzky vyšli predtým v češtine¹⁶, medzičasom bol preložený aj tretí zväzok (2008). V roku 2005 začína v Kalligrame vychádzať slávna, ale krátko trvajúca edícia Anthropos (do r. 2009), ktorú viedli Miroslav Marcelli a Beata Thomka. V nej vyšlo spolu päť titulov z francúzskej novej kritiky, resp. jej pokračovateľov. V roku 2005 vyšli tri knihy: ako prvá – útlá práca G. Genetta, vydaná vo Francúzsku rok predtým, *Metalepsa. Od figúry k fikcii* (Métalepse, 2004), ktorú preložil Andrej Záthurecký, opäť ako prvý a jediný knižný preklad Genetta do slovenčiny. Ďalej diela dvoch súčasných autorov: syntetická kniha *Fragmentárne písanie* (L'Écriture fragmentaire, 1997) Françoise Susini-Anastopoulosovej, ktorú preložila Mária Vargová, a kniha historika Jeana Leduca *Historici a čas* (Les Historiens et le Temps, 1999) v preklade Jany Levicekej, čím akoby sa slovenské prostredie usilovalo dohnať aj poznatky z francúzskej „novej histórie“, ktorým sa, ako podotýka L. Vajdová, slovenský Historický časopis nevenoval ani po roku 1989, zrejme pohltý národnou a identitárnou problematikou.¹⁷ V roku 2006 vychádza kniha A. Compagnona *Démon teórie. Literatúra a bežné myslenie* (Le Démon de la théorie. Littérature et sens commun, 1998)¹⁸, súhrn rozhodujúcich etáp francúzskej a svetovej literárnej teórie, v preklade J. Truhlárovej. Ako posledná z francúzskej série vyšla kniha francúzskeho filozofa Georges Didiho-Hubermana *Pred časom* (Devant le temps, 2000) v preklade Radany Šafaříkovej, hoci v tomto prípade sa kniha venuje skôr teórii a kritike obrazu.

A to je, žiaľ, pokiaľ ide o knižnú produkciu z oblasti francúzskej novej kritiky a jej pokračovateľov všetko. Vo vedeckých časopisoch Anthropos, Kritika a kontext a iných vychádzajú síce aj neskôr sporadicky články a preložené štúdie, tie sú však skôr z oblasti filozofie, ako séria esejí o francúzskom postštrukturalizme, ktoré písal Miroslav Petříček, úryvky prekladov a pod. V českých prekladoch vychádzajú postupne a systematicky takmer všetky hlavné diela uvedených autorov, ich hlavnými prekladateľmi sú v súčasnosti Miroslav Petříček a najmä Josef Fulka. V slovenčine máme len tento malý výsek knižných titulov a mnohí autori sa dosiaľ nijakého prekladu nedočkali.

Pokiaľ ide o osobnosť R. Barthesa, jeho skromnú prítomnosť v slovenských prekladoch zastupuje a vysvetľuje M. Marcelli vo svojej osobnej knihe *Príklad Barthes* z roku 2001.¹⁹ Na základe tejto knihy aj úvah vo filozofických časopisoch by bolo zaujímavé preskúmať, či a do akej miery Barthesovo videnie sveta hlbšie rezonovalo v slovenskej

16 *Čas a vyprávění I, II.* (2001, 2002).

17 VAJDOVÁ, L. (2020), s. 85, 87.

18 V češtine: *Démon teorie: Literatura a běžné myšlení.* 2009.

19 MARCELLI, M. (2001).

filozofii a literárnej vede. Jedine spomínané tri knihy ďalšieho francúzskeho „maître à penser“ G. Bachelarda *Psychoanalýza ohňa*, *Nový duch vedy* a *Poetika priestoru*, možno považovať za zásadné preložené diela autora, ktoré majú aj pomerne výraznú odozvu v domácej filozofii a literárnej vede: v 80. rokoch u Valéra Mikulu, Milana Ziga, Kristíny Korenej, Michala Bartka, neskôr u filozofov Roberta Karula a najmä Antona Vydru – autora dvoch kníh o Bachelardovi *Gaston Bachelard a filozofia pohľadu* a *Bdelé snenie: Komentár k Bachelardovmu plameňu sviece*.²⁰ Aj to je téma, ktorú by bolo potrebné bližšie preskúmať. Väčšina veľkých diel predstaviteľov francúzskej literárnej teórie 60. a 70. rokov 20. storočia, ako sú G. Genette, Tz. Todorov, J. Kristeva, P. Sollers, M. Riffaterre, lingvista Emile Benveniste, J. Starobinski alebo P. Bourdieu stále čaká na svoje slovenské verzie. Hoci napríklad sociológ P. Bourdieu v posledných rokoch výrazne rezonuje v slovenskej literárnej vede, najmä medzi slovakistami, a v sociológii²¹, slovenskí literárni vedci pracujú s Bourdieuovými koncepciami najmä vďaka českým a anglickým prekladom a konštatujú nejednotnosť terminológie.²² Aj čoraz výraznejší impact P. Bourdieua ako inšpirácie v sociologickom aj literárnovednom výskume by bolo potrebné bližšie preskúmať.²³

KNIŽNÉ PREKLADY: PROBLÉMY RECEPCIE A TERMINOLÓGIE

Keď sa teda pozrieme na knižné tituly vydané po roku 2000, môžeme si všimnúť, že hoci išlo o relatívne malé množstvo kníh, všetky sa dočkali bohatej odozvy v odbornej tlači: vznikli početné recenzie napísané odborníkmi – filozofmi, literárnymi vedcami, historikmi umenia²⁴, konali sa literárne diskusie a debaty, dokonca aj prezentácie kníh za účasti autorov²⁵, a tieto knihy sa stali aj referenčnou literatúrou: napríklad kniha G. Didiho-Hubermana *Pred časom* sa stala povinným čítaním pre študentov estetiky a teórie umenia; *Démon teórie* A. Compagnona sa dostal do zoznamu literatúry pre študentov filozofie a estetiky; *Fragmentárne písanie* F. Susini-Anastopoulosovej slúži doktorandom študujúcim nové literárne žánre 20. storočia, ako sú fragment, *écriture*

20 VYDRA, A. (2012a, 2012b).

21 Porov. napr. zborník TÍŽIK, M. (ed.): *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum*. 2013.

22 V českom preklade dosiaľ vyšli *Teorie jednání* (1998), *Nadvláda mužů* (2000), *O televizi* (2002), *Pravidla umění: Vznik a struktura literárního pole* (2010), *Sociologie hledání sebe sama* (2012) a kniha Miroslava Dopitu *Bourdieu o umění, výchově a společnosti: reflexe sociologie praxe Pierra Bourdieu v české sociologii* (2007), ale jeho hlavné dielo *La Distinction: critique sociale du jugement* (Dištinkcia: sociálna kritika posudzovania vkusu, 1979) dosiaľ nie je preložené.

23 Tejto téme ako „situácii neprekladania“ sa venuje aj BEDNÁROVÁ, K.: Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre I.: Sondy a rekognoskácia. 2024, s. 39.

24 Len preklad A. Compagnona *Démon teórie* sa dočkal vyše desiatich ohlasov. Z nich vyberáme recenzie: GEISBACHEROVÁ, M.: Nevyriešené odpovede na sedem otázok. 2006; TEPLAN, D.: Antoine Compagnon: Démon teórie. 2006; DEBNÁR, M.: Démon teórie alebo O učenej zmätenosti: Antoine Compagnon: Démon teórie. 2006; RAKÚSOVÁ, G.: Teória ako boj a veľké dobrodružstvo myslenia v literatúre. 2007.

25 Francúzsky inštitút v spolupráci s ÚSVL SAV zorganizoval v máji 2007 prezentáciu prekladu Compagnonovej knihy *Démon teórie* za účasti autora a obrovského záujmu kultúrnej verejnosti.

de soi (písanie o sebe), autofikcia; pre študentov literatúry sa organizoval seminár o P. Ricœurovi. A čo je azda najdôležitejšie, väčšina týchto kníh sa stala referenčnou literatúrou pri práci humanitných vedcov²⁶ a pracujú s nimi aj kolegovia pri zostavovaní *Hyperlexikónu literárnovedných pojmov*.²⁷

Úspešná edícia Anthropos vo vydavateľstve Kalligram mala pokračovať sériou prekladov z anglického a nemeckého jazyka (do r. 2009, keď sa edícia skončila, vyšli dva tituly), jej cieľom malo byť systematické prezentovanie svetového umeleckého, historického, literárneho a sociologického myslenia, teda vytvorenie aj jazykovo jednotnej platformy a úsilie „zachytiť aktuálny nástup antropologickej problematiky v humanitných vedách“, ako zámer začiatkom roka 2005 sformuloval šéfredaktor vydavateľstva Kalligram László Szigeti.²⁸ Hoci projekt zostal nedokončený a jednotnú jazykovú platformu pri preklade z viacerých jazykov sa vytvoriť nepodarilo, predsa však tých niekoľko kníh preložených z francúzštiny vyvolalo mimoriadnu odozvu a malo veľký úspech. Prečo? Pretože všetky do istej miery sumarizovali francúzske myslenie rokov 1960 – 1980 a mali podobnú optiku i východiská:

- všetky z určitého aspektu problematizovali, rozrušovali javovú skutočnosť v danej spoločenskej vede, pozerali sa pod povrch vecí, provokovali, syntetizovali teóriu konkrétnej disciplíny a zároveň mali aj pomerne dôsledný historický, či historicko-kritický rámec;
- napriek rôznym odborom používali aj čiastočne identickú terminológiu, alebo prinajmenšom určité spoločné či podobné „kľúčové“ slová vychádzajúce z tradície saussurovskej lingvistiky a širšie z tradícií francúzskeho štrukturalizmu a postštrukturalizmu;
- v histórii slovenského odborného, resp. socio-humanitného prekladu – rozhodne aspoň z francúzštiny – išlo v podstate o prvý komplexný program vydávania tematicky príbuzných diel z oblasti spoločenských vied.

Objavila sa teda jedinečná príležitosť vytvoriť, resp. začať vytvárať spoločný diskurz aj terminologickú databázu, keďže prekladatelia narážali na podobné všeobecné problémy vyplývajúce z časových aj kultúrnych posunov v chápaní teórie, ale aj na celkom konkrétne javy. Z týchto problémov najpodstatnejšie boli nasledovné:

- stále pretrvávajúci **nedostatok referenčnej literatúry v slovenčine** pokiaľ ide o slovníky a teoretické práce, a teda malá možnosť oprieť sa o slovenské výskumy z daných oblastí ako literárna teória, veda o umení, semiológia, nová história, či o ich slovenské pojmoslovie;
- **terminologické problémy**, to znamená absencia či rozkolísanosť terminológie;

26 Napr. MATEJOVIČ, P.: Transformácie „poetiky chaosu“ v poľskom, českom a slovenskom kultúrnom kontexte. 2008; v článku cituje Genettovu *Metalepsu* aj knihu Didiho-Hubermana.

27 Napr. P. Matejovič, Z. Malinovská, J. Jambor a i. Pozri *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. 2025.

28 Vydavateľstvo Kalligram: Predstavuje jeho riaditeľ László Szigeti. 2005.

- **špecifické otázky prekladu francúzskej výkladovej vety v spoločenskovednom texte** – ide o typ „descartovskej“ či neskôr „barthesovskej“ filozofickej a binárne konštruovanej argumentácie na ploche rozvetveného súvetia, ktorá je často hutná a zároveň vnútorne protirečivá až po hranicu preložiteľnosti;
- **problém prekladu citácií**, vo veľkej miere prítomných vo všetkých uvedených dielach, teda problém intertextového nadväzovania vložených citácií na samotný výklad i medzi sebou navzájom, a ešte mnoho menších otázok týkajúcich sa použitia rovnakých termínov v rôznych kontextoch, ako napr. výrazu *le récit*, názov inštitúcií a pod.²⁹

Pri terminologických a všeobecných prekladateľských problémoch však vyvstávali aj otázky odlišnosti systémov, v prípade literárnej vedy najmä zložiek literárnoviedného skúmania a ich hierarchie.

Rozdielne kontexty literárnoviedného uvažovania

Konkrétne problémy, ktoré vznikali, teda nesúviseli natoľko s otázkou časového posunu prekladov – napokon, ten sa postupne stieral vďaka rozširovaniu teoretického poľa, skôr a najmä súviseli s kultúrnymi rozdielmi a odlišnými tradíciami literatúry, literárnej vedy a jej súčastí (história, teória, kritika).

Autarkia – sebestačnosť

Z tohto hľadiska je francúzsky teoretický kontext značne odlišný od nášho: ide predovšetkým o **odlišnosť kultúrnej a literárnej tradície** v chápaní jednotlivých zložiek literárnej teórie či kritiky, hlavne pokiaľ ide o ich autarkiu: francúzske myslenie o literatúre bolo od svojich počiatkov, teda od tzv. *sporu starých a moderných* o budúce smerovanie klasicizmu na prelome 17. a 18. storočia³⁰ a neskorších prác Madame de Staël³¹ v centre európskeho resp. svetového literárneho diania, vyvíjalo sa autonómne, inšpirovalo či popieralo sa navzájom a je – či aspoň do konca 20. storočia bolo – produktom centrálnej, aj pre svet určujúcej kultúry s minimálnou prítomnosťou cudzích vplyvov. Francúzska

29 Podrobnejšie k prekladateľským problémom pozri TRUHLÁŘOVÁ, J.: Zopár poznámok k prekladu literárnoviedného textu do slovenčiny. 2006.

30 *Querelle des Anciens et des Modernes* (1687 – 1694, 1713 – 1716). Literárny spor o budúce smerovanie klasicistickej doktríny v otázke napodobňovania antických vzorov medzi zástancami „Anciens“, teda klasikov, antiky – na čele s kodifikátorom klasicizmu Nicolasom Boileauom, a „Modernes“, teda zástancami zobrazovania súčasnosti na čele s literátom Charlesom Perraultom a filozofom Fontenellom. Spor predstavuje počiatky literárnej kritiky a prvú veľkú literárnu polemiku v dejinách európskej literatúry. Svojim názormi o nevyhnutnosti pokroku v umení a slobode tvorby predznamenal aj širšie myšlienky francúzskeho osvietenstva.

31 Madame de Staël, Germaine de Staël-Holstein (1766 – 1817), spisovateľka, jedna z prvých literárnych historičiek a teoretičiek. V dielach *De la littérature* (O literatúre, 1800) a *De l'Allemagne* (O Nemecku, 1810) presadzovala názor, že každej dobe a geografickému prostrediu zodpovedá špecifický literárny vkus. Jej diela zohrali zásadnú úlohu pri formovaní teoretického podložia francúzskeho romantizmu proti stále prevládajúcej klasicistickej doktríne.

literárna teória a kritika sa mohla vyvíjať autonómne, čerpať inšpiráciu z vlastných zdrojov, resp. popierať sama seba a neodvolávať sa (aspoň zdanlivo) na cudzie impulzy, s výnimkou vysokej autority antickej a následne renesančnej talianskej kultúry. Možno povedať, že vo francúzskom literárnovednom myslení, kde prvé formulácie odborných termínov siahajú do konca 16. (teoretické práce o poézii a tragédii) a začiatku 17. storočia (formovanie doktríny klasicizmu), je každé odborné pomenovanie, každý termín ukotvený ak nie v antike či stredoveku, tak práve v hĺbke týchto storočí (*žánre*, *mimesis*), a literárne myslenie je celkovo väčšmi filozofické a estetické.

Literárnoteoretický a kritický kontext strednej Európy, a konkrétne Slovenska v nej je odlišný, tradične viac napojený na zahraničné impulzy, ako bolo nemecké literárnohistorické a filozofické prostredie v 18. a 19. storočí, neskôr zohrávala úlohu rusofilská orientácia.

Jedna aj druhá literárna teória a ich terminológia sa preto vyvíjali v čase inak a s minimom vzájomných kontaktov.

Jazyková úroveň – termíny

Rozdiely medzi oboma obdobiami literárneho myslenia teda možno nájsť už na úrovni jazyka. Spomeňme napríklad len známy výraz *literárna veda*, ktorý sa vo francúzštine používa málo a viaže sa na konkrétne historické obdobie – obdobie pozitivizmu, v slovenčine je však úplne neutrálnym všeobecným pojmom. K tomuto pojmu sa ešte vrátíme.

Hodnota – axiologický aspekt

Iným podstatným rozdielom je, že už aj základné východiská literárnovedného uvažovania sú často odlišné, či dokonca protichodné. Je ním napríklad *axiologický aspekt*, teda otázky týkajúce sa literárnej hodnoty či literárnej kvality, ktoré predstavujú základnú os slovenskej literárnokritickej tradície v 20. storočí, literárnej kritiky, vrátane romanistickej, v medzivojnovom období aj v 60. rokoch (napr. práce Jozefa Felixa), sú však aj súčasťou štrukturalistických výskumov (Mikuláš Bakoš, František Miko), nehovoriac o marxistickej literárnej vede, pre ktorú bol hodnotový či hodnotiaci aspekt prvoradý.

Francúzska teória a kritika však axiologický aspekt literárneho diela nikdy nekládli zvlášť do popredia, podstatnejšie boli estetické, štylistické, formálne javy. V novej kritike 60. a 70. rokov 20. storočia bol napokon takmer úplne neprítomný a znovu sa vo francúzskych literárnych diskusiách začal objavovať až v posledných dvoch desaťročiach u spomínaných autorov (Tz. Todorov, J. Rancière, A. Compagnon), resp. u historikov literatúry, ktorí na začiatku milénia konštatujú znižovanie hodnôt a úpadok francúzskej kultúry.³² Prvým „francúzskym“ spisovateľom a teoretikom, ktorý sa začal

32 Viacerí literárni historici a kritici súčasnej francúzskej literatúry píšú syntetické knihy alebo eseje s veľavravnými názvami: Pierre Jourde: *Littérature sans estomac* (Literatúra, ktorá leží v žalúdku, 2002); Pierre Bottura – Olivier Rohe: *Le Cadavre bouge encore* (Mŕtvola sa ešte hýbe, 2002); Jean-Philippe Domecq: *Qui a peur de la littérature* (Kto sa bojí literatúry, 2002); Dominique Maingueneau: *La Fin de la littérature* (Koniec literatúry, 2006) a iné.

otázke hodnoty v literatúre znovu venovať, bol v roku 1993 Milan Kundera – čo je príznačné, keďže pôvodne vyšiel zo stredoeurópskej literárnej tradície – v zbierke esejí *Les Testaments trahis* (Zradené testamenty, 1993), kde konštatuje všeobecnú krízu tvorivosti a uvažuje o morálnom aspekte literatúry.

Textualita a forma v. autor, fikcia, žáner, hodnota

Ak si odmyslíme dejiny literatúry, ktoré sa takmer vo všetkých krajinách formujú na základe vlastných národných tradícií, slovenská literárna kritika a teória sa formovali podstatne neskôr a na základe iných východísk: spočiatku, v 19. storočí, sa sústreďovali na výchovný a národný aspekt a na otázku žánrov a až v medzivojnovom období sa začali orientovať aj na abstraktnejšie teoretické a textové aspekty, najskôr cez pôsobenie Pražského lingvistického krúžku (Roman Jakobson, Jan Mukařovský), neskôr ruského formalizmu (Jurij Tyňanov, Viktor Šklovskij) a v 60. rokoch 20. storočia najmä cez český štrukturalizmus (Felix Vodička, Miroslav Červenka). Koncept historickej poetiky M. Bakoša sa od 40. rokov tiež orientoval väčšmi na ruský formalizmus, M. Bakoš sa okrem toho venoval otázkam verzológie, ktorá vo Francúzsku tých čias nezohrávala podstatnejšiu úlohu. Slovenská literárna teória v 60. a 70. rokoch sa vo všeobecnosti sústreďovala viac na teóriu verša a teóriu žánrov a až na výnimky (Nora Krausová, Oskár Čepan) sa nevenovala otázkam naratológie či filozofie jazyka, ktoré boli zásadnými zložkami francúzskej teórie. Aj Nitrianska škola, teda Kabinet literárnej komunikácie Františka Mika a Antona Popoviča, ktorá od roku 1967 upriamila pozornosť na text, jeho štrukturálne aspekty a na semiotickú teóriu komunikácie, vychádzala pri analýzach textu viac z ruskej formálnej školy, čiastočne z recepcnej estetiky Hansa Roberta Jaussa a z českého štrukturalizmu (F. Vodička), a len okrajovo sa venovala aspektom, ktorými sa zaoberala francúzska literárna teória (filozofia jazyka, štrukturálna sémantika, semiológia, poetika, naratológia). Tieto prístupy sa začali výraznejšie presadzovať od 80. rokov 20. storočia skôr v oblasti filozofie, estetiky či lingvistiky.

Najviditeľnejší rozdiel oboch literárnoteoretických prístupov môžeme vidieť v tom, že vo francúzskej (novej) teórii zohrávali kategórie *autora*, pojem *fikcie*, *žánru* a *hodnoty* len vedľajšiu úlohu, či sa dokonca systematicky odmietali, pričom v našom teoretickom povedomí naopak vždy patrili ku kľúčovým pojmom, boli v centre záujmu a reflexie, a ani z výrazne štrukturalistických prác (Miko, Popovič, Bakoš) sa nikdy celkom nevytratili.

Vo francúzskej teórii sa fikcia až v posledných desaťročiach opäť dostáva do intenzívnej pozornosti, v súvislosti s otázkami fikcie a histórie, fikcie a pamäti, podob rozprávania na pomedzí literatúry a reality, ako sú autofikcia, *písanie o sebe* (*écriture de soi*) a pod.

Problematika žánru a genealógia ako náuka o žánroch sa v určitých obdobiach, najmä v druhej polovici 20. storočia celkom zavrhovala ako rezíduum pozitivistickej literárnej vedy 19. storočia, a opäť sa k nej teoretici vracajú až v posledných desaťročiach.

Pokiaľ ide o hodnotu, ako sme videli, odmietala sa akákoľvek kontextualizácia v prospech čistého textu.

Autor – autorská intencia

Rozdiely v smerovaní literárnej teórie by bolo možné ukázať na mnohých príkladoch z uvedených kategórií, najvýraznejšie sa však prejavujú na kategórii *autora* a (*autor-skej*) *intencie*.³³ Vieme, že jedným z radikálnych postulátov francúzskej literárnej teórie bola „smrť Autora“, ako ju proklamoval Roland Barthes v rovnomennej eseji z roku 1968, teda ako presadenie výlučného hľadiska čitateľa pri úplnom potlačení hľadiska autora.

Téza o smrti autora sa stala objektom vášnivých diskusií vo Francúzsku medzi R. Barthesom, P. Ricoeurom, M. Riffaterrom a ďalšími literárnymi vedcami v západnej Európe, no v slovenskom prostredí sa nestretla s väčšou odozvou. O otázkach autorskej intencie sa na Slovensku uvažovalo skôr cez poľského fenomenológa Romana Ingardena – jeho dielo, ktoré vyšlo v češtine roku 1967 pod názvom *O poznávaní literárneho díla*, malo značný vplyv na literárne myslenie. Ingarden neberie do úvahy ani hľadisko autora, ani čitateľa, ale vníma literárne dielo ako artefakt s viacvrstvovou a schematickou štruktúrou, ktorú treba odlíšiť od jeho konkretizácií: „jde o vrstvení intencionální, při němž každá předchozí vrstva nese další, či lépe otvírá pohled do ní, je k ní cestou a průhledným prostředím, přičemž však si zachovává určitou autonomii, jež je nezbytná k celkovému, polyfonnímu působení díla.“³⁴ Intencionalita a autor sa teda vnímali ako intencionalne viacvrstvové a schematické odhalenie podstaty diela.

Po roku 1990 sa v slovenskom literárnom kontexte otázky intencionality ocitli ešte v inej podobe, predovšetkým v diskusiách o redefinovaní kánonu národnej a svetovej literatúry, s ktorou bolo spojené aj spochybňovanie autority „hovoriaceho subjektu“. Práve v tomto období sa k nám výraznejšie dostali aj nové, dovtedy neprítomné smery, ako kultúrna semiotika, postmoderna, recepcná estetika (Hans-Georg Gadamer, Wolfgang Iser, Hans Robert Jauss, Paul de Man) a popri nich parciálne aj niektoré súčasti francúzskej novej kritiky: naratológia v literárnej vede, dekonštrukcia vo filozofii. Zo slovenských literárnych vedcov v minulosti, ako sme povedali, len N. Krausová a neskôr V. Mikula čiastočne vychádzali z francúzskych teoretických koncepcií. Kultúrnou semiotikou (Tartuská škola) a recepcnou estetikou sa inšpirovali napríklad literárni teoretici Peter Zajac (*Pulzovanie literatúry*, 1993), Milan Šútovec, Fedor Matejov alebo romanistka Libuša Vajdová, americkým postmodernizmom a dekonštruktivizmom (Stanley Fish a i.) Tomáš Horváth, filozofickými prácami z oblasti feministickej kritiky a rodových štúdií Jana Cviková a iní.³⁵

Hlavné terminologické rozdiely

Zo všetkého povedaného teda okrem iného vyplýva aj odlišné chápanie obsahu literárnej teórie už na jazykovej a terminologickej úrovni: mnohé základné literárnovedné termíny nie sú ekvivalentné, dokonca sa javia ako nepreložiteľné, pretože nimi pome-

33 COMPAGNON, A. (1998): *intention en acte* (s. 68); v preklade (2006) *činná intencia* (s. 74).

34 PATOČKA, J.: Doslov: Roman Ingarden: Pokus charakteristiky filozofické osobnosti. 1967 s. 269.

35 Bližšie pozri aj ZAJAC, P.: Teoretické iniciatívy v slovenskej literárnej vede. 2008.

novaná realita sa chápe inak, resp. existujúce pojmy majú iný význam alebo aspoň iné sémantické odtiene.

Literárna veda v. science littéraire

Najlepším príkladom je už v slovenčine najbežnejšie spojenie *literárna veda*, inšpirované nemeckou literárnou tradíciou 19. storočia a pojmom *Litteraturwissenschaft*. V konfrontácii s francúzskou (a širšie západnou, teda aj anglo-americkou) terminológiou to však spôsobuje problémy na viacerých úrovniach: vo francúzskom myslení o literatúre sa spojenie *science littéraire* vyskytuje iba v súvislosti s obdobím pozitívizmu vo vede, teda s druhou polovicou 19. storočia, ako s vplyvom estetika a literárneho teoretika Hippolyta Taina a s koncepciou Émila Zolu a jeho *Experimentálneho románu*, kde spisovateľa aj literáta označuje za *vedca*, ale vedca v zmysle blízkosti k prírodným vedám. Pojem *science littéraire* v nadväznosti na Zolu a Taina presadzovali pozitivistickí literárni teoretici, estetik a historici, ako Émile Faguet, Gustave Lanson a iní, ale už literárna história a kritika na začiatku 20. storočia (napr. Albert Thibaudet) sa opäť prikláňa k neutrálnejším pomenovaniam, používaným vo francúzskom literárnovednom prostredí dodnes, ako sú spojenia *la recherche littéraire* (literárny výskum) alebo ešte častejšie *les études littéraires* (literárne štúdiá). Čiže už aj tieto základné pomenovania spôsobujú či môžu spôsobovať pri preklade problémy a nedorozumenia, resp. súvisia s odlišným vnímaním hlavných celkov.

Teória – kritika – história

Podobne tradičné rozdelenie hlavných súčastí literárneho výskumu v slovenskom kontexte na *teóriu – kritiku – históriu* nezodpovedá presne francúzskemu rozdeleniu – pod pojmom *la critique* sa často chápe práve *teória*: čiže aj kritika sa prekladá ako *teória*: hnutie zo 60. a 70. rokov 20. storočia *nouvelle critique française* je hnutie *francúzskych literárnych teórií* alebo sa napr. pojem *la critique des variantes* v názve teoretickej školy správne prekladá ako *teória variantov*.³⁶

Slovo *teória* vo francúzskom kontexte často zastupuje to, čo v slovenčine strešne nazývame *vedou*. A naopak to, čo nazývame *literárnou kritikou*, teda komplexná reflexia (súčasnnej) literatúry, je v dnešnom francúzskom literárnovednom pojmosloví buď len jej časť – recenzie, novinové kritiky práve vychádzajúcich kníh (bez historickej dimenzie) alebo univerzitná disciplína.

Porovnajte najzákladnejšie definície literárnej kritiky, ako ich ponúkajú internetové encyklopédie.³⁷

Slovenská definícia:

Literárna kritika (gréc. krino – rozlišujem, vyberám, posudzujem) je jedna z troch základných disciplín literárnej vedy. Jej zmyslom je na základe určitých kritérií po-

36 *L'école de la critique des variantes* Gianfranca Continiho sa prekladá ako *škola teórie variantov*.

37 Zámerne sme vybrali základné internetové encyklopédie – slovenskú Wikipédiu a francúzsky Wikipédia, pretože sú pre široké publikum najdostupnejšie, s najvšeobecnejšími a najjednoduchšími koncipovanými formuláciami. Rozdiel v chápaní pojmov v nich teda vystupuje tým zreteľnejšie.

súdiť a zhodnotiť literárne dielo. Literárny kritik okrem literárnovedného a estetického hľadiska uplatňuje vo väčšej alebo menšej miere aj svoj osobný estetický vkus, čím sa jeho výpoveď stáva subjektívnou a približuje sa k umeleckej tvorbe. Jej predmetom je súčasná literatúra. Ak sa orientuje na literárnu minulosť, jej poslaním je odkrývať význam tých prvkov, ktoré sa viažu na súčasnosť, aktualizovať ich a tak sa podieľať na formovaní literárnej tradície.³⁸

Aktuálna francúzska definícia:

Literárna kritika v súčasnosti označuje dve relatívne autonómne aktivity: na jednej strane novinársku kritiku, na druhej strane univerzitnú alebo didaktickú kritiku.³⁹

Problémy nastávajú aj pri zdanlivo zameniteľných výrazoch ako *literárna teória* – *teória literatúry* (*théorie littéraire, théorie de la littérature*), čo francúzska literárna veda striktne odlišuje, v iných jazykových prostrediach vrátane slovenského sa však tento rozdiel priveľmi necíti: *teória literatúry* je súhrn trópov a poetických pravidiel – poetika, teda rozsah/obsah literatúry, a *literárna teória* (alebo *teórie*) sú jednotlivé prístupy k literárnemu textu, kritika ideológie či lingvistická analýza. Neras teda nie je možné ani na zdanlivo najjednoduchšie pojmy automaticky aplikovať naše bežne zaužívané ekvivalenty, pretože ich vyznenie môže byť posunuté, odlišné, ba dokonca mať negatívnu konotáciu, ako vo francúzskom výraze *literárna veda*, ktorý vyjadruje sploštene „vedecké“, rozumej pozitivistické chápanie javu.

Ďalšie špecifické terminologické problémy

Preklad „nových“, v slovenčine dosiaľ neexistujúcich či neukotvených termínov

Ide o preklad slov, ktoré v slovenčine nie sú či doteraz neboli prítomné, ale aj o preklad vzájomne komunikujúcich termínov a citácií z teórií, ktoré nemajú ekvivalenty v našom prostredí či nie sú stabilizované. Často sú to slová z bežnej reči, nie literárnoteoretické termíny, ako sú u R. Barthesa napríklad *le pli critique* (kritický záhyb), *l'effet du réel* (efekt reálneho), čiastočne už u nás zdomácnené, ale používané rôzne, napr. ako *účinnok* alebo *efekt reálneho*. Alebo je to Barthesovo rozlišovanie medzi *langue* (jazyk) a *langage* (reč, niekedy však aj jazyk), kde je potrebné odlišiť toto používanie od rovnako často v literárnovedných textoch používanej saussurovskej dichotómie *langue/parole*, ktorá sa tradične zvykla prekladať ako *jazyk/reč*, ale práve vo francúzskych textoch 60. – 80. rokov 20. storočia a zväčša podľa logiky výkladu sa čoraz častejšie prekladá ako *jazyk* a *prehovor*. Nie je však možné určiť presný terminologický ekvivalent, pretože najdô-

³⁸ Literárna kritika. In: Wikipédia: Slobodná encyklopédia, 24. marca 2022.

³⁹ Critique littéraire. In: Wiktionnaire, le dictionnaire libre, 21. mája 2024.

[La critique littéraire désigne aujourd'hui deux activités relativement autonomes : d'une part la critique journalistique, d'autre part la critique universitaire ou didactique.]

ležitejšie je použitie výrazov v danom kontexte. Podobne dodnes problematické je Barthesovo odlíšenie slov *jouissance/plaisir* (potešenie, pôžitok/rozkoš), ktoré sa neraz zamieňajú, resp. inokedy naopak „otrocky“ dodržiavajú aj tam, kde je možná väčšia rozmanitosť.

Pomerne zdomácnené je už v slovenčine slovo *diskurz* (*discours*), ale aj to je vo francúzštine viacvýznamové a niekedy sa podľa kontextu používa vo význame *prehovor* alebo jednoducho ako *prejav* (*rečový prejav*), nie je teda možné ho vždy prekladať ako *diskurz*.

Naopak, ešte stále problematickým slovom zostáva francúzsky výraz *le récit*, dosiaľ v slovenčine neukotvený a rozkolísaný, ktorý označuje viacero javov. Postštrukturalistická veda ho používala na označenie literárneho textu, literárneho rozprávania či výkladu (Barthes, Ricœur, historici), ale označuje sa ním aj prozaický žáner s bližšie nedefinovanou štruktúrou na pomedzí románu, autentického rozprávania, novely a i. V slovenčine nájdeme tento výraz vo viacerých podobách. J. Sivák ho v knihe *Čas a literárne rozprávanie*⁴⁰ prekladá ako *literárne rozprávanie*, v niektorých neskorších prekladoch (napr. J. Levickej v knihe *Historici a čas*⁴¹) zostáva v nepreloženej podobe ako *récit* – v názve aj v texte kapitoly venovanej Ricœurovi Dej, čas, récit u Paula Ricœura alebo v preklade názvu teoretickej eseje R. Barthesa *Introduction à l'analyse structurale des récits* – Úvod do štrukturálnej analýzy récit, ktorý sa však inde prekladá aj ako *Úvod do štrukturálnej analýzy rozprávania*.

Určité problémy spôsobujú aj novovzniknuté spodstatnené prídavné mená, ktoré často označujú nové vedecké odvetvia, ako napríklad slovo *l'imaginaire* z prídavného mena *imaginaire* – *imaginárny, fiktívny, vymyslený, fantastický* používané historikmi a naratológmi ako názov novej disciplíny (*l'Histoire de l'imaginaire*). Je otázne, ako ho prekladať: ako *imaginácia*? *zázračno*? *imaginárno*?, pretože ani jedno z týchto slov presne nevystihuje podstatu javu.

Podobne aj slovo *devenir*, časté u Barthesa a filozofov, ktoré vzniklo zo slovesa *devenir* – *stať sa* a používa sa ako podstatné meno. Miroslav Marcelli v slovníku k svojej knihe navrhuje preklad *stávanie sa*.

Rovnaké pôsobenie má o čosi staršie slovo *la durée* – zo slovesa *durer*, t. j. trvať – v zmysle *trvanie času* používané tiež najmä historikmi a naratológmi pri charakterizovaní časových súvislostí v dejinách alebo v románovej štruktúre (napr. *la durée romanesque*).

Slovom, ktoré, ako sa zdá, sa bezo zvyšku prijalo je *fokalizácia*, teda už spomínaný Genettov naratologický termín, ktorý sa k nám, ako sme už spomenuli, dostal najskôr cez nemčinu v podobe *Fokussierung* a napokon sa aj u nás ustálil ako *fokalizácia*.

Iné slovo z oblasti naratológie, ktoré sa rýchlo ujalo a začalo používať, je slovo *naratív* – to však nepochádza z francúzskeho, ale z anglosaského a navyše pôvodne mimo-

40 RICŒUR, P. (2004).

41 LEDUC, J. (2005).

literárneho, politicko-žurnalistického prostredia, kde označovalo príbeh alebo rozprávanie, v ktorom sa fakty a ich interpretácia podriaďujú istému zámeru.⁴²

Problémy súvisiace s „klúčovými pojmami“ autora, ktoré však v skutočnosti nie sú termínmi

Použitie takýchto slov tvorí okrem iného špecifickú podobu lingvistickej roviny väčšiny prác francúzskych filozofov a literárnych teoretikov. Umožňuje ho predovšetkým samotný francúzsky jazyk – hra so synonymiou a homonymiou slov a ich významovým prepájaním. Slová, ktoré využívajú homonymiu a synonymiu (na ktoré je francúzština mimoriadne bohatá), zvyknú byť preto na hranici preložitelnosti alebo až nepreložitelné, pretože tvoria v textoch akúsi základnú niť, často umožňujúcu po celý čas vnímať dvojakoť textu. Tento fenomén využívajú najmä filozofické texty (osobitne J. Derrida), vyskytujú sa však, najmä v rámci intertextového nadväzovania literatúry na filozofiu, aj v literárnovedných textoch.

Napríklad u Derridu je to častá hra s dvojakým základným významom descartesovskej vety: *Je pense, donc je suis* (Cogito, ergo sum), kde sloveso v prvej osobe jednotného čísla *je suis* znamená *som*, ale aj *sledujem*, *idem*, *nasledujem*, a s týmito referenčnými rámcami sa autor hrá na ploche celého textu a využíva ich ako kľúčový pojem, napr. vo svojej knihe *L'Animal que donc je suis*.⁴³

Iný príklad, opäť u Derridu, je hra so slovom *relevant*, pôvodne z angličtiny, ktoré má aj v slovenčine ekvivalent *relevantný*, vo francúzštine je však hlavným ekvivalentom prídavné meno *pertinent* a slovo *relevant* je odvodené od slovesa *relever*, ktoré má množstvo (približne osemnásť) veľmi odlišných odtieňov významu, od najjednoduchšieho *ochutiť polievku až po pozdvihovať* (k Bohu), a autor vo svojom výklade so všetkými týmito významami obdivuhodne pracuje.⁴⁴

Keďže väčšina textov francúzskych literárnych teoretikov a filozofov sa okrem zjavnej erudície a významovej nasýtenosti vyznačuje aj rétorickou ľahkosťou, vtipom, dôvtipom, nie je niekedy možné obsiahnuť všetky slovné hry s významami – a pre zachovanie uvedenej štylistickej uvoľnenosti a ľahkosti, ktoré sú rovnako dôležité ako výklad, je niekedy lepšie sa o zachovanie homonymie alebo slovných hier/dvojvýznamnosti za každú cenu ani neusilovať.

Osobitým prípadom sú *neologizmy*, napr. Derridov výraz *Animot* ako zlúčenina slov *animal* + *mot* (zvierat + slovo), ktoré už mnohí prekladatelia buď nechávajú v pôvodnej podobe, alebo ich preklad uvádzajú spolu s použitím originálneho znenia v zátvorke, čo je pravdepodobne najlepším spôsob prístupu k ich prekladu.

V Compagnonovej knihe *Démon théorie* bol takýmto centrálnym kľúčovým pojmom, ktorý vlastne nie je termínom, výraz *le sens commun* – slovo z bežnej jazykovej vrstvy znamenajúce *zdravý rozum*, *sedliacky rozum*. V knihe sa však dôsledne využíva podľa jeho anglosaského použitia (*common sense*), tak ako s ním najmä v americkej termi-

42 Literárnej definícii *naratívu* sa venovala napr. rakúska naratologička Dorrit Cohn. Na Slovensku sa ním zaoberá T. Horváth, porov. HORVÁTH, T.: *Interpretácia, naratív, reprezentácia*. 2021, a i.

43 DERRIDA, J.: *L'Animal que donc je suis*. 2006, slovenský preklad pripravuje Alžbeta Kuchtová.

44 Porov. DERRIDA, J.: *Qu'est-ce qu'une traduction „relevante“?* 2005; *Čo je to relevantný preklad?* 2010.

nológii narábajú kognitívne vedy pri odlišovaní teoretického a neteoretického myslenia. V našom kontexte sa s týmto výrazom v súvislosti s uvažovaním o literatúre v zmysle protikladu *teoretické* verzus *neteoretické*, teda *bežné*, *obyčajné*, *amatérske* a i. dovtedy nepracovalo. Toto pomenovanie sa v celej knihe používa na overovanie platnosti (všetkých) literárnych teórií a ich konfrontáciu so „zdravým rozumom“. Riešením, najlepšie postihujúcim všetky významové odtiene, sa napokon ukázalo spojenie *bežné myslenie*, ktoré prevzal aj český preklad. Ako vidno, nejde o termín v pravom zmysle slova, postupne sa ním však stal a je možno dobrým zástupným príkladom mnohých ďalších, pri ktorých stretnutie nášho skúsenostného komplexu či slovenskej kultúrnej tradície s „iným“ (francúzskym a anglo-americkým) poukazuje na ich odlišnosti.

Keďže väčšina textov francúzskej literárnej teórie neustále intertextuálne komunikuje navzájom a zároveň s inými teoretickými a neteoretickými pojmami, aj vďaka lexicálnym, štylistickým a syntaktickým možnostiam francúzskeho jazyka tak vytvárajú sémantické siete, ktoré je v iných jazykoch oveľa náročnejšie, resp. takmer nemožné vytvoriť. Z tohto hľadiska sú veľmi užitočné vecné indexy či slovníky frekventovaných pojmov, ktoré už viacerí odborníci pridávajú na záver svojich prekladov alebo teoretických prác: J. Sivák k prekladu Ricœura (2004), M. Marcelli k svojej knihe *Prípád Barthes* (2001), a sú aj v niektorých najnovších filozofických aj literárnych prácach a esejach, napr. v knihe Silvie Rybárovej *Dejiny, pamäť, a osobný príbeh v súčasnej francúzskej próze* (2024)⁴⁵ o naratívnych štruktúrach v súčasnom francúzskom románe. Pojmové indexy budú dobrou pomôckou pre budúcich prekladateľov, hoci aj tie poukazujú na určitú nejednotnosť terminológie spôsobenú malým množstvom preložených diel.

Dvoj- a viacvýznamovosť slov

Ide o problémy spojené s faktom, že francúzština ako jazyk pochádzajúci z latinčiny môže mnohé slová používať dvoj- či viacvýznamovo – ako bežný výraz aj ako termín – a vytvárať tak napätie medzi teoretickým a čitateľsky prístupnejším vyznením textu. Tu vzniká váhanie pri rozhodovaní, či dané slovo termínom je, alebo nie je, keďže pri preklade týchto slov do slovenčiny v latinizovanej podobe vzniká dojem, že termínmi sú, hoci môžu byť celkom bežnými pomenovaniami. Vo francúzštine mnohé slová obsahujú v sebe prirodzenú dvoj- a viacvýznamovosť, s ktorou práve francúzski literárni teoretici, filozofi aj lingvisti (Barthes, Genette, Ricœur a i.) vychádzajúci z filozofie jazyka vedome pracujú. Keďže v slovenčine máme zväčša dva výrazy – jeden odborný, derivát z latinčiny, a druhý „slovenský“, nesúci iný význam alebo jeho odtieň, pri preklade je potrebné opatrne zvažovať, ktorú z polôh autor použil, a teda ktorá sa vyskytne v slovenčine (napr. *signaler* môžeme preložiť ako *signalizovať* aj *oznamovať*). Tak totiž pri nepozornej interpretácii originálu môžu vzniknúť nekonečne „učené“, ba niekedy až nezrozumiteľné preklady pôvodne jasných a krásne plynúcich originálov, pretože prekladateľ v nich nadužíval latinizované slová zo slovenskej odbornej lexiky, vytvoril

45 RYBÁROVÁ, S.: Pojmy – glosár. 2024.

nimi dojem „vedeckosti“, ktorá však v origináli nemusí byť na jazykovej úrovni natoľko prítomná.

Ako sme povedali, väčšina textov vychádzajúcich z francúzskej novej kritiky a filozofie nepôsobí premúdrelo a ťažkopádne, naopak, vyznačuje sa štylistickou nenútenosťou, prirodzenosťou a vtipom, ktoré sa pri nadužívaní latinizovaných slov v slovenčine, vo francúzštine často použitých ako bežný výraz a nepôsobiacich príznakovo, vytráca. V tomto bode sa vlastne vedecký preklad dotýka umeleckého – v citlivom zvážení výberu prvkov a postupov, teda „cudzích“ a „domácich“, ktoré vytvoria správny pomer tak, aby preklad, ak je to možné, pôsobil podobne ako originál. Príkladov by sme našli neúrekom, za všetky aspoň jeden, veľmi frekventovaný vo väčšine textov: je ním slovo *la représentation*, ktoré sa dá preložiť ako *reprezentácia*, ale aj ako *zobrazenie*, a sloveso *représenter* ako *reprezentovať*, ale aj *prezentovať na scéne* – *inscenovať*, *zobrazovať*. Podobne slová vzťahujúce sa k termínu *mimesis/imitation* teda *mimesis/imitácia/napodobňovanie*, často sa vyskytujúce v literárnovedných textoch, ktoré priamo či nepriamo pracujú s Aristotelovou *Poetikou*, ale aj s polemickým nadväzovaním na ňu, a je v nich potrebné odlišovať, kedy sa termín vzťahuje na *Poetiku* a použiť *napodobňovanie* a kedy sú významy iné.

V iných prípadoch je naopak potrebné „bojovať“ (s jazykovými redaktormi, s prekladateľmi starších generácií a i.) za presadenie určitých výrazov a gramatických podôb, ktoré ešte v slovenčine znejú „cudzo“, ako je použitie sloviess v neurčitkoch podľa originálu (napr. v názve Foucaultovej knihy *Dozerať a trestať*) alebo spomínaných spodstatných prídavných mien (*l'imaginaire* – a pod.), pretože slovenskejšie znejúce podoby slov nevystihujú celú šírku sémantického spektra slova.

Citácie a intertextové nadväzovanie z rôznych jazykov

Citácie, ale aj prechody medzi citáciami a autorským výkladom neraz spôsobujú značné problémy, pretože pri mnohých textoch, samozrejme, chýba možnosť odvolať sa na existujúci preklad, resp. ak aj je k dispozícii, môže byť pri starších prekladoch v zásade málo použiteľný, pretože v origináli zdôraznené kľúčové slová či termíny sa často nezhodujú so slovami v preloženej verzii. Najčastejšie sa to týka antických jazykov, starogréčtiny a latinčiny pri ukážkach z literatúry alebo Aristotelovej *Poetiky*, ale aj biblických textov.

Väčšina francúzskych teoretických prác sústavne komunikuje s inými textami z literárnej vedy, filozofie a iných humanitných disciplín a veľmi často aj z literatúry a biblických textov. Niekedy na princípe palimpsestu, keď výklad na pozadí iného textu a jeho minucióznej analýzy dospieva k novým nečakaným významom (R. Barthes a i., resp. princíp Derridovej dekonštrukcie), alebo pracuje s fragmentmi raz priamo, inokedy konfrontačne či ironicky, ale vždy zložito, rafinovane a pomocou virtuózne slovej ekvilibristiky, aby poukázal na nový význam či aspekt určitého javu aj na autorovu vlastnú duchaplnosť.

Práca s citáciami v odbornom preklade by si zaslúžila samostatnú analýzu, a tak na tomto mieste možno povedať aspoň toľko, že sa pri nej opäť odhaľuje nedostatok referenčnej literatúry v slovenčine aj úskalia existujúcich prekladov. Francúzske literárno-teoretické práce totiž často pracujú s krátkymi fragmentmi obsahujúcimi kľúčové for-

mulácie alebo zásadné termíny, no aj v dielach, ktoré sú v slovenčine k dispozícii, neraz nie je možné ich nájsť alebo sa nedajú použiť, pretože ich prekladateľ pozmenil, dostali iný slovesný tvar, resp. preložené pasáže nezdôrazňujú tie kľúčové slová, na ktorých autor postavil svoj výklad. To sa ukazuje ako podstatný problém pri práci s biblickými textami a ich rôznymi prekladmi (do francúzštiny aj do slovenčiny)⁴⁶, ale aj s mnohými textami z antickej filozofie, napríklad s asi najčastejšie citovanou Aristotelovou *Poetikou*, *Rétorikou*, *Politikou*, ktorá je k dispozícii v čitateľsky veľmi atraktívnom preklade Petra Kuklicu a Miloslava Okála z roku 1980. Problém spôsobujú odlišné tradície formálnej úpravy textu: slovenský preklad nezachováva úpravu, ktorú má väčšina prekladov klasickej spisby do novodobých jazykov (francúzština, nemčina, angličtina aj čeština), a to číslovanie riadkov a zvýrazňovanie kľúčových slov, čím sa hľadanie odkazov stáva veľmi náročným a niekedy je priam nemožné vo veľmi premyslene vypointovaných vetách obsahujúcich citácie dosiahnuť pomocou existujúcej prekladovej verzie rovnaký efekt.

Problémy prekladu francúzskej výkladovej syntaxe

Hoci v tomto prípade nejde o terminologický problém, s použitím terminológie súvisí – niekedy je v preklade potrebné sa rozhodovať medzi dvoma či dokonca troma možnosťami: presné použitie termínu, zachovanie slovnej hry alebo plynulosti a logiky výpovede.

Francúzska výkladová syntax je špecifický problém pre lingvistu, pre nás je dôležité, že ide o typ „descartovskej“ či neskôr „barthesovskej“ filozofickej a binárne konštruovanej argumentácie v rámci rozvetveného súvetia, ktoré väčšinou obsahuje viaceré vzájomne si protirečiacie myšlienky, vedome pracuje s možnosťami francúzskej syntaxe a s jej rozrušovaním. Z prekladateľského hľadiska sa často pohybuje na hranici preložiteľnosti. V každom prípade je v tomto type argumentácie neprípustný doslovný prenos syntaktických konštrukcií, ktorý môže narušať logiku i plynulosť výpovede. V slovenčine je preto potrebné zachovať argumentačný sled, no zároveň so zachovaním zrozumiteľnosti, logiky výpovede a zásady „dobrej slovenčiny“, nehovoriac o tom, že vetu nemožno rozdeliť ani skrátiť, pretože by sa narušila plynulosť výkladu aj celistvosť myšlienky. S týmto typom vety mala slovenská prekladová prax v minulosti pomerne malé skúsenosti.

Tieto vety sú zároveň, ako sme povedali, pri všetkej vyššie uvedenej charakteristike nadovšetko jasné, jasnozrivé, logické, prirodzené, uvoľnené, plné espritu až ironie, slovných hier a zjavného autorovho *plaisir du texte* – pôžitku z textu. Ich preklad je naozaj náročný, pretože možnosti slovenčiny pri dlhých podradovacích súvetiach sú obmedzené, rozdelením by však stratili nielen vnútornú logiku, ale aj svoju základnú vlastnosť, a tou je, že sú vlastne často akýmisi zhustenými traktátmi – maximami, odkazujúcimi na celú tradíciu literárneho a estetického myslenia, na rétorický štýl zdedený

46 Pri prekladoch filozofických textov, ktoré pracujú s komentármi pasáží z Biblie, často nie je možné pracovať len s jedným slovenským prekladom, pretože odtiene významov sa častokrát nezhodujú (napr. pri preklade Derridových esejí, ktoré pracujú s biblickými textami na princípe palimpsestu).

z klasicizmu a osvietenstva, pričom štrukturalistické a postštrukturalistické texty vedome pracujú aj s jeho (neraz ironickým) narúšaním. V tom môžeme vidieť ďalší príklad odlišnosti dvoch literárnych tradícií.

Mohli by sme ešte dlho pokračovať vo vyratúvaní jazykových, štylistických a iných problémov súvisiacich s prekladom literárnoteoretických textov, nateraz konštatujeme stále pomerne nedostatočnú terminologickú databázu v slovenčine. Možnosť porovnávať – komunikovať termíny a výrazy je však čoraz väčšia vo vzťahu k češtine a stále širšej dostupnosti textov. Z hľadiska terminológie sa na Slovensku po prvýkrát objavujú heslá, ktoré preberajú termíny z anglického *New criticism* alebo z francúzskej literárnej teórie ako *close reading*, *diskurz* alebo *hypertext*, napr. v dvojdielnom *Slovníku literárnej teórie* Petra Valčeka⁴⁷ a neskôr v *Hyperlexikóne literárnovedných pojmov* pod vedením Romana Mikuláša⁴⁸, v ktorom sa širšie a dôslednejšie rozpracúvajú aj heslá ako *diskurzivná analýza* (Roman Mikuláš – Andrea Mikulášová), *štrukturalizmus a postštrukturalizmus* (Pavel Matejovič), *intertextualita* (Ján Jambor), *naratológia* (Zuzana Malinová), *semiotika literatúry a kultúry* (Krisztián Benyovskí), hoci aj v nich, napríklad v hesle *štrukturalizmus*, je francúzsky teoretický aspekt zastúpený stručne. Aj bibliografia *Hyperlexikónu* k jednotlivým heslám týkajúcim sa francúzskej literárnej teórie – kde popri origináloch figurujú najmä nemecké, české a anglické preklady – ukazuje, že malý počet slovenských prekladov doteraz neumožnil celkom prehodnotiť či prispôsobiť domácu literárnoteoretickú terminológiu. Prijatie iného videnia javov týkajúcich sa literárnej teórie a kritiky teda vyžaduje rozšírenie obzoru poznania, ale aj istú toleranciu voči „inému“. Treba priznať, že najmä tradičná akademická kritika, reprezentovaná predovšetkým učebnicami literárnej teórie pre študentov, syntetickými prácami, dejinami literatúry a slovníkmi literárnovedných termínov, ju zatiaľ prijíma pomerne pomaly a ešte zostáva uzavretá v delení na druhy, žánre, verzologické kategórie a pod. Vidíme pritom, že teória vo svete, vrátane tej francúzskej, sa v súčasnosti viac sústreďuje na problémy etiky, hodnoty a politiky literatúry, už si nekladie otázku „Čo je literatúra?“, ale skôr „Čo môže literatúra urobiť?“, uvažuje o nej v tom najušľachtilejšom zmysle slova. Aj francúzske literárnoteoretické myslenie sa od formálnej analýzy čoraz viac posúva k čistému humanizmu, a pokiaľ ide o konkrétnejšie „literárne“ kategórie, opäť si osvojuje napríklad úvahy o problematike žánrov (ktoré načas zavrholo ako dedičstvo pozitívizmu a komparatistiky 19. storočia), úvahy o fikcii (v línii súvislosti medzi fikciou, autofikciou a dokumentom) a o „hodnotách“, t. j. o axiologickom hľadisku, o vzťahu medzi literatúrou a životom; to všetko francúzska kritika 60. a 70. rokov 20. storočia odložila. Paradoxne ide o kategórie a pojmy, ktoré sa v našom prostredí už dlho rozvíjali a stále rozvíjajú (napríklad žánre a fikcia), a práve tu sa tieto dve teoretické koncepcie začínajú možno pozoruhodným spôsobom zblížovať.

47 VALČEK, P. (2000, 2003).

48 *Hyperlexikón literárnovedných pojmov* (2025). Terminológiu nemeckej recepcnej estetiky uvádza do praxe literárnej analýzy aj kniha MIKULÁŠ, R.: *Predpoklady a formy literárnej recepcie*. 2007.

ZÁVER

Na záver sa pokúsime odpovedať na otázku, ktorú sme si položili na začiatku: Čo je dnes francúzska literárna teória? Aký je jej vplyv na súčasné literárne myslenie vzhľadom na nové hnutia v literárnej vede na Slovensku aj všeobecne?

Na jednej strane francúzska literárna teória už nie je jedinečná, vzniká popri nej množstvo nových konceptov, nie je už „módna“ a pod. A predsa, bez tejto etapy, bez poznania jej vzostupov a pádov, ale aj jej hraníc a extrémov (ako „smrť autora“), by sme možno neboli schopní podať dostatočnú výpoveď o našom vlastnom literárnom myslení: o úvahách o literárnej hodnote, ako ich v súčasnom kritickom myslení praktizuje napríklad Stanislav Rakús, alebo o autorskej intencii, o tradičných „historických metódach“ analýzy, ktorá zohľadňuje text aj kontext v línii veľkého romanistu a zakladateľa romanistiky na Slovensku Jozefa Felixa, či o našich domácich štrukturalistických výskumoch, ako ich pretvorili vo svojich prácach napr. P. Winczer, P. Zajac a iní.

O zmysle literárnej teórie povedal A. Compagnon v prednáške ku knihe *Démon teórie*, ktorá odznela 24. mája 2008 v ÚSVL SAV:

Ak by som chcel teóriu veľmi stručne charakterizovať, povedal by som, že pre mňa predstavuje protest, rebéliu; človek zaoberajúci sa literárnou teóriou sa v stredovekej scholastike nazýval *protervus*, „ten, kto protestuje“, teda protestant! Teoretik protestuje proti zjavným pravdám [...], je ako otravný hmyz, dobiedza, snaží sa brániť opakovaniam, je antirutínér... *Démona* v teórii však predstavuje jej schopnosť prejsť k doktríne, od negácie k afirmácii, takže [...] keď teória prestane byť kritická a stane sa dogmatickou, začína byť podľa mňa rovnako škodlivá ako predsudky, proti ktorým pôvodne bojovala...⁴⁹

Predovšetkým táto charakteristika literárnej teórie ako vzbúrenca zostáva univerzálne aktuálna v každej dobe, a práve túto jej dimenziu nám sprostredkúva lepšie poznanie „iného“. A tak pre nás tento prenos z jedného kultúrneho priestoru do druhého v čase slúži nielen na rozšírenie obzoru poznania a doplnenie slovnej zásoby. Vidíme, že zavádzanie „nových“ termínov, označujúcich inak reflektované skutočnosti, do iného kultúrneho kontextu pôsobí aj na vlastné „literárne pole“: spočiatku sa môže dostať do rozporu s tradičným názorom a vyvolať diskusiu, ale akceptovaním odlišností môže prispieť k redefinovaniu teórie, ale aj samotnej literatúry. A takýmto spôsobom môže rozšíriť, modifikovať alebo dokonca zmeniť aj takú citlivú oblasť, akou je videnie vlastného literárneho „dedičstva“.

49 COMPAGNON, A. (2008), s. 4.

POJMY A TERMÍNY

Francúzska „nová kritika“ (*nouvelle critique française*)/„teoretické dobrodružstvo“ (*aventure théorique*)

French theory

Autarkia

Close reading

Dekonštrukcia

Epistemológia

Diskurz

La durée

Le récit/rozprávanie/literárne rozprávanie/récit

Fokalizácia – vonkajšia, vnútorná

L'effet du réel/efekt, účinok reálneho

Fragment, fragmentárne písanie

Prefigurácia (predporozumenie), konfigurácia a refigurácia

Autor

Smrť autora

Autorská intencia

Écriture de soi (písanie o sebe)/autofikcia

Biografická metóda skúmania literárneho diela

Kultúrny obrat/*cultural turn*

Kultúrny rozdiel

Tradícia – literárna, teoretická, kritická

Ne/preložiteľnosť

PRAMENE

BACHELARD, Gaston (1970): *Psychoanalýza ohňa*. Prel. Štefan Caltík a Milan Zigo. Bratislava: Smena 1970.

BACHELARD, Gaston (1981): *Nový duch vedy*. Prel. Kristína Korená. Bratislava: Pravda 1981.

BACHELARD, Gaston (1990): *Poetika priestoru*. Prel. Michal Bartko. Bratislava: Smena 1990.

BARTHES, Roland (1967): *Kritika a pravda: Čo je kritika?* Prel. Dušan Slobodník. In: *SP*, 83, 1967, č. 8, s. 113–122.

BARTHES, Roland (1967): *Nulový stupeň rukopisu: Základy sémiologie*. Prel. Josef Čermák a Josef Dubský. Praha: Československý spisovatel 1967.

BARTHES, Roland (1994): *Rozkoš z textu*. Prel. Anna Blahová a Marián Minárik. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1994.

COMPAGNON, Antoine (2009): *Démon teorie: Literatura a běžné myšlení*. Prel. Eva Sládková. Brno: Host 2009.

- ČERNÝ, Václav (1968): Náčrt filozofie kritiky. In: *SP*, 84, 1968, č. 7, s. 98–103.
- DEBNÁR, Marek (2006): Démon teórie alebo O učenej zmätenosti: Antoine Compagnon: Démon teórie. In: *Anthropos*, 3, 2006, č. 1, s. 47.
- DIDI-HUBERMANN, Georges (2000): *Devant le temps*. Paris: Les éditions de Minuit 2000.
- DIDI-HUBERMANN, Georges (2006): *Pred časom*. Prel. Radana Šafaříková. Bratislava: Kalligram 2006.
- FOUCAULT, Michel (1966): *Les Mots et les Choses*. Paris: Gallimard 1966.
- FOUCAULT, Michel (2000): *Dozerať a trestať*. Prel. Miroslav Marcelli. Bratislava: Kalligram 2000.
- FOUCAULT, Michel (2000, 2001): *Slová a veci*. Prel. Miroslav Marcelli a Mária Marcelliová. Bratislava: Kalligram 2000, 2001.
- GEISBACHEROVÁ, Michaela (2006): Nevyriešené odpovede na sedem otázok. In: *Knižná revue*, 16, 2006, č. 23, s. 7.
- GENETTE, Gérard (2004): *Métalepse: De la figure à la fiction*. Paris: Seuil 2004.
- GENETTE, Gérard (2005): *Metalepsa. Od figúry k fikcii*. Prel. Andrej Záthurecký. Bratislava: Kalligram 2005.
- KRAUSOVÁ, Nora (1972): *Rozprávač a románové kategórie*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1972.
- LAPLANCHE, Jean – PONTALIS, Jean-Bertrand (1996): *Psychoanalytický slovník*. Prel. Alexander Halvoník, Mária Marcelliová a Mária Puškárová. Bratislava: VEDA 1996.
- LEDUC, Jean (1999): *Les Historiens et le Temps*. Paris: Seuil 1999.
- LEDUC, Jean (2005): *Historici a čas*. Prel. Jana Levická. Bratislava: Kalligram 2005.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1966): *Smutné tropy*. Prel. Jiří Pechar. Praha: Odeon 1966.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1971): *Myšlení přírodních národů*. Prel. Jiří Pechar. Praha: Československý spisovatel 1971.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1993): *Mýtus a význam*. Z angl. prel. Pavel Vilikovský. Bratislava: Archa 1993.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (2000): *Štruktúrálna antropológia*. Prel. Martin Kanovský. Bratislava: Kalligram 2000.
- MATEJOVIČ, Pavel (2008): Transformácie „poetiky chaosu“ v poľskom, českom a slovenskom kultúrnom kontexte. 2008. In: *Slovak Review of World Literature Research*, 17, 2008, špeciálne číslo, s. 85–98.
- MERLEAU-PONTY, Maurice (1970): *Od Maussa k Lévi-Straussovi*. Prel. Michaela Jurovská. In: *SP*, 86, 1970, č. 2, s. 100–109.
- MIKULA, Valér (1987): *Hľadanie systému obraznosti*. Bratislava: Smena 1987.
- MIKULA, Valér (1997): *Od baroka k postmoderne*. Levice: Koloman Kertész Bagala – L. C. A. 1997.
- SUSINI-ANASTOPOULOS, Françoise (1997): *L'Écriture fragmentaire*. Paris: PUF 1997.
- SUSINI-ANASTOPOULOSOVÁ, Françoise (2005): *Fragmentárne písanie*. Prel. Mária Vargová. Bratislava: Kalligram 2005.
- RAKÚSOVÁ, Gabriela: Teória ako boj a veľké dobrodružstvo myslenia v literatúre. In: *Sme*, 16, 2007, č. 1, 2. 1. 2007, s. 10.
- RICŒUR, Paul (1983–1985): *Temps et récit: Volume I, II, III*. Paris: Seuil 1983–1985.
- RICŒUR, Paul (1997): *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*. Prel. Zdeňka Kalnická. Bratislava: Archa 1997.
- RICŒUR, Paul (2001, 2002): *Čas a vyprávění I, II*. Prel. Miroslav Petříček a Věra Dvořáková. Praha: OIKOYMENH 2001, 2002.

- RICCEUR, Paul (2004): *Čas a literárne rozprávanie*. Prel. Jozef Sivák. Bratislava: IRIS 2004.
- SEBAG, Lucien (1968): Marxizmus a štrukturalizmus. Prel. Michaela Jurovská. In: *SP*, 84, 1968, č. 5, s. 106–108.
- ŠTEVČEK, Ján (1969): Prvá kritika francúzskeho štrukturalizmu. In: *SP*, 75, 1969, č. 7, s. 65–70.
- TEPLAN, Dušan: Antoine Compagnon: Démon teórie. In: *Revue svetovej literatúry*, 42, 2006, č. 3–4, s. 206–208.
- TÍŽIK, Miroslav (ed.) (2013): *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum*. Bratislava: Sociologický ústav SAV 2013.
- TODOROV, Tzvetan (1998): *Spoločný život: Štúdia zo všeobecnej antropológie*. Prel. Anna Blahová. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1998.
- VYDRA, Anton (2012a): *Gaston Bachelard a filozofia pohľadu*. Trnava: Trnavská univerzita 2012.
- VYDRA, Anton (2012b): *Bdelé sny: Komentár k Bachelardovmu plameňu sviece*. Trnava: Trnavská univerzita 2012.

LITERATÚRA

- BARTHES, Roland (1968): *Le Degré zéro de l'écriture*. Paris: Seuil 1968.
- BACHMANN-MEDICK, Doris (2009): *Cultural turns*. Hamburg: Reinbeck 2009.
- BARTHES, Roland (1984): *Le bruissement de la langue: Essais critiques IV*. Paris: Seuil 1984.
- BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.) (2024): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024.
- COMPAGNON, Antoine (1998): *Le Démon de la théorie: Littérature et sens commun*. Paris: Seuil 1998.
- COMPAGNON, Antoine (2006): *Démon teórie: Literatúra a bežné myslenie*. Prel. Jana Truhlářová. Bratislava: Kalligram 2006.
- COMPAGNON, Antoine (2008): O démonovi teórie. Prel. Jana Truhlářová. In: *Slovak Review of World Literature Research*, 17, 2008, špeciálne číslo, s. 3–12.
- Critique littéraire (2024). In: *Wiktionnaire, le dictionnaire libre*, 21. mája 2024. Dostupné na https://fr.wiktionary.org/wiki/critique_littéraire [cit. 20. marca 2025].
- DERRIDA, Jacques (2005): *Qu'est-ce qu'une traduction „relevante“?* Paris: L'Herne 2005.
- DERRIDA, Jacques (2006): *L'Animal que donc je suis*. Paris: Galilée 2006.
- DERRIDA, Jacques (2010): Čo je to relevantný preklad? Prel. Jana Truhlářová. In: ŠIŠMIŠOVÁ, Paulína (ed.): *Translatologické štúdie*. Bratislava: Anapress 2010, s. 19–47.
- DOSSE, François (2018): *La saga des intellectuels français I – II: À l'épreuve de l'histoire 1944–1968; L'avenir en miettes 1968–1989*. Paris: Gallimard 2018.
- HORVÁTH, Tomáš (2021): *Interpretácia, naratív, reprezentácia*. Bratislava: VEDA 2021.
- Hyperlexikón literárnovedných pojmov* (2025). Ed. Roman MIKULÁŠ. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i. 2025. Dostupné na <https://hyperlexikon.sav.sk/> [cit. 30. marca 2025].
- INGARDEN, Roman (1967): *O poznávaní literárneho diela*. Prel. Hana Jechová. Praha: Česko-slovenský spisovateľ 1967.
- LEONI-FIGINI, Margherita (2002): Roland Barthes: Parcours pédagogique pour les enseignants. *Centre Pompidou*, 2002. Dostupné na <https://mediation.centrepompidou.fr/education/resources/ENS-barthes/ENS-barthes.html> [cit. 25. marca 2025].
- Literárna kritika (2022). In: *Wikipédia. Slobodná encyklopédia*, 24. marca 2022. Dostupné na https://sk.wikipedia.org/wiki/Liter%C3%A1rna_kritika [cit. 20. marca 2025].
- MARCELLI, Miroslav (2001): *Príklad Barthes*. Bratislava: Kalligram 2001.

- MIKULÁŠ, Roman (2007): *Predpoklady a formy literárnej recepcie*. Bratislava: VEDA 2007.
- PATOČKA, Jan (1967): Doslov: Roman Ingarden: Pokus charakteristiky filozofické osobnosti. In: INGARDEN, Roman: *O poznávání literárního díla*. Praha: Československý spisovatel, 1967, s. 261–276.
- RYBÁROVÁ, Silvia (2024): Pojmy – glosár. In: RYBÁROVÁ, Silvia: *Dejiny, pamäť a osobný príbeh v súčasnej francúzskej próze*. Bratislava: VEDA 2024, s. 431–439.
- TODOROV, Tzvetan (2007): *La littérature en péril*. Paris: Flammarion 2007.
- TRUHLÁŘOVÁ, Jana (2006): Zopár poznámok k prekladu literárnovedného textu do slovenčiny. In: *Odborný Preklad 2: Tvorba a využívanie prekladových, terminologických a výkladových slovníkov*. Bratislava: Anapress 2006, s. 19–32.
- TRUHLÁŘOVÁ, Jana (2007): Quelques remarques sur la traduction des textes de la théorie littéraire française en Slovaquie. In: *Sens public: Actes du colloque «Différence/Tolérance»*, jún 2007. Dostupné na www.sens.public.org/articles/405/ [cit. 30. marca 2025].
- VAJDOVÁ, Libuša (2020): Preklad z francúzskych „sciences sociales“ v slovenských časopisoch na prelome 20. a 21. storočia. In: KUSÁ, Mária – RONDZIKOVÁ, Natália (eds.): *Preklad vo vedách o človeku a dialóg kultúr*. Bratislava: ÚSvL SAV, VEDA 2020, s. 74–114.
- VALČEK, Peter (2000, 2003): *Slovník literárnej teórie: I, II*. Bratislava: VSSS 2000, 2003.
- Vydavateľstvo Kalligram: Predstavuje jeho riaditeľ László Szigeti (2005). In: *Knižná revue*, 15, 2005, č. 5 (4. 3. 2005). Dostupné na <https://www.litcentrum.sk/rozhovor/vydavatelstvo-kalligram> [cit. 9. septembra 2024].
- ZAJAC, Peter (2008): Teoretické iniciatívy v slovenskej literárnej vede. In: *Slovak Review of World Literature Research*, 17, 2008, špeciálne číslo, s. 99–109.

DISKURZNÁ ANALÝZA V TRANSLATOLÓGII (NA PRÍKLADOCH RECENZIÍ Z AKADEMICKÝCH ČASOPISOV FILOZOFICKÉHO ÚSTAVU SAV V ROKOCH 1946 – 1956)

Katarína Motyková – Nina Cingerová

ÚVOD

Diskurzna analýza predstavuje interdisciplinárnu oblasť bádania v oblasti humanitných a spoločenských vied, t. j. jej charakteristickým znakom je, že v sebe spája terminológiu, metódy, postupy, teoretické koncepty a koncepcie z rôznych disciplín. Diskurzna analýza má potenciál aj pri skúmaní dejín prekladu a ako si ďalej ukážeme, diskurznolingvistické inštrumentárium sa dá využívať pri takom type výskumu, ako je mapovanie dejín prekladu.

Disciplíny, z ktorých diskurznoanalytické prístupy čerpajú, sú predovšetkým filozofia, lingvistika, literárna veda a sociológia. Z tohto dôvodu sa aj základný pojem – diskurz – vykladá rôzne podľa toho, v rámci akej disciplíny a tradície sa skúma. Vo všeobecnosti možno povedať, že diskurz predstavuje spôsoby, akými ľudia hovoria, píšú a inak komunikujú o určitej téme. Tieto spôsoby komunikácie sa odohrávajú v konkrétnych spoločenských kontextoch, odrážajú poznanie, hodnoty a postoje rôznych skupín a zároveň ich aj formujú. Diskurz preto nie je len neutrálnym zrkadlením reality, ale sám aktívne ovplyvňuje spoločenské myslenie a konanie. Vzhľadom na túto mnohohrstevnatosť je prirodzené, že aj samotná diskurzna analýza môže mať rôzne podoby. Možno ju chápať ako súbor metód a postupov, ktorých cieľom je skúmať, ako sa prostredníctvom jazyka a iných znakových systémov zviditeľňujú a vytvárajú významy, identity a spoločenské vzťahy. V tejto kapitole sa sústredíme na dva metodologické prístupy – koncept Siegfrieda a Margarete Jägerových a viacúrovňový model analýzy diskurzu (DI-ME-AN) Jürgena Spitzmüllera a Inga H. Warnkeho. Postupne predstavíme základné kroky analýzy, vysvetlíme použité pojmy a kategórie a naznačíme, ako možno výsledky syntetizovať na úrovni širších diskurzívnych súvislostí. Kapitola tak môže slúžiť ako orientačný návod pre tých, ktorí sa chcú s diskurznom analýzou nielen teoreticky oboznámiť, ale ju aj prakticky aplikovať vo vlastnom výskume. Text slúži ako ukážka využiteľnosti diskurzného inštrumentária a zároveň sprístupňuje postupnosť jednotlivých krokov analýzy. Nie je však vyčerpávajúcím zmapovaním uvedenej problematiky, dokonca ani presným návodom na analýzu, skôr ho treba chápať ako prehľad možností prístupu k skúmanému materiálu, ktorý predstavujeme v nasledujúcej časti.

Zaujímá nás **obraz prekladania a prekladateľa humanitnovedných textov** v období 40. a 50. rokov minulého storočia, ktoré bolo poznačené nastoľovaním iných logík diskurzu. Ako exponovanú disciplínu, ktorá sa zaoberá otázkami bytia, poznania, etikou atď., sme si zvolili filozofiu, resp. presnejšie – preklady z oblasti filozofie. Z tohto dôvodu sme výskumný materiál zostavili z recenzií na prekladové diela uverejňovaných v časopisoch Filozofického ústavu (FÚ) SAVU/SAV, ktoré vychádzali v 40. a 50. rokoch 20. storočia. V tejto súvislosti sme si položili otázku, či a aké funkcie budú v diskurze prisudzované prekladom filozofických diel v kontexte vládnej ideológie a ako sa vytváral obraz ich participácie na diskurze komunizmu.

DISKURZ A DISKURZNÁ ANALÝZA

Diskurz

Kľúčovým termínom diskurznej analýzy je diskurz, ten je však naprieč rôznymi humanitnými a spoločenskovednými disciplínami, ale aj v rámci nich rôzne vymedzovaný. Súvisí to s tým, že je ukotvený v rôznych disciplínach a v rámci nich aj v rôznych disciplinárnych tradíciách. Tak sa bude líšiť chápanie toho, čo to je diskurz a ako sa skúma, v jazykovede, filozofii, sociológii, politológii, historiografii či literárnej vede. Rôzne však bude aj jeho vymedzovanie v oblasti textovej/diskurznej lingvistiky či kritickej lingvistiky vyrastajúcej z tradície systémovej funkčnej gramatiky.

Vo všeobecnosti však, ako syntetizuje Andreas Gardt, by sa dalo pri všetkých konceptualizáciách diskurzu hovoriť o niekoľkých najfrekvencovanejších spomínaných aspektoch:

- diskurz sa zaoberá určitou témou, ktorá sa manifestuje v rôznych vyjadreniach a textoch;
- je predmetom diskusií viac či menej veľkých spoločenských skupín;
- odzrkadľuje vedenie/poznanie alebo postoje týchto skupín k danej téme, ale ich aj aktívne formuje, a preto ovplyvňuje konanie v spoločenskej realite vo vzťahu k tejto téme.¹

Sám A. Gardt však dodáva, že nejde o všetky vlastnosti pripisované diskurzu vo vedeckých prácach, a ako „vzátvorkovaný“ aspekt, ktorému sa primárne nevenuje pozornosť, uvádza otázky o faktickosti, resp. virtuálnosti textových korpusov a korelácii diskurzu a mocenských vzťahov.²

1 GARDT, A.: Diskursanalyse – Aktueller theoretischer Ort und methodische Möglichkeiten. 2007, s. 30. (Všetky citáty preložili autorky kapitoly, ak nie je uvedené inak.)

2 Tamže.

Diskurz: jazyková prax (písané a hovorené slovo), resp. širšie – semiotická prax, t. j. používanie rôznych znakových systémov na komunikovanie rôznych obsahov s rôznym pragmatickým efektom v rôznych kontextoch, ktorá je súčasťou spoločenského života a ako taká je dialekticky prepojená s inými jeho prvkami a dimenziami. V pluráli sa termín diskurz, **diskurzy** vzťahuje na rôzne spôsoby reprezentácie rôznych aspektov sveta. V takomto prípade môžeme diskurz bližšie vymedziť podľa témy, areálu, oblasti spoločenského života, média atď.³

Diskurzna analýza

Tak ako existuje viacero vymedzení diskurzu, existuje aj viacero chápaní toho, čo všetko zahŕňa diskurzna analýza. V rámci tejto kapitoly sa budeme opierať o dve z nich, a síce o postup Siegfrieda Jägera a Margarete Jägerovej⁴ a o tzv. viacúrovňovú, respektíve viacvrstvovú analýzu diskurzu, ako ju do hĺbky predstavili Jürgen Spitzmüller a Ingo H. Warnke⁵ pod skratkou *DI-ME-AN*, z nemeckého *die diskurslinguistische Mehr-Ebenen-Analyse*.⁶ Čitateľstvo postupne prevedieme jednotlivými relevantnými krokmi analýzy a vysvetlíme pojmy a kategórie, s ktorými sme pracovali. Každá časť analýzy je ukončená syntézou výsledkov, čiže je vždy potrebné dostať sa až k úrovni, ktorú J. Spitzmüller a I. H. Warnke nazývajú *transtextovou rovinou*, pričom jednotlivé roviny by sme skôr mali vnímať ako vrstvy než úrovne, aby sme sa vyhli ich hierarchizovaniu.

Postup podľa S. Jägera a M. Jägerovej⁷

Analytický návod na spracovanie materiálu pri analýze diskurznej línie v novinách/časopise

1. štruktúrna analýza

1.1 všeobecná charakteristika novín: politická a sociálna lokalizácia, čitateľa, náklad atď.

1.2 prehľad celého skúmaného obdobia so zreteľom na príslušný sektor diskurznej línie

- zoznam relevantných článkov zaznamenaných s príslušnými bibliografickými údajmi; kľúčové slovo (slová) k téme; údaj o type textu; prípadné zvláštnosti; označenie rubriky pri novinách/časopise

3 FAIRCLOUGH, N.: *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. 2003, s. 214–215.

4 JÄGER, S. – JÄGER, M.: *Deutungskämpfe: Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. 2007, s. 297–301.

5 SPITZMÜLLER, J. – WARNKE, I. H.: *Diskurslinguistik: Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. 2011.

6 Viac aj MOTYKOVÁ, K.: *Sever na konci jazyka: Transtextová analýza nemeckojazyčnej bratislavskej tlače 1920 – 1938*. 2022; MOTYKOVÁ, K. (2024); CINGEROVÁ, N. – MOTYKOVÁ, K.: *Úvod do diskurznej analýzy*. 2017; CINGEROVÁ, N. – DULEBOVÁ, I.: *Mediálna lingvistika: Východiská kritickej analýzy mediálnych textov*. 2023.

7 JÄGER, S. – JÄGER, M. (2007), s. 297–300.

- súhrnný prehľad tém, ktorým sa noviny/časopis venuje; kvalitatívne hodnotenie;
nápadná absencia určitých tém, ktoré boli riešené inde; časová prezentácia/kumulácia určitých tém s ohľadom na možné diskurzívne udalosti
- priradenie jednotlivých tém k možným tematickým okruhom
- 1.3 zhrnutie 1.1 a 1.2: určenie diskurzívnej pozície novín/časopisu vzhľadom na analyzovanú diskurzívnu líniu

2. Príprava podkladov pre ukážkovú minucióznu analýzu fragmentov diskurzu: série článkov/článku, čo najtypickejších/najtypickejšieho pre diskurzívnu pozíciu novín

2.1 inštitucionálny rámec: kontext

- dôvody výberu článku
- autor (funkcia a význam v rámci novín, oblasti špecializácie atď.)
- dôvod pre článok
- rubrika

2.2 text: „povrchová analýza“

- grafická úprava vrátane ilustrácií a grafiky
- nadpisy, podnadpisy
- štruktúra článku do významových jednotiek
- témy, ktorými sa článok zaoberá (ich priesečníky, presahy)

2.3 jazykové a rétorické prostriedky

- typ a forma argumentácie, argumentačné stratégie
- logika a kompozícia
- implikácie a alúzie
- kolektívna symbolika alebo obraznosť: symbolika, metaforika atď.
- idiómy, príslovia
- slovná zásoba a štýl
- aktéri (osoby, zámenná štruktúra)
- odkazovanie: odkazovanie na vedu (vedy) atď.

2.4. obsahovo-ideologické výpovede

Tieto otázky závisia od príslušného objektu výskumu a musia byť vždy zaevidované nanovo.

- aký obraz človeka článok predpokladá, vyjadruje?
 - aké chápanie spoločnosti článok predpokladá, vyjadruje?
 - aké chápanie technológií článok predpokladá, vyjadruje?
 - aké vyhliadky do budúcnosti článok načrtáva?
- [...]

2.5 zhrnutie

- ďalšie nápadné črty
- „argument“, jadro výpovede celého článku; jeho všeobecné „posolstvo“ alebo „message“
- zhrnutie a lokalizácia v rámci diskurzívnej línie (pozri 1.3)

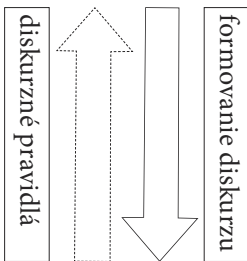
Diskurzny fragment (nem. *Diskursfragment*): text alebo časť textu, ktorá sa zaoberá konkrétnou témou, napr. témou prekladu. Fragments sa spájajú do diskurznych línií. Zachytenie diskurznych línií je dôležité pre fixovanie výpovedí o tej-ktorej entite.⁸

Diskurzna línia (nem. *Diskursstrang*): diskurzne fragmenty spojené jednou témou. Zvyčajne sa v nich aktualizuje široká škála podtém. Prostredníctvom analýzy týchto fragmentov sa fixuje suma výpovedí týkajúcich sa tej-ktorej entity. Diskurzna línia má synchronnu (čo je vypovedateľné v súčasnosti) a diachronnu (evolúcia vypovedania o určitej entite) dimenziu.⁹

Diskurzna udalosť (nem. *Diskursereignis*): udalosti, ktoré sa dostávajú do popredia (v médiách a v politike) a ako také určujú smerovanie a kvalitu tej diskurznej línie, ku ktorej (tematicky) patria, zásadne ovplyvňujú aj ostatné diskurzy.¹⁰

Diskurzna pozícia (nem. *Diskursposition*): kategória diskurznej pozície sa vzťahuje na konkrétnu politickú pozíciu osoby alebo média. Veľmi užitočná je pri určovaní polyfónosti analyzovaných diskurzov.¹¹

Schéma diskurzne analýzy DI-ME-AN (J. Spitzmüller a I. H. Warnke)¹²

Transtextová rovina		[...] <i>ideológia, governmentality, mentality</i> <i>historicity</i> <i>indexálne poriadky, sociálna symbolika</i> <i>základné sémantické figúry diskurzu</i> <i>konceptuálne rámce, topoi</i> <i>intertextuálnosť</i>	
Úroveň diskurzu			
Aktéri			
		Medialita	[...]
			<i>vzorce konania</i>
			<i>komunikačné formy</i> <i>médium</i>
		Diskurzné pozície	[...]
			<i>sociálna stratifikácia, moc</i>
			<i>diskurzné spoločenstvá</i>
			<i>ideology brokers</i>
			<i>voice</i>
			<i>status</i>

8 Porov. JÄGER, S. – JÄGER, M. (2007), s. 27.

9 Tamže, s. 25–26.

10 Tamže, s. 27.

11 Tamže, s. 28.

12 Tabuľka spracovaná podľa SPITZMÜLLER, J. – WARNKE, I. H. (2011), s. 201. Porov. CINGEROVÁ, N. – DULEBOVÁ, I. (2023).

Intratextová rovina	Úroveň textu	Interakčné roly	[...]
			<i>roly recipientov</i>
			<i>roly producentov</i>
		Vizuálna štruktúra textu	[...]
			<i>vzťah medzi obrazom a textom</i>
			<i>typografia</i>
			<i>materialita</i>
		Makroštruktúra: textová téma	[...]
			<i>metaforické polia/ pojmové metafor</i>
			<i>lexikálne polia</i>
			<i>izotopické reťazce a opozície</i>
		Mezoštruktúra: témy častí textu	<i>progresia témy</i>
			<i>funkcia textu</i>
			<i>typ textu</i>
	Úroveň propozícií	Mikroštruktúra textu: propozície	[...]
			<i>syntaktické vzorce</i>
			<i>rétorické trópy a figúry</i>
			<i>metaforické výrazy</i>
			<i>deontické významy</i>
			<i>implikatury, presupozície</i>
			<i>rečové akty</i>
	Úroveň slova	Viacslovné jednotky	[...]
			<i>okazionalizmy</i>
			<i>slová-slogany</i>
			<i>klúčové slová</i>
		Jednoslovné výrazy	<i>apelatíva</i>
			<i>propriá</i>
			<i>kolektíva</i>
			<i>podstatné mená</i>
			<i>pomenovávajúce substancie</i>

Tento typ analýzy treba chápať ako ukážku možných prístupov k textom, pričom sa simultánne sústreďujeme na všetky tri úrovne analýzy v zmysle viacúrovňovej analýzy diskurzu, a to na **rovinu vnútrotextovú, rovinu aktérov a transtextovú, diskurznu rovinu**. Všetky tri roviny sú prepojené a až ich syntézou v rámci transtextovej úrovne možno hovoriť o diskurznej analýze. Preto pri všetkých príkladoch uvádzame nielen základné bibliografické údaje a východiskový a cieľový jazyk recenzovaného (recipovaného) diela, ale aj rubriku, ktorá ich žánrovo rámcuje, a autora recenzie (prípadne článku). Príklady sú ilustratívne, keďže primárne nejde o kvantitatívnu analýzu, ale ťažiskovo kvalitatívnu analýzu, neuvádzame teda frekvenciu jednotlivých skúmaných aspektov.¹³ Pri kvalitatívnej obsahovej analýze sme pracovali s digitalizovanými časopismi dostupnými na stránke Filozofického ústavu SAV a spracovávali sme ich softvérom obsahovej analýzy Atlas.ti, z ktorého uvádzame aj obrazové citáty, aby sme aspoň sčasti vizualizovali, ako možno pracovať s kódovaním textu v tomto programe. Každý citát dôkladne vysvetľujeme a objasňujeme, prečo sme ho vybrali vzhľadom na položené výskumné otázky.

Obsahová analýza

Podstatou metódy obsahovej analýzy je kvantitatívne (a kvalitatívne) vyhodnotenie vybraných jednotiek prehovoru – jednotiek analýzy. Základným nástrojom „klasickej“ obsahovej analýzy je kategorizačný systém. Každá jednotka analýzy sa na jeho základe kóduje, t. j. zaraduje do kategórie. Každé definovanie kategórie musí byť preto dôkladne vysvetlené, úplné, výlučné, adekvátne a relevantné, resp. aj doplnené konkrétnymi textovými/obrazovými príkladmi. Na tento účel slúžia tzv. kódovacie knihy.¹⁴ Kategorizačný systém vychádza z kladených výskumných otázok alebo hypotéz.

PRED ANALÝZOU

Na začiatku každej analýzy diskurzu si treba presne zadefinovať **objekt výskumu** a zároveň je potrebné si ujasniť, ktorý diskurz, resp. diskurzy sa budú analyzovať.¹⁵ Vymedzenie objektu výskumu je úzko späté s kladenou výskumnou otázkou, v našom prípade: Ako sa v diskurze 40. a 50. rokov 20. storočia formoval obraz prekladu a prekladateľa filozofických (humanitnovedných) textov a aké funkcie boli prekladom týchto diel pripisované v kontexte vládnej ideológie a diskurzu komunizmu?

Pri príkladoch sme sa sústredili na tie texty, ktoré explicitne reflektovali preklad, prekladateľa alebo proces prekladu, neuvádzame teda všetky recenzie, t. j. aj tie,

13 Kvantifikácia by bola relevantná, pokiaľ by sme si napríklad položili otázku, z akých východiskových jazykov sa recipujú preklady najčastejšie, k akým filozofiám (sovietskej, francúzskej, bulharskej...) prekladané diela patria a pod. Prípadne by sme sa mohli pýtať na podiel prekladateľiek a prekladateľov, alebo by bolo zaujímavé skúmať kauzalitu medzi explicitnou kritikou prekladu a jednotlivými autormi recenzií.

14 Porov. TITSCHER, S. – WODAK, R. – MEYER, M. – VETTER, E.: *Methoden der Textanalyse: Leitfaden und Überblick*. 1998, s. 74–92; cit. podľa CINGEROVÁ, N. – DULEBOVÁ, I. (2023), s. 112–113.

15 JÄGER, S. – JÄGER, M. (2007), s. 297.

ktoré preklad vôbec nespomínajú, čo by tiež určite bolo zaujímavé pri inom type výskumu.¹⁶

V terminológii S. Jägera a M. Jägerovej predstavujú vybrané recenzie fragmenty diskurzu. Do diskurznej línie sú zjednotené témou prekladania ako procesu a prekladateľa ako roly.

Aby sme mohli skúmať tieto témy, bolo potrebné upresniť si pojem diskurz, ktorý sme mali pri analýze na mysli. Naše chápanie síce zahŕňa základné aspekty vymenované A. Gardtom uvádzané vyššie, je však špecifickéjšie. Chápeme ho – odkazujúc na diskurznych sémantikov Dietricha Busseho a Wolfganga Teuberta – ako korpus textov, ktoré sú navzájom intertextuálne poprepájané,

[...] zodpovedajú vytýčenému časovému rámcu, prostrediu, spoločenským kritériám, komunikačnému typu, žánrovým či iným kritériám a explicitne alebo implicitne na seba navzájom odkazujú. Konkrétne texty sa priradujú k určitému diskurzu na základe svojej príslušnosti k určitému predmetu, téme či konceptu, pričom také texty vykazujú vzájomné sémantické vzťahy alebo s nimi súvisia na úrovni prehovoru, komunikácie či funkcie.¹⁷

Vzhľadom na rozdelenie diskurzov podľa Reinera Kellera¹⁸ na verejný diskurz, zameraný na verejný priestor, a špeciálny diskurz, ktorý sa vyskytuje iba v určitých kontextoch, môžeme skonštatovať, že diskurz, na ktorom participujú skúmané recenzie, je **diskurzom vedeckým**, a teda špeciálnym, keďže aktérmi komunikácie sú vedci, filozofi, filológovia atď. a adresátom je vedecká komunita, resp. odborná verejnosť. Túto kapitolu teda v tejto súvislosti chápeme ako sondu do vedeckého filozofického diskurzu, pričom skúmané obdobie 1946 – 1956 ohraničujú prvú a poslednú skúmanú recenziu.

ANALÝZA

Médium

Jedným z prvých krokov pri analýze bola reflexia média (porov. bod 1.1 u S. Jägera a M. Jägerovej, resp. úroveň aktérov v DI-ME-AN-e), v ktorom boli recenzie uverejnené.

¹⁶ Nulový výskyt je zaujímavý z hľadiska skúmania obsadzovania možných rolí v recenziách, ak by sme sa na tieto recenzie pozreli cez prizmu modelu aktantov podľa štrukturalistu A. J. Greimasa. Aj tento výskum autorky kapitoly momentálne realizujú na skúmanom materiáli v rámci uvedeného projektu APVV. Výskum sa zameriava na úlohy, ktoré boli pripisované prekladateľom a prekladom ako aktérom a aktantom filozofického odborného diskurzu od nástupu socializmu na sklonku 40. rokov minulého storočia po koniec 70. rokov, teda po začiatok obdobia normalizácie.

¹⁷ MOTYKOVÁ, K. (2022), s. 15.

¹⁸ KELLER, R.: *Diskursforschung: eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. 2007, s. 64.

Médium

V najužšom zmysle slova sa médiá chápu ako prostriedky masovej mediálnej komunikácie: a) printové médiá (noviny a časopisy), b) elektronické médiá (rozhlas, televízia), c) nové médiá (onlajnové médiá). Pojem média sa v odbornej literatúre zvykne zblížovať aj s pojmom kódu, resp. znakového systému (jazyk ako médium).¹⁹

Médiom je časopis *Philosophica Slovaca*, ktorý na FÚ SAV vychádzal v rokoch 1946 – 1949, ďalej ako *Filozofický sborník SAVU* (1950 – 1952), *Filozofický časopis* (1953 – 1955) a *Slovenský filozofický časopis* (1956 – 1960). Neskôr na FÚ SAV vychádzal ako akademický časopis *Otázky marxistickej filozofie* (1961 – 1965) a od roku 1966 ako časopis *Filozofia*. Ten sa v súčasnosti definuje ako „akademický časopis, ktorý uverejňuje výsledky základného výskumu z oblasti filozofie (metafyzika, ontológia, epistemológia, filozofia mysle, dejiny filozofie, sociálna a politická filozofia) a príbuzných disciplín (najmä logika, metodológia, etika).“²⁰

Prekladanie ako téma

Téma: jadro obsahu textu. Môže sa realizovať v určitom segmente textu, napríklad v titulku alebo v nejakej vete, alebo ju abstrahujeme z obsahu textu prostredníctvom sumarizujúcej parafrázy.²¹

V roku 1948 v editoriáli pod názvom *Naše nové úlohy* redakcia časopisu uvádza, že „IV. ročník, ako aj ďalšie ročníky, prinesie okrem štúdií domácich autorov o aktuálnych filozofických problémoch aj preklady z vynikajúcich pokrokových mysliteľov zahraničných“.²² Túto vetu je potrebné interpretovať v sociálno-kultúrnom kontexte doby, ale aj v kontexte tohto redakčného komentára, v ktorom sa februárové udalosti 1948 podčiarkujú ako dôležitý medzník „v kultúrnom rozvoji nášho národa“ predstavujúci „definitívne zúčtovanie s vládou kapitalizmu u nás a vstup na cestu k socializmu“, čo si „vyžaduje nielen významnú premenu hospodárskej a spoločenskej základne nášho národa, ale aj prestavbu slovenskej kultúry a teda aj filozofie“. Ďalej sa v ňom píše, že

víťazstvo socializmu je jedinou zárukou rozkvetu národov, rozvoja kultúry a trvalého mieru. Z uvedeného jasne vyplýva, že ako pokrokové a pravdivé môžeme hodnotiť iba to, čo prospieva odstráneniu vykorisťovania a uskutočňovaniu socializmu. Toto hľadisko musí jednoznačne určovať smer našej práce vo všetkých oblastiach spoločenskej a kultúrnej činnosti.²³

19 Porov. CINGEROVÁ, N. – DULEBOVÁ, I. (2023), s. 77; REIFOVÁ, I. et al.: *Slovník mediální komunikace*. 2004, s. 140. O zblížovaní pojmu média s pojmom kódu, resp. znakového systému (jazyk ako médium) porov. NÖTH, W.: *Handbuch der Semiotik*. 2000, s. 237.

20 O časopise [2024].

21 BRINKER, K.: *Linguistische Textanalyse: Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. 2005, s. 56.

22 REDAKCIA: *Naše nové úlohy*. 1948, s. 7.

23 Tamže, s. 6–7.

O aké preklady a z akých filozofií ide, potvrdzujú aj recenzie na tieto diela uverejňované v tomto médiu, a aj naďalej sa výber prekladaných diel vzhľadom na potreby vtedajšej vládnucej ideológie reflektuje v správach o činnosti ústavu, ako aj v redakčných poznámkach. Napr. redakčná poznámka z roku 1949 sa explicitne venuje prekladom: „Tento ročník obsahuje preklady niekoľkých prác význačných marxistických mysliteľov, ktoré svojou problematikou i metódou môžu znamenať dobrú pomoc pre našu rozvíjajúcu sa filozofiu.“²⁴ Podobný postoj k prekladovej tvorbe filozofických diel sovietskej proveniencie ilustruje redakčná poznámka z roku 1951:

Tento ročník okrem jedinej pôvodnej štúdie prináša preklady význačných sovietskych autorov. Orientovanie sa prevažne na preklady, ktoré majú poskytovať pomoc nášmu filozofickému mysleniu, bolo v intenciách predošlej Správy Akadémie. Rozumieme sa, aj na budúce budeme čerpať z veľkého bohatstva sovietskej filozofie, ktorá je naším vzorom a z ktorej sa učíme tvorivej vedeckej práci. Je však potrebné rozvíjať aj našu domácu filozofickú tvorbu a preto budeme uverejňovať hodnotné práce aj našich mladších pracovníkov a pomáhať našej filozofii dostávať sa dopredu tak, ako nás to učí súdruh J. V. Stalin.²⁵

O úlohách, ktoré si FÚ SAVU v rámci záväzkov vydavateľskej činnosti vytyčoval každoročne, sa v rubrike Rôzne v správe o činnosti za rok 1951 uvádza, že ústav pripravil jedenásť prekladov zo sovietskej filozofie a vydali sa tri väčšie publikácie, pri všetkých ide o preklady (dve diela bulharského filozofa T. Pavlova – *Teória odrazu* a *Všeobecná charakteristika marxistickej dialektickej metódy* a jedno dielo sovietskeho filozofa V. V. Sokolova *Descartesova filozofia a ideologický zápas v súčasnom Francúzsku*). Zároveň sa v nej okrem iného píše, že ústav vydal „VI. ročník *Filozofického sborníka*, ktorý prináša preklady prác význačných sovietskych autorov ako aj pôvodné články a recenzie“²⁶. V rubrike Rôzne, v správe o činnosti ústavu za rok 1952 sa uvádza, že „[p]o určitom období, v ktorom sa naši filozofickí pracovníci venovali prevažne štúdiu marxizmu-leninizmu a sprostredkovali ho verejnosti vo forme výkladov, popularizačných článkov, štúdií a najmä prekladov (porovnaj publikačnú činnosť a FS 1950, 1951), nastal r. 1952 obrat k pôvodnej vedeckej tvorbe“²⁷.

Rubriky venované prekladu

Bohatú recepciu prekladových diel dokladajú **pravidelné rubriky** venované recenziám, ide predovšetkým o rubriku Filozofická literatúra v časopise Philosophica Slovaca, 1946 – 1949, a rubriku Recenzie v časopisoch, ktoré ústav vydával od roku 1950. Odborné recenzie, ktoré sme analyzovali, sa považujú za analytický žáner a sú tým typom

24 Redakčná poznámka. 1949, s. 168.

25 Redakčná poznámka. 1951, s. 155.

26 Zpráva o činnosti FÚ SAVU za rok 1951. 1952, s. 159.

27 Zpráva o činnosti Filozofického ústavu SAVU za r. 1952. 1953, s. 210.

recenzie, ktorá je skôr kritikou, na rozdiel od recenzie-posudku, vyskytujúcej sa v periodikách určených bežnému čitateľskému publiku.²⁸ Pri recenzii-kritike je dôležité, že „sa vyskytuje výlučne v odborných periodikách pre špecifické čitateľstvo. Smeruje k odborne orientovanému auditóriu, ale aj k samotným autorom. Obsahuje relatívne viac hodnotenia ako informácií.“²⁹ Žáner možno v tomto zmysle chápať ako akýsi zovšeobecnený koncept textov, ktorý v sebe nesie podobné tematické, funkčné, kompozičné, jazykové a formálne znaky, čiže na základe týchto znakov priradujeme konkrétne texty k iným podobným textom.³⁰ „Žánrovou charakteristikou istého konkrétneho textu tento text prepájame s ostatnými textami, zdôrazňujúc, čo je pre ne podobné, a odsúvajúc na okraj to, čím sa dané texty líšia.“³¹

Na základe určenia príslušnosti k žánru publikovanému v médiu akademického filozofického časopisu radíme skúmané texty k vedeckému diskurzu. Zaradenie textov k určitému diskurzu prebieha na základe analýzy roviny aktérov diskurzu, ktorá slúži ako určitý diskurzívny filter textov.³² Práve preto je zaujímavé, aká rubrika rámcuje tento žáner, kto je autorom recenzie, aké informácie sa uvádzajú v hlavičke recenzie. Mnohé diskurzívne fragmenty³³, ktoré reflektovali preklad, popri uvedenom názve vydavateľstva a predajnej cene publikácie neuvádzali meno prekladateľa. Môže to vychádzať z charakteristiky žánru: odborná recenzia, čiže recenzia-kritika, nie je kritikou prekladu, ale venuje sa predovšetkým odbornému zhodnoteniu diela, jej autora a až následne prekladu a prekladateľovi. Príklad nižšie ilustruje prípad, keď prekladateľka nebola menovaná ani v hlavičke recenzie, a nebola explicitne spomenutá, dokonca ani zovšeobecnene ako *prekladateľka*, ani v tele samotnej recenzie Júliusa Švihrana.

P. H. D' HOLBACH, SYSTÉM PRÍRODY

(Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1955, 284 strán, cena Kčs 29,10)

Francúzsky materializmus XVIII. storočia reprezentovaný Diderotom, Holbachom, Helvétiom, Lamettriem a inými je dôležitou etapou vo vývine filozofického myslenia.

autor recenzie:	Július Švihran
názov:	P. H. d'Holbach, Systém přírody
in:	<i>Slovenský filozofický časopis</i> , 11, 1956, 3, 297–300
rubrika:	Recenzie
východiskový jazyk:	francúzština
cieľový jazyk:	slovenčina
prekladateľ:	Viera Szathmáryová-Vlčková

Obr. 1

²⁸ SLANČOVÁ, D. et. al.: Úvod do štúdia žurnalistických žánrov v tlačových médiách. 2021, s. 304.

²⁹ Tamže.

³⁰ Tamže, s. 118.

³¹ Tamže.

³² SPITZMÜLLER, J. – WARNKE, I. H. (2011), s. 173.

³³ Za diskurzívny fragment sa považuje taký text, v ktorom sa viac či menej výrazne aktualizujú diskurzy, porov. KELLER, R. (2007), s. 64.

Naopak, je tu spomenutá úvodná štúdia, ktorej autorom je Teodor Münz: „Slovenské vydanie *Systému prírody* sa začína úvodnou štúdiou dr. T. Münza, v ktorej sa rozoberajú hospodárske, kultúrne a politické pomery Francúzska v XVIII. storočí, charakterizuje sa francúzske osvietenstvo a nakoniec sa rozoberá Holbachov život a dielo.“³⁴

Tento príklad nie je ojedinelý a hoci nie je pravidlom, stojí za zamyslenie, že žáner recenzie umožňuje neuvedenie prekladateľa aj napriek tomu, že ide o recenziu prekladového diela, hoci nie o recenziu prekladu v zmysle kritiky prekladu. Ak však recenziu chápeme vo foucaultovskom zmysle ako výpoveď, *énoncé*, je správne sa pýtať na pravidlá, ktoré umožňujú jej vznik a funkčnosť v takej podobe, v akej ju nachádzame napr. aj v tomto prípade.

Kvalita prekladu a prekladateľa (adaptácia na diskurz)

Po dôkladnom vyexcerpovaní textového materiálu pristupujeme k analýze samotného textu, ideme takpovediac dovnútra textu. V podstate ide o analýzu obsahu, pri ktorej sa pýtame, ako určitý diskurz, v našom prípade diskurz komunizmu, reguluje jednotlivé výpovede o preloženom diele, prekladateľoch či procese prekladu a preklade ako výsledku tohto procesu. Kladieme si otázku:

aké podmienky umožňujú výpovede a aké ich obmedzujú? Okrem týchto „diskurzívnych pravidiel“, ktoré podmieňujú participáciu výpovedí na diskurze, dochádza ešte k ďalšiemu filtrovaniu výpovedí, a to prostredníctvom samotného diskurzu [vplyvu konkrétneho diskurzu na text; pozn. autorky], pretože univerzálnou vlastnosťou každého textu je, že je *per se* formovaný diskurzom. Text mimo diskurzu je rovnako nemysliteľný ako text bez intertextových vzťahov.³⁵

Pristupujeme k tomu, čo môžeme nazvať minucióznou alebo vnútrotextovou analýzou³⁶, pri ktorej sa sústreďujeme na výrazové prostriedky, štylové registre, ale predovšetkým na kľúčové slová, ideologémy, metaforické výrazy, eufemizmy, dysfemizmy atď. Ide o otvorenú množinu vnútrotextových aspektov, ktoré si je možné všímať: od fonetickej úrovne, úrovne fonémy, zvukovej roviny až po nadvetnú syntax.

Keďže recenzia má *per se* metatextový charakter, analyzujeme vlastne text o texte. V dôsledku toho sa vytvárajú dva komunikačné okruhy. Prvý tvorí autor recenzie, recenzia a čitateľ recenzie. Tento okruh rámcuje médium a žáner a očakávania spojené s týmto druhom komunikácie. Autormi recenzií, ktoré uvádzame ako príklady v tejto kapitole, sú predovšetkým vedeckí pracovníci FÚ, ktorí do časopisu prispievali pravidelne, alebo externí autori, ktorí boli skôr sporadickými prispievateľmi. Pravidelným prispievateľom boli napríklad Stanislav Felber³⁷, filozof matematiky, ktorý na ústave pô-

34 ŠVIHRAN, J. (1956b), s. 298.

35 SPITZMÜLLER, J. – WARNKE, I. H. (2011), s. 173–174. (Zvýř. podľa originálu.)

36 Porov. SPITZMÜLLER, J. – WARNKE, I. H. (2011); JÄGER, S. – JÄGER, M. (2007).

37 ŠULAVÍKOVÁ, B.: Stanislav Felber. 2025.

sobil od r. 1946, ako aj Michal Topoľský³⁸, filozof a univerzitný profesor, ktorý sa zaoberal problematikou gnozeológie a prírodných vied a dva roky (1959 – 1960, 1962 – 1963) pôsobil ako rektor Univerzity Komenského (UK). Ďalším bol Teodor Münz³⁹, prekladateľ, filozof, akademický pracovník a vysokoškolský profesor. Z ďalších pomerne častých prispievateľov spomeňme napr. Jána Šebestíka⁴⁰, filozofa a literárneho vedca, ktorý sa venoval dejinám technológií, alebo Jána Kocku⁴¹, ktorý sa zaoberal dejinami európskej a slovenskej filozofie, či Júliusa Švihrana⁴², ktorý na FÚ venoval filozofickým a metodologickým problémom spoločenských vied a pôsobil ako výkonný redaktor Slovenského filozofického časopisu. Ďalšími boli Andrej Sirácky⁴³, komunista, filozof, politológ, sociológ, ktorý v rokoch 1953 – 1955 pôsobil ako rektor UK, a v rokoch 1955 – 1961 bol riaditeľom SAV, či Ľudovít Bakoš⁴⁴, ktorý sa zaoberal dejinami školstva a pedagogiky a otázkami komunistickej výchovy. Z tých najmenej častých prispievateľov spomeňme Antona Vantucha⁴⁵, prekladateľa z francúzštiny, historika, literárneho vedca a vysokoškolského pedagóga, ktorý bol za svoj objektivistický a nemarxistický prístup perzekvovaný.

Druhý okruh je subtilnejší, je súčasťou vnútrotextovej narácie a vstupujú v ňom do komunikácie autor recenzovaného diela, recenzované dielo a predpokladaný recipient tohto diela. Ak ide o dielo, ktoré bolo preložené, do okruhu sa pripája i prekladateľ a preklad. V rámci vybraných diskurznych fragmentov tak prirodzene nachádzame príklady, keď sa recenzie dotkli rôznych otázok kvality a spracovania východiskového textu, či už z hľadiska vydavateľského prostredia, procesu prekladu a výsledku tohto procesu, ale aj v súvislosti s osobnosťou prekladateľa.

Prvý príklad z mnohých od Stanislava Felbera dokumentuje kritiku smerujúcu k viacerým nevyhovujúcim vydaniam *Dialektiky prírody* F. Engelsa v ruštine – vyčítajú sa im nepresnosti, neusporiadanosť a neúplnosť, a až recenzované dielo z roku 1946, tiež vydané v ruskom preklade, považuje autor recenzie za adekvátne.

autor recenzie:	Stanislav Felber
názov:	F. Engels, Dialektika přírody
in:	<i>Philosophica Slovaca</i> , 2–3, 1948, 1, 254–255
rubrika:	Filozofická literatúra
východiskový jazyk:	nemčina
cieľový jazyk:	ruština

38 TOPOĽSKÝ, Michal. 1999.

39 Viac pozri BŽOCH, A.: Münz, Teodor. 2024.

40 ŠEBESTÍK, J.: Ján Šebestík. 2025.

41 KOCKA, Ján. Zverejnené v marci 2017.

42 ŠVIHRAN, J.: Július Švihran. 2025.

43 KOLLÁR, K.: Andrej Sirácky. 2025.

44 BAKOŠ, Ľudovít. 1999.

45 Viac pozri TRUHLÁŘOVÁ, J. – BEDNÁŘOVÁ, K.: Vantuch, Anton. 2024.

vodcov a tridsať rokov o ňom nikto nič nevedel.

Roku 1925 konečne vydali *Dialektiku prírody* v Moskve, a to nemecký originál s ruským prekladom. Vo vydani bolo však mnoho chýb a materiál bol neusporiadaný. Ani neskoršie vydania (1927, 1929) neboli oveľa lepšie. Podstatne zlepšené vydanie vyšlo r. 1935; *Dialektika prírody* bola tu pripojená k *Anti-Dühringovi*, no aj tu ešte boli nepresnosti a neúplnosti. Preto pripravil r.1946 Institut Marxa-Engelsa-Lenina v Moskve vydanie nové, v ruskom preklade, a to presne podľa originálu. Jednotlivé texty boli urovnvané podľa plánu, ktorý si sám Engels bol zostavil. Ide o 18 častí,

kvalita prekladu

Obr. 2

Druhý príklad, ktorého autorom je Michal Topol'ský, ilustruje, ako činnosť vydavateľstiev ovplyvňuje nedostatočnú diverzifikáciu prekladaných filozofických diel.

autor recenzie:	Michal Topol'ský
názov:	Todor Pavlov, Teorija odraza
in:	<i>Philosophica Slovaca</i> , 2–3, 1948, 1, 263–267
rubrika:	Filozofická literatúra
východiskový jazyk:	bulharčina
cieľový jazyk:	srbčina
prekladateľ:	Anton Kolendič a Dragiša Živkovič

TODOR PAVLOV, TEORIJA ODRAZA

Osnovna pitanja dijalektičko-materijalističke teorije saznanja

(Teória odrazu. Základné otázky dialekticko-materialistickej teórie poznania.)
Kultura, Beograd 1947. Do srbčiny prel. A. Kolendič a Dragiša Živkovič.
Str. 546, cena din. 90.—.

cieľový jazyk srbčina 3

východiskový jazyk bulharčina 4

Keď sa pozrieme na našu vedeckú knižnú produkciu, zistíme, že u nás vznikajú diela najrôznejšieho obsahu a zamierenia. Keď sa pozrieme na diela prekladateľské, tiež nám neunikne skutočnosť, ako našu domácu produkciu dopĺňame rôznymi významnými prekladmi.

preklad komplement 1

metafora 8

No jednako, i keď týmto spôsobom musíme zistiť, že u nás pozorovať jasnú snahu o duchovný vývin a rast, predsa len platí, že je tento rast nie dosť široký a rôznorodý. A to ani pokiaľ ide o vedeckú šírku, ani čo sa týka celkovej orientácie.

Tak napr. pokiaľ ide o vedecké prehlbovanie, u nás sa obmedzujeme dosť zreteľne iba na diela, ktoré vyhovujú doterajším našim životným i vedeckým snom. V poslednom čase síce nakladateľstvo Pravdy opravuje tento nedostatok, ale keďže je akosi samo, jeho práca sa posiaľ nevyníma dosť jasne v intenzívnej snahe iných „romantických“ nálad. Preto pozorujeme, ako na jeden preklad nového obsahu zjavuje sa aj niekoľko prekladov diel, brániacich názorový zvyklosť, myšlienkovú ustálenosť.

preklad kompenzátor 1

A záver zo všetkého je dvojaký: jednak našej pozornosti unikajú zá-

Obr. 3

Vyslovene na kvalitu prekladu a odbornosť prekladateľa sa sústreďuje recenzia Ľudovíta Bakoša, v ktorej sa preklad tiež hodnotí veľmi pozitívne. Preklad je adekvátny, považuje sa za „zdarný“ s ušľachtilým cieľom sprístupňovať nové poznatky z pedagogických vied.

autor recenzie:	Ľudovít Bakoš
názov:	John Dewey, O prameňoch výchovateľskej vedy
in:	<i>Philosophica Slovaca</i> , 2–3, 1948, 1, 294–295
rubrika:	Filozofická literatúra
východiskový jazyk:	angličtina
cieľový jazyk:	čeština

Druhú časť knihy tvorí úvaha o výchovných cieľoch a ideáloch a súhrn úvodu do filozofie výchovy.

Slohové a výrazové ťažkosti prekladateľ úspešne prekonal a šťastne našiel v materčine adekvátne výrazy na vyjadrenie svojráznych autorových výrazov. I cieľ, ktorý prekladateľ dielu určuje, je hodný samotného diela i zdarné práce prekladateľovej. Poslúži záujemcom o pedagogiku hodnotnými podnetmi a poučeniami a prajeme si, aby sa dostalo do rúk čo najviacerých.

kvalita prekladu 5

(1947)

Ľudovít Bakoš

Obr. 4.

Karol Truchlík v záverečnom hodnotení v recenzii Stalinovho diela *O národnostnej otázke* explicitne uvádza meno prekladateľa, ktorým je Mikuláš Bakoš, dokonca s titulom dr. Aj jeho hodnotenie je veľmi pozitívne, pričom vyzdvihuje presnosť a adekvátnosť prekladu.

autor recenzie:	Karol Truchlík
názov:	J. Stalin, O národnostnej otázke
in:	<i>Philosophica Slovaca</i> , 1, 1946, 1, 261–264
rubrika:	Filozofická literatúra
východiskový jazyk:	ruština
cieľový jazyk:	slovenčina
prekladateľ:	Mikuláš Bakoš

»Marxizmus a národnostná otázka« tak, že táto práca stojí v prvom rade v teoretickej marxistickej literatúre. Prenikavé úspechy v praktickom riešení národnostnej otázky v Sovietskom sväze sú predovšetkým zásluhou Stalinovho presného vedeckého vyriešenia tohto problému.

Preklad Dr. Mikuláša Bakoša je presný, adekvátny s originálom.

Karol Truchlík

kvalita prekladu 5

autor recenzie K. Truchlík 1

Obr. 5

Július Švihran veľmi podobne vyzdvihuje vo svojej recenzii prekladateľa Júliusa Španára ako znalca antickej filozofie: „Poznámky svedčia o dôkladnej znalosti antickej kul-

túry a rozsiahlej odbornej literatúry prekladateľa. “⁴⁶ A tým, že túto knihu považuje do veľkej miery za dielo prekladateľa, pokojne môžeme konštatovať, že prekladateľ je v recenzii považovaný za autora diela: „Celkove je kniha dr. Júliusa Špaňára o živote a učení Herakleita z Efezu cenným prínosom k poznaniu tohto gréckeho mysliteľa a gréckej filozofie vôbec. Prekladateľ si dal mnoho práce vyžadujúcej trpezlivosť a svedomitosť, aby pretlmočil grécky originál do správnej slovenskej filozofickej reči.”⁴⁷

autor recenzie:	Július Švihran
názov:	Život a učenie Herakleita z Efezu
in:	<i>Slovenský filozofický časopis</i> , 11, 1956, 1, 98–99.
rubrika:	Recenzie
východiskový jazyk:	gréčtina
cieľový jazyk:	slovenčina
prekladateľ:	dr. Július Špaňár

O vklade prekladateľa svedčí i iná časť recenzie, ktorá podrobne vysvetľuje, v čom spočívala práca prekladateľa nad rámec samotného prekladu textu.

Prekladateľ, náš popredný klasický filológ dr. Július Špaňár sa neuspokojil len preložením pravých Herakleitových zlomkov, ale pozbieral všetky zprávy antických autorov týkajúce sa Herakleitovho života a učenia, opatril knihu dôkladným úvodom, poznámkami, abecedným zoznamom mien antických autorov a prehľadnou tabuľkou Diels-Kranzovho a Špaňárovho číslovania. Tak sa dostáva našej verejnosti ucelená kniha o živote, diele a učení tohto gréckeho mysliteľa.

prekladateľ – autor 10

prekladateľ – filológ 4

Obr. 6

Naopak, Felberova recenzia diela predstaviteľa filozofie intuitivizmu Nikolaja O. Losského v preklade Jozefa Dieška⁴⁸ odkazuje aj cez osobnosť prekladateľa na spor filozofov v slovenskej filozofii 40. rokov minulého storočia:

[Dieška] považoval za teoreticky opodstatnené gnozeologické koncepcie hlásajúce bezprostredné poznávanie predmetov vonkajšieho sveta prostredníctvom intuície. Intuitivizmus podľa jeho názoru umožňuje prekonať idealizmus a vedie k dôslednému realizmu. [...] Inicioval polemiku o charaktere poznávania na pôde slovenskej filozofie, pričom sa zameral na kritiku kritickorealistickej interpretácie poznávania, ale aj pozitivizmu i dialektického materializmu, vrátane ich širších teoretických základov. Takzvaný „spor o noetický realizmus“ medzi zástancami intuitívneho realizmu na jednej strane a scientisticky orientovanými filozofmi Igorom Hrušovským a Stanislavom Felberom na strane druhej vrcholil na stránkach odbornej i dennej tlače v r. 1946.⁴⁹

⁴⁶ ŠVIHRAN, J. (1956a), s. 99.

⁴⁷ Tamže.

⁴⁸ ŠULAVÍKOVÁ, B.: Jozef Dieška. 2025.

⁴⁹ Tamže.

Aj v tejto Felberovej recenzii možno prekladateľa považovať za spoluautora diela vďaka tomu, že ho opatril svojím predslovom, ktorý navádza na určitú interpretáciu diela, ale recenzent vyjadruje nesúhlas s touto interpretáciou a v podstate ju klasifikuje ako dezinterpretáciu, alebo minimálne nesprávnu interpretáciu.

autor recenzie:	Stanislav Felber
názov:	Nikolaj O. Losskij, Absolútne kritérium pravdy
in:	<i>Philosophica Slovaca</i> , 1, 1946, 1, 264–266.
rubrika:	Filozofická literatúra
východiskový jazyk:	ruština
cieľový jazyk:	slovenčina
prekladateľ:	Jozef Dieška
vydavateľstvo:	Filozofický odbor Maticy Slovenskej, Turčiansky sv. Martin
rok vydania prekladového diela:	1946

V prekladateľovom predslove trochu zaráža akési naznačovanie, že nesúhlas s Losského učením vyplýva z politických momentov, ba že ktosi dokonca »biľaguje Losského, dovláňajúc sa mocenských, politických a iných prostriedkov«. Veď nik nič takého nerobí, v Losského učení je nadostač logických nedôsledností a hmlistostí, aby s ním bolo možno nesúhlasiť, aj keď »vážime logickým zreteľom pravdy a správnosti« jeho metafyziku a noetiku, ako si to prekladateľ žiada. Vidí sa, že práve naopak iba prívrženci Losského usilujú sa z celej veci urobiť politikum. Práve také čudné je neprestajné dovláňanie sa kresťanskosti Losského — ako len je možné nazvať kresťanským učenie, hlásajúce preexistenciu duší a metempsychózu? Ako sa srovnáva

prekladateľ – autor 8

Obr. 7

V článku o Charlesovi Montesquieuovi, uverejnenom v roku 1955 S. Felber v poznámke pod čiarou dokonca ironizuje zasahovanie prekladateľa do chápania diela takto: »Za tzv. slovenského štátu vyšiel preklad *Considérations*, v ktorom si prekladateľ pochválil Montesquieua, že vraj »porazil Marxov historický materializmus«. Ako to urobil, to sa už nijako nevysvetľuje. (Montesquieu, *O veľkosti Rimanov a ich úpadku*, Liptovský Mikuláš 1942, 12–13.).⁵⁰

Pomerne tvrdej a podrobnej kritike podrobil S. Felber preklad knihy Ladislava Rudasa *Materialistický svetonázor*, odkaz na osobnosť prekladateľa absentuje, reflexia sa deje len cez akcentovanie nedostatkov prekladu. Recenzia má dve jasne oddelené časti, prvá sa venuje samotnému dielu a druhá kritike prekladu. Prvá časť je ukončená veľmi pozitívnymi hodnoteniami originálu, ktoré sme v citáte pre lepšiu názornosť zvýraznili:

Ako už z tohto stručného obsahu vidieť, Rudasova kniha je **výborným, s vecnej a metodickej stránky dobre zostaveným úvodom** do dialektického materializmu. Možno pokladať za veľkú prednosť, že sa vyrovnáva práve s tými prírodovedeckými problémami, ktoré najviac využíva dnešná buržoázna filozofia na ob-

⁵⁰ FELBER, S. (1955), s. 171.

novenie mystiky a farárčiny. Celá kniha je písaná jasne a srozumiteľne, ba naj-složitejšie prirodovedecké problémy sú v nej podané tak, že im môže porozu-mieť aj ten, kto sa prirodovedou nezaobrá. Bude užitočná aj tomu, kto dialek-tický materializmus sústavne študuje, a to mnohými novými pohľadmi na veci a novými podnetmi.⁵¹

Druhá časť, venovaná samotnému prekladu, rozsahom približne zodpovedá prvej časti. Dá sa povedať, že hoci S. Felber uvádza, že „[t]oto nemá byť, prirodzene, sozna-mom všetkých chýb, neporovnával som preklad s originálom slovo za slovom, vybral som len tie, ktoré robia slovenský text nesrozumiteľným alebo celkom nesprávnym“⁵², ide o veľmi podrobnú negatívnu kritiku s výpočtom upozornení na terminologické a vecné nepresnosti.

autor recenzie:	Stanislav Felber
názov:	Ladislav Rudas, Materialistický svetonázor
in:	<i>Filozofický zborník SAVU</i> , 7, 1952, 1–2, 150–155
rubrika:	Recenzie
východiskový jazyk:	maďarčina
cieľový jazyk:	slovenčina
prekladateľ:	Eugen Šimůnek
vydavateľstvo:	Pravda

Na konci knihy pripája redakcia doslov, v ktorom na konci upozorňuje, že si je vedomá niektorých terminologických nedostatkov, ktoré súvisia s neprepracovanosťou slovenčiny v tomto smere.

To je vec, ktorú pozná každý, kto píše alebo prekladá vedecké práce, a ktorú bude treba čo najrýchlejšie riešiť.

V preklade sú, žiaľ, chyby aj v terminológii, ktorá je už zaužívaná. Tieto niekedy robia text nesrozumiteľným. Na niektorých miestach je dokonca porušený text aj tam, kde nešlo o terminológiu (neviem, či je to chyba prekladu alebo korektúry tlače). Uvediem niekoľko príkladov:

Na str. 58 si prekladateľ do anglického citátu „their esse is percipi“ pridal vložku „their – t. j. veci — is percipi“ . . . Malo by tu byť vecí.

Nie je jasné, prečo sa v preklade zavádza termín „univerzum“, keď naše „vesmír“ úplne postačí; veď je to doslovný preklad maďarského „világmindenség“ (str. 65 a i.).

Veľmi ťažkej chyby sa dopustil prekladateľ na str. 68 a ešte na niekoľkých ďalších miestach, keď maďarské „hő“ prekladal termínom „teplota“, hoci pritom používa aj ter-mín „temperatúra“. Teplo a teplota sú také dve rozdielne veci ako množstvo vody v nádobe a jej výška. Celý odsek o entropii sa tým stal nesrozumiteľným. A toto sú už veru zauží-vané termíny.

kvalita prekladu 6

Obr. 8

⁵¹ FELBER, S. (1952a), s. 153.

⁵² Tamže, s. 155.

S. Felber v závere uvádza, že „[v] každom prípade je veľká škoda, že taká užitočná a potrebná kniha stráca nimi na cene.“⁵³ Ako vidíme, explicitne a veľmi minuciózne hodnotí kvalitu prekladu, no je zaujímavé, že v recenzii sa ani na jednom mieste neuvádza meno prekladateľa, dokonca ani v hlavičke. Ten (resp. tá) sa objavuje len ako výraz prekladateľ (napr. *prekladateľ si pridol vložku, prekladateľ sa dopustil veľmi ťažkej chyby*), ale oveľa častejšie je využitie trpného rodu bez uvedenia agensa, prípadne zvratnej konštrukcie či konštrukcie so sponovým slovesom byť (*sú chyby v terminológii, je porušený text, je to chyba prekladu, sa v preklade zavádza termín, je to doslovný preklad* a pod.). Do pomyselnéj komunikácie s čitateľstvom vstupuje (v hlavičke recenzie explicitne menovaný) aktér vydavateľstvo Pravda, zastúpený redakciou, ktorého Felber parafrázuje v recenzii nasledovne: „Na konci knihy pripája redakcia doslov, v ktorom na konci upozorňuje, že si je vedomá niektorých terminologických nedostatkov, ktoré súvisia s neprepracovanosťou slovenčiny v tomto smere“⁵⁴. Pre porovnanie: neskôr v rovnakom ročníku časopisu Felber v rubrike Recenzie uverejnil recenziu na inú knihu toho istého autora s názvom *Marxizmus a prírodné vedy* (Tatran 1951), v tej však vôbec nereflektuje preklad ani prekladateľa. Píše len o knihe, dokonca používa tie isté atribúty ako jasnosť, zrozumiteľnosť, prístupnosť širokej verejnosti: „Celá kniha je písaná jasne a zrozumiteľne a je prístupná každému a užitočná aj tomu, kto sa priamo nezaobrá prírodnými vedami.“⁵⁵ To, že nenasleduje časť venovaná kritike prekladu možno implicitne chápať tak, že preklad nie je natoľko defektný, aby ho bolo potrebné podrobiť analýze, ale ide len o našu špekuláciu vychádzajúcu z predchádzajúceho príkladu. V každom prípade je na mieste otázka, aké pravidlá (a akého diskurzu) umožňujú, že v recenzii na dielo, ktoré bolo preložené, sa uvádza vydavateľstvo, počet strán i cena (tu napr. 20 Kčs), ale nie meno prekladateľa.

V ďalšom príklade sa v recenziách Jána Šebestíka pozitívne hodnotí preklad Miloslava Okála, ktorý sa označuje atribútom „vzorný“, a aj z nich vyplýva, že prekladateľ je zároveň vedec, filozof a vynikajúci filológ.

autor recenzie:	Ján Šebestík
názov:	Česká a slovenská filozofická tvorba
in:	<i>Filozofický časopis</i> , 9, 1954, 3, 282–283
rubrika:	Recenzie
východiskový jazyk:	gréčtina
cieľový jazyk:	slovenčina
prekladateľ:	Miloslav Okál

Slovenská filozofická tvorba je zastúpená jedným prekladom a dvoma odbornými prácami. Vzorný preklad M. Okála k nám uvádza 1. diel *Životopisov slávnych filozofov* Diogena Laertia (SAV, 327 strán, 50 Kčs), jediné dochované antické dejiny gréckej filozofie. Prvý diel obsahuje I.–VI. knihu, teda predsokratikov, Sokrata a jeho okruh, Platóna, akademikov, Aristotela a kynikov. Dielo samo nie je kritické, ale bohatý biografický a doxografický materiál tvorí z neho nenahraditeľný prameň pre štúdium gréckej filo-

prekladateľ – vedec 3

prekladateľ – znalec filozofie 3

kvalita prekladu 7

⁵³ Tamže, s. 153.

⁵⁴ Tamže.

⁵⁵ FELBER, S. (1952b), s. 104. (Zvýr. autorky).

zofie. Prekladateľ *Životopisov* vydal súčasne tri štúdie k atomistickej a epikurejskej fyzike, *Grécki atomisti a Epikuros* (SAV, 177 strán, 55 Kčs), ktoré zhrnújú všetok dostupný materiál a literatúru.

Obr. 9

Funkcie prekladu v diskurze

Okrem hodnotiacich výrazov spojených s prekladom nás pri analýze zameranej na slová môžu zaujímať napr. okazionalizmy, propagandistické slová (atribúty *buržoázny* či slovné spojenia *pracujúci ľud*), kľúčové slová (marxizmus, leninizmus, socialistický realizmus, proletariát), vlastné mená (Stalin, Lenin, Marx) a i. Všetky tieto výrazy, podobne ako slovné spojenie *ideologický boj* uvádzané v súvislosti s dielom, ktoré pochádza z 10. a 11. storočia z arabských krajín (obr. 11), zasadzujú text do ideologických súradníc doby. Prekladu, ktorý sa v texte recipuje, sa pripisujú rôzne funkcie. V druhej recenzii J. Šebestíka preklad sprístupňuje vedecké poznanie.

autor recenzie:	Ján Šebestík
názov:	Diogenes Laertios, „Životopisy slávnych filozofov“
in:	<i>Filozofický časopis</i> , 10, 1955, 1, 77–83
rubrika:	Recenzia
východiskový jazyk:	gréčtina
cieľový jazyk:	slovenčina
prekladateľ:	prof. dr. Miloslav Okál

ani čo sa týka veršov ani po stránke štylistickej ani čo do tvorby portrétov.

Osobitné uznanie patrí prekladateľovi prof. dr. M. Okálovi. Aké umenie a znalosť vyžaduje preklad takého textu, ako sú *Životopisy*, plné literárnych narážok, slovných hračiek, nejasností, textu miestami vôbec porušeného (Epikuros) — tu preklad znamená namáhavú rekonštrukciu pôvodného zmyslu podľa myšlienkového súvislosti — vie azda iba ten, kto sa naň podujal. Na rozdiel od starších prekladov z antických jazykov je na výške aj štylisticky a jazykovo. Prekladateľ opatril dielo rozsiahlym úvodom o vývine antickej historiografie filozofie, o osobe Diogena Laertia a o jeho literárnej činnosti a o *Životopisoch*. Skúma ich kompozíciu, metódu a pramene (hlavný prameň vidí v *Sotionových Nástupníctvach filozofov*) a informuje o osudoch *Životopisov* v novoveku. S veľkou starostlivosťou urobil poznámky, ktoré vysvetľujú text a odkazujú na podanie problematiky u iných autorov.

Prekladom Diogena Laertia bolo uvedené do našej literatúry dielo, ktoré poslúži našim filozofom a vedeckým pracovníkom a zároveň všetkým záujemcom o antickú vzdelanosť.

prekladateľ – filológ 3

prekladateľ – znalec
filozofie 4

prekladateľ – vedec 4

preklad –
sprístupňovateľ
vedeckého d... 9

Ján Šebestík

Obr. 10

Podobne je to aj v recenzii Eleny Várossovej Mikuláš Bakoš, *O socialistickom realizme* na pôvodnú vedeckú monografiu Mikuláša Bakoša z roku 1953, v ktorej sa však recenzentka dotkla aj úloh prekladov:

Problematiku socialistického realizmu, ktorým sa dnes zaoberajú všetky odvetvia nášho umenia v teórii a prakticky ho aplikujú aj v tvorivom procese, sprostredkujú nám vo forme prekladov početné štúdie, články a výklady sovietskych teoretikov umenia. V našej pôvodnej domácej tvorbe sú práce z tejto oblasti stále ojedinelé.⁵⁶

Podobne ako J. Šebestík, J. Švihran a i. v predchádzajúcich príkladoch, tak aj Anton Vantuch sa v recenzii na slovenské uvedenie Avicennovho diela *Uzdravenie* v preklade Jána Bakoša venuje osobnosti prekladateľa a jeho podielu na vydaní, ktoré bolo podmienené znalosťou filozofie a filologickými znalosťami a zručnosťami. V závere sa Vantuch vyjadruje priamo aj k úrovni prekladu, ktorú označuje ako veľmi dobrú po jazykovej stránke, preklad označuje ako ustálený. Ďalej uvádza: „Celá práca svedčí nielen o erudícii, ale aj o vytrvalom a neúnavnom zmysle pre presnosť a dôkladnosť, ktoré sú základom vedeckej práce. Je to jedna z tých kníh, ktoré budú iste mať medzinárodný ohlas a budú šíriť dobré meno čs. vedy aj za hranicami.“⁵⁷

autor recenzie:	Anton Vantuch
názov:	Psychologie d'Ibn Sina (Avicenne) d'après son oeuvre aš-Šifa
in:	<i>Slovenský filozofický časopis</i> , 11, 1956, 3, 293–295
rubrika:	Recenzie
východiskový jazyk:	francúzština, arabčina
cieľový jazyk:	slovenčina
prekladateľ:	Ján Bakoš

Málokto však vedel, že Avicennovo najvýznamnejšie dielo o osemnástich knihách, *Aš-Šifa* (*Uzdravenie*), ostalo doteraz v rukopise a nebolo preložené do žiadneho z európskych jazykov. Vydanie tohto obrovského diela sa pociťovalo tým naliehavejšie, že v Avicennových menších spisoch badať určité kolísanie medzi aristotelizmom a novoplatonizmom a nebolo možné urobiť si ani naozaj platný úsudok o Avicennovej filozofii, ani o povahe ideologického boja na Blízkom východe v X. – XI. stor.

Je preto tým radostnejšie konštatovať, že sa na túto úlohu podujal práve slovenský orientalista akademik Ján Bakoš. Aby sme mohli oceniť význam jeho práce, treba si uvedomiť, že vydanie diela, ako je *Aš-Šifa*, predpokladá nielen dokonalú znalosť klasickej arabčiny a starovekej i stredovekej filozofie — bez ktorej by nebolo možné riešiť terminologické problémy — ale aj trpezlivú filologickú prácu s rukopismi, ktoré vinou nedostatocnej puntácie — takej dôležitej práve v arabčine — často sťažujú zrozumiteľnosť textu. Arabský text je zostavený na základe 6 rukopisov. V I. zv. sú uvedené všetky varianty. Súdiac podľa francúzskeho prekladu, ktorý neobsahuje obchodné čítania, sú varianty dôležité predovšetkým po stránke filologickej. Možno teda text i preklad považovať za ustálený a Bakošovo vydanie za solidnú základňu pre vlastné filozofické štúdium.

ideologéma 1

prekladateľ – znalec
filozofie 3

prekladateľ – filológ 2

preklad – facilitátor 14

Obr. 11

⁵⁶ VÁROSSOVÁ, E. (1953), s. 203–204.

⁵⁷ VANTUCH, A. (1956), s. 293–295.

Preklad sa v skúmaných recenziách často manifestuje v úlohe **sprístupňovateľa vedeckého diskurzu** alebo vedeckého poznania, ak sa označuje ako „solídna základňa pre vlastné filozofické štúdium“ (predchádzajúci príklad), alebo sa o ňom píše napríklad ako o možnosti „dokonale poznať veľkosť Leninovej osobnosti, jeho schopnosť tvorivo rozvíjať učenie marxizmu v pomeroch cárského Ruska, hlbokú znalosť faktov nevyhnutných pre pochopenie práve prebiehajúcich hospodárskych a spoločenských procesov“⁵⁸. Preklady sú často považované za jediný vhodný a veľmi očakávaný učebný materiál:

Učiteľ má Krejčího, Dratvovu, alebo v najlepšom prípade Tvrdého logiku, žiaci však nič. Bude sa diktovať a čakať na český preklad sovietskej logiky Vinogradovej, ktorá vyšla v Moskve r. 1949. Ide o vysokoškolskú učebnicu a žiakom ostane zase len pero a papier, profesorom diktát a tomu sa v rozvrhu hodín hovorí filozofia.⁵⁹

Ján Kocka vo svojej recenzii na Leninov *Materializmus a empiriokriticizmus* v slovenčine⁶⁰ označuje preklad Miroslava Nemana do slovenčiny ako „dobrý“, ako dôkaz „stúpania aj kvalitatívnej stránky našej prekladovej tvorby“, považuje preklad tohto náročného diela za „skúšobný kameň odbornosti“, je „výsledkom starostlivých príprav, posudzovaní, diskusií našich popredných teoretikov a preto je významným prínosom do konsolidovania slovenskej marxistickej filozofickej terminológie“.⁶¹ Uvádza, že ho privíta nielen vedecká obec a študenti vysokých škôl, ale všetci, ktorí sa zaoberajú „abstraktnejšími otázkami dialektického materializmu“⁶². Pravidelná recenzia z rubriky Česká filozofická tvorba uvádza vždy desiatky relevantných prekladov do češtiny. V roku 1952 v tejto recenzii z pera S. Felbera sa spomína preklad spisov J. V. Stalina, pričom sa tieto označujú ako učebnica filozofie: „[spisy J. V. Stalina] – aj keď ide niekedy o problémy vyslovene praktické – sú vždy vynikajúcou učebnicou filozofie“.⁶³

Preklad navyše **transformuje** idey a prispôsobuje ich vládncemu diskurzu. Za všetky príklady uvádzame recepciu prekladu zborníka o Voltairovi, ktorý sa v krátkej recenzii S. Felbera na tento zborník vykresľuje ako „pokrokový filozof francúzskej buržoázie, ktorá bola ešte revolučná“⁶⁴, alebo knihy Francisa Bacona *Nová Atlantis*, o ktorej sa v recenzii uvádza: „Je isteže účelné a záslužné vydávať takéto diela. Baconova utópia ukazuje autora ako bojovníka novej nastupujúcej triedy – buržoázie a jasne odzrkadľuje jej triedne obmedzenú pokrokovosť a revolučnosť.“⁶⁵ J. Šebestík sa v pravidelnej recenzii venovanej českej a slovenskej filozofickej tvorbe o. i. dotýka dvoch prekladov starších

58 MORAVEC, Z.: Lenin, Spisy, I, II. 1954, s. 205.

59 VÁCLAVÍK, V.: O ťažkostiach vyučovania filozofie. 1950, s. 58.

60 KOCKA, J. (1952), s. 75–79.

61 Tamže, s. 75.

62 Tamže.

63 FELBER, S. (1952c), s. 101.

64 Tamže, s. 102.

65 Tamže.

díel. V prvom prípade ide o preklad štúdie o čínskom filozofovi Lao-c'ovi, ktorá „odhaľuje ateisticko-materialistickú podstatu jeho učenia.“ Podobne sa v tejto recenzii v ideologickom kontexte prehodnocuje aj Darwinovo dielo *O pôvode druhů...* v novom preklade, ktorý dokazuje „súvis filozofie s prírodnou vedou, význam prírodných vied pre svetonázor“ a ktorý je obohatený komentárom „o Darwinovom živote a práci a o tvorivom rozvíjaní darwinizmu v SSSR“.⁶⁶

autor recenzie:	Ján Šebestík
názov:	Česká a slovenská filozofická tvorba
in:	<i>Filozofický časopis</i> , 9, 1954, 3, 282–283
rubrika:	Recenzie

V Živých odkazoch vyšla štúdia Jana Chin-Šuna, člena Filozofického inštitútu Akadémie vied SSSR, *Staročínský filosof Lao-C'* (SNPL, 132 strán, 10,60 Kčs), ktorá bude azda znamenať prevrat v našom doterajšom nazeraní na Lao-C'-eho. Jeho učenie nie je pasívnym mysticismom, ako sa nazdávali buržoázni historikovia filozofie; Jan Chin-Šun očisťuje Lao-C'-eho od neporozumenia a prekrucovania a odhaľuje ateisticko-materialistickú podstatu jeho učenia. Tak bolo potom aj možné odstrániť z prekladu Tao-tetingu, ktorý je k štúdiu pripojený, mnoho zdanlivých nejasností a „temných hĺbín“, ktorými chceli buržoázni prekladatelia zastrieť pravý zmysel Lao-C'-eho učenia. — V novom preklade vyšlo aj Darwinovo klasické dielo *O pôvode druhů přírodním výběrem neboli uchovááním prospěšných plemen* v boji o život (ČSAV, 392 strán, 24,30 Kčs). Na ňom možno badať súvis filozofie s prírodnou vedou, význam prírodných vied pre svetonázor. Darwinova myšlienka vývinu, zjednocujúca celú organickú ríšu, ukázala sa veľmi plodná a dostáva sa do popredia vo všetkých vedách. Význam Darwinovho diela pre vedecký svetonázor možno ťažko preceňovať. K prekladu je pripojený komentár o Darwinovom živote a práci a o tvorivom rozvíjaní darwinizmu v SSSR.

preklad –
facilitátor 5

preklad –
facilitátor 5

Obr. 12

V rovnakej recenzii sa preklad práce Adama Schaffa *Vznik a vývoj marxistické filozofie* považuje za „zásadnú publikáciu“, ktorá „vyplňa badateľnú medzeru v našej literatúre“, pričom v tomto diele ide podľa recenzie o „kritiku predmarxistickej filozofie“ a „obraz vzniku marxizmu v súvisi s celou spoločenskou situáciou, s triednym bojom proletariátu a jeho vývinu v boji s revizionistickými náhľadmi.“⁶⁷ Preklad dostáva funkciu **kompensátora** tým, že veľmi pravdepodobne reviduje nedostatočnú pôvodnú filozofickú tvorbu v českom a slovenskom priestore. Preklad sa v iných prípadoch manifestuje ako **udalosť** alebo **pomoc**, napr. dielo *Teória odrazu* Todora Pavlova v preklade Viktora Kochola sa v recenzii T. Münza stáva „veľkou kultúrnou udalosťou“, a dokonca „účinnou pomocou v našom boji za socializmus a rozvoj marxisticko-leninskej vedy“⁶⁸.

⁶⁶ ŠEBESTÍK, J. (1954), s. 282.

⁶⁷ Tamže.

⁶⁸ MÜNZ, T.: Todor Pavlov, *Teória odrazu*. 1952, s. 147.

Frekventovaná je aj funkcia prekladu ako **facilitátora**, ktorý uľahčuje vládnej ideológii preniknúť až k adresátovi. Funkcia takého umožňovateľa transferu myšlienok a ideí sa prekladu pripisuje napr. v recenzii S. Felbera na Leninove *Vybrané spisy I–II* (preklad Pavol Ličko, Marta Ličková, Pavol Musil a Miroslav Neman):

Bolo preto veľmi účelné a správne preložiť *Vybrané spisy* do slovenčiny, osobitne pre ich skvelé, prehľadné usporiadanie, ktoré nám dovoľuje čitateľovi Leninovo dielo presne zaradiť do príslušnej politickej situácie. Vydanie slovenského prekladu Leninových *Vybraných spisov* iste prispeje k tomu, aby bohatstvo Leninových nemsrteľných myšlienok preniklo do nášho myslenia a pripraví pôdu pre hlbšie a širšie štúdium Leninovho diela: čo najskôr totiž začne vychádzať úplný slovenský preklad všetkých Leninových spisov.⁶⁹

O preklade týchto spisov sa vo svojej recenzii vyjadril Z. Moravec v roku 1954 nasledovne: „Záverom možno povedať, že práce napísané Leninom pred šesťdesiatimi rokmi a publikované v týchto dvoch zväzkoch *Spisov* majú čo povedať aj dnešnému čitateľovi. Možno v nich nájsť zničujúcu polemiku proti každej marxizmu nepriateľskej ideológii.“⁷⁰

RECIPIENTI PREKLADU = ADRESÁTI DISKURZU = KONZUMENTI IDEOLÓGIE

Kto je teda konečným adresátom, konzumentom prekladu? Adresátom, alebo ešte lepšie – jeho publikom sú tí, „na ktorých sa diskurz obracia, alebo tí, ktorí ho recipujú“.⁷¹ Inými slovami, čitateľským publikom prekladového diela sú recipienti diskurzu. J. Šefránek sa vo svojom článku *Úlohy slovenskej filozofie za socializmus a mier*, uverejnenom v roku 1950, pýta: „Kto mohol kedy čo len tušiť, že slovenské preklady filozofických spisov alebo iných diel klasikov marxizmu-leninizmu budú na Slovensku vychádzať v takýchto veľkých nákladoch a že tieto spisy budú skutočne študovať veľké masy pracujúcich ľudí?“⁷²

Pri premýšľaní o rozdelení interakčných rolí je dôležité určiť, „z akých sociálnych pozícií aktéri konajú“.⁷³ V zmysle týchto rolí môžeme pri skúmaných recenziách hovoriť minimálne o **troch producentských rolách**: sú nimi **recenzent**, **autor diela** a **prekladateľ**. Pri **recipientoch** hovoríme minimálne o **dvoch rolách**: **recipientovi recenzie** a **recipientovi preloženého diela**. Ako vyplynulo z uvedených príkladov, recenzenti boli vedeckými autoritami, čo prirodzene vyplýva aj z charakteristiky média ako aka-

69 FELBER, S. (1953), s. 181.

70 MORAVEC, Z. (1954), s. 209.

71 KELLER, R. (2007), s. 64.

72 ŠEFRÁNEK, J. (1950), s. 15.

73 SPITZMÜLLER, J. – WARNKE, I. H. (2011), s. 177.

demického časopisu. Vychádzame z predpokladu, že recipientami recenzií teda tiež boli členovia vedeckej obce. Toto dokazuje i *vertikalita slovnnej zásoby* (u Spitzmüllera a Warnkeho *Vertikalitätsstatus*⁷⁴), ktorá jasne priraduje skúmané recenzie k vedeckému diskurzu. Prirodzene najsilnejší *hlas (voice)*⁷⁵ patrí recenzentovi a následne implicitnému predpokladanému publiku, ktorého recenzie oslovujú témou i terminológiou. Vnútorňý komunikačný okruh vznikajúci medzi dielom a jeho domnelým publikom sa odohráva medzi pasívnymi aktérmi, ktorí nie sú autormi správy ani jej aktívnymi recipientami, v recenzii sa *o nich hovorí*. Do tohto okruhu vstupuje preklad, resp. prekladateľ ako sprostredkovateľ, keďže kategória hlasu súvisí aj s inými diskurzívnymi faktormi, a okrem charakteru konkrétneho média tu zohráva svoju úlohu aj jazyk, v ktorom sa adresát oslovuje.⁷⁶ V tomto zmysle možno čítať ako určitý návod článok Andreja Siráckeho *Niektoré problémy marxistickej vedy a filozofie*, v ktorom sa odporúča, ako postupovať pri prekladaní filozofických diel: „Ďalej: citáty v texte a poznámkach, najmä ak sú v reči menej známej (grécke, latinské, talianske atď.), treba prekladať, lebo sa píše pre ľudí a od neho nemožno očakávať, že ovláda grécku, latinskú, taliansku, prípadne anglickú reč.“⁷⁷ Za vzor dáva Lenina, ktorý „v knihe *Materializmus a empiriokriticizmus* všetky citáty z angličtiny, francúzštiny a nemčiny prekladal, i v texte i v poznámkach.“⁷⁸ Nasleduje výpoveď, ktorá je relevantná vzhľadom k zaradeniu prekladov do vládneho diskurzu:

Vzhľadom na sociálnu funkciu vedy a tiež preto, že aj vedecké knihy (najmä so spoločensko-politickým dosahom) píšeme čoraz pre širšie kruhy ľudí, máme si odvykať od citovania v cudzích rečiach. [...] Aj na tento navonok síce formálny, ale svojím spoločenským dosahom podstatný spôsob sa má vedecké a filozofické dielo (so sociálno-kultúrnou problematikou) rozlíšiť od spisov buržoázných.⁷⁹

Ten, kto je v diskurze vypočutý, či *hlas* v ňom zaznieva, si tým zaistuje verbálne podmienky pre doručenie želanej správy k adresátovi.⁸⁰ Diskurz riadia aktéri, ktorých Jan Blommaert pomenúva *ideology brokers*, t. j. sprostredovatelia, agenti ideológie. Blommaert⁸¹ takto nazýva aktérov, ktorí vystupujú ako autorita v rámci verejnej diskusie, na tomto mieste menuje politikov, záujmové skupiny, akademikov, ale aj občanov.⁸² Skúmané recenzie majú metajazykové, resp. metatextové prvky, keďže reflektujú prekladové

74 Tamže, s. 178.

75 Tamže, s. 111–112, 179. Ako Spitzmüller a Warnke uvádzajú na s. 111, ide o koncept J. Blommaerta (pozri napr. BLOMMAERT, J.: *Discourse: A critical introduction*. 2005) prebratý od D. Hymesa (HYMES, D.: *Ethnography, Linguistics, Narrative Inequality: Toward an Understanding of Voice*. 1996).

76 Tamže, s. 179.

77 SIRÁCKY, A. (1948), s. 213.

78 Tamže.

79 Tamže.

80 BLOMMAERT, J. (2005), s. 68.

81 Pozri BLOMMAERT, J.: *Language Ideological Debates*. 1999.

82 SPITZMÜLLER, J. – WARNKE, I. H. (2011), s. 110.

diela. A ako preukázali naše príklady, v procese adaptácie zohrával preklad relevantnú úlohu, vďaka čomu sa stal – spoločne s médiom, recenzentom a autoritami, ktoré médium a recenzent reprezentujú – ideologickým adaptátorom. V prípade prekladov filozofických diel išlo totiž primárne o to, aby sa idey dostali ku konečnému recipientovi, občanovi, lebo tento je z hľadiska komunistickej doktríny označovaný ako relevantný aktér, legitimizujúci vládnu ideológiu. Diskurz, ako uvádzajú Spitzmüller a Warnke, je diskurzom až vtedy, keď vnútrotextové fenomény interagujú s aktérmi a transtextovými štruktúrami, t. j. „keď voľba určitých rétorických prostriedkov v singulárnom texte odkazuje na vzor iných textov a tým sú rozpoznateľné určité diskurzívne pozície“.⁸³ Žáner ako prvok typologickej intertextuality⁸⁴ a ideológia, čiže hodnotové postoje ako suma cieľových predstáv sociálneho konania⁸⁵ na úrovni diskurzu, sú priamo prepojené s aktérmi diskurzu a vnútrotextovými aspektmi, ako sme sa snažili preukázať v našej ukážke analýzy. Analýza diskurzu by si však isteže vyžadovala prácu aj s inými typmi textov v rôznych médiách, ktoré spoluvytvárali praktiky a „vedenie“ o preklade a prekladaní.

Sondážne analýzy nám pritom pomohli identifikovať **kategórie**, ktoré budeme používať pri ďalších analýzach, a síce:

Preklad facilitátor

Definícia: prekladu sa pripisuje úloha uľahčiť preniknutie vládnej ideológie k adresátovi, vystupuje ako umožňovateľ transferu myšlienok a ideí.

Príklad:

Bolo preto veľmi účelné a správne preložiť *Vybrané spisy* do slovenčiny, osobitne pre ich skvelé, prehľadné usporiadanie, ktoré dovoľuje čitateľovi Leninovo dielo aj presne zaradiť do príslušnej politickej situácie. Vydanie slovenského prekladu Leninových *Vybraných spisov* iste prispeje k tomu, aby bohatstvo Leninových nesmrteľných myšlienok preniklo do nášho myslenia a pripraví pôdu pre hlbšie a širšie štúdium Leninovho diela: čo najskôr totiž začne vychádzať úplný slovenský preklad všetkých Leninových spisov. (Z recenzie na Leninove *Vybrané spisy I–II*.)

Preklad transformátor

Definícia: prekladu sa pripisuje funkcia transformovať idey a prispôsobovať ich vládnu diskurzu.

Príklad:

Je isteže účelné a záslužné vydávať takéto diela. Baconova utópia ukazuje autora ako bojovníka novej nastupujúcej triedy – buržoázie a jasne odzrkadľuje jej triedne obmedzenú pokrokovosť a revolučnosť. (Z recenzie na preklad *Novej Atlantis* F. Bacona.)

83 Tamže, s. 187.

84 Tamže, s. 188.

85 Tamže, s. 196.

Preklad kompenzátor

Definícia: prekladu sa pripisuje funkcia kompenzovať nedostatočnú pôvodnú filozofickú tvorbu v českom a slovenskom priestore.

V iných príkladoch sa preklad manifestuje **ako udalosť alebo pomoc**.

Príklad:

„veľká kultúrna udalosť“, „účinnou pomocou v našom boji za socializmus a rozvoj marxisticko-leninskej vedy“ (Z recenzie na *Teórii odrazu* Todora Pavlova.)

ZÁVER

Analýza recenzií publikovaných v období formovania a etablovania komunistického diskurzu ukázala, že aj zdanlivo neutrálne odborné texty sú výrazne formované ideologickými a inštitucionálnymi rámcami svojej doby. Ukázalo sa, že diskurz komunizmu nielen určoval tematické a hodnotové zameranie výpovedí o preklade, ale aj reguloval spôsob, akým sa o preklade, prekladateľoch a preložených dielach hovorilo. Výpovede o preklade sa tak stávali súčasťou širšej diskurzívnej stratégie, ktorej cieľom bolo legitimizovať dominantnú ideológiu a sprostredkovať ju adresátovi – spoločnosti, resp. „ľudu“.

Dvojitý komunikačný okruh, prítomný v analyzovaných recenziách, odhalil prepojenie medzi vedeckým diskurzom a spoločenskou praxou. Prvý okruh, formovaný autorom recenzie, médiom a čitateľom, bol ukotvený v rámci akademického diskurzu, čomu zodpovedal aj vertikálny status slovnej zásoby a rétoriky. Druhý okruh – vzťah medzi autorom, prekladateľom a recipientom preloženého diela – ukázal, ako sa vedecký text stával nástrojom sprostredkovania ideí smerom k širšiemu publiku. V tomto rámci sa preklad a prekladateľ profilovali ako aktéri, ktorí neboli len pasívnymi sprostredkovateľmi, ale aktívne sa podieľali na ideologickej transformácii významov.

Diskurzna analýza potvrdila, že preklad sa v skúmanom období konštruoval prostredníctvom viacerých funkčných rolí – ako facilitátor, transformátor a kompenzátor. V prvej z nich vystupuje ako prostriedok, ktorý uľahčuje šírenie ideologických obsahov a umožňuje ich prístupnosť pre adresáta. Ako transformátor preklad adaptuje pôvodné myšlienky tak, aby sa zosúládili s vládnuším diskurzom. A napokon ako kompenzátor plní funkciu náhrady za chýbajúcu domácu filozofickú produkciu. Všetky tieto funkcie potvrdzujú, že preklad bol chápaný ako významný spoločenský nástroj s ideologickou a kultúrnou hodnotou.

Z metodologického hľadiska sa ukázalo ako prínosné kombinovať vnútrotextovú (mikro)analýzu so širším, transtextovým (makro)pohľadom. Práve táto viacvrstváva perspektíva umožnila zachytiť vzťah medzi textom, jeho autormi a spoločenskými štruktúrami, ktoré ho formovali. Diskurz možno teda chápať ako dynamické pole, v ktorom sa stretávajú individuálne hlasy s inštitucionálnou autoritou a v ktorom sa jazyk stáva médiom ideologického pôsobenia.

Výsledky analýzy poukazujú na to, že skúmanie diskurzívnych praktík v oblasti prekladu otvára nielen otázku vzťahu medzi jazykom a mocou, ale aj medzi kultúrnou adaptáciou a ideologickou kontrolou. Preklad sa v takomto prostredí stáva nielen nástrojom komunikácie, ale aj formou participácie na spoločenskej transformácii.

V tejto polohe prestáva byť diskurzivná analýza len metódou, postupom, ktorý pomáha riešiť problematiku ekvivalencie a ktorý sa ako taký len málo odlišuje od prekladovej analýzy textu⁸⁶, t. j. porovnávacej analýzy prekladu – formy a obsahu originálu v porovnaní s formou a obsahom translatu.⁸⁷ Iba ak nebude chápaná takto formálne, t. j. ako textovo-analytický prístup k analýze diskurzu⁸⁸, len potom majú koncepty a postoje koherentné s diskurzivnou analýzou potenciál prehĺbiť translatologický výskum.

POJMY A TERMÍNY

Diskurz

- Diskurzivná analýza
- Diskurzivná línia
- Diskurzivná pozícia
- Diskurzívne udalosti
- Fragmenty diskurzu

Viacúrovňová analýza diskurzu (DI-ME-AN)

- Intratextová rovina analýzy
- Transtextová rovina analýzy
- Aktéri

Interdisciplinárne bádanie

Obsahová analýza

- Kategorizačný systém
- Kódovacia kniha
- Softvér obsahovej analýzy Atlas.ti

ODPORÚČANÁ LITERATÚRA K TÉME

KYUNG HYE, Kim (2020): Critical discourse analysis. In: BAKER Mona – SALDANHA, Gabriela (eds.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London; New York: Routledge. 2020, s. 119–124.

WODAK, Ruth (2001): What CDA is about – a summary of its history, important concepts and

86 SCHÄFFNER, Ch.: Discourse Analysis for Translation and Translators Training: Status, Needs, Methods. 2002, s. 5.

87 Porov. DEKANOVA, E.: *Kapitoly z teórie a didaktiky prekladu odborných textov*. 2009, s. 19–20.

88 Porov. HATIM, B.: Discourse analysis. 2009, s. 88.

its developments. In: WODAK, Ruth – MEYER, Michael: *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications 2001, s. 1–13.

ST-PIERRE, Paul (1993): Translation as a Discourse of History. In: *TTR: traduction, terminologie, rédaction*, 6, 1993, č. 1, s. 61–82.

PRAMENE

BAKOŠ, Ľudovít (1948): John Dewey, O prameňoch výchovateľskej vedy. In: *Philosophica Slovaca*, 2–3, 1948, č. 1, s. 294–295. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1947-1948/1/294-295.pdf> [cit. 30. júna 2025].

FELBER, Stanislav (1946): Nikolaj O. Losskij, Absolútne kritérium pravdy. In: *Philosophica Slovaca*, 1, 1946, č. 1, s. 264–266. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1946/1/264-266.pdf> [cit. 30. júna 2025].

FELBER, Stanislav (1948): F. Engels, Dialektika prírody. In: *Philosophica Slovaca*, 2–3, 1948, č. 1, s. 254–255. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1947-1948/1/254-255.pdf> [cit. 30. júna 2025].

FELBER, Stanislav (1952a): Ladislav Rudas, Materialistický svetonázor. In: *Filozofický sborník SAVU*, 7, 1952, č. 1–2, s. 150–155. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1952/1-2/150-155.pdf> [cit. 30. júna 2025].

FELBER, Stanislav (1952b): László Rudas, Marxizmus a prírodné vedy. In: *Filozofický sborník SAVU*, 7, 1952, č. 3–4, s. 102–104. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1952/3-4/102-104.pdf> [cit. 30. júna 2025].

FELBER, Stanislav (1952c): Česká filozofická tvorba. In: *Filozofický sborník SAVU*, 7, 1952, č. 3–4, s. 100–102. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1952/3-4/100-102.pdf> [cit. 3. novembra 2024].

FELBER, Stanislav (1953): V. I. Lenin, Vybrané spisy I–II. In: *Filozofický časopis*, 8, 1953, č. 1–2, s. 179–181. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1953/1-2/179-181.pdf> [cit. 30. júna 2025].

FELBER, Stanislav (1955): Charles Montesquieu (18. januára 1689–10. februára 1755). In: *Filozofický časopis*, 10, 1955, č. 2, s. 167–172. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1955/2/167-172.pdf> [cit. 30. júna 2025].

KOCKA, Ján (1952): Leninov Materializmus a empiriokriticizmus v slovenčine. In: *Filozofický sborník SAVU*, 7, 1952, č. 3–4, s. 75–79. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1952/3-4/75-79.pdf> [cit. 30. júna 2025].

MORAVEC, Z. (1954): Lenin, Spisy, I, II. In: *Filozofický časopis*, 9, 1954, č. 2, s. 205–209. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1954/2/205-209.pdf> [cit. 30. júna 2025].

MÜNZ, Teodor (1952): Todor Pavlov, Teória odrazu. In: *Filozofický sborník SAVU*, 7, 1952, č. 1–2, s. 147–150. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1947-1948/1/263-267.pdf> [cit. 30. júna 2025].

REDAKCIA (1948): Naše nové úlohy. In: *Philosophica Slovaca*, 2–3, 1948, č. 1, s. 5–7. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1947-1948/1/5-7.pdf> [cit. 30. júna 2025].

Redakčná poznámka (1949). In: *Philosophica Slovaca*, 4, 1949, č. 1, s. 168. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1949/1/168.pdf> [cit. 30. júna 2025].

Redakčná poznámka (1951). In: *Filozofický sborník SAVU*, 6, 1951, č. 1, s. 155. Dostupné na

- <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1951/1/145-155.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- SIRÁCKY, Andrej (1948): Niektoré problémy marxistickej vedy a filozofie. In: *Philosophica Slovaca*, 2–3, 1948, č. 1, s. 207–214. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1947-1948/1/207-214.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- ŠEBESTÍK, Ján (1954): Česká a slovenská filozofická tvorba. In: *Filozofický časopis*, 9, 1954, č. 3, s. 282–283. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1954/3/282-283.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- ŠEBESTÍK, Ján (1955): Diogenes Laertios, „Životopisy slávnych filozofov“. In: *Filozofický časopis*, 10, 1955, č. 1, s. 77–83. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1955/1/77-83.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- ŠEFRÁNEK, Július (1950): Úlohy slovenskej filozofie za socializmus a mier. In: *Filozofický sborník SAVU*, 5, 1950, č. 1, s. 8–18. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1950/1/8-18.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- ŠVIHRAN, Július (1956a): Život a učenie Herakleita z Efezu. In: *Slovenský filozofický časopis*, 11, 1956, č. 1, s. 98–99. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1956/1/98-99.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- ŠVIHRAN, Július (1956b): P. H. d'Holbach, Systém prírody. In: *Slovenský filozofický časopis*, 11, 1956, č. 3, s. 297–300. Dostupné na <http://www.filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1956/3/297-300.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- TOPOLESKÝ, Michal (1948): Todor Pavlov, Teoriya odraza. In: *Philosophica Slovaca*, 2–3, 1948, č. 1, s. 263–267. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1947-1948/1/263-267.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- TRUCHLIK, Karol (1946): J. Stalin, O národnostnej otázke. In: *Philosophica Slovaca*, 1, 1946, č. 1, s. 261–264. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1946/1/261-264.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- VÁCLAVÍK, Vladimír (1950): O ťažkostiach vyučovania filozofie. In: *Filozofický sborník SAVU*, 5, 1950, č. 1, s. 57–60. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1950/1/57-60.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- VANTUCH, Anton (1956): Psychologie d'Ibn Sina (Avicenne) d'après son oeuvre aš-Šifa. In: *Slovenský filozofický časopis*, 11, 1956, č. 3, s. 293–295. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1956/3/293-295.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- VÁROSSOVÁ, Elena (1953): Mikuláš Bakoš, O socialistickom realizme. In: *Filozofický časopis*, 8, 1953, č. 1–2, s. 203–204. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1953/1-2/203-204.pdf> [cit. 30. júna 2025].

LITERATÚRA

- Bakoš Ľudovít. In: *Encyclopaedia Beliana*. Zverejnené v auguste 1999. Dostupné na <https://beliana.sav.sk/heslo/bakos-ludovit> [cit. 21. marca 2025].
- BLOMMAERT, Jan (1999): *Language Ideological Debates*. Berlin, New York: De Gruyter 1999.
- BLOMMAERT, Jan (2005): *Discourse: A critical introduction*. Cambridge University Press 2005.
- BRINKER, Klaus (2005): *Linguistische Textanalyse: Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt Verlag 2005.
- CINGEROVÁ, Nina (2024): Diskurz ako súčasť uvažovania o preklade/prekladaní a preklad/pre-

- kladanie ako súčasť uvažovania o diskurze. In: ŠTEFANČÍK, Radoslav (ed.): *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie* 9. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2024, s. 22–28. Dostupné na https://conferences.euba.sk/jazykapolitika/www_write/files/2024/cingerova.pdf [cit. 4. mája 2025].
- CINGEROVÁ, Nina – DULEBOVÁ, Irina (2023): *Mediálna lingvistika: Východiská kritickej analýzy mediálnych textov*. Bratislava: UK v Bratislave 2023.
- CINGEROVÁ, Nina – MOTYKOVÁ, Katarína (2017): *Úvod do diskurznej analýzy*. Bratislava: UK v Bratislave 2017.
- DEKANOVÁ, Eva (2009): *Kapitoly z teórie a didaktiky prekladu odborných textov*. Nitra: UKF v Nitre 2009.
- FAIRCLOUGH, Norman (2003): *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London, New York: Routledge 2003.
- GARDT, Andreas (2007): Diskursanalyse – Aktueller theoretischer Ort und methodische Möglichkeiten. In: WARNKE, Ingo H. (ed.): *Diskurslinguistik nach Foucault Theorie und Gegenstände*. Berlin: De Gruyter 2007, s. 27–52.
- HATIM, Basil (2009): Discourse analysis. In: BAKER, Mona – SALDANHA, Gabriela (eds.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, New York: Routledge 2009, s. 88–92.
- HYMES, Dell (1996): *Ethnography, Linguistics, Narrative Inequality: Toward an Understanding of Voice*. London: Taylor & Francis 1996.
- JÄGER, Siegfried – JÄGER, Margarete (2007): *Deutungskämpfe: Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse*. Wiesbaden: SpringerLink 2007.
- KELLER, Reiner (2007): *Diskursforschung: eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften 2007.
- Kocka Ján. In: *Encyclopaedia Beliana*. Zverejnené v marci 2017. Dostupné na <https://beliana.sav.sk/heslo/kocka-jan> [cit. 21. marca 2025].
- KOLLÁR, Karol (2025): Andrej Sirácky. In: GABRIEL, Jiří (ed.): *Slovník českých filosofů*. 2025. Dostupné na <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/sirac.html> [cit. 21. marca 2025].
- MOTYKOVÁ, Katarína (2022): *Sever na konci jazyka: Transtextová analýza nemeckojazyčnej bratislavskej tlače 1920 – 1938*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2022.
- MOTYKOVÁ, Katarína (2024): Preklad a politika: Využitie prístupov diskurznej lingvistiky pri skúmaní recepcie prekladov humanitnovedných textov. In: ŠTEFANČÍK, Radoslav (ed.): *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie* 9. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2024, s. 224–232. Dostupné na: https://conferences.euba.sk/jazykapolitika/www_write/files/2024/motyкова.pdf [cit. 4. mája 2025].
- NÖTH, Winfried (2000): *Handbuch der Semiotik*. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler 2000.
- O časopise [2024]. In: *Filozofia: Filozofický časopis*. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sk/about-journal> [cit. 3. novembra 2024].
- PIAČEK, Jozef [2025]: Topolský, Michal. In: PIAČEK, Jozef – KRAVČÍK, Miloš: *FILIT: otvorená filozofická encyklopédia*. Dostupné na https://dai.fmph.uniba.sk/~filit/fvt/topolsky_m.html [cit. 21. marca 2025].
- REIFOVÁ, Irena et al. (2004): *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portal 2004.
- SCHÄFFNER, Christina (2002): Discourse Analysis for Translation and Translators Training: Status, Needs, Methods. In: SCHÄFFNER, Christina (ed.): *The Role of Discourse Analysis for Translation and in Translator Training*. Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney: Multilingual Matters LTD 2002, s. 1–9.

- SLANČOVÁ, Daniela et al. (2021): *Úvod do štúdia žurnalistických žánrov v tlačových médiách*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2021.
- SPITZMÜLLER, Jürgen – WARNKE, Ingo H. (2011): *Diskurslinguistik: Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter 2011.
- ŠEBESTÍK, Ján (2025): Ján Šebestík. In: GABRIEL, Jiří (ed.): *Slovník českých filosofů*. 2025. Dostupné na <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/sebest.html> [cit. 21. marca 2025].
- ŠULAVÍKOVÁ, Božena (2025): Jozef Dieška. In: GABRIEL, Jiří (ed.): *Slovník českých filosofů*. 2025. Dostupné na <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/dieska.html> [cit. 21. marca 2025].
- ŠULAVÍKOVÁ, Božena (2025): Stanislav Felber. In: GABRIEL, Jiří (ed.): *Slovník českých filosofů*. 2025. Dostupné na <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/felber.html> [cit. 21. marca 2025].
- ŠVIHRAN, Július (2025): Július Švihran. In: GABRIEL, Jiří (ed.): *Slovník českých filosofů*. 2025. Dostupné na <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/svihrn.html> [cit. 21. marca 2025].
- TITSCHER, Stefan – WODAK, Ruth – MEYER, Michael – VETTER, Eva (1998): *Methoden der Textanalyse: Leitfaden und Überblick*. Opladen: Westdeutscher Verlag 1998.
- TRUHLÁŘOVÁ, Jana – BEDNÁROVÁ, Katarína (2024): Vantuch Anton. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSV SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 235–239.
- Zpráva o činnosti FÚ SAVU za rok 1951 (1952). In: *Filozofický sborník SAVU*, 7, 1952, č. 1–2, str. 159. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1952/1-2/159-160.pdf> [cit. 30. júna 2025].
- Zpráva o činnosti Filozofického ústavu SAVU za r. 1952 (1953). In: *Filozofický časopis*, 8, 1953, č. 1–2, str. 210. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1953/1-2/210-211.pdf> [cit. 30. júna 2025].

REMESLO PREKLADU ALEBO AKO (NE)PREPISUJEME MENÁ Z RUSKEJ CYRILIKY DO SLOVENČINY

Ivana Kupková

ÚVOD

Keď sa hovorí o medzikultúrnom faktore v preklade, zväčša sa o ňom uvažuje od lexikálnej roviny vyššie – ako o kultúrnych prvkoch, ktoré sa realizujú v slovách, pojmoch a s nimi spojených asociáciách alebo aj v spôsobe vyjadrovania a usporiadania myšlienok. Medzikultúrna komunikácia v preklade sa však môže odohrávať už vo zvukovo-grafickej rovine, kde prvky „cudzej“ kultúry dokážeme identifikovať na prvý pohľad. Veľmi často sa nachádzajú v textoch ľubovoľného druhu a žánru, a nezriedka už na samom začiatku textu, resp. na obálke knihy – napr. Jiří Levý, Czesław Miłosz, György Lukács, Ludwig Wittgenstein, Jean-François Lyotard, Søren Kierkegaard, Charles Sanders Peirce – v podobe mena autora. Na ich kultúrnu špecifiku upozorňuje prítomnosť písmen alebo kombinácií písmen, ktoré sú pre náš jazyk nezvyčajné. Výskyt **cudzích antroponým**, t. j. vlastných mien osôb, je tak jednou z najjednoduchšie identifikovateľných známkov prekladovosti¹ ako elementu indikujúceho „cudzost“² v prekladovom texte (ktorú v ňom čitateľ v tomto ohľade aj očakáva³). Bulharskí teoretici prekladu Sergej Vlachov a Sider Florin v knihe o preklade reálií *Neperevodimoje v perevode* (Nepreložiteľné v preklade, 1980) do kategórie „nepreložiteľného v preklade“ zaraďujú aj vlastné mená, keďže majú podľa nich blízko k reáliám⁴, čiže – ako ich definoval Anton Popovič – prvkom kultúrneho kódu realizovaným v téme originálu⁵. Z hľadiska prekladu by však uvedené antroponymá zdanlivo nemali predstavovať problém. Ide o mená reálnych osôb použité v ich základnej funkcii, ktorou je spoločensky podmienená identifikácia⁶, môžeme ich teda v podstate napriek nezvyčajnej grafickej stránke bez zmeny *preniesť* do textu prekladu. Takýmto vlastným menám v prekladoch socio-humanitných textov sa práve z tohto dôvodu, t. j. ako najmenej problematickým spomedzi

1 POPOVIČ, A.: *Teória umeleckého prekladu*. 1975, s. 31 et passim.

2 Tamže, s. 63. Otázka je, či takáto prítomnosť „cudzieho“ v texte predstavuje zakaždým aj kultúrny transfer. Upozorňuje na to aj Anton Popovič, keď píše o prekladovosti ako stratégii v domácej literárnej tvorbe (tamže, s. 66 – 67, 285), v pseudoprekladoch, predstieraných prekladoch (tamže, s. 237, 283). Pozri aj LEVÝ, J.: *Umění překlada*. 2012, s. 93; PYM, A.: *Translation and Text Transfer: An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. 1998, 2010, 2018, s. 31.

3 Pozri VILIKOVSKÝ, J.: *Preklad ako tvorba*. 1984, s. 62.

4 VLACHOV, S. – FLORIN, S. (1980), s. 43.

5 POPOVIČ, A. (1975), s. 286; POPOVIČ, A.: *Reálie*. 1983.

6 BLANÁR, V.: *Teória vlastného mena*. 1996, s. 20.

vlastných mien, budeme prevažne venovať v tejto kapitole. Prevzatie vlastného mena bezo zmeny je zaužívaný postup pri *prenose* (nie *preklade*) **cudzích antroponým** do textu prekladu. Uvádzajú to tak S. Vlachov a S. Florin, ktorí v súvislosti s vlastnými menami používajú práve pojem *prenos* (*peredača*, resp. *perenesenije*)⁷, ako aj napr. Peter Newmark, ktorý používa sloveso *transfer*, čiže *preniesť*, *prenášať*: „Rodné mená a priezviská osôb zvyčajne prenášame, čím zachovávame ich národný charakter, a to za predpokladu, že tieto mená nemajú v texte žiadne konotácie.“⁸ Napokon, tento postup nachádzame už u Jiřího Levého: ak je meno závislé na národnej forme („každý národ má svoj rejstřík pro jména“) a zároveň nenesie žiadny význam, „pak je možný jen přepis, tj. zachování jména v cizím znění“.⁹

Cudzie vlastné mená však vo všeobecnosti „v komunikácii spôsobujú nemalé problémy“¹⁰, lebo sú jednak umiestnené „na *perifériu periférie* jazykového systému slovenčiny, a to na základe určenia dvoch fundamentálnych funkčných protikladov: 1. *apelatívum* – *proprium* (antroponymum); 2. *domáce proprium* (antroponymum) – *cudzie proprium* (antroponymum)“¹¹, a jednak preto, že

status vlastného mena vo viacerom ohľade [sic!] dokrešľuje otázka **vedenia o onymickom objekte**.¹² [...] V bežnej komunikácii sa v rozličných situáciách aktualizuje vedenie o onymickom objekte, keď komunikant i adresát poznajú zložky onymického znaku v takej miere, ktorá je dostačujúca pre danú komunikáciu. [...] Vedenie o onymickom objekte sa týka denotáta, designácie (onymickej sémantiky) i designátora onymického znaku.¹³

Pre preklad je pritom dôležité, že na „vedenie o onymickom objekte“, t. j. znalosť onymického objektu, poznanie celého kontextu vlastného mena, vplýva „*interlingválna proxemika*, ktor[ú] definujeme ako genetickú, typologickú, geografickú, historicko-politickú a sociokultúrnu vzdialenosť medzi dvomi, prípadne viacerými kontakto- vými jazykmi.“¹⁴ Celkovo sa dá povedať, že „slovenskí komunikanti vo vzťahu k cudzím propriám sa vyznačujú medzerovitou alebo nijakou jazykovou kompetenciou“.¹⁵ To znamená, že dochádza k prirodzenému javu, keď cudzie vlastné meno, s ktorým sa stretá-

7 VLACHOV, S. – FLORIN, S. (1980), s. 208.

8 NEWMARK, P.: *A Textbook of Translation*. 1988, s. 214.

[Normally, people's first and surnames are transferred, thus preserving their nationality, and assuming that their names have no connotations in the text.]

9 LEVÝ, J. (2012 [1963]), s. 106.

10 OLOŠTIAK, M.: Komunikačné aspekty cudzích proprií v slovenčine. 2003, s. 77.

11 Tamže. (Zvýr. M. O.) Osobné mená vo vzťahu k všeobecným menám, tvoriacim centrum lexikálnej zásoby, stoja na jej periférii. Por. OLOŠTIAK, M.: Jazykový systém a cudzie antroponymá v slovenčine (na materiáli anglických antroponým). 2001a, s. 85.

12 *Onymum* – synonymá: *nomen proprium*, *proprium*, *vlastné meno*; adj. *onymický*, *propriálny*. Porov. VALENTOVÁ, I.: Zo slovenskej onomastickej terminológie: *onymum*, *onymia*, *onomastika*. 2021, s. 145.

13 BLANÁR, V.: Vlastné meno v komunikácii: (Teoretické východiská). 2003, s. 9.

14 OLOŠTIAK, M. (2003), s. 77.

15 Tamže, s. 78.

vame prvý raz, „nedokáže[me] vždy suverénne dekodovať, a to aj bez pôsobenia komunikačných šumov“.¹⁶ Navyše väčšia interligválna proxemická vzdialenosť, pochopiteľne, znamená nižší stupeň poznania všetkých komunikačných zložiek vlastného mena.

K faktorom, ktoré významne zväčšujú proxemickú vzdialenosť medzi dvoma jazykmi, patrí aj grafická sústava používaná v daných jazykoch. Ak je v jazyku originálu a v jazyku prekladu odlišná, potom pri menách ako *Αριστοτέλης*, *Роман Якобсон* alebo *老子* nemôžeme použiť rovnaký postup ako pri tých vyššie uvedených, čiže bezo zmeny ich preniesť do textu prekladu, lebo designátor onymického znaku by pre danú komunikáciu nielen nebol dostačujúci, ale by túto komunikáciu úplne znemožnil. Preto musí prekladateľ pre prijímateľa grafickú podobu designátora sčítateľniť. Pred prenosom mena do textu prekladu sa teda najprv musí uskutočniť ešte jeden prenos – do inej grafickej sústavy.

Pre prenos mien (ale aj iných slov) medzi dvoma jazykmi s rôznymi grafickými systémami existujú dva základné postupy: transliterácia a (praktická) transkripcia. V našom prostredí sa využívajú predovšetkým pri prenose z cyrilského a z gréckeho písma do slovenskej latinky.¹⁷

PREPIS MIEN Z RUŠTINY DO SLOVENČINY

Z jazykov s cyrilským písmom, cyrilikou, resp. azbukou, pôjde azda najčastejšie – najmä z dôvodov intenzívneho medzijazykového kontaktu¹⁸ – o prenos z ruštiny.

Kým prejdeme k podrobnostiam uplatňovania týchto postupov v prekladoch z ruštiny, pristavíme sa pri pomenovaní písma, ktoré sa v tomto jazyku používa. Ako píše Mária Okálová v článku *Transliterácia cyriliky, resp. azbuky do latinky*,

[t]erminológia tohto slovanského písma nie je ustálená. Napr. v angličtine a nemčine sa aj azbuka označuje ako „cyrilské písmo“. Na Slovensku [...] hovoríme o cyrilike ako písme, ktorým dnes píšu už len Bulhari, Čiernohorci, Macedónci a rumunskí Moldavci (do 18. storočia aj Rumuni) – t. j. písme južných Slovanov, kým ostatní, t. j. východní Slovania a neslovanské národy bývalého Sovietskeho zväzu píšu azbukou.¹⁹

O neustálenosti terminológie svedčia aj heslá v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (SSSJ), podľa ktorých je cyrilika „slovanské cirkevné písmo z 9. stor. vytvorené z veľkých gréckych písmen, používané v staroslovienčine a dnes napr. v bulharčine, macedónčine a srbčine, cyrilské písmo“, avšak azbuka je definovaná ako „súbor všetkých písmen a ich

16 OLOŠTIAK, M.: Morfológia vlastných mien. 2010, s. 129.

17 Porov. *Pravidlá slovenského pravopisu*. 2013, s. [21].

18 Pozri KUSÁ, M. (ed.): *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1825 – 2015*. 2017.

19 OKÁLOVÁ, M. (2006), s. 31.

poradie v ruštine, ruská abeceda“ a tiež „slovanské písmo odvodené z cyriliky, používané v ruštine, vo väčšine jazykov bývalých sovietskych republík, v bulharčine, v macedónčine a pod.“²⁰ Zorientovať sa nedá ani podľa príliš stručného kodifikačného *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (KSSJ), v ktorom cyrilika je „slovanské písmo založené na gréc. veľkých písmenách (použ. v staroslovenčine)“ a azbuka „slovanské písmo použ. vo viacerých slovanských jazykoch a v mongolčine“.²¹ Vďaka tejto terminologickej nejednoznačnosti tak v tejto kapitole môžeme a budeme pre ruské písmo namiesto pojmu *azbuka*, či presnejšie (ale podľa definícií v SSSJ tautologicky) *ruská azbuka* používať výraz *ruská cyrilika*, ktorý sa používa v angličtine, nemčine, francúzštine a aj ruštine (azbuka v ruštine znamená jednoducho abeceda), a teda je univerzálnejší.

Pozrime sa teraz podrobnejšie, ako sa realizuje prenos antroponým v preklade z ruštiny do slovenčiny pomocou vyššie uvedených postupov. Ich všeobecné definície zodpovedajú tomu, ako ich definujú *Pravidlá slovenského pravopisu* (PSP) pre vzťah iných jazykov voči slovenčine:

- **transliterácia** je taký prepis z jazyka s inou grafickou sústavou do slovenčiny, pri ktorom „oproti písmenu jednej abecedy stojí vždy to isté písmeno alebo to isté spojenie písmen druhej abecedy“, a „používa sa v odborných prácach, v knižničnej praxi a bibliografiách“;²²
- **transkripčia** je zasa spôsob prepisu, pri ktorom „oproti písmenu jednej abecedy stojí vždy to isté písmeno alebo viacero písmen druhej abecedy podľa výslovnosti na istom mieste“, a „v našom jazyku [sa] používa bežne“.²³ V tomto prípade teda nejde o fonetickú transkripciu, ktorou odborníci pomocou špeciálnych znakov v hranatých zátvorkách zaznamenávajú presnú výslovnosť v danom jazyku, ale o tzv. **praktickú transkripciu**, ktorá plní sprostredkovaciu funkciu pre široký okruh ľudí.

Hoci z definícií je rozdiel medzi transliteráciou a [praktickou] transkripciou jasný, aj tu sa stáva, že dochádza k ich nerozlišovaniu alebo zámene, v prostredí angličtiny možno aj preto, že všeobecný anglický termín pre prepis z iných grafických sústav – *romanization* – zahŕňa obidva tieto pojmy, a možno aj z dôvodu ich podobnosti a toho, že obidva znamenajú istú formu prepisu.

Pre obidve metódy existujú tabuľky prepisu jednotlivých znakov, pričom pre správny prepis je potrebné vedieť, z akého jazyka sa uskutočňuje.

20 *Slovník súčasného slovenského jazyka: A – G*. 2006. (Zvýř. I. K.).

21 *Krátky slovník slovenského jazyka*. 2003.

22 *Pravidlá slovenského pravopisu*. 2013, s. [22].

23 Tamže.

TRANSLITERÁCIA

Výhodami transliterácie²⁴ ako prepisu založeného na **prenose grafickej stránky** cudzieho mena, a teda na **principe grafickej podobnosti**²⁵ sú v ideálnom prípade:

- jednoznačnosť – každému písmenu v jazyku originálu zodpovedá vždy jedno a to isté písmeno alebo to isté spojenie písmen v jazyku prekladu;
- reverzibilita – transliterované meno sa dá späťne prepísať do pôvodnej podoby; z toho vyplýva relatívne jednoduché strojové spracovanie;
- neskreslená písaná podoba pôvodného mena;
- v podstate nie je potrebná znalosť daného jazyka a na základe príslušných tabuliek prepisu ju môže používať každý.

Na druhej strane má transliterácia aj viaceré **nevýhody**:

- okrem znakov abecedy prijímajúceho jazyka používa aj špeciálne znaky (pri prepise z ruštiny napr. ‘, ‘, ‘, ‘, ‘) (pozri nižšie);
- skresľuje zvukovú podobu mena;
- neexistuje jedna univerzálna transliterácia nezávislá od prijímajúceho jazyka; existujú rôzne varianty prepisu – každá väčšia organizácia, napr. knižnice či rôzne úrady, si vytvára vlastné systémy prepisu (prepisu do slovenčiny sa to síce veľmi netýka, ale zasahuje to aj náš priestor v podobe transliterovaných – romanizovaných – mien, ktoré majú napr. ruskí občania v pasoch) a rôzne normy pre rôzne účely;
- v gramatickom systéme slovenčiny funguje s obmedzeniami;
- niektoré pravidlá transliterácie cyriliky do slovenskej latinky nie sú bežne dostupné.

Transliterácia cyriliky do slovenskej latinky sa podľa *PSP*, ako už bolo spomenuté, používa „[n]a vedecké a odborné ciele (pri príprave a redigovaní vedeckých a odborných publikácií, v knihovníctve, bibliografii, dokumentácii a pod.) [...]“. Pravidlá transliterácie cyrilických písmen zo súčasných slovanských jazykov, ktoré používajú cyriliku, určujú slovenské technické normy.“²⁶ Konkrétne je to ČSN²⁷ (resp. STN) 01 0185 *Transliterácia cyriliky* z roku 1977, ktorá obsahuje pravidlá prepisu z rôznych jazykov používajúcich cyrilské písmo. Tá však platila iba do roku 2003 a zatiaľ ju „nenahradila žiadna iná národná norma“²⁸ ani medzinárodná norma. Tento stav, ktorý opísala M. Okálová v roku 2006, trvá, zdá sa, dodnes. Na rozdiel od Českej republiky, v ktorej po zrušení (spoločnej českej

24 Výhody a nevýhody transliterácie a transkripcie sú tu spracované aj podľa ŠPAČKOVÁ, S.: *Rusko-česká ekvivalence propriálního lexika*. 2017, s. 54–56.

25 Tamže, s. 34, 54. Pozri aj nižšie v tejto kapitole.

26 *PSP* (2013), s. [46].

27 Československá norma.

28 Tamže, s. 32.

a slovenskej) ČSN 01 0185 Národní knihovna ČR vydala v roku 2004 *Doporučení pro přepis nelatinských písem do latinky*²⁹ (doplnené v roku 2006) a na stránke určenej pre knižnice zverejnila a postupne aktualizuje tabuľky *Transliterace nelatinských písem*³⁰, na stránke Slovenskej národnej knižnice podobné informácie nenájdeme. V knižničnej katalogizačnej praxi i v bibliografiách si teda v tejto situácii „normatívneho bezvládia“ musia „naďalej pomáhať doznievajúcou normou 01 0185, aby sa zachovala kontinuita popisu tlačí v cyrilike/azbuke“.³¹ Aj Univerzitná knižnica v Bratislave v príručke pre katalogizáciu periodík odkazuje pri transliterácii cyriliky na STN 01 0185 a odporúča venovať osobitnú pozornosť prepisu z menej známych jazykov, ako „napr. bieloruština, ukrajinčina, bulharčina, kde si prepis môžeme ľahko pomyliť s viac známou ruštinou“³², a dávať osobitný pozor „pri prepise tzv. mäkkého, či tvrdého znaku, písmena ě, pri prepise ktorých je veľká rozdielnosť v praxi slovenských knižníc“.³³

Môžeme sa o tom presvedčiť v súbornom katalógu slovenských knižníc na portáli Slovenská knižnica³⁴ na príklade mena ruského religiózneho filozofa a symbolistického básnika Vladimira Soloviova, v ktorom sa písmeno ě (vyslovované podľa umiestnenia v slove ako [jo] alebo [o]) nachádza:

Rusko a všeobecná cirkev / Vladimír Solovjev ; preložil Ján Mastyl'ák

Soloviov, Vladimir Sergejevič, 1853-1900

Vydavateľ Trnava : Spolok sv. Vojtecha , 1947

Fyzický popis 322, [5] s. ; 22 cm

Rusko a univerzálna cirkev / Vladimír Sergejevič Solovjev ; [slovenský preklad prepracoval a upravil Ján Komorovský]

Soloviov, Vladimir Sergejevič, 1853-1900

ISBN 80-968477-4-0

Vydavateľ Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi Prešov : PETRA , 2000

Fyzický popis 219 s. ; 21 cm

Obr. 1

Legenda o Antikristovi : (Z Troch rozhovorov, 1900) / Vladimír Sergejevič Soloviov ; Ján Komorovský, Tibor Krajčír, Marián Luceníč

Soloviov, Vladimir Sergejevič, 1853-1900

ISBN 80-85264-34-X

Vydavateľ Bratislava : Ars Stigma , 1992

1. vyd.

Fyzický popis 32 s. ; 29 cm

Cisár láka katolíkov a pravoslávnych : Legenda o Antikristovi . VI. / V. Solovjev; preložil Juraj Gradoš

Soloviov, Vladimir Sergejevič, 1853-1900

Zdroj článku Slovo : časopis gréckokatolíckej cirkvi . - Roč. 39, č. 7 (2007), s. 16-17 , ISSN:1335-7492

ISSN Zdroja 1335-7492

Obr. 2

29 *Doporučení pro přepis nelatinských písem do latinky*. 2004 a 2006.

Hoci bola v ČR namiesto zrušenej normy prijatá ČSN ISO 9 (ČSN 01 0185), vychádzajúca z medzinárodnej normy ISO 9:1995 *Transliteration of Cyrillic characters into Latin characters – Slavic and non-Slavic languages*, Národní knihovna ČR jej používanie nie celkom odporúča, lebo niektoré znaky nie sú vhodné pre české prostredie a narušila by sa kontinuita katalógov a registrov. – Porov. ŠPAČKOVÁ, S. (2017), s. 58.

30 PŘIBYLOVÁ, J.: *Transliterace nelatinských písem*. 2025. Tabuľka prepisu bola aktualizovaná v júli 2018 a okrem ruštiny, bieloruštiny, srbčiny a ukrajinčiny obsahuje aj prepis z macedónčiny, bosniačtiny, čiernohorčiny a rusínčiny – pozri *Cyrilice – základní tabulka*. 2018.

31 Tamže.

32 *Katalogizácia periodika v bibliografickom formáte MARC 21 v súbornom katalógu periodík*. 2009, s. 14.

33 Tamže.

34 *Slovenská knižnica: Portál ku katalógom a zbierkam slovenských knižníc*. 2008–2014.

V prvom riadku sa, ako to poznáme z online knižničných katalógov, nachádzajú údaje v takej podobe, v akej sú uvedené v danej publikácii. V riadku pod ním je menné záhlavie (meno autora v mennom katalógu), ktoré by malo byť pri všetkých záznamoch rovnaké, keďže všetci knihovníci by sa mali riadiť transliteračnou normou. V prípade dvoch rôznych vydaní prekladu tej istej knihy (obr. 1) i dvoch rôznych prekladov tej istej knihy, resp. časti z nej (obr. 2) vidíme, že je to naozaj tak, a rozdielnosť sa týka iba prepisu mena autora v samotných publikáciách, ktoré pracovníci knižnice nemôžu ovplyvniť: *Solovjev*, *Soloviov*, *Solovjov*.

Záznamy na obr. 3 však ukazujú rozdiely aj v tom, čo by malo byť jednotné:

Židovstvo a kresťanské otázky / Vladimir Solovjov ; Vladimir Sergejevič Solovev, Ján Komorovský

Solovjov, Vladimir

Fyzický popis Fot. 1.

Zdroj článku Kultúrny život . - Roč. 24, č. 26 (1990), s. 11

Židovstvo a kresťanská otázka / Vladimír Sergejevič Soloviov

Soloviov, Vladimír Sergejevič, 1853-1900

ISBN 80-85459-00-0

Vydavateľ Bratislava : [Slovanský dom] , 1991

Fyzický popis 38 s. ; 21 cm

Obr. 3

V týchto záznamoch ide o dva rôzne preklady toho istého textu, časopisecký a knižný, pri ktorých sa líši nielen prepis mena v publikácii (*Solovjov*, *Soloviov*), ale aj menné záhlavie (*Solovjov*, *Soloviov*). Nachádzame tu dokonca ešte jeden prepis (*Solovev*), pravdepodobne transliteráciu mena autora. Takto je to aj pri iných časopiseckých prekladoch (obr. 4).

Zmysel lásky / Solovjov ; Vladimir Sergejevič Solovjev, T. K., T. K.

Solovjov

Zdroj článku Plameň . - Roč. 15, č. 3 (1991), s. 15-18

Zmysel lásky / Vladimír Sergejevič Solovjov ; Vladimir Sergejevič Solovjev, T.K., T.K.

Solovjov, Vladimír Sergejevič

Zdroj článku Plameň . - Roč. 15, č. 4 (1991), s. 10-13

Zmysel lásky / Vladimír Sergejevič Solovjov ; [z ruského originálu preložil a doslov napísal Ján Komorovský]

Solovjov, Vladimír Sergejevič, 1853-1900

ISBN 80-7149-453-4

Vydavateľ Bratislava : Kalligram , 2002

Fyzický popis 1. vyd.

94 s. ; 19 cm

Obr. 4

Opäť ide o rôzne preklady toho istého textu (dva časopisecké a jeden knižný) od rôznych prekladateľov (T. K., čiže Teodor Križka, ktorý bol v rokoch 1991 – 1992 šéfredaktorom časopisu Plameň, a Ján Komorovský³⁵) a rovnaké prepisy mena v publikáciách (*Solovjov*), ale rozdielne v mennom záhlaví (*Solovjov*, *Soloviov*) a pri časopiseckých prekladoch aj v „transliterácii“ (*Solovjev*, *Solovjev*). Križkov preklad Soloviovoho cyklu článkov *Zmysel lásky* vychádzal v časopise Plameň na pokračovanie v číslach 3 – 6

35 O J. Komorovskom pozri KOVAČIČOVÁ, O. – KUPKOVÁ, I.: Komorovský Ján. 2024.

a je zaujímavé, že (v našom prípade) prvé dve pokračovania v tom istom časopise sú v katalógu zaevidované rôzne.

„Rozdielnosť v praxi slovenských knižníc“ vidieť aj v ďalších záznamoch časopiseckých prekladov (obr. 5), v ktorých pribudol aj ďalší prepis, „transliterácia“ mena autora (*Solovjev*).

Morálka a politika : (Úryvok z knihy "Národnostná otázka v Rusku.") / Vladimír Solovjov ; Vladimír Sergejevič Solovjev, Grigorij Mesežnikov

Solovjov, Vladimír

Zdroj článku Fragment K. - Roč. 4, č. 6 (1990), s. 185-192

Vladimír Solovjov: Tajomstvo pokroku ; Vladimír Solovjev, Raisa Kopsová

Zdroj článku Filozofia. - Roč. 47, č. 1 (1992), s. 54-55

Vladimír Solovjov: zdôvodnenie dobra. Mravná filozofia / Vladimír Sergejevič Solovjev ; Prekl. Raisa Kopsová

Solovjov, Vladimír Sergejevič, 1853-1900

Fyzický popis Lit. 1 záz. v češ.

Zdroj článku Filozofia. - Roč. 47, č. 9 (1992), s. 549-557, ISSN:0046-385X

ISSN Zdroja 0046-385X

Obr. 5

Nejednotnosť v týchto záznamoch by mohla súvisieť s tým, že ide o preklady a pracovník knižnice dostáva „sprostredkovaný prepis mena do latinky vo viacerých formách“. ³⁶ V takom prípade však „jeho úlohou je zistiť, ako sa meno píše v cyrilskom origináli, a použiť jeho normatívnu transliteráciu“ a

ako prístupový výraz, resp. autoritatívne záhlavie zvoliť transliterovanú podobu mena v súlade s technickou normou. Všetky ostatné formy prepisu – transkribované do slovenčiny, resp. cudzích jazykov budú v katalógoch používané ako odkazové formy, ktoré uľahčia používateľovi katalógu vyhľadávanie konkrétneho autora bez znalosti technickej normy na transliteráciu. ³⁷

Pri záznamoch pôvodných Solovjovových diel v ruštine (v ktorých sú z cyriliky prepísané aj názvy diel) sa môžeme stretnúť s ďalšími dvoma prepismi jeho mena (*Soloviev*, *Solov'jev*), ale už len ako s „odkazovými formami“, nie ako s hlavným, resp. autoritatívnym záhlavím, kde máme opäť tvar *Solovjov* (obr. 6).

Čtenija o bogočelovečestve ; Filosofskaja publicistika / V. S. Soloviev

Soloviev, Vladimír Sergejevič, 1853-1900

Vydavateľ Moskva : Pravda, 1989

Fyzický popis 735 s.

O christianskom jedinstve : O raskole; Velikij spor; Dogmaticeskoje razvitije Cerkvi; Russkaja ideja; Rossija i Vselenskaja Cerkov'; Pis'ma; Neizdannij material / Vladimír Solov'jev

Soloviev, Vladimír Sergejevič, 1853-1900

Vydavateľ Moskva : Rudomino, 1994

Fyzický popis 334 strán ; 24 cm

Obr. 6

³⁶ OKÁLOVÁ, M. (2006), s. 32.

³⁷ Tamže. (Zvýř. M. O.)

Dve podoby mena autora – *Solovjov* a *Soloviov* – naznačujú, že (minimálne) jedna z nich nie v súlade s transliteračnou normou. Nevieme však určiť, ktorá z nich to je, tak ako nevieme určiť, či norme náhodou nezodpovedá niektorý z prepisov autorovho mena, ktoré nie sú prevzaté z uvedených publikácií, čiže *Solovev*, *Solovjěv*, *Solověv*, *Solověv*, *Soloviev*, *Solov'jev*. Nevieme to preto, lebo hoci je táto norma už neplatná, nie je voľne dostupná a je potrebné si ju kúpiť (tak ako platné technické normy). Nie je síce drahá, ale už tento krok sťažuje prístup k nej. Text normy sa navyše môže využívať len pre interné potreby, napr. v interných dokumentoch, ktoré nie sú prístupné verejnosti, a aj citovanie časti normy je možné iba so súhlasom Úradu pre normalizáciu, metrologiu a skúšobníctvo SR.³⁸ Dostať sa k tabuľke transliterácie cyriliky do slovenčiny podľa normy teda nie je úplne jednoduché.

To, pochopiteľne, sťažuje aj jej použitie v odborných prácach, tie však na ňu nie sú viazané a môžu používať (a aj to robia) iné typy transliterácie, napr. transliteráciu používanú v danej vednej oblasti, transliteráciu určenú vydavateľom publikácie, vedeckú transliteráciu (pozri nižšie) alebo na nej založenú transliteráciu podľa normy ISO 9:1995³⁹, ktorá, hoci si ju takisto treba kúpiť, je aj voľne dostupná na internete (napr. aj na *Wikipédii*). Týmto sa eliminuje aspoň jedna z viacerých nevýhod transliterácie, pre ktoré jej použitie zostáva značne limitované.

PRAKTICKÁ TRANSKRIPCIA

Širšie možnosti pri prenose cudzích mien do slovenčiny poskytuje **transkripcia**, prepis založený na **výslovnosti na istom mieste**, t. j. **na princípe zvukovej podobnosti**⁴⁰. Transkripcia sa „používa bežne“⁴¹ a zahŕňa nielen prepis, ale aj ďalšie aspekty, o ktorých bude reč nižšie, preto je vhodnejšie pre tento prenos používať pojem **praktická transkripcia**.

Výhody praktickej transkripcie spočívajú v tom, že:

- používa iba písmená prijímajúcej abecedy, nepoužíva teda žiadne špeciálne znaky;
- zachytáva zvukovú podobu mena;
- zvyčajne dobre funguje v gramatickom systéme slovenčiny;
- je ľahko dostupná – tabuľka prepisu sa nachádza v PSP.⁴²

38 Pozri FAQ normalizácia. Úrad pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo SR. [cit. 20. júna 2025].

39 O tejto norme sa uvažovalo ako o náhrade za STN 01 0185, podobne ako v ČR, ale technická komisia pre terminológiu ju nakoniec „neprijala do schvaľovania pre zastaranosť“. – OKÁLOVÁ, M. (2006), s. 32. O iných systémoch transliterácie ruskej cyriliky do slovenskej latinky pozri tamže, do českej latinky (aplikovateľných aj na slovenčinu) pozri ŠPAČKOVÁ, S. (2017).

40 ŠPAČKOVÁ, S. (2017), s. 34, 35n.

41 PSP (2013), s. [22].

42 Tamže, s. [41–43]. Kapitola VII: Prepis z iných grafických sústav.

S princípmi praktickej transkripcie však súvisia aj isté **nevýhody**:

- skreslenie grafickej podoby mena;
a z neho vyplývajúce:
- narušenie identifikačnej funkcie vlastného mena – niekedy je ťažké až nemožné určiť pôvodné meno (pozri nižšie);
a
- obmedzená reverzibilita.

Praktická transkripcia spočíva v prispôsobení zvukovej stránky cudzojazyčného mena možnostiam slovenčiny. Pri prepise z ruštiny teda zachytáva skôr fonémy než hlásky (napr. nezaznamenáva spodobovanie ani redukované samohlásky, pre ktoré slovenská abeceda nemá zodpovedajúce písmená), čiže vzhľadom na to, že ruština aj slovenčina majú prevažne fonematický pravopis, využíva niektoré prvky transliterácie.⁴³ Takéto prispôsobovanie cudzieho vlastného mena, pri ktorom „sa zachovávajú prvky zhodné v preberajúcom a pôvodnom jazyku a upravujú sa prvky rozdielne v týchto jazykoch smerom k systému preberajúceho jazyka“, podľa Jána Kačalu

možno pokladať u príslušníkov preberajúceho jazyka za *prejav ekonómie*, ktorou sa bránia *proti priveľkému skomplikovaniu vlastnej hláskovej sústavy* prvkami cudzích mien a jazykov vôbec. Takýto *princíp ekonómie platí* pri preberaní cudzích jazykových prvkov *všeobecne* [...]. Ak by totiž tento princíp preberania a prispôsobovania cudzích jazykových prvkov domácomu jazykovému systému nebol všeobecne rozšírený, muselo by platiť, že príslušníci preberajúceho jazyka musia *ovládať* v danom prípade *fonologické systémy všetkých jazykov*, z ktorých sa do daného jazyka preberajú jazykové jednotky.⁴⁴

Na druhej strane praktická transkripcia predsa len vyžaduje istú znalosť jazyka originálu a/alebo jeho socio-kultúrneho kontextu, čo by sa možno takisto dalo považovať za jej nevýhodu. Tu však treba podotknúť, že praktická transkripcia je síce „bežný prepis“⁴⁵, ale to v tomto prípade znamená, že sa používa v prekladoch i pôvodných dielach a vo vydavateľskej praxi⁴⁶ vôbec, v tlači a celkovo v médiách a pod. Praktická transkripcia je teda určená pre bežné, každodenné použitie v textoch pre široký okruh príjemcov a používajú ju (alebo by ju mali používať) predovšetkým prekladatelia, ale aj ľudia istým spôsobom „poučení“, zorientovaní v súvislostiach, profesionálne pracujúci so slovom. A ako takí sa, predpokladáme, opierajú aj o kodifikačné príručky, z ktorých jednou sú PSP. Práve v nich sa nachádzajú tabuľky tzv. bežného prepisu, teda praktickej transkripcie z iných grafických sústav.

43 Porov. aj podobnú situáciu vo vzťahu ruštiny a češtiny in: ŠPAČKOVÁ, S. (2017), s. 39.

44 KAČALA, J.: *Slovenčina – vec politická?* 1994, s. 148. (Zvýř. J. K.)

45 PSP (2013), s. [41].

46 OKÁLOVÁ, M. (2006), s. 32.

Pokiaľ ide o prepis z cyriliky, v PSP nájdeme transkripčné tabuľky zo slovanských jazykov, konkrétne z ruštiny, ukrajinčiny, bieloruštiny, bulharčiny, macedónčiny a srbčiny. Všetkým predchádza tabuľka (tab. 1) obsahujúca **písmená cyrilského písma, ktoré sa bez ohľadu na jazyk prepisujú vždy rovnako**⁴⁷.

а = a	к = k	с = s
б = b	л = l	т = t
в = v	м = m	у = u
д = d	н = n	ф = f
ж = ž	о = o	ц = c
з = z	п = p	ч = č
й = j	р = r	ш = š

Tab. 1

Pre každý z uvedených jazykov potom nasledujú tabuľky s písmenami cyriliky, ktoré sa **neprepisujú vždy rovnako**. Takýto (tab. 2)⁴⁸ je ich prepis špecifický pre **ruštinu** (t. j. prepis z ruskej cyriliky, abecedy, azbuky).

Azbuka	Latinka	Poloha	Príklady	
е	е	po spoluhláskach	Тургенев Сергей	Turgenev Sergej
	ie	po ъ	Багдатыев Васильев Зиновьев Арсеньев	Badgatiev Vasiliev Zinoviev Arseniev
	je	na začiatku slova po samohláskach po ъ	Евгений Достоевский Аникиев съезд	Jevgenij Dostojevskij Anikijev sjezd
ё	о	po spoluhláskach ж, ч, ш, щ	Ильичёв	Iljičov
дѐ тѐ нѐ лѐ	do to no lo		Будѐнный Ломтѐв Кишинѐв Алѐша	Budonnyj Lomtov Kišinov Aloša
	io	po ostatných spoluhláskach po ъ	Панфѐров Богатырѐв Соловьѐв	Panfiorov Bogatyrivov Soloviov
	jo	na začiatku slova po samohláskach po ъ	Ёлкин приѐм подъѐм	Jolkin prijom podjom
э	е		Эрмитаж поэзия	Ermitaž poezija

47 PSP (2013), s. [41].

48 Там же, s. [42–43].

Azbuka	Latinka	Poloha	Príklady	
и	i	všade okrem skupiny <i>би</i>	Федин академии	Fedin akademii
	ji	v skupine <i>би</i>	Ильичёв Кондратьич	Iljičov Kondratjič
Ъ	–		съезд адъютант	sjezd adjutant
Ь	–		Горький	Gorkij
ДЬ, ТЬ, НЬ, ЛЬ	d', t', n', l'	okrem polohy pred <i>е, ю, я</i>	Гоголь	Gogol'
Ы	y		Быков	Bykov
Ю	ju	na začiatku slova po samohláskach po <i>ъ</i>	Юшкевич армию адъютант	Juškevič armiju adjutant
	iu	po spoluhláskach okrem <i>ѐ, т, н, л</i> po <i>ъ</i>	Рютин Крюков Ильюша	Riutin Kriukov Iliuša
	ďu		гадюка	gaďuka
	tu		Тютчев	Ťutčev
	ňu		Нюра	Ňura
ЛЮ	lu		Милуков	Milukov
Я	ja	na začiatku slova po samohláskach po <i>ъ</i>	Яковлев Маяковский академия предъявить	Jakovlev Majakovskij akademija predjaviť
	ia	po spoluhláskach okrem <i>ѐ, т, н, л</i> po <i>ъ</i>	Пятаков Мясоедов Цявловский Вася Третьяков Ульянов	Piatatkov Miasojedov Ciavlovskij Vasia Tretiakov Ulianov
	ďa		Володя	Voloda
	ta		Катя	Kaťa
	ňa		Тынянов	Tyňanov
ЛЯ	la		Ляпунов	Lapunov
Г	g		Горький Гончаров	Gorkij Gončarov
Х	ch		Хлебников	Chlebnikov
Щ	šč		Щерба	Ščerba
КС	ks	v ruských slovách na rozhraní morféme	Аксаков саксаул	Aksakov saksaul
	x	v slovách so zreteľným neruským pôvodom	Александров Алексей Аксельрод	Alexandrov Alexej Axelrod

Tab. 2

V tab. 2 sa nachádza aj meno *Soloviov* (pozri zvýraznenie), a tak vidíme, že práve takýto prepis zodpovedá pravidlám praktickej transkripcie. Vyššie reprodukované záznamy z knižničných katalógov nám však ukazujú (vždy v prvom riadku za lomkou), že tento tvar si zvolili iba štyria prekladatelia/vydavatelia z dvanástich, jeden použil tvar *Solovjev* a v siedmich prípadoch to bol *Solovjov*. Prečo nebola použitá praktická transkripcia?

Kým sa k tomu dostaneme, ukážme si najprv názorne rozdiel medzi transliteráciou a praktickou transkripciou (tab. 3). Pre transliteráciu použijeme prepis, ktorý odporúča česká Národní knihovna.⁴⁹

Ruština	Transliterácia	Praktická transkripcia
Пятаков	Pjatakov	Piatakov
Соловьев Соловьёв	Solov'jev	Soloviov
Тынянов	Tynjanov	Tyňanov
Эфрос	Ěfros	Efros
Александр Беляев	Aleksandr Beljajev	Alexander Beľajev
Пётр Подъяпольский	Petr Pod'japol'skij	Piotr Podjapoľskij

Tab. 3

Práve výslovnosť a transkripcia priezviska *Soloviov* patrí k tým záležitostiam, pri ktorých je pri praktickej transkripcii vhodná istá znalosť jazyka. V ruštine sa totiž, ako vidíme aj v tabuľke, toto meno môže písať dvojako: *Соловьёв* aj *Соловьев*, pričom výslovnosť je v oboch prípadoch rovnaká, a preto by sme obidva tieto tvary mali aj transkribovať rovnako ako *Soloviov*. Písanie písmena *ě* (najmladšieho písmena ruskej abecedy) je fakultatívne a namiesto neho sa môže písať (a zvyčajne sa aj píše) písmeno *e*, ale na jeho mieste sa vyslovuje hláska *o* (napr. meno *Пётр* v tab. 3 sa píše aj ako *Петр*, ale výslovnosť aj transkripcia je *Piotr*). Takúto možnosť však v transkripčnej tabuľke (tab. 2) nemáme, a to z dôvodu, že neexistuje univerzálne uplatniteľné pravidlo, kedy sa písmeno *e* vyslovuje ako *o* (okrem fonetického pravidla, že je to vždy prízvukná samohláska a stojí pred tvrdou spoluhláskou alebo na konci slova). Slová, v ktorých sa výslovnosť prízvuknej samohlásky *o* môže zapisovať písmenami *ě* aj *e*, sa teda jednoducho treba naučiť. No kým výslovnosť apelatív si môžeme overiť v slovníkoch (tam bude vždy použité písmeno *ě*, lebo označuje zároveň aj prízvuknosť slabiky), pri antroponymách, predovšetkým priezviskách, túto možnosť nemáme. Správnu výslovnosť priezviska tak často pozná iba jeho nositeľ, čo predstavuje problém nielen v preklade, ale aj v pôvodnom jazyku. Ruština je jazyk s voľným pohyblivým prízvukom, čo znamená, že aj v priezviskách môže byť prízvukná ľubovoľná slabika. Praktická transkripcia síce tento jav nezachytáva, lebo transkribované slová sú už integrované do slovenčiny a prízvuk majú vždy na prvej slabike, ale v prípadoch, ako je tento, prízvuk ovplyvňuje

49 Cyrillice – základní tabulka (2018).

výslovnosť samohlásky a tá sa už v transkripcii musí prejaviť. Napr. priezvisko *Коровьев* môže mať prízvuk na druhej slabike, a vtedy to bude *Koroviev*, alebo na poslednej slabike, a vtedy to bude *Koroviov* (a v ruštine môže mať aj podobu *Коровёв*).

Určitú znalosť kultúrnych špecifik si žiada aj ďalšia otázka, ktorej sme sa zatiaľ nedotkli.

Prenos ženských priezvisk

Vo všetkých doterajších príkladoch sú použité iba mužské priezviská. Dôvod je prostý: ich prenos je jednoduchší. Pri ženských priezviskách sa totiž uplatňuje nielen transkripčná tabuľka, ale aj ďalšie adaptačné postupy, ktoré uľahčujú praktické používanie cudzieho vlastného mena v systéme slovenčiny. Preto PSP určujú⁵⁰, že sa **cudzíe ženské priezviská tvoria prechýľovaním** tak ako v slovenčine – od mužských priezvisk príponou *-ová*. Tvoria sa takto nielen od mužských priezvisk zakončených na spoluhlásku alebo samohlásku *-o*, *-a*, *-e* (príp. iné), ale aj od mužských priezvisk slovanského pôvodu zakončených na *-ev* alebo *-ov*, pri ktorých sa prípona *-ová* „pridáva k celému mužskému priezvisku ako pri domácich priezviskách tohto typu, napr. *Malcev* – *Malcevová*, *Stojanov* – *Stojanovová*, *Stojkov* – *Stojkovová*“.⁵¹ Ďalšie pravidlo hovorí, že „[o]d mužských priezvisk slovanského pôvodu, ktoré majú formu prídavných mien, tvoria sa ženské priezviská tak ako domáce priezviská tohto typu, napr. *Radecki* – *Radecká*, *Kowalski* – *Kowalská*, *Nikitinskij* – *Nikitinská*“.⁵²

Pri priezviskách, ktoré nie sú zakončené na *-ov*, *-ev*, *-in*, *-ij*, *-yj*, *-oj*, sú v ruštine mužské a ženské tvary rovnaké. Ženské priezviská v tomto prípade prechýľujeme – v závislosti od toho, či sú zakončené na spoluhlásku alebo na samohlásku (a na akú) – podľa PSP. Najprv je však potrebné identifikovať, že ide o ženské priezvisko, ale najčastejšie je to zrejmé z kontextu – podľa rodného mena, tvaru slovesa, prídavného mena a pod., viažuceho sa k danému priezvisku, prípadne podľa toho, že je nesklonné.

Pri porovnaní transliterácie a transkripcie ženských priezvisk väčšmi ako pri mužských priezviskách vidieť, ako transliterácia, ktorá skôr zodpovedá pôvodnému tvaru priezviska, zachováva jeho identifikačnú funkciu a ako sa v praktickej transkripcii uplatňuje princíp ekonomie v prijímajúcom jazyku (tab. 4).

Ruština	Transliterácia	Praktická transkripcia
Маргарита Алигер	Margarita Aliger	Margarita Aligerová
Агния Барто	Agnija Barto	Agnija Bartová
Дина Рубина	Dina Rubina	Dina Rubinová
Валентина Журавлёва Журавлева	Valentina Žuravleva	Valentina Žuravľovová Valentína
Татьяна Толстая	Tat'jana Tolstaja	Tatiana Tolstá

Tab. 4

⁵⁰ PSP (2013), s. [73–74].

⁵¹ Tamže, s. [74].

⁵² Tamže.

Prepis antroponyma podľa jeho pôvodu a príslušnosti jeho nositeľa

Praktická transkripcia osobných vlastných mien pri preklade, odbornom aj umeleckom, resp. pri prenose z ruštiny sa nedá uskutočňovať automaticky. Kým sa rozhodneme meno transkribovať, je potrebné najprv identifikovať, či jeho nositeľ, zjednodušene povedané, je alebo nie je Rus, prípadne naturalizovaný Rus. Ak to nie je jasné z kontextu, signálom, že túto skutočnosť treba overiť, je predovšetkým meno a priezvisko neruského pôvodu. Overiť si musíme, či ide o:

- cudzie priezvisko;
- ruské neadaptované priezvisko, teda také priezvisko neslovanského alebo slovanského pôvodu, ktoré nemá typické ruské zakončenia⁵³, čiže *-ov*, *-ev*, *-in* a ich prechýlené tvary, a má teda rovnaký mužský aj ženský tvar (napr. *Švarc*, *Dal'* v tab. 5); alebo aj
- adaptované priezvisko, teda také priezvisko slovanského pôvodu, ktoré malo už pred adaptovaním zakončenie podobné ruskému⁵⁴, v tomto prípade najmä západ- alebo južnoslovanské priezvisko zakončené na *-ij*, *-yj* alebo *-ič* (napr. *Abramovič* v tab. 5).

Ruské adaptované aj neadaptované priezviská (a aj rodné mená cudzieho pôvodu) sa transkribujú pomocou praktickej transkripcie (*Švarc/ová*, *Dal'/ová*, *Abramovič/ová*), cudzie rodné mená a priezviská sa píše tak ako v jazyku ich nositeľa (*Schwarz* a iné; *Dahl* a iné; *Abramowicz* a iné).

Ruština	ruské meno cudzieho pôvodu	cudzie meno
	praktická transkripcia	zistiť správny tvar podľa príslušnosti jeho nositeľa
Шварц	Švarc/ová	<i>nem.</i> Schwarz/ová <i>nem., angl.</i> Schwartz/ová <i>angl.</i> Shwartz/ová <i>angl., škand.</i> Swartz/ová <i>pol.</i> Szwarc/ová
Адольф Шварц		Adolf Schwarz (rakúsky šachista)
Анна Шварц		Anna Schwartz/ová (americká ekonómka)
Евгений Шварц	Jevgenij Švarc	
Елена Шварц	Jelena Švarc/ová	
Жанно Шварц		Jeannot Szwarc (francúzsko-americký režisér poľského pôvodu)
Клементина Шварц		Clementine Swartz/ová (švédka herečka)

53 Neadaptované priezviská (*non-adapted surnames*) in: UNBEGAUN, B. O.: *Russian Surnames*. 1972, s. 37, 39–40.

54 Adaptované priezviská (*adapted surnames*). Tamže, s. 37, 38–39.

Ruština	ruské meno cudzieho pôvodu praktická transkripcia	cudzie meno zistiť správny tvar podľa príslušnosti jeho nositeľa
Лоран Шварц		Laurent <i>Schwartz</i> (francúzsky matematik)
Даль	Dal'/ová	<i>škand., angl. Dahl</i> <i>fr. Dalle</i>
Андерс Даль		Anders <i>Dahl</i> (švédsky botanik)
Беатрис Даль		Béatrice <i>Dalle</i> (francúzska herečka)
Владимир Иванович Даль	Vladimir Ivanovič <i>Dal'</i> (ruský etnograf a lexikograf)	
Жан-Франсуа/ Ян Франс ван Даль		Jean-François/ Jan Frans van <i>Dael</i> (flámsky maliar, pôsobil vo Francúzsku)
Лоуренс Ф. Даль		Lawrence F. <i>Dahl</i> (americký chemik)
Роальд Даль		Roald <i>Dahl</i> (britský spisovateľ nórského pôvodu)
Абрамович	Abramovič/ová	<i>poľ. Abramowicz; srb. Abramović...</i>
Казимеж Абрамович		Kazimierz <i>Abramowicz</i>
Всеволод Абрамович	Vsevolod <i>Abramovič</i> (ruský letec a vynálezca)	
Марина Абрамович		Marina <i>Abramovič/ová</i> (srbská konceptuálna umelkyňa)
Луис Абрамович		Luis <i>Abramovich</i> (argentínsky futbalista)

Tab. 5

Staršie vydania PSP do roku 1971 obsahovali aj usmernenie k prepisu takýchto mien: „Mená cudzieho pôvodu (Marx, Engels, Shakespeare, Heine, Goethe ap.) neprepisujeme z ruštiny, ale ich píšeme podľa ustálených zvyklostí pravopisom príslušného jazyka.“⁵⁵ V súčasnej kodifikačnej príručke z roku 2013, štvrtom doplnenom, prepracovanom a upravenom vydaní PSP z roku 1991, ktoré nasledovalo po vydaní z roku 1971, takáto informácia chýba.

Dnes je našťastie vďaka internetu oveľa jednoduchšie vyhľadať si informácie o jednotlivých menách a ich nositeľoch (najmä ak ide o známe osobnosti) než kedysi. No ak nositeľ mena pôsobil v niekoľkých socio-kultúrnych priestoroch, môže existovať aj viacero prepisov toho istého mena, pričom všetky môžu byť správne. Dvojaký prepis sa týka napr. mien: *Сергей Бутте* – *Sergej Vitte / Witte* (1849 – 1915; ruský politik nemeckého pôvodu); *Александр Бенуа* – *Alexander Benua / Benois* (1870 – 1960; ruský

výtvarník a spisovateľ, spoluorganizátor slávnych Ruských sezón v Paríži v rokoch 1908 – 1921, od roku 1926 žil vo Francúzsku); *Лев Бакст* – *Lev / Léon Bakst* (1866 – 1924; ruský maliar a scénograf, podieľal sa na Ruských sezónach, od roku 1910 žil v Paríži); *Николай Метнер* – *Nikolaj Metner / Nikolai Medtner* (1880 – 1951; ruský klavirista a skladateľ, od roku 1921 žil v západnej Európe a USA, od roku 1935 v Anglicku); *Альфред Шнитке* – *Alfred Šnitke / Alfred Schnittke* (1934 – 1998; ruský skladateľ nemeckej národnosti, od roku 1989 žil v Nemecku).

Takéto zásady praktickej transkripcie sa týkajú mien reálnych aj fiktívnych osôb, mená historických osobností a postáv, panovníkov a podobne sa však substituujú vžitými menami (napr. cár *Mikuláš I.* namiesto *Nikolaj I.*). Z dôvodu absencie transliteračnej normy a ďalších nevýhod transliterácie, ale najmä z praktických dôvodov je v tejto kapitole nielen na prepis mien, ale aj názvov diel a celkovo výrazov z ruštiny použitá práve praktická transkripcia.

PROBLÉMY PRI PREPISE ANTROPONÝM Z RUŠTINY DO SLOVENČINY

Gramatické problémy

Skloňovanie adjektíválnych mužských priezvisk

Dá sa predpokladať, že prvými sprostredkovateľmi ruských mien, resp. mediátormi prenášajúcimi tento prvok z východiskového ruského prostredia⁵⁶ pre slovenských prijímateľov budú zväčša prekladatelia z ruštiny. Ak disponujú náležitou filologickou erudíciou, gramatické problémy, ktoré sa v súvislosti s prenosom mien z ruštiny niekedy objavajú, by pre nich nemali byť neriešiteľné. Problematické však môžu byť napríklad nezvyčajné kombinácie hlások, ktoré môžu komplikovať zaradenie daného mena do deklináčného systému slovenčiny. Ako príklad môžeme uviesť zakončenie *-ščij* v ruskom priezvisku *Nepomňaščij*, ktoré má v ruštine formu prídavného mena. Aj v slovenčine ho skloňujeme ako prídavné meno, a to podľa vzoru/typu *starejší*⁵⁷, resp. *Starší*⁵⁸, podľa ktorého „sa skloňujú antroponymá s adjektívnou formou a TZ [tvaroslovným základom] zakončeným na krátku slabiku a mäkké konsonanty“.⁵⁹ Dôležité je, že „varianty koncoviek v Nsg nemajú vplyv na deklináciu, porov. *Rýdzi, Rydzi, Ridzi*“, a podľa tohto vzoru sa skloňujú priezviská, „ak je posledná slabika TZ krátka (*Starší, Menší*)“⁶⁰, „*Golubničij – Golubničieho*“.⁶¹ S už transkribovaným menom často ďalej pracujú iní mediátori, ktorí neovládajú

56 Bližšie k pojmu mediátor ako sprostredkovateľ medzikultúrneho transferu pozri kapitolu K. Bednárovej *Preklad a aspekty recepcie socio-humanitovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí (podoby a pojmy)*, s. 35–39 v tejto publikácii.

57 SOKOLOVÁ, M.: *Nový deklináčny systém slovenských substantív*. 2007, s. 62.

58 OLOŠTIAK, M. (2010), s. 108, 109.

59 SOKOLOVÁ, M. (2007), s. 62.

60 Tamže.

61 Tamže, s. 61.

východiskový, teda ruský jazyk, napr. redaktori v masmédiách, a asi najčastejšie ho do-
stávajú v základnom tvare. Ako ukazujú príklady z praxe, ani blízka genetická proxemika
ruštiny a slovenčiny nevedie u prijímateľa k jasnému vnímaniu priezviska *Nepomňaščij*
ako adjektíválneho osobného mena: „Na jar minulého roka bol Ting na úplnom vrchole,
keď sa stal historicky prvým čínskym svetovým šampiónom. [...] V dlhom súboji zdolal
Rusa Jana *Nepomňaščija* napokon až v tajbrejku“.⁶²

Magnus Carlsen [...] oficiálne oznámil, že nebude obhajovať svoj titul v klasickom šachu
proti ruskému veľmajstrovi Janovi *Nepomňaščijmu*. [...] Očividne na túto situáciu v žiad-
nom prípade neboli pripravení ani samotní organizátori, ktorí odovzdali na slávnostnej
ceremonii Carlsenovi a *Nepomňaščimu* iba jednu trofej a jednu zlatú medailu. [...] Nór-
sky šachista argumentoval tým, že spolu s *Nepomňaščím* majú za sebou dlhý deň...⁶³

Z uvedených príkladov z dvoch rôznych článkov toho istého autora sa priezvisko
Nepomňaščij javí ako značne nepoddajné: v prvom je vyskloňované ako podstatné
meno (*Nepomňaščija*) a v druhom raz ako prídavné meno (resp. adjektíválne podstatné
meno), ale podľa vzoru *kuli*⁶⁴, resp. *Škultéty*⁶⁵ a so zachovaním koncového *j* (*Nepom-
ňaščijmu*) aj bez neho (*Nepomňaščimu*) namiesto správnych tvarov [*zdolal Jana*] *Ne-
pomňaščieho* a [*proti Janovi / odovzdali Janovi*] *Nepomňaščiemu*, a raz správne (*s Ne-
pomňaščím*). Skloňovanie tohto priezviska podľa vzoru *kuli* nachádzame aj u iného
autora: „Murzin [...] napokon získal zlato pred krajanmi Alexandrom Griščukom
a spomenutým *Nepomňaščím*. [...] Nór [...] napokon nastúpil na sekciu blitz. Obhájil
titul, a to ex aequo s *Nepomňaščím*“.⁶⁶

U bežných prijímateľov, neprofesionálov, sa problém so skloňovaním môže vyskytnúť
aj pri priezviskách s tvaroslovným základom zakončeným na tvrdú spoluhlásku, hoci
pripomínajú slovenské prídavné mená (napr. *Dostojevskij*, *Čajkovskij*), napr.: „Bála som
sa, že ho čaká rovnaký osud ako Sergeja *Magnitskijho*“.⁶⁷ Identifikovať formu ruského
priezviska ako adjektívnu sa nepodarilo dokonca ani v prípade takého známeho spiso-
vateľa, akým je Andrej Belyj, a navyše v správe o udeľovaní Ceny Zory Jesenskej za ume-
lecký preklad: „Eva Maliti-Fraňová získala prémii za preklad *Belyjovho* [!] Peterburgu.“⁶⁸

Skloňovanie mužských priezvisk zakončených na -ov

Problémy pri skloňovaní ruských priezvisk spôsobuje aj homonymia ich zakončenia
-ov so slovenskou príponou -ov v privlastňovacích prídavných menách utvorených od
osobných podstatných mien mužského rodu. Hoci sa privlastňovanie pri priezviskách

62 KLIMENT, P.: Indický šachista je najmladší majster sveta od čias Kasparova. 13. decembra 2024. (Tu
aj ďalej v príkladoch zvýr. I. K.)

63 KLIMENT, P.: Najlepší šachista sveta odstúpil z prestížneho turnaja pre džínsy. 28. decembra 2024.

64 Porov. SOKOLOVÁ, M. (2007), s. 99.

65 OLOŠTIAK, M. (2010), s. 108, 109.

66 KOČAN, M.: Džínsy mohli byť dymová clona. 2. januára 2025.

67 Diskusia k článku... 2. augusta 2024.

68 TASR: Pri príležitosti Medzinárodného dňa prekladu dnes udelili Ceny Zory Jesenskej. 30. septembra 2002.

zakončených na -ov tvorí tak ako pri ostatných osobných menách pomocou prípony -ov (*Pavlovov reflex, Lomonosovova univerzita, Sacharovova cena* a pod.), stretávame sa s vynechávaním jedného -ov, napr.: „Achmetov počas vojny v podstate prišiel o kontrolu nad svojimi oceliarnami v Mariupole... [...] *Achmetove* oceliarne boli doslova zničené...“⁶⁹ namiesto *Achmetovove oceliarne* alebo: „... nikto nikdy nespochybnil novínarsky talent Alexeja Venediktova... [...] ...zverejnil [...] gratuláciu k *Venediktovým* 50. narodeninám. [...] ...poskytol *Venediktovi* [...] rozhovor“⁷⁰ namiesto *Venediktovým narodeninám, poskytol Venediktovi rozhovor*. Použité privlastňovacie tvary by sa vzťahovali na osobné mená *Achmet* a *Venedikt*, ale z obidvoch citovaných článkov je našťastie zrejmé, že patria k menám *Achmetov* a *Venediktov*.

Sklonovanie ne/prechýlených ženských priezvisk

Podobné ťažkosti pozorujeme aj pri prechýľovaní ruských ženských priezvisk od mužských priezvisk zakončených na -ov, pri ktorých pravdepodobne ide o vplyv ruského tvaru takéhoto ženského priezviska (pozri nižšie), aj pri ženských adjektívnych priezviskách. Aj v ruštine sa ženské priezviská zväčša tvoria prechýľovaním, a to: a) od mužských priezvisk zakončených na -ov, -ev, -in príponou -a, napr. *Soloviov – Soloviova, Vasiliev – Vasilieva, Puškin – Puškina*; b) od mužských priezvisk, ktoré majú formu prídavných mien, formou prídavných mien ženského rodu, napr. *Dostojevskij – Dostojevskaja, Belyj – Belaja, Tolstoj – Tolstaja*. Takže ak chceme ruské ženské priezvisko správne preniesť do slovenčiny podľa PSP, musíme najprv správne určiť tvar mužského priezviska, lebo vo východiskovom texte ho zvyčajne nemáme. V PSP sú uvedené iba mužské a ženské tvary, pričom iba dva príklady sa týkajú ruských priezvisk: *Stojanovová* (pôvodom bulharské priezvisko, ale môže byť aj ruské) z prvej skupiny priezvisk a *Nikitinská* z druhej. Kým napríklad prekladatelia, ktorí ovládajú ruštinu, vedia, ako sa v nej tvoria ženské priezviská, a mali by dokázať utvoriť správny tvar predpísaný PSP ako kodifikačnou príručkou, pre iných mediátorov, ktorí ruštinu ovládať nemusia, napr. pracovníkov v médiách, to vôbec nemusí byť samozrejmé. Ak by sa však v PSP nachádzali aj pôvodné ženské tvary priezvisk, bolo by jasné, že priezviská *Stojanova, Nikitinskaja* alebo aj *Puškina, Soloviova, Dostojevskaja, Belaja, Tolstaja* treba **substituovať** tvarmi *Stojanovová, Nikitinská, Puškinová, Soloviovová, Dostojevská, Belá, Tolstá*, aby sa ďalej dali v slovenčine bez prekážok ohýbať. No bez takéhoto návodu nemusí byť úplne zrejmé, že *Stojanova* alebo *Soloviova* nie je „*Stojanová*“ alebo „*Soloviová*“, že priezvisko *Puškina* je utvorené od *Puškin* a že *Tolstaja* nie je napríklad „*Tolstajová*“ alebo že pri sklonovaní nebudeme používať tvary ako „od *Tolstajej*“ či „s *Tolstajou*“.

Práve pri ženských adjektívnych priezviskách môže byť ešte zložitejšie určiť tvaroslovný základ ako pri mužských, napríklad „so známou herečkou nášho divadla Nonnou *Dubovickovoj*“⁷¹ alebo „príbeh Asije *Nesoevajovej*“.⁷² V prvom prípade ide o postavu

69 ČOREJ, T.: Bojuje proti korupcii na Ukrajine. 10. apríla 2023.

70 PROCHÁZKOVÁ, P.: Slávny ruský novinár spomína na rozhovory s Putinom. 8. augusta 2023.

71 KOLJADA, N.: Sliepka. [2006].

72 PROCHÁZKOVÁ, P.: Ako ruské slobodné médiá zvíťazili nad podvodníkmi. 4. februára 2025.

divadelnej hry menom *Nonna Dubovickaja*. Keďže jej priezvisko v základnom tvare zostalo v texte neadaptované – *Dubovickaja* namiesto *Dubovická*, bolo ťažké ho ďalej skloňovať a dospieť k tvaru „s *Nonnou Dubovickou*“. V druhom prípade ide o novinový článok o falošnej novinárke, ktorá si dala pseudonym *Nesojevaja* (čiže *Nesójová*, v tomto kontexte niečo ako *Neslniečkarská*), čo by malo byť transkribované ako *Nesojevá* a jej príbeh by bol „*príbeh Asije Nesojevovej*“.

Aj pokiaľ ide o priezviská zakončené v ruštine na *-a*, *-ova*, *-eva*, nezriedka v slovenských textoch zostávajú zachované ich pôvodné tvary, napr. „pedagogička [...] *Irina Sedelnikova*“, „odsúdili [...] kaderníčku *Annu Alexandrovu*“, „*Alexandrovu* udala *Irina Sergejeva*“, „detská lekárka z Moskvy *Nadežda Bujanova*“.⁷³ Všetky uvedené príklady sú iba z jedného novinového článku, keď sa však pozrieme na iné články jeho autorky Petry Procházkovej (ktorá ruštinu ovláda), publikované v rôznych médiách, v niektorých je pôvodný tvar priezvisk zachovaný, kým v iných sú priezviská prepísané podľa PSP. Takýto postup môžeme nájsť nielen v médiách, ale napríklad aj v odbornej štúdii venovanej prekladom súčasnej ruskej literatúry:

Mnohí z nich sú predstaviteľmi v Rusku neúmerne populárnej detektívnej a fantastickú tvorby, nemálo je však aj spisovateľov serióznejších žánrov (*Marinina*, *Dašková*, *Rubina*, [...] *Petruševská*, *Ulická*, [...] *Rybakovová*, [...] *Ratušinskaja*, [...] *Čudinová*, [...] *Kožina*, *Platova*, [...] *Vituchnovskaja*, [...] *Vasilenko*, [...] *Doncova*, [...] *Malyševa*, *Ustinova*, *Denezkina*, *Kuštevsckaja*, *Ustinova*, *Chorvatová*, [...] *Stepanova* [...] a i.). Zameranie trhu na iné oblasti, najmä na politiku či históriu [...] dopĺňajú slová N. A. *Jankovej*...⁷⁴

V tomto úryvku vidíme tri prístupy k prepisu mien: 1. prepis podľa PSP: *Petruševská*, *Ulická*, *Rybakovová*; 2. „falošné prechýlenie“, t. j. pôvodný tvar so slovenskou dlhou samohláskou na konci: *Dašková*, *Čudinová*, *Chorvatová*, *Janková* (namiesto *Daškovová*, *Čudinová*, *Chorvatová*, *Janková*), pričom posledná spomenutá N. A. *Janková* (tento tvar vyplýva z použitého genitívu: *Jankovej*) má v zozname použitej literatúry meno prechýlené: N. *Jankovová*⁷⁵; 3. zachovanie pôvodného tvaru: všetky ostatné. Transkripcia zachováajúca pôvodný tvar priezviska, v slovenčine vlastne neprechýlený, podobne ako transliterácia zároveň zachováva jeho identifikačnú funkciu, dalo by sa teda povedať, že má svoje opodstatnenie. Transliterácia sa odporúča, ako už vieme, práve v odborných prácach, pre tento účel ju však diskvalifikuje nielen existencia rôznych systémov prepisu, ale najmä to, že všetky okrem bežných písmen abecedy používajú aj špeciálne znaky. Nahradiť by ju mohla práve transkripcia zachytávajúca pôvodný tvar priezviska a ideálne miesto pre ňu je zoznam literatúry, v ktorom sa mená nachádzajú v základnom tvare. Ak chceme takto prepísané priezvisko použiť v slovenskej vete, prie-

73 PROCHÁZKOVÁ, P.: Riaditeľka školy udala svojich žiakov za to, že sú za mier na Ukrajine. 19. apríla 2025.

74 KRÁĽOVÁ, B.: Zamyslenie nad súčasnou ruskou literatúrou a jej prekladmi. 2011, s. 83.

75 Tamže, s. 87.

zviská zakončené na *-a*, *-ova*, *-eva* „možno alternatívne skloňovať ako rodné mená (pozdravili sme sa s Ginou Lollobrigidou; [...] novej členky Táne Radevy; do roly obsadil Táňu Radevu [...])“⁷⁶ a analogicky napr. *opýtať sa Marininy*; *rozhovor s Denežkinou*⁷⁷, *slová N. A. Jankovy* (a nie *Jankovej*), čiže podľa vzoru Zuzana.⁷⁸ Aj PSP pripúšťajú, že „priezviská známych umelkýň sa môžu (najmä vo vetnej súvislosti vyžadujúcej nominatív) ponechať v neprechýlenej podobe“.⁷⁹ Je to bežná prax najmä v médiách, kde sa neprechyľujú priezviská známych herečiek, speváčok, maliarok a podobne, ale aj v prekladoch umeleckej literatúry⁸⁰ vrátane prekladov z ruštiny pri priezviskách spisovateľiek, napr. *Nina Sadur*, *Oľa Muchina*. (Otázka je, či by boli podľa PSP dostatočne známe, aby ich priezviská mohli zostať neprechýlené...) Niekedy si pôvodný tvar žiadajú ponechať aj samy autorky, prípadne si môže takúto podmienku stanoviť vydavateľ originálu.

Česká rusistka Stanislava Špačková vo svojej (vyššie už viackrát citovanej) monografii *Rusko-česká ekvivalence propriálného lexika* bibliografické údaje ruských zdrojov transliteruje podľa pravidiel, ktoré vydala Národní knihovna ČR, ale v súvislosti s textom mená transkribuje. „S ohľadom na charakter (...) textu“⁸¹ však ruské ženské priezviská v nominatíve neprechýľuje (*Superanskaja*, *Tolokonikova*), aby zachovala čo najbližšiu formálnu zhodu s východiskovou podobou, ale v ostatných pádoch „vzhľadom k tradícii“⁸² používa prechýlené tvary (*Superanskou*, *Tolokonnikovou*). Aj toto je obhájiteľná možnosť, ako postupovať pri prepise mien v odborných textoch i odborných prekladoch, vrátane socio-humanitných a socio-humanitnovedných. Či už sa rozhodneme neprechýľovať, alebo prechyľovať, dôležité je, že to treba robiť dôsledne a v celom texte jednotne.

Tu však nesmieme zabudnúť na skupinu ženských priezvisk, ktoré sú v ruštine neprechýlené (t. j. majú tvar mužského priezviska, napr. *Aliger*, *Barto*, *Sadur*, *Švarc*). Ak by sme sa rozhodli, že uprednostníme identifikačnú funkciu vlastného mena a nebudeme prechyľovať, museli by byť nesklonné, lebo „[p]odmienkou deklinácie ženských priezvisk je [...] prechýlenie“.⁸³ Neprechýlená, nesklonná podoba priezviska ide v slovenčine proti princípu ekonómie (vyžaduje väčšiu námahu, napr. prispôsobenie štruktúry vety alebo širší kontext na dosiahnutie jednoznačnosti, zrozumiteľnosti⁸⁴) a je viac či menej príznaková⁸⁵. Prechyľovanie cudzích ženských priezvisk ako súčasť praktickej

76 OLOŠTIAK, M. (2010), s. 111.

77 Irina Denežkinová v čase, keď vyšla uvedená štúdia B. Kráľovej, nebola na Slovensku neznáma: v roku 2004 vyšla vo vydavateľstve Ikar jej kniha poviedok *Daj mi* v preklade Jána Štrassera. V knihe bolo použité prechýlené priezvisko.

78 Tamže.

79 PSP (2013), s. [74].

80 Porov. napr. VINCZEOVÁ, B.: Prechyľovanie v preklade ako konflikt medzi zákonom a pôvodným znením s dôrazom na autorky anglického a amerického pôvodu. 2016.

81 ŠPAČKOVÁ, S. (2017), s. 13.

82 Tamže.

83 OLOŠTIAK, M. (2010), s. 111.

84 Napr. vo vete „*Venus Williams* porazila *Lindsay Davenport*“ nie je bez širšieho kontextu jasné, kto porazil koho. Pozri OLOŠTIAK, M. (2001a), s. 89.

85 Porov. ZÁVODNÝ, A.: Morfológický aspekt vlastných mien. 2015, s. 30.

transkripce je dané tým, že „[n]ormálna, štandardná podoba ženského priezviska je podoba s prechýľovacou príponou (príponou prechýlenia). Táto norma sa opiera o povahu jazykového systému slovenčiny“.⁸⁶ Navyše je v úradnom styku predpísaná aj zákonom o matrikách.⁸⁷ Ten stanovuje, že zápis neprechýleného priezviska je možný len za určitých podmienok (ak ide o priezvisko cudzieho pôvodu alebo je žena inej ako slovenskej národnosti, prípadne ak požiada matričný úrad o zmenu priezviska a dostatočne svoju žiadosť zdôvodní). V súčasnosti sa však čoraz viac slovenských žien, a nie sú to len známe umelkyne, rozhoduje pre neprechýlené priezvisko (či už z emancipačných dôvodov, z dôvodu, že je to praktickejšie pre život alebo prácu v zahraničí, alebo pre niečo iné), a je dokonca možné, že sa obmedzenia zápisu tejto formy priezviska v zákone napokon zrušia.⁸⁸ Stanovisko JÚLŠ SAV vydané v súvislosti s predošlým pokusom o novelizáciu tohto zákona hovorí, že

[ž]eny, ktoré sa rozhodnú pre neprechýlenú podobu priezviska, mali by byť poučené o všetkých dôsledkoch používania neprechýlenej podoby priezviska – o tom, že v texte (či už hovorenom, alebo písanom), ktorý nemá charakter oficiálneho dokumentu, resp. oficiálnej formuly, sa ich priezvisko môže vyskytnúť neprechýlené (*s pani Evou Novák, od Jany Medved*), no v súlade s kodifikovanou normou aj prechýlené, a teda sa bude skloňovať (*s pani Evou Novákovou, od Jany Medvedovej*) a pod., a nie je možné tomu zabrániť zákazom.⁸⁹

Tieto ženy sa teda musia zmieriť s tým, že v neúradnej oblasti „sa môžu používať prechýlené podoby priezviska ako prirodzené podoby, vlastné kultivovanému vyjadrovaniu“.⁹⁰ Stanovisko zároveň odporúča, aby toto poučenie bolo súčasťou vykonávacieho predpisu k zákonu a matriky by ho mali ovládať a tiež aby adjektívne priezviská boli zachované v súlade s prirodzeným rodом, napr. *Zuzana Badinská*.⁹¹ M. Ološtiak v roku 2001 konštatoval, že „prechýľovanie cudzích ženských priezvisk v spisovnej slovenčine prevažuje“⁹², a takto to zrejme aj zostane. Dá sa predpokladať, že prechýľovanie prevažuje aj v neúradnej oblasti, v živom úze, ale ten si neprechýlené tvary vo väčšej miere nepochybne osvojí, ak sa počet neprechýlených slovenských priezvisk zvýši (napr. na sociálnych sieťach medzi influencerkami, ale aj v bežnej populácii). Pre mediátorov transferu je v tomto kontexte dôležité vedieť, že „slovenčina môže bez rizika nesystémovosti, neústrojnosti atď. variantne používať aj ženské propria z inojazykových a inokultúrnych

86 Stanovisko Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. [2013].

87 154/1994 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o matrikách.

88 Pozri napr. JAKUBJAKOVÁ, K.: Vynechať z priezviska -ová bude možno jednoduchšie, proti je ministerstvo kultúry. 2025. Ministerstvo vnútra SR na jeseň 2025 predložilo novelu zákona o matrikách, nie je však jasné, či obsahuje aj túto zmenu. Neúspešný pokus zrušiť obmedzenie zápisu ženských priezvisk novelou zákona o matrikách už raz slovenská vláda uskutočnila v roku 2013, porov. VINCZEOVÁ, B. (2016), s. 96.

89 Stanovisko Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV... [2013].

90 Tamže.

91 Tamže.

92 OLOŠTIK, M.: O prechýľovaní cudzích priezvisk v slovenčine. 2001b, s. 306.

prostredí a zužitkovať ich možnosti na osi cudzie – prevzaté – zdomácnené pomenovania⁹³, už aj preto, lebo malá skupina nesklonných domácich priezvisk (ženských aj mužských zakončených najmä na *-ovie, -eje, -ove*, napr. *Matejovie, Mišeje, Petrove*) aj rodných mien (napr. *Dagmar, Ester, Ingrid, Karin*) existuje a funguje aj v systéme slovenčiny.⁹⁴

Cudzie mená v ruštine a ich prenos do slovenčiny

Jana Wachtarczyková a Radovan Garabík v dvoch štúdiách o interlingválnych faktoroch pri prechyľovaní cudzojazyčných ženských priezvisk (islandských, litovských, čínskych, indonézskych⁹⁵, hispánskych, maďarských a poľských⁹⁶, na ktoré sa zamerali pre ich vysokú problémovosť⁹⁷ a variantnosť ich uvádzania v slovenčine), poznamenávajú, že

otázku prechyľovania cudzojazyčných ženských priezvisk treba posudzovať nielen z hľadiska gramatických pravidiel prijímajúceho jazyka, teda z lingvistického hľadiska, ale v kontexte mnohých ďalších premenných jazykového i vecného charakteru, pričom treba určiť dominanty, teda faktory, ktoré rozhodujú o spôsobe a miere adaptácie cudzích antroponým v slovenčine.⁹⁸

Na príklade mena čínskej tenistky argumentujú podobne ako vyššie V. Patráš, že „aj slovanské jazyky sú schopné uniesť vyššiu mieru nesklonnosti proprií bez straty komunikačného efektu [...], resp. nesklonnosť antroponým v tomto prípade kvalitu komunikačného efektu (presnosť) umocňuje“.⁹⁹ Ich argumenty k uvádzaniu litovských ženských mien v slovenčine sú relevantné aj pre prepis mien z ruštiny. Systém tvorenia ženských priezvisk v litovčine sa totiž od slovenského líši – tvar ženského priezviska je síce takisto odvodený od mužského priezviska, ale prechýlené priezvisko vyjadruje nielen rod, ale aj spoločenský status nositeľky mena (to, či je slobodná alebo vydatá). Pri používaní litovských ženských priezvisk v slovenčine by sa teda nemalo prechyľovať, lebo pridaním slovenského *-ová* dochádza k dvojitému prechýleniu.¹⁰⁰ Keďže Litva bola súčasťou Sovietskeho zväzu, litovské priezviská sa v ruskom socio-kultúrnom priestore vyskytujú pomerne často.¹⁰¹ Pri ich prenose z cyriliky je situácia podobná ako pri prepise priezvisk cudzieho pôvodu spomenutom vyššie: mala by sa použiť praktická trans-

93 PATRÁŠ, V.: Inojazykové osobné mená v žurnalistickej komunikácii. 2003, s. 74.

94 Porov. SOKOLOVÁ, M. (2007), s. 67, 70; OLOŠTIAK, M. (2010), s. 109, 111. M. Ološtiak však už hovorí o neutralizácii maskulinnej nesklonnosti a tendencii tieto priezviská skloňovať.

95 WACHTARCZYKOVÁ, J. – GARABÍK, R.: Interlingválne faktory pri prechyľovaní cudzojazyčných ženských priezvisk v slovenčine 1: Časť 1. 2016a.

96 WACHTARCZYKOVÁ, J. – GARABÍK, R.: Interlingválne faktory pri prechyľovaní cudzojazyčných ženských priezvisk v slovenčine 1: Časť 2. 2016b.

97 Potenciálne problémovými pri prenose do slovenčiny môžu byť z dôvodu svojich kultúrnych špecifik aj antroponymá v iných jazykoch (jazyky niektorých afrických, ázijských a amerických krajín) – o nich bližšie pozri BLANÁR, V.: *Teória vlastného mena*. 1996.

98 WACHTARCZYKOVÁ, J. – GARABÍK, R. (2016a), s. 177.

99 Tamže, s. 184.

100 Porov. tamže, s. 180–181.

101 Samozrejme, v textoch písaných po rusky sa môžu vyskytovať aj mená z ostatných kultúr, ktorými

kripcia, ale v tomto prípade bez prechýľovania. Napr. ak sa ruská speváčka a herečka volá *Кристина Орбакайте*, jej meno by sa malo prepísať ako *Kristina Orbakajte*, a keďže ide o známu speváčku, aj PSP umožňujú toto meno neprechýľovať. Takýto prepis sa nachádza napríklad na stránke databáz Slovenského filmového ústavu SK Cinema.¹⁰² Správnym spôsobom prenosu by mala byť aj litovská podoba jej mena: *Kristina Orbakaitė*, ale keďže u nás je známa predovšetkým ako ruská herečka (a nikdy nepôsobila v litovskom prostredí ani pod týmto menom nevystupovala), volí sa praktická transkripcia z ruštiny a priezvisko používa sa aj v prechýlenom tvare: *Kristina Orbakajteová*.¹⁰³ Ak by nešlo o známu osobu, podľa PSP by správna podoba jej priezviska bola, ako na príklade iného mena ukazujú J. Wachtarczyková a R. Garabík¹⁰⁴, *Orbakasová*, t. j. utvorená prechýlením od mužskej podoby tohto mena *Orbakas* (zакончение *-aite* pri tomto type priezviska znamená, že ide o nevydatú ženu). Takýto tvar však v slovenčine úplne popiera identifikačnú funkciu mena, lebo slovenskí prijímatelia pravdepodobne nebudú vnímať tvary *Orbakajte* (resp. *Orbakaitė*) a *Orbakasová* ako dve rôzne podoby toho istého mena.

Práve na takéto prípady môžeme aplikovať konštatovanie M. Ološtiaka, že „v niektorých situáciách je vhodnejšie takéto priezviská neprechýľovať. (Daný stav by mali náležite reflektovať aj PSP).“¹⁰⁵ J. Wachtarczyková a R. Garabík úplne neodmietajú prechýlené alebo grafematicky zredukované tvary, najmä z technických dôvodov (v litovských ženských priezviskách sa často litovské písmeno *ė* nahrádza slovenským *e*), ale prechýľovacia prípona *-ová* by podľa nich mala byť naznačená ako možnosť v zátvorke. Tieto tvary by sa zároveň nemali vyskytovať v publicistike, úradných alebo odborných žánroch, pre ktoré odporúčajú „prioritne zachovávať pôvodné, hoci aj grafematicky náročnejšie tvary cudzích ženských mien.“¹⁰⁶

sa J. Wachtarczyková a R. Garabík zaoberali. Ich štúdia môže byť prekladateľovi (alebo inému mediátorovi) nápomocná napríklad pri čínskych menách, pričom prepis čínskych mien z ruštiny a základné pravidlá ich používania si môže mediátor nájsť v PSP.

102 Pozri napr. *Orbakajte*, Kristina Edmundovna, 1971-. Rev. 26. 01. 2022; Strašidlo. 2003, s. 194; 2008, s. 260. V oboch vydaniach *Sprievodcu klubovým filmom*, v ktorom sa nachádzajú údaje o sovietskom filme *Strašidlo*, jeho zostavovatelia a autori M. Ulman a P. Ulman v edičnej poznámke píšú, že pri zostavovaní prvej časti publikácie, obsahujúcej informácie o filmoch, „vychádzali z dostupných podkladov, ako sú originálne tlačové materiály k filmom, katalógy z festivalov, na ktorých boli uvedené, národné ročenky a databázy“. – ULMAN, M. – ULMAN, P. (2003), s. 9; (2008), s. 8. Je však zaujímavé, že vo vydaní z roku 2003 sú priezviská ženských postáv v tomto filme prechýlené a vo vydaní z roku 2008 (treťom, aktualizovanom a doplnenom vydaní tejto publikácie) už nie. Mená herečiek a iných tvorkyň filmu prechýlené nie sú.

103 Pozri napr. Strašidlo. [cit. 14. júla 2025].

104 WACHTARCZYKOVÁ, J. – GARABÍK, R. (2016a), s. 181.

105 OLOŠTIAK, M. (2001b), s. 306. V inej štúdii M. Ološtiak uvádza aj možný postup: „Nazdávame sa, že ako vhodnejší sa ukazuje tzv. explanačný prístup ku kodifikácii, ktorý spája [...] postupnosť *kodifikácia* → (*spisovná*) *norma* → úzus so sledom *úzus* → *norma* → *kodifikácia*. Explanačia znamená opis a následné vysvetlenie jednotlivých jazykových javov; výrazne sa prezentuje snaha odpovedať na otázku *prečo*.“ – OLOŠTIAK, M. (2003), s. 81.

106 WACHTARCZYKOVÁ, J. – GARABÍK, R. (2016b), s. 346.

Variantnosť a interferencia systémov prepisu

Ďalším problémom pri prepise osobných mien z ruštiny sú rôzne systémy prepisu, ktoré sa používajú pre rôzne účely a niekedy sa dostanú do kolízie. V médiách sa často stretávame s anglickým prepisom mien ruských nositeľov, keď autori príspevkov čerpajú z anglickojazyčných zdrojov alebo tlačových agentúr, napr. „Dva telegramy adresované [...] Zinaide *Yusupovej*... [...] Podľa osobného záznamu *Vasilija Ryabova*...“¹⁰⁷ namiesto *Jusupovovej* a *Riabova*; alebo: „Aby podporil svoju protirepresívnu agendu, vymenoval do čela KGB civilistov podobných Belousovovi – Aleksandra Šelepina a Vladimíra *Semichastného*“¹⁰⁸ namiesto *Semičastného*. Mená v tomto príklade predstavujú štyri rôzne prístupy k ich prepisu: praktickú transkripciu: *Belousovovi*, *Šelepina*, substitúciu: *Vladimíra*, transliteráciu: *Aleksandra* a anglický prepis: *Semichastného*.

Zdroj informácií z ruského socio-kultúrneho kontextu však môže byť aj v inom ako anglickom jazyku a môže byť rôzneho typu aj žánru. Veľmi často sú to preklady socio-humanitných, resp. socio-humanitnovedných textov, pričom prekladatelia okrem sprostredkujúceho jazyka môžu, ale nemusia ovládať ruštinu. Z nedávno vydaných môžeme spomenúť napr. *Dejiny písané vodkou. Alkohol, autokracia a tajné dejiny Ruska* od Marka Lawrencea Shrada (Bratislava: Premedia 2014) či knihu Orlanda Figesa *Natašin tanec. Stručné dejiny Ruska* (Bratislava: Premedia 2020), z angličtiny obe preložil Igor Otčenáš, ktorý prekladá aj z ruštiny, alebo *Krátke dejiny Ruska. Od pohanov po Putina* od Marka Galeottiho (Bratislava: Ikar 2022) v preklade Adrieny Richterovej, ale napríklad aj životopisný román francúzskeho spisovateľa Emmanuela Carrèra *Limonov* (Žilina: Absynt 2021), ktorý preložil Igor Navrátil.

Ďalším problémom je rozdiel medzi prepisom mien použitým v pasoch ruských občanov (aj v súčasnosti aktuálnejších ukrajinských občanov, hoci prepis z ukrajinciny môže byť iný) žijúcich u nás a slovenským prepisom. Tento rozdiel vyplýva z toho, že v ruských pasoch ide o transliteráciu (resp. romanizáciu) založenú na anglickom zložkovom prepise, kým pri transliterácii a transkripcii do slovenčiny by to bol diakritický pravopis (napr. *Čajkovskii* vs. *Čajkovskij*, *Khrushchev* vs. *Chruščov*). Podoba mena uvedená v pase je oficiálnym, ale hlavne jediným zrozumiteľným identifikátorom danej osoby v slovenskom prostredí, takže by sa pravdepodobne mala používať nielen v úradnom styku, ale aj vo všetkých ostatných situáciách, a k týmto menám by sa malo pristupovať ako k iným cudzím menám (napr. k menám ruského pôvodu u amerických nositeľov: *Portnoy*, *Witkoff*). Ich použitie napríklad v médiách alebo aj v odborných textoch však kolидуje so slovenskou normou vyžadujúcou buď transliteráciu, alebo (praktickú) transkripciu, a tak je pravdepodobne len na rozhodnutí samotného nositeľa mena, akú podobu mena bude využívať v inom ako úradnom kontexte. Dôsledkom rozhodnutia používať slovenský prepis namiesto oficiálneho bude opäť variantnosť.

107 BRICHTOVÁ, L.: Svätá kňažná: Alžbetinej korunovanej cnosti sa obával aj Lenin. 2. október 2020.

108 CHRUŠČOVOVÁ, N.: Nehody vnútri elity pre Putina neveštia nič dobré. 21. mája 2024. Ide o preklad z angličtiny, ale prekladateľ nie je uvedený.

Keďže každá norma sa v čase môže meniť, variantnosť pozorujeme aj pri normatívnom prepise mien. Ako sme vyššie videli v knižničnom katalógu, líšil sa prepis mena autora v hlavnom záhlaví jednotlivých záznamov, kde mala byť použitá transliterácia, ale najmä v údajoch pochádzajúcich z katalogizovaných kníh, kde mali vydavateľstvá/prekladatelia použiť praktickú transkripciu. Jednou z príčin rozdielov medzi nimi môžu byť aj iné pravidlá transkripce, ktoré platili v čase vydania danej publikácie. Pokiaľ ide o priezvisko *Soloviov*, až do vydania *PSP* v roku 1991 sa toto priezvisko prepisovalo ako *Solovjov*.¹⁰⁹ Táto nejednotnosť komplikuje aj odbornú prácu, ako napríklad pri príprave *Slovníka prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*, v ktorom bolo treba v registri uviesť všetky tvary použité v rôznych prekladoch diel tohto filozofa: *Soloviov*, *Solovjov*, *Solovjev*.

Variantnosť možno pozorovať aj pri ruských rodných menách, ktoré sú podobné ako slovenské. Mená ako *Мария*, *София*, resp. *Софья*, *Виктория*, *Александр*, *Пётр*, *Владимир* by sa mali transliterovať/transkribovať: *Marija*, *Sofija*, resp. *Sof'ja/Sofia*, *Viktorija*, *Aleksandr/Alexandr*, *Pjotr/Piotr*, *Vladimir*. Je však veľmi pravdepodobné, že mená *Marija*, *Viktorija*, *Aleksandr/Alexandr* alebo *Vladimir* budeme vyslovovať ako *Mária*, *Viktória*, *Alexander*, *Vladimír*. Preto sa v umeleckých textoch pri týchto menách môže využiť substitúcia a použijú sa slovenské tvary, ale meno *Alexander* sa substituuje aj v odborných textoch. Ako problematické sa javí meno *Piotr*, ktoré má v ruštine v nepriamych pádoch tvar *Petra*, *Petrom* a pod., kým v slovenčine by to malo byť *Piotra*, *Piotrom*. Toto meno sa v slovenčine opäť používa variantne, napr. *Piotr Iljič Čajkovskij*, ale aj *Peter Iljič Čajkovskij*. V anotácii k zvukovej knihe pre deti *Môj malý Čajkovskij* na stránke jej vydavateľa sú dokonca použité obidva tvary tak ako v ruštine: „Stlač tlačidlo, počúvaj melódiu a zoznám sa s *Petrom* Iljičom Čajkovským a jeho nesmrteľnou hudbou. [...] *Piotr* Iljič Čajkovskij bol slávnym hudobným skladateľom z Ruska.“¹¹⁰

Táto vysoká miera neustálenosti cudzích antroponým¹¹¹ „môže mať negatívny dosah na efektívnosť komunikácie.“¹¹² Na druhej strane, ako podotýka Ingrid Hrubaničová v súvislosti s rôznymi prístupmi a ich kombináciami jestvujúcimi popri sebe pri používaní historických uhorských priezvisk v slovenských odborných prácach,

[a]k je takáto rozmanitá situácia prípustná a rešpektovaná v prostredí, o ktorom sa predpokladá, že práve tu sa utvára odborná norma, nejestvuje dôvod, aby sa podobná situácia nerešpektovala v iných oblastiach a v bežnom používaní jazyka vô-

109 Zmena v *PSP* sa týkala aj jnotovaných samohlások *я, ю* po mäkkom znaku *ь*, napr. *Третьяков* – do 1991: *Treťjakov*, od 1991: *Treťjakov*; *Ильюша* – do 1991: *Iljuša*, od 1991: *Iljuša*. – *PSP* (1971), s. 107; (1991), s. [42, 43]. Zmenu, ktorá v pravidlách nastala v roku 1991, možno pokladať za naturalizačnú – vychádza v ústrety slovenskej výslovnosti a pravopisu zaznamenávajúcemu túto výslovnosť. Predošlý prepis bol zasa aspoň graficky bližšie k ruskej výslovnosti (najmä v prízvučných slabikách, kde, ako je to v mene *Iljuša*, zreteľne znej pred prízvuchným *у*). Pri jnotovanej samohláske *е* po mäkkom znaku však ani transkripcie v predošlých vydaniach *PSP* túto výslovnosť nezachytávali: *Васильев*, *Юрьев* – všade: *Vasiliev*, *Juriev*.

110 *Môj malý Čajkovskij*. 2025.

111 Upozorňuje na ňu napr. aj PATRÁŠ, V. (2003).

112 OLOŠTIAK, M. (2003), s. 78.

bec. Vyžadovať dôsledné dodržiavanie PSP od bežných používateľov a nevyžadovať od odborníkov, ak PSP a jazykový zákon platia aj pre nich, nemá opodstatnenie.¹¹³

KORENE PRAKTICKEJ TRANSKRIPCIE A JEJ POUŽÍVANIE U NÁS

Ako vidíme, do rozhodovania pri prepise osobných mien z ruštiny do slovenčiny vstúpuje mnoho premenných. Existencia pravidiel však komunikáciu nesporne zefektívňuje. Pravidlá v oblasti prepisu cyriliky do latinky sa objavili približne v polovici 19. storočia, keď nemecký jazykovedec August Schleicher vytvoril jednotný systém prepisu založený na chorvátskej a českej abecede. Začal sa používať koncom 19. storočia, prešiel menšími zmenami a dnes ho poznáme pod názvom **Medzinárodný vedecký systém (International Scholarly System)**, ktorý sa stal základom pre normatívne systémy GOST a ISO.¹¹⁴ Vedecký systém je však určený na vedecké účely a je transliteračný, takže sa veľmi nehodí na bežné použitie.

Termín **praktická transkripcia** podľa R. S. Giľarevského a B. A. Starostina¹¹⁵ prvý raz použil ruský jazykovedec Alexej Suchotin v roku 1935 v článku *O peredače inostrannyh geografičeskich nazvanij* (O prenose cudzích geografických názvov). Suchotin v ňom stanovuje dodnes platné základné princípy praktickej transkripcie:

Všetky geografické názvy, ktoré sa neprekladajú a nezachovávajú v pôvodnej podobe, sa transkribujú znakmi ruskej abecedy bez dodatočných písmen alebo diakritiky. [...] Prenos cudzích slov normálnymi prostriedkami vlastného jazyka nazývame praktická transkripcia. [...] Základom praktickej transkripcie musí byť zásada reprodukovať prostriedkami bežnej ruskej abecedy nie izolované hlásky, ale fonetické systémy konkrétnych jazykov, pričom treba brať do úvahy grafiku každého jazyka a zároveň zhody medzi jazykmi. Pri zostavovaní transkripčnej schémy hlások nejakého jazyka je potrebné nielen nájsť k nim čo najväčši zodpovedajúce ruské hlásky, ale aj usilovať sa o čo najekonomickejšie použitie prostriedkov ruskej abecedy.¹¹⁶

113 HRUBANIČOVÁ, I.: Spor o prepis historických uhorských priezvisk nemá opodstatnenie. 2017, s. 113–114.

114 Por. OKÁLOVÁ, M. (2006), s. 33; ŠPAČKOVÁ, S. (2017), s. 57. Vedeckú transliteráciu používa vo svojej knihe o ruských priezviskách aj UNBEGAUN, B. O. (1972).

115 GIĽAREVSKIJ, R. S. – STAROSTIN, B. A.: *Inostrannyje imena i nazvanija v russkom tekste*. 1985, s. 13.

116 SUCHOTIN, A. (1935), s. 143, 144, 145.

[Все географические названия, не подлежащее переводу и не сохраняемые в их традиционном написании, транскрибируются знаками русского алфавита без каких-либо добавочных букв или диакритических знаков. [...] Передачу иноязычных слов нормальными средствами своего языка мы называем практической транскрипцией. Отличием транскрипции от transliterации является то, что она служит для передачи звучаний, а не написаний. [...] В основу практической транскрипции должен быть положен принцип отражения средствами нормального русского алфавита не изолированных звуков, а фонетических систем конкретных языков, с учётом принятой в каждом языке графики, а также междязыковых соответствий. [...] При составлении транскрипционной схемы для звуков какого-либо языка надо не только подыскивать наиболее близкие им русские звуковые соответствия, но и стремиться возможно экономнее использовать средства русского алфавита.]

Zároveň je podľa Suchotina potrebné zachovať niektoré prvky pôvodného pravopisu (zdvojené spoluhlásky, „nemé“ písmená, napr. dt, a pod.), aby pomohli spätne určiť meno v origináli.

Ešte pred Suchotinom však na potrebu takéhoto prepisu v umeleckom preklade upozornil ruský básnik, literárny kritik a prekladateľ Kornej Čukovskij. V roku 1918 v internej brožúrke novovzniknutého vydavateľstva Vsemirnaja literatura (Svetová literatúra), určenej prekladateľom a redaktorom, *Zásady umeleckého prekladu* (Principy chudožestvennogo perevoda) svoj prepis nijako konkrétne nenazýva, ale dáva mu takýto rámec:

Ideálom našej doby je [...] vedecká, objektívne definovateľná presnosť, a to vo všetkom, ešte aj v najmenších podrobnostiach, a preto približné preklady vnímame ako svojvôľu. [...] To isté sa vzťahuje aj na prepis vlastných mien. Prekladateľ nemá reprodukovať cudzie meno (napr. meno osoby alebo mesta) *približne*, ale musí ho uviesť tak presne, ako to umožňuje ruská fonetika. Výnimku tvoria iba mená, ktorých podoba je daná dávnou tradíciou (napr. Ľudovít namiesto Louis, Avicenna namiesto Ibn Síná a pod.). Pokiaľ ide o mená, pre ktoré táto tradícia ešte neexistuje, treba ich prenášať tak, aby zneli čo najbližšie k ich *fonetickej podobe v jazyku originálu*.¹¹⁷

Na Slovensku sa touto otázkou pravdepodobne ako prvá zaoberala prekladateľka, spisovateľka a literárna kritička Zora Jesenská. V článku *Písanie ruských krstných mien v slovenskom preklade* aj ona, tak ako K. Čukovskij, vyzdvihla potrebu jednotných pravidiel:

Niektorí prekladatelia prepisujú mená tak, že za literu azbuky položia literu latinky, pričom robia galibu ruské dvojhásky, prepisované raz tak, raz inak, celkom podľa vôle prekladateľa, lebo na to dosiaľ niet nijakého pravidla. Iní prepisujú mená podľa skutočnej výslovnosti. No zmätok je taký dôkladný, že niekedy ten istý prekladateľ jedno meno napíše podľa výslovnosti, druhé nie, prípadne jedno meno celkom nechá v ruskom tvare a druhé poslovenčí, t. j. napíše ho tak, ako je známe u nás. Ba sú prípady, keď to isté meno v tom istom diele raz je poslovenčené, raz nechané v pôvodnom znení, raz prepísané foneticky, raz nie. [...] ... i krstné mená osôb sú vecou, kde prekladateľ môže a musí ukázať vkus a dôvtip. No, pravda, musí byť pri tom i akási dôslednosť: alebo ostanú všetky mená v pôvodnom znení, alebo sa z nich poslovenčia tie, čo sú u nás rozšírené¹¹⁸.

Jesenskej poznámky sú aktuálne ešte aj v súčasnosti, a to aj napriek tomu, že v roku 1953 sa v PSP prvý raz objavili Hlavné zásady prepisu z azbuky do latinky, t. j. tabuľka prepisu, ktorá sa odvtedy nachádza vo všetkých vydaniach PSP, a dve poznámky: 1. o tom, že odborný prepis sa zhoduje s bežným s tým rozdielom, že na označenie mäkkého a tvrdého znaku používa odsuvníky (pozri vyššie v tab. 3); 2. o písaní mien cudzieho pôvodu, ktorá sa spomína vyššie (s. 193).

117 ČUKOVSKIJ, K.: Prozaické preklady. 2019, s. 26.

118 JESENSKÁ, Z. (1942), s. 135.

Používanie praktickej transkripcie ako jedného z postupov, ktoré vedú ku kvalitnému prekladu, obsahujú aj zásady slovenskej prekladateľskej školy Jána Ferenčíka. Ferenčík k nim dospel aj vďaka korešpondencii so Z. Jesenskou, resp. spolu s ňou¹¹⁹, a formuloval ich v známych *Kontextoch prekladu*¹²⁰ ako postupy jednak typické pre najlepšie príklady obdobia rozkvetu umeleckého prekladu na Slovensku (60. – 70. roky 20. storočia) a jednak hodné nasledovania. Hoci voči niektorým zásadám školy môžeme mať výhrady, pravidlo „uvádzať cudzie miestne a osobné názvy v pôvodnom znení alebo ich prepisovať podľa ustálenej transkripcie“¹²¹, ktoré by sa dalo zaradiť pod zásadu dobrej slovenčiny¹²², bezpodmienečne platí tak pre umelecký, ako aj pre odborný preklad.

Aktuálne platné pravidlá ustálenej transkripcie platia od roku 1991 a nájdeme ich, ako už vieme, v najnovšom vydaní *PSP* z roku 2013.

PRENOS VLASTNÝCH MIEN MEDZI GRAFICKÝMI SÚSTAVAMI A PREKLADATELSKÉ POSTUPY

Prenos informácií medzi rôznymi grafickými sústavami je nevyhnutnou súčasťou prekladateľského procesu. Ako ukazuje A. Pym v nesmierne užitočnej knihe o prekladových/prekladateľských postupoch *Translation Solutions for Many Languages* (Prekladateľské riešenia pre veľa jazykov)¹²³, v ktorej (azda ako prvý) syntetizuje skúsenosti „západných“ a „východných“ prekladových/prekladateľských škôl, transkripcia, resp. transliterácia bola súčasťou prekladateľských postupov od samého začiatku moderného uvažovania o preklade. Pravdepodobne ako prvý o nej v roku 1927 píše ukrajinský literárny vedec, básnik a prekladateľ Volodymyr Deržavyn dokonca ako o druhu prekladu – „preklad-transkripcia (osve sa nepoužíva)“ (*perekład-transkrypcija*)¹²⁴. Deržavyn tiež hovorí, že vlastné mená sa tak ako termíny „neprekładajú, ale transkribujú“¹²⁵, a takto k nim v neumeleckom preklade v zásade pristupujeme aj dnes. Transliteráciu/transkripciu ako prekladateľský postup, resp. riešenie potom nachádzame aj v ďalších teoretických prácach o preklade (francúzskych, ruských, českých, čínskych).¹²⁶

Zaujímavou metódou kultúrneho transferu na grafickej úrovni, ktorú nachádzame u J. C. Catforda, je tzv. *grafologický (grafický) preklad (graphological translation)* – „ob-

119 Porov. MALITI-FRAŇOVÁ, E.: *Tabuizovaná prekladateľka Zora Jesenská*. 2007, s. 28, 36, 50; KUPKOVÁ, I. – KUPKO, V. (eds.): *Slovenská prekladateľská škola – teória a prax*. 2020, s. 6–7.

120 FERENČÍK, J. (1982).

121 Tamže, s. 56.

122 Porov. KUPKOVÁ, I. – KUPKO, V. (2020), s. 16.

123 PYM, A.: *Translation Solutions for Many Languages*. 2016.

124 DERŽAVYN, V.: *Problema viršovanocho perekładu*. 1927, s. 48; DERŽAVYN, V. M.: *Problema viršovanocho perekładu*. 2015, s. 53. Cit. aj podľa PYM, A. (2016), s. 43. V texte je použitý prepis mena Deržavyn podľa súčasného ukrajinského pravopisu.

[переклад-транскрипція (окремо не вживається)] / [translation-transcription (not used separately)]

125 DERŽAVYN, V. M. (2015), s. 52.

[не перекладаються, а транскрибуються]

Iné prístupy k vlastným menám, ktoré Deržavyn spomína, sa týkajú básnického prekladu.

126 Porov. PYM, A. (2016).

medzený preklad, pri ktorom sa grafika textu vo východiskovom jazyku (VJ) nahradí ekvivalentnou grafikou cieľového jazyka (CJ). Základom ekvivalencie je vzťah „rovnakej“ grafickej podstaty¹²⁷ na rozdiel od transliterácie, pri ktorej sa grafické jednotky jazyka originálu nahrádzajú grafickými jednotkami jazyka prekladu na základe súboru pravidiel daných konvenciou¹²⁸:

СПУТНИК – CHYTHNK (grafický preklad) – SPUTNIK (transliterácia)

Táto metóda je pravdepodobne daná dobovými okolnosťami: kým v súčasnosti by sme jednoducho do textu prekladu preniesli slovo v cyrilike (alebo takmer akomkoľvek inom písme¹²⁹), možnosti používať iné písma v tlačenom texte boli v čase vzniku Catfordovej práce obmedzené.

Grafický (grafologický) preklad aj transliteráciu (spolu s ďalšími druhmi prekladu) Catford zastrešuje pojmom *prenos* alebo *transferencia* (*transference*), čo je „operácia, pri ktorej text vo VJ, či skôr časti textu vo VJ majú [...] významy v CJ“, na rozdiel od normálneho prekladu, pri ktorom „text v CJ má význam v CJ“.¹³⁰

P. Newmark uvádza ako synonymné k termínu *prenos* (*transferencia*) pojmy *emprunt* (čiže výpožička, prevzaté slovo), *prevzaté slová*, *transkripcia*.¹³¹ Definuje ho ako „proces prenesenia slova z VJ do textu v CJ ako prekladateľský postup“ a tvrdí, že „je to to isté ako Catfordov prenos (transferencia) a obsahuje transliteráciu, ktorá je spojená s prevodom rôznych abecied, napr. ruskej (cyriliky), gréckej, arabskej, čínskej atď. do angličtiny. Dané slovo sa potom stáva prevzatým slovom.“¹³² Newmark upozorňuje na zbytočné prenášanie cudzích slov s kultúrnou špecifikou, netýka sa to však väčšiny mien žijúcich aj nežijúcich osôb.¹³³ Newmark sa nezmieňuje o ďalších metódach prenosu, ktoré spomína Catford, a teda ani o *grafickom preklade*.

127 CATFORD, J. C.: *A Linguistic Theory of Translation*. 1965, s. 62.

[Graphological translation is restricted translation in which the SL graphology of a text is replaced by equivalent TL graphology. The basis for equivalence is relationship to 'the same' graphic substance.]

128 Tamže, s. 66.

129 Ešte pomerne prednedávnom bol však takýto prenos komplikovaný a z dôvodu iného kódovania sa veľmi často nedal prečítať text napísaný v cyrilike na inom počítači. Ani dnes takýto prenos nie je úplne bezproblémový, lebo nie všetky latinkové typy písma používané v textových editoroch obsahujú aj cyrilské znaky.

130 Tamže, s. 43. (Zvýř. J. C. C.)

[an operation in which [...] parts of the TL text, [...] have SL meanings]
[the TL text has a TL meaning]

131 NEWMARK, Peter: *A Textbook of Translation*. 1988, s. 81.

[Transference (*emprunt*, loan word, transcription)]

132 Tamže.

[a process of transferring a SL word to a TL text as a translation procedure]

[It is the same as Catford's transference, and includes transliteration, which relates to the conversion of different alphabets: e.g. Russian (Cyrillic), Greek, Arabic, Chinese, etc. into English. The word then becomes a 'loan word'.]

133 Tamže, s. 82.

A. Pym zasa nazýva postup, keď sa „úryvok VT (východiskového textu) reprodukuje vo svojom jazyku a písme“¹³⁴, paradoxne *transliteráciou*. V tomto prípade je to skutočne to isté ako Catfordov prenos s tým rozdielom, že sa nemusí odohrávať medzi jazykmi s rôznymi grafickými sústavami. Prebieha tu „transfer bez viditeľného prekladu“¹³⁵, ktorého „[v]ýsledkom je *absolútna ekvivalencia*“.¹³⁶ Ale pokiaľ ide o mená osôb, ani absolútna ekvivalencia neznamená, že je to automaticky ideálny preklad¹³⁷, lebo aj meno je vždy zasadené do istého socio-kultúrneho kontextu.

Tento postup, keď je pôvodné slovo v nezmenenej grafickej podobe súčasťou textu prekladu, sa pri prenose z ruskej cyriliky do slovenskej latinky používa len zriedka. Využíva sa skôr podobnosť jednotlivých ruských písmen so slovenskými, a to pri grafických návrhoch obálok prekladov z ruštiny na navodenie dojmu „ruskosti“, napr. na obálkach vydavateľstva Európa: *JEVGENIJ ПЭТЯОВ, МИХИЛ БУЛГДКОВ: ДИДБО-ЛИДДИ*. Metódu grafického prekladu v Catfordovom ponímaní, a to z gréckej abecedy do latinky, použilo vo svojom názve aj české vydavateľstvo *OIKOYMENH*. Prenos latinkových slov do ruského textu je častejší, najmä v publicistických textoch, a týka sa napríklad názvov hudobných skupín, firiem, značiek nápojov, parfumov, odevov, áut, stravovacích reťazcov a pod.

Na rozdiel od J. C. Catforda nazýva S. Špačková grafický preklad *grafickou transplantáciou*¹³⁸ a tento postup zaraďuje do systému **onymických transformácií**, t. j. „mezi-jazykového převodu vlastních jmen“.¹³⁹ Pre prenos vlastných mien z ruštiny do češtiny ich delí na: 1. onymické transformácie zamerané na formu; 2. onymické transformácie zamerané na obsah; 3. domestikačné onymické transformácie; 4. exotizačné onymické transformácie.¹⁴⁰ Vzhľadom na jazykovú blízkosť češtiny a slovenčiny a na to, že v slovenčine podobnú klasifikáciu nemáme, môžeme ju aplikovať aj na prenos antroponým do slovenčiny. Postupy, resp. princípy uplatniteľné pri skupine antroponým, ktorými sa zaoberáme v tejto kapitole, môžeme nájsť v troch kategóriách zo štyroch:

1. Onymické transformácie zamerané na formu

- princíp zvukovej podobnosti – *metóda praktickej transkripcie*
- princíp prevodu na základe grafickej podobnosti – *transliterácia*

134 PYM, A. (2010), s. 73.

[an ST fragment is reproduced, in its language and script (this is what I am calling „transliteration“)]

135 Tamže, s. 76.

[transfer without visible translation]

136 Tamže, s. 73. (Zvýř. A. P.)

[The result is *absolute equivalence*.]

137 PYM, A. (2010), s. 77.

138 Termín *transplantácia* prevzala S. Špačková od Jiřího Gazdu, podľa ktorého je to „přenášení cizojazyčných jednotek [...] (nejčastěji cizojazyčných proprií) do textu psaného azbukou v jejich původné podobě“. – GAZDA, J.: K otázce konkurence grafických kódů v ruském publicistickém textu. 1998, s. 92; porov. ŠPAČKOVÁ, S. (2017), s. 16.

139 ŠPAČKOVÁ, S. (2017), s. 12.

140 Tamže, s. 34–35.

- princíp zachovania grafickej podoby originálu – *metóda priameho grafického prenosu (grafická transplantácia)*

[...]

3. Domestikačné onymické transformácie

[...]

- princíp zachovania totožnosti – *metóda obmedzenia variantnosti vlastného mena*
- princíp využitia onymických zdrojov prijímajúceho jazyka – *metóda onymickej zámeny* [...]
- princíp zachovania historickej tradície – *metóda uzuálneho a konsenzuálneho prevodu, precedens pôvodného prekladu*
- princíp prispôbenia vlastného mena gramatickému a morfológickému systému prijímajúceho jazyka – *hybridná metóda, metóda adaptácie a morfológizácie, vetnočlenská zámena*

4. Exotizačné onymické transformácie

- princíp exotizácie textu – *transkripcia, grafická transplantácia*
- princíp zachovania východiskovej podoby vlastného mena – *metóda vyhľadania pôvodnej podoby vlastného mena*¹⁴¹

Všetky uvedené metódy sú vhodné pre prenos antroponým v textoch informačného a vedeckého charakteru. Výber konkrétnej metódy alebo metód ovplyvňuje niekoľko faktorov: grafické systémy daných jazykov; ich interlingválna a interkultúrna proxémika; stupeň osvojenia mena v prijímajúcej kultúre; pôvod mena; dobové zvyklosti; charakter textu, resp. typ diskurzu; účel komunikácie a potenciálny adresát.¹⁴²

ZÁVER

Otázka prepisu, resp. prenosu antroponým by sa mohla zdať príliš úzka, lebo sa týka iba jazykov s rôznymi grafickými sústavami, v našom prípade s ruskou cyrilikou a slovenskou latinkou. Nie je to však tak. Týka sa aj prenosu (adaptácie) antroponým z jazykov s rovnakým písmom, napríklad z chorvátčiny, slovinčiny či albánčiny, a dokonca aj z iného obdobia (historické uhorské mená).¹⁴³ Zároveň treba mať na pamäti, že mená pochádzajúce z kultúry s inou grafickou sústavou sa môžu vyskytovať aj v preklade z jazyka s rovnakým písmom (napr. ruské mená v anglickom, francúzskom alebo nemeckom texte), a tak sa prenos týchto mien týka v podstate všetkých prekladateľov (či iných mediátorov transferu).

Prepis antroponým sa nedá vnímať inak ako otázka transferu – je to vždy socio-kultúrna záležitosť, a ako takou sa vlastnými menami, cudzie osobné mená nevynímajúc,

¹⁴¹ ŠPAČKOVÁ, S. (2017), s. 34–35.

¹⁴² Porov. STRAKOVÁ, V.: Překlad a vlastní jména. 2003, s. 172–173; ŠPAČKOVÁ, S. (2017), s. 20; OLOŠTIÁK, M. (2010), s. 130; WACHTARCZYKOVÁ, J. – GARABÍK, R. (2016b), s. 338.

¹⁴³ Pozri KRÁLIK, Ľ. (ed.): Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. 2002.

zaoberajú aj slovenskí jazykovedci.¹⁴⁴ Takže je to naopak téma veľmi široká, práve preto sme sa sústredili len na antroponymá v neumeleckých textoch. Iné typy textov s iným účelom so sebou prinášajú aj ďalšie osobné mená s inou funkciou a iným prístupom k ich prenosu. Skupina vlastných mien je však veľmi rozmanitá, a tak sa prepis iných cudzích vlastných mien (napr. toponým vrátane historických názvov, chrématoným a pod.) spája s ďalšími špecifickými a často nejednoznačnými a nedoriešenými otázkami.

Na druhej strane samotné pravidlá prepisu – praktickej transkripcie z ruskej cyriliky do slovenskej latinky plne korešpondujú s charakterom vlastných mien a v rámci nich aj osobných mien predstavujúcich „typický príklad lexém, pri ktorých sa pod vplyvom princípu ekonomie prejavuje tlak pravidelnosti – utvorenie tvaru podľa jednoduchého pravidla.“¹⁴⁵ Aj základné pravidlá praktickej transkripcie sú jednoduché a zrozumiteľné. Práve preto už prvý pohľad na prepis osobných mien ukáže, či prekladateľ (alebo iný mediátor) tieto pravidlá ovláda. „Mediáciu možno chápať ako funkciu sprostredkovania komunikácie medzi socio-kultúrnymi prostrediami a jazykmi pri súčasnom generovaní a materializácii textov a ich recepcie.“¹⁴⁶ Praktická transkripcia je prvý indikátor kvality prekladu (alebo spracovania textu). Ak prepis mien nie je zvládnutý, môže u (znaleho) čitateľa už vopred vyvolať nedôveru voči prekladu či obsahu textu.

Napriek tomu, že pravidlá prepisu medzi dvoma grafickými sústavami u nás existujú dosť dlho na to, aby vošli do povedomia, pri prepise, resp. prenose osobných mien ustavične pozorujeme veľkú variantnosť a nekonzistentosť.¹⁴⁷ Znalosť praktickej transkripcie a iných metód prenosu či adaptácie vlastných mien je pritom základná zručnosť v rámci prekladateľského remesla. Prvý predpoklad na jeho zvládnutie nie je náročný: treba len vedieť, že takéto pravidlá existujú a kde sa dajú nájsť. Český tesársky majster a reštaurátor, odborník na stredoveké tesárske technológie Petr Růžička charakterizoval remeslo takto:

Řemeslník se musí vždycky vztahovat k celku. V době tovární [...] dělník se vztahuje pouze k části. Nikdy [ho] nezajímá [...] celek. Když to nakonec takto shrneme, tak řemeslu můžeme přiřknout rozum praktický a tovární výrobě rozum teoretický. Proč pěstovat praktický rozum je důležité? Praktický rozum se vždycky vztahuje k nějaké celkové věci: když něco vyrábíte, tak to musíte dělat od začátku do konce a rozumět těm souvislostem, a když to děláte dlouho a často a jste v tom svém oboru ponoření, tak získáváte schopnost, kterou běžná většina lidí nemá, a to, že vidíte takzvané za obzor, že jste schopni některé věci předvídat anebo vás napadají věci, které by vás jinak nenapadly, protože jsou trochu mimo souvislost. Ale protože vy máte tu schopnost dávat k sobě věci, které k sobě na první pohled nepatří, tak máte velkou [...] výhodu v tom, jak se v kritické situaci orientovat a chovat.¹⁴⁸

144 Napr. BLANÁŘ (1996); OLOŠTIAK (2001a, 2001b, 2003); PATRÁŠ (2003).

145 OLOŠTIAK, M. (2010), s. 130.

146 BEDNÁROVÁ, K. (2025), s.35 tejto publikácie.

147 Podobné je to aj pri prepise z ruštiny do češtiny – ŠPAČKOVÁ, S. (2017), s. 12.

148 *Mistři starých řemesel: Dřevo*. 2022.

To, že prepis či prenos mien medzi dvoma jazykmi a kultúrami je remeselná záležitosť, teda neznamená, že je to záležitosť čisto mechanická, rutinná. Je možné, že existuje nejaký druh textov, v ktorom by ho bezchybne uskutočnila aj dnešná umelá inteligencia. No aj príklady uvedené v tejto kapitole, ktoré neboli mienené ako kritika, ale ako ilustrácia tohto problému, ukázali, že nestačí a nie je možné len mechanicky aplikovať pravidlá. Vždy je potrebné vzťahovať konkrétne riešenie k celku a rozumieť súvislostiam. Základom každého remesla sú však isté základné zručnosti a postupy, ktorých neznalosť je ľahko identifikovateľná a je vysoko pravdepodobné, že výsledkom bude nepodarok. Tieto zručnosti a postupy, ako aj cestu k chápaniu súvislostí by malo poskytnúť vzdelávanie v tejto oblasti v rámci prípravy budúcich mediátorov transferu, predovšetkým prekladateľov, redaktorov a novinárov. Takýto dobrý základ spolu so skúsenosťami im potom umožnia vidieť „takzvané za obzor“.

POJMY A TERMÍNY

Transfer – medzikultúrny, prekladový

Prekladovosť

Prenos vlastného mena/*propria*/onyma

Prenos osobného mena/*antroponyma*

Grafická sústava – rovnaká, iná, latinka, cyrilika

Zachovanie mena

Prenos/transferencia, prevzaté slovo, *emprunt*

Grafologický (grafický) preklad, grafická transplantácia/priamy grafický prenos

Adaptácia, prepis, transliterácia, praktická transkripcia, substitúcia/onymická zámena

Pravidlá prepisu z iných grafických sústav (z ruskej cyriliky/azbuky)

Ženské priezviská

Prechyľovanie, neprechýľovanie

Onymické transformácie – zamerané na formu, zamerané na obsah, domestikačné, exotizačné

Variantnosť a nekonzistentnosť prepisu/prenosu

Metóda prepisu/prenosu *antroponyma*

Ovplyvňujúce faktory – grafické systémy daných jazykov, interlingválna a interkultúrna proxemika daných jazykov, stupeň osvojenia mena v prijímajúcej kultúre, pôvod mena, dobové zvyklosti, charakter textu/typ diskurzu, účel komunikácie, potenciálny adresát

Odborná príprava mediátorov transferu v oblasti prenosu/prepisu/adaptácie cudzích mien

Mediátori transferu – prekladatelia, redaktori, novinári

Remeslo prekladu

ODPORÚČANÁ LITERATÚRA

- MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia – VALENTOVÁ, Iveta (eds.) (2016): *Jazykovedné štúdie XXXIII: Prechýľovanie: áno – nie?* Bratislava: VEDA 2016.
- POPOVIČ, Anton (1983): Predstieranie prekladu / Pseudopreklad; Prekladovosť. In: POPOVIČ, Anton (ed.): *Originál – preklad: Interpretatčná terminológia*. Bratislava: Tatran 1983, s. 137, 180.
- RÁCOVÁ, Anna – BUCKOVÁ, Martina – GENZOR, Jozef (eds.) (2018): *Ako prepisovať z orientálnych jazykov do slovenčiny: Praktická príručka*. Bratislava: Ústav orientalistiky SAV, SAP 2018.
- SEKVENT, Karel (2002): *Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine*. Prešov: Náuka 2002.

PRAMENE

- BRICHTOVÁ, Lenka (2020): Svätá kňažná: Alžbetinej korunovanej cnosti sa obával aj Lenin. *Konzervatívny denník Postoj*. 2. október 2020. Dostupné na <https://www.postoj.sk/62490/alzbetinej-korunovanej-cnosti-sa-obaval-aj-lenin> [cit. 16. júla 2025].
- ČOREJ, Tomáš (2023): Bojuje proti korupcii na Ukrajine: U nás oligarchovia vytvárali kráľov, v Rusku kráľ vytvoril oligarchov. *Denník N*, 10. apríla 2023. Dostupné na <https://dennikn.sk/3319083/bojuje-proti-korupcii-na-ukrajine-u-nas-oligarchovia-vytvarali-kralov-v-rusku-kral-vytvoril-oligarchov/> [cit. 17. januára 2025].
- Diskusia k článku *Biden rokoval aj v deň, keď odstúpil, Putin mal v hlave len vraha Krasikova: Záklusie prelomovej dohody o výmene väzňov*. *Denník N*, 2. augusta 2024. Dostupné na <https://dennikn.sk/4126318/biden-rokoval-aj-v-den-ked-odstupil-putin-mal-v-hlave-len-vraha-krasikova-zakusie-prelomovej-dohody-o-vymene-vaznov/?ref=tit#diskusia> [cit. 14. apríla 2025].
- CHRUŠČOVÁ, Nina (2024): Nezhody vnútri elity pre Putina neveštia nič dobré. *Denník N*, 21. mája 2024. Prekladateľ neuvedený. Dostupné na <https://dennikn.sk/4003978/ruska-ministerska-bitka/?ref=list> [cit. 20. januára 2025].
- KOČAN, Miki, ml. (2025): Džinsy mohli byť dymová clona: Carlsen je v otvorenej vojne s FIDE a má krytie od Saudskoarabov. *ŠPORT.sk*. 2. januára 2025. Dostupné na <https://sport.aktuality.sk/ostatne-sporty/clanok/dzinsy-mohli-byt-dymova-clona-carlsen-je-v-otvorenej-vojne-s-fide-a-ma-krytie-od-saudskoarabov-2025010211073506929> [cit. 28. marca 2025].
- KLIMENT, Pavol (2024): Indický šachista je najmladší majster sveta od čias Kasparova. Je pre mňa stále trochu záhadou, povedal veľmajster Carlsen. *Denník N*, 13. decembra 2024. Dostupné na <https://dennikn.sk/4357840/indicky-sachista-je-najmladsi-majster-sveta-od-cias-kasparova-je-pre-mna-stale-trochu-zahadou-povedal-velmajster-carlsen/> [cit. 28. marca 2025].
- KLIMENT, Pavol (2024): Najlepší šachista sveta odstúpil z prestížneho turnaja pre džinsy. V pozadí prípadu je súboj o budúcnosť celého šachu. *Denník N*, 28. decembra 2024. Dostupné na <https://dennikn.sk/4381861/najlepsi-sachista-sveta-odstupil-z-prestizneho-turnaja-pre-dzinsy-v-pozadi-pripadu-je-suboj-o-buducnost-celeho-sachu/> [cit. 28. marca 2025].
- KOLJADA, Nikolaj [2006]: *Sliepká*. Prel. Jana Juráňová. Scenár. Divadlo Jonáša Záborského v Prešove [2006].
- KRÁLOVÁ, Barbora (2011): Zamyslenie nad súčasnou ruskou literatúrou a jej prekladmi. In: JANECOVÁ, Emília – KRÁLOVÁ, Barbora (eds.): *Tvorivé prekladateľské reflexie: Umelecký preklad v teórii a praxi*. Brno: Tribun EU 2011, s. 78–87.

- Môj malý Čajkovskij (2025). *Svojtk&Co. Vydavateľstvo*. 2025. Dostupné na <https://www.svojtk.sk/moj-maly-cajkovskij/> [cit. 20. júla 2025].
- Orbakajte, Kristina Edmundovna, 1971- (2022). *SK Cinema: Databázy Slovenského filmového ústavu. Thesaurus*. Rev. 26. 01. 2022. Dostupné na http://www.skcinema.sk/arl-sfu/en/detail-sfu_un_auth-0073415-Orbakajte-Kristina-Edmundovna-1971/ [cit. 14. júla 2025].
- PROCHÁZKOVÁ, Petra (2023): Slávny ruský novinár spomína na rozhovory s Putinom: Z Kremľa mi volali, čo to vystrájam. *Denník N*, 8. augusta 2023. Dostupné na <https://dennikn.sk/-3511483/slavy-rusky-novinar-spomina-na-rozhovory-s-putinom-z-kremla-mi-volali-co-to-vystrajam/?ref=tit1> [cit. 17. januára 2025].
- PROCHÁZKOVÁ, Petra (2025): Ako ruské slobodné médiá zvíťazili nad podvodníkmi: (píše Petra Procházková). *SME.sk*, 4. februára 2025. Dostupné na <https://komentare.sme.sk/-c/23445523/ako-ruske-slobodne-media-zvitazili-nad-podvodnickami-pise-petra-prochazkova.html> [cit. 30. júna 2025].
- PROCHÁZKOVÁ, Petra (2025): Riaditeľka školy udala svojich žiakov za to, že sú za mier na Ukrajinu. *Denník N*, 19. apríla 2025. Dostupné na <https://dennikn.sk/4591977/riaditelka-skoly-udala-svojich-ziakov-za-to-ze-su-za-mier-na-ukrajine-teraz-maju-18-rokov-a-idu-do-vazenia/> [cit. 30. júna 2025].
- Strašidlo (2025). *Asociácia slovenských filmových klubov*. Dostupné na <https://asfk.sk/film/strasidlo/> [cit. 14. júla 2025].
- TASR (2002): Pri príležitosti Medzinárodného dňa prekladu dnes udelili Ceny Zory Jesenskej. *SME*, 30. septembra 2002. Dostupné na <https://domov.sme.sk/c/680567/pri-prilezitosti-medzinarodneho-dna-prekladu-dnes-udelili-ceny-zory-jesenskej.html> [cit. 30. marca 2025].
- ULMAN, Miro – ULMAN, Peter (2003): *Sprievodca klubovým filmom*. Bratislava: ASFK, SFÚ 2003.
- ULMAN, Miro – ULMAN, Peter a kol. (2008): *Sprievodca klubovým filmom*. Bratislava: ASFK, SFÚ 2008.

LITERATÚRA

- BEDNÁROVÁ, Katarína (2025): Preklad a aspekty recepcie socio-humanitovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí (podoby a pojmy). In: KUPKOVÁ, Ivana (ed.): *Vybrané kapitoly z teórie a praxe prekladu vo vedách o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSV SAV, v. v. i. 2025, s. 12–49.
- BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.) (2024): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSV SAV, v. v. i., VEDA 2024.
- BLANÁR, Vincent (1996): *Teória vlastného mena: (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: VEDA 1996.
- BLANÁR, Vincent (2003): Vlastné meno v komunikácii: (Teoretické východiská). In: ŽIGO, Pavol – MAJTÁN, Milan (eds.): *Vlastné meno v komunikácii: 15. slovenská onomastická konferencia: Bratislava 6. – 7. septembra 2002: Zborník referátov*. Bratislava: JÚLŠ SAV, FiF UK, VEDA 2003, s. 9–18.
- CATFORD, J. C. (1965): *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford: Oxford University Press 1965.
- Cyrilice – základní tabulka (2018). Dostupné na <https://ipk.nkp.cz/docs/kp/transliterace-nelatinkovych-pisem/cyrilice> [cit. 1. júla 2025].
- ČUKOVSKIJ, Kornej (2019): Prozaické preklady. In: *Zásady umeleckého prekladu: Eseje K. Čukov-*

- ského a N. Gumilova: *V preklade a s komentármi Ivany Kupkovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2019, s. 12–27. Dostupné aj na <https://elibrary.pulib.sk/elpub/document/isbn/9788055523361>
- DERŽAVIN, Volodymyr (1927): Problema viršovanoho prekladu. In: *Plužanyn*, 1927, č. 9–10 (13–14), s. 44–51. Cit. podľa DERŽAVYN, Volodymyr Mykolajovyč (2015): Problema viršovanoho prekladu. In: DERŽAVYN, Volodymyr Mykolajovyč: *Pro mystectvo perekladu: statti ta recenziji 1927 – 1931 rokov*. Eds. Oleksandr Anatolijovyč KALNYČENKO – Juliana Jurijivna POLAKOVA. Vinnycja: Nova Knyha 2015, s. 48–58.
- Doporučení pro přepis nelatinských písem do latinky: Standardizace*, č. 26 a 27 (2004, 2006). Praha: Národní knihovna ČR 2004, 2006.
- FAQ normalizácia. *Úrad pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo SR*. Dostupné na <https://www.normoff.gov.sk/stranka/326/faq-normalizacia/> [cit. 20. júna 2025].
- FERENČÍK, Ján (1982): *Kontexty prekladu*. Bratislava: Tatran 1982.
- GILAREVSKIJ, Rudžero Sergejevič – STAROSTIN, Boris Anatolievič (1985): *Inostrannyje imena i nazvanija v ruskom tekste*. Moskva: Vysšaja škola 1985.
- HRUBANIČOVÁ, Ingrid (2017): Spor o prepis historických uhorských priezvisk nemá opodstatnenie. In: WACHTARCZYKOVÁ, Jana (ed.): *Aktuálne otázky slovenského jazyka: Zborník z konferencie Aktuálne otázky slovenského jazyka (4. – 5. 10. 2016 Bratislava)*. Bratislava: JÚLŠ SAV a SAP – Slovak Academic Press 2017, s. 105–144. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/attachments/pub_aktualne_otazky_slovenskeho_jazyka/aktualne%20otazky.pdf [cit. 25. augusta 2025].
- JAKUBJAKOVÁ, Katarína (2025): Vynechať z priezviska -ová bude možno jednoduchšie, proti je ministerstvo kultúry. *SME.sk*, 19. augusta 2025. Dostupné na <https://domov.sme.sk/c/235-32803/zenske-priezviska-prechylovanie-zmena.html> [cit. 25. augusta 2025].
- JESENSKÁ, Zora (1942): Písanie ruských krstných mien v slovenskom preklade. In: *SR*, 9, 1942, č. 5–6, s. 134–141. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1941-42/5-6/sr1941-5-6-lq.pdf> [cit. 9. januára 2025].
- KAČALA, Ján (1994): *Slovenčina – vec politická?* Martin: MS 1994.
- Katalogizácia periodika v bibliografickom formáte MARC 21 v súbornom katalógu periodik* (2009). Zost. Odbor súborných katalógov UKB. Bratislava: UKB 2009, s. 14. Dostupné na <https://www.ulib.sk/files/SKP/prirucka2009.pdf> [cit. 14. apríla 2025].
- KOVAČIČOVÁ, Oľga – KUPKOVÁ, Ivana (2024): Komorovský, Ján. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateliek a prekladatelov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 135–139.
- KRÁLIK, Ľubor, ed. (2002): *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Bratislava: Veda 2002.
- Krátky slovník slovenského jazyka: Slovníková časť* (2003). Red. Ján KAČALA – Mária PISÁRČIKOVÁ – Matej POVAŽAJ. Bratislava: VEDA 2003. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/?d=kssj4> [cit. 30. júna 2025].
- KUPKOVÁ, Ivana – KUPKO, Valerij (eds.) (2020): *Slovenská prekladateľská škola – teória a prax*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2020. Dostupné na <https://elibrary.pulib.sk/elpub/document/isbn/9788055524054> [cit. 30. júna 2025].
- KUSÁ, Mária (ed.) (2017): *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1825 – 2015*. Bratislava: VEDA 2017.
- LEVÝ, Jiří (2012 [1963]): *Umění překladu*. Praha: Miroslav Pošta – Apostrof 2012.
- MALITI-FRAŇOVÁ, Eva (2007): *Tabuizovaná prekladateľka Zora Jesenská*. Bratislava: VEDA 2007.
- Metodika spracovania dokumentov vo formáte MARC 21/Bibliografický formát: KNIHY: Príručka*

- používateľa* (2006). Vypracovali Jarmila MAJEROVÁ – Anna PEŤOVÁ et al. Martin: Slovenská národná knižnica 2006.
- Mistři starých řemesel: Dřevo* (2002). Réžia Tomáš Kratochvíl. Česká televize 2022. Dostupné na <https://www.ceskatelevize.cz/porady/13221610309-mistři-starých-řemesel/3192943-40220002/> [cit. 6. februára 2025].
- NEWMARK, Peter (1988): *A Textbook of Translation*. Hemel Hempstead: Prentice Hall International 1988.
- OKÁLOVÁ, Mária (2006): Transliterácia cyriliky, resp. azbuky do latinky. In: *Knižnica*, 7, 2006, č. 8, s. 31–35. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:5e159786-7d80-4163-a8c2-9fc933081a10?page=uuid:c381a857-dd09-40e9-a654-c3a71f06f730> [cit. 24. mája 2025].
- OLOŠTIAK, Martin (2001a): Jazykový systém a cudzie antroponymá v slovenčine (na materiáli anglických antroponým). In: *Jazykovedný časopis*, 52, 2001, č. 2, s. 81–99. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/ediela/jc/2001/2/jc2001_2.pdf [cit. 6. júna 2025].
- OLOŠTIAK, Martin (2001b): O prechyľovaní cudzích priezvisk v slovenčine. In: *SR*, 66, 2001, č. 5, s. 298–308. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2001/5/sr2001_5.pdf [cit. 6. júna 2025].
- OLOŠTIAK, Martin (2003): Komunikačné aspekty cudzích proprií v slovenčine. In: ŽIGO, Pavol – MAJTÁN, Milan (eds.). *Vlastné meno v komunikácii: 15. slovenská onomastická konferencia: Bratislava 6. – 7. septembra 2002: Zborník referátov*. Bratislava: JÚLŠ SAV, FiF UK, VEDA 2003, s. 77–84. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/attachments/pub_vlastne_meno_v_komunikacii/vlastne_meno_v_komunikacii.pdf [cit. 6. júna 2025].
- OLOŠTIAK, Martin (2010): Morfológia vlastných mien. In: DOLNÍK, Juraj (ed.): *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA 2010, s. 97–134.
- PATRÁŠ, Vladimír (2003): Inojazykové osobné mená v žurnalistickej komunikácii. In: ŽIGO, Pavol – MAJTÁN, Milan (eds.): *Vlastné meno v komunikácii: 15. slovenská onomastická konferencia: Bratislava 6. – 7. septembra 2002: Zborník referátov*. Bratislava: JÚLŠ SAV, FiF UK, VEDA 2003, s. 67–76. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/attachments/pub_vlastne_meno_v_komunikacii/vlastne_meno_v_komunikacii.pdf [cit. 6. júna 2025].
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom* (1953). Red. Štefan PECIAR. Bratislava: SAV 1953.
- Pravidlá slovenského pravopisu* (1971). Zost. Štefan PECIAR a kol. Bratislava: VSAV 1971.
- Pravidlá slovenského pravopisu* (1991). Red. Matej POVAŽAJ. Bratislava: VEDA 1991.
- Pravidlá slovenského pravopisu* (2013). Red. Matej POVAŽAJ. Bratislava: VEDA 2013. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/?d=sssj> [cit. 30. júna 2025].
- POPOVIČ, Anton (1975): *Teória umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran 1975.
- POPOVIČ, Anton (1983): Reálie. In: POPOVIČ, Anton (ed.): *Originál – preklad: interpretačná terminológia*. Bratislava: Tatran 1983, s. 194.
- PŘIBYLOVÁ, Jarmila (2025): Transliterace nelatinských písem. *IPK – Informace pro knihovny*. 2025. Dostupné na: <https://ipk.nkp.cz/odborne-cinnosti/katalogizacni-politika/transliterace-nelatinských-písem> [cit. 1. júla 2025].
- PYM, Anthony (1992, 2010, 2018): *Translation and Text Transfer: An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Vienna: Peter Lang 1992; Tarragona: Intercultural Studies Group 2010. Dostupné na https://usuaris.tinet.cat/apym/publications/TTT_2010.pdf [cit. 25. júna 2025].
- PYM, Anthony (2016): *Translation Solutions for Many Languages: Histories of a Flawed Dream*. London, New York: Bloomsbury 2016.

- Slovenská knižnica: Portál ku katalógom a zbierkam slovenských knižníc: Vyhľadávanie. 2008–2014. Dostupné na <https://chamo.kis3g.sk/search/query?theme=system> [cit. 10. januára 2025].
- Slovník súčasného slovenského jazyka: A – G: Slovníková časť (2006). Eds. Klára BUZÁSSYOVÁ – Alexandra JAROŠOVÁ. Bratislava: VEDA 2006. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/?d=sss>
- SOKOLOVÁ, Miloslava (2007): *Nový deklináčny systém slovenských substantív*. Prešov: FF PU 2007.
- Stanovisko Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV k pripravovanej novele zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 154/1994 Z. z. o matrikách v znení neskorších predpisov, týkajúcej sa návrhu zapisovať do úradných dokladov ženské priezviská bez prechyľovanej prípony. [2013]. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/attachments/Archiv_aktualit/stanovisko.pdf
- SUCHOTIN, Alexej (1935): O predačce inostranných geografičeských nazvanij. In: *Voprosy geografii i kartografii: Sb. 1*. Moskva: Gosudarstvennoje socialno-ekonomičeskoe izdatel'stvo 1935, s. 136–146. Dostupné na <https://elibrary.ru/handle/123456789/226949> [cit. 28. februára 2025].
- ŠPAČKOVÁ, Stanislava (2017): *Rusko-česká ekvivalence propriálného lexika: Vlastní jména v překladu*. Brno: Masarykova univerzita, FF 2017.
- UNBEGAUN, Boris Ottokar (1972): *Russian Surnames*. Oxford: Clarendon Press 1972.
- VALENTOVÁ, Iveta (2021): Zo slovenskej onomastickej terminológie: *onymum, onymia, onomastika*. In: *Kultúra slova*, 55, 2021, č. 3, s. 143–153. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2021/3/ks3-2021.pdf> [cit. 14. apríla 2025].
- VILIKOVSKÝ, Ján (1982): *Preklad ako tvorba*. Bratislava: Tatran 1984.
- VINCZEOVÁ, Barbora (2016): Prechyľovanie v preklade ako konflikt medzi zákonom a pôvodným znením s dôrazom na autorky anglického a amerického pôvodu. In: MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia – VALENTOVÁ, Iveta (eds.): *Jazykovedné štúdie XXXIII: Prechyľovanie: áno – nie?* Bratislava: VEDA 2016, s. 95–104. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/attachments/-pub_js_33/js_33.pdf [cit. 14. apríla 2025].
- VLACHOV, Sergej – FLORIN, Sider (1980): *Neperevodimoje v perevode*. Moskva: Meždunarodnyje otnošenija 1980.
- WACHTARCZYKOVÁ, Jana – GARABÍK, Radovan (2016a): Interlingválne faktory pri prechyľovaní cudzojazyčných ženských priezvisk v slovenčine: Časť I. In: SR. 81, 2016a, č. 3–4, s. 174–189. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2016/3-4/sr16-3-4.pdf> [cit. 18. apríla 2025].
- WACHTARCZYKOVÁ, Jana – GARABÍK, Radovan (2016b): Interlingválne faktory pri prechyľovaní cudzojazyčných ženských priezvisk v slovenčine: Časť II. In: SR. 81, 2016b, č. 5–6, s. 335–347. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2016/5-6/sr16-5-6.pdf> [cit. 18. apríla 2025].
- Zákon č. 154/1994 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o matrikách. *SlovLex.sk: právny a informačný portál*. Dostupné na https://static.slov-lex.sk/pdf/SK/ZZ/1994/154/-ZZ_1994_154_20250101.pdf [cit. 25. apríla 2025].
- ZÁVODNÝ, Andrej (2015): Morfológický aspekt vlastných mien. In: PAVLOVIČ, Jozef (ed.): *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Tyrnaviensis: Séria A – Philologica*. Trnava: PF TU 2015, s. 26–42. Dostupné na <https://pdfweb.truni.sk/veda-vyskum?acta-facultatis&2015> [cit. 25. apríla 2025].

RECEPČNÉ SÚVISLOSTI

RECEPCIA ANTICKÉHO DEDIČSTVA V SLOVENSKEJ SLOVESNEJ TVORBE

Erika Brtáňová

ÚVOD

Európa vďačí za svoju politickú formu života Rímskej ríši, za svoju jednotu katolíckej cirkvi a za svoju intelektuálnu kultúru antickej tradícii. Antická tradícia sa stala súčasťou európskej kultúry a trvalým základom písomníctva a myslenia. Rím prispôbil dedičstvo helenizmu novým potrebám. Latinský jazyk bol dokonalým nástrojom na vyjadrenie myšlienok a ich odovzdanie ďalším obyvateľom Európy. Význam rímskych spisovateľov, najmä Cicera, Vergilia, Livia a Horatia, stúpol, dokonca presiahol ich literárnu hodnotu, stali sa otcami celej západnej tradície písomníctva a zakladateľmi budovy európskej kultúry.¹

KLASICKÁ TRADÍCIA A KREŠŤANSTVO

Spočiatku bolo kresťanstvo oficiálnymi predstaviteľmi klasickej kultúry odmietané ako náboženstvo ľudí málo vzdelaných a kultúrnych. Už v 2. storočí sa vzdelaní konvertiti, ako boli kresťanskí apologéti Iustinus Mučeník († 165) a Athénagoras (2. stor.), začali obracať na vzdelanú verejnosť ich vlastným jazykom a pokúsili sa ukázať, že kresťanské učenie nie je v rozpore s rozumnými myšlienkami antickej filozofie. Usilovali sa asimilovať helénske myslenie a klasickú kultúru. Antická literatúra sa stala účinným pomocníkom pri šírení kresťanskej zvesti. Milánsky biskup Ambróz (339 – 397), autor početných teologických spisov, kázni a hymien, ozdoboval svoje prejavy citátmi z Vergilia i Horatia² a Cicero sa stal jeho vzorom a učiteľom. Traduje sa tiež, že kňaz a exegéta Hieronym (347 – 420), za ktorého najvýznamnejšiu prácu sa pokladá revízia latinskej Biblie, počas svojho pobytu v Betleheme učil deti čítať Vergilia a básnikov.³

Keď sa západná ríša pod útokmi barbarov zrútila, cirkev bola okamžite schopná stať sa dedičkou a predstaviteľkou starej rímskej kultúry a vyučovať i viesť ďalšie etniká v Európe. Na miesto občianskej spoločnosti nastúpila kresťanská spoločnosť. Ako klesala moc občianskeho poriadku, mestskej správy, tak rástla moc a vážnosť duchovenstva i kresťanského poriadku. Napriek výhradám cirkevných otcov k prvkom polyteistickej

1 DAWSON, Ch.: *Zrození Evropy: Úvod do dějin evropské jednoty*. 1994, s. 56.

2 Ako je zaužívané v klasickej filológii, mená uvádzame v klasickej podobe.

3 DAWSON, Ch. (1994), s. 60–62.

kultúry, z ktorých mnohé boli eliminované, k úplnej negácii a nahradeniu antickej kultúry nedošlo.

Zejména neustále pretrvávalo povedomí, že před zjevením Vykupitele existovaly v básnictví, filosofii a vědě jiné texty, nyní nazývané „pohanské“, jimž nelze upírat uznání, a kterých dokonce je dále zapotřebí. Během středověku se mohla *Bible* jakožto „kniha knih“ stát ústředním textem Západu; že se tak nestalo, bylo asi způsobeno v neposlední řadě pokračujícím působením antické literatury a zesílením tohoto působení v renesanci.⁴

Antickí autori boli pre stredovekých vzdelancov rovnakou autoritou ako kresťanskí autori. Pôvodca rozsiahlej latinskej epickej skladby, známej pod názvom *Waltharius*, rozprávajúcej o dobrodružstvách a vojnových výpravách Germánov proti Hunom, ktorá vznikla v 11. storočí v kláštore St. Gallen, sa inšpiroval rímskym básnikom Vergiliom, ako aj ranokresťanským poetom Prudentiom (348 – po 405), nazývaným kresťanským Horatiom.

Umenie gréckeho rétorika sa zakladalo na účinnom využívaní početných jazykových prostriedkov – rečníckych figúr a na lineárnom členení reči na časti. Od 2. storočia pred Kr. rétorika bola súčasťou vzdelania aj v Ríme. Intenzívny politický život dal impulz k jej praktickému využitiu. Umelecké rečnícke štýly prešli z helenistického Východu do Ríma až v 1. storočí. Praxou overená literárna technika rétoriky začala postupne prenikať do všetkých literárnych druhov.⁵ „Její rafinovaně vybudovaný systém se stal společným jmenovatelem literatury vůbec, teorii i zásobárnou jejích forem.“⁶ Takýmto spôsobom rétorika ovplyvnila aj základy chápania umeleckej prózy, „povinnosť svědomitě vylepšovat svůj vlastní ústní i písemný projev se od té doby stala součástí naší jazykové kultury.“⁷

To, že sa pri živote udržali klasická literatúra a rétorická tradícia, umožnilo nástup nových literatúr v Európe, sformovali tiež jej duchovný habitus a založili racionálny a kritický postoj k životu a prírode.⁸

RECEPCIA ANTIKY

Periodické návraty k starovekým prameňom inšpirovali moderných historikov k vymedzeniu niekoľkých stredovekých renesancií, z ktorých v kultúrnej pamäti rezonuje dodnes najviac írska, karolínska a otovská renesancia. Počnúc veľkou renesanciou v európskej kultúre pozorujeme znovu opakované návraty k antike, ktoré predstavuje fran-

4 SZLEZÁK, T.: *Za co vděčí Evropa Řekům: O základech naší kultury v řecké antice*. 2014, s. 58.

5 CURTIUS, E.: *Evropská literatura a latinský středověk*. 1998, s. 77.

6 Tamže, s. 82

7 SZLEZÁK, T. (2014), s. 175.

8 DAWSON (1994), s. 65.

cútsky klasicizmus doby Ľudovíta XIV., európsky klasicizmus 18. storočia (pseudoklasicizmus), nemecký novohumanizmus (weimarský klasicizmus) „až po parnasizmy a postromantické prúdy európskej poézie 19. storočia“.⁹ Neustále vzhliadanie k antike potvrdzuje neoddeliteľnosť európskej kultúry od tejto kultúrnej tradície a jej mimoriadny inšpiratívny potenciál. „Miera a sila recepcie antickej tradície“ bola však podmienená „živou a životnosťou rozvíjajúcej sa domácej tradície.“¹⁰ V jednotlivých časových obdobiach vznikali vlastné obrazy antiky. Antika bola recipovaná v istých spojitostiach a kontextoch a recipientovi bola sprostredkovaná rôznym spôsobom.

Predevším je treba si uvědomit fakt, že antika je málokdy recipovaná sama o sobě, ale že obsahuje zároveň značné množství kulturních konotací a že je součástí dlouhodobé kulturní paměti. Mezi ní a recipientem stojí celá řada prostředníků, ať už jsou to vydání antických autorů a jejich komentáře, překlady nebo starší zpracování antických témat a literární díla s antickými náměty.¹¹

Hoci je antika vnímaná ako súčasť európskej kultúrnej tradície, nie je pociťovaná ako úplne asimilovaná z dôvodu časovej vzdialenosti a rozdielnosti v náboženskom myslení.¹²

Na rôzne formy sprostredkovania antickej literárnej kultúry poukážeme v nasledujúcom výklade zameranom na slovenskú slovesnú tvorbu. Oporou výkladu sú prehľadové práce klasických filológov, ktorí poukázali na početné inšpirácie antickou literatúrou, ako Karel Svoboda (*Antika a česká vzdělanost od obrození do první světové války*)¹³, Miloslav Okál (*O prekladaní antickej literatúry na Slovensku do druhej svetovej vojny*)¹⁴, Daniel Škoviera (*Prekladanie z gréčtiny a latinčiny po oslobodení – výsledky a problémy*)¹⁵ a Jana Grusková (*Vplyv spoločenských zmien na grécke štúdiá a grécku kultúrnu tradíciu na území dnešného Slovenska*).¹⁶ Pri podávaní dobových obrazov antiky zohľadňujeme skutočnosť, že literárne žánre mali v staroveku širšiu tematickú náplň, než ich chápeme dnes. Podľa talianskeho klasického filológa Luciana Canforu grécka epika nezobrazuje len špecifický výsek skutočnosti, ale je prameňom poznatkov o spoločnosti a kultúre gréckej civilizácie.¹⁷ Autor epickej skladby „prokazuje znalost zeměpisu i nauk o vesmíru, náboženských obřadů i vojenství a válečnictví, činností politických a soudních, výchovy a zábavy.“¹⁸ Synkretickú povahu mala podľa prekladateľa Ignáca Šafára aj elégia. „Pod pojmom elégie sa zhŕňala najrozličnejšia tematika – od

9 ČADKOVÁ, D.: *Oslnění hellénským sluncem: Recepce antiky v české literatuře v letech 1880 – 1914*. 2020, s. 24.

10 VARCL, L. a kol. *Antika a česká kultura*. 1978, s. 14.

11 ČADKOVÁ, D. (2020), s. 23.

12 Tamže, s. 24.

13 SVOBODA, K. (1957).

14 OKÁL, M. (1965).

15 ŠKOVIERA, D. (1986).

16 GRUSKOVÁ, J. (2018).

17 CANFORA, L.: *Dějiny řecké literatury*. 2001, s. 16.

18 Tamže.

námetov eticko-reflexívnych, politických, žalospevných, pijanských, ľúbostných až po námety didaktické a aitiologické (v ktorých sa vykladal pôvod zvykov, náboženských kultov, miest a p.)¹⁹ Ďalším príkladom sú *commentarii* (zápisky, záznamy), ktoré stáli na pomedzí historiografie a memoárovej literatúry.

S historiografií je spájali naratívni postupy založené na dramatizácii líčených udalostí, citovaní priamych rečí a prokládání vyprávění odbočkami s nejrůznějšími zájmovosťmi, s memoáry snaha přesvědčit o autorově subjektivní verzi událostí a vy-zdvihnout jeho jednání jako příklad pro následující generace.²⁰

Synkretizmus funkcií, s ktorým sa u konkrétnych diel stretávame, problematizuje striktné rozlišovanie medzi umeleckým a odborným prekladom.

ANTIKA A SLOVENSKÁ SLOVESNÁ TVORBA

Prekladanie z klasických jazykov v dávnej minulosti súviselo výlučne s náboženskými textami. Presvedčivým dôkazom je misionárska aktivita solúnskych bratov Konštantína a Metoda. Konštantín, vedúci misie, preložil z gréčtiny do staroslovienčiny základné pastoračné a liturgické texty. Metodovi sa pripisuje preklad celej Biblie (bez kníh Makedoncov), na ktorom pracoval spolu so svojimi spolupracovníkmi i žiakmi, a grécky preklad svetských písomností z oblasti práva.²¹

S dielami antickej literatúry sa prostredníctvom domácich prekladov slovenské publikum mohlo zoznámiť podstatne neskôr, až v období **renesancie**. Vedomie spätosti s antickou kultúrou sa posilňuje vďaka vyučovaniu klasických jazykov. Na Slovensku v starom Uhorsku a neskôr v rakúsko-uhorskej monarchii sa latinčina používala najmä v písanej podobe v mocenských, cirkevných a vzdelávacích kruhoch, vo vyšších cirkevných, štátnych a šľachtických inštitúciách. Preto sa takto v porovnaní s Čechami a Moravou humanistické myšlienky udržali dlhšie. Rýchlejšie do krajiny prenikali aj nové humanistické idey prostredníctvom evanjelických duchovných študujúcich na nemeckých univerzitách.²²

V 16. storočí sa prekladateľská metóda zmenila. Na rozdiel od stredovekých prekladov, ktoré mali zväčša podobu voľných parafráz a adaptácií, sa začal klásť **dôraz na pôvodný význam prekladaného textu**. Preklad vyžadoval filologickú erudíciu. Zároveň bol i výkladom, lebo pôvodný význam bolo treba priblížiť chápaniu súdobého človeka.²³ V týchto intenciách postupoval aj trnavský rodák Ján Sambucus (1531 – 1584), ktorý pri zbieraní kníh a rukopisov uplatňoval prísne kritériá, dbal na štýlovú čistotu

19 ŠAFÁR, I.: Rímska ľúbostná elégia a jej predstavitelia. 1961, s. 171.

20 ŠUBRT, J.: *Římská literatura*. 2005, s. 70.

21 KAČALA, J. – KRAJČOVIČ, R.: *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. 2011, s. 26–28.

22 SVOBODA, K.: *Antika a česká vzdělanost od obrození do první světové války*. 1957, s. 44.

23 VARCL, L. (ed.) a kol.: *Antika a česká kultura*. 1978, s. 214.

autora. Vďaka svojej kritickej metóde, v rámci ktorej si všimol vetnú stavbu, slovník, rozdelenie rétorických figúr, dokázal objektívne posúdiť pravosť diela. Podarilo sa mu to aj v prípade rukopisu *De consolatione* (O úteche), ktorý napriek ním vysloveným pochybnostiam v Nemecku vydali, a až neskoršia textová kritika potvrdila jeho nepravosť.²⁴ Hlavnou vydavateľskou úlohou bol v tom čase **preklad gréckych diel do latinčiny**. Z gréčtiny do latinčiny Sambucus preložil a vydal ukážky z dvoch Xenofontových diel: z historického románu o perzskom panovníkovi Kýrovi Staršom *Kyrúpaideia* (O Kýrovej výchove) a z historického spisu *Hellénika* (Grécke dejiny) – reč Kritia a Thera-mena (Bazilej 1552), spis Diogena Laertia *De vita et moribus philosophorum libri X.* (Životopisy a učenie slávnych filozofov, Antverpy 1566). V Cisárskej knižnici vo Viedni sa zachoval rukopis prekladu šiesteho zväzku monografie Appiana z Alexandrie *Rhómaika* (Rímske dejiny) – *Iberiké* (Iberské dejiny).²⁵ Neskôr Sambucus zveroval preklady iným vzdelancom a venoval sa najmä textovej kritike. Napríklad rukopisy diel dvoch neskorogréckych autorov – *De vitis philosophorum et sophistarum* (Životopisy filozofov a sofistov, Antverpy 1568) novoplatonika Eunapia a *De his qui eruditionis fama claruere liber* (Súpis slávnych gréckych učencov, Antverpy 1572) historiografa Hesychia z Milétu – zveril na vydanie holandskému humanistovi Hadrianovi Iuniovi. Starostlivo vypracované textovokritické poznámky, ktorým dal podobu tzv. *variae lectiones* (rôzne čítania), uplatnil aj pri vydaní Petronia, Caesara, Stobaia, Platóna, Plauta, Polybia, Plotina, Vegetia, Diogena Laertia. Z prírodných vied sa Sambucov vydavateľský záujem sústreďoval takmer na všetky oblasti okrem astronómie. Ako lekár mal najbližšie k prácam z odboru lekárstva a lekárnictva. Na vydanie pripravil Vegetiovu *Mulomedicinu* (Liečba koní, Bazilej 1574) a lekárske spisy Dioscorida *Materia medica* (O liekoch) a Hippokrata *Viginti duo commentarii* (Dvadsaťdva komentárov, Bazilej 1579).²⁶ K recepcii antickej kultúry významne prispel ďalší humanista Martin Rakovský (1535 – 1579), ktorý ako študent univerzity vo Wittenbergu vydal latinský básnický preklad učebnice astronómie novoplatónskeho filozofa Prokla z Byzantie *De sphaera* (Astronomický systém, 1555).²⁷

Jazyková kultúra sa prejavovala i v **teoretických úvahách o jazyku**, ktoré vychádzali z jazykovej a prekladateľskej praxe. Vavrinec Benedikt z Nedožier (1555 – 1615), inšpirovaný antickými prozodickými pravidlami, „stručne, ale jasne formuloval“²⁸ časomerný veršový systém v úvode k svojmu prekladu Dávidových biblických žalmov *Žal-mové někteří v písně české na způsob veršů latinských v nově uvedeni a vydání* (Aliquot psal-morum Davidicorum paraphrasis rhythmometrica, 1606).

24 VANTUCH, A.: *Ján Sambucus: Život a dielo renesančného učenca*. 1975, s. 178.

25 OKÁL, M.: O prekladaní antickej literatúry na Slovensku do druhej svetovej vojny. 1965, s. 63.

26 VANTUCH, A. (1975), s. 181–189.

27 OKÁL, M. (1965), s. 63.

28 VARCL, L. (1978), s. 218.

ANTIKA A LITERÁRNY BAROK

V období baroka sa u domácich vzdelancov stretávame s myšlienkovým odkazom antiky hlavne v podobe úryvkov a častí z diel gréckych autorov. Ján Baltazár Magin (1681 – 1735) vo svojom polemickom spise *Murices Nobilissimae et novissimae diaetae Posoniensis scriptori sparsi, sive Apologii pro inclito comitatu Trenchiniensi* (Ostne namierené proti pisateľovi najvznešenejšieho a najnovšieho bratislavského snemovania alebo Obrana slávnej Trenčianskej stolice, 1728) uviedol v latinskom preklade pasáže z gréckych autorov Josepha Flavia, Diogena Laertia, Isokrata a Appiana. Ján Milochovský (okolo 1630 – 1684) svoje úvahy o vzornej vrchnosti a ideálnom štátnom zriadení v diele *Ornamentum magistratum politici* (Ozdoba svetskej vrchnosti, 1678) spestril prekladmi výrovkov z diel antických klasikov (Platón, Cicero, Tacitus) a veršovanými parafrázami básní Ovidia a Vergília. Tento prvý preklad z latinčiny do súvékeho slovenského literárneho jazyka (slovakizovaná biblická čeština) hodnotí D. Škoviera ako „príveľmi voľný“.²⁹

Tematický základ konceptov veršovanej didakticko-reflexívnej skladby *Valaská škola mravův stodola* (1755) Hugolína Gavloviča (1712 – 1787) vychádza z populárnej zbierky *Disticha moralia* (Dvojveršové morálne ponaučenia) pripisovanej Catonovi Staršiemu, ktorá podáva návod na mravné zdokonaľovanie človeka. Podľa mienky M. Okála Gavlovič sa mohol oprieť o levočské vydanie Erazmovej edície Catona *Libellus elegantissimus de praeceptis vitae* (Pekná knižka o pravidlách života, 1693). Gavlovič celú zbierku distich zahrnul do svojich *Pet sto naučení o dobrých mravoch* (1782).³⁰ V didaktickej príručke *Qualis vita, mors est ita* (Aký život, taká smrť, 1749) s podtitulom *Exercitia scholastica de morte regulis parvae scholae accomodata* (Školské cvičenia na tému smrti prispôsobené výučbe v nižšej škole) sa usiluje osloviť školskú mládež cez príklady zo života niektorých antických osobností. Najčastejšie sa odvoláva na Diogena zo Synopy a na Sokrata. Kladie dôraz na životné postoje, ktoré neboli v príkrom rozpore s kresťanským svetonázorom.³¹

Početné ohlasy na antiku možno nájsť v *Starých novinách literního umění*, vydávaných učenou spoločnosťou Societas Slavica v Banskej Bystrici v rokoch 1785 – 1786. V periodiku bol uverejnený voľný preklad Phaetrovej bájk *Vlk a baránok*, články o Germánoch skoncipované na základe antických prameňov, úvaha o Epikurových názoroch *Epikurovo zoufalství* vychádzajúca z Cicerona, Horatia, Plutarcha a i., články o Herkulovi, Kýrovi st. a Anacharsovi.³²

Významným dokladom o apropiácii antického dialógu, od renesancie reprezentovaného najmä *Rozhovormi mŕtvych* satirika Lukiana zo Samosat, je *Rozmlouvání Jozefa Druhého s Matějem Prvním Korvínus řečeným v království zemřelých* (1790) od Ladislava Bartolomeidesa (1754 – 1825). V diele tematizujúcom udalosti z uhorských dejín satirický a polemický tón zamenil autor za oslavný. Zachoval však formu dialógu, jeho de-

29 ŠKOVIERA, D.: Prekladanie z gréčtiny a latinčiny po oslobodení – výsledky a problémy. 1986, s. 189.

30 GÁFRIKOVÁ, G.: Gavlovičova Valaská škola mravův stodola ako textologický problém. 1989, s. 793–794.

31 BRTÁŇOVÁ, E.: Gavlovičov spis *Qualis vita, mors est ita*. 2004, s. 46.

32 SVOBODA, K. (1957), s. 44.

jisko, ktorým je podsvetie, a mýtickú postavu Chárona.³³ Plodom Bartolomeidesovej editorskej aktivity je reedícia českého prekladu populárnej historickej prózy židovského historika a učenca Josepha Flavia *O válce židovské knihy sedmery* (Peri tú Iúdaikú polémú, po lat. *Bellum Iudaicum*, 1553) od Pavla Vorličného (Aquilinus). Reedícia (1805) sa od Vorličného predlohy líši formálnymi úpravami a inováciami v obsahovej štruktúre.³⁴

Augustín Doležal (1737 – 1802) na konci predhovoru svojej rozsiahlej básnickej skladby *Pamětná celému světu Tragoedia aneb veršovné vypsání žalostného prvních rodičů pádu* (1791) pripojil krátke latinské privilégium, ktorým chcel potvrdiť svoju básnickú licenci. Objavuje sa v ňom myšlienka, ktorá súvisí s antickým názorom na slobodnú básnickú tvorbu. Básnici dostali od Múz privilégium, aby slobodne využívali svoj jazyk. Konštatovanie, že originál privilégia je uložený v jaskyni Parnasu, sídle Múz, odkazuje na Pausaniovu správu o uložení Hesiodovho rukopisu na vrchu Helikóne (*Cesta po Grécku* IX 31, 4).³⁵ Antikizujúco klasicisticky vyznieva aj charakteristika básnického umenia, ktoré sa zakladá na schopnosti autora vyvolať u publika pôžitok spracovaním reálnej a mravne bezúhonnej látky a zvládnutím veršovej techniky: „*Poeta zas vtípný, šetře svého času, / skáče na vrch samý svatého Parnasu, / sbírá všechny vtípy a rozumné cnosti, / kterakby rozebral koho i v žalosti, / jakby věci slavné, každou svým časem, / do nás mohl vpustit svým příjemným hlasem.*“³⁶

V prostredí slovenskej enklávy na Dolnej zemi pôsobili dve výrazné autorské osobnosti Matej Markovič st. (1707 – 1762), farár v Sarvaši v Békešskej stolici (dnes Maďarsko), a Juraj Rohoň (1773 – 1831), farár v Hložanoch v Bácske (dnes Srbsko). Do viacerých diel obidvoch tvorcov sa celkom prirodzene premietla ich sčítanosť a rozhladenosť v antickej literatúre.³⁷ V rukopisnej podobe sa zachovala rozsiahla veršovaná skladba *Epistula ad filium Joannem de studiorum methodo* (List synovi Jánovi o študijnej metóde), ktorú Markovič zložil v „adónskom verši“.³⁸ Prostredníctvom básnického listu, ktorý v antickej literatúre reprezentuje Horatiova zbierka *Epistulae* (Listy), charakterizuje predmet a obsah jednotlivých náuk, radí synovi ohľadom čítania vhodných i nevhodných kníh a tiež ho vystríha pred mravnými pokleskami. O inšpirácii antickým žánrom možno hovoriť aj v súvislosti so smútočnými básňami, ktoré J. Rohoň zaznamenal v hložanskej cirkevnej knihe (1801 – 1831).³⁹ Básne, ktoré napísal v domacom a latinskom jazyku pri príležitosti úmrtia miestnych kňazských autorít, sú dokladom v cirkevnom prostredí adaptovaného žánru elégie, pôvodne gréckej pohrebnej piesne, ktorej podobu ustálili Ovidiove *Žalospevy*.

33 BRTÁŇOVÁ, E.: *Osvietenské písanie Ladislava Bartolomeidesa: Rozhovor Jozefa II. s Matejom Korvínom v kráľovstve mŕtvych*. 2022, s. 63.

34 Tamže, s. 53.

35 SVOBODA, K. (1957), s. 45.

36 DOLEŽAL, A.: *Pamětná celému světu Tragoedia, anebožto veršovné vypsání žalostného prvních rodičů pádů*. 1791, s. 221.

37 BRTÁŇOVÁ, E.: *Rehistorizácia výskumu staršej slovenskej literatúry: Na príklade diel z prostredia slovenskej enklávy na Dolnej zemi*. 2024.

38 MARKOVIČ, M.: *Epistula ad filium Joannem de studiorum methodo*.

39 *Manuale pro Ecclesia Evangelica Glozsaniensi per Georgium Rohonyi conscriptum*.

ANTIKA A LITERÁRNY KLASICIZMUS

Pozitívny vzťah slovenského literárneho klasicizmu k antike sa prejavil v početnejších prekladoch ukážok z diel antických autorov. Vkus doby zodpovedal žáner epigramu, satirickej básne s vyostrenou pointou. Najčastejšími motívmi, preberanými domácimi autormi z prác starovekých epigramatikov boli charakterové nedostatky ľudí a nezdravé spoločenské pomery. Na príklady tvorivej adaptácie latinských epigramov v zbierkach Jozefa Ignáca Bajzu (1755 – 1836) poukázali klasickí filológovia Karel Svoboda a Miloslav Konečný. K. Svoboda identifikoval v druhej časti zbierky *Slovenské dvojnásobné epigrammata* (1794) epigram Marca Valeria Martiala *Na lekára hrobárom učiněného*.⁴⁰ Konečný ako dôkaz Bajzovho doslovného pretlmočenia Martialových veršov uviedol epigram *Nekterému kníh původcu* z druhej časti zbierky.⁴¹ Predobraz Bajzovho epigramu č.106 *Na bezzubú starú* zo zbierky *Rozličných veršův knížka prvňá* (1782) našiel Konečný v epigrame č. 19 v prvej knihe Martialovej zbierky *Epigrammata* (Leipzig 1924) pod číslom 19.⁴² Anton Bernolák (1762 – 1813) do polemického spisu *Nečo o Epigrammatéech anebožto málorádkoch Jozefa Ignáca Bajzi* (1794)⁴³ vložil vlastné časomerné preklady veršov z Ovidiových *Listov od Čierneho mora* (Epistulae ex Ponto) a z didaktickej básne *Remedia amoris* (Lieky proti láske) a iných autorov a tiež voľný preklad Phaedrovej bájky *Báseň o vlku a jahňátku*.⁴⁴

V dobe klasicizmu vzniká **prvý preklad z gréckej literatúry do súvekého slovenského literárneho jazyka**. Prízvučný preklad prvého spevu Homérovej *Iliady* zaradil Juraj Palkovič (1769 – 1850) do svojej zbierky *Muza ze slovenských hor* (1801), v ktorej sa usiloval nadviazať na hodnoty svetovej literatúry. Pri preklade, ako píše v predhovore, sa pridržal Dobrovského pravidiel o českom prízvuku a na niektorých miestach sa oprel o preklad nemeckého básnika Johanna Heinricha Voßa z roku 1793. Vo svojom časopise *Tatranka* uverejnil polovicu Xenofontových *Spomienok na Sokrata* (Apomnémoneumata Sókratús) – *Ukážka přeložení Paměti Sokratesových* (1832), Platónov dialóg *Kritón* – *Rozmlouvání Platonova řečeného Krytona* (1834) a tiež prvú kapitolu Xenofontovho spisu *O hospodárstve* (Oikonomikos) – *Počátek knihy Xenofontovy o Hospodářství* (1842).

Palkovičov žiak Samuel Rožnay (1787 – 1815), **jeden z priekopníkov umeleckého prekladu**, uverejnil v časopise *Hlasatel český* pod pseudonymom N. N. Slovák preklad troch Anakreontových básní (1806) a 22. básne z Horatiovej prvej knihy *Ód* (1807). Pod rovnakým pseudonymom vydal tiež zbierku *Písňe Anakreonovy z řeckého přeložené* (Praha 1812), ktorá obsahuje aj preklady iných gréckych lyrikov (Sapfo, Arytron Mimermos, Bakchylidés, Érinna, Bion, Tyrtaios, Antipatros). Medzi Rožnayove významnejšie prekladateľské činy sa zaraďujú aj posmrtné vydané preklady v Palkovičových osvetových novinách *Týdenník: Xenofontova Allegorie kterouž řecky mudřec Prodykos*

40 SVOBODA, K. (1957), s. 45.

41 KONEČNÝ, M.: *Poetika epigramov Jozefa Ignáca Bajzu*. 2015, s. 69–70.

42 Tamže, s. 71.

43 BERNOLÁK, A: (1966 [1794]).

44 OKÁL, M. (1965), s. 65–66.

ctnosť a nepravosť vyobrazil (1816), 22. spev Homérovej Iliady *Zabití Hektora* (1816), Theokritova 11. idyla *Kyklopa* (1817) a Pseudo-Theokritovi *Ribáry* (1818). V českom časopise Květy vyšiel preklad eposu *Žabomyšoválky* (Batrachomyomachia), ktorý sa zachoval pod Homérovým menom. Pravdepodobne ešte v roku 1805 Rožnay vytvoril preklady z *Odyseie* a Pindarových veršov. Pripravoval aj preklad Herodotovych *Dejín* (Historiai).⁴⁵ Ďalší Palkovičov žiak Pavol Jakubovič (1791 – 1838) je pravdepodobným autorom prekladu prvého spevu Vergiliovej *Aeneidy* (Týždenník 1813). Okrem toho preložil aj tretiu Vergiliovu eklógu *Palemon* (Tatranka 1846).⁴⁶

Novú kapitolu v dejinách prekladu z klasických jazykov predstavujú vynikajúce časomerné preklady Jána Hollého (1785 – 1849). Hollý si vypracoval **vlastný časomerný prozodický systém**, dôkladne rešpektujúci metrické pravidlá antickej prozódie. V Palkovičovom Týždenníku uverejnil bez uvedenia svojho mena úryvok z prekladu Vergiliovej *Eneidy* (1813), ktorá kompletne vyšla až v roku 1828. Usiloval sa nielen o presné pretlmočenie textu z hľadiska obsahu i umeleckej formy, ale aj o dodržanie bernolákovskej jazykovej normy. V roku 1824 vyšla v Trnave Hollého zbierka *Rozličné básne hrđinské, elegiacké a lirické z Virgilia, Teokrita, Homéra, Ovidia, Tirtea a Horáca*, ktorá zaznamenala veľký ohlas. Hollý preložil aj Horatiove *Satiry* a Homérovu *Batrachomyomachiu* (Žabomyšia vojna), ktorých rukopis sa nezachoval. Hollého podporovateľ Jur Palkovič (1763 – 1835), ktorého nákladom vyšli *Rozličné básne* a *Eneida*, sám preložil z gréčtiny do bernolákovčiny pseudoplatónsky dialóg *Alkibiades II* (1813), ktorý bol publikovaný až v roku 1972.

Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861) preložil prízvučne Aristofanovu komédiu *Oblaky* (*Nefelai*, 1831). Ján Kollár (1793 – 1852) v *Čítanke* (1825), adresovanej školskej mládeži, voľne prebásnil niekoľko anekdot z Diogena Laertia. Karol Kuzmány (1806 – 1866) je autorom časomerného prekladu prvého spevu *Iliady* publikovanej v ním vydávanej literárnej revue *Hronka* (1838). Vplyv Homéra sa prejavil aj v Kuzmányho idylickom epose *Béla* (*Hronka* 1836): v použití časomerného hexametru, v plastickom opise zovňajška postáv a početných zložených epitetách.⁴⁷ Ján Chalupka (1791 – 1871) ako profesor na kežmarskom lýceu vydal v Levoči zbierku latinských príležitostných rečí *Duodecim orationes scholasticae* (Dvanásť školských rečí, 1826), v ktorých cituje antických autorov (Terentius, Cato Starší, Cicero, Seneca a i.).⁴⁸

U evanjelických vzdelancov sa vzťah k antickej kultúre formuje pod vplyvom nemeckej novodobej recepcie antiky, reprezentovanej historikom umenia Johannom Joachimom Winckelmannom a jeho nasledovníkom Johannom Wolfgangom Goethem. Vo svojich vedeckých prácach sa P. J. Šafárik (*Slovanské starožitnosti*, 1836 – 1837) a Ján Kollár (*Staroitalia slavyanská*, 1853) pokúsili dokázať rozšírenie dávnych Slovanov na území Grécka a Talianska, genetickú príbuznosť slovanských jazykov s latinčinou a gréčtinou, ako aj blízke povahové črty (slovanská a starogrécka veselosť) a ich príklon

45 Pozri OKÁL, M. (1965), s. 67.

46 Tamže, s. 67 a 69.

47 SVOBODA, K. (1957), s. 44.

48 Tamže.

k demokracii.⁴⁹ Navyše Kollár podobne ako jeho nemeckí predchodcovia podnikol „grand tour“ do Itálie, ktorá sa považovala za súčasť vzdelania európskeho učenca a umelca. Zážitky z prvej cesty z roku 1841 vydal knižne (*Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko, se zvláštním ohledem na slavjanské živly*, 1843). Z druhej cesty, ktorú uskutočnil roku 1844, pripravil rukopis *Druhá cesta do Vlach* (1863). „Nezaprie v sebe osvietenského čitateľa starovekej kultúry a antickej rímskej civilizácie, zrodenej podľa neho za účasti Slovanov, pričom nezabúda ani na ich zásluhy na zrode kresťanskej kultúry,“ konštatuje sa v novej a prvej slovenskej edícii Kollárových cestopisov (2024).⁵⁰

ANTIKA A LITERÁRNY ROMANTIZMUS A POSTROMANTIZMUS

V období romantizmu nastal útlm v prekladaní diel antických klasikov. Romantici prekladali iba zriedkavo. Viacerí (Ctiboh Zoch, Samo Bohdan Hroboň, Ondrej Ďurček, Ján Hoznek, Bohuš Nosák) sa pokúsili o preklad niektorej z Horatiových ód (Hronka 1836 a 1838).⁵¹ Svojím záujmom o antiku sa z okruhu romantikov vynímal Karol Štúr (1811 – 1851), ktorý preložil ako prvý v česko-slovenskom kultúrnom prostredí „celý Platónov spis“ – dialóg *Faidon* (Hronka 1837).⁵² Mikuláš Dohnány (1824 – 1852) preložil do štúrovskej slovenčiny časť šiesteho spevu *Iliady* (Orol tatránski 1847).

V tomto období sa na stránkach periodika *Cirkevné listy*, ktorých vydavateľom bol Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1888), rozvinula diskusia o potrebe vyučovania klasických jazykov. Gustáv Lojko (1843 – 1871) považoval znalosť latinčiny a gréčtiny za súčasť vzdelanostnej výbavy každého „bohoslovca, filozofa, právnik a lekára“. Naproti tomu Samuel Ormis (1824 – 1875) tvrdil, že pre praktický život nie sú klasické jazyky potrebné, navyše šíria nechť k *Písmu svätému*, a že život a kultúru antiky stačí poznať z prekladov. Hurban antickým autorom vyčítal nemravnosť a vyzývanie prírody, uznával však, že bez poznania antických klasikov pravá vzdelanosť nejestvuje.⁵³

Za obrancu a propagátora antickej vzdelanosti možno označiť Jonáša Záborského (1812 – 1876), ktorý na antickú kultúru nadviazal vo viacerých svojich dielach. V preklade publikoval niekoľko Ezopových bájak v zbierke *Bájk* (1840). Bájk vlastné i voľne preložené z gréčtiny tvoria aj podstatnú časť jeho debutovej zbierky *Žehry. Básne a dvě řeči* (1851). V úvode zbierky cituje trojveršie z Pindarovho súboru zborových spevov *Pithionikia* (Pýthijské spevy III, v. 21 – 23) v gréčtine a v slovenskom preklade. Verše citované v gréčtine z Pindarovej zbierky *Olympionikia* (Olympijské spevy IX, v. 37 – 39), vytvorenej na počesť olympijských víťazov, si Záborský zvolil za motto druhej časti svojej zbierky kázní *Múdrosť života ve chrámových řečech* (1853). V troch filozoficko-teo-

49 ČADKOVÁ, D. (2020), s. 22.

50 Cit. podľa ŽÁRY, J.: Kľukaté chodníky obrodencu k umeleckým pamiatkam. 2024, s. 65.

51 Pozri bližšie OKÁL, M. (1965), s. 69.

52 SVOBODA, K. (1957), s. 106.

53 Bližšie pozri tamže, s. 153–154.

logických úvahách *O Bohu, O Kristu, O nesmrteľnosti*, ktoré k svojej zbierke pripojil, poukazuje na vzťah Pytagora a Platóna k náboženstvu. O antickej kultúre hovorí aj v niekoľkých kázňach. Na antickú vzdelanosť sa v nich pozerá ako na pilier kultúry kresťanskej Európy a súčasne vyzdvihuje fakt, že k rozšíreniu klasickej tradície prispela pozitívna kresťanská recepcia: „Národy kresťanské nastúpili dedičstvo vzdelaných Grékov a Rimanů.“⁵⁴ Aj v ďalšej zbierke *Kázne na všetky nedele a sviatky* (1871) Záborský akcentuje, že vzdelávanie v kresťanských školách stojí na biblickom základe a na antickom písomníctve. „U nás teda nedáva sa mládeži do rúk len samá biblia, než i výtečné diela starých, ktoré nie darmo opanovali svet.“⁵⁵ Ukotvenosť Záborského estetických názorov v antickej literárnej kultúre je najzreteľnejšia v jeho traktáte *Básnici* (1863). Ako vzor hrdinského eposu vyzdvihuje Homérovu *Iliadu*, lebo jej pôvodca „nebol púhy rozprávač, ale mal i vyšší zámer pred očami“, usiloval sa zobraziť „mocnosti prírodné, zápas živlov zbožnených, menovite umŕtvujúcej zimy a oživujúceho leta, hlavnú to podstatu všetkých náboženských bájí. Homér bol básnický filozof a teológ“.⁵⁶ Kým Homéra považuje za zvrchovaného majstra a za dobrý vzor aj pre kresťanského spisovateľa, Vergília pokladá iba za jeho epigóna a „biedneho napodobovateľa“, ale celkovo hodnotí Vergiliovo dielo pozitívne. Pokiaľ ide o obsah hrdinského eposu, kresťanský spisovateľ by sa mal držať „Biblie a života“. Preto antickú mytológiu odmieta ako pohanskú a nie je ochotný akceptovať ani mytológiu slovanskú, ako to vyplýva z komentára k dvom eposom klasicistu Jána Hollého: *Cyrillo-Metodiada* (1839) a *Sláv* (1835). Pritom Hollého ako básnika pokladá za jedinečný zjav v slovenskej literatúre, nestavia ho však na rovinu s Homérom, ale s Vergiliom: „K Homérovi ani jeho nepripodobňovať, ale za Vergiliom nezaostal ďaleko.“⁵⁷ Napriek kritickému pohľadu na antické náboženstvo je Záborského vzťah k antickej kultúre a osobitne k literatúre veľmi pozitívny. Spojenia s antikou sú v jeho literárnoteoretickom uvažovaní i spisovateľskej tvorbe zjavné a podstatné. Preto aj Záborského predstava o podobe a tvare slovenskej literatúry ako literatúry národnej po stránke žánrovej a námetovej vychádza vo veľkej miere z antických zdrojov.

Z prekladov antickej literatúry, ktoré zaznamenávame v poslednej tretine 19. storočia, nemožno opomenúť preklady Jána Pavla Tomáška (1802 – 1887) a Jozefa Maliaka (1854 – 1945). Tomášek uverejnil niekoľko reči Marca T. Cicerona – *Ciceronovu reč proti G. Verrovi o dílech obrazných* (1870), *Ciceronovu reč o veliteľství Gnaea Pompeja* (1872) a *Marka Tullia Cicerona Čtvero řečí Katillinských* (1874), ktoré vyšli v pražskej edícii Bibliotéka klasikův řeckých a římských. Jozef Maliak vydal nemecký preklad rečí attického rečníka Antifonta *Antiphon's Reden* (Oberschützen 1885) a publikoval slovenský preklad dvadsaťjeden Senecových listov *Listy Senekove na Lucilia* (1889) v časopise Dom a škola, ktorý vydával Karol Salva.⁵⁸

54 ZÁBORSKÝ, J.: *Múdrost života ve chrámových řečech*. 2015, s. 373.

55 ZÁBORSKÝ, J.: *Kázne na všechny nedele a sviatky*. 1871, s. 46.

56 ZÁBORSKÝ, J.: *Výber z diela II*. 1953, s. 150.

57 Tamže, s. 154.

58 OKÁL, M. (1965), s. 70.

POČIATKY MODERNÉHO PREKLADU

V období Prvej československej republiky vyšli Tacitove *Letopisy* (Annales, 1926) v poslovenčenej verzii katolíckeho kňaza Františka Kašpara (1907 – 1989) ako prvý zväzok **Knižnice klasikov gréckych a rímskych** v ružomerskej tlačiarni nakladateľstva Lev. Odberateľmi knižnej série, založenej ružomerským gymnaziálnym profesorom Gustavom Erhartom podľa vzoru českej Bibliotheky klasiků řeckých a římských, mala byť okrem študentov aj tá časť slovenskej inteligencie, ktorá neovládala klasické jazyky.⁵⁹ Ďalšie štyri zväzky série predstavovala stredoškolská príručka *Prípravy k básniam Q. Horatia Flacca* (1927–1928). Pre žiakov slovenských stredných škôl G. Erhart preložil Ciceronovu *Reč za básnika A. Licinia Archiu* (1927) a Vergiliovu *Aeneis. Spev I.* (1927). V nakladateľstve Lev boli vytlačené slovníky Petra Tvrdeho *Slovník latinsko-slovenský* (1923) a *Slovník slovensko-latinský* (1926).

K rozvoju medzivojnového moderného básnického i prozaického prekladu prispelo založenie edície **Knižnica Slovenských pohľadov** vydavateľstva Matice slovenskej (MS), v ktorej vyšiel preklad Sofoklovej *Antigony* (1940) od Andreja Žarnova a Okálov preklad spisu Marca Aurelia *Myšlienky k sebe samému* (1943), ktorý spomínáme nižšie. Do prekladateľskej i výskumnej práce sa začali zapájať absolventi odboru klasickej filológie, ktorý bol založený na FiF UK v roku 1922: Jozef Hrabovský (1909 – 1996), Ignác Šafár (1912 – 1981), Miloslav Okál (1913 – 1997)⁶⁰ a Július Špaňár (1917 – 2007)⁶¹. J. Hrabovský sa etabloval odbornou monografiou *Démosthénés a Cicero. Dva vynikajúce vzory starovekého rečníctva*, publikovanou v MS (1943). I. Šafár a M. Okál sa prezentovali knižnými prekladmi. Okálov preklad denníka Marca Aurelia *Myšlienky k sebe samému* (Ta eis heauton, 1943) vyšiel v edícii **Knižnice Slovenských pohľadov**.⁶² I. Šafár debutoval prekladom rozprávkovo-mytologického príbehu Lucia Apuleia *Amor a Psyche* (1944), vydanom v ružomerskom vydavateľstve Obroda. V tom istom roku vyšiel v martinskej Neografii Okálov preklad Aristotelovej *Poetiky* (Peri poiétikés, 1944).⁶³

Edícia Antická knižnica

Neskôr M. Okál predložil vedeniu Matice návrh zriadiť osobitnú edíciu zameranú na preklady z antickej literatúry. Návrh na založenie Antickej knižnice matičné vedenie

59 KYAS, A. V.: Predmluva. 1926, s. 4.

60 Pozri ŠKOVIERA. D. – BRTÁŇOVÁ, E.: Okál Miloslav. 2024.

61 Pozri ŠKOVIERA. D. – BRTÁŇOVÁ, E.: Špaňár Július. 2024.

62 V liste z 10. 3. 1943 sú definované podmienky vydania prekladu denníka Marca Aurelia: „1. Dielo vyjde v Knižnici Slovenských pohľadov ako sv. 83 v náklade 2000 exemplárov. 2. Keďže autorské právo na toto dielo je voľné, bude činiť Váš prekladateľský honorár 10% z predajnej ceny brošovaného diela. Honorár Vám vyúčtujeme a vyplatíme po vyjdení knihy. 3. Ako prekladateľské honoráre dostanete po vyjdení diela 20 broš. a 5 viaz. exemplárov zadarmo. Ak by sa dielo predávalo len brošované, dostanete 25 broš. exemplárov. 4. Matica slovenská zaistuje si právo na prípadné druhé a ďalšie vydanie tohto prekladu.“ List sa nachádza v Archíve Matice slovenskej, sign. AMS II 19 BL 5 a v kópii aj vo fonde Literárneho archívu SNK, sign. 220 E 31.

63 List M. Okála adresovaný MS z 11. novembra 1943, ktorým si žiada všetky korektúry „k nazretiu“. LA SNK, sign. 220 E 32.

zastúpené správcom Jánom Martákom prijal vo februári 1946 a zároveň poverilo M. Okála funkciou vedeckého i zodpovedného redaktora tejto edície. Okálovi pripadla starosť o celú agendu edície. Mal zostaviť vydavateľský program, obstaráť edičné návrhy diel, ako aj ich preklady. V pláne bolo vydať ročne štyri až päť prekladových titulov.⁶⁴ Na svoje poverenie redigovaním edície reagoval Okál listom 4. marca 1946, v ktorom vyjadril úmysel vydávať v slovenskom preklade reprezentatívne diela antických autorov a začať s vyrovnávaním slovenskej podľžnosti voči antickej literatúre. „Budem sa starať, aby v Antickej knižnici vychádzali najhodnotnejšie diela gréckej a rímskej literatúry, aby sme tak čím najskôr v najväčšej miere splatili dlh, ktorý my Slováci ešte stále dlhujeme antike a mohli sa postaviť po boku ostatných vzdelaných národov.“⁶⁵ Prvé dva zväzky edície pripravil Okál sám. Na korektúrach prekladu Senecových *Listov* pracoval aj počas študijného pobytu vo Francúzsku, ako o tom svedčí zachovaná korešpondencia. Keďže doručovanie korektúr do Paríža prostredníctvom diplomatickej pošty bolo zdĺhavé, *Listy* vyšli až v júni 1947 v dvoch zväzkoch v náklade dvetisíc výtlačkov.⁶⁶ Edíciou, ktorá bola prvým prekladom úplnej zbierky Senecovej korešpondencie, Okál nadviazal na svoju dizertáciu *Filozof Seneca a Pavol apoštol*, v ktorej porovnáva Senecove listy s názormi pripisovanými Pavlovi. Dizertáciu vydala bratislavská Slovenská univerzita v roku 1943.⁶⁷ V matičnom vydavateľstve mal vyjsť aj Okálov preklad Aristofanovej komédie *Oblaky*. Usudzujeme to na základe listu vtedajšieho pracovníka Literárnohistorického odboru MS Zoltána Rampáka, ktorý na podnet lektora Petra Karvaša žiada Okála o úpravu prekladu „po stránke jazykovej a rytmickej“.⁶⁸ Tento prvý slovenský moderný preklad antickej drámy z pera klasického filológa napokon vydalo bratislavské vydavateľstvo Alojza Neuwertha (1947). Ďalším zväzkom Antickej knižnice mal byť *Výber z Ovidia*, ktorý pripravil Ignác Šafár. Na tento matičný návrh reagoval Okál pozitívne. V liste adresovanom Správe MS dňa 10. 3. 1948 však vyslovuje niekoľko pripomienok. Preklad hodnotí ako „vcelku správny, niekde ešte kostrbatý“ a upozorňuje na tie miesta v texte, kde došlo k jeho nesprávnemu pretlmočeniu. Aby preklad mohol vyjsť, žiada splniť štyri podmienky:

1. Zaopatriť preklad aspoň stručným úvodom s charakteristikou básnického diela Ovidiovho.
2. Ak nie mu je možné preložiť celé Metamorfózy, tak zväčšiť rozsah Vý-

64 List vedenia MS (21. 2. 1946) sa nachádza v Archíve Matice slovenskej (sign. AMS II 19 BL 5) i vo fonde Literárneho archívu SNK (sign. LA SNK 220 E 31). O edícii píše tiež VALACHOVIČ, P.: Miroslav Okál ako historik. 2014, s. 94–95.

65 Archív MS, sign. AMSII, 14 BL 5.

66 Okál v liste (Paríž, 20. 11. 1946) adresovanom Správe MS žiada o skoršie zaslanie poslednej korektúry Senecových listov. Okál, Miloslav, korešpondencia odoslaná, 1943, 1944, 1946–48, 6. jd. AMSII, 15. 2 BL 5. V liste (23. 1. 1947) adresovanom Jánovi Bodenkovi píše o „mesačnom (alebo ešte dlhšom) blúdení“ zásielky s korektúrou I. časti Senecových listov, ktoré mu boli doručované prostredníctvom česko-slovenského veľvyslanectva v Paríži. „Ja som však čakal korektúru II. dielu.“ Jej časť ešte nečítal, preto žiada poslať čím skôr korektúru celého druhého dielu spolu s predchádzajúcou korektúrou aj s rukopisom registra mien In: LA SNK, Fond: Vyčlenená korešpondencia, sign. AMSII 14–22 BL 5 26.

67 Bližšie pozri VALACHOVIČ, P. (2014).

68 List z 29. 1. 1946, Archív MS, sign. AMS II 20.1 BL 5.

beru aspoň o 50 – 80%. 3. Pripojiť k prekladu poznámky, pretože mnohé miesta si to vyžadujú, a Šafárom pripojený register mien neodstraňuje tento nedostatok. 4. Opraviť aspoň nižšie uvedené kazy, ktoré kvôli ľahšej kontrole uvádzam v poradí, ako sa vyskytujú v preklade.⁶⁹

Vydanie Šafárovho prekladu Ovidiovej poézie sa nepodarilo zrealizovať. Vyšiel až v roku 1954 v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry (SVKL). V roku 1948 predložil Okál edičný návrh na vydanie *Vecného slovníka antiky*, ktorý správa MS neschválila pre technické ťažkosti a z dôvodu, že vydávanie podobných publikácií preberá Slovenská akadémia vied.⁷⁰ Projekt Antickej knižnice, ktorý sa spočiatku začal sľubne rozvíjať, mal veľmi krátke trvanie. Za jeho zánikom podľa D. Škovieru treba vidieť predovšetkým „nepriaznivú politickú konšteláciu“.⁷¹

Edícia Slovo antiky

O päť rokov neskôr bola vytvorená edícia Slovo antiky, špeciálne zameraná na antickú literatúru. Edícia patrila do pôsobnosti SVKL, ktoré vzniklo transformáciou vydavateľstva Tatran, založeného na jeseň roku 1947. Externým redigovaním edície a zostavením jej edičného programu bol v máji 1953 poverený M. Okál.⁷² Prvým zväzkom edície bol Okálov preklad Plutarchových *Životopisov* (1953), do ktorého boli zahrnuté životopisy troch dvojíc: 1. sociálnych reformátorov Agida a Kleomena a bratov Grachovcov, 2. štátnikov Perikla a Fabia Maxima, 3. rečníkov a politikov Demosthena a Cicerona. Ako druhý zväzok vyšiel Šafárov preklad Ovidiových básní *Výber z poézie* (1954), ktorý sa mal pôvodne realizovať v matičnej edícii Antická knižnica. Tretím a posledným zväzkom edície bol výber z ľúbostnej poézie rímskych básnikov Albia Tibulla, Sexta Propertia a Publia Ovidia Nasa *Ľúbostné elégie* (1961), ktorý pripravil tiež I. Šafár. Ostatné prekladové tituly z antickej literatúry, medzi ktorými nachádzame aj debuty Júliusa Špaňára (1917 – 2007) – Lukianos: *Rozhovory bohov a iné satirické prózy* (1962; edícia Svetoví klasici, zv. 120), Viery Bunčákovej (1920 – 2003)⁷³ – Lucius Apuleius z Madaury: *Premeny čiže Zlatý somár* (Metamorphoses. Asinus aureus, 1962; Svetová tvorba, zv. 2), Jána Žiga (1915 – 1995)⁷⁴ – Petronius: *Satirikon* (Satyricon, 1963; Svetová tvorba, zv. 13) a Etely Šimovičovej (1921 – 2013)⁷⁵ *Ezopské bájky* (1966; mimo

69 Archív MS, sign. AMSII, 15 BL 5.

70 List z 22. 12. 1948: „Oznamujeme Vám úctive, že sme predložili na Správu MS Váš návrh vydať u nás Vecný slovník antiky. Správa MS jednak vzhľadom na technické ťažkosti a jednak vzhľadom na to, že odtiaľto vydávanie podobných publikácií bude patriť Slovenskej akadémii vied, neschválila tento návrh. Prosíme Vás preto, aby ste spomenutý slovník ponúkli na vydanie Slovenskej akadémii vied a umení. LA SNK, sign. 220 E 31.

71 ŠKOVIERA, D. (2003), s. 90.

72 Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry (podpísaný Ivan Kupec a ešte niekto). M. Okál, Bratislava 3. mája 1953, sign. 220 F 11.

73 ŠKOVIERA, D. – BRTÁŇOVÁ, E.: Bunčáková Viera. 2024.

74 ŠKOVIERA, D. – BRTÁŇOVÁ, E.: Žigo Ján. 2024.

75 ŠKOVIERA, D. – BRTÁŇOVÁ, E.: Špaňár Július. 2024.

edície), už vyšli, ako vidíme vyššie, v iných edíciách vydavateľstva. E. Šimovičová pripravila pre SVKL aj preklad Suetoniových *Životopisov rímskych cisárov* (De vita Caesarum, 1964). Hrabovského preklad memoárov Gaia Iulia Caesara *Zápisky o vojne v Galii* (Commentarii de bello Gallico, 1966) vyšiel už po návrate vydavateľstva k pôvodnému názvu Tatran.

Do publikovania diel klasických autorov sa zapojilo tiež špecializované vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, v ktorom vyšiel v Okálovom preklade hlavný prameň pre dejiny gréckej filozofie *Životopisy slávnych filozofov* (Bioi kai gnómai tón en philosophia eudokimésantón, 1954) od Diogena Laertia. Bol to prvý preklad i v českom prostredí, podobne ako Senecove listy. Vydavateľstvo Slovenský spisovateľ umožnilo Okálovi vydať úplný preklad homérskych eposov *Ilias* a *Odyseia* (1962 a 1966).

MEDZNÍKY ODBORNÉHO PREKLADU

Pokiaľ ide o grécku literatúru, v období 70. rokov 20. storočia prekladatelia sústreďovali svoju pozornosť na klasické obdobie a preferovali filozofické rozpravy, ktoré vychádzali hlavne vo vydavateľstve Pravda. Medzi významné počiny patrí pretlmočenie celých diel, resp. výňatkov z diel gréckych filozofov v prvých troch zväzkoch *Antológie z diel filozofov* (1970 a 1973; prel. M. Okál a J. Špaňár; 1975, V. Bunčáková a J. Špaňár)⁷⁶, úplný preklad ďalších základných diel Platóna (*Ústava* – Politeia, 1980; *Dialógy* – Ión. Hippias. Faidros. Symposion, Filebos, 1980; prel. J. Špaňár) a Aristotela (*Etika Nikomachova* – Éthika Nikomacheia, 1979; prel. J. Špaňár; *Poetika* – Peri poiétikés, 1980; prel. M. Okál; *Rétorika* – Techné rhétoriké, 1980; prel. Peter Kuklica). V prekladoch z rímskej literatúry, ktoré vyšli vo vydavateľstve Tatran, dominovala historická próza: G. C. Sallustius: *Catilinovo sprisahanie. Vojna s Jugurtom* (Coniuratio Catilinae. Bellum Iugurthinum, 1973; prel. V. Bunčáková), P. C. Tacitus: *Od skonu božského Augusta* (Annales. Historiae, 1970; prel. J. Žigo); *Agricola. Anály. Germánia. Histórie* (De vita et moribus Iulii Agricola. Annales. Germania. Historiae, 1980; prel. J. Žigo, Marianna Paulinyová, Jana Rovenská).

Prekladateľská produkcia v osemdesiatych rokoch kvantitatívne i kvalitatívne vzrástla. Peter Kuklica (1933 – 2015)⁷⁷ edične pripravil dvojzväzkový výber z diel M. Tullia Cicerona *Tuskulské rozhovory; Laelius o priateľstve a iné* (1982), na ktorom sa okrem už osvedčenej prekladateľky E. Šimovičovej podieľala mladšia generácia prekladateľov: D. Škoviera, Jana Bartosiewiczová, Adriana Slamová, Martin Vozák, Adriana Oravcová a J. Rovenská. Príspevky mladších prekladateľov (A. Slamová, Tomáš Oravec, Alexandra Mallá, Ján Hladík) spolu s prekladom J. Hrabovského nájdeme tiež vo vydaní spisov G. Iulia Caesara *Zápisky o vojne v Galii. Zápisky o občianskej vojne a iné* (1988). Kuklica významne prispel k poznaniu historickej prózy prekladom Thukydidových *Dejín peloponézskej vojny* (Historia tú peloponnésiaakú polémú, 1985). M. Okál vydal *Zlomky*

76 Podrobnejšie o *Antológii* pozri BEDNÁROVÁ, K.: Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre I.: Sondy a rekognoskácia. 2024.

77 ŠKOVIERA, D. – BRTÁŇOVÁ, E.: Kuklica Peter. 2024.

starých stoikov (1983), Aristotelove spisy *O nebi* a *O vzniku a zániku* (Peri úranú; Peri geneaeós kai phthorás, 1985) a súbor Epikurových zlomkov *O šťastnom živote* (De vita beata, 1989). J. Špaňár publikoval preklady diel Sexta Empirica: *Základy pyrrhonskej skepsy* (Pyrrhóneia hypotypóseis, 1985), Herodota: *Dejiny* (Historiai, 1985), Xenofonta: *Grécke dejiny* (Hellénika, 1985) a *Anabáza* (Kýrú anabasis, 1987) a Aristotela: *Politika* (Ta politika, 1988). Pripravil tiež kompletný preklad Platónovho diela *Dialógy 1–3* (1990). Ukážkou prekladateľskej bravúry Daniela Škoviera (1946 – 2021)⁷⁸ je preklad *Rímskych dejín* (Rerum gestarum libri, 1988) po latinsky píšuceho Gréka Ammiana Marcellina. V. Bunčáková v spolupráci s J. Bartosiewiczovou pripravila preklad spisu G. Velleia Paterculia: *Dejiny Ríma* (Historia Romana, 1987). J. Bartosiewiczová preložila úryvok z Hesiodovho *Zrodenia bohov* (Theogonia), ktorý vyšiel v publikácii *Únoscovia ohňa* (1986).

Politické zmeny, ktoré nastali po novembri 1989, mali vplyv aj na fungovanie etablovaných vydavateľstiev a ich obsahové stratégie, vplyvom ktorých sa začína nová etapa prekladovej tvorby z klasických jazykov.

Na vydávaní prekladov z antickej literatúry sa po roku 2000 podieľalo aj Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, v ktorom v rámci edície Antická knižnica vyšiel v reedícii Okálov preklad spisu Marca Aurelia *Myšlienky k sebe* (2006), Hrabovského preklad Caesarových *Zápiskov o vojne v Galii* (2008) a Šimovičovej preklad Ciceronových *Tuskulských rozhovorov* (2009).

Nové publikačné možnosti ponúklo vydavateľstvo Kalligram, ktoré vzniklo v roku 1991. V edícii Filozofia do vrečka vyšli debutové preklady Andreja Kalaša Xenofontova *Hostina. Sokratova obhajoba* (Symposion: Apologia Sókratatus, 2006) a *O prosperujúcej domácnosti* (Oikonomikos, 2007), za ktoré získal prémie Literárneho fondu (2007, 2008).⁷⁹ V edícii Ad fontes vyšiel po takmer dvadsiatich rokoch od dokončenia Kuklicov a Škovierov preklad Plutarchových *Životopisov slávnych Grékov a Rimanov* (Bioi paralléloi, 2008), ktorý sa vyznačuje vecnou presnosťou a uprednostnením kultivovaného súčasného jazyka. Rovnaké kvality má aj Kuklicov preklad (Pseudo)Herodotovho *Životopisu Homéra*, ktorý bol zaradený do 3. vydania Okálovho prekladu Homérovej *Odyseie* v martinskom vydavateľstve Thetis (2011).⁸⁰

Vydavateľstvo Thetis sa od svojho vzniku (2009) prednostne zameriava na vydávanie antickej literatúry. Okrem početných reedícií prekladov od M. Okála, I. Šafára a P. Kuklicu v ňom začali vychádzať aj nové preklady, ktorých autorom je majiteľ vydavateľstva Ivan Janek: Curtius Rufus: *Dejiny Makedónca Alexandra Veľkého* (2 zv., 2015), Cornelius Nepos: *Životopisy znamenitých vojvodcov cudzích národov* (2015), Marcus Iunianus Iustinus: *Výtah z Filippských dejín Pompeia Troga* (2 zv., 2016), Dyktis: *Denník z trójskej vojny*, Daes: *História zničenia Tróje* (2017), Titus Livius: *Dejiny Rimanov od založenia mesta* (6 zv., 2019 – 2025), Aristoteles: *O duši. Malé spisy o prírode* (2022), Flavios Arianos: *Výprava Alexandra Makedónskeho* (1. zv., 2025). Keďže cieľom vyda-

78 BEDNÁROVÁ, K. – BRTÁŇOVÁ, E.: Škoviera, Daniel. 2024.

79 BRTÁŇOVÁ, E.: KALAŠ, Andrej. 2024.

80 ŠKOVIERA, D. – BRTÁŇOVÁ, E. (2024), s. 153.

vateľstva je osloviť širšiu čitateľskú verejnosť bližšie sa zaujímajúcu o antickú kultúru, vydania okrem poznámky prekladateľa, resp. edičnej poznámky obsahujú tiež vysvetlivky, rôzne zoznamy a registre, mapy, príp. ilustrácie.

Vo vydavateľstve Univerzity Komenského vznikla v roku 2013 edícia *Fontes Socraticorum*, ktorú otvorila monografia *Antisthenis fragmenta / Antisthenove zlomky* (2013) A. Kalaša a Vladislava Suváka. Je to v poradí šiesty svetový preklad Antisthenových zlomkov a prvý preklad kompletného súboru týchto zlomkov uverejnených v rámci Giannantonioho kritického vydania. Kalašovi sa v preklade podarilo zachytiť jazykový štýl textov Xenofonta, Plutarcha, Aristotela a iných mysliteľov. „Preklad predstavuje dokonalý balans medzi sprostredkovaním zlomkov dnešnému čitateľovi a zachovaním ich originálnej antickej patiny.“⁸¹

A. Kalaš prispel prekladmi aj do ďalších piatich zväzkov edície sprístupňujúcich komentované texty sokratovskej tradície myslenia, na ktorých príprave spolupracoval okrem V. Suváka aj s Jaroslavom Cepkom. V tom istom vydavateľstve vyšli tri popularizačne zacielené publikácie, ktoré A. Kalaš pripravil spolu so Zuzanou Zelinovou: *Fysiognómika – zabudnuté antické umenie* (2021), *Hesiodov svet vo veršoch* (2022) a *Antická filozofia. Dejiny, pramene, interpretácie* (2023). Z diela gréckeho historika a filozofa Plutarcha Kalaš preložil spis *Ako správne vychovávať deti* (*Peri paidon agoges*), ktorý vyšiel vo vydavateľstve Iris (2020).⁸² Čitateľsky príťažlivé preklady dopĺňajú štúdie a poznámkové aparáty objasňujúce rôzne textové i mimotextové súvislosti.

Latinský text a slovenský preklad diela *Itinerarium Alexandri*, ktorý popisuje priebeh vojenských ťažení Alexandra Macedónskeho obsahuje monografia *Alexander Veľký v prameňoch* (2014) historika Michala Habaja. Tento popularizátor dejín a kultúry staroveku priniesol vo svojich publikáciách vydaných vo vydavateľstve Perfekt aj preklady pôvodných textov. Súčasťou publikácie *Objavné cesty staroveku* (2019) je preklad Pseudo-Skylakovho periplu. Knihu *Sparta. Príbeh hrdinov* (2023) dopĺňa preklad Plutarchovho diela *Výroky Sparťanov*.

Našu pozornosť si nepochybne zaslúžia tiež preklady diel, ktoré reprezentujú **kresťanskú antiku**. Svoju vedeckú i literárnu erudíciu D. Škoviera preukázal prekladom Augustínovho spisu *O učiteľovi* (1995), listov a homílií kappadockého biskupa sv. Bazila Veľkého: *Povzbudenie mladým. Listy I* (1999) a *Listy II. Hexaémeron* (2002), ako aj prekladom biblických novozákonných (*Písmo sväté. Nová zmluva a Žalmy*, 1995) a deuterokanonických kníh (*Biblia. Slovenský ekumenický preklad*, 2007).⁸³ Spätosť Augustína s antickou vzdelanosťou a spôsob jeho myslenia priblížili odbornej verejnosti Marcela Andoková a Róbert Horka edíciou dvoch spisov *O kresťanskej náuke. O milosti a slobodnej vôli* (*De doctrina Christiana. De gratia et libero arbitrio*, 2004). R. Horka sprístupnil v slovenskom preklade aj ukážku z Augustínovej kazateľskej tvorby *Novoobjavená homília sv. Augustína* (2015). Z potreby doplniť existujúci výber textov tretieho

81 ZELINOVÁ, Z.: Kalaš, A. – Suvák, V.: *Antisthenis fragmenta / Antisthenove zlomky*. Úvodná štúdia, grécky a latinský text, slovenský preklad a komentár k zlomkom. 2014, s. 893.

82 BRTÁŇOVÁ, E. (2024), s. 120–121.

83 BEDNÁROVÁ, K. – BRTÁŇOVÁ, E. (2024), s. 219.

zväzku *Antológie filozofov* (1975) vyšla *Antológia. Patristika a scholastika* (2009), ktorú zostavili a prekladmi prispeli Michal Chabada a M. Andoková. Pre edičný rad Starokresťanská knižnica vydavateľstva Dobrá kniha pripravila komentované preklady z gréčtiny i latinčiny Helena Panczová: Egeria: *Púť do svätej zeme = Itinerarium Egeriae* (2006); *O nepravde ženskej krásy* (Tertulianus: *O pestovaní ženskej krásy. O závoji panien*, sv. Cyprián: *O správaní panien*, sv. Gregor z Nazianzu: *Proti ženám, čo sa príliš krásia*; spolu s E. Brodňanskou, 2007), *Sv. Makrína, Melánia a Olympia* (2008), Gregor z Nyssy: *Život Mojžiša, alebo O ceste k dokonalosti v cnosti* (2013), *Výklad Velpiesne 1-III* (2015, 2019, 2020), *Odpoveď na Apollinariov spis* (2022), Gregor z Nyssy: *Menšie teologické spisy* (2022). Prekladateľka zo starej gréčtiny Erika Brodňanská, ktorá sa intenzívne venuje literárnej tvorbe Gregora z Nazianzu, na vydanie pripravila jeho veršovanú autobiografiu *Môj život* (2017), *Morálnu poéziu* (spolu s Adriánou Koželovou, 2020) a *Verše o sebe* (spolu so Zuzanou Malinovskou a Jánom Živčákom, 2024).

ZÁVER

Neoddeliteľnosť európskej kultúry od antickej tradície je nespochybniteľná. Ukázali sme, že v jednotlivých časových obdobiach malo pôsobenie tejto tradície i jej recepcia svoje špecifiká. O rôznych formách sprostredkovania antickej literárnej kultúry svedčí aj slovenská prekladová tvorba. V renesancii, keď sa prehlbuje vedecké poznanie antiky a prekladá sa hlavne z gréčtiny do latinčiny, do popredia vystupuje pôvodný význam textu. V literárnom baroku nachádzajú slovenskí autori v antických dielach vzory pre vlastnú tvorbu a vo svojich dielach citujú početné úryvky a častí z diel antických autorít. V klasicizme sa stretávame s prvými vrcholmi umeleckého prekladu do domáceho jazyka. V romantizme nastáva útlm v prekladaní diel antických klasikov.

K rozvoju moderného prekladu dochádza po vzniku prvej Československej republiky. Podnetom k tomu sú nové vydavateľské možnosti a tiež zapojenie sa do prekladateľskej práce absolventov odboru klasickej filológie založeného na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Od polovice 20. storočia prekladateľská produkcia kvantitatívne i kvalitatívne postupne rastie. Novú etapu prekladovej tvorby z klasických jazykov evidujeme po novembri 1989, keď pribúdajú nové vydavateľstvá. Vďaka neúnavnému úsiliu a horlivosti slovenských prekladateľiek a prekladateľov zo starej gréčtiny a latinčiny a ich presvedčivým prekladateľským výkonom môže byť antická literatúra stále objektom čitateľského záujmu slovenskej odbornej i laickej obce. Preklady plnia dôležitú funkciu pri uchovávaní kultúrnej pamäti. Pripomínajú, že antika stála pri formovaní základov vzdelanosti a kultúry európskych národov a že skutočné poznanie významu a podstaty antiky v humanitných vedách nemožno obísť a rovnako ho nemožno vynechať ani z výchovy mladého človeka, ak záleží na jeho všestrannom rozvoji.

POJMY A TERMÍNY

Európska kultúrna tradícia

Klasická tradícia

Antická filozofia, antická literatúra

Grécka, rímska literatúra

Epos/epika, elégia, *commentarii*, epigram, zlomok, periplus

Kresťanská antika

Sprostredkovanie antickej literatúry v slovenskom prostredí

Prekladanie z klasických jazykov (starej gréčtiny, latinčiny)

Preklad z gréčtiny do latinčiny

Preklad z latinčiny / gréčtiny do súvekej literárnej slovenčiny

Parafráza, voľný preklad

Apropriácia antických foriem a obsahov, alúzia

Preklad úryvkov antických diel

Moderný preklad

Klasická filológia na FiF UK

Vysvetlivky, poznámka prekladateľa, registre

Popularizácia dejín a kultúry staroveku

Žánrový synkretizmus antických diel

Stieranie hraníc medzi odborným a umeleckým prekladom

PRAMENE

AMMIANUS MARCELLINUS (1988): *Rímske dejiny*. Prel. Daniel Škoviera. Bratislava: Tatran 1988.

Antológia z diel filozofov: I. zv.: Predsokratici a Platón. Prel. Miloslav Okál a Július Špaňár. Bratislava: EPOCH 1970.

Antológia z diel filozofov: II. zv.: Od Aristotela po Plotina. Prel. Miloslav Okál a Július Špaňár. Bratislava: Pravda 1973.

Antológia z diel filozofov: III. zv.: Patristika a scholastika. [Prel. Viera Bunčáková a Július Špaňár.] Bratislava: Pravda 1975.

APULEIUS, Lucius (1944): *Amor a Psyche*. Prel. Ignác Šafár. Ružomberok: Obroda 1944.

APULEIUS, Lucius (1962): *Premeny čiže Zlatý somár*. Prel. Viera Bunčáková. Bratislava: SVKL 1962.

ARISTOTELES (1944): *Poetika*. Prel. Miloslav Okál. Turčiansky Sv. Martin: MS 1944.

BAJZA, Jozef Ignác (1794): *Slowenské dwognásobné Epigrammata Gednako-konco-hlasné, a zwuko-mírné*. W Trnawe: U Wáclawa Gelinka Privil. Knihotlačára 1794. Dostupné na <https://dik-da.snk.sk/view/uuid:ea8144d7-f862-495e-ad6f-184540b34854?page=uuid:d5d448fd-4df9-4b4f-91e0-472a6c0b0321> [cit. 14. júla 2025].

BERNOLÁK, Anton (1966): Nečo o Epigrammatéach anebožto málorádkoch Jozefa Ignáca Bajzi. In: KOTVAN, Imrich (ed.): *Bernolákovské polemiky*. Bratislava: VSAV 1966, s. 311–335.

- CICERO, Marcus Tullius (1927): *Reč za básnika A. Licinia Archiu*. Prel. Gustav Erhart. Ružomberok: Nákladom Jozefa Mazáča 1927. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:9e9c5-cda-b020-428b-a7a5-45626a15cec3?page=uuid:34b3a687-380a-4f1f-9eb7-5468d8c6c437> [cit. 14. júla 2025].
- Ciceronova reč proti G. Verrovi o dílech obrazných (1870). Prel. Ján Pavel Tomášek. Praha: Edvard Grégr 1870.
- Ciceronova Reč o veliteľství Gnæa Pompeja čili za návrh Maniliův (1872). Prel. Ján Pavel Tomášek. Praha: Edvard Grégr 1872.
- DOLEŽAL, Augustín (1791): *Pamětná celému světu Tragoedia, anebožto veršovné vypsání žalostného prvních rodičů pádů*. W Vherské Skalicy: Wytisštěná v Jozefa Antonjina Sskarnycla 1791. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:a70dd0ef-4df1-4b59-ba54-d154bb11-9737?page=uuid:cce9d469-b228-42e4-9fe2-1e8da7ef6a52> [cit. 14. júla 2025].
- Ezopské bájky (1966). Prel. Etela Šimovičová. Bratislava: Tatran 1966.
- GAVLOVIČ, Hugolín (1782): *Pet sto Naučení o Dobrých Mrawoch*. Rukopis. [Horovce] 1782. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:772c9307-4b57-478e-a763-98dafb198bdf?page=uuid:6d3b91f6-1c99-4cf5-93cd-4cbb25de898b> [cit. 14. júla 2025].
- HOLLY, Ján (1824): *Rozličné Básně Hrdinské, Elegiacké, a Lirické z Wirgilia, Teokrita, Homéra, Owídia, Tirtea, a Horáca*. Náklade istého Litteraturi slowenskég Milowníka. W Trnawe: Wtlačené u Jána Krstf. Jelinka 1824. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:22c19b4f-01ff-4024-b2c2-9973aa3b2f5a?page=uuid:3db1259b-eb48-456d-bfc6-85bc5cd6bf9d> [cit. 14. júla 2025].
- Manuale pro Ecclesia Evangelica Glozsaniensi per Georgium Rohonyi conscriptum*. Slovenská evanjelická a. v. cirkev v Srbsku, archív zboru Hložany.
- LUKIANOS (1962): *Rozhovory bohov a iné satirické prózy*. Prel. Július Špaňár. Bratislava: SVKL 1962.
- MARCUS AURELIUS (1943): *Myšlienky k sebe samému*. Prel. Miloslav Okál. Martin: MS 1943.
- MARKOVIČ, Matej: *Epistula ad filium Joannem de studiorum methodo*. Széchényiho knižnica v Budapešti, sign. Quart Lat 738.
- MILOCHOVSKÝ, Ján (1678): *Ornamentum magistratus politici ozdoba Wrchnosti Swetské aneb kterymy Ctnostmy Krestianske Wrchnost ma ozdobena a okrasslena byti*. Rukopis. Brezno 1678. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:f3c3c4dc-9de9-4304-86ee-50a0f093cc4f?page=uuid:65b9481e-138f-4e90-a723-6bc141a9c334> [cit. 14. júla 2025].
- PALKOVIČ, Juraj (1801): *Muza se Slowenských hor*. We Wacově: V Antonjina Gottljba 1801. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:35d6d42d-829f-467f-86d2-e148a8442895?page=uuid:675d157a-39a2-4682-814c-a79630e46c3d> [cit. 14. júla 2025].
- PETRONIUS (1963): *Satirikon*. Prel. Ján Žigo. Bratislava: SVKL 1963.
- PLUTARCHOS (2008): *Životopisy slávných Grékov a Rimanov: Prvý zväzok, Druhý zväzok*. Prel. Daniel Škoviera a Peter Kuklica. Bratislava: Kalligram 2008.
- SENECA (1947): *Listy*. Prel. Miloslav Okál. Turčiansky Sv. Martin: MS 1947.
- SOFOKLES (1940): *Antigona*. Prel. Andrej Žarnov. Turčiansky Sv. Martin: MS 1940.
- TACITUS, Cor. (1926): *Letopisy*. Poslovenčil František Kašpar. Ružomberok: Lev 1926.
- TVRDÝ, Peter (1923): *Slovník latinsko-slovenský*. Ružomberok: Lev 1923.
- TVRDÝ, Peter (1926): *Slovník slovensko-latinský*. Ružomberok: Lev 1926.
- VERGILIUS (1927): *Aeneis: Spev I*. Prel. G. Erhart. Ružomberok: Nákladom Jozefa Mazáča 1927. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:57234e05-9d7f-4599-8f9d-264466c09e8a?page=uuid:07fb7e71-f9d7-488c-908e-699fc30372ae> [cit. 14. júla 2025].

- ZÁBORSKÝ, Jonáš (1871): Kázne na všetky nedele a sviatky. In: *Slovenský „Sion“: Kazateľský časopis*, 3, 1971, č. 1–8. Skalica: Jozef Škarniceľ 1871. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/periodical/uuid:cc575665-960e-4090-b350-17a563679f3d> [cit. 14. júla 2025].
- ZÁBORSKÝ, Jonáš (1953): Básnici. In: ZÁBORSKÝ, Jonáš: *Výber z diela II*. Zost. Viera BUNČÁKOVÁ – Oskár ČEPAN. Bratislava: SVKL 1953, s. 133–173.
- ZÁBORSKÝ, Jonáš (2015): *Múdrost života ve chrámových rečech*. Ed. Erika BRTÁŇOVÁ. Bratislava: SÚJS SAV 2015.

LITERATÚRA

- BEDNÁROVÁ, Katarína (2024): Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre I.: Sondy a rekognoskácia. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 11–40.
- BEDNÁROVÁ, Katarína – BRTÁŇOVÁ, Erika (2024): Škoviera, Daniel. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 218–219.
- BRTÁŇOVÁ, Erika (2004): Gavlovičov spis *Qualis vita, mors est ita*. In: GÁFRIKOVÁ, Gizela (ed.): *Literárne dielo Hugolína Gavloviča (1712 – 1787) v súradniciach dobovej duchovnej kultúry a vzdelanosti*. Bratislava: Serafin 2004, s. 43–50.
- BRTÁŇOVÁ, Erika (2022): *Osvietenské písanie Ladislava Bartolomeidesa: Rozhovor Jozefa II. s Matejom Korvínom v kráľovstve mŕtvych*. Bratislava: VEDA 2022.
- BRTÁŇOVÁ, Erika (2024): KALAŠ, Andrej. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 120–122.
- BRTÁŇOVÁ, Erika (2024): Rehistorizácia výskumu staršej slovenskej literatúry: Na príklade diel z prostredia slovenskej enklávy na Dolnej zemi. In: BABIAK, Michal (ed.): *Kontext slovenského umenia a estetiky*. Bratislava: UK 2024, s. 114–125.
- CANFORA, Luciano (2001): *Dějiny řecké literatury*. Prel. Dagmar Bartoňková. Praha: KLP 2001.
- CURTIUS, Ernst Robert (1998): *Evropská literatura a latinský středověk*. Prel. Jiří Pelán, Jiří Stromšík a Irena Zachová. Praha: Triáda 1998.
- ČADKOVÁ, Daniela (2020): *Oslnění hellénským sluncem: Recepce antiky v české literatuře v letech 1880 – 1914*. Praha: Filosofia 2020.
- DAWSON, Christopher (1994): *Zrození Evropy: Úvod do dějin evropské jednoty*. Prel. Miroslav Kratochvíl. Praha: Vyšehrad 1994.
- ERHART, Helmut (1927–1928): *Prípravy k básniam Q. Horatia Flacca: Sbiierka príprav k latinským autorom, soš. 2–5*. Ružomberok: Lev 1927–1928 [soš. 3: s. n.].
- GÁFRIKOVÁ, Gizela (1989): Gavlovičova Valaská škola mravúv stodola ako textologický problém. In: GAVLOVIČ, Hugolín: *Valaská škola mravúv stodola*. Ed. Gizela GÁFRIKOVÁ. Bratislava: VEDA 1989, s. 745–894.
- GRUSKOVÁ, Jana (2018): Vplyv spoločenských zmien na grécke štúdiá a grécku kultúrnu tradíciu na území dnešného Slovenska. In: BUZÁSSYOVÁ, Ľudmila – JURÍKOVÁ, Erika – GRUSKOVÁ, Jana (eds.): *Ideológia v premenách času v pamiatkach gréckej a latinskej tradície*. Bratislava: UK 2018, s. 375–390. Dostupné na https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kksf/kf/Ideologia_-_zbornik/Ideologia_Zbornik_Andokova_24_1_2019.pdf [cit. 14. júla 2025].

- KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf (2011): *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: MS, 2011.
- KONEČNÝ, Miloslav (2015): *Poetika epigramov Jozefa Ignáca Bajzu*. Bratislava: UK 2015.
- KYAS, A. V. (1926): Predmluva. In: TACITUS, Cornelius: *Letopisy*. Poslovenčil František Kašpar. Ružomberok: Lev 1926, s. 4–5.
- OKÁL, Miloslav (1965): O prekladaní antickej literatúry na Slovensku do druhej svetovej vojny. In: *Listy filologické*, 88, 1965, č. 1, s. 63–72.
- SVOBODA, Karel (1957): *Antika a česká vzdělanost od obrození do první světové války*. Praha: Československá akademie věd 1957.
- SZLEZÁK, Thomas A. (2014): *Za co vděčí Evropa Řekům: O základech naší kultury v řecké antice*. Prel. Daniel Korte. Praha: OIKOYMENH 2014.
- ŠAFÁR, Ignác (1961): Rímska ľúbostná elégia a jej predstavitelia. In: *Lúbostné elégie: Tibullus: Propertius: Ovidius*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1961, s. 175–183.
- ŠKOVIERA, Daniel (1986): Prekladanie z gréčtiny a latinčiny po oslobodení – výsledky a problémy. In: VILIKOVSKÝ, Ján (ed.): *Preklad včera a dnes*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1986, s. 189–196.
- ŠKOVIERA, Daniel – BRTÁŇOVÁ, Erika (2024): Bunčáková Viera. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateliek a prekladatelov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 83.
- ŠKOVIERA, Daniel – BRTÁŇOVÁ, Erika (2024): Kuklica Peter. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateliek a prekladatelov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 152–153.
- ŠKOVIERA, Daniel – BRTÁŇOVÁ, Erika (2024): Okál Miloslav. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateliek a prekladatelov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 175–177.
- ŠKOVIERA, Daniel – BRTÁŇOVÁ, Erika (2024): Špaňár Július. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateliek a prekladatelov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA, s. 220–221.
- ŠKOVIERA, Daniel – BRTÁŇOVÁ, Erika (2024): Žigo Ján. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateliek a prekladatelov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSvL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 267–268.
- ŠUBRT, Jiří (2005): *Římská literatura*. Praha: OIKOYMENH 2005.
- VALACHOVIČ, Pavol (2014): Miloslav Okál ako historik. In: ŠKOVIERA, Daniel – BUZÁSYOVÁ, Ľudmila – GRUSKOVÁ, Jana (eds.): *Klasický filológ Miloslav Okál*. Bratislava: UK 2014, s. 81–100.
- VANTUCH, Anton (1975): *Ján Sambucus: Život a dielo renesančného učenca*. Bratislava: VEDA 1975.
- VARCL, Ladislav (ed.) a kol. (1978): *Antika a česká kultura*. Praha: Academia 1978.
- ZELINOVÁ, Zuzana (2014): Kalaš, A. – Suvák, V.: Antisthenis fragmenta / Antisthenove zlomky. Úvodná štúdia, grécky a latinský text, slovenský preklad a komentár k zlomkom. In: *Filozofia*, 69, 2014, č. 10, s. 891–894.
- ŽÁRY, Juraj (2024): Kľukaté chodníky obrozenca k umeleckým pamiatkam. In: ŽÁRY, Juraj (eds.): *Básnikova Itália: Talianske cestopisy Jána Kollára*. Bratislava: Slovart – VŠVU 2024, s. 39–69.

UMBERTO ECO A VEDY O ČLOVEKU A KULTÚRE – TYPOLOGICKO-RECEPČNÉ SÚVISLOSTI

Ivan Šuša

ÚVOD

Počet kníh spoločenskovedného zamerania, ktoré vyšli od talianskeho spisovateľa, lingvistu, esejistu a vedca Umberta Eca (1932 – 2016) v slovenčine (nerátajúc, samozrejme, stovky časopiseckých a novinových príspevkov), je oproti dielam beletristického charakteru vo výraznej menšine. Od celosvetovo známeho diela *Meno ruže* (1991, prel. Adriana Ferencíková; *Il nome della rosa*, 1980)¹, ktoré dnes môžeme nepochybne zaradiť do kultúrno-civilizačného kánonu svetovej literatúry, cez ďalšie kľúčové diela² až po *Nulté číslo* (2015, prel. Stanislav Vallo; *Numero zero*, 2015), sme do slovenského kultúrneho priestoru prostredníctvom prekladu preniesli prakticky celú Ecovu relevantnú tvorbu z oblasti umeleckej literatúry. V prípade jeho socio-humanitnovedných textov však už ide len o nepatrné torzo vydaných diel. Do slovenčiny máme z *non fiction* žánru preložené diela *Interpretácia a nadinterpretácia* (1995, prel. Zdeňka Kalnická; *Interpretation and Overinterpretation*, 1992), *Babylonský rozhovor* (2003, prel. Branislav Čech; *Diario minimo*, 1963, a *Il secondo diario minimo*, 1992), *Päť úvah o morálke* (2004, prel. Miroslava Vallová; *Cinque scritti morali*, 1997), *Vyrobiť si nepriateľa a iné príležitostné písanky* (2013, prel. Stanislav Vallo; *Costruire il nemico e altri scritti occasionali*, 2011) a *V čo verí ten, kto neverí?* (2015, prel. Andrea Novomeská; *In che cosa crede chi non crede?*, 2014).

Z hľadiska zacielenia na čitateľa (o ktorom ešte budeme hovoriť) ide v súvislosti s Ecom najmä o diela pre širšie (nie široké) publikum, ktoré je na určitej intelektuálnej a intelektovej úrovni, čitateľ však pri ich prijímaní nemusí disponovať znalosťou talianskych reálií (keďže v uvedených prípadoch nejde o texty viažuce sa na talianske kultúrne prostredie, práve naopak – sú zasadené do širšieho svetového rámca) a ani znalosťou konkrétneho vedného zamerania. Autor totiž pre čitateľa jednotlivé témy vnútorne štruktúruje, analyzuje a celkovo kontextualizuje, používajúc bohatý poznámkový aparát. Ide najmä o diela, ktoré reflektujú dobovú či aktuálnu svetovú či geopolitickú situáciu (migrácia, vojny), významné dejinné udalosti, vzťah religiozity (konfesijnosti) a ateizmu (sekularizmu, laicizmu) a podobne. V slovenskom recepčnom kontexte nám

¹ Upozorňujeme na najnovší počín vydavateľstva Slovart, ktoré v roku 2023 publikovalo dielo *Meno ruže* ako komiks (prvá časť) v preklade Stanislava Valla.

² *Foucaultovo kyvadlo* (*Il pendolo di Foucault*, 1988; prel. Stanislav Vallo, 1992), *Ostrov včerajšieho dňa* (*L'isola del giorno prima*, 1994; prel. Dagmar Sabolová, 1998), *Baudolino* (Baudolino, 2000; prel. Dagmar Sabolová, 2001), *Tajuplný plameň kráľovnej Loany* (*La misteriosa fiamma della regina Loana*, 2004; prel. Stanislav Vallo, 2005), *Pražský cintorín* (*Il cimitero di Praga*, 2010; prel. Stanislav Vallo, 2012).

z týchto typov textov chýbajú v preklade práce lingvistického charakteru (vrátane Ecovej nosnej semiotickej témy), komunikačno-interpretácie práce (vrátane témy masmédií a spoločnosti), filozofické a literárnovedne zamerané texty.

Väčšina Ecových diel z oblasti vied o človeku a kultúre (najmä spoločenskovedných) bola pre slovenského čitateľa prístupná – vzhľadom na blízkosť jazykového kódu a kultúrneho kontextu prijímacieho prostredia – najmä prostredníctvom prekladu do češtiny.³ Preklady do slovenčiny sú spojené s menami slovenských talianistov (v menšej miere i anglistov), ako Stanislav Vallo, Miroslava Vallová, Branislav Čech, Andrea Novomeská a Zdeňka Kalnická. Z uvedených mien je potrebné zvýrazniť najmä prekladateľskú tvorbu Stanislava Valla, ktorý sa s Ecom osobne poznal, korešpondoval s ním a konzultoval jednotlivé prekladateľské riešenia.

ECOVE TEXTY Z OBLASTI VIED O ČLOVEKU A KULTÚRE CEZ PRIZMU POLITIKY VYDAVATELSTIEV. VZŤAH AUTOR – TEXT – EDITOR

Slovenské, resp. české vydavateľstvá sa v súčasnosti (máme na mysli obdobie po roku 1989 až podnes) snažia diela U. Eca (a to rôznych žánrov od *fiction* až po *non fiction*) ponúkať ako diela pre širšiu, či v niektorých prípadoch dokonca širokú čitateľskú verejnosť. V rámci nej Ecova tvorba stále výraznejšie rezonuje najmä v kontexte beletrie (niektoré diela, napríklad *Nulté číslo*, vyšli dokonca u nás v preklade v tom istom roku ako v origináli v Taliansku), preto vydavateľstvá neváhajú publikovať jeho románovú tvorbu, no pri teoretických humanitnovedných textoch už aplikujú zdržiavaciu taktiku. Talianista a prekladateľ František Hruška⁴ v tejto súvislosti prichádza k záveru, že Ecovej prozaickej tvorbe naši vydavatelia dôverujú, ale menej veria tomu, že by slovenskí čitatelia prejavili záujem aj o jeho teoretické práce o literatúre, estetike a semiotike. Na porovnanie pritom udáva dvadsaťšesť vydaných Ecových teoretických prác v Taliansku a len dve preložené diela do slovenčiny na začiatku nového tisícročia (aj keď Hruška neuvádza názvy diel, má nepochybne na mysli *Babylonský rozhovor* a *Päť úvah o morálke*, neskôr pribudli aj ďalšie) a konštatuje smutnú skutočnosť, že na žáner *non fiction* u nás nie je možné nájsť vydavateľa.

Vzhľadom na uvedenú skutočnosť vydavateľstvá využívajú na pritiahnutie širšieho čitateľstva k *non fiction* textom najmä Ecove úspešné a celosvetovo známe diela z umeleckej literatúry – vo väčšine prípadov sa odvolávajú na jeho nosný román *Meno ruže* (prípadne dokonca jeho filmovú verziu), na autorovu vedeckú erudíciu a na široký (širokospektrálny) prehľad v rôznych spoločenských, lingvistických a historických témach, resp. oblastiach, ale aj na jeho výnimočnú všestrannosť, čiže zameranie na čo najširšie čitateľstvo.

3 O prekladoch kníh Umberta Eca do češtiny porov. portál projektu iLiteratura.cz: <https://www.iliteratura.cz/vyhledavani?q=Umberto+Eco>

4 HRUŠKA, F.: Umberto Eco, spomienka s úsmevom. 2016, s. 14–15.

Ako príklad môžeme uviesť vydavateľstvo Kalligram, ktoré pri vydaní diela *Babylonský rozhovor* (2003) s podtitulom *Malý zápisník* (mimo chodom, podtitul je uvedený len vo vnútri knihy, chýba na obálke) konštatuje: „Umberto Eco je všestranná čitateľsky príťažlivá osobnosť. Je autorom vedeckých diel, pri čítaní ktorých sa určite nenudíte, a beletrie, zábavnej a súčasne nenásilne poučnej vďaka množstvu vedeckých dôkazov [...]. V duši autora vedľa seba v pokoji nažíva vedec, esejista, románopisec i ironický klaun.“⁵ Vydavateľstvá tak posúvajú jeho texty do vzájomne sa nevylučujúcich, či dokonca vzájomne súvisiacich binarít veda – beletria, veda – zábava, teda v kontexte areálových presahov a do kontextu popularizácie vedy.⁶ V tomto konkrétnom diele, ktoré sme uviedli ako príklad, môžeme naozaj akcentovať vedecko-beletristické presahy, medzietextové nadväzovanie, okrem iného tu autor rieši celé spektrum spoločenských tém, teda reálne oslovuje čitateľa so širokospektrálnym záberom.

O rok neskôr už rovnaké vydavateľstvo ponúklo slovenskému čitateľstvu dielo *Päť úvah o morálke* (2004), ktoré síce môžeme definovať ako autorove úvahy na rôzne témy, no tematický diapazón a aj zameranosť na širokospektrálneho čitateľa sa už predsa len začínajú zužovať, avšak stále sa nachádza v pomyselnom strede – dielo teda nie je určené len pre vyslovene vedecky zdatného či erudovaného čitateľa. Tomu nasvedčuje aj charakteristika autora a diela zo strany vydavateľstva, ktoré ponúka Eco v životopis, zdôrazňuje jeho vedecký záber od semiotiky, dejín estetiky, masmediálnej komunikácie cez kritiku konzumnej spoločnosti až po poetiku avantgárd. Ide o skrátenú, no výstižnú charakteristiku, ktorá spolu so zoznamom jeho diel preložených do slovenčiny (do roku 2004), konštituuje relevantné informačné penzum pre potenciálneho čitateľa. Navyše Eca hodnotí ako človeka s odvážnymi a intelektuálnymi postojmi a ako „morálny barometer talianskej spoločnosti“⁷, čo je vo vzťahu k vydaniu knihy *Päť úvah o morálke* vhodná a funkčná charakteristika.

Na rovnakú úroveň z hľadiska zamerania na čitateľa môžeme zaradiť aj súbor trinástich textov *Vyrobiť si nepriateľa a iné príležitostné písanky* (2013). Okrem väčšieho rozsahu oproti *Piatim úvahám o morálke* rieši toto dielo viac spoločenských tém, väčšinou vo forme odborných prednášok, ktoré Eco predniesol na početných sympóziách, konferenciách a kongresoch. Vydavateľstvo Slovart, v ktorom toto dielo vyšlo, už v úvode čitateľa orientuje na žánrovo-tematickú špecifickosť diela, teda „písanky“ a následne uvádza niektoré z traktovaných tém. Na druhej strane dielo *Interpretácia a nadinterpretácia* (1995) je už určené intelektuálnemu čitateľovi, profesijne sa pohybujúcemu v oblasti akademických a vedeckých kruhov. Je preto logické, že vydavateľstvo Archa ho nepropagovalo širšiemu čitateľstvu a na prebale, resp. na prvých stranách diela len kontextualizuje do širšieho vedeckého rámca, teda uvádza edíciu *Filozofia do vrecka* – portréty, prúdy, pramene filozofického myslenia, rovnako pripomína preklady

5 Citát je z prebalu knihy *Babylonský rozhovor*. Porov. ECO, U. (2003).

6 O ďalších kontextoch popularizácie vedy, napr. vo vzťahu k francúzskej „novej kritike“ v 50. – 70. rokoch porov. TRUHLÁŘOVÁ, J.: Zlatý vek prekladu spoločenskovednej literatúry na Slovensku: francúzska nová kritika a jej pokračovatelia (edícia Antropos). 2020, s. 21–39.

7 Citát z prebalu knihy ECO, U. (2004b).

diel a diela ďalších autorov v uvedenej edícii (napr. Immanuel Kant, Noam Chomsky, Friedrich Nietzsche a iní), ako aj pripravované diela podobného (najmä filozofického) zamerania.

Vydavateľstvá však vo vzťahu k čitateľovi neprezentujú len samotnú osobnosť U. Eca, no v prípade vydávania jeho textov z oblasti vied o človeku a kultúre sa snažia zaujať aj originálnym názvom (často evokujúcim skôr dielo beletristického charakteru). Dôležitosť vzťahu autor – text – vydavateľ(stvo) zdôrazňuje aj samotný Eco – napríklad v knihe *Vyrobiť si nepriateľa a iné príležitostné písanky* konštatuje, že pôvodný názov jeho knihy bol len *Príležitostné písanky*, no podľa talianskych vydavateľov išlo o „prehnané skromný titul, ktorý by zrejme neupútal čitateľovu pozornosť, zatiaľ čo názov prvej eseje [teda *Vyrobiť si nepriateľa* – pozn. I. Š.] určitú zvedavosť vzbudzuje“.⁸ Aj niektoré ďalšie knihy výrazne oslovujú čitateľa originálnym názvom (napríklad *Kant a vtákopysk*, *Ako cestovať s lososom* a i.), nejde tu však len o prvoplánovú snahu zaujať (aj keď marketing tu zohráva nepochybne relevantnú úlohu), ale aj o úsilie obsiahnuť širokospektrálny tematický záber jeho diel. Kým niektoré práce nesú názov jednej z kapitol (ako spomínaná vtipná kapitola o strastiplnej ceste autora s lososom v aktovke), ďalšie – napríklad *Kant a vtákopysk* – už daný fenomén v názve (v tomto konkrétnom prípade je to vtákopysk) usúvzťažňujú s konkrétnymi vedeckými či dokonca filozofickými postulátmi. Vtákopysk sa tak stáva akousi pomyselnou niťou, ktorá sa vinie celým dielom. Platí to aj pre editorov⁹, ktorí vydávajú Ecove diela v preklade do slovenčiny, resp. češtiny a prispôsobujú názov prijímajúcemu kultúrnemu prostrediu, napr. aj z dôvodu možného „nefungovania“ určitého názvu z hľadiska jazyka či predpokladaného neadekvátneho prenosu špecifických reálií pre zahraničného čitateľa. Ako príklad môžeme uviesť názov *Babylonský rozhovor*, v origináli *Diario minimo e il secondo diario minimo* – Malý, resp. Minimálny denník a Druhý malý, resp. Druhý minimálny denník, *Poznámky na krabičkách od sirek*, v origináli *La Bustina di Minerva* – Škatuľka zápalek Minerva – značky známej však len v talianskom kontexte, *Od hlouposti k šílenství*, *Zprávy o tekuté společnosti*, v origináli *Pape Satan Aleppo. Cronache di una società liquida* – prvú časť názvu tvorí nejednoznačný citát z Danteho *Inferna* – ani odborníci sa dodnes nevedia zhodnúť na význame uvedeného výrazu, pre slovenského a českého čitateľa teda ide o náročný výraz a nepoznané reálie, druhú časť názvu tvorí termín Zygmunta Baumana *tekutá spoločnosť* (a celý názov zodpovedá aj názvu jednej z kapitol).¹⁰

8 ECO, U.: *Vyrobiť si nepriateľa a iné príležitostné písanky*. 2013, s. 5.

9 Eco sa téme zásahov vydavateľov do textu, štylistiky a celkového charakteru diela z „komerčných príčin“ venuje napríklad v diele *Babylonský rozhovor*. Text vyšiel pod rovnomenným názvom, teda Zásahy vydavateľov (v slovenskom vydaní na s. 74–76).

10 Dodávame, že nie všetky diela sú na osi originál – preklad obsahovo kompletné. Napríklad v slovenskom preklade diela *Vyrobiť si nepriateľa a iné príležitostné písanky* sa nenachádza esej *Delizie fermentate* (na žiadosť autora) a ani esej *Il gruppo 63, quarant'anni dopo* (s autorovým súhlasom).

Areálové a žánrové presahy textov Umberta Eca z oblasti vied o človeku a kultúre a ich reflexia v slovenskom recepcno-kultúrnom kontexte

Texty Umberta Eca je náročné klasifikovať podľa vybraných literárnovedných šablón vo vzťahu k žánru, ako aj z hľadiska tematického. Vo svojich dielach totiž prepája umelecké, filozofické, historické a psychologické aspekty života a spoločnosti. Princípy umeleckého štýlu funkčne spája s princípmi literatúry faktu. Osciluje na hranici mystérióznosti a reality, súčasnosti a minulosti, racionálnosti a iracionálnosti, ironie a paradoxu, komunikuje s čitateľom a vtáhuje ho do textu. Ponúka pastiš viacerých typov textov intertextuálnym nadväzovaním, vo svojich dielach kombinuje výtvarné a literárne prvky, štýly, používa napätie, detektívnu zápletku a hru s pamäťou. Typické je pre neho využívanie **areálových presahov**, najmä na osi literatúra – história – filozofia.¹¹ Jeho umelecké texty nie sú totiž klasickou beletriou s primárnym estetickým zážitkom, dôležité sú najmä prieniky s históriou (medievalistikou) a filozofiou.

Náročná je aj žánrová klasifikácia jednotlivých diel z pohľadu pojmového inštrumentária teórie literatúry¹², najmä z hľadiska vertikálnej štruktúry (teda na osi druh – žáner – žánrová forma), pričom niektoré z autorových umeleckých výstupov narúšajú tradičnú a jednoznačnú charakteristiku jednotlivých žánrov, resp. žánrových foriem, napríklad v prípade románu *Meno ruže* (detektívny, historický, historicko-mysteriózny román, román ako súčasť tzv. citačnej literatúry a podobne).

Znalec tvorby U. Eca Gianfranco Marrone nabáda pri hodnotení jeho spoločenských a vedeckých diel vo vzťahu k žánru vnímať jeho intelektuálnu cestu vo vývinovom kontexte – autor začal najprv publikovať úvahy estetického a filozofického rázu (na polceste medzi hermeneutikou a medievalistikou), neskôr pokračoval so svojím záujmom o umelecký a literárny experiment a sociológiu masovej komunikácie, potom prešiel k semiotike a ku kritickej analýze súčasnej kultúry a napokon zakotvil pri dejinách myslenia a filozofických úvahách o jazyku na jednej strane a literárnej tvorbe na strane druhej.¹³ Viacerí talianski vedci (vrátane spomínaného Marroneho *in primis*) uvažujú o stave napätia medzi teóriou a praktickou literárnou tvorbou, medzi filozofickou špekuláciou a praktickým písaním, stavom napätia medzi tým, o čom je možné rozvíjať teóriu, a tým, čo je potrebné rozprávať.¹⁴ Iste, uvedený kruh a čiastočne aj spomínané

11 Upozorňujeme na terminológiu českého literárneho komparatistu a slavistu Iva Pospíšila, ktorý uvažuje o teritoriálnych, areálových a spaciálnych štúdiách, a to v kontexte potreby prepojovania rôznych vedných oblastí na základe areálového princípu a komparatívnej typológie textov. Autor má na mysli najmä prepojenie filologických a sociálnych vied na báze štúdia areálov, v ktorých sa spájajú sociálnovedné hľadiská (historické, politologické a pod.) s jazykovými, literárnymi a kultúrnymi hľadiskami na základe porovnávacej typológie umeleckých, publicistických a odborných textov a ktorých prienik umožňuje nové pohľady na jazyk a literatúru, ako aj na jednotlivé sociálne (spoločenské) vedy. Porov. POSPÍŠIL, I.: *Literární věda a teritoriální studia*. 2014, s. 14.

12 Porov. ŠUŠA, I.: K terminologickej diferenciacii v oblasti žánrovej klasifikácie (z aspektu česko-slovenskej a talianskej teórie literatúry). 2006.

13 Uvedenú charakteristiku autor ponúka v doslove ku knihe U. Eca *O televizi*: Pozri MARRONE, G.: *Eco a televize*. 2020, s. 461.

14 Tamže, s. 462.

napätie musíme vnímať v kontexte domácej, teda talianskej recepcie (vrátane tamojšej recepčnej tradície), vo vzťahu k prijímajúcemu prostrediu sa už určité faktory stierajú, môžu však vytvárať (a aj vytvárajú) našu recepčnú situáciu a kontextualizujú ju s našou recepčnou tradíciou. Tento stav je dôsledkom toho, že Ecove diela sa k nám dostali s výraznejším či dokonca veľmi výrazným oneskorením oproti vydaniu diela v origináli, k čomu sa ešte dostaneme.

Uchopenie U. Eca ako celistvej literárnej a vedeckej osobnosti sťažuje **široký motívko-tematický a žánrový rozptyl jeho tvorby**. Pri koncipovaní dejín talianskej literatúry z hľadiska vývinového a tematického a smerom k zameranosti na čitateľa, prevláda u talianskych literárnych vedcov charakteristika smerom „od teoretických diel k beletrii“, resp. teoretické a esejistické diela sú uvádzané skôr ako doplnkové (čo je však vzhľadom na nosnú umeleckú zložku pri hodnotení tvorby autora z pohľadu literárneho historika pochopiteľné), pričom je však potrebné dodať, že autor písal jednotlivé práce rôznych žánrov a na rôzne témy súbežne, resp. snažil sa aplikovať určité teoretické postuláty v beletristickej a esejistickej tvorbe.

V prípade nebeletristických diel U. Eca (a teda aj pomedzných žánrov s umeleckou literatúrou)¹⁵, ktoré nás prioritne zaujímajú, navrhujeme uvažovať o dvoch typoch textov, a to o **socio-humanitných textoch** a o **socio-humanitnovedných textoch** – prvé traktujú spoločenské (neraz spoločensko-politické) témy, druhé prechádzajú svojím charakterom do vedeckej sféry. Oba typy spája fakt, že nejde o čisto beletristické (literárne) texty, aj keď svojou podstatou (napr. eseje) nadobúdajú umelecký charakter. Romanistka, translatologička a literárna vedkyňa Katarína Bednárová práve v tejto súvislosti pripomína termín, ktorý používa filozof Emil Višňovský, teda sociohumanitné vedy, a koncept Václava Černíka, uvažujúceho o poli sociálno-humanitného bádania. Autorka zároveň špecifikuje terminologické inštrumentárium podľa viacerých (ino)národných spoločenských kontextov – napríklad koncept francúzskeho filozofa Edgara Morina. Ako však uvádza, rozsah pojmov spoločenské a humanitné vedy je veľmi široký, „neraz sa prekrýva ich význam a navyše, ich slovná podoba nie je flexibilná“¹⁶, napríklad v *Slovníku prekladateliek a prekladatelův: vedy o člověku a kultúre* pracuje s pomenovaniami socio-humanitná a socio-humanitnovedná literatúra (resp. socio-humanitné vedy) – s uvedenými termínmi operuje aj spomínaný E. Višňovský.

Vo vzťahu k tvorbe U. Eca môžeme uvedené postuláty usúvzťažniť nasledovne: prvý typ textov sa v Ecových dielach o človeku a kultúre zrkadlí v útvaroch, ako sú eseje či fejtóny a iné práce žurnalistického charakteru, písané pre noviny a časopisy, a druhú

15 Translatológ Vladimír Biloveský v tejto súvislosti uvažuje o binarite vzťahov medzi umeleckými a neumeleckými textami. Vo viacerých prácach, no najmä v monografiách *Termín a/alebo metafora* a *Zázraky v orechovej škrupinke* uvažuje nad termínom „populárno-náučné texty“, pričom uprednostňuje – vzhľadom na ich charakter – termín „pomedzné“, resp. „hraničné“ texty s tým, že za hlavný diferenciačný moment medzi nimi uvádza štýl. Medzi texty, ktoré nie sú výlučne „umelecké“ a ani výlučne „odborné“ zaraďuje aj texty U. Eca a ako príklad uvádza jeho dielo *Interpretácia a nadinterpretácia*. Porov. BILOVESKÝ, V.: *Termín a/alebo metafora?* 2005, s. 10. Eca cituje aj v kontexte jeho postoja k translatologickým prácam súčasnosti. Porov. BILOVESKÝ, V.: *Zázraky v orechovej škrupinke*. 2011, s. 7.

16 BEDNÁROVÁ, K.: Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre I.: Sondy a rekognoskácia. 2024, s. 12.

skupinu textov tvoria teoretické práce (najmä so zameraním na lingvistiku, semiotiku, komunikáciu a médiá a na estetiku) zhmotnené do vedeckých a odborných monografií a vedecké prednášky z významných medzinárodných konferencií a sympózií – často tematicky a štylisticky zjednodušené v závislosti od zacielenosti na čitateľa a transformované do knižnej podoby. Hranice medzi uvedenými typmi sa často stierajú, Eco je totiž typickým príkladom autora-vedca, ktorý sa v čo najväčšej možnej miere snaží popularizovať vedu (samozrejme, s využitím všetkých dostupných lingvistických, ale aj marketingových prostriedkov) a priblížiť ju tak širšej verejnosti. Aj preto ak v prípade Ecových socio-humanitnovedných textov používame pojem *prijímajúce prostredie* či dokonca *prijímajúca kultúra*, nehovoríme len o prijímaní vedeckých poznatkov a postulátov, resp. o odbornom kontexte a podobne, pretože by to recepciu jeho diela vytesnilo len čisto do vedeckej oblasti, čo by bolo z hľadiska určovania typológie jeho textov nesprávne a limitujúce.

Vydavateľstvo Argo, ktoré publikovalo výraznú časť Ecovej tvorby v preklade do češtiny, ponúka vlastnú typológiu či klasifikáciu jeho textov a uvádza ju dokonca na záložkách kníh, čím sa snaží čitateľa zorientovať v Ecovej tvorbe beletristického (romány) a nebeletristického charakteru, pričom do tejto systematizácie zahŕňa aj diela, ktoré nevyšli v preklade do češtiny, resp. slovenčiny. Na základe skúmania doteraz vydaných Ecových prekladov (do češtiny), sme tieto diela systematizovali podľa spomínaných údajov vydavateľstva do nasledujúcej klasifikácie (diela v zozname uvádzame v češtine, aby sme zachovali presný názov diela v českom kultúrnom kontexte):

Romány (*fiction*) – doteraz publikované Ecove romány;

Esejistické diela (*non fiction*): *Otevřené dílo*, *Meze interpretace*, *Nepřítomná struktura*, *Teorie sémiotiky*, *Sémiotika a filosofie jazyka*, *Hledání dokonalého jazyka v evropské kultuře*, *Od stromu k labyrintu*, *O literatuře*, *Říci téměř to samé*, *Zkušenosti s překladem*;

Novinové a časopisecké príspevky (*non fiction*): *Minimální deník*, *Sedm let přání*, *Druhý minimální deník*, *Poznámky na krabičkách od sirek*, *Skeptikové a těšitelé*, *Umění a krása ve středověké estetice*;

„Výpravné diela“ (*non fiction*) – *Dějiny krásy*, *Dějiny ošklivosti*, *Bludiště seznamů*, *Knih se jen tak nezbavíme* (napísané spolu so Jeanom-Claudom Carrérom).

Mnohé z Ecových prác sa žánrovo pohybujú medzi esejistikou a odbornou (vedeckou) literatúrou – ako príklad môžeme uviesť súbor textov *Sulla televisione* (O televízii; v češtine *O televizi*). Kým niektoré z textov majú esejistický charakter (napríklad Derick alebo oslava priemernosti), ďalšie sa zaoberajú vyslovene odbornými témami, ako napríklad semiotické aspekty v televízii, vzťah slova a obrazu v televízii a podobne. Dodajme ešte ďalšie špecifikum – niektoré texty sa objavujú v rovnakej či modifikovanej podobe vo viacerých dielach (napr. Fenomenologie Mikea Bongiorina v knihe *O televizi* aj v *Babylonskom rozhovore* ako Fenomenológia Mika Bongiorina).

Pokiaľ ide o jednotlivé *non fiction texty*, mnohé z nich sú prednáškami z univerzít v plnom rozsahu, ďalšie prednášky prešli redakčnými úpravami (najmä ich skrátením,

zjednodušením lexiky a štylistiky, príp. ďalšími úpravami), ďalšie boli uverejnené v novinách a časopisoch (teda majú publicistický charakter, museli byť vtesnané do určitého žurnalistického útvaru s presným počtom znakov) a nadobudli napríklad funkciu fejtónu, ďalšie sú vopred pripravenými esejami a niektoré sú vyslovene vedeckými prednáškami, ktoré skončili ako kapitoly v knihe. Jednotlivé texty z oblasti vied o človeku a kultúre sa teda od seba líšia dĺžkou, charakterom, témou, žánrom a ako sme mohli vidieť, aj zameraním na čitateľa. Eco ponúka tieto texty (ktoré sa stali súčasťou kníh ako celku) vo forme úvah, esejí, prednášok z konferencií, kongresov a sympózií, ale aj žurnalistických žánrov (článkov, komentárov), pôvodne publikovaných v talianskych a zahraničných mienkotvorných novinách a spoločenských, resp. spoločensko-politických časopisoch. Texty sú však transformované do knižnej podoby (teda skrátené, jazykovo zjednodušené, najmä z hľadiska lexiky a použitej terminológie) a to funkčným prepojením umeleckej a vedeckej zložky (pri esejach). Napríklad v názve diela *Päť úvah o morálke* (Cinque scritti morali) sa prekladateľka M. Vallová rozhodla funkčne preložiť výraz *scritti*, teda texty, písomnosti, ako úvahy, sledujúc predovšetkým reflexívny charakter tohto diela. Samotný autor nazýva tieto texty príležitostnými esejami – odtiaľ sa začal často v súvislosti s ním a typológiou tejto časti jeho tvorby používať termín **príležitostná spisba**, resp. **príležitostné texty** – pôvodne však ide o odborné prednášky alebo vystúpenia na aktuálne a spoločensky nadčasové témy. Aj keď autor hovorí v knihe o príležitostných textoch, teda textoch, ktoré sa dotýkajú konkrétnej, špecifickej, okazionalnej témy, plynie z nich určitý etický odkaz či zovšeobecnenie, teda postupuje na osi od konkrétneho k všeobecnému. Niektoré z textov priamo žánrovo klasifikuje a usúvzťažňuje s ďalšími textami. Vybrané texty v knihe definuje ako eseje (Uvažovať o vojne), v ďalšej časti knihy ich nazýva aj články (opäť Uvažovať o vojne), príspevky (O tlači), prednášky (Migrácia, tolerancia a netolerovateľné), resp. niektoré sú kolážou viacerých textov. Mnohé z daných textov už boli predtým publikované v talianskej alebo zahraničnej tlači.

Práve z dôvodu spomínanej okazionality autor objasňuje, za akých okolností, resp. pri akej príležitosti tieto texty napísal, lebo ako hovorí, inak by mohli vyzerat málo zrozumiteľné – aj z uvedeného konštatovania vidíme autorov záujem o čitateľa, t. j. aby čitateľ vnímal dielo, resp. texty zasadené do konkrétneho spoločenského a časovo-tematického rámca.¹⁷

Niektoré z používaných výrazov, či dokonca termínov nadobúdajú zo žánrového hľadiska špecifický charakter – napríklad v knihe *Vyrobiť si nepriateľa a iné príležitostné písanky* (Costruire il nemico e altri scritti occasionali) autor definuje pojem „príležitostné písanky“ (*scritti occasionali*). Sú to teda vlastne písomné texty, písomnosti, sčasti

17 Dodajme, že napríklad text *Uvažovať o vojne* pôvodne vyšiel v časopise *La Rivista dei Libri* 1. apríla 1991. Večný fašizmus bol pôvodne prednáškou na sympóziu dňa 25. apríla 1995 na Kolumbijskej univerzite, 22. júna 1995 vyšiel v časopise *New York Review of Books* (obe v angličtine), v talianskom jazyku opäť v *La Rivista dei Libri* (júl–august 1995). Príspevok *O tlači* Eco predniesol v talianskom Senáte a následne bol publikovaný v brožúre *Studijné stretnutia v Palazzo Giustiniani* (1995). Posledná kapitola je kolážou troch autorových prednášok – pred mestským zastupiteľstvom vo Valencii, na medzinárodnom fóre v Paríži a ako článok v talianskych mienkotvorných novinách *La Repubblica* (všetky v roku 1997).

zápisky, prekladateľ S. Vallo sa rozhodol pre výraz *písačky*, čím funkčne špecifikoval tento útvar, resp. žáner, keďže výraz *písomné texty* by v slovenčine pôsobil ako nocio-nálny a sémanticky chudobný. Opäť sa tu objavuje adjektívum príležitostný (*príleži-tostné písačky*), čo evokuje na jednej strane niečo nestále, no na druhej strane zároveň výnimočné a špeciálne. Vydavateľstvo Slovart a webová stránka alterego.sk však už rok po vydaní knihy v slovenčine (teda v roku 2014) používajú v novom vydaní neutrálnejší výraz *príležitostná spisba* (nie písačky), aj v češtine sa ujal podtitul *príležitostné texty*, teda formálne najbližšie k názvu originálu (*Vytváření nepřítelů a jiné příležitostné texty*). Na rozdiel od *Piatich úvah o morálke* má toto dielo adjektívum príležitostný priamo v názve knihy. Pripomeňme, že tieto texty autor pôvodne písal pre viaceré diskusné spoločensko-politické či literárne večery a vedecké semináre.¹⁸

Pokiaľ ide o dielo *Babylonský rozhovor* a jeho vzťah k žánru – aj vzhľadom na traktované spoločenské témy a aj charakter textov a ich cieľové umiestnenie (ide o články, písané pre viaceré mienkotvorné denníky a spoločenské, resp. spoločensko-politické časopisy) –, je to súbor krátkych žurnalistických útvarov – stĺpcikov, krátkych reportáží z ciest a fejtónov. Celkovo ide o štyridsaťpäť textov rôzneho charakteru, témy a dĺžky. Na rozdiel od iných príležitostných textov majú tieto viac beletristicko-esejistický charakter, ale prítomná je tu aj správa z kongresu, fejtóny vynikajúce vtipnosťou, úsečnosťou a jasnou (najmä finálnou) myšlienkou. Jeden z textov má epištolárny charakter (List synovi). Kapitola, podľa ktorej je dielo pomenované, teda Babylonský rozhovor, má (ako hovorí už samotný názov) dialogický charakter, konkrétne ide o dialóg medzi Urukum a Nimródcom. Aj keď názov knihy a aj spomínaná kapitola, podľa ktorej je dielo pomenované, môže zvädzať čitateľa k myšlienke, že kniha sa dotýka témy histórie, nie je to tak. Práve naopak, väčšina textov sa týka súčasného obdobia. Každý text je určený dátumom publikovania (konkrétne od roku 1959 do 1991), z čoho čitateľ dokáže reflektovať dobový (súdoby) kontext diela, ako aj jeho usúvzťažnenie do súčasnosti, a teda jeho aktuálny odkaz.

Dielo *V čo verí ten, kto neverí?* je dialogického charakteru, je písané formou listov a vzhľadom na tému sa zaraďuje medzi náboženskú literatúru, aj keď má širší celospoločenský (nielen náboženský) dosah. Dialóg tu zohráva relevantnú úlohu nielen z hľadiska žánrovo-kompozičného, teda ako súčasť výstavby diela, ale vnímame ho aj ako leitmotív diela – teda ako tolerantný dialóg medzi dvoma entitami, ktoré majú na vybrané témy rozdielny názor.

Špecifickým dielom z hľadiska žánru (nebeletristické dielo na pomedzí umeleckého a odborného štýlu) a zameranosti na čitateľa (intelektuála) je nepochybne dielo *Interpretácia a nadinterpretácia*, ktoré sa, logicky, stalo populárnym najmä v akademických

¹⁸ K príležitostnej spisbe môžeme priradiť aj súbory ďalších prác U. Eca, ktoré však nevyšli v slovenčine, ale v češtine (preto tento kontext spomínáme v poznámke pod čiarou a vyčleňujeme ho z hlavného textu), napríklad v diele *O zrcadlech a jiné eseje* (2002; Sugli specchi e altri saggi, 1985) hovorí o „viac-menej príležitostných príspevkoch“, pričom akcentuje, že časť týchto príspevkov je určená akademickej obci (teda opäť ide o prednášky zo sympózií a konferencií) alebo boli písané pre noviny a časopisy, pričom, ako hovorí autor, „väčšina stojí medzi nimi“. – ECO, U. (2002), s. 9. Autor si teda plne uvedomuje žánrovú pomedznosť týchto textov. Je evidentné, že jednotlivé texty modifikoval pre knižné vydanie (rozdeliť ich do piatich hlavných kapitol, následne sú rozdelené na podkapitoly).

kruhoch (zdroj citácií, súčasť vyučovacích osnov na univerzitách a podobne). Aj keď objektívne je potrebné priznať, že autorsky nejde len o Ecovo dielo, ako sa často ne správne uvádza, ale o súbor textov od viacerých autorov – sú to Richard Rorty z Virginskej univerzity, Jonathan Culler zo Spoločnosti pre humanistiku na Cornellskej univerzite, Christine Brooke-Roseová z Parížskej univerzity VIII. a Stefan Collini z Clare Hall v Cambridge. Eco je autorom troch kapitol, aj keď uznávame, že nosných, a to Interpretácia a dejiny, Nadinterpretovanie textov, Medzi autorom a textom, a je tiež autorom záverečného textu, nazvaného Odpoveď (ide o Ecovu odpoveď na príspevok Richarda Rortyho o diele Umberta Eca, najmä na niektoré protirečenia, ktoré objavil).

TRIÁDA VEDA – SPOLOČNOSŤ – KULTÚRA.

K SOCIO-HUMANITNOVEDNÝM TEXTOM UMBERTA ECA

V SLOVENSKOM (RESP. ČESKOM) KULTÚRNO-RECEPČNOM PROSTREDÍ

U. Eca vo svete vedy preslávili najmä jeho socio-humanitnovedné texty, ktoré sa snažil popularizovať aj mimo výhradného akademického prostredia. Autor sa vo viacerých rozhovoroch a komentároch neustále vracal k svojej prvej vedeckej práci (záverečnej dizertácii), v ktorej riešil estetický problém v diele Tomáša Akvinského. Jeho prvé teoretické diela sa viažu najmä na 60. roky 20. storočia, teda na obdobie jeho akademického pôsobenia. Talianski literárni historici sa zhodujú na troch, resp. štyroch raných teoretických prácach, ktoré konštituuju fundament Ecovej socio-humanitnovednej tvorby. Ide o práce *Opera aperta* (Otvorené dielo, 1962), *La struttura assente* (Neprítomná štruktúra, 1968), *Trattato di semiotica generale* (Rozprava o všeobecnej semiotike¹⁹, 1975) a *Lector in fabula* (1979). Za prvú kľúčovú Ecovu teoretickú prácu môžeme nepochybné považovať *Otvorené dielo – Opera aperta*.²⁰ F. Hruška dopĺňa aj ďalšie, najmä práce zo 70. a 80. rokov *Il superuomo di massa* (Masový superman, 1976), *Dalla periferia dell'impero* (Z periférie impéria, 1977) a *Sette anni di desiderio* (Sedem rokov túžby, 1983).²¹ Dodajme, že Hruškove názvy týchto a ďalších neskôr vydaných prác nie sú často totožné s názvami, ako ich preložili prekladatelia uvedených diel.²²

19 Pod takýmto názvom vyšli pasáže z tohto diela v preklade Pavla Koprdu v Slovenských pohľadoch v roku 1989; v niektorých zdrojoch, napr. v prácach Stanislava Valla sa uvádza aj ako *Rozprava o obecnjej semiotike*.

20 Eco za otvorené dielo pokladá neohraničenú možnosť osobných interpretačných zásahov, ktoré donekonečna dotvárajú obsah diela. P. Koprda kontextualizuje dielo *Opera aperta* v postneorealistickom období ako súčasť viacerých tendencií v tamojšej literatúre so zasadením do širšieho európskeho rámca, pričom uvádza neoavantgardnú tendenciu „rezignovania pred labyrintom“: 1956 – básnická skladba Edoarda Sanguinetiho *Laborintus*; 1961 – prezentačná antológia neoavantgardnej poézie *I Novissimi*; 1962 – vyšla Ecova práca *Opera aperta*, teória nového spôsobu literárnej tvorby, ktorá išla súbežne s francúzskou *école du regard* (Robbe-Grilletov román *V labyrinte*, 1959); ďalej Calvinova próza ako výzva labyrintickosti doby (*Rozdvojený vikomt*, *Neexistujúci rytier*, *Kozmokomédie*) až po priemyselný román v tvorbe Ottiera Ottieriho, Goffreda Pariseho, a najmä Paola Volponiho. Porov. KOPRDA, P. (2014), s. 43.

21 HRUŠKA, F.: *Od Dvorana k Palomarovi*. 2009, s. 85.

22 Názvy viacerých diel U. Eca v slovenčine sa často uvádzajú v „rozkolísanej“ forme, neraz podľa rozhod-

Literárny historik Giulio Ferroni síce zdôrazňuje najmä Ecovu beletristickú tvorbu, no v hodnotiacom kontexte pripomína aj vyššie spomínané teoretické práce, pričom *Otvorené dielo* hodnotí vo vzťahu k literatúre ako „dielo dôležitého významu pre poetiku neoavantgardy“²³ a v prípade *Lector in fabula* pripomína „spoluprácu“ textu a čitateľov v konzumnej literatúre (výraz „spolupráca“ uvádza v úvodzovkách).²⁴ Literárny historik Andrea Battistini zo spoločenskovedných textov spomína len *Vyrobiť si nepriateľa* z roku 2011²⁵, literárne vedkyne Marzia Fontana, Laura Forte a Maria Teresa Talice spomínajú okrem diel *Opera aperta*, *Lector in fabula* a *La struttura assente* aj diela *Diario minimo* a *Apocalittici e integrati*.²⁶ Toto vedecké trio sa zameriava aj na komunikačný a sociologický kontext Ecovej tvorby (hovoria dokonca o prehĺbenej sociologickej analýze jeho diela (napríklad spomínané dielo *Apocalittici e integrati*) a vzťah Eca a mediálneho prostredia.

Prečo je dôležité pri hodnotení umeleckej tvorby (teda beletrie) U. Eca neobchádzať jeho teoretické, resp. vedecké diela? Jeho vedecké postuláty sa totiž stali integrálnou súčasťou jeho diel, najmä románov. Už keď si zoberieme ako príklad slávne *Meno ruže*, vidíme v ňom súvislosti s *Opera aperta*, ale aj s dielom *Apocalittici e integrati* (v čes. preklade Skeptikové a tešitelé a s ďalšími (dokonca sa v nich nachádzajú aj priame citáty, resp. parafrázy z uvedených diel), nehovoriac o spôsobe rozprávania, rozprávačských postupoch, medzitextovosti či zapojenia čitateľa do textu (modelový čitateľ) a podobne. F. Hruška v publikácii *Od Dvorana k Palomarovi* hovorí o viacerých pohľadoch na interpretáciu *Mena ruže* práve v súvislosti s medzitextovosťou a areálovými presahmi. Ako konštatuje, *Meno ruže* môžeme označiť za hybrid historického románu a detektívky, potom ako dielo s kľúčom (teda v ktorom sú do historického príbehu podľa istého kľúča zašifrované postavy a problémy súčasnosti, čo sa bližšie alegorickej interpretácii) a napokon ako filozofické dielo (najmä vzhľadom na logické a teologické dišputy). Nemožno tiež obísť vnímanie tohto diela v súvislosti so semiotikou, teda doslova ako **semiotický či epistemologický román**. Práve spomínaná tretia koncepcia, resp. tretie vnímanie a interpretácia, robí z autora tohto diela majstra talianskej literatúry s presahmi do viacerých vedných areálov.²⁷

Ostaňme však pri Ecových teoretických dielach, a to najmä vo vzťahu k nášmu čitateľstvu. Jeho prvé relevantné teoretické diela vyšli pre slovenského a českého čitateľa

nutia autora článku, štúdie, monografie, resp. prekladateľa. Napríklad názov diela *Diario minimo* prekladá Hruška z taliančiny doslovne ako *Malý denník* a *Apocalittici e integrati* (doslova z tal. Apokalyptici a integrovani) ako *Vizionári a konformisti*. České vydavateľstvo Argo v zoznamoch a charakteristike autorovej tvorby používa doslovný preklad *Minimální deník* a následne analogicky *Druhý minimální deník* (pripomeňme, že v slovenčine vyšli ako *Babylonský rozhovor*), *Apocalittici e integrati* zasa vyšli v českom vydavateľstve Svoboda a neskôr vo vydavateľstve Argo pod názvom *Skeptikové a tešitelé* (1995, 2006). Výber publicistických príspevkov *La Bustina di Minerva* vyšlo, ako sme už spomenuli, pod úplne iným názvom: *Poznámky na krabičkách od sirek*. Vzhľadom na dnes existujúce preklady sa prikláňame k názvu oficiálneho prekladu, aby nevznikol dojem viacerých vydání, resp. aby sa dielo nezmýľilo s iným dielom.

23 FERRONI, G.: *Storia della letteratura italiana: Il Novecento e il nuovo millennio*. 2013, s. 294.

24 Tamže, s. 295.

25 BATTISTINI, A.: *Letteratura italiana: Dal Settecento ai nostri giorni*. 2014, s. 531.

26 FONTANA, M. – FORTE, L. – TALICE, M. T.: *L'ottima compagnia: Il Novecento e oggi*. 2022, s. 965.

27 HRUŠKA, F. (2009), s. 87.

až po roku 1989. Samozrejme, časová trajektória vydání jednotlivých diel v slovenčine a v češtine sa líši od času vydania originálov v taliančine, resp. angličtine. Neznamená to však, že slovenskí a českí literárni teoretici a talianisti o Ecových teoretických prácach, ktoré vyšli pred novembrovými zmenami, nevedeli. Napríklad už v polovici 80. rokov 20. storočia český talianista Ivan Seidl spomína v učebnici *La letteratura italiana del Novecento* (Talianka literatúra 20. storočia)²⁸ Ecove nebeletristické (a ako sme vyššie uviedli, nosné) diela *Opera aperta*, *La struttura assente*, *Trattato di semiotica generale a Lector in fabula*, teda práce, publikované ešte v 60. a 70. rokoch (a logicky, až následne Seidl pripomína čitateľský úspech *Mena ruže*). Prioritne teda Eca vníma vo vedeckom kontexte, aj keď je potrebné objektívne povedať, že najvýznamnejšie beletristické práce napísal Eco až v neskoršom období. V roku 1985, keď vyšla Seidlova práca, bol Eco relevantnou talianskou akademickou autoritou a zároveň autorom spomínaného bestselleru. A takto bol do polovice 80. rokov minulého storočia vnímaný aj v talianskom kontexte – teda ako akademická osobnosť a autor odborných a vedeckých prác. Dokonca niektoré vtedajšie talianske literárnohistorické zdroje (napríklad *Dejiny talianskej literatúry* od autorov Giovanni Getto, Roberto Alonge, Guido Baldi a Giorgio de Rienzo, ktoré vyšli vo viacerých reedíciách a doplneniach)²⁹ Eca ešte v roku 1982 neregistrujú.

Recepcia tohto autora sa u nás po roku 1989 vyvíjala v kontúrach viacerých vedných areálov – a to vzhľadom na široký ideovo-tematický, vedecký a žánrový diapazón Ecovej tvorby. Prvotné ponovembrové práce, ktoré sa pokúšali čo najskôr a najvýstižnejšie opísať a analyzovať vybrané diela a myšlienky U. Eca, boli vydané časopisecky. Hneď po roku 1989 publikoval v Slovenských pohľadoch príspevok (preklad) o *Rozprave o všeobecnej semiotike* nitriansky talianista Pavol Koprda³⁰ a následne v Romboide rozsiahlejšie teoretické práce.³¹ Týmto akoby pripravil „ponovembrového“ slovenského čitateľa na chápanie U. Eca ako vedca, resp. ako autora, ktorý vo svojej tvorbe využíva presahy prioritne medzi vedou a literatúrou. P. Koprdovi tak patrí v tejto oblasti spomedzi literárnych vedcov a talianistov nepochybne primát. Autor ešte neskôr uverejnil časopisecky viacero štúdií a článkov – z hľadiska cieľovej skupiny ide najmä o čitateľstvo z radov literárnych vedcov, lingvistov a filozofov. Z monografických publikácií môžeme spomenúť jeho niekoľkozväzkovú *Talianku literatúru* (ide vlastne o dejiny talianskej literatúry od najstaršieho obdobia až po súčasnosť), pričom v častiach 8a³² a 8b Eca začleňuje do kontextu literatúry, no hlavne ho vníma ako relevantnú súčasť diskusií o literatúre, literárnych tendenciách (*Opera aperta*, diskusia Eco – Guglielmi a pod.). Z raného ponovembrového obdobia považujeme za relevantný aj príspevok (preklad rozhovoru) od Kataríny Kenížovej (Bednárovej) *Od otvoreného diela k Foucaultovmu*

28 SEIDL, I. (1985).

29 GETTO, G. – ALONGE, R. – BALDI, G. – DE RIENZO, G.: *Storia della letteratura italiana*. 1982.

30 KOPRDA, P.: *Rozprava o všeobecnej semiotike*. 1989.

31 KOPRDA, P.: *Ecológia I. a II.*; *Z dejín znakového vnímania sveta*; *Zánik štruktúry a jej nahradenie kódom*; *Na ceste k chápaniu ľudského sveta ako otvoreného priestoru*; *Zákony hypotézy*. 1990.

32 KOPRDA, P.: *Talianka literatúra*. 2014.

kyvadlu v Slovenských pohľadoch³³ a Koprdiv príspevok v časopise Romboid, ktorý vyšiel pod názvom *Kedy už možno hovoriť, že odpoveď je interpretáciou?*³⁴

Z mladšej literárnej generácie talianistov môžeme spomenúť nitriansku talianistku Natáliu Rusnákovú, ktorá zasadzuje význam tvorby U. Eca najmä do obdobia 80. rokov 20. storočia, a to kontextualizáciou do literárnohistorického a žánrového rámca, pričom okrem Eca zdôrazňuje aj význam Piera Vittoria Tondelliho a jeho diela *Altri Libertini*. Z Ecových nebeletristických diel pripomína *Lector in fabula* a odvoláva sa na Ferroniho literárnohistorické práce. Považujeme za cenné, že autorka v závere svojej monografie³⁵ uvádza zoznam doteraz vydaných Ecových prác (nielen z umeleckej literatúry) v preklade do slovenčiny a češtiny – a to v období od roku 1995 až do roku 2013 (teda do vydania jej monografie v roku 2014). Rusnáková³⁶ zasadzuje Ecove myšlienky o symbole (z hľadiska vývinu a terminológie) do kontextu dejín symbolizmu, pripomínajúc autorovo vnímanie symbolu ako špecifického výrazového prostriedku v protiklade s metaforou a alegóriou, ako aj pojem *symbolický modus*, ktorý Eco používa. Autorka vychádza najmä z Ecovej práce *Sulla letteratura* (2002; v čes. preklade *O literatúre*, 2004), pričom Ecove názory konfrontuje v kontexte viacerých teórií (napr. Ernst Cassirer, Mircea Eliade a i.). Cenné je jej aplikovanie uvedených teórií na taliansky literárno-historický symbolistický kontext (Giovanni Pascoli, Gabriele D'Annunzio, Giuseppe Ungaretti).

F. Hruška sa Ecovi venuje v už spomenutom súbore štúdií z talianskej literatúry *Od Dvorana k Palomarovi*³⁷, konkrétne v statiach *Otvorený román Umberta Eca* (s. 83–89) a *Ecova tajomná irónia* (s. 90–96), a vo viacerých článkoch časopisecky (napríklad *Umberto Eco a talianska semiotika v časopise Slovenské divadlo*³⁸ a i.). V Hruškovom prípade je však potrebné spomenúť aj širokospektrálnejšie zameranie na čitateľa, keďže príspevky o talianskej literatúre (vrátane článkov o Ecovi) uverejnil nielen v literárnych časopisoch, ale aj v relevantných slovenských denníkoch (resp. v ich kultúrnych prílohách). Ecovi sa v kontexte recepcie jeho diela venoval aj autor tejto kapitoly v monografii *Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989* (prvé vydanie v roku 2017 a doplnené vydanie v roku 2018).³⁹ Väčšina prác však reflektuje U. Eca a jeho spoločenskovednú (vedecko-popularizačnú) a esejistickú tvorbu prostredníctvom recenzií (napr. Marta Součková, Andrijan Turan, Dušan Teplan, Vladislav Gális a i.), formou rozhovorov s autorom (napr. Miroslav Procházka, Mária Štefánková pre Slovenské pohľady a Literárny týždenník), resp. úryvkov vo podobe prekladu do slovenčiny vo vybraných literárnych, resp. filozofických časopisoch (Ecove úryvky z diel v preklade do slovenčiny, resp. úvahy o jeho tvorbe časopisecky uverejnili

33 ECO, U. – BROCHIER, J. J. – FUSCO, M.: Od otvoreného diela k Foucaultovmu kyvadlu. 1990, s. 98–109.

34 KOPRDA, P.: Kedy už možno hovoriť, že odpoveď je interpretáciou? 1995, s. 74–82.

35 RUSNÁKOVÁ, N.: *Attuali tendenze nella letteratura italiana contemporanea*. 2014.

36 RUSNÁKOVÁ, N.: *Pascoli – D'Annunzio – Ungaretti: Typy symbolizmu v modernom talianskom básnictve*. 2008, s. 28–30.

37 HRUŠKA, F. (2009).

38 HRUŠKA, F. (2016).

39 ŠUŠA, I.: *Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989*. 2018.

napr. Vincent Šabík, Dagmar Sabolová, Stanislav Vallo, Miroslava Vallová, Mária Štefánková, Jozef Cseres, Anton Goldbach, Mária Vargová, Eubica Somolayová, Miloš Ferko, Monika Šubrtová, Monika Mifkovičová, Mária Jablonská, Marian Škotka, Martin Vašek, Miloslava Kodoňová, Stanislav Hubík, Michal Bartko a ďalší).

Prostredníctvom knižného prekladu sa s Ecom ako vedcom slovenský čitateľ prvýkrát zoznámil v roku 1995 prostredníctvom prekladu súboru troch prednášok *Interpretácia a nadinterpretácia* (mimochodom, v tomto istom roku vyšli v češtine aj *Skeptikové a tešitelé*, o dva roky neskôr nasledoval ďalší súbor univerzitných prednášok z Harvardovej univerzity *Šest procházek literárními lesy* a *Jak napsat diplomovou práci* – Come si fa una tesi di Laurea?). Spomínanými odbornými prácami a viacerými textami o otázkach masovej kultúry (a, samozrejme, aj vydaním *Mena ruže*) sa začal vytvárať istý – na ten čas však ešte stále pomerne necelistvý – obraz o osobnosti, diele a vybraných ideách tohto talianskeho vedca a spisovateľa.

Do nášho recepčno-kultúrneho prostredia (t. j. aj cez české preklady) následne vstúpili viaceré Ecove diela na základe rozhodnutí vydavateľstiev, aj keď **bez rešpektovania časových súvislostí** (teda nezačalo sa prekladom *Opera aperta* a následne ďalšími) a z nich vyplývajúceho rešpektovania vývinového procesu (a teda ani určitého ideového sledu, keďže aj názory a jednotlivé teoretické postuláty sa u Eca prirodzene menili či vyvíjali), no našťastie sa rešpektovala tematická nadväznosť. Neskôr (najmä ku koncu 90. rokov a po roku 2000) sa už viac prihliadalo aj na ideové, typologické súvislosti a vývinové tendencie, napr. vydala sa (v češtine) *Teorie sémiotiky* (2004; *Theory of Semiotics*, 1976) a až potom (v podstatných častiach nadväzujúce dielo) *Kant a ptakopysk* (2011; *Kant e l'ornitorinco*, 1997) alebo *Šest procházek literárními lesy* (1997; *Six Walks in the Fictional Woods*, 1994) a až potom *O literatuře* (2004; *Sulla letteratura*) a podobne. Tento aspekt je však pochopiteľný – literárny a spoločenský vývinový proces vo východiskovej kultúre a v prijímajúcej kultúre sú dva odlišné systémy, nehovoriac o aspektoch, ako sú ideológia, určená jednotná tvorivá metóda a podobne. Dodajme však, že vydania Ecových kníh mali rôzne osudy aj v domovskej krajine (v kontexte jej literárnej tradície), jeho diela boli neraz upravované (samotným autorom či na návrh vydavateľstiev), dopĺňané a celkovo prispôbované vydavateľským podmienkam, zameraniu na čitateľa alebo časovým okolnostiam. Špecifické faktory vydávania fungovali aj v prijímajúcej kultúre. Pre slovenského čitateľa bolo najmä potrebné Eca zasadiť do kontextu semiotiky⁴⁰, pre ktorý bol celosvetovo známy. Paradoxne, slávne a Ecovo prvé významné vedecké dielo *Opera aperta* z roku 1962 sa k nám dostalo až v roku 2015 – a to v českom v preklade ako *Otevřené dílo*.

Dominantné postavenie vo výbere kníh a tém mali (resp. stále majú) jednotlivé vydavateľstvá, keďže tie knihy financovali, a to s ohľadom na domáceho čitateľa, recepčnú tradíciu a celkový charakter knižného trhu. Napríklad *Teória semiotiky* vyšla v anglickom origináli *A Theory of Semiotics* v roku 1976 v americkom Bloomingtone (následne

40 O Ecovej semiotickej teórii porov. aj ISER, W.: *Jak se dělá teorie*. 2009, konkrétne šiestu kapitolu, ktorú autor nazval Sémiotická teorie: Eco.

ju autor preložil do taliančiny ako *Trattato di semiotica generale*) a do nášho vedeckého kontextu sa ako celok dostala až v preklade Mareka Sedláčka do češtiny v roku 2004. Vydavateľstvo Argo zdôvodnilo tento časový posun náročnosťou textu, vrátane *semiotickej „hantýrky“* (ako sa píše na prebale knihy), teda potrebou dlhšieho času na prípravu samotného vydania (najmä vo vzťahu prekladateľ – vydavateľstvo). Je tiež potrebné pripomenúť, že aj text originálu tohto diela vznikol niekoľko rokov pred samotným publikovaním. Napríklad časť knihy bola napísaná (a dokonca publikovaná) ako *Appunti per una semiologia delle comunicazioni visive* (Poznámky k semiológii vizuálnej komunikácie) v roku 1967 a týkala sa semiotiky vizuálnych a architektonických znakov a o rok neskôr ako *La struttura assente* (Neprítomná štruktúra), orientovaná viac teoreticky a synteticky ako pohľad na semiotiku a obsahujúca epistemologickú rozpravu o štrukturalizme. Autor postupne text dopĺňal, resp. upravoval a v taliančine ho vydal ako zbierku esejí pod názvom *Le forme del contenuto* (Formy obsahu, 1971). Zhrňme teda, že Ecov semiotický výskum zo 60. rokov sa k nám v ucelenej podobe ako *Teória semiotiky* dostal až po takmer polstoročí.

Autor sa k niektorým nezodpovedaným postulátom z oblasti semiotiky vrátil v knihe *Kant e l'ornitorinco* (Kant a vtákopysek; v češtine *Kant a ptakopysk*), zameranej najmä na otázku bytia ako základnej semiotickej úvahy. Ako sám autor napísal, text vznikol z pocitu, že nesplatil niektoré dlhy, keď v roku 1975 vydal *Teóriu semiotiky*, pričom za uvedené „dlhy“ považuje niektoré špecifické otázky, ako napr. problém referencie, ikonizmu, pravdy. Otázka bytia tu súvisí s otázkami medzí interpretácie, intertextuality, naratívности a podobne – teda v kontexte otázky, či sú tieto fenomény kultúrneho, textového rázu, alebo sú zakorenené ešte hlbšie. Z práce je evidentný posun z hľadiska zameranosti na čitateľa (ide o náročnejší text), zmeny orientácie od všeobecnejších téz ku konkrétnejším, vrátane terminológie (napríklad *odolné mantinely*, diferencia na osi *kognitívny typ a jadrový obsah* a podobne). Do tohto vedeckého diela však vkladá isté naratívne vsuvky, v niektorých prípadoch priamo naratívne celky (príbehy). Eco v téme pokračoval aj v súbore štúdií *Dall'albero al labirinto* (2007; v češtine *Od stromu k labirintu*, 2012), ktoré pretavil do monografickej podoby v osemnástich kapitolách rôznej dĺžky a rôzneho obsahu, vrátane „interpretačných“ tém (Dante, I. Kant, Ch. S. Peirce), najmä pokiaľ ide o stredoveké texty, no venuje sa aj fenoménom metafory, slovníku, encyklopédii a podobne.

V literárnovednej komunite vyvolali ohlas okrem iného aj jeho názory o **komunikačnom reťazci autor – dielo – čitateľ** so špeciálnym zameraním na úlohu čitateľa v uvedenej triáde. Dielo *Lector in fabula*, v ktorom sa zameriava práve na rolu čitateľa v tomto procese, publikoval v Taliansku v roku 1979, do nášho vedeckého kontextu sa dostalo v českom preklade v roku 2010. Autor zasadzuje túto tému do širšieho kontextu narácie (naratívnych štruktúr a celkovo naratívnych textov). Z pohľadu talianskeho kontextu je dôležité, že *Lector in fabula* nie je popretím postulátov z *Opera aperta*, aj keď pri hodnotení vedeckých textov sa neraz hľadajú diferencie medzi oboma dielami. Už v *Opera aperta* riešil otázku recepcie a úlohu interpreta textu, a ako aj sám priznal, na prvý pohľad sa môže zdať, akoby v *Lector in fabula* urobil krok späť a obhajoval právo textu na úkor práv interpreta. Ecovi však jeho publikovaním išlo skôr o zobrazenie rov-

nováhy medzi interpretačnou slobodou a právom textu (a to aj vo vzťahu k „americkej dekonštrukcii“, ako ju nazýva, inšpirovanej Derridovou dekonštrukciou), avšak s právom vkladať do textu to, čo interpret chce. Pojem *modelový čitateľ*, ktorý je hlavným pojmom diela *Lector in fabula*, sa stal relevantnou súčasťou terminológie teórie literatúry, resp. literárnej vedy. Eco uvažuje o tom, ako text predvída čitateľa, či a ako je čitateľ schopný spolupracovať na aktualizácii textu, ako je schopný využívať svoje špecifické encyklopedické kompetencie a podobne. Predvídať modelového čitateľa znamená pôsobiť na text tak, aby ho konštruoval (konštruovanie čitateľa s pomocou textovej stratégie). Je však logické, že Eco nevníma čitateľa ako kategóriu osihotene, výrazný priestor venuje i autorovi (dokonca používa aj termín modelový autor) a uvažuje o oboch entitách (modelový autor a modelový čitateľ) ako súčasti textovej stratégie. Do jeho úvah výrazne vstupuje i pojem empirickosť (empirický autor, empirický čitateľ).

Ďalší dôležitý aspekt (stále v talianskom kontexte) je časový aspekt a súvisí so vzťahom Ecovej teórie a Ecovej beletristickej tvorby. Dielo *Lector in fabula* totiž vzniklo, ako sme už spomenuli, v roku 1979, slávne *Meno ruže* bolo publikované v roku 1980 – časová blízkosť vydania oboch diel určite nie je náhodná a dá sa predpokladať, že ich Eco písal súbežne. Na jednej strane síce autor píše, že sa vždy snažil oddeľovať prácu semiológa od románopiseckej činnosti, na druhej strane však uznáva (a takto to vníma aj talianska literárna kritika a literárna história), že niektoré teoretické myšlienky ovplyvnili jeho spôsob rozprávania, resp. necháva na posúdení iných, do akej miery mu jeho literárna skúsenosť poskytla látku pre teoretickú reflexiu. Časová zhoda náhod sa však zrejme prejavila v inej súvislosti – v uvedenom čase (v tom istom roku) totiž vyšiel aj semiotický román ďalšieho nosného autora talianskeho *Novecenta* Itala Calvina *Keď cestujúci jednej zimnej noci...* (Se una notte d'inverno un viaggiatore), ktorý môžeme v podstatných častiach vnímať ako praktické použitie či využitie niektorých Ecoových teoretických postulátov (spolupráca čitateľa na príbehu). Obaja autori potvrdili, že o svojich vzájomných aktivitách nevedeli.

Tieto aspekty ovplyvnili v Taliansku uvažovanie o semiotike, literárnej komunikácii a o vzťahu teoretických postulátov a beletristických diel v kontexte dejín talianskej literatúry. U nás bola situácia odlišná – vzhľadom na to, že sme tieto diela z pochopiteľných dôvodov nemali v čase ich vydania v taliančine k dispozícii v preklade do slovenčiny, vnímame ich (vzhľadom na výrazný časový odstup ich publikovania u nás) v úplne inom kontexte. Aj keď Ecove vedecké diela sa u nás pred rokom 1989 nestali súčasťou nosných vedeckých diskusií o literárnej komunikácii či literárnej vedy, môžu slúžiť *ex post* ako súčasť tribúny názorov v konfrontačnom duchu (pričom pojem konfrontačný tu nevnímate s negatívnou konotáciou). Aj v slovenskom vedeckom kontexte sa totiž už od konca 60. rokov 20. storočia v rámci nitrianskeho Kabinetu literárnej komunikácie (neskôr fungujúceho pod ďalšími názvami) diskutovalo o literárnej komunikácii, o vzťahu autor – dielo – prijímateľ, pracovalo sa na vytváraní koncepcie literárnej komunikácie, terminológii interpretácie umeleckého textu a nemožno nespomenúť ani diskusie o vzťahu estetickosti a znakovosti. František Miko, Anton Popovič, Pavol Plutko, Peter Liba, Tibor Žilka a ďalší dali základ nosnému výskumu spomínaných tém. Nitrianske vedecké prostredie vytvorilo serióznu bázu aj na skúmanie literárnej kom-

paratistiky a medziliterárnych vzťahov. U. Eco sa aj napriek využitiu komparatívneho prístupu v literárnej vede výraznejšie tejto disciplíne nevenoval a tento priestor (napríklad aj z hľadiska spolupráce slovenskej a talianskej literárnej komparatistiky) prebrali iní jeho kolegovia, najmä Armando Gnisci, Franca Sinopoliová a ďalší. Celkovo tak môžeme konštatovať, že nitrianska škola aj napriek limitom spôsobeným dobou zohrala v našom a v európskom kontexte relevantnú úlohu a je veľkou škodou, že mnohé z prác našich vedcov sa v čase ich vzniku nedostali do širšieho medzinárodného kontextu.

Takto sa u nás po roku 1989 až podnes postupne začala skladať mozaika Ecových textov – začali pribúdať práce, ktoré riešili aj rôzne ďalšie otázky a problémy spoločenskovedného charakteru. Od lingvisticky (semioticky) zameraných prác, cez interpretačne (literárnovedne) orientované práce, filozofické (z oblasti estetiky) či historicky orientované práce až po práce z oblasti médií a komunikácie a pod.

SOCIO-HUMANITNÉ TEXTY UMBERTA ECA. SPOLOČNOSŤ A JEJ PROBLÉMY PROSTREDNÍCTVOM ECOVEJ ESEJISTIKY A JEJ ODRAZ V SLOVENSKOM (ČESKOM) PRIJÍMAJÚCOM PROSTREDÍ

Pokiaľ ide o Ecove diela, ktoré traktujú spoločenské otázky a ktoré už nenadobúdajú prioritne vedecký charakter (texty o človeku a kultúre), tie prezentujú naozaj veľmi veľký tematický rozptyl – najmä v jeho **esejoch** (sú ich desiatky až stovky), v ktorých má každá iná a samostatnú tému. Literárna teoretička Marta Součková veľmi funkčne a výstižne zhodnotila tento aspekt ako „multitematický zásobník Umberta Eca“.⁴¹ Pri typologizácii jeho diel z hľadiska tematického pri nami uvedenej klasifikácii tak narážame na zásadný problém – Ecove spoločenskovedné a esejistické diela sú predovšetkým **synekretického a multitematického charakteru**. Niekoľko desiatok kapitol, ktoré vytvárajú určitú Ecovu knihu, priamoúmerne poskytuje čitateľstvu aj niekoľko desiatok tém. Opäť tak môžeme potvrdiť tézu o areálových presahoch na poli viacerých vedeckých disciplín a na osi vecnosť (dokumentárnosť) a umeleckosť. Zoberme si už len tézu o komunikácii či interpretácii. Tieto tézy sa objavujú v jeho diele cez konkrétne témy a analýzy – uvažujúc napríklad o vzťahu literatúry a spoločnosti (literárna interpretácia), cez oblasť estetiky, politiky, médií a podobne. Napríklad dielo o televízii nie je len o televízii, dokonca nie je ani len o masmédiách, je spleťou úvah o spoločnosti, komunikácii, interpretácii, semiotike a podobne. Mnohé témy sa dotýkajú bežného života a fungovania spoločnosti a sú výsledkom autorovej spolupráce s talianskym mediálnym prostredím. Takto napríklad vznikli knihy *Pape Satan Aleppo: cronache di una società liquida* (2016; v češtine *Od hlouposti k šílenství. Zprávy o tekuté společnosti*, 2016), súbor

41 Porov. SOUČKOVÁ, M.: Multitematický zásobník Umberta Eca. 2004, s. 36–37. Pojem *multitematický zásobník* použil niekoľkokrát aj samotný Eco v *Babylonskom rozhovore* (v texte s anglickým názvom *Do your movie yourself*) – ECO, U. (2003), s. 53–61.

jeho článkov – fejtónov a esejí, písaných pre taliansky časopis Espresso, alebo *Sulla televisione* (2018; v češtine *O televizi*, 2020), súbor publicistických textov z rokov 1956 – 2015, a pod. Esejistický a fejtónový charakter má aj súborná kniha dvanástich prednášok *Sulle spalle dei giganti* (2017; v češtine *Na ramenech obrů*, 2018;). V uvedených dielach Eco zúročil svoje doterajšie praktické skúsenosti z práce v mediálnom priestore a usúvzťažnil ich danou spoločenskou situáciou. Ani jedno z týchto diel nie je preložené do slovenčiny.

Ecova esejistika nie je len súborom informácií o spoločnosti a o živote Talianov v ostatných desaťročiach, ale aj súborom nadčasových úvah na viaceré témy. Autor sa nebál polemizovať a vyjadriť svoj jasný názor aj na rýdzo politické témy – často aj v širšom medzinárodnom kontexte. Takto uvažuje o fašizme, rasizme, o vojne (vojnách), politickej korektnosti a podobne. Jeho knihy tak prepájajú oba spoločensko-geografické areály – taliansky i svetový. Typickým prípadom sú už spomínané *La bustina di Minerva* (2000; v češtine *Poznámky na krabičkách od sirek*, 2008), v nich je dokonca jedna časť jeho úvah vyčlenená spoločensko-politickým otázkam v Taliansku (v českom preklade: Komentáre k událostem v Itálii, s. 55 – 129; komentáre sú v chronologickom poradí), ďalšie sa už zaoberajú všeobecnejšími témami, ktoré sa dotýkajú spoločnosti ako takej.

Práve v tomto type textov sa zrkadlia autorove idey, názory na spoločnosť a jeho svetonázor. Tieto názory z Eca vytvárajú osobnosť hrdú na svoj národ a tradície, no neuzatvorenú do rýdzo nacionálnych, či nacionálno-kresťanských (katolíckych) mantinelov. Na jednej strane hovorí o pripomínaní si kultúrno-civilizačného dedičstva, ktorého sa nemôžeme vzdať, na druhej strane však upozorňuje na kult tradície, ktorá sa vytvára umelo. Neznášanlivosť, populizmus, nespravodlivosť či kritika diverzity a modernizmu kreujú frustrovaných jedincov, ktorí veria propagande, prázdnyh heslám a ideológiám. V diele *Migrazioni e intolleranza/Il fascismo eterno* (2019; v češtine *Migraace a nesnášenlivost/Věčný fašismus*, 2021) dokonca išiel v rámci svojej analýzy tak ďaleko, že v nej stanovil štrnásť konkrétnych príznakov tzv. večného fašizmu.⁴²

Ako sme už v úvode naznačili, z nosných diel, ktoré sme zaradili k tomuto typu textov (teda socio-humanitných textov v kontexte vied o človeku a kultúre), máme v slovenčine preložené diela *Babylonský rozhovor*, *Vyrobiť si nepriateľa a iné príležitostné písanky*, *Päť úvah o morálke a V čo verí ten, kto neverí* (venovali sme sa im v predchádzajúcej časti z hľadiska žánrového).⁴³ Každé z daných diel je inak tematicky zamerané, vo všetkých však prejavil silný pozorovateľský talent a prepojil v nich minulosť so súčasnosťou. V *Piatich úvahách o morálke* sa autor nechal inšpirovať vojnou v Perzskom

42 Dodajme, že Eco touto knihou – spolu napríklad s celosvetovo uznávaným politológom a esejistom Norbertom Bobbiom a ďalšími intelektuálmi – nadviazal na silnú antifašistickú tvorbu početných talianskych spisovateľov a filozofov, z ktorých sa v kontexte tamjšej literatúry doteraz najväčšmi vyníma ľavicový (marxistický) filozof Antonio Gramsci.

43 Kritický postoj k uchopeniu Ecovej esejistiky v slovenskom recepčnom kontexte prostredníctvom novinových článkov, konkrétne v mienkotvornom denníku SME, zaujíma v konzervatívnom časopise Impulz Vladislav Gális, tvrdiac, že „v slovenskom kontexte je Ecova publicistika a esejistika všeobecne známa prostredníctvom textov kritizujúcich Cirkev, ktoré uverejňuje príloha denníka SME – Fórum. Keďže „výber z Eca“ v SME je často účelový, komplexnejší obraz si čitateľ môže utvoriť skôr na základe jeho kníh.“ – GÁLIS, V.: Umberto Eco – Päť úvah o morálke. 2005, s. 1.

zálive, vracia sa do obdobia svojho detstva a uvažuje o Mussoliniho politike, v ďalšom texte rozoberá moc médií v minulosti a dnes so zameraním na taliansky mediálny priestor či otázky migrácie a ne/tolerancie. Jeden text (Keď na scénu vstupuje ten druhý) je súčasťou výmeny korešpondencie s kardinálom Martinim. Reflexie svojou podstatou a mravným posolstvom prekračujú vyhranený časopriestor a v súčasnosti nadobúdajú nové a aktuálne kontexty, ako je narastajúci neofašizmus a extrémizmus či migračné vlny v Európe. Slovenský preklad je cenný najmä z dôvodu, že Eco sa priamo téme morálky venoval pomerne zriedkavo.

Aj v súbore esejí *Vyrobiť si nepriateľa* vstupuje do jeho textov skúsenostný komplex, empiria a erudovanosť v oblasti filozofie a histórie, pričom autor v textoch konfrontuje bežný život človeka s postulátmi uvedených vied a s politikou. Prostredníctvom viacerých areálových presahov (literárna veda, semiotika, filozofia) uvažuje o kategórii absolútna a relatívosti, imaginárnej astronómii, o symbole ohňa v kultúre/kultúrach a o odkaze viacerých civilizácií pre súčasnosť. Jeho reflexie sa viažu aj k úlohe literatúry a k aktuálnym témam, ako vplyv afér na politiku a spoločnosť a pod. Kniha je nazvaná podľa prvej eseje, v ktorej Eco vtipne uvažuje o tom, že Taliani v súčasnosti nemajú nepriateľa, a preto je potrebné si ho „vyrobiť“. Jednotlivé texty publikácie predstavujú už publikované práce, resp. prednášky, ktoré odznali na viacerých odborných a vedeckých podujatiach.

V *Babylonskom rozhovore* autor predstavuje desiatky rôznych a navzájom nesúvisiacich tém. Rieši v nich otázky mediálneho priestoru (napríklad uvažuje o fenoménológii Mika Buongiorina), no väčšina textov je priamym pozorovaním bežného života a reálnych životných situácií, najmä skúseností z autorových početných ciest po svete (napr. Ako ješť na palube lietadla, Ako sa správať k taxikárom, Ako cestovať americkými vlakmi, Ako rozoznať pornofilm) a podobne. Čitateľ sa v preklade týchto textov dozvie niektoré vybrané talianske reálie (keďže texty boli prioritne písané pre talianskeho prijímateľa), veľká väčšina textov má však všeobecne platný charakter. Tieto krátke a úsečné (najmä publicistické) texty, zhmotnené do súborov esejí či fejtónov, vynikajú láskavým a inteligentným humorom, čím si autor získal veľkú väčšinu svojich čitateľov. Vtipne pôsobí napríklad kapitola Bolestivé zamietnutia, ktoré sú fiktívnymi správami diel zamietnutých vydavateľmi, vrátane Biblie, Božskej komédie, Snúbencov a ďalších. Nie nadarmo aj naši literárni vedci, filozofi či mediálni experti pri zobrazení celkového osobnostného portréту U. Eca pripomínajú práve humor.⁴⁴

Aj keď sa Eco nikdy výrazne nezaoberal vzťahom Boha a spoločnosti (hoci religiozita je v rôznych formách v jeho dielach prítomná) a už vôbec nie ako samostatnou témou, výnimku urobil v rozsahovo útlej, no myšlienkami hodnotnej knihe *V čo verí ten, kto neverí*. Kniha sa zrodila náhodou, nebol to Eco v autorský zámer – šéfredaktor časopisu *Liberal* Ferdinando Adornato oslovil v roku 1995 dve osobnosti z dvoch názorových oblastí – Umberta Eca a kardinála Carla Mariu Martiniho. Takto vznikla korešpondencia medzi nimi – najprv publikovaná v uvedenom časopise a o rok neskôr

44 Napríklad F. Hruška nazval jednu zo svojich úvah o tomto talianskom intelektuálovi *Spomienka s úsmevom*. V týchto slovách sa sprievračňuje aj cieľ Ecovej tvorby a doslova fatálna zapojenosť čitateľa do interpretačného procesu. – HRUŠKA, F. (2016), s. 14–15.

v knihe *V čo verí ten, kto neverí*. Väčšina listov sa začína Ecovými názormi a ním navrhovanými témami na diskusiu, až ku koncu knihy navrhuje témy aj kardinál a Eco na ne odpovedá. Kniha vyšla u nás vo vydavateľstve Don Bosco a v slovenskom recepčnom prostredí vhodne zapadla nielen do civilizačno-hodnotového kontextu uvedeného vydavateľstva, ale aj do kontextu dovtedy vydaných diel z talianskej literatúry s religióznou tematikou – v tejto súvislosti môžeme spomenúť napríklad dielo *Listy* (Lettere) od Gianni Berretovej a Pietra Mollu či *Cesta slnka* (La strada del sole) od Francesca Lorenziho (vyšlo v Spolku svätého Vojtecha). Epištolárne dielo *V čo verí ten, kto neverí* môžeme považovať za „objavenie vzájomných prienikov medzi svetom veriacich a neveriacich ľudí“⁴⁵. V týchto filozoficko-historicky zameraných textoch (a postuláte v rámci myšlienky dejín ako posunu vpred) cítiť blížiaci sa koniec druhého tisícročia, a teda aj obhliadnutie za civilizačnými, etickými a nábožensko-kultúrnymi kontextmi tohto obdobia a ich odraz do súčasnosti a budúcnosti. „Hrôzu z konca čias“, „zúfalý milenarizmus“ či „apokalypsu“⁴⁶ Eco vníma v oboch sledovaných kontextoch, teda rovnako vo svete kresťanskom, ako aj vo svete neveriacich. Je však potrebné podotknúť, že kniha nie je len o hľadaní zhody, ale aj o rozdielnych pohľadoch na rôzne otázky, ktoré sa presúvajú aj do roviny celospoločenskej, etickej, či dokonca právnej. Eco napríklad s kardinálom polemizuje na tému počiatku ľudského života (Ecov list nazvaný Kedy sa začína ľudský život a Martiniho odpoveď pod názvom Ľudský život je súčasťou na živote Boha), ale aj o mužoch a ženách z pohľadu cirkvi a ich rozdielnych úlohách v kňazskom živote a ďalšie témy. Kniha zobrazuje U. Eca ako tolerantného a chápatelého človeka voči kardinálovým názorom, aj keď jednoznačne stojaceho na svojich zásadách, názoroch a ochotného diskutovať na základe argumentov s využitím ideí viacerých osobností (napríklad Tomáš Akvinský), ale aj samotnej Biblie. Dielo tvorí prechod medzi socio-humanitným a socio-humanitnovedným textom, má však nepochybne bližšie (žánrovo, kompozične i tematicky) k esejam ako k odbornému teoretickému textu.

Uvedené Ecove knihy sme vybrali a spomenuli najmä z dôvodu, že boli preložené do slovenčiny. Charakterizujú Eca ako človeka a autora a prinášajú jeho myšlienky a úvahy na vybrané témy. Tematicky, resp. obsahovo sú však značne oklieštené a keby mal slovenský čitateľ vnímať jeho osobnosť a názory na spoločnosť len cez prizmu diel preložených do slovenčiny, ostal by výrazne ochudobnený. Našťastie, aj tu supľujú naše preklady českí kolegovia. Práve v češtine totiž vyšli (aj pre slovenského čitateľa) diela, ktoré môžeme označiť z hľadiska socio-humanitného a socio-humanitnovedného za nosné, preto by sme sa radi pri tejto téme pristavili. Ide najmä o práce vo vzťahu **spoločnosť – komunikácia**, v užšom slove zmysle **spoločnosť – médiá** a v najužšom slova zmysle **spoločnosť – televízia**. Za relevantné Ecove diela s mediálnou tematikou možno považovať predovšetkým súbor desiatok článkov a esejí *O televízi* (aj keď je potrebné poznamenať, že ich zozbieral G. Marrone) a knihu *Poznámky na krabičkách od sirek*.

45 ECO, U.: *V čo verí ten, kto neverí*. 2015, s. 7.

46 Tamže, s. 11, 15 a 20.

Kým prvé spomínané dielo je priamo o televízii a mediálnom prostredí, druhé dielo je súborom novinových článkov (takže má stále súvis s masmediálnym prostredím – ako napríklad aj *Od hlouposti k šílenství*), no traktovaná tematika má už oveľa širší spoločenský, resp. spoločensko-politický charakter.⁴⁷

Ako sme už naznačili, Eco bol výrazným spôsobom spojený s mediálnym prostredím, bol priamo jeho súčasťou. Vo svojich prácach mapoval taliansky mediálny (televízny) priestor a prostredníctvom svojich úvah (na základe objektívnych faktov a istej miery subjektivity) poskytol prierez dejinami talianskej televízie v kontexte spoločnosti. Talianskemu a v preklade i českému a slovenskému čitateľovi ponúkol desiatky príspevkov z obdobia od roku 1956, keď začala v Taliansku vysielat' televízia, až po rok 2015 s relevantnou zastávkou v období vzniku súkromných televízií a technologických inovácií (v roku 1983 začal Eco používať termín *neotelevízia* ako protipól k počiatkom, teda *paleotelevízii*). Zobrazil tak premeny od počiatkov vysielania, cez hektické obdobia talianskej spoločnosti (opísal strety medzi politikou a médiami, účinky, technológie a obrazy mediálneho prostredia) až po obdobie, keď televíziu (aj napriek jej relevantnému postaveniu) postupne začali vytláčať iné médiá s inými charakteristikami, vplyvmi a účinkami. Ecove diela z mediálneho prostredia však nemožno v žiadnom prípade vnímať prvoplánovo len z hľadiska vývinového a procesného. Tieto diela totiž zapadajú do veľmi dôležitého a širokého spoločenského spektra – sú reflexiou spoločnosti a vplyvu médií na politiku. Nesmieme totiž zabúdať na obdobie 90. rokov 20. storočia a vstupu mediálneho magnáta Silvia Berlusconiho do talianskej politiky. Práve on využil svoje médiá na vytváranie obrazu samého seba ako jedinečného lídra a spásiteľa krajiny. Reálny obraz spoločnosti bol však iný – vstupom Berlusconiho do politiky došlo k absolútnej zmene charakteru politiky, k jej vulgarizácii, k transformácii či dokonca k pádu tradičných politických strán a k marketingovému chápaniu „robenia politiky“ – toto obdobie sa v talianskom spoločenskom kontexte dokonca nazýva „druhá republika“ a spôsob a metódy politiky „berlusconizmus“.⁴⁸

Eco sa tak stal súčasťou silného prúdu osobností, ktoré si uvedomovali hrozbu zneužitia televízie, médií a hlavne vzťahu politika-médiá a to najmä po Berlusconiho vstupe do aktívnej politiky a jeho prvom víťazstve vo voľbách (1994). Bolo to po prvýkrát, čo sa dostal do pozície lídra krajiny – premiéra – veľkopodnikateľ a mediálny magnát, ktorého Eco nazýva „Vládcom“ a „reklamným géniom“ (*Od hlouposti k šílenství*). Eco si uvedomuje toto prepojenie a citlivo vníma „jeho“ novinárov a celkovo pozitívny imidž, ktorý sa mu

47 Pri oboch knihách (*O televizi, Poznámky na krabičkách od sirek*) chceme vysoko zhodnotiť nielen úroveň prekladu, ale najmä rozsiahlu a minucióznu prácu prekladateľov Zdeňka Frýborta, Heleny Lergetporer, Vladimíra Mikeša, Zory Obstovej a Kateřiny Vinšovej (*O televizi*) a Z. Obstovej (*Poznámky...*) pri koncipovaní poznámkového aparátu. Uvedené diela (najmä *Poznámky na krabičkách od sirek*) výrazným spôsobom zaplňajú biele miesta v informovaní o talianskej spoločnosti (ako súčasti západnej kultúry) spred roka 1989 u nás, a to aj preto, lebo mnohé z tém boli špecifické a uzatvorené len do národného kultúrneho rámca Talianska.

48 Porov. viacero prác autora tejto kapitoly k téme talianskej politickej komunikácie, talianskeho politického jazyka a propagandy, najmä ŠUŠA, I.: Príspevok Silvia Berlusconiho k transformácii stredopravicových strán a hnutí v Taliansku. 2014.

snažia médiá napriek neskorším politickým, ekonomickým a škandalom vytvárať.

Ecove práce z tohto obdobia a s touto tematikou musíme vnímať v kontexte aj s ďalšími nosnými osobnosťami talianskej vedy a kultúry, ako sú napríklad celosvetovo uznávaní politológovia Giovanni Sartori, Norberto Bobbio, esejisti a žurnalisti ako Andrea Scanzi a ďalší. Sartori používa pojem *videokracia*, Eco zasa prišiel s pojmom *medializovaný populizmus*,

kdy se mezi Vládcem a Lidem vytváří přímý vztah prostřednictvím masových sdělovacích prostředků, čímž je zdiskreditován parlament – kam Vládcе ani nepotřebuje chodit a žádat o souhlas, protože má souhlas zajištěný – takže z parlamentu se pomalu stává něco jako notář, který zapisuje smlouvy dohodnuté mezi Berlusconim a moderátorem Brunem Vespou.⁴⁹

Aj napriek zjavnému negatívne mu postoj u Eca k berlusconizmu musíme konštatovať, že Eco nepristupuje k svojim textom politicky či dokonca stranícky a snaží sa byť objektívny (často na rozdiel od ostatných spomenutých esejistov). Aj traktovanie tém, ktoré sa týkajú berlusconizmu, je najmä o vzťahu médiá a politika, nie o politike ako takej.

V tomto kontexte Eca u nás poznáme veľmi málo, preto sú preklady jeho diel s uvedenou tematikou nielen obohacujúce z hľadiska talianskych reálií, ale odzrkadľujú aj Eco v širší myšlienkový diapazón na osi **médiá a kultúra**. Dodajme, že mnohé z traktovaných tém aj vedecky podkladá – ako príklad si uveďme fenomén priameho prenosu, ktorý podľa neho nie je nikdy stvárnením skutočnosti a ktorý vníma ako jednu z foriem otvoreného diela. Uvažuje tiež o ideologickom pôsobení prostriedkov masovej komunikácie, o genealogickom skúmaní semiotiky, o tzv. semiologickej guerille, o sociosemiotike a podobne. Eco celkovo vníma médiá (a najmä televíziu) ako „nástroj skultúrovaní divákov“, „nástroj informácie“ a „nástroj vedomého estetického pôžitku“, ale z ideologického hľadiska ich pokladá za veľmi nebezpečné (k tejto téme pozri najmä jeho úvahy v diele *Skeptikové a teshitelé*), všima si napríklad divákov, ktorí pasívne prijímajú to, čo im médium sprostredkuje.

G. Marrone v tejto súvislosti uvažuje o niekoľkých fázach Eco vých výskumov tejto tematiky a usúvzťažňuje ich aj časovo – od **esteticko-sociologickej fázy**, cez **semiologickú, kriticko-ideologickú, textuálnu, eticko-estetickú** až po **postmediálnu**.⁵⁰ Aj keď sa Eco, logicky, venoval najmä fenoménu televízie, neušiel mu ani fenomén internetu a opäť jeho prepojenie s politikou. Postupne sa tak dostávame k fenoménu transmediálnosti so zreteľom na odlišné formy publika týchto médií, rôzne formy jazyka, stratégie, témy a podobne.

49 ECO, U.: *Od hlouposti k šílenství: Zprávy o tekuté společnosti*. 2016, s. 347.

50 MARRONE, G. (2020), s. 465.

ZÁVER

Ako sme si v našej kapitole ukázali, texty Umberta Eca sú zacielené na rôzne typy čitateľa, sú tematicky a žánrovo rôznorodé, prekračujú hranice jednej spoločenskovednej, resp. socio-humanitnovednej disciplíny a svojím synkretickým a interdisciplinárnym charakterom (areálovými presahmi) popularizujú vedu a snažia sa približovať vedecko-výskumné závery čo najbližšie k čitateľstvu. Práve vo vzťahu k zameranosti na čitateľa mu vo Eco svojich dielach prispôsobuje jazyk, formu, žáner, ako aj spôsoby narácie. Autorove diela, ktoré sme v našej kapitole spomínali, majú rôzny žánrový, motivicko-tematický a jazykový charakter (jazykový najmä v zmysle výberu lexikálnych a štylistických prostriedkov podľa typu textu). V Ecových socio-humanitnovedných dielach sa prejavuje jeho skúsenostný komplex (od osobných spomienok z detstva, cez rôzne životné etapy až po zrelý vek, samozrejme, s výrazným zameraním na obdobie pôsobenia v médiách a v akademickom prostredí), jeho spomienky však nie sú prvoplánové, no zasadené do logického motivicko-tematického rámca. Autor sa neobracia len do minulosti, no ponúka aj svoje názory a vízie v kontexte vnímania súčasného sveta.

Aj keď sme Ecove názory z rozličných dôvodov (ideologických, časových, vydavateľských) prijímali prostredníctvom prekladov do slovenského kultúrno-recepčného prostredia postupne (neraz s výrazným časovým odstupom od vydania originálu) a miestami nesystémovo, dnes máme (najmä vďaka českým prekladom) sprístupnenú prakticky celú Ecovu nosnú tvorbu zo socio-humanitnej a socio-humanitnovednej oblasti. Do roku 1989 a minimálne prvé desaťročie po novembrových spoločensko-politických zmenách sa síce v našom prekladovo-recepčnom kontexte uplatňoval asymetrický model (vo vzťahu rok vydania diela v origináli a v preklade najmä s cieľom začať postupne zaplňať biele miesta), ale v neskorších rokoch sme už postupne začali prechádzať na symetrický model s jasnou a logickou vydavateľskou politikou (výber diel na preklad, časovo-tematická zhoda vo východiskovej a prijímajúcej kultúre a podobne). Je škoda, že mnohé z prác, ktoré sme v našej kapitole viackrát spomínali či citovali, nevyšli v slovenčine. V súčasnosti je však nepravdepodobné (resp. málo pravdepodobné), že by sa naše vydavateľstvá rozhodli publikovať diela – či už romány alebo diela pomedzných žánrov –, ktoré už vyšli v češtine. České vydavateľstvá (máme na mysli najmä Argo) totiž už vo fáze prekladu a neskoršej marketingovej fáze rátali vzhľadom na blízkosť jazykového kódu aj so slovenským čitateľským prostredím. Tento fakt potvrdzuje aj translatologička a talianistka Monika Šavelová, podľa ktorej bol slovenský knižný preklad Ecovho románu *Ostrov včerajšieho dňa* zamietnutý s odôvodnením, že bol už vydaný v češtine (aj keď napokon u nás vyšiel tri roky po českom vydaní, vydavateľstvo tak nechcelo urobiť v roku publikovania českého prekladu).⁵¹

Je nepochybné, že mnohé z Ecových kníh z oblasti vied o človeku a kultúre sa u nás stali základnými citačnými zdrojmi v rámci výskumu viacerých vied (literárna veda,

51 Porov. ŠAVELOVÁ, M. *Umelecké preklady talianskej poézie*. 2014, s. 31.

lingvistika, filozofia, estetika), ako aj relevantnou študijnou literatúrou pre viaceré programy na slovenských univerzitách (*Lector in fabula*, *O literatúre*, *Dějiny krásy*, *Dějiny ošklivosti* a i.). Od literatúry určenej pre široký konzum⁵² a ďalších románov, ktoré autora preslávili po celom svete, sa Eco charakterom svojej tvorby dostal do oveľa komplexnejšieho a širšieho medziodborového a spoločenského, resp. spoločenskovedného kontextu.

Ako teda vnímať Ecove texty z oblasti vied o človeku a kultúre, resp. aký je jeho odkaz súčasnému čitateľovi? Jeho myšlienky o kultúre a spoločnosti sa reflektujú v kontexte aktuálneho pôsobenia masovej kultúry či antikultúry (binarita vzťahu tešitelia a skeptici) a silného vplyvu médií ako sprostredkovateľov postulátov masovej kultúry. Spomínali sme príznaky, ktoré robia podľa Eca z ideológie fašizmu večnú ideológiu. Autor hovorí o kulte tradície, o kvalitatívnom populizme, novom jazyku (newspeaku), o pohrdaní intelektuálmi či o fenoméne „nesúhlas je zradou“. Varuje však aj pred nadužívaním pojmu fašizmus v dnešnom spoločensko-politickom kontexte. Krajne pravicové (neo)fašistické strany, ideovo (ideologicky) prekryté národno-kresťanskou myšlienkou a tradicionalizmom, sa stali súčasťou vlád a parlamentov a hrozí, že svoje pochybné názory a prístupy dokážu realizovať v rámci svojej agendy aj v praktickej politike. V tej talianskej napríklad úspešne pôsobí strana Bratia Talianska (tá ideovo a ideologicky vyšla z Talianskeho sociálneho hnutia operujúceho v období fašizmu a z neskoršej Národnej aliancie), ktorú vedie premiérka Giorgia Meloniová, ďalej šovinisticko-konzervatívna Liga (predtým známa ako Liga severu) na čele s Matteom Salvinim a Forza Italia bývalého mediálneho magnáta a niekoľkonásobného kontroverzného premiéra S. Berlusconiho, ktorého činy a názory niekoľkokrát opisoval aj Eco. Aj ďalšie krajiny v mnohých prípadoch spĺňajú či napĺňajú príznaky večného fašizmu, s ktorého existenciou sme sa, mimochodom, ani vyše osemdesiat rokov po Slovenskom národnom povstaní doteraz historicky nevyrovnali ani u nás. Aj preto je žiaduce, aby sa nadčasové a demokratické myšlienky Umberta Eca dostali k čo najširšiemu talianskemu, slovenskému a európskemu čitateľstvu, a to predovšetkým k mladej generácii, vytvárajúcej civilizačno-kultúrne hodnoty 21. storočia – teda demokratické hodnoty, blízke aj U. Ecovi, ktoré ako memento zhmotnil aj vo svojich textoch o človeku a kultúre.

POJMY A TERMÍNY

Vydavateľská politika

Editor

Editorská motivácia

52 P. Koprda usúvzťažňuje pojem „literatúra pre široký konzum“ s dielami *Meno ruže* a *Foucaultovo kyvadlo*, pričom prízvukuje schopnosť autora „detailne prepracovať, sklbiť a rozprúdiť takzvaný interpretačný ošial“ a odmeniť zaň čitateľa uspokojivým dotiahnutím všetkých línií.“ – KOPRDA, P.: *Vývinové línie talianskej literatúry v 20. storočí*. 2002, s. 92.

Areál

- Areálové presahy
- Intertextuálne nadväzovanie
- Interdisciplinarita

Veda – spoločnosť – kultúra

- Filozofia, estetika, hermeneutika, semiotika

Druhovo-žánrová diferenciácia

- Genológia
 - Druh – žáner – žánrová forma
- Hybridné žánre
- Synkretizácia

Text a jeho typológia

- Umelecké a neumelecké texty
- Pomedzné, hraničné texty
- Texty o človeku a kultúre
 - Socio-humanitné texty
 - Socio-humanitnovedné texty
- Príležitostné texty/písanky

Literárna komunikácia

- Autor – dielo – čitateľ
- Zameranie na čitateľa

Masová kultúra

- Médiá
- Publicistické texty

Preklad a recepcia

- Recepčná tradícia
- Recepčná situácia
- Kultúrno-recepčný aspekt
- Východisková a prijímajúca kultúra

PRAMENE

- ECO, Umberto (1995): Kedy už možno hovoriť, že odpoveď je interpretáciou? Prel. Pavol Koprda. In: *Romboid*, 30, 1995, č. 2, s. 74–82.
- ECO, Umberto (2002): *O zrcadlech a jiné eseje. Znak, reprezentace, iluze, obraz*. Prel. Vladimír Mikeš, Veronika Valentová. Praha: Mladá fronta 2002.

- ECO, Umberto (2003): *Babylonský rozhovor*. Prel. Branislav Čech. Bratislava: Kalligram 2003.
- ECO, Umberto (2004a): *O literatúre*. Prel. Alice Flemrová. Praha: Argo 2004.
- ECO, Umberto (2004b): *Päť úvah o morálke*. Prel. Miroslava Vallová. Bratislava: Kalligram 2004.
- ECO, Umberto (2006): *Skeptikové a tešiteľé*. Prel. Zdeněk Frýbort. Praha: Argo 2006.
- ECO, Umberto (2008): *Poznámky na krabičkách od sirek*. Prel. Zora Obstová. Praha: Argo 2008.
- ECO, Umberto (2010): *Lector in fabula: Role čtenáře aneb Interpretační kooperace v narativních textech*. Prel. Zdeněk Frýbort. Praha: Academia 2010.
- ECO, Umberto (2011): *Kant a ptakopysk*. Prel. Pavel Štichauer. Praha: Argo 2011.
- ECO, Umberto (2012): *Od stromu k labyrintu*. Prel. Martin Bažil a kol. Praha: Argo 2012.
- ECO, Umberto (2013): *Výrobiť si nepriateľa a iné príležitostné písanky*. Prel. Stanislav Vallo. Bratislava: Slovart 2013.
- ECO, Umberto (2016): *Od hlouposti k šílenství: Zprávy o tekuté společnosti*. Prel. Helena Lergetporer, Gabriela Chalupská, Kateřina Vinšová. Praha: Argo 2016.
- ECO, Umberto (2018): *Na ramenách obrů*. Prel. Magdaléna Žáčková, Helena Lergetporer, Kateřina Vinšová. Praha: Argo 2018.
- ECO, Umberto (2020): *O televizi*. Prel. Zdeněk Frýbort, Helena Lergetporer, Vladimír Mikeš, Zora Obstová, Kateřina Vinšová. Praha: Argo 2020.
- ECO, Umberto (2021): *Migrate a nesnášenlivosť. Věčný fašismus*. Prel. Helena Lergetporer. Praha: Argo 2021.
- ECO, Umberto (2022): *Teorie semiotiky*. Prel. Marek Sedláček. Praha: Argo 2022.
- ECO, Umberto (2023): *Šest procházek literárními lesy*. Prel. Anna Štádlarová. Praha: Argo 2023.
- ECO, Umberto – BROCHIER, Jean-Jacques – FUSCO, Mario: *Od otvoreného diela k Foucaultovmu kyvadlu*. Prel. Katarína Kenížová. In: SP, 106, 1990, č. 4, s. 98–109.
- ECO, Umberto – MARTINI, Carlo Maria (2015): *V čo verí ten, kto neverí?* Prel. Andrea Novomeská. Bratislava: Don Bosco 2015.

LITERATÚRA

- BATTISTINI, Andrea (2014): *Letteratura italiana: Dal Settecento ai nostri giorni*. Bologna: Il Mulino 2014.
- BEDNÁROVÁ, Katarína (2024): Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre I.: Sondy a re-kognoskácia. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateliek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 11–40.
- BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.) (2024): *Slovník prekladateliek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i., VEDA 2024.
- BILOVESKÝ, Vladimír (2005): *Termín a/alebo metafora?* Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2005.
- BILOVESKÝ, Vladimír (2011): *Zázraky v orechovej škrupinke*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB 2011.
- FERRONI, Giulio (2013): *Storia della letteratura italiana: Il Novecento e il nuovo millennio*. Milano: Mondadori 2013.
- FONTANA, Marzia – FORTE, Laura – TALICE, Maria Teresa (2022): *L'ottima compagnia: Il Novecento e oggi*. Roma: Zanichelli 2022.
- GÁLIS, Vladislav (2005): Umberto Eco – Päť úvah o morálke. In: *Impulz*, 1, 2005, č. 1. Dostupné na <http://www.impulzrevue.sk/article.php?14> [cit. 18. decembra 2024].

- GETTO, Giovanni – ALONGE, Roberto – BALDI, Guido – DE RIENZO, Giorgio (1982): *Storia della letteratura italiana*. Firenze: Sansoni Editore 1982.
- HRUŠKA, František (1992): Umberto Eco a talianska semiotika. In: *Slovenské divadlo*, 40, 1992, č. 1, s. 46–49.
- HRUŠKA, František (2009): *Od Dvorana k Palomarovi*. Bratislava: AnaPress 2009.
- HRUŠKA, František (2016): Umberto Eco, spomienka s úsmevom. In: *Pravda*, 57, 2016, č. 116, s. 14–15. Dostupné na <https://kultura.pravda.sk/kniha/clanok/385090-portret-umberto-eco-spomienka-s-usmevom/> [cit. 21. novembra 2024].
- ISER, Wolfgang (2009): *Jak se dělá teorie*. Prel. Petr Onufer. Praha: Karolinum 2009.
- KOPRDA, Pavol (1989): Rozprava o všeobecnej semiotike. In: *SP*, 105, 1989, č. 1, s. 85–95.
- KOPRDA, Pavol (1990): Ecológia I. a II.; Z dejín znakového vnímania sveta; Zánik štruktúry a jej nahradenie kódom; Na ceste k chápaniu ľudského sveta ako otvoreného priestoru; Zákonky hypotézy. In: *Romboid*, 25, 1990, č. 9, s. 75–123.
- KOPRDA, Pavol (1995): Kedy už možno hovoriť, že odpoveď je interpretáciou? In: *Romboid*, 30, 1995, č. 2, s. 74–82.
- KOPRDA, Pavol (2002): *Vývinové línie talianskej literatúry v 20. storočí*. In: Z dejín európskych literatúr 20. storočia. Ed. Ivan CVRKAL. Bratislava: ÚSVL SAV 2002, s. 54–100.
- KOPRDA, Pavol (2014): *Talianska literatúra: Zv. 8a*. Nitra: FF UKF 2014.
- MARRONE, Gianfranco (2020): Eco a televize. In: ECO, Umberto: *O televizi*. Prel. Zdeňek Frýbort, Helena Lergetporer, Vladimír Mikeš, Zora Obstová, Kateřina Vinšová. Praha: Argo 2020, s. 461–500.
- POSPÍŠIL, Ivo (2014): *Literární věda a teritoriální studia*. Nitra: FSŠ UKF 2014.
- RUSNÁKOVÁ, Natália (2008): *Pascoli – D'Annunzio – Ungaretti: Typy symbolizmu v modernom talianskom básnictve*. Nitra: FF UKF 2008.
- RUSNÁKOVÁ, Natália (2014): *Attuali tendenze nella letteratura italiana contemporanea*. Nitra: FF UKF 2014.
- SEIDL, Ivan (1985): *La letteratura italiana del Novecento*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1985.
- SOUČKOVÁ, Marta (2004): Multitematický zásobník Umberta Eca. In: *RAK*, 9, 2004, č. 1, s. 36–37.
- ŠAVELOVÁ, Monika (2024): *Umelecké preklady talianskej poézie*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2024.
- ŠUŠA, Ivan (2006): K terminologickej diferenciacii v oblasti žánrovej klasifikácie (z aspektu česko-slovenskej a talianskej teórie literatúry). In: DOHNAL, Josef – KŠICOVÁ, Danuše – POSPÍŠIL, Ivo (eds.): *Litteraria Humanitas: Problémy poetiky*. Brno: FF MU, 2006, s. 375–384. Dostupné aj na <https://digilib.phil.muni.cz/sites/default/files/pdf/132701.pdf> [cit. 21. januára 2025].
- ŠUŠA, Ivan (2014): Príspevok Silvia Berlusconiho k transformácii stredopravicových strán a hnutí v Taliansku. In: *Politické vedy*, 17, 2014, č. 1, s. 163–177.
- ŠUŠA, Ivan (2018): *Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989*. Banská Bystrica: FF UMB 2018.
- ŠUŠA, Ivan (2025): Socio-humanitnové texty Umberta Eca a ich odraz v slovenskom recepčnom prostredí. In: *Kritika prekladu*, 14, 2025, č. 1, s. 21–37.
- TRUHLÁŘOVÁ, Jana (2020): Zlatý vek prekladu spoločenskovednej literatúry na Slovensku: francúzska nová kritika a jej pokračovatelia (edícia Antropos). In: KUSÁ, Mária – RONDZIKOVÁ, Natália (eds.): *Preklad vo vedách o človeku a dialóg kultúr*. Bratislava: ÚSVL SAV, VEDA 2020, s. 21–39.

K NIEKTORÝM ŠPECIFIKÁM PREKLADU RUSKEJ NÁBOŽENSKEJ FILOZOFIE DO SLOVENČINY

Valerij Kupka

ÚVOD

Ruská náboženská filozofia je nielen jav filozofický, ale aj literárno-estetický. Na rozdiel od krajín západnej Európy v Rusku ešte začiatkom 19. storočia v podstate neexistovalo domáce filozofické myslenie – filozof Piotr Čaadajev (1794 – 1856) sa vo svojich dielach *Les lettres philosophiques* (Filozofické listy, 1828 – 1830) a *Apologija sumasšedšego* (Bláznova apológia, 1837) ešte len pokúša o vytvorenie filozofického systému, a tak sa filozofia vyvíja v rámci umeleckej literatúry (filozofické ódy Gavriila Romanoviča Deržavina, filozofická poézia Alexandra Sergejeviča Puškina, Michaila Jurieviča Lermontova, Fiodora Ivanoviča Ťutčeva, filozofická próza Vladimira Fiodoroviča Odojevského, Fiodora Michajloviča Dostojevského, Leva Nikolajeviča Tolstého a ďal.). Toto tesné prepojenie literatúry a filozofie sa však formovalo po celé stáročia a v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia prinieslo ruskej kultúre svoje prvé originálne plody, reinkarovalo sa do tela ruskej náboženskej filozofie a prispieva k jej neopakovateľnosti a osobitosti. Preto je pri preklade diel ruského náboženského myslenia veľmi dôležité túto skutočnosť neignorovať a hľadať možnosti adekvátnej transformácie týchto špecifik do slovenčiny. Kladie to zvýšené nároky na osobnosť prekladateľa, ktorý by mal v sebe zjednocovať tri základné schopnosti: schopnosť preložiť vedecký text, schopnosť preložiť náboženský text a schopnosť preložiť literárny text.

Preklad ruskej náboženskej filozofie na Slovensku nemá bohatú tradíciu. Ak nerátame ódu G. R. Deržavina *Boh*, jeden z prvých prekladov (ak nie prvý) z ruštiny do štúrovej spisovnej slovenčiny¹, a preklady prác Nikolaja Onufrijeviča Losského (1879 – 1965) *Podmienky dokonalého dobra* (Uslovija absolútneho dobra, 1944) a *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad* (1946; Dostojevskij i jeho christianskoje miroponimanije, 1939), môžeme za priekopníka v prekladaní tejto filozofie pokladať významného religionistu Jána Komorovského.² Tradícia prekladania náboženskej filozofie sa na Slovensku nemohla vyvinúť: takmer všetci náboženský myslitelia žili po vyhostení zo sovietskeho Ruska v roku 1922³ v emigrácii. V Sovietskom zväze, a teda aj neskôr v socialistickom Československu

1 DERŽAVIN [G. R.] (1847). Ako autor prekladu je uvedený M. Považský, čo je pravdepodobne pseudonym Mikuláša Dohnányho – porov. LESŇÁKOVÁ, S.: Na počiatku bolo slovo... (1825 – 1918). 2017, s. 16–17.

2 O J. Komorovskom bližšie pozri KOVAČIČOVÁ, O. – KUPKOVÁ, I.: Komorovský Ján. 2024.

3 V roku 1922 bolševici na návrh V. I. Lenina na niekoľkých parníkoch vyhostili zo sovietskeho Ruska niekoľko desiatok významných predstaviteľov ruskej inteligencie ako nepriateľov revolúcie. Pôvodne

(čiže aj na Slovensku), boli preto zakázaní až do Gorbačovovej *perestrojky* (prestavby), ktorá sa začala v roku 1985. Až vtedy sa mohli vrátiť do vlasti, ale už iba svojimi dielami. *Perestrojka* zároveň umožnila prístup k týmto dielam aj na Slovensku, ale prvé preklady – a boli to práve preklady J. Komorovského – sa objavili až po roku 1989.⁴ Autorom knižných prekladov z tejto oblasti je takmer výlučne J. Komorovský a okrem neho sa, žiaľ, prekladaniu ruskej náboženskej filozofie už nikto pravidelne nevenoval. Výnimkou sú dva preklady, opäť diela N. O. Losského *Filozofia intuitivizmu* (2000) a *O mystickej intuícii* (2009; *Mystical intuition*, 1938, *Čuvstvennaja, intellektualnaja i mističeskaja intuicija*, 1938), ktoré z angličtiny a ruštiny preložili Rastislav Puchala a Peter Mornár.

PREKLAD NÁZVOV DIEL A POJMOV RUSKEJ NÁBOŽENSKEJ FILOZOFIE

Sigizmund Kržižanovskij, sovietsky prozaik, dramatik, divadelný teoretik a literárny vedec, v jedinej knihe, ktorá mu za života vyšla, *Poetika zaglavij* (Poetika názvov, 1931) hovorí o kľúčovom význame názvu literárneho diela. Podľa neho je názov knihy to hlavné, to, čo „obaluje text a zmysel knihy“⁵, pričom „knih je dokonale rozvinutý názov a názov je kniha skoncentrovaná do dvoch-troch slov“⁶. Názov nesmie byť odtrhnutý od „jednotného knižného tela [...]“. Slová na obálke nemôžu nekomunikovať so slovami ukrytými pod obálkou.⁷ Ruský slavista, historik kultúry a literárny vedec Alexander Etkind konštatuje, že

jedno alebo niekoľko slov názvu má váhu porovnateľnú s tisíckami iných slov textu. Názov je spojený s textom ako meno s vecou: záhadným spojením, ktoré teoretici nazývajú všemožnými spôsobmi, počnúc Saussurovou principiálnou konvenčnosťou a končiac Losevovou⁸ mystickou súpodstatnosťou [*jedinosušnosť, homoúsios*]. Celý

im hrozil trest smrti a vyhostenie bolo, ako sa vyjadril L. Trockij, prejavom boľševického humanizmu. Táto absurdná akcia boľševikov dostala začiatkom 90. rokov 20. storočia názov *parník filozofov*, zrejme aj preto, lebo medzi vyhostenými bolo viacero náboženských filozofov: Nikolaj Berďajev, Sergej Trubeckoj, Ivan Iljin, Lev Karsavin, Nikolaj Losskij, Pitirim Sorokin, Semion Frank, Sergej Bulgakov či Fiodor Stepun.

4 Diela ruských filozofov, ktorí sú bežne vnímaní ako náboženský filozofi, ako N. Berďajev a V. Soloviov, v 90. rokoch 20. storočia prekladala aj Raisa Kopsová, zameriavala sa však prevažne na ich nenáboženské texty. Väčšinu z týchto prác preložila do slovenčiny ako prvá a jediná, napr. Berďajevove články *Človek a stroj* (1990; *Človek i mašina*, 1933), *O súčasnom nacionalizme* (1991; *O sovremennom nacionalizme*, 1938) či *O fanatizme, ortodoxii a pravde* (1993; *O fanatizme, ortodoxii i istine*, 1937) alebo články V. Soloviova *Tajomstvo pokroku* (1992; *Tajna progressa*, 1897) a *Zdôvodnenie dobra* (1992; *Opravdanie dobra*, 1897), všetko v časopise *Filozofia*.

5 KRŽIŽANOVSKIJ, S.: *Poetika zaglavij*. 1931, s. 3.

[облегает текст и смысл]

6 Tamže. (Zvýř. S. K.)

[книга и есть – развёрнутое до конца заглавие, заглавие же – стянутая до объёма двух-трёх слов книга.]

7 Tamže.

[от единого книжного тела [...]. Слова на обложке не могут не общаться с словами, спрятанными под обложку.]

8 Alexej Losev (1893 – 1988) – ruský náboženský filozof, klasický filológ, prekladateľ a spisovateľ.

text ako celok, tento mnohoveštvý systém označujúcich, je označovaný vo vzťahu k svojmu názvu. Názov ako označujúce v istom zmysle zodpovedá textu ako označovanému.⁹

Názov diela je často kľúčom k jeho interpretácii, impulzom k jeho pochopeniu. Adekvátnosť prekladu názvu diela teda môže byť istou zárukou neskreslenej, nezávädzajúcej interpretácie toho istého diela aj v preklade do iného jazyka.

Dokonalé vs. absolútne dobro

V prípade prekladov ruskej náboženskej filozofie do slovenčiny slovenskí prekladatelia nie vždy brali do úvahy, prípadne si nie vždy uvedomovali dôležitosť prekladu názvov prekladaných diel. Napríklad názov už spomenutého diela N. O. Losského *Uslovija absolútneho dobra*, teda Podmienky absolútneho dobra, prekladateľ Jozef Dieška nevedno prečo preložil ako *Podmienky dokonalého dobra*.¹⁰ Táto voľba je nepochopiteľná aj z dôvodu, že J. Dieška realizoval preklad spoločne s autorom diela N. O. Losským. Príčinou môže byť jednak Dieškova prekladateľská neskúsenosť, jednak jeho neznalosť jazyka originálu, o čom svedčia aj slová samotného Losského v jeho spomienkach na obdobie strávené v Bratislave:

Ponúkol som mu [Dieškovi], aby sme spolu preložili moju ešte nevytlačenú knihu *Podmienky dokonalého dobra (základy etiky)* do slovenčiny. Keď sme spolu prečítali vetu po rusky, pretlmočil som ju do češtiny a Dieška ju preložil do slovenčiny. [...] [C]ez leto sme moju knihu spolu s Dieškom preložili. V dôsledku tejto práce si Dieška osvojil ruský jazyk a ja slovenský.¹¹

Pojem *dokonalé dobro*, ktorým sa Dieška (spolu s Losským) rozhodol preložiť slovné spojenie *absolútne dobro* (absolútne dobro) v názve tohto diela, je zavádzajúci a nevystihuje podstatu Losského filozofickej koncepcie. V Losského hierarchii hodnôt *absolútne dobro* je Boh, podobne ako u Losského predchodcu básnika a religiózneho mysliteľa Vladimira Soloviova (1853 – 1900)¹², ale aj v katolíckej dogmatike.¹³ Losskij delí hodnoty na absolútne a relatívne¹⁴ a Boh ako *absolútne dobro* je uňho absolútna, najvyššia, s ničím neporovnateľná hodnota, je to mravný ideál, transcendentné dobro. Je absolútne vo filo-

9 ETKIND, A. Poetika zaglavij. 1998, s. 559.

[одно или несколько слов заглавия имеют вес, сравнимый с тысячами других слов текста. Заглавие связано с текстом как имя с вещью: загадочной связью, которую теоретики описывали всевозможными способами, от принципиальной условности у Соссюра до мистической единственности у Лосева. Весь текст в целом, эта многослойная система означающих, является означаемым в отношении своего заглавия. Заглавие, как означающее, некоторым образом соответствует тексту, как означаемому.] (Citáty preložil autor kapitoly, ak nie je uvedené inak.)

10 LOSSKIJ, N. O.: *Podmienky dokonalého dobra: (základy etiky)*. 1944.

11 LOSSKIJ, N. O.: Spomienky na bratislavské roky. 1996, s. 716.

12 SOLOVIOV, V. S.: *Opravdanie dobra*. 1998.

13 Pozri napr. DANCÁK, F.: *Boh Jediný a Trojjediný: De Deo Uno et Trino*. 2000, s. 15; OTT, L.: *Základy katolíckej dogmatiky*. [1954], s. 48, 49.

14 LOSSKIJ, N. O.: *Cennost' i bytije: Bog i Carstvo Božije kak osnova cennostej*. 1931, s. 82–102.

zofickom zmysle, t. j. nepodmienené, od iného zásadne nezávislé, nevyhnutne existujúce samo osebe.¹⁵ Aj *dokonalé dobro* pomenúva najvyššiu hodnotu, tá by však v Losského hierarchii patrila do kategórie relatívnych, netranscendentných, pozemských hodnôt – *dokonalý* nie je filozofický pojem, ale bežný výraz, a ako taký je síce synonymom slova *absolútny*, ale len čiastočným, lebo *dokonalý* neznamena nepodmienený, nezávislý, existujúci sám osebe. Je zaujímavé, že v preklade Losského spomienok prekladateľ Ján Komorovský dvakrát použil Dieškov variant názvu, *Podmienky dokonalého dobra*, ale raz sa správne pomýlil a názov automaticky preložil ako *Podmienky absolútneho dobra*, pričom v origináli Losskij stále používa rovnaký názov *Uslovija absolútneho dobra*.¹⁶

Keď bola na cyklostyle vytlačená moja kniha *Podmienky absolútneho dobra*, benediktínsky mních Slovák Jozef Papin, ktorý ovládal ruštinu, si ju prečítal a ohodnotil tak vysoko, že ju chcel preložiť do latinčiny, „aby ju mohol čítať celý katolícky svet“. Duchovní predstavení mu to akiste zakázali. Vtedy preštudoval moju filozofiu a v Holandsku, kde žil, napísal knihu *Doctrina de bono perfecto ejusque in systemata N. Losskij personalistico applicatio* (Učenie o dokonalom dobre a jeho aplikácia na personalistický systém N. O. Losského), Leiden, vydav. E.I. Brill 1946.¹⁷

Dalo by sa však aj predpokladať, že ide o prekladateľskú koncepciu a tam, kde Losskij hovorí o preklade svojej knihy, Komorovský prekladá názov tak, ako je to u Diešku (*Podmienky dokonalého dobra*), a tam, kde má Losskij na mysli ruský originál, Komorovský prekladá názov tak, ako by ho preložil on sám (*Podmienky absolútneho dobra*), čím vyjadruje svoj nesúhlas s Dieškovou verziou. Kontext však predpoklad o koncepcii nepotvrďuje: aj „moja ešte nevytlačená kniha“ z prvého citovaného úryvku, aj „na cyklostyle vytlačená kniha“ z druhého úryvku je ruský originál (na inom mieste v texte Losskij píše, že si na cyklostyle dal vytlačiť knihu, ktorej „preklad [...] vydala v r. 1944 Matica slovenská“¹⁸), preklad názvu teda mal byť rovnaký.

Ďalší vývoj udalostí, o ktorom Losskij (v Komorovského preklade) píše v druhom úryvku, vypovedá aj o zodpovednosti prekladateľa ako mediátora transferu.¹⁹ Z Losského slov vyplýva, že Papin čítal jeho knihu v ruštine, ale v bibliografii Papinovej knihy Losského originál uvedený nie je – kniha sa tam nachádza len v Dieškovom preklade, čiže ako *Podmienky dokonalého dobra*.²⁰ Tento názov potom J. Papin zrejme bez hlbšieho rozboru preniesol do názvu svojho diela (*Doctrina de bono perfecto*). Tento posun od *absolútneho* k *dokonalému* prostredníctvom Papinovej knihy mohol skresliť vnímanie Losského myšlienkového-hodnotového systému v západnom kresťanstve. Je však možné, že čitateľ, hoci špecializovaný, vníma pojmy *absolútny* a *dokonalý* ako úplné

15 Porov. heslo absolútny in: PIAČEK, J.: *Pomocný slovník filozofie*. 2019, s. 77 / 1319.

16 Porov. LOSSKIJ, N. O.: *Vospominanija*. 1968, s. 284–289.

17 LOSSKIJ, N. O. (1996), s. 719.

18 Tamže, s. 716.

19 Porov. BEDNÁROVÁ, K.: Preklad a aspekty recepcie socio-humanitnovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí (podoby a pojmy) na s. 12–49 tejto publikácie.

20 Porov. PAPIN, J.: *Doctrina de bono perfecto...* 1946, s. 123.

synonymá – napokon, ani Losskij Papinov latinský názov nijako nekomentuje. Aj on sám totiž vo svojej knihe používa pojem *dokonalé dobro* (*soveršennoje dobro*), ale myslí tým *absolútne dokonalé dobro* (*absolútne soveršennoje dobro*): „Veľmi dôležité je to, že Boh zjaví sa v náboženskej skúsenosti nielen ako absolútna plnosť bytia, ale aj ako vyššia absolútna dokonalá hodnota, ako samo dobro, vo všetkých smysloch tohto slova, najmä ako sama krása, mravné dobro, láska, pravda, absolútny život.“²¹ Napokon, aj kapitola, z ktorej pochádza tento citát, má názov Ideál absolútnej dokonalosti (Ideal absolútneho soveršenstva).

Ak by aj sám Losskij nevnímal rozdiel medzi pojmami *absolútny* a *dokonalý* ako závažný, preklad slovného spojenia *absolútne dobro* ako *dokonalé dobro* predstavuje z filozofického a teologického hľadiska zavádzajúci posun. Tým viac, že z pohľadu prekladateľa neexistuje žiadny dôvod prekladať *absolútne dobro* ako *dokonalé dobro*, ak máme v slovenčine rovnaký výraz, ktorý je adekvátny výrazu v ruštine: *absolútne dobro*.

Svetonáhľad, svetonázor a iné

Pri preklade názvov diel ruskej náboženskej filozofie (a, samozrejme, aj ich obsahu, ktorý názvy reprezentujú) vznikajú problémy súvisiace so špecifickými pojmami úzko spojenými s charakterom ruského filozofického myslenia. V roku 1946 vo vydavateľstve Transciscus²² a v reedícii v roku 2009 vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov (VSSS)²³, v oboch prípadoch bez uvedenia prekladateľa, vyšla ďalšia Losského kniha *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad* (Dostojevskij i jeho christianskoje miroponimanie, 1953). V názve tohto diela je problematickým pojem *miroponimanie*, ktorý je v danom prípade preložený adekvátne ako *svetonáhľad*.

Iný religiózny filozof, Nikolaj Berďajev (1974 – 1948), zasa v názve svojej podobne zameranej práce *Mirosozercanie Dostojevskago* (1923)²⁴ použil ďalšie synonymum k týmto pojmom. Knihu majú slovenskí čitatelia k dispozícii iba v českom preklade, v ktorom vyšla pod názvom *Dostojevského pojetí světa* (2001). V slovenčine sa však toto dielo spomína v úvode k prekladu Berďajevovej štúdie *Dostojevskij v ruskej revolúcii*, v ktorom prekladateľka Raisa Kopsová preložila jeho názov ako *Svetonázor F. M. Dostojevského*.²⁵ Zdá sa, že v oboch prípadoch mali prekladatelia problém vyjadriť to, čo autor do pojmu *mirosozercanie* vkladá. Svoj zámer Berďajev podáva takto:

Moja práca by mala patriť do oblasti pneumatológie, a nie psychológie. Chcel by som odhaliť Dostojevského *ducha*, ukázať jeho najhlbšie vnímanie/pocítovanie sveta [*mirooščuščenie*] a intuitívne pretlmočiť/rekonštruovať jeho videnie/chápanie sveta [*mirosozercanie*]. [...] Chcem teda vstúpiť do najväčšej hĺbky Dostojevského sveta

21 LOSSKIJ, N. O. (1944), s. 35–36.

22 LOSSKIJ, N. (1946).

23 LOSSKIJ, N. O. (2009).

24 BERĎAJEV, N. (1923).

25 BERĎAJEV, N.: Dostojevskij v ruskej revolúcii. 1996, s. 606.

ideí, pochopiť jeho videnie/chápanie sveta [*mirosozercanije*]. Čo je spisovateľovo videnie/chápanie sveta [*mirosozercanije*]? Je to jeho vnímanie/videnie sveta [*sozercanije mira*], jeho intuitívny prienik do vnútornej podstaty sveta. Práve toto sa tvorcovi odhaľuje/otvára o svete, o živote. Dostojevskij mal svoje vnuknutie/svoju inšpiráciu a ja ho/ju chcem postihnúť. Dostojevského vnímanie/chápanie sveta [*mirosozercanije*] nebolo abstraktným systémom ideí, u umelca je zbytočné hľadať taký systém a je vlastne sotva možný. Dostojevského vnímanie/chápanie sveta je jeho geniálna intuícia ľudského osudu a osudu sveta. Je to intuícia umelecká, ale nielen umelecká; je to aj intuícia ideová, poznávacia, filozofická – je to gnóza.²⁶

Ruský výraz *mirosozercanije* pozostáva z dvoch slov: *mir* – svet a *sozercanije*, odvodené od slovesa *sozercat'*, čiže „pozorne alebo dlho pozorovať, pozeráť sa a pokúšať sa pochopiť, a zároveň prenikať do hĺbky predmetu, skúmať ho, kochať sa ním; vnikáť do niečoho myšlienkami, rozumom, duchom“.²⁷ V uvedenom citáte Berďajev jednak používa sám pojem *mirosozercanije* a jednak ho vysvetľuje opisne: *sozercanije mira*, t. j. vnímanie/videnie sveta. Slovenčina ani čeština zodpovedajúci výraz nemajú, ale český preklad *pojetí světa* má k jeho významu veľmi blízko. A hoci Kopsovej preklad názvu tohto Berďajevovho diela bol iba informatívny a keby ho prekladala celé, zrejme by nakoniec dospela k inému riešeniu. Celkovo tu vo vzťahu k Dostojevskému máme tri pojmy: jeho *miroponimanije*, *mirosozercanije* a *mirooščuščenije*. Všetky tri môžeme do slovenčiny preložiť ako *svetonázor*, resp. *svetonáhľad* (a dva z nich takto aj máme preložené). V origináli však každý z nich predstavuje iný uhol pohľadu na Dostojevského a signalizuje rôzne ciele prieniku do Dostojevského sveta. Navyše v uvedenom citáte z Berďajeva by sa rovnaký výraz použiť nedal, lebo by text nedával zmysel. Pojem *mirosozercanije* sa nachádza aj v názve diela iného religiózneho filozofa, Jevgenija Trubeckého (1863 – 1920) *Mirosozercanije V. S. Soloviova* (1913), ktorý J. Komorovský v antológii venovanej V. Soloviovi preložil opäť ako *Svetonáhľad Vl. Solovjova*²⁸, čiže rovnako ako *miroponimanije* v názve Losského knihy o Dostojevskom.

26 BERĎAJEV, N. (1923), s. 7, 9.

[Моя работа должна быть отнесена к области пневматологии, а не психологии. Я хотел бы раскрыть дух Достоевского, выявить его глубочайшее мироощущение и интуитивно воссоздать его мирозерцание. [...] И вот я хочу войти в самую глубину мира идей Достоевского, постигнуть его мирозерцание. Что такое мирозерцание писателя? Это его созерцание мира, его интуитивное проникновение во внутреннее существо мира. Это и есть то, что открывается творцу о мире, о жизни. У Достоевского было своё откровение, и я хочу постигнуть его. Мирозерцание Достоевского не было отвлечённой системой идей, такой системы нельзя искать у художника, да и вряд ли она вообще возможна. Мирозерцание Достоевского есть его гениальная интуиция человеческой и мировой судьбы. Это интуиция художественная, но не только художественная, это – также идейная, познавательная, философская интуиция, это – гнозис.]

27 DAĽ, V. I.: *Tolkovyj slovar živogo velikoruskogo jazyka*: T. 4. 1982, s. 261.

[внимательно или продолжительно рассматривать, наблюдать, смотреть со смыслом, вникая, углубляясь в предмет, изучая его, любясь им; вникать во что мысленно, разумом, духом]

28 KOMOROVSKÝ, J.: *Vladimír Sergejevič Solovjov a ruská náboženská filozofie: antológia ruskej náboženskej filozofie*. 2011, s. 87. (J. Komorovský používa prepis *Solovjov*; o pravidlách prepisu mien z ruštiny do slovenčiny pozri kapitolu KUPKOVÁ, I.: *Remeslo prekladu alebo Ako (ne)prepisujeme mená z ruskej cyriliky do slovenčiny* na s. 178–216 tejto publikácie.)

Máme tu teda dočinenia s klasickým prípadom prekladateľského problému: viacero rozličných pojmov v jazyku originálu, ktoré za istých okolností (kontext, čas) môžu vystupovať ako synonymá, oproti menšiemu počtu zodpovedajúcich výrazov v jazyku prekladu, ktorý môže viesť k istému splošteniu významu. V danom prípade máme v ruštine dokonca až päť rôznych výrazov: s rôznymi významovými odtienkami, ktoré sa do slovenčiny zväčša prekladajú ako *svetonázor* alebo *svetonáhľad*:

<i>mirosozercanije</i>	= pozorovanie, vnímanie sveta	} S V E T O N Á Z O R
<i>miroočuščenije</i>	= pociťovanie sveta (intuitívne)	
<i>miropoznanije</i>	= poznanie sveta	
<i>miroponimanie</i>	= chápanie sveta	
<i>mirovozzrenije</i>	= svetonázor	

V tejto sústave pojmov v ruštine ako zastrešujúci vystupuje pojem *mirovozzrenije*, čiže svetonázor ako „sústava [...] názorov, pojmov, predstáv o okolitom svete“²⁹, ku ktorej vytváraní ostatné pojmy prispievajú. Pre preklad týchto pojmov vo filozofickom texte je dôležité rozlišovať medzi ich jednotlivými obsahmi nielen v rámci celého myšlienkového systému konkrétneho filozofa, ale aj orientovať sa v celom kontexte daného filozofického myslenia.

Náš vek, naša doba či naše časy?

Problematický je aj slovenský preklad názvu výrazne antibolševickej knihy Vasilija Rozanova (1856 – 1919) *Apokalipsis našeho vremeni* (1917, 1918). Táto nevšedná kniha, porovnateľná s apokalyptickou poémou Alexandra Bloka *Dvanásť*, vyšla v slovenčine v roku 2013 vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov (VSSS). Prekladateľ Mikuláš Šoóš sa rozhodol preložiť jej názov ako *Apokalypsa nášho veku*, hoci vhodnejší preklad by bol *Apokalypsa našej doby* (ako je to v českom preklade: *Apokalypsa naší doby*³⁰). Úplne najvhodnejšie by však bolo preložiť názov tohto diela ako *Apokalypsa našich čias*, aby bola zachovaná alúzia na román Michail Jurieviča Lermontova *Hrdina našich čias* (Geroj našeho vremeni) – tak ako je to u Rozanova a ako je to zachované aj v českom preklade (v češtine sa Lermontovov román volá *Hrdina naší doby*). Apokalypsa u Rozanova, podobne ako „zbytočný človek“ Pečorin u Lermontova, je hlavným hrdinom doby a podobne ako Pečorin prináša smrť, nešťastie a katastrofu.

Bespočvennosť vs. bezzásadovosť

Osobitý prístup k názvu a zároveň aj k základnému pojmu (termínu) diela si vyžaduje aj preklad názvu kľúčovej knihy Leva Šestova (1866 – 1938) *Apofeoz bespočvennosti*.³¹ V slovenčine vyšla skrátaná verzia tejto originálnej knihy v rámci výberu z esejí a aforiz-

²⁹ KSSJ. 2003.

³⁰ ROZANOV, V. (1997).

³¹ ŠESTOV, L.: Apofeoz bespočvennosti (opyt adogmatickešesko myšlenija). 1996.

mov L. Šestova *Moc klíčův* (*Potestas clavium*), ktorého zostavovateľom a prekladateľom bol J. Komorovský.³² Šestovova kniha vyšla v Rusku v roku 1905 a vďaka svojmu názvu, ale hlavne vďaka v tom čase v Rusku netypickej forme slobodného fragmentárneho adogmatického princípu myslenia vyvolala v literárnych a filozofických kruhoch pomerne veľký rozruch. Celý názov knihy znie *Apoteoz bespočvennosti* (*opyt adogmatičeskogo myšlenija*), J. Komorovský ho preložil ako *Apoteóza bezzásadovosti* a z nejakého dôvodu vynechal dosť dôležitú spresňujúcu druhú časť názvu (podnázov) *Pokus o adogmatické myslenie*. Preklad prvej časti názvu ani vynechanie druhej časti názvu prekladateľ nijako nekomentuje a nezdôvodňuje. V tomto prípade je pritom komentár, resp. poznámka prekladateľa veľmi dôležitá, lebo pojem *bespočvennosť*, ktorý figuruje v názve diela, a jeho preklad potrebuje podrobné vysvetlenie. Slovenský čitateľ sa tak nedozvie nielen to, že názov diela je neúplný, ale ani to, že *bespočvennosť* je filozofický pojem, že je to, ako uvádza ruský filozofický slovník,

termín L. Šestova, ktorý za úlohu filozofie označuje zbavenie sa moci počvy [pôdy], čiže mnohotvárnej nevyhnutnosti. Synonymami k termínu *bespočvennosť* sú u Šestova *bezосновность* [bezzákladovosť], *парадоксальность* [paradoxnosť], *абсурд* [absurdita], *chaos, произвол* [nepodloženosť], *дерзновение* [neohrozenosť], *бесстыдство* [nehanebnosť], *каприз* [rozmar], *свобода* [sloboda], *живая жизнь* [živý život], *адогматическое мышление* [adogmatické myslenie].³³

Ani jeden zo spomenutých významov nijako nesúvisí s pojmom *bezzásadovosť*, ktorý si J. Komorovský zvolil ako preklad Šestovovho termínu *bespočvennosť*. Namiesto neho by primeranejšou voľbou bolo slovo *bezzákladovosť*, príp. *nepodloženosť*, teda niečo, čo nemá základ, osnovu, pôdu pod nohami, niečo, čo nie je ničím podmienené, obmedzené, čo nie je nutné, čo nemá v ničom oporu, čo nemá nič spoločné s rozumom, s racionálnym myslením. Je to priestor absolútnej slobody, neobmedzených možností, úplnej prirodzenosti. Všetky tieto významy vytvárajú obraz konceptu pojmu *bespočvennosť*. Český preklad názvu tejto Šestovovej knihy *Apoteóza vykořeněnosti*³⁴ do istej miery vytvára predstavu o obsahu tohto pojmu (prínajmenšom asociáciou pôda – korene), slovenský preklad sa však k jeho podstate ani nepribližuje. Bezzásadovosť, t. j. bezcharakternosť, nemá nič spoločné s pojmom *bespočvennosť*, ktorá charakter má. Je to učenie, ktoré chce radikálne skoncovať so všetkou závislosťou. Pokiaľ ide o preklad termínu *bespočvennosť* ako *bezzásadovosť*, J. Komorovský pravdepodobne vychádzal z princípov Šestovovho učenia, z jeho chápania pojmu *bespočvennosť* ako absolútnej absencie, resp. negácie akýchkoľvek noriem, pravidiel, tradícií, zákonov, zásad. *Bezzá-*

32 ŠESTOV, L.: Zo súboru *Apoteóza bezzásadovosti*. 2009.

33 KURABCEV, V. L.: *Bespočvennosť*. 1995, s. 45.

[термин Шестова, обозначающий в качестве задачи философии избавление от власти «почвы», или многоликой необходимости. Синонимами «Б.» у него являются «безосновность», «парадоксальность», «абсурд», «хаос», «произвол», «дерзновение», «бесстыдство», «каприз», «свобода», «живая жизнь», «адогматическое мышление».]

34 ŠESTOV, L. (1995).

sadovosť je však morálna kategória s výrazne negatívnou konotáciou pripisovaná človeku, kým *bespočvennosť* sa človeku pripísať nedá (pôvodný význam slova *bespočvennyj*, ktoré je základom pojmu *bespočvennosť*, je nepodložený, neopodstatnený) a má všeobecnú platnosť ako filozofický termín. *Bezzásadovosť* je teda pojem skôr z oblasti etiky, kým *bespočvennosť* je pojem nadetický. *Bezzásadovosť* a jej možné synonymá „bezpravidlovosť“, nezákonnosť, anormatívnosť znamenajú len odchýlku, porušenie, resp. absenciu pomenovaných javov, ale nie ich absolútnu negáciu. Šestovova *bespočvennosť* je radikálna požiadavka návratu k ničomu, k slobodnej tvorbe sveta z ničoho³⁵ v zmysle zbavenia sa väzieb na tradíciu (pôdu), oslobodenia sa od dogiem a pod. *Bespočvennosť* znamená asystematické, antirozumové myslenie, Šestov ňou vyzdvihuje úlohu náhodného, nezmyselného, nepotrebného, iracionálneho, nenormatívneho, sféru vyššieho poznania – intuitívneho, sféru viery.³⁶ Podľa Šestova je Boh *bespočvennyj*, čiže k ničomu nepripútaný nemajúci pod sebou nijaký základ, je bezzákladový, kým v Komorovského preklade je Boh bezzásadový...

Český výraz *vykořeněnost* sa síce takisto vzťahuje na človeka, ale dajú sa pri ňom sledovať prekladateľove myšlienkové postupy a pochopiť jeho voľbu – rovnako ako v origináli ide o už existujúce slovo príslušnej slovnej zásoby, ktoré má pôvodne iný význam, pričom v novom kontexte nadobúda nový, a prekladateľ ním zároveň zachoval obraz odpútanosti od pôdy. Pri pojme *bezzásadovosť* je ťažké podobné zdôvodnenie nájsť. Od Šestovovho učenia o *bespočvennosti* vedie cesta k Čiernemu štvorcovi Kazimira Maleviča, k *Poéme konca* Vasiliska Gnedova, k poetike absurdity *oberiutov* (Daniila Charmsa, Alexandra Vvedenského). Ak by prekladateľ vybavil preklad komentármi k samotnému textu i k prekladovým riešeniam, možno by sa aj pojem *bezzásadovosť* ukázal ako vhodné riešenie, ktoré by negatívne neovplyvnilo pochopenie celého diela.

Ničnerobenie vs. nekonanie

Šestovov text obsahuje aj iný kľúčový pojem, ktorý je takisto aj názvom článku – ide o pojem *nedelanije* z rovnomenného článku L. N. Tolstého z roku 1893.³⁷ J. Komorovský ho prekladá ako *ničnerobenie*, hoci podstatu pojmu *nedelanije* vystihuje toto Tolstého tvrdenie z jeho listu blízkeho priateľovi Vladimirovi Čertkovovi: „Na to, aby človek konal dobro, treba predovšetkým prestať konať zlo.“³⁸ Nejde teda o *ničnerobenie*, ale o odmietanie robiť, konať to, čo je nepotrebné, ako to napokon Tolstoj vysvetľuje v samotnom článku *Nedelanije*:

35 Podobne sa volá Šestovova štúdia o A. P. Čechovovi: *Tvorčestvo iz ničego* (Tvorba z ničoho), ktorá vznikla ešte pred *Apoteózou*.

36 Porov. KURABCEV, V. L. (1995), s. 46.

37 Pozri TOLSTOJ, L. N.: *Nedelanije*. 1954.

38 TOLSTOJ, L. N.: 1893 g. Apreľ 27. Moskva. 1937, s. 191.

[Для того, чтобы делать добро, надо прежде всего перестать делать зло.]

Je jeden málo známy čínsky filozof Lao-c' (prvý a najlepší preklad jeho knihy je *O ceste cnosti*, Stanislas Julien). Podstata Lao-c'ovho učenia spočíva v tom, že najvyššie blaho pre jednotlivých ľudí, ale najmä pre spoločenstvo ľudí, pre národy sa dá dosiahnuť cez poznanie *Tao* – toto slovo sa prekladá ako cesta, cnosť, pravda; poznanie *Tao* sa však dá dosiahnuť iba cez *nekonanie* [*nedelanie*], *le non agir*, ako to prekladá Julien. Všetky útrapy ľudí podľa Lao-c' a pochádzajú ani nie z toho, že ľudia neurobili, čo bolo treba, ale že robia, čo netreba robiť. A preto by sa ľudia zbavili všetkých osobných, ale najmä spoločenských útrap, ktoré má čínsky filozof predovšetkým na mysli, keby sa držali *nekonania* (*s'ils pratiquaient le non agir*).³⁹

Tento citát ukazuje, že Šestov sa nedá prekladať bez kontextu, a ak reaguje na Tolstého, prekladateľ by si mal Tolstého text vyhľadať a prečítať. V tejto pasáži Tolstoj jasne vysvetľuje svoj pojem *nedelanie* a odkazuje na Lao-c' a jeho Cestu Tao, pričom výraz *non agir* je francúzskym prekladom základného taoistického princípu *wu-wej*⁴⁰, čiže v slovenčine *nezasahovanie* (v preklade Mariny Čarnogurskej a Zbyňka Fišera, resp. v novšom preklade M. Čarnogurskej⁴¹), *konanie nekonaním*⁴², *nekonanie*.⁴³ No v tomto prípade je motivácia J. Komorovského pre použitie variantu *ničnerobenie* čiastočne zdôvodniteľná – sám Šestov totiž Tolstého *nedelanie* pochopil presne takto:

Gróf Tolstoj hlása ničnerobenie... Ale, ako sa zdá, usiluje sa o to celkom zbytočne. Všetci v dostatočnej miere „ničnerobíme“. Záhaľka, totiž tá, o ktorej rojčí gróf Tolstoj, voľná, vedomá, opovrhujúca akoukoľvek prácou, je charakteristickou črtou našich čias. [...] Takže gróf Tolstoj má oveľa viac pravdu, keď zabudne hlásať ničnerobenie a začne od nás požadovať, aby sme aspoň osem hodín kráčali za pluhom. Taká požiadavka má svoj zmysel. Nečinnosť nás kazí.⁴⁴

39 TOLSTOJ, L. N. (1954).

[Есть малоизвестный китайский философ Лаодзи (первый и лучший перевод его книги «О пути добродетели» Stanislas Julien). Сущность учения Лаодзи состоит в том, что высшее благо как отдельных людей, так в особенности и совокупности людей, народов может быть приобретено через познание «Тао» - слово, которое переводится «путём, добродетелью, истиной», познание же «Тао» может быть приобретено только через неделание, «le non agir», как переводит это Julien. Все бедствия людей, по учению Лаодзи, происходят не столько от того, что они не сделали того, что нужно, сколько от того, что они делают то, чего не нужно делать. И потому люди избавились бы от всех бедствий личных и в особенности общественных, которые преимущественно имеет в виду китайский философ, если бы они соблюдали неделание (*s'ils pratiquaient le non agir*).]

40 TOLSTOJ, L. N. (1937), poznámka 6 na s. 193–194.

41 Porov. LAO-C': *O Ceste Tao a jej tvorivej energii* TE. 1993, s. 12, 20, 57, 62, 77; LAO-C': *Tao Te Ťing, čiže Kánon o (Ceste) Tao (Energie) Te*. 2021, s. 9, 25, 95, 105, 137.

42 Pozri napr. KRCHA, M.: *Prirodzenosť človeka v čínskej filozofii*. 2014.

43 Porov. heslo Lao-c' in: PIAČEK, J.: *Pomocný slovník filozofa*. 2017.

44 ŠESTOV, L. (2009), s. 28.

ŠESTOV, L. (1996), s. 20.

[Граф Толстой проповедует неделание... Но, кажется, тут он старается без всякой нужды. Мы в достаточной мере «не делаем». Праздность и именно та праздность, о которой мечтает гр. Толстой, вольная, сознательная, презирующая всякий труд праздность есть характернейшая черта нашего времени [...] так что гр. Толстой гораздо правее, когда, забывая проповедь неделания, он начинает требовать от нас, чтобы мы по крайней мере часов 8 в день ходили за плугом. Это требование имеет смысл. Праздность портит нас.]

Tento Šestovov postoj by si takisto žiadal komentár: Tolstoj síce tvrdí, že je nezmysel vydávať prácu za cnosť, lenže nie vo všeobecnosti, ale ako náhradu za duchovný život v duchu pravého (teda podľa Tolstého cirkvou neorganizovaného) kresťanstva. Nás však viac zaujíma pojem *nedelanije*, čiže konanie nekonaním, sebazdokonaľovanie, nepodieľanie sa na tvorbe zla. Tolstého *nedelanije* je blízke jeho ideí neodporovania zlu násilím, ktoré v jeho románe *Vojna a mier* hlása epizodická postava Platon Karatajev. Pojem *nedelanije* by teda v tomto kontexte bolo najvhodnejšie preložiť ako *nekonanie* – znelo by to síce trochu menej prirodzene, ale zostala by zachovaná nadväznosť na Lao-c' a („Gróf Tolstoj hlása nekonanie... [...] *My aj bez toho značne ,nekonáme'.*“) a doplnený komentárom.

V citovanom úryvku Šestov používa ešte jeden výraz – *prazdnosť*, čiže nečinnosť, lenivosť, záhaľka. Hoci ho Šestov v texte niekoľkokrát opakuje (ako synonymum k pojmu *nedelanije*), J. Komorovský sa rozhodol neopakovať: raz ho prekladá ako *záhaľka* (*Záhaľka [...], o ktorej rojčí gróf Tolstoj*) a potom ako *nečinnosť* (*Nečinnosť nás kazí*). Aj keď je jasné, že ide o to isté, v tomto prípade možno nebolo nevyhnutné použiť ešte jedno synonymum. Šestovova *prazdnosť* tu má v podstate charakter termínu a zopakovaním toho istého výrazu v preklade by sa táto jeho funkcia zachovala a zvýraznila.

INTERPRETAČNÉ POSUNY A ŠUMY V TRANSFERE

Nemenej pozorne treba pristupovať aj k prekladu samotného filozofického textu. Práve na knihe Leva Šestova si môžeme ukázať úzke prepojenie filozofie a umeleckej literatúry, ktoré sme spomenuli na začiatku. Šestovov spôsob myslenia je fragmentárny, aforistický, úplne slobodný, spontánny, asystémový. Niekedy sú to záblesky mysle, niekedy náhodné poznámky, zápisky. Všetko spolu to vyvoláva pocit chaosu a nie systematického postupu, rozvíjania myšlienky, logického usporiadania, poriadku. Kompozične tak celá kniha odzrkadľuje ideu *bezzákladovosti*, *nepodloženosti* (*bespočvennosť*), ktorej jedným zo synonymým je chaos, chaos ako otvorený priestor pre slobodu tvorby. Pri prekladaní Šestova je potrebné brať do úvahy aj jeho literárne nadanie, vďaka ktorému jeho filozofické myslenie nadobúda estetickú hodnotu. Zároveň však prekladateľovi prináša nepríjemné prekvapenia.

Treba povedať, že pre J. Komorovského estetická stránka Šestovovho textu zrejme nebola veľmi dôležitá. Prekladateľ sa sústreďuje na pretlmočenie obsahu a príliš nevenuje pozornosť prostriedkom, ktorými Šestov tento obsah podáva. Jeho rozhodnutia tak prispievajú k ďalšiemu odklonu od chápania Šestovovej filozofie. Vezmime si hneď úvodné vety z Predslovu:

Treba sa ospravedlňovať – o tom nemôže byť pochybnosti. Je len otázne, čím začať: ospravedlnením formy alebo obsahu tejto práce. Na Západe je aforistická forma výkladu zjavom dosť zvyčajným. U nás sa veci majú inak. Mnohí sa nazdávajú, že kniha má predstavovať logicky rozvinutý systém myšlienok zjednotených spoločnou

ideou, ináč nesplní svoj *účel*. Naozaj, keby kniha nemala mať nijaký iný *cieľ*, tým by bol aforizmus navždy *odbavený*.⁴⁵

Tento úryvok obsahuje niekoľko drobných odchýlok, ktoré text oproti originálu posúvajú inam. Niektoré sú menej očividné, napríklad to, že prekladateľ opäť používa synonymum tam, kde to nie je nevyhnutné (a kde to nerobí ani Šestov), čo má za následok narušenie kohézie textu. Ak by to neurobil, bola by výpoveď plynulejšia.

Mnohí sa nazdávajú, že kniha má predstavovať logicky rozvinutý systém myšlienok zjednotených spoločnou ideou, ináč nesplní svoj *účel*. Naozaj, keby kniha nemala mať nijaký iný *účel*...

Nie celkom očividný je aj nie úplne vydarený začiatok, ktorý mohol znieť aj inak.

Musím sa obhajovať – o tom niet pochyb. Otázka je len, čím začať: obhajobou formy alebo obsahu tejto práce.

Očividnou odchýlkou je však výraz *odbavený*, ktorý jednak významovo nezodpovedá originálu a jednak vyvoláva až neželané asociácie. Ruský výraz *osuždon*, použitý v origináli, znamená *odsúdený na zánik, zavrhnutý*, prípustné by možno bolo aj trochu expresívnejšie slovo *odpísaný*.

Naozaj, keby kniha nemala mať nijaký iný *účel*, aforizmus by tým bol navždy *zavrhnutý/odpísaný*.

V Predslove Šestov takisto definuje úlohu, ktorú si v tejto práci (a vo svojom učení o *bespočvennosti*) vytýčil.

Niet idey, niet ideí, niet logickosti, sú protirečenia, ale práve o to mi išlo, ako sa vari čitateľ dovtipil zo samého záhlavia. *Bezzásadovosť*, dokonca apoteóza *bezzásadovosti* – vari tu môže byť reč o vonkajšej ucelenosti, keď celá moja úloha tkvie práve v tom, aby som sa raz navždy zbavil rozličných začiatkov a koncov, ktoré zanovito vnucujú *všetci možní zakladatelia veľkých i nevelkých filozofických systémov*.⁴⁶

45 ŠESTOV, L. (2009), s. 11. (Zvýř. V. K.)

ŠESTOV, L. (1996), s. 4.

[Нужно оправдываться – сомнения быть не может. Вопрос лишь, с чего начинать: с оправдания формы или содержания настоящей работы. На Западе афористическая форма изложения – явление довольно обычное. Иное дело у нас. У нас полагают, что книга должна представлять из себя последовательно развитую систему мыслей, объединённых общей идеей – иначе она не оправдывает своего назначения... И точно, если бы книга не могла иметь никакого другого назначения, – то афоризм был бы этим самым навсегда осуждён.]

46 ŠESTOV, L. (2009), s. 12. (Zvýř. V. K.)

ŠESTOV, L. (1996), s. 5.

[Нет идеи, нет идей, нет последовательности, есть противоречия, но ведь этого именно я и доби-

Tento úryvok je dobrou ukážkou, ako môže v dôsledku nevhodného prekladového riešenia dôjsť ku skresleniu filozofického učenia autora originálu. Autor knihy tu hovorí, že čitateľ by sa mal dovŕtiť, o čo v knihe pôjde, už z jej „záhlavia“. Ako sme si však ukázali vyššie, z názvu *Apoteóza bezzásadovosti* si čitateľ bez prekladateľovho komentára môže vyvodiť napríklad to, že autor je bezzásadový človek. Avšak už z citovaného úryvku vidíme, že autor má isté zásady, má zámer zbaviť sa nadvlády idey, „zbaviť sa rozličných začiatkov a koncov“. Preklad je navyše trochu neelegantný, a pritom by na jeho úpravu stačilo málo.

Nie je tu žiadna idea, nie sú tu žiadne idey, nie je tu žiadna logickosť, sú tu protirečenia, ale práve o to mi išlo, ako sa vari čitateľ dovŕtil už z názvu knihy. Bezzákladovosť/Ne-podloženosť, dokonca apoteóza bezzákladovosti/nepodloženosti – vari tu môže byť reč o vonkajšej ucelenosti, keď celá moja úloha tkvie práve v tom, aby som sa raz navždy zbavil všelijakých začiatkov a koncov, ktoré nám s takou nepochopiteľnou zanovitosťou vnucujú všemožní zakladatelia významných i nevýznamných filozofických systémov.

Takéto drobné odchýlky a posuny sú v tomto preklade skôr pravidlom než výnimkou. Ide o vecné, ale predovšetkým štylistické odchýlky, prekladateľ si napríklad takmer vôbec nevšíma Šestovovu iróniu.

„Spisovateľ *opisuje*, čitateľ *číta*“ – taký stav vecí sa Šchedrina veľmi dotýkal. *Želal by si*, aby to bolo inak: len čo spisovateľ povie slovo, čitateľ *sa hneď driape na stenu*.⁴⁷

Irónia sa v tomto úryvku dala vyjadriť napríklad takto:

„Spisovateľ *si píše*, čitateľ *si číta*“ – Šchedrina takýto stav vecí veľmi *urážal*. *Chcel by*, aby to bolo inak: len čo spisovateľ povie slovo, čitateľa *ide rozpučiť od zlosti*.

Nech otvoríme tento preklad kdekoľvek, nájdeme tam odchýlky od originálu rôzneho druhu. Niekedy sú až také, že hraničia s celkovou nezrozumiteľnosťou textu.

*Hoci logika radí v opačných záveroch k opatrnosti, nech by kamkoľvek mieril, tento raz si dovoľím risknúť a spraviť vývod...*⁴⁸

вался, как, может быть, читатель уже и угадал из самого заглавия. Беспочвенность, даже апофеоз беспочвенности, – может ли тут быть разговор о внешней законченности, когда вся моя задача состояла именно в том, чтоб раз навсегда избавиться от всякого рода начал и концов, с таким непонятным упорством навязываемых нам всевозможными основателями великих и невеликих философских систем.]

47 ŠESTOV, L. (2009), s. 45. (Zvýř. V. K.)

ŠESTOV, L. (1996), s. 34.

[«Писатель пописывает, читатель почитывает» – Щедрин очень обижало такое положение вещей. Он бы хотел, чтоб было иначе: чуть только писатель сказал слово – читатель сейчас же на стену.]

48 ŠESTOV, L. (2009), s. 49. (Zvýř. V. K.)

ŠESTOV, L. (1996), s. 38

[Хотя логика и рекомендует осторожность в обратных заключениях, но, куда ни шло, на этот раз позволю себе рискнуть и сделать вывод]

V tomto prípade by sme mohli namietat', že k lepšej kvalite prekladu mohla prispieť aj redakčná práca, lenže pri takomto množstve podobných javov by to už nebola redakčná práca, ale nový preklad.

Logika síce pri opačných tvrdeniach nabáda k opatrnosti, ale nech je, ako chce, tentoraz si dovoľím vyvodiť takýto odvážny záver...

V preklade sa tieto drobné posuny kumulujú, takže čítanie tohto textu môže byť čoraz únavnejšie. Zložitost' alebo nezrozumiteľnosť by sa mohla javiť ako charakteristická črta filozofického textu, od ktorého očakávame istý stupeň náročnosti, ale pri čítaní originálu tento pocit námahy nemáme. Aj v origináli môže byť náročné mu porozumieť, lebo bez dostatočných znalostí kultúrneho kontextu nemusíme pochopiť autorove alúzie či iróniu a text sa nám môže miestami zdať nezrozumiteľný, o to viac to však hrozí pri čítaní prekladu (a to aj keby neobsahoval uvedené odchýlky), ak nie je vybavený komentármi.

ZÁVER

Preklad textov ruskej náboženskej filozofie sa nachádza na pomedzí odborného a umeleckého prekladu. Je teda ukážkovým socio-humanitnovedným prekladom. Keďže ruská náboženská filozofia vyrástla z ruskej umeleckej literatúry, od prekladateľa si vyžaduje na jednej strane vedeckú presnosť a na druhej strane aj isté umelecké nadanie. Tak ako pri iných druhoch odborného prekladu sa tu do popredia dostáva otázka zodpovednosti prekladateľa voči svojim čitateľom. Prekladateľ filozofického textu je sprostredkovateľom celého systému ideí, ktorý budú jeho čitatelia – filozofi, pedagógovia, študenti – ďalej aktívne používať. Ako sme mohli vidieť, už názov diela často obsahuje aj kľúčový pojem daného autora, filozofický termín – a od jeho adekvátneho, obsahovo i formálne zodpovedajúceho a zdôvodniteľného prekladu závisí pochopenie filozofického odkazu autora. Filozofické diela zároveň nie je možné ani žiaduce prekladať ako jednotlivosti, ale vždy ako súčasť celého systému ideí v kultúrnom kontexte. Je preto ideálne, ak má prekladateľ vhodné podmienky na to, aby všetko, čo si k prekladu diela musel naštudovať, mohol čitateľovi odovzdať nielen v samotnom texte prekladu, ale aj v kvalitnom poznámkovom aparáte.

POJMY A TERMÍNY

Preklad filozofického textu

Preklad ruskej náboženskej filozofie

Odborno-umelecký preklad

Preklad názvu, kľúčových termínov

Estetická stránka prekladu filozofického textu

Poznámkový aparát, vysvetlivky, komentáre
Užší a širší kultúrny kontext

Prekladateľ ako mediátor transferu
Zodpovednosť prekladateľa

Posuny, odchýlky, šumy v preklade

PRAMENE

- BERĎAJEV, Nikolaj (1923): *Mirosozercanije Dostojevskago*. Praha: YMCA PRESS 1923. Dostupné na https://vtoraya-literatura.com/pdf/berdyaev_mirosozertsanie_dostoevskogo_-1923__ocr.pdf [cit. 24. septembra 2025].
- BERĎAJEV, Nikolaj (1996): Dostojevskij v ruskej revolúcii. Prel. Raisa Kopsová. In: *Filozofia*, 51, 1996, č. 9, s. 606–618. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1996/9/606-618.pdf> [cit. 24. septembra 2025].
- BERĎAJEV, Nikolaj (2001): *Dostojevského pojetí světa*. Prel. Irina Mesjankina a Jan Kranát. Praha: OIKOYMENH 2001.
- DERŽAVIN [Gavriil Romanovič] (1847): Boh. Prel. M. Považský. In: *Orol Tatránski*, 3, 1847, č. 82. Dostupné na <https://dikda.snk.sk/view/uuid:45a3bcd0-50ca-4047-875b-aedd72ce-5998?page=uuid:a4ad3ce3-6075-4cff-8e4f-b0357c8f6780> [cit. 30. septembra 2025].
- KOMOROVSKÝ, Ján (2011): *Vladimír Sergejevič Solovjov a ruská náboženská filozofia: antológia ruskej náboženskej filozofie*. Košice: Byzant 2011.
- LOSSKIJ, N[ikolaj Onufrijevič]. (1946): *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad*. Prekladateľ neuvedený. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius 1946.
- LOSSKIJ, Nikolaj O[nufrijevič]. (1944): *Podmienky dokonalého dobra: (základy etiky)*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1944.
- LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič (1953): *Dostojevskij i jeho christianskoje miroponimanije*. New York: Chekhov Publishing Fund 1953. Dostupné na https://imwerden.de/pdf/lossky_dostoevsky_i_ego_khristianskoe_miroponimanie_1953_text.pdf [cit. 24. septembra 2025].
- LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič (2000): *Filozofia intuitivizmu*. Prel. Rastislav Puchala a Peter Mornár. Poprad: Christiania 2000.
- LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič (2004): *O mystickej intuícii*. Prel. Rastislav Puchala a Peter Mornár. Poprad: Mornár a syn 2004.
- LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič (2009): *Dostojevskij a jeho kresťanský svetonáhľad*. Prekladateľ neuvedený. Bratislava: VSSS 2009.
- ROZANOV, Vasilij (1997): *Apokalypsa našej doby*. Prel. Karel Štindl. Praha: Torst 1997.
- ROZANOV, Vasilij Vasilievič (2012): *Apokalypsa nášho veku*. Prel. Mikuláš Šoóš. Bratislava: VSSS 2012.
- ŠESTOV, Lev (1995): *Apoteóza vykořeněnosti*. Prel. Miluše Zadražilová a Ladislav Zadražil. Praha: Herrmann a synové 1995.
- ŠESTOV, Lev (1996): Apofeoiz bespočvennosti: (opyt adogmaticeskogo myšlenija). In: ŠESTOV, Lev: *Sočinenija v dvuch tomach: T. 2*. Tomsk: Vodolej 1996, s. 3–179.
- ŠESTOV, Lev (2009): Zo súboru Apoteóza bezzásadovosti. In: ŠESTOV, Lev: *Moc klíčův (Potestas clavium): Výber z esejí a aforizmov*. Prel. Ján Komorovský. Bratislava: Kalligram 2009, s. 9–76.

- TOLSTOJ, Lev Nikolajevič (1937): 1893 g. Apreľa 27. Moskva. In: TOLSTOJ, Lev Nikolajevič: *Polnoje sobranije sočinienij v 90 tomach: Tom 87: Pisma k V. G. Čertkovu: 1890 – 1896*. Moskva: Chudožestvennaja literatura 1937, s. 190–191. Dostupné aj na <https://tolstoy.ru/creativity/90-volume-collection-of-the-works/1045/> [cit. 30. septembra 2025].
- TOLSTOJ, Lev Nikolajevič (1954): Nedelanije. In: TOLSTOJ, Lev Nikolajevič: *Polnoje sobranije sočinienij v 90 tomach: Tom 29: Proizvedenija 1891–1894*. Moskva: Chudožestvennaja literatura 1954, s. 173–201. Dostupné aj na <https://tolstoy.ru/creativity/90-volume-collection-of-the-works/705/> [cit. 30. septembra 2025].

LITERATÚRA

- BEDNÁROVÁ, Katarína (2025): Preklad a aspekty recepcie socio-humanitnovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí (podoby a pojmy). In: KUPKOVÁ, Ivana (ed.): *Vybrané kapitoly z teórie a praxe prekladu vo vedách o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i. 2025, s. 12–49.
- DAL, Vladimir Ivanovič (1982): *Tolkovyj slovar živogo velikorusskogo jazyka: T. 4*. Moskva: Russkij jazyk 1982, s. 261.
- DANČÁK, František (2000): *Boh Jediný a Trojjediný: De Deo Uno et Trino*. Prešov: Náboženské vydavateľstvo PETRA 2000. Dostupné na http://www.zoe.sk/pub/doc/theologos/p_de_deo_uno.pdf [cit. 24. septembra 2025].
- ETKIND, Alexandr (1998): Poetika zaglavij. In: *Revue des Études slaves*, 70, 1998, č. 3, s. 559–565. DOI <https://doi.org/10.3406/slave.1998.6528>.
- KOVAČIČOVÁ, Oľga – KUPKOVÁ, Ivana (2024): Komorovský Ján. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 135–139.
- Krátky slovník slovenského jazyka: Slovníková časť* (2003). Red. Ján KAČALA – Mária PISÁRČIKOVÁ – Matej POVAŽAJ. Bratislava: VEDA 2003. Dostupné na <https://slovník.juls-savba.sk/?d=kssj4> [cit. 30. septembra 2025].
- KRCHA, Marek (2014): Prirodzenosť človeka v čínskej filozofii. In: *Ostium: Internetový časopis pre humanitné vedy*, 10, 2014, s. 3. Dostupné na <https://ostium.sk/language/sk/prirodzenost-cloveka-v-cinskej-filozofii-3/> [cit. 30. septembra 2025].
- KRŽIŽANOVSKIJ, Sigizmund (1931): *Poetika zaglavij*. Moskva: Kooperativnoje Izdatelstvo Pisatelej „Nikitinskije Subbotniki“ 1931. Dostupné na https://imwerden.de/pdf/krzhizhanovsky_poetika_zaglavij_1931__ocr.pdf [cit. 7 augusta 2025].
- KUPKOVÁ, Ivana (2025): Remeslo prekladu alebo Ako (ne)prepíšujeme mená z ruskej cyriliky do slovenčiny. In: KUPKOVÁ, Ivana (ed.): *Vybrané kapitoly z teórie a praxe prekladu vo vedách o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i. 2025, s. 178–216.
- KURABCEV, V. L.: Bespočvennosť. In: *Russkaja filosofija: Slovar*. Ed. M. A. MASLIN. Moskva: Respublika 1995, s. 45–46.
- LAO-C' (1993): *O Ceste Tao a jej tvorivej energii TE*. Prel. Marina Čarnogurská a Zbyněk Fišer. Bratislava: HEVI 1993.
- LAO-C' (2021): *Tao Te Ťing: čiže Kánon o (Ceste) Tao (Energie) Te*. Prel. Marina Čarnogurská. Ducové: Ursa Minor 2021.
- LESŇÁKOVÁ, Soňa (2017): Na počiatku bolo slovo... (1825 – 1918). In: KUSÁ, Mária (ed.): *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1825 – 2015*. Bratislava: VEDA 2017, s. 9–46.
- LOSSKIJ, Nikolaj (1931): *Cennosť i bytije: Bog i carstvo Božije kak osnova cennostej*. Paris: YMCA

- Press 1931. Dostupné na https://vtoraya-literatura.com/pdf/lossky_cennost_i_bytie_1931.pdf [cit. 17. augusta 2025].
- LOSSKIJ, Nikolaj O[nufrijevič] (1996): Spomienky na bratislavské roky. Prel. Ján Komorovský. In: *Filozofia*, 51, 1996, č. 10, s. 715–721. Dostupné na <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1996/10/715-721.pdf> [cit. 7. augusta 2025].
- LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič (1968): *Vospominanija*. München: Wilhelm Fink Verlag 1968. Dostupné na https://imwerden.de/pdf/lossky_vospominanija.pdf [cit. 24. septembra 2025].
- OTT, Ludwig [1954]: *Základy katolíckej dogmatiky*. Pre vnútornú potrebu [1954]. Dostupné na https://tridentskaomsa.weebly.com/uploads/5/7/8/8/57880451/l._ott_zaklady_katolickej_dogmatiky_web.pdf [cit. 7. augusta 2025].
- PAPIN, Jozepho (1946): *Doctrina de bono perfecto eiusque in systemate N. O. Losskij personalistico applicatio*. Leiden: E. J. Brill 1946. Dostupné na https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/107110/MMUBN000001_073163767.pdf [30. septembra 2025].
- PIAČEK, Jozef (2017): *Pomocný slovník filozofa*. 2017. Dostupné na https://www.jozefpiacek.info/psf_abc.html [30. septembra 2025].
- PIAČEK, Jozef (2019): *Pomocný slovník filozofie*. 2019. Dostupné na <https://www.jozefpiacek.info/Pomocny-slovník-filozofie.pdf> [cit. 17. augusta 2025].
- SOLOVIOV, Vladimir Sergejevič (1988): Opravdanie dobra: Nравstvennaja filosofija. In: SOLOVIOV, Vladimir Sergejevič: *Sočinenija v dvuch tomach: Tom I*. Moskva: Mysľ 1988, s. 47–548. Dostupné aj na https://imwerden.de/pdf/solovjev_sochineniya_v_dvukh_tomakh_tom1_-1988__ocr.pdf [cit. 7. augusta 2025].

SUMMARY

SELECTED CHAPTERS FROM THE THEORY AND PRACTICE OF TRANSLATION IN THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Until recently, the subject of so-called specialized (non-literary) translation remained (with a few exceptions) on the margins of systematic interest of Slovak translatology, which focused primarily on literary translation. Consequently, until quite recently, there were no generalizing or comprehensive publications in Slovakia devoted to specialized translation comparable to the now classic works on literary translation, such as Anton Popovič's *Teória umeleckého prekladu* (Theory of Literary Translation, 1975)¹, *Kontexty prekladu* (Translation Contexts, 1982) by Ján Ferencík² or *Preklad ako tvorba* (Translation as Creation, 1984) by Ján Vilikovský.³ These publications are complemented by numerous monographs addressing various issues of translation theory and history, as well as specific problems of literary translation, and the two-volume *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry: 20. storočie* (The Dictionary of Slovak Translators of Literary Texts: 20th century, 2015, 2017), compiled by a team of authors under the editorial leadership of Oľga Kovačičová and Mária Kusá.⁴

More systematic research of the translation of specialized texts began in the second decade of the 21st century, when several publications⁵ appeared – focusing mainly on specialized translation in the non-natural sciences and, among other things, attempting to define it terminologically (from the original term *translation of social science texts* to the concepts of *socio-humanities translation*, or *socio-humanities scholarly translation*, or *translation in the humanities and social studies*). This effort is also being pursued by a scientific project funded by the state Slovak Research and Development Agency *Translation and aspects of the reception of social science and humanities texts as cultural and literary transfer in the 20th century*⁶, within which Katarína Bednárová, Mária Kusá, and Silvia Rybárová edited a collective work *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy*

1 POPOVIČ, A.: *Teória umeleckého prekladu: aspekty textu a literárnej komunikácie*. Bratislava: Tatran 1975.

2 FERENČÍK, J.: *Kontexty prekladu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1982.

3 VILIKOVSKÝ, J.: *Preklad ako tvorba*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1984.

4 KOVAČIČOVÁ, O. – KUSÁ, M. (eds.): *Slovník slovenských prekladateľov umeleckej literatúry: 20. storočie: A–K, L–Ž*. Bratislava: VEDA 2015 a 2017.

5 GROMOVÁ, E. – HRDLIČKA, M. – VILÍMEK, V. (eds.): *Antologie teorie odborného překladu: Výběr z prací českých a slovenských autorů*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, FF 2010; GROMOVÁ, E. – RONDZIKOVÁ, N. – TYŠŠ, I. (eds.): *Archívny výskum (textov) v interdisciplinárnych súvislostiach*. Nitra: FF UKF; Bratislava: ÚSVL SAV 2020; KUSÁ, M. – RONDZIKOVÁ, N. (eds.): *Preklad vo vedách o človeku a dialóg kultúr*. Bratislava: ÚSVL SAV, VEDA 2020. – See BEDNÁROVÁ, K. *Preklad a aspekty recepcie socio-humanitovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí (podoby a pojmy)*, p. 12–49 of this publication.

6 APVV-21-0198 *Preklad a aspekty recepcie spoločenskovedných a humanitovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí* (2022–2026).

o človeku a kultúre (The Dictionary of Translators in the Humanities and Social Sciences)⁷, a kind of counterpart to the dictionary of translators of literary works.

The dictionary is followed by *Selected Chapters from the Theory and Practice of Translation in the Humanities and Social Sciences* as another output of the aforementioned scientific project. The impetus for this publication came from lectures on various aspects of translating socio-humanities scholarly texts, which were held as part of the project in 2023 and 2024. The written format allowed the authors to expand the range and depth of the issues presented in their lectures and to explore the studied topics in greater detail. Although these diverse texts were originally linked only by their field of study – translation in the humanities and social studies, surprising connections emerged when they were brought together as chapters of a single publication. These interconnections have produced a coherent collection that gathers information and insights unavailable elsewhere. It can therefore serve as a textbook providing university teachers of translation and general philological specializations, as well as philosophy, history, or social sciences, with basic material for students, with whom they can work further with this material. However, it is also intended for researchers in these fields, especially translato-logists, and practicing translators.

Selected Chapters from Theory and Practice of Translation in Humanities and Social Sciences consist of three parts. The first part *Contexts of Transfer and Translation in Humanities and Social Sciences in Slovakia*, opens with the chapter *Preklad a aspekty recepcie socio-humanitnoviedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí (podoba a pojmy)* (Translation and Aspects of Reception of Socio-Humanities Texts as Cultural and Literary Transfer in the 20th Century (Forms and Concepts)), in which the author Katarína Bednárová considers the broadest context of the basic concepts, position, and function of the translation of socio-humanities scholarly texts in the transfer of scientific knowledge and the possibilities and means of its research. Regarding the content of the transfer, she proposes to refer to socio-humanities scholarly texts as *epistemic* or *discoursal* texts and to refer to their translation as *epistemic translation*. In the chapter *Premeny a osudy vydavateľského prostredia v slovenskom kultúrnom priestore z hľadiska prekladov textov socio-humanitnoviednej spisby (1918 – 1989)* (Transformations and Fates of the Publishing Environment in the Slovak Cultural Area from the Perspective of Translations of Socio-Humanities Scholarly Texts (1918–1989)), Mária Kusá places the translation of socio-humanities scholarly texts in a historical context, deals with its function from the publisher's point of view, and, in particular, with the structure and functioning of Slovak publishing houses specializing in the publication of translations in the field of humanities and social culture. Jana Levická offers a different, though no less important, perspective, a seemingly strictly linguistic one, in the chapter *Špecifiká vývoja a tvorby slovenskej terminológie* (On the Development and Creation of Slovak Terminology). The chapter provides a comprehensive overview of the most significant events, publications, and personalities that influenced the development

7 BEDNÁROVÁ, K. – KUSÁ, M. – RYBÁROVÁ, S. (eds.): *Slovník prekladateliek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i., VEDA 2024.

of terminology in Slovak language from the pre-codification period to the end of the 20th century. It also demonstrates how thinking about terminology in the humanities and social sciences, as well as in the natural sciences (medicine, botany, geography) and mathematics, contributed to the formation of the rules of Slovak terminology creation.

The second part of the book, *Theory in Practice*, contains chapters that either address theoretical issues that influence (not only translating) practice, or apply certain theoretical approaches to translating practice or its research. Jana Truhlářová's study *Preklady francúzskych literárnovedných textov a problémy terminológie* (Translations of French Literary-Studies Texts and Terminology) focuses on Slovak translations from French in the field of literary studies and on the transfer of literary-studies thinking from one environment to another. Different understandings of the content of literary studies mean that basic literary-studies terms in French and Slovak do not correspond to each other and may even seem untranslatable, which results in problems in the translation and reception of French literary-studies texts. The chapter by Katarína Motyková and Nina Cingerová, *Diskurzívna analýza v translatológii (na príkladoch recenzií z akademických časopisov Filozofického ústavu SAV v rokoch 1946 – 1956)* (Discourse Analysis in Translation Studies (Based on Examples of Reviews in Academic Journals of the Institute of Philosophy of the Slovak Academy of Sciences in 1946–1956)), provides a practical demonstration of the use of discourse analysis as a method of qualitative research in translatology. Employing discourse-analytic tools (using qualitative content analysis software), the authors investigated the image of translation and translators of humanities scholarly (philosophical) texts in the 1940s and 1950s, when the social paradigm in Slovakia was changing. Ivana Kupková also explores the practical application of theoretical principles in *Remeslo prekladu alebo Ako (ne)prepisujeme mená z ruskej cyriliky do slovenčiny* (The Craft of Translation, or How We (Do Not) Transcribe Names from Russian Cyrillic into Slovak), showing that the transcription of proper names – essential in translation between languages with different writing systems – constitutes a basic translation skill and an act of cultural transfer at the graphic level of the text, including the translation of socio-humanities scholarly texts, or epistemic texts.

The third set of three texts in the third part of the publication, *The Reception Contexts*, deals with questions of reception. In the chapter *Recepcia antického dedičstva v slovenskej slovesnej tvorbe* (The Reception of Ancient Heritage in the Slovak Literary Context), Erika Brtáňová traces how the presence of ancient authors in the Slovak literary context changed over time and how methods of translating from ancient Greek and Latin into Slovak developed, from the Renaissance period to the significant milestones of specialized translation from Greek and Roman literature in the second half of the 20th century. It also provides valuable information about existing translations of ancient socio-humanities scholarly texts for their potential use in other translations or scientific research. Ivan Šuša, in his study *Umberto Eco a vedy o človeku a kultúre – typologicko-recepčné súvislosti* (Umberto Eco and the Humanities and Social Sciences – Typological and Reception Contexts), focuses on the Slovak reception of the socio-

humanities scholarly work of Italian semiotician, aesthetician, medievalist, and essayist Umberto Eco, who is better known in Slovakia through his translated fiction. Among other aspects, the author considers the motivation of Slovak publishers in publishing Eco's works and the question of their genre classification to be important. The Slovak reception of Eco's works has also proved necessary to consider Czech translations. In the last chapter of the publication entitled *K niektorým špecifikám prekladu ruskej náboženskej filozofie do slovenčiny* (On Some Aspects of Translating Russian Religious Philosophy into Slovak), Valerij Kupka uses specific examples to highlight the importance of translating key concepts of a philosophical work in the context of the author's philosophical system and in a broader cultural context. The mediating function of translating philosophical texts carries with it the responsibility of ensuring that their subsequent use in the receiving culture does not result in a "broken telephone" effect – the distortion and misinterpretation of the philosopher's intellectual legacy.

Although each author concentrates on a distinct area of expertise, there are aspects which are common to all the chapters. In many respects, they all relate to *The Dictionary of Translators: the Humanities and Social Studies* – firstly because the dictionary itself is a good source of information, and secondly because all the authors of the chapters (with one exception) contributed to the dictionary, and the basic research they had conducted for this work provided them with inspiration and material for further work. Another common thread is that all chapters address topics that remain problematic and underexplored, thereby highlighting their relevance and the need for further research. Several chapters reflect on questions of terminology (J. Levická, J. Truhlářová, V. Kupka, K. Motyková, and N. Cingerová), and a theme that runs through all chapters (either explicitly, or implicitly) is discourse in various forms – both as a reflected term and as a practice. Questions of genre also emerge (J. Truhlářová, I. Šuša), showing that the spectrum of socio-humanities literature and socio-humanities scholarly literature is very broad; the idea of a strict division between specialized, i.e., precise, unambiguous, and literary translation is disrupted (K. Bednářová, E. Brtáňová, V. Kupka, I. Šuša). A very important issue that is present in several chapters is the question of the ideologization of translation – although it is the direct subject of research only in the chapter by K. Motyková and N. Cingerová (analysis of reviews of translations of philosophical works in the 1940s and 1950s), it is also mentioned by K. Bednářová and M. Kusá (prohibition on mentioning the names of translators, translations of unofficial literature), J. Levická ("strengthening contacts" between Czech and Slovak in the 1960s) and V. Kupka (the impossibility of translating the works of religious philosophers in socialist Slovakia). As is characteristic of Slovak translation studies research, nearly all chapters consider the Czech cultural context. Finally, all chapters also provide space for generalisation and application of their findings to other languages or types of texts. Thus, they also offer ideas for further scientific research, or topics for theses as partial research.

Since the individual chapters differ in topic, their structure varies (e.g., for various reasons, not all of them contain a list of recommended literature). However, all of them mention translated or original works, the titles of which are given in the text as follows:

- if a foreign-language work has been translated into Slovak, the title in Slovak is given first, followed by the year of publication of the translation in brackets, the title in the original, or in the accepted transcription, and the year of publication of the original;
- if the work has not been translated into Slovak, the order is reversed – the original title is given first, followed by the proposed translation into Slovak and the year of publication in brackets.

The *Primary Sources* section at the end of each chapter lists not only the works examined, but also key works, mainly translations, mentioned in the chapter, while the *Literature* section lists the publications cited.

Thanks to all these attributes, the publication may serve as an interesting study text as well as an inspiration for further research, much needed in this still underexplored area, and, hopefully, also for good practice.

AUTORKY A AUTORI

Prof. PhDr. Katarína BEDNÁROVÁ, CSc., pracuje ako samostatná vedecká pracovníčka v ÚSvL SAV, v. v. i., v Bratislave. Jej výskumnými oblasťami sú dejiny francúzskej literatúry 20. storočia, dejiny prekladu na Slovensku a teoretické otázky umeleckého a epistemického prekladu. Je spoluautorkou publikácie *Dejiny francúzskej literatúry* (1995), autorkou monografie *Dejiny umeleckého prekladu na Slovensku I.* (2013), spoluautorkou *Slovníka slovenských prekladateľov umeleckej literatúry: 20. storočie: A – K, L – Ž.* (2015, 2017). Autorsky sa podieľala na vzniku monografie *Histoire de la traduction littéraire en Europe médiane: des origines à 1989* (2019). Od roku 2022 je v ÚSvL SAV, v. v. i., hlavnou zodpovednou riešiteľkou projektu APVV-21-0198 *Preklad a aspekty recepcie spoločenskovedných a humanitnoviedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí*, v rámci ktorého sa spoluautorsky a editorsky podieľala na vzniku *Slovníka prekladateľov a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre* (2024). Od roku 2024 spolupracuje ako výskumná pracovníčka s Francúzskym ústavom pre výskum spoločenských vied CEFRES v Prahe. Je autorkou mnohých statí o literatúre a preklade, ktoré uverejňuje na Slovensku aj v zahraničí. Ako prekladateľka publikovala knižné a časopisecké preklady súčasnej francúzskej literatúry, najmä diel Annie Ernaux, Borisa Viana, Michela Tourniera, Samuela Becketta, Louisa-Ferdinanda Céline, Ismaila Kadarého, Gillesa Kepela, Andrée Chedidovej, Amina Maaloufa a ďalších. V roku 2023 jej bolo udelené francúzske štátne vyznamenanie Chevalier dans l'Ordre des Palmes académiques (Rytier Rádu akademických paliem) za prínos pre francúzsku kultúru v oblasti vedy a školstva.

Doc. PhDr. Erika BRTÁŇOVÁ, CSc., samostatná vedecká pracovníčka ÚSL SAV, v. v. i., v Bratislave, sa venuje výskumu v oblasti dejín staršej slovenskej literatúry. V súčasnosti pôsobí aj na Katedre slovenského jazyka, literatúry a didaktiky Pedagogickej fakulty UK v Bratislave. Je autorkou monografií *Stredoveká scholastická kázeň* (2000), *Na margo staršej literatúry* (2012), *Osvietenské písanie Ladislava Bartolomeidesa* (2022). Spoluautorsky sa podieľala na monografiách *Pannonia docta. Učená Panónia.* (2003, Prémia LF), *Hodnota zmeny – zmena hodnoty. Demarkačný rok 1989* (2009, Prémia LF), *Na ceste k modernej žene* (2011, Cena SAV), *Český a slovenský literárni klasicizmus* (2017), *Fejezetek a békéscsabai szlovákok múltjából és jelenéből* (2018), *Z dejín kázňovej prózy I.* (2019) a *Crisis as an Opportunity for the Revival of Values* (2022). Na vydanie pripravila pramenné edície *Jozef Ignác Bajza: Dielo* (2009), *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia* (2010), *Karol Kuzmány: Dielo* (2014), *Jonáš Záborský: Múdrost života ve chrámových řečech* (2015), *Slovo Pánovo zostáva naveky* (2018), spolu s Jurajom Rágyanským *Matej Markovič (1707 – 1762)* (2022) a spolu s Dobrotou Pucherovou *René, or: A Young man's adventures and experiences. An edition with commentary of the first Slovak novel* (2025). Je zostavovateľkou troch zväzkov *Literárnohistorického kolokvia*, ktorý prezentuje najnovšie výsledky slovakistického výskumu z obdobia stredoveku, humanizmu a renesancie (2013), baroka (2017) a klasicizmu (2017).

Doc. Mgr. Nina CINGEROVÁ, PhD., pôsobí na Katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií FiF UK v Bratislave, kde vyučuje o. i. predmety zamerané na komparatívnu morfológiu a syntax, analýzu mediálnych textov a odborný preklad. Vo svojom výskume sa venuje rečovým taktikám pri konštruovaní subjektov, kolektívnych subjektov a udalostí. V súčasnosti sa v bádani sústre-

duje najmä na pragmatickú analýzu online humoru v rámci projektu *Democratic Literacy and Humor* (Horizon Europe). Je autorkou monografie *Červenejúce sa slová. Sovietizmy v sovietskom a ruskom verejnom diskurze* (2018), spoluautorkou monografií *Jazyk a konflikt: my a tí druhí v ruskom verejnom diskurze* (2019), *Language and security. The language of securitization in contemporary Slovak public discourse* (2024), spoluautorkou učebníc *Úvod do diskurznej analýzy* (2017), *Ruské lingvoreálie* (2017), *Kultúrne regióny Ruska* (2021), *Politická lingvistika* (2021), *Mediálna lingvistika. Východiská kritickej analýzy mediálnych textov* (2013). V rámci projektu APVV-21-0198 *Preklad a aspekty recepcie spoločenskovedných a humanitnovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí* spolu s K. Motykovou skúmajú recenzie na prekladové diela publikované v časopisoch Filozofického ústavu SAVU/SAV. Vo výskume sa sústreďujú na roly pripisované prekladateľom a prekladom ako aktérom filozofického odborného diskurzu od nástupu socializmu na sklonku 40. rokov minulého storočia po koniec 70. rokov, pričom vychádzajú z modelu aktantov podľa štrukturalistu A. J. Greimasa.

Doc. PhDr. Valerij KUPKA, CSc., pôsobí na Katedre estetiky FiF UK v Bratislave, kde vyučuje dejiny a estetiku literatúry a literárnu komparatistiku. Jeho hlavnou výskumnou oblasťou sú dejiny ruskej literatúry, ruského filmu a výtvarného umenia, najmä obdobie moderny a avantgardy a neoficiálne umenie. Je autorom monografie *Novaja proza kak sociokulturnyj fenomen (K nekotorym voprosam poetiki novoj prozy v kontekste dekonstruktivnogo charaktera andergraunda)* (2000) a spoluautorom monografií *Ruská literatúra 18. – 21. storočia* (2013, 2020) a *Slovenská prekladateľská škola – teória a prax* (2020), *Slovníka ruskej literatúry 11. – 20. storočia* (2007) a *Slovníka ruskej umeleckej kultúry 20. storočia* (2014). Zostavil antológiu poézie *Ruská moderna* (2011) a *Ruská avantgarda* (2013). Vydal šesť básnických zbierok. Prekladá z ruštiny (Gennadij Ajgi, Sergej Dovlatov, Ilja Ilf – Jevgenij Petrov, Fiodor Michajlovič Dostojevskij, Ludmila Petruševská, Jevgenij Vodolazkin, Konstantin Vaginov a i.), z ukrajinčiny (Jurij Andruchovyč) a do rusínčiny. Pre rusínske Divadlo Alexandra Duchnoviča v Prešove preložil takmer tridsať hier. Je držiteľom Prémie LF za preklad poézie G. Ajgiho vo výbere *Obdarená zima* (2008; ako spoluprekladateľ), románu J. Andruchovyča *Moskoviáda* (2013) a románu J. Vodolazkina *Laurus* (2019).

Mgr. Ivana KUPKOVÁ, PhD., pracuje ako odborná asistentka v Centre jazykovej prípravy FF UPJŠ v Košiciach, v rámci ktorého vyučuje ruštinu a angličtinu pre špecifické účely. Vo výskume sa venuje prevažne teórii a kritike umeleckého prekladu. Vydala monografie *Preklad ako boj so zmyslami: o prekladaní jazykovo novátorských textov D. Charmsa, A. Vvedenského a V. Kazakova do slovenčiny* (2010) a *Cesty k „novej“ ruskej literatúre v slovenských prekladoch po roku 1989* (2023), bibliografickú prácu *Knižné preklady ruskej literatúry pre deti a mládež do slovenčiny* (2016) a komentovaný preklad *Zásady umeleckého prekladu: eseje K. Čukovského a N. Gumilova* (2019). Ako spoluzostavovateľka sa podieľala na publikácii *Jiří Levý: zakladatel československé translatologie* (2019) a ako spoluautorka na monografii *Slovenská prekladateľská škola – teória a prax* (2020), na *Slovníku ruskej umeleckej kultúry 20. storočia* (2014) a *Slovníku prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre* (2024). Knižne aj časopisecky publikuje umelecké preklady z ruštiny (Viktor Pelevin, Michail Bulgakov, Anton Pavlovič Čechov, Pavel Krusanov, Sigizmund Kržižanovskij, Boris Piľňak a i.). Získala Prémium LF zameranú na podporu kritiky prekladu (2007, za článok *Negatívny posun ako prekladateľská metóda*) a ako spoluautorka za preklad z tvorby Gennadija Ajgiho vo výbere *Obdarená zima* (2008).

Prof. PhDr. Mária KUSÁ, CSc., pôsobí na Katedre rusistiky a východoeurópskych štúdií FiF UK v Bratislave a zároveň ako samostatná vedecká pracovníčka v ÚSvL SAV, v. v. i., v Bratislave. V odbornej, vedeckej a pedagogickej činnosti sa sústreďuje na ruskú a východoeurópske literatúry i kultúry v ich vnútro-, mimo- i medzikultúrnych súvislostiach, ako aj na problematiku teórie, praxe a dejín prekladu. Je autorkou monografií *Literárny život, literárne dianie, literárny proces* (1997), *Preklad ako súčasť dejín kultúrneho priestoru* (2005), editorkou a spoluautorkou kolektívnych monografií *A. S. Puškin na Slovensku* (2015), *Preklad vo vedách o človeku a dialóg kultúr* (2020) a *Slovníka ruskej literatúry 11. – 20. storočia* (2007), *Slovníka slovenských prekladateľov umeleckej literatúry: 20. storočie: A – K, L – Ž* (2015, 2017) a *Slovníka prekladateľiek a prekladateľov: vedy o kultúre a človeku* (2024), editorkou, autorkou a/alebo spoluautorkou viacerých učebníc a publikácií slúžiacich ako učebné materiály: *Ruská literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1825 – 2015* (1998, 2017), *Podoby ruského umenia 19. a 20. storočia: kľúčové etapy vývoja ruského umenia 19. a 20. storočia a ich rezonancia v európskom kultúrnom priestore* (2016), *Ruská literatúra 18. – 21. storočia* (2014, 2020), *Kak pisať istoriju (sovremennoj) russkoj literatury posle 24 fevraľa 2022 goda?* (2024). Zúčastnila sa početných medzinárodných konferencií v Slovenskej a Českej republike, v Rusku, Poľsku, vo Francúzsku, na Ukrajine. Publikovala desiatky štúdií o literatúre a kultúre v širších súvislostiach a o problematike prekladu a recepcie v slovenskom kultúrnom priestore.

Mgr. Jana LEVICKÁ, PhD., je vedúcou oddelenia Slovenského národného korpusu a vedeckou tajomníčkou JÚLŠ SAV, v. v. i., v Bratislave. Vo svojej vedeckej činnosti sa orientuje na oblasť terminológie a využitie korpusovej lingvistiky v terminologickej práci a manažmente. Je autorkou koncepcie Slovenskej terminologickej databázy, ktorú ako samostatný projekt vedie od roku 2007. Ako členka kolektívu Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v. v. i., získala v roku 2005 cenu Slovenskej akadémie vied za budovanie infraštruktúry pre vedu. Okrem vedeckej činnosti sa venuje aj prekladu odbornej literatúry a beletrie z anglického a francúzskeho jazyka. V roku 2007 získala Prémium LF za preklad diela Bernarda Croisila *Pamäť – lepšie spoznať, chrániť, účinnejšie využívať*.

Doc. Mgr. Katarína MOTYKOVÁ, PhD., pôsobí od roku 2001 na Katedre germanistiky, nederlandistiky a škandinavistiky FiF UK v Bratislave, kde vyučuje o. i. predmety zamerané na švédsku gramatiku, štylistiku a pragmatiku, severské reálie, preklad zo švédskeho jazyka a jazykovedu. Vo svojom výskume sa sústreďuje najmä na heteroobraz severských krajín v nemeckojazyčnej a slovenskojazyčnej periodickej tlači od 2. polovice 19. do 1. polovice 20. storočia. V roku 2022 jej vyšla monografia *Sever na konci jazyka: transtextová analýza nemeckojazyčnej bratislavskej tlače 1920-1938*, v ktorej vychádza z teoretických prístupov diskurznej lingvistiky. Momentálne sa v rámci projektu *DemocraticLiteracy and Humor* (Horizon Europe) venuje pragmatickej analýze súčasného online humoru. V spoluautorstve s N. Cingerovou napísali k problematike diskurznej analýzy viacero štúdií a vydali vysokoškolskú učebnicu *Úvod do diskurznej analýzy* (2017). V rámci projektu APVV-21-0198 *Preklad a aspekty recepcie spoločenskovedných a humanitnovedných textov ako kultúrny a literárny transfer v 20. storočí* spoločne skúmajú recenzie na prekladové diela publikované v časopisoch Filozofického ústavu SAVU/SAV. Vo výskume sa sústreďujú na roly pripisované prekladateľom a prekladom ako aktérom filozofického odborného diskurzu od nástupu socializmu na sklonku 40. rokov minulého storočia po koniec 70. rokov, pričom vychádzajú z modelu aktantov podľa štrukturalistu A. J. Greimasa. K. Motyková pôsobí aj ako prekladateľka zo škandinávskych jazykov, okrem publikovania prekladov poézie a krát-

kych próz zo škandinávskych jazykov a z nemčiny v časopise *Revue svetovej literatúry* jej vyšli knižné preklady zo švédčiny (Astrid Lindgren, Eva Susso, Tove Jansson), z nórčiny (Linn Skåber) a z dánčiny (Peter Høeg, Janne Teller, Helle Helle).

Doc. PhDr. Ivan ŠUŠA, PhD., pôsobí na funkčnom mieste profesora na Katedre romanistiky FiF UK v Bratislave ako garant programu taliansky jazyk a kultúra. Niekoľko rokov vyučoval na univerzitách v Bologni, Neapole a Banskej Bystrici. Pôsobil vo viacerých akademických funkciách. Vedecky a pedagogicky sa venuje dejinám talianskej literatúry a slovensko-talianskym medziliterárnym vzťahom. Jeho bohatá publikačná činnosť zahŕňa aj tieto monografie a učebnice: *Holokaust v talianskej a slovenskej memoárovej literatúre* (2009), *Občiansko-politická literatúra v súvislostiach* (2010), *Komparatistické a prekladové aspekty v slovensko-talianskych medziliterárnych vzťahoch* (2011), *Persecuzione del diverso e propaganda razziale* (2013), *Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989* (2018), *Corso di Lingua Slovaca* (2022), *Italian Literature: filling in the blanks of its Slovak translations* (2023), *Talianska literatúra po roku 1945* (2025) a i. Je nositeľom viacerých ocenení (cena rektora UK a UMB, cena dekana FF UMB, medaila Veľvyslanectva SR v Ríme) za prínos k rozvoju slovensko-talianskych vzťahov.

Doc. PhDr. Jana TRUHLÁŘOVÁ, CSc., je literárna vedkyňa a romanistka. Vyštudovala francúzštinu a portugalčinu na FiF UK v Bratislave, kde prednáša dejiny francúzskej literatúry a kultúry a vedie semináre spoločenskovedného prekladu. Zároveň pracuje ako samostatná vedecká pracovníčka v ÚSvL SAV, v. v. i. Vedecky sa venuje francúzskej literatúre 19. storočia, najmä románopiscom Gustavovi Flaubertovi, Émilovi Zolovi a Guymu de Maupassantovi, o ktorých publikovala monografie *Dlhá cesta k porozumeniu* (2021), *Krátka próza Guy de Maupassanta* (1999) a mnohé články doma aj v zahraničí. Ďalšou oblasťou jej výskumu je recepcia francúzskej literatúry a kultúry na Slovensku, dejiny romanistiky a jej zakladateľov (Jozef Felix, Anton Vantuch). Týmto témam sa venuje v monografii *Na cestách k francúzskej literatúre* (2008), vo dvoch editovaných zborníkoch a viacerých článkoch. Problematikou prekladu textov z oblasti spoločenských vied, a konkrétne francúzskej „novej kritiky“, sa zaoberá vo viacerých článkoch publikovaných doma a v zahraničí. Sporadicky prekladá z francúzštiny, najmä literatúru z oblasti spoločenských vied (Antoine Compagnon, Jacques Le Goff, Jacques Derrida, Paul Valéry).

EDIČNÁ POZNÁMKA

V jednotlivých kapitolách sú použité rozšírené a prepracované časti týchto publikovaných textov:

BRTÁŇOVÁ, Erika (2004): Gavlovičov spis *Qualis vita, mors est ita*. In: GÁFRIKOVÁ, Gizela (ed.): *Literárne dielo Hugolína Gavloviča (1712 – 1787) v súradniciach dobovej duchovnej kultúry a vzdelanosti*. Bratislava: Serafín 2004, s. 43–50.

BRTÁŇOVÁ, Erika (2022): *Osvietenské písanie Ladislava Bartolomeidesa: Rozhovor Jozefa II. s Matejom Korvínom v kráľovstve mŕtvych*. Bratislava: VEDA 2022.

BRTÁŇOVÁ, Erika (2024): Rehistorizácia výskumu staršej slovenskej literatúry: Na príklade diel z prostredia slovenskej enklávy na Dolnej zemi. In: BABIAK, Michal (ed.): *Kontext slovenského umenia a estetiky*. Bratislava: UK 2024, s. 114–125.

CINGEROVÁ, Nina (2024): Diskurz ako súčasť uvažovania o preklade/prekladaní a preklad/prekladanie ako súčasť uvažovania o diskurze. In: ŠTEFANČÍK, Radoslav (ed.): *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie 9*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2024, s. 22–28. Dostupné na https://conferences.euba.sk/jazykapolitika/www_write/files/2024/cingerova.pdf

KUSÁ, Mária (2024): Kontexty prekladu vo vedách o človeku a kultúre II.: Vydavateľské prostredie 1918 – 1989. In: BEDNÁROVÁ, Katarína – KUSÁ, Mária – RYBÁROVÁ, Silvia (eds.): *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre*. Bratislava: ÚSVL SAV, v. v. i., VEDA 2024, s. 41–62.

LEVICKÁ, Jana (2019): Slovenská terminológia v kontexte jazykovo-spoločenskej situácie 60. rokov 20. storočia. In: LEVICKÁ, Jana – ZUMRÍK, Miroslav (eds.): *Človek a jeho jazyk 4: Terminologické inšpirácie profesora Jána Horeckého*. Bratislava: VEDA 2019, s. 23–42. Dostupné na https://www.juls.savba.sk/attachments/clovek/caj_4.pdf

LEVICKÁ, Jana (2022): Terminologická kultúra J. Horeckého v kontexte Téz o slovenčine. In: CHOCHOLOVÁ, Bronislava (ed.): *Človek a jeho jazyk 5: Povaha jazyka a jej poznávanie*. Bratislava: VEDA 2022, s. 137–155.

LEVICKÁ, Jana (2022): Terminologické výskumy v časopise Slovenská reč. In: SR, 87, 2022, č. 3, s. 220–249. Dostupné na <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2022/3/sr-22-3.pdf>

LEVICKÁ, Jana (2023): Sondy do ustaľovania slovenskej právnej terminológie v 19. storočí. In: *Historia et theoria iuris*, 15, 2023, Supplementum, s. 67–77. Dostupné na: https://www.flaw.uni-ba.sk/fileadmin/praf/HTI_2023_Supplementum_Levicka.pdf

MOTYKOVÁ, Katarína (2024): Preklad a politika: Využitie prístupov diskurznej lingvistiky pri skúmaní recepcie prekladov humanitovedných textov. In: ŠTEFANČÍK, Radoslav (ed.):

Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie 9. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2024, s. 224–232. Dostupné na: https://conferences.euba.sk/jazykapolitika/www_write/files/2024/motykova.pdf [cit. 4. mája 2025]

ŠUŠA, Ivan (2025): Socio-humanitnovedné texty Umberta Eca a ich odraz v slovenskom recepčnom prostredí. In: *Kritika prekladu*, 14, 2025, č. 1, s. 21–37.

TRUHLÁŘOVÁ, Jana (2020): Zlatý vek prekladu spoločenskovednej literatúry na Slovensku: francúzska nová kritika a jej pokračovatelia (edícia Antropos). In: KUSÁ, Mária – RONDZIKOVÁ, Natália (eds.): *Preklad vo vedách o človeku a dialóg kultúr*. Bratislava: ÚSvL SAV, VEDA 2020, s. 21–39.

MENNÝ REGISTER

- A**
Aldrich, V. C. 63, 71
Alonge, R. 251, 266
Ambrúžová Poriežová, M. 33
Ammianus Marcellinus 233, 236
Anakreón 225
Andoková, M. 234, 235
Antipatros 225
Appianus, A. 222, 223
Apuleius, L. 229, 231, 236
Arendt, H. 40
Aristofanes 226, 230
Aristoteles 54, 138, 139, 164, 229, 232–234, 236
Athénagoras z Atén 218
Augustínová, E. 33
- B**
Bachelard, G. 39, 61, 68, 71, 118, 119, 124, 127, 142, 144
Bachmann-Medick, D. 122, 144
Bacilek, K. 60
Bahidská, M. 45
Bachtin, M. M. / M. 28, 67
Bajza, J. I. 225, 236, 239, 291
Bakchylidés 225
Bakoš, J. 166
Bakoš, L. 158, 160, 174, 175
Bakoš, M. / N. 55, 56, 58, 67, 72, 73, 75, 130, 131, 160, 165, 175
Baldi, G. 251, 266
Ballová, K. 72
Barraut, J. L. 62, 71
Bartek, H. 98, 99, 109
Barthes, R. 29, 116–121, 124, 125, 126, 129, 132, 134–135, 137, 138, 139, 142, 144
Bartko, M. 39, 127, 142, 253
Bartolomeides, L. 82, 107, 223, 224, 238, 291, 295
Bartoňková, D. 238
Bartosiewiczová, J. 232, 233
Bártová, M. 71
Bataille, G. 31
Battistini, A. 250, 265
Baudelaire, Ch. 53
Bažil, M. 265
- Bécsy, T. 67
Bednár, A. 73
Bednářová / Kenížová, K. 7, 8, 10, 12, 13, 19, 21, 39, 40, 46–48, 52, 57, 58, 60, 61, 65, 74, 127, 144, 158, 177, 210, 213, 214, 232–234, 238, 239, 245, 251, 265, 270, 282, 286, 287, 289, 291, 295
Bělič, J. 103, 104, 109
Belnay, J. 66
Belnayová, K. 73
Benedikt z Nedožier, Vavrinec 222
Beniaková, N. 53, 72
Benveniste, É. 127
Benyovski, K. 140
Berďajev, N. 31, 35, 268, 271, 272, 281
Berghoff, Š. 55, 71
Bergson, H. 63, 71, 123
Berner, Ch. 17, 48
Bernolák, A. 78, 79, 82–83, 86, 99, 107, 110, 112, 225, 236
Biloveský, V. 245, 265
Bion 225
Bizoň, M. 32, 45
Blahová, A. 125, 142, 144
Blanár, V. 73, 88–91, 109, 178, 179, 200, 210, 213
Blanchot, M. 118
Blažek, P. 40, 45
Blommaert, J. 170, 175
Boer, T. de 40
Bogatyriv, P. 67, 188
Bojsa, I. 72
Bokesová, Z. 66
Bolčíková, E. 66, 74, 75
Borges, J. L. 31, 123
Bottura, P. 130
Bourdieu P. 18–21, 35, 46, 120, 121, 127, 144
Branko, P. 65, 72
Brassai 62, 71
Brecht, B. 63, 71
Bremond, H. 53, 71
Brichtová, L. 202, 212
Brinker, K. 154, 175
- Brodňanská, E. 235
Brooke-Roseová, Ch. 249
Brťáňová, E. 9, 10, 218, 223, 224, 229, 231–234, 238, 239, 288, 289, 291, 295
Buber, M. 31, 32, 45, 69
Bucharin, N. 55
Bucková, M. 212
Budovičová, V. 105, 109
Bunčáková, V. 231–233, 236, 238, 239
Busse, D. 153
Butler, J. 121
Buzássyová, K. 108, 216, 238, 239
Bžoch, A. 61, 67, 74, 75, 158
- C**
Caesar, G. I. 222, 232, 233
Caltík, Š. 39, 124, 142
Calvino, I. 38, 45, 249, 255
Canetti, E. 31
Canfora, L. 220, 238
Carco, F. 62, 71
Carnap, R. 29
Catford, J. C. 206, 207, 208, 213
Catona st. 223
Ceașescuová, E. 45
Cepko, J. 234
Cézanne, P. 62, 63, 72, 73
Cicero, M. T. 37, 218, 223, 226, 228, 229, 231, 232, 233, 237
Cíger J. 22, 39
Cincík, J. 53
Cingerová, N. 8, 10, 23, 48, 146, 148, 150, 152, 154, 175, 176, 288, 289, 291, 293, 295
Cixous, H. 121
Claudel, P. 53
Collini, S. 249
Compagnon, A. 121–123, 126, 127, 130, 132, 136, 141–144, 294
Corbusier, Le 62, 72
Croce, B. 55, 71
Culler, J. 249
Curtius, E. R. 219, 233, 238

Cviková, J. 132
Czambel, S. 92, 93, 110, 114

Č

Čaadajev, P. 267
Čabala, M. 71
Čadková, D. 220, 227, 238
Čarnogurská, M. 276, 282
Čech, B. 240, 241, 265
Čechov, A. P. 65, 72, 275, 292
Čechová, S. 68, 72
Čepan, O. 63, 72, 131, 238
Čepanová, N. 63, 72
Čermák, J. 124, 142
Černeĵ (Cherney), J. 80, 108
Černík, V. 25, 29, 34, 46, 49, 245
Černyševskij, N.G. 61, 71
Černý, V. 62, 71, 143
Čičaj, V. 33
Čorej, T. 196, 212
Čukovskij, K. 205, 213, 292

D

d'Alembert 37
d'Holbach, P. H. 37, 156, 157, 175
D'Hulst, L. 18, 22, 46
Dař, V. I. 192, 193, 272, 282
Dancák, F. 269, 282
Dawson, Ch. 218, 219, 238
Debnár, M. 127, 143
Dekanová, E. 173, 176
Deleuze, G. 120, 122, 123, 126
Delisle, J. 15–17, 36, 37, 46, 52, 57, 70, 74
Derrida, J. 120, 122, 123, 126, 136, 138, 139, 144, 255, 294
Deržavin, G. R. 267, 281
Deržavyn / Deržavin V. / V. M. 206, 214
Descartes, R. 22, 23, 39, 45, 59, 129, 136, 139, 155
Dewey, J. 27, 54, 160, 174
Diderot, D. 37, 156
Didi-Huberman, G. 126, 127, 128, 143
Dieška, Ján 45
Dieška, Jozef 161, 162, 177, 269, 270
Dilthey, W. 61, 71
Diogenes L. 165, 175, 222, 223, 226, 232
Diogenes zo Synopy 223
Dioscorides 222
Dlouhý, K. 72, 210, 220

Dmitrijevová, N. A. 62, 65, 71
Dobrovský, J. 225
Dohnány, M. 227, 267
Doležal, A. 224, 237
Domecq, J.-P. 130
Dosse, F. 117, 119, 120, 144
Dostojevskij, F. M. 54, 65, 72, 188, 195, 196, 267, 271, 272, 281, 292
Dubrovinová, L. V. 64, 71
Dubský, J. 124, 142
Dudok, M. 85, 110
Dujčíková, V. 79, 86, 110
Dulebová, I. 148, 150, 152, 154, 176
Dživeľegov, A. K. 65, 71

Ď

Ďurček, O. 227
Ďurovič, E. 73

E

Eco, U. 9, 240–266, 288, 289
Eibel, S. 31
Ejchenbaum, B. 118
Elpidius, páter 55, 71
Engels, F. 61, 63, 158, 159, 174, 193
Epikuros 61, 165, 223, 233
Erhart, G. / H. 229, 237, 238
Érinna 225
Escarpit, R. 29
Espagne, M. 18, 24, 46
Etkind, A. 268, 269, 282
Eunapius 222
Even-Zohar, I. 18, 30, 287, 288
Ezop 227, 231, 237

F

Fadejev, A. 62, 73
Faguet, É. 133
Fairclough, N. 148, 176
Fajnor, V. 97, 107
Felber, S. 157, 158, 161–164, 167, 169, 174, 177
Feldek, E. 71
Felix, J. 64, 66, 130, 131, 141, 294
Ferenčík, J. 7, 206, 214, 240, 286
Ferianc, O. 98, 107
Ferroni, G. 250, 252, 265
Filipová, E. 66, 74, 75
Filo, E. 54, 55, 72, 75
Findra, J. 25, 46

Fish, S. 121
Fišer, Z. 276, 282
Fitt, M. 53, 73
Flavius, J. 223, 224, 233
Flemrová, A. 265
Florek, P. 95, 110
Florin, S. 178, 179, 216
Fontana, M. 250, 265
Forster, E. M. 67
Forte, L. 250, 265
Foucault, M. 26, 68, 116, 120, 122–125, 138, 143, 157, 176, 240, 251, 252, 263, 265
Franková, L. 50, 51, 74, 80, 110
Frankovičová, L. 50, 51, 74
Fridrichovský, M. 73
Frišová / Šimečková, M. 32, 68
Frýbort, Z. 260, 265, 266
Fučík, J. 62, 73
Fulka, J. 126
Fumaroli, M. 125
Fundárek, J. 99, 110
Futák, J. 107

G

Gadamer, H.-G. 29, 132
Gáfriková, G. 223, 238, 295
Gális, V. 252, 257, 265
Garabík, R. 200, 201, 209, 216
Garaudy, R. 64, 71
Gardt, A. 147, 153, 176
Gavlovič, H. 223, 237, 238, 295
Geguš, I. 96–98, 100, 110
Geisbacherová, M. 127, 143
Genêt, J. 123
Genette, G. 116, 118, 119, 121, 122, 124, 126–128, 135, 137, 143
Genzor, J. 212
Gerwen, H. van 24, 46
Getto, G. 251, 266
Gilarevskij, R. S. 204, 214
Giotto 63, 72
Głowiński, M. 67
Glugsman, A. 40
Gnisci, A. 256
Godra, M. 84–86, 89, 90, 110
Goethe, J. W. 193, 226
Goldman, L. 29
Gombrowicz, W. 31
Gonne, M. 24, 46
Gorkij, M. 64, 189
Gottwald, K. 61, 62
Gramsci, A. 257

- Grečnerová, B. 65, 73
 Greimas, A. J. 120, 153, 292, 293
 Gribanov, B. 60
 Gromová, E. 13, 47, 48, 286
 Grusková, J. 220, 238, 239
 Gsell, P. 73
 Guardini, R. 31
 Guth, J. 22
 Gyarfášová, O. 32, 68, 69, 74
- H**
 Habaj, M. 234
 Habovštiaková, K. 82, 83, 110
 Halvoník, A. 125, 143
 Hamada, M. 67, 72
 Hatim, B. 173, 176
 Hauser, A. 29
 Hayeková, M. 105, 110
 Hečko, B. 55, 67, 71, 72, 73
 Hemingway, E. 60
 Herodotos 226, 233
 Hesiodos 224, 233, 234
 Hesychios z Milétu 222
 Hippokrates 222
 Hlbina, P. G. 53, 71
 Hodža, M. M. 84, 99
 Hollá, S. 63, 71
 Hollier, D. 31
 Homér 225, 226, 228, 232, 233, 237
 Honzík, K. 62, 71
 Horák, G. 101, 111
 Horatius, Q. F. 218, 219, 223–227, 229, 238
 Horbačevskij, V. 54
 Horecký, J. 67, 72, 76, 85, 87, 93, 97, 98, 99, 101–103, 105, 111–113, 295
 Horka, R. 234
 Horovitz, A. 51
 Horváth, T. 132, 136, 144
 Hoznek, J. 227
 Hrabovský, J. 55, 73, 229, 232, 233
 Hrabovský, M. 86, 111
 Hradská, K. 74
 Hrala, M. 48, 51, 68
 Hrdlička, M. 13, 47, 48, 286
 Hroboň, S. B. 227
 Hrubaničová, I. 203, 204, 214
 Hruška, F. 241, 249, 250, 252, 258, 266
 Hučko, J. 96, 111
 Hudek, A. 56, 74, 100, 112
 Huisman, D. 63, 71
- Hurban, J. M. 84, 227
 Hymes, D. 54, 170, 176, 218
- CH**
 Chabada, M. 235
 Chalupka, J. 226
 Chalupská, G. 265
 Chesterton, G. K. 53
 Chevrel, Y. 16, 47
 Chorvát, P. 32, 100, 111, 204, 209
 Chrušćovová, N. 202, 212
- I**
 Ingarden, R. 132, 144, 145
 Irigaray, L. 121
 Isačenko, A. V. 73
 Iser, W. 122, 132, 253, 266
 Isokrates 223
 Iustinus, apologéta 218
 Ivancsics, J. 55, 72
 Ivaničová, L. 72
- J**
 Jacquemond, R. 23, 47
 Jäger / Jägerová, M. 146, 148, 150, 152, 153, 157, 176
 Jäger, S. 146, 148, 150, 152, 153, 157, 176
 Jakobson, R. 35, 67, 72, 131
 Jakubjaková, K. 199, 214
 Jakubovič, P. 226
 Jambor, J. 128, 140
 Jancura, V. 60, 61, 74
 Janek, I. 233
 Jarošová, A. 49, 108, 216
 Jauss, H.-R. 131, 132
 Jedlička, A. 103, 108
 Jegolin, A. V. 64, 72
 Jelínek, A. 62, 73
 Jermilov, V. V. 65, 72
 Jesenská, Z. 65, 66, 72, 195, 205, 206, 213, 214
 Jettmarová, Z. 18, 47
 Joganson, B. V. 65, 72
 Jóna, E. 84, 96, 111
 Jourde, P. 130
 Junius, H. 114
 Juráňová, J. 212
 Jurovská, M. 38, 45–47, 49, 124, 143, 144
- K**
 Kačala, J. 93, 94, 100, 103, 105, 111, 187, 214, 221, 239, 282
 Kafka, F. 123
 Kahn, A. 63, 73
 Kalaš, A. 233–234, 238, 239
 Kalinay, V. 54, 72
 Kalinová, A. 63, 65, 72, 73
 Kalmančok, O. 55, 71
 Kalnická, Z. 125, 143, 240, 241
 Kalnýčenko, O. A. 214
 Kamenec, I. 74
 Kanovský, M. 30, 45, 125, 126, 143
 Kant, I. 59, 243, 253, 254, 265
 Karabová, K. 81, 111
 Karul, R. 39, 127
 Karvaš, P. 230
 Kasanický, J. 53
 Kašpar, F. 229, 237, 239
 Keller, R. 153, 156, 169, 176
 Kenížová / Bednářová, K. 251, 265
 Kenny, A. 40
 Kierkegaard, S. 37, 38, 49, 178
 Klaučo, J. 65
 Kliment, P. 195, 212
 Kmeť, A. 88, 108
 Knězek, L. 57, 64, 74
 Kočan ml., M. 195, 212
 Kochol, V. 65, 168
 Kocka, J. 158, 167, 174, 176
 Kojzar, J. 62, 72
 Kołakowski, L. 31, 67
 Kolendič, A. 159
 Koljada, N. 196, 212
 Kollár, J. 33, 86, 87, 91, 158, 176, 226, 227, 239
 Kollár, K. 158, 176
 Kollárová, I. 33
 Komorovský, J. 65, 73, 184, 214, 267, 268, 270, 272, 274–277, 281, 282, 283
 Konečný, M. 65, 86, 159, 169, 171, 225, 239
 Konštantín Filozof 221
 Kopecká, M. 81, 112
 Kopecký, P. 45
 Koprda, P. 249, 251, 252, 263, 264, 266
 Kopsová, R. 71, 268, 271, 272, 281
 Korená, K. 39, 71, 124, 127, 142, 204, 274
 Korte, D. 239
 Kosová, M. 72
 Kostka, J. 62, 72

- Kotulič, I. 79, 112
 Kotvan, I. 236
 Kováč, D. 56, 74, 100, 112
 Kovačičová, O. 7, 49, 65, 74, 184, 214, 267, 282, 286
 Kowalská, E. 33, 191
 Koželová, A. 235
 Kraft, H. 33, 45
 Krajčovič, R. 221, 239
 Králik, Ľ. 209
 Kráľová, B. 123, 197, 198, 212, 224, 238, 240, 295
 Krapka, E. 45
 Krasnovská, E. 77, 78, 79, 82, 112
 Kraus, M. 64, 73
 Krausová, N. 124, 131, 132, 143
 Krčméry, I. 72
 Kristeva, J. 118, 120, 121, 127
 Kropotkin, V. 55
 Krupa, V. 67, 72
 Kržižanovskij, S. 268, 282, 292
 Kuchar, R. 78, 82, 83, 112
 Kuklica, P. 139, 232, 233, 237, 239
 Kundera, M. 131
 Kupka / Kupko, V. 10, 14, 47, 206, 214, 267, 289, 292
 Kupková, I. 7, 9, 47, 48, 178, 184, 206, 213, 214, 267, 272, 282, 288, 292
 Kusá, M. 7, 8, 10, 12, 13, 32, 34, 39, 40, 45–50, 61, 65, 67, 74, 75, 144, 145, 177, 180, 213, 214, 238, 239, 265, 266, 282, 286, 287, 289, 293, 295, 296
 Kuzmány, K. 91, 226, 291
 Kyas, A. V. 229, 239
 Kyung Hye, K. 173
- L**
- Ladmiral, J.-R. 16
 Laliková, T. 81, 112
 Langoš, J. 32, 68, 69
 Lanson, G. 117, 133
 Lao-c' 168, 276, 277, 282
 Laplanche, J. 125, 143
 Latour, B. 126
 Ledényi/Ledényi-Ladziansky, J. 98, 99, 108
 Leduc, J. 126, 135, 143
 Le Goff, J. 120, 125, 249, 294
 Lehuta, E. 65, 71
 Lenhardtová, L. 73
- Lenin, V. I. 55, 61, 62, 72, 159, 167, 169–171, 174, 202, 212, 267
 Léon-Dufour, X. 32, 45, 194
 Le Play, F. 20, 24, 46
 Leprohon, P. 62, 72
 Lergetporer, H. 260, 265, 266
 Lesňáková, S. 72
 Lesňák, R. 31, 47, 69, 72, 74, 75
 Lessing, G. E. 63, 72
 Levey, M. 63, 72
 Levická, J. 8, 10, 76, 91, 99, 102, 103, 112, 126, 135, 143, 287, 289, 293, 295
 Lévinas, E. 40, 120
 Levin, H. 29, 54
 Lévi-Strauss, C. 29, 30, 41, 45, 118–120, 124–126, 143
 Levý, J. 178, 179, 214, 292
 Lichard, D. 84, 87, 88
 Ličko, P. 65, 72, 169
 Ličková, M. 65, 169
 Lindworsky, J. 54
 Lipowski, J. 77, 105, 112
 Liszt, F. 63, 73
 Litva, A. 45, 55, 200
 Litvinov, V. 55
 Lobbes, T. 24
 Lojko, G. 227
 Lomenčík, J. 97, 112
 Loos, J. 89, 108
 Losskij, N. / N. O. 54, 162, 174, 267–272, 281–283
 Lotman, J. M. 21, 28, 45, 67, 68, 72
 Luchavová, H. 45
 Ľudovít XIV. 220
 Lukács, G. 63, 72, 178
 Lukianos zo Samosaty 223, 231, 237
 Lützel, H. 54, 55, 72
 Lyotard, F. 120, 178
- M**
- Machek, V. 81, 112
 Magin, J. B. 223
 Majakovskij, V. 64
 Majerová, J. 215
 Majtán, M. 215
 Majtánová, M. 80, 81, 108, 112, 113
 Malevič, K. 62, 72, 275
 Maliak, J. 228
 Malíková, O. 73
 Malinová, Z. 128, 140, 235
- Maliti-Fraňová, E. 195, 206, 214
 Man, P. de 132
 Marcelli, M. 22, 30, 39, 45, 68, 124, 126, 135, 137, 143, 144
 Marcelliová, M. 125, 143
 Marcus Aurelius, A. 229, 233
 Marenčin, A. 63, 65
 Mariani, M. 53
 Maritain, J. 31, 54
 Markiewicz, H. 68
 Marko, E. 71
 Markovič, M. st. 224, 237, 291
 Marrone, G. 244, 259, 261, 266
 Marták, J. 230
 Martialis, M. V. 225
 Martínek, K. 67
 Martini, C. M. 258, 259, 265
 Marx, K. 61–63, 162, 165, 193
 Masár, I. 101, 105, 113
 Mašková, M. 101, 113
 Masson, J.-Y. 16, 47
 Matejov, F. 45, 128, 132, 140, 143, 200
 Matejovič, P. 128, 140, 143
 Matuška, A. 72
 Mazáč, J. 237
 Mečiar, K. 55, 73
 Mečiar, S. 55
 Mejlach, B. 67
 Meletinskij, J. 68
 Memmi, A. 29
 Merleau-Ponty, M. 124, 143
 Merrigan, K. 24, 46
 Mészáros, O. 33
 Meyer, M. 152, 174, 177
 Meylaerts, R. 24, 46
 Michaličová, T. 64, 71
 Michalovičová, K. 45
 Michalovič, P. 124
 Miháliková, V. 65
 Mikeš, V. 260, 264, 265, 266
 Miko, F. 17, 19, 47, 124, 130, 131, 255
 Mikula, E. 63
 Mikulášová, A. 140
 Mikulášová, V. 65
 Mikuláš, R. 26, 47, 140, 144
 Mikula, Valér 124, 132
 Mikula, Vojtech 45
 Miller, A. 63, 72
 Miller, H. 31
 Millerová, V. 63

Milliaressi, T. 16, 17, 47, 48
 Milochovský, J. 223, 237
 Miłosz, C. 31, 178
 Mimnermos, A. 225
 Mišianik, J. 71
 Mojžiš, Ján 72
 Mojžiš, Juraj 63, 65, 72
 Molnár Satinská, L. 212, 216
 Montaigne, M. de 37
 Montesquieu, Ch. de S. 54,
 122, 162, 174
 Moody, R. 31
 Moravec, Z. 167, 169, 174
 Mornár, P. 281
 Morovics, M. T. 90, 113
 Moser, W. 21, 22, 48
 Motyková, K. 8, 10, 23, 48,
 146, 148, 153, 176, 288,
 289, 292, 293, 295, 296
 Mráz, A. 55, 56, 75
 Mráz, P. 55, 75
 Múcsková, G. 114
 Mukařovský, J. 62, 72, 131
 Münz, T. 157, 158, 168, 174
 Musil, P. 169

N

Nábělková, M. 113
 Navrátil, I. 202
 Nejedlý, Z. 62, 72
 Neman, M. 71, 167, 169
 Neumann, J. 62, 73
 Neumannová, M. 73
 Neumann, S. 62, 73
 Newmark, P. 179, 207, 215
 Noge, J. 66, 75
 Nora, P. 120
 Nord, Ch. 16
 Nosák, B. 227
 Nöth, W. 154, 176
 Novák, L. 86, 95, 113, 199
 Novomeská, A. 240, 241, 265
 Novomeský, L. 71

O

Obstová, Z. 260, 265, 266
 Okál, M. 72, 139, 164, 165,
 204, 215, 220, 223, 229–233,
 236, 237, 239
 Okálová, M. 180, 182, 185–187,
 204
 Okopień-Sławska, A. 68
 Oktavec, F. 84, 113
 Ološtiak, M. 179, 180, 194,
 195, 198–201, 203, 209,
 210, 215

Ondřejková, R. 81, 112
 Ondřejovič, S. 80, 102, 113,
 114
 Onufer, P. 266
 Oravcová, A. 232
 Ormis, S. 227
 Orwell, G. 31
 Ostriež, Š. 53, 73
 Otčenáš, I. 202
 Ott, L. 269, 283
 Ovidius, P. N. 223–226, 230,
 231, 239

P

Pacini, L. 55, 73
 Palkovič, Jur 226
 Palkovič, Juraj 84, 225, 226,
 237
 Panczová, H. 235
 Papini, G. 53, 54, 55, 71, 73
 Papin, J. 270, 271, 283
 Páříčka, J. 51
 Pašteka, J. 66, 71, 75
 Pašteková, S. 75
 Pastier, O. 31, 68
 Pastierová, L. 32, 48, 68
 Patalas, E. 63, 73
 Patočka, J. 22, 132, 145
 Patráš, V. 200, 203, 210, 215
 Pauliny, E. 78, 84, 85, 94, 100,
 113, 232
 Pausanias 224
 Pechar, J. 30, 124, 143
 Peciar, Š. 73, 103, 108, 112,
 113, 215
 Petioky, V. 91, 113
 Peřová, A. 214
 Petříček, M. 126, 143
 Petronius, G. 222, 231, 237
 Petrová, V. 73, 292
 Phaedrus 223, 225
 Piaček, J. 25, 26, 41, 48, 176,
 270, 276, 283
 Picasso, P. 62, 63, 71, 73

Picon, G. 30
 Pieper, J. 40
 Pindaros 226, 227
 Pisárčiková, M. 214, 282
 Pišút, M. 55, 73
 Platón 222, 223, 225, 227,
 228, 232, 233, 236
 Plautus, T. M. 222
 Pliešovská, L. 27, 48
 Plotinos 222, 236
 Plutarchos 223, 231, 233, 234,
 237

Plutko, P. 47, 255
 Polakovič, Š. 59, 99
 Pořáková, J. J. 214
 Poledňák, J. 62, 73
 Polybios 222
 Pontalis, J.-B. 125, 143
 Popovič, A. 7, 14, 15, 17, 19,
 23, 29, 47, 48, 131, 178,
 212, 215, 255, 286
 Popper, K. 29
 Porák, J. 79, 113
 Pospíšil, I. 244, 266
 Považaj, M. 214, 215, 282
 Příbylová, J. 183, 215
 Prikryl, L. V. 81, 113
 Procházková, P. 196, 197, 213
 Proklos 221, 222
 Propertius, S. 231, 239
 Propp, V. J. 67
 Proust, M. 118, 123
 Prudentius 219
 Puškárová, M. 31, 46, 125, 143
 Pym, A. 17, 48, 57, 75, 178,
 206, 208, 215
 Pythagoras 228

Q

Quoist, M. 31

R

Racine, J. 117
 Rácová, A. 212
 Rakovský, M. 222
 Rakšányiová, J. 12, 13, 15, 16,
 48
 Rakúsová, G. 127, 143
 Rakús, S. 141
 Rampák, Z. 230
 Rancière, J. 120, 123, 130
 Ratzinger, J. 31
 Read, H. 63, 72, 73, 140, 142
 Reifová, I. 154, 176
 Reis, K. 16
 Rembrandt van Rijn 60
 Renoir, A. 62, 73
 Riabinina, N. 73
 Richterová, A. 202
 Ricœur, P. 40, 116, 120, 121,
 126, 132, 135, 137, 143, 144
 Ricziová, B. 80, 113
 Rienzo, G. de 251, 266
 Riffaterre, M. 120, 127, 132
 Rodin, A. 53, 73
 Roháček, M. 53
 Rohe, O. 53, 130, 224, 237
 Rohoň, J. 224

- Roland, H. 24, 46
 Rondziková / Tyššová-
 Rondziková, N. 13, 24, 47,
 49, 75, 145, 266, 286
 Rorty, R. 121, 249
 Rougemont, D. de 38, 46, 47
 Rousseau, J.-J. 123
 Rovenská, J. 232
 Rozanov, V. / V. V. 273, 281
 Rožnay, S. 225, 226
 Rozner, J. 72
 Rudolf, M. 53
 Rusina, I. 239
 Rusnáková, N. 252, 266
 Russell, B. 123
 Ružička, J. 95, 101, 104, 114
 Rybářová, S. 7, 12, 40, 46–48,
 74, 137, 144, 145, 177, 213,
 214, 238, 239, 265, 282,
 286, 287, 295
 Rychlík, J. 77, 91, 94, 95, 98,
 114
- S**
 Sadoul, G. 62, 73
 Sainte-Beuve, Ch. A. 117, 118
 Saint-Évremond, Ch. de 118
 Sallustius, G. C. 232
 Salva, K. 51, 81, 228, 263
 Sambucus, J. 221, 222, 239
 Sapfo 225
 Sapiro, G. 23, 47, 48
 Sartre, J.-P. 19, 29, 123
 Saučin, L. 72
 Sawicki, F. 73
 Sayers, M. 63, 73
 Searle, H. 63, 73
 Sebag, L. 124, 144
 Sedláček, M. 265
 Seibt, F. 40
 Seidl, I. 251, 266
 Sekvent, K. 212
 Seneca 226, 228, 230, 232,
 237
 Sextus, E. 231, 233
 Schaff, A. 168
 Schäffner, Ch. 173, 176
 Schmittová, G. 60
 Schoberová, R. 29, 46
 Schögler, R. Y. 20, 21, 48
 Schützer, J. 27
 Sinopoliová, F. 256
 Sirácky, A. 158, 170, 175, 176
 Sivák, J. 126, 135, 137, 144
 Skácel, A. 73
 Skladaná, J. 81, 112
- Slamová, A. 232
 Slančová, D. 156, 177
 Slezáková, M. 88, 114
 Slobodník, D. 67, 72, 124, 142
 Slušný Zahorlov, I. 88, 92
 Smolík, P. 47, 74
 Smrek, J. 55, 73, 81, 98, 111
 Sobocká, J. 88, 114
 Sofokles 229, 237
 Sokol, J. 25, 26, 42
 Sokolov, V. V. 23, 155, 194,
 195, 200, 215
 Sokolová, M. 194, 195, 200,
 216
 Sokrates 164, 223, 225, 233
 Sollers, Ph. 120, 127
 Soloviov / Solovjev / Solovjov,
 V. S. 35, 183–186, 188,
 190, 196, 203, 268, 269,
 272, 281, 283
 Součková, M. 252, 256, 266
 Soulages, F. 125
 Spitzmüller, J. 146, 148, 150,
 156, 157, 169, 170, 171,
 177
 Staël-Holstein, G. de 118, 129
 Stalin, J.V. 53, 55, 58, 61, 62,
 64, 72, 73, 155, 160, 165,
 167, 175
 Starobinski, J. 118, 120, 127
 Starostin, B. A. 204, 214
 Stawinski, J. 60
 Stobaios, I. 222
 Stodola, E. 94, 97, 108, 223,
 238
 Stolič, L. 67
 Subota, L. 73
 Suchotin, A. 204, 205, 216
 Susini-Anastopoulos/ová, F.
 126, 127, 143
 Suvák, V. 234, 239
 Sv. Ambróz 218
 Sv. Augustín 234
 Sv. Hieronym 218
 Sv. Metod 221
 Svoboda, K. 220, 221, 223–227,
 239, 250, 274
 Sýkorová, M. 31, 46
 Szántó, L. 72
 Szathmáryová-Vlčková, V. /
 Szathmáry-Vlčková, V. 22,
 64, 73, 156
 Szentiványi, M. 55, 73
 Szigeti, L. 128, 145
 Szlezák, T. 219, 239
 Szolnokiová, J. 45
- Š**
 Šabík, V. 29, 46, 63, 253
 Šafár, I. 220, 221, 226, 229,
 230, 231, 233, 236, 239
 Šafárik, P. J. 86, 87, 91, 226
 Šafaříková, R. 126, 143
 Šajda, P. 32, 38, 45, 69
 Šarapatka, B. 88, 114
 Šavelová, M. 262, 266
 Šebestík, J. 158, 164, 165, 166,
 167, 168, 175, 177
 Šeřánek, J. 169, 175
 Šerlaimovová, S. 68
 Šestov, L. 9, 273–279, 281
 Šimko, J. 64, 73
 Šimko, M. 72
 Šimovičová, E. 231, 232, 233,
 237
 Široký, V. 60
 Šišmišová, P. 10, 144
 Šklovskij, V. 28, 35, 67, 118,
 131
 Škoviera, D. 220, 223, 229,
 231–234, 236, 237, 238,
 239
 Šoltéssová, E. M. 51, 75
 Šoóš, M. 273, 281
 Špačková, S. 182, 183, 186,
 187, 198, 204, 208, 209,
 210, 216
 Špaňár, J. 160, 161, 229,
 231–233, 236, 237, 239
 Šprinc, M. 55, 73
 Šprunk, K. 22
 Štádlarová, A. 265
 Štefan, E. B. 65
 Števec, J. 67, 71, 75, 124, 144
 Štichauer, P. 265
 Štindl, K. 281
 Štraus, T. 71, 98, 198
 Štúr, K. 227
 Štúr, L. 21, 76, 83, 84, 85, 86,
 89, 114
 Štúrová, B. 73
 Šubrt, J. 221, 239, 253
 Šuša, I. 9, 10, 240, 244, 252,
 260, 266, 288, 289, 294, 296
 Šútovec, M. 132
 Švagrovský, Š. 80, 114
 Švihran, J. 156–158, 160, 161,
 166, 175, 177
- T**
 Tacitus, P. C. 223, 229, 232,
 237, 239
 Taine, H. 133

- Talice, M. T. 250, 265
 Telgársky, J. 55, 73
 Teplan, D. 56, 75, 127, 144, 252
 Teubert, W. 153
 Theokritos 226
 Thibaudet, A. 133
 Thomka, B. 126
 Thomson, G. 64, 73
 Thukydides 232
 Tibullus, A. 231, 239
 Timrava, B.S. 51, 75
 Titscher, S. 152, 177
 Tížik, M. 127, 144
 Todorov, Tz. 116, 120, 121, 123, 125, 127, 130, 144, 145
 Tomášek, J. P. 228, 237
 Tondelli, P. V. 252
 Topolský, M. 158, 159, 175, 176
 Toran, E. 73
 Tóth, S. J. 80, 85, 114
 Toury, G. 18
 Trockij, L. 55, 268
 Truchlik, K. 160, 175
 Truhlářová, J. 8, 10, 13, 38, 49, 61, 67, 75, 116, 126, 129, 144, 145, 158, 177, 242, 266, 288, 289, 294, 296
 Turčány, E. 73
 Turčány, V. 71
 Tvrdý, P. 229, 237
 Twain, M. 60
 Tyňanov, J. 118, 131
 Tyrtaios 225
 Tyšš, I. 13, 24, 47, 49, 286
 Tyššová-Rondziková, N. 24, 49
- U**
 Uherková, M. 72
 Ulman, M. 201, 213
 Ulman, P. 201, 213
 Unbegaun, B. O. 192, 204, 216
 Urbánek, F. 53, 56, 62, 72, 73
- V**
 Václavík, V. 167, 175
 Vajdová, L. 10, 13, 18, 23, 47, 48, 49, 68, 75, 116, 122, 124, 126, 132, 145
 Valček, P. 140, 145
 Válek, J. 72
 Valentová, I. 78, 81, 82, 112, 114, 179, 212, 216
 Valentová, V. 264
 Valéry, P. 53
 Valkovičová, G. 92, 114
 Vallo, S. 240, 241, 248, 249, 253, 265
 Vallová, M. 240, 241, 247, 253, 265
 Vanasten, S. 24, 46
 Vantuch, A. 22, 39, 45, 63, 71, 158, 166, 175, 177, 222, 239, 294
 Varcl, L. 220–222, 239
 Vargová, M. 126, 143, 253
 Váross, M. 63, 71
 Városová, E. 165, 166, 175
 Vegetius, P. V. 222
 Velleius Paterculus, G. 233
 Vergilius 218, 219, 223, 226, 228, 229, 237
 Verlaïne, P. 53
 Vermeer, H. J. 16
 Vetter, J. 152, 177
 Viceník, J. 25, 29, 34, 46
 Viest, I. 97, 109
 Vilar, J. 62, 73
 Vilikovský, J. 7, 178, 216, 239, 286
 Vilikovský, P. 30, 45, 125, 143
 Vilímek, V. 13, 47, 48, 286
 Vinczeová, B. 198, 199, 216
 Vinšová, K. 260, 265, 266
 Višňovský, E. 25, 27, 33, 46, 48, 49, 245
 Vlachov, S. 178, 179, 216
 Vodička, F. 131
 Voegelin, E. 40
 Voigt, V. 67
 Volavková-Skořepová, Z. 65, 73
 Vorličný, P. 224
 Voß, J. H. 225
- Vozák, M. 232
 Vydra, A. 39, 127, 144
- W**
 Wachtarczyková, J. 200, 201, 209, 214, 216
 Warnke, I. H. 146, 148, 150, 156, 157, 169–171, 176, 177
 Werner, M. 18, 46
 Whiteová, S. 31, 46
 Winckelmann, J. J. 226
 Winczer, P. 29, 30, 49, 67, 68, 75, 124, 141
 Wodak, R. 152, 173, 174, 177
 Wojtyła, K. 31
 Wolf, J. 45
 Woodsworth, J. 36, 46
- X**
 Xenofón 233
- Z**
 Záborský, J. 87, 212, 227, 228, 238, 291
 Zajac, P. 132, 141, 145
 Záhurecký, A. 39, 126, 143
 Záturecký, A. 97, 107, 109
 Závodný, A. 198, 216
 Zbořil, B. 53, 73
 Zelinová, Z. 234, 239
 Zigo, M. 39, 68, 142
 Zoch, C. 227
 Zoch, I. B. 88–91, 95, 109, 113, 114
 Zola, É. 133, 294
- Ž**
 Žáčková, M. 265
 Žarnov, A. 229, 237
 Žáry, J. 227, 239
 Ždan, V. 67
 Žiaranová, R. 65
 Žigo, J. 71, 213, 215, 231, 232, 237, 239
 Žirmunskij, V. M. 28
 Žiška, O. 71
 Žitný, M. 37, 38, 49, 71
 Živkovič, D. 159

VYBRANÉ KAPITOLY Z TEÓRIE A PRAXE PREKLADU VO VEDÁCH O ČLOVEKU A KULTÚRE

Ivana Kupková (ed.)

Vedecká editorka

Mgr. Ivana Kupková, PhD.

Jazyková redakcia a preklad resumé

Mgr. Zuzana Močková Lorková, PhD.

Dizajn a zalomenie

Eva Kovačevičová-Fudala

Menný register

Ing. arch. Alexander Kupko

Vydal Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i., 2025.

Tlač

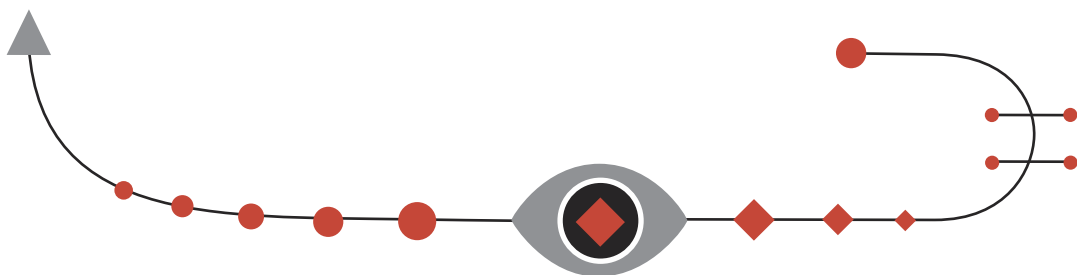
Grafické štúdio Gerthofer, Struhárová 2, 900 51 Zohor, <https://www.gerthofer.sk/>

ISBN 978-80-88815-28-0 (tlač)

ISBN 978-80-88815-29-7 (online)

DOI <https://doi.org/10.31577/2025.9788088815297>

Publikácia *Vybrané kapitoly z teórie a praxe prekladu vo vedách o človeku a kultúre* ako ďalší výstup vedeckého projektu zameraného na preklad v danej vednej oblasti nadväzuje na *Slovník prekladateľiek a prekladateľov: vedy o človeku a kultúre* (2024). Impulzom pre jej vznik boli prednášky o rôznych aspektoch prekladu socio-humanitnovedných textov uskutočňované v rámci projektu v priebehu rokov 2023 a 2024. Písomná podoba umožnila ich autorkám a autorom obsah a rozsah prezentovanej otázky rozšíriť a ísť väčšmi do hĺbky skúmanej problematiky. A hoci pôvodne tieto rôznorodé texty spájala iba oblasť skúmania – preklad vo vedách o človeku a kultúre, pri ich konfrontácii, keď sa spolu ocitli ako kapitoly jednej publikácie, ukázali sa prekvapivé súvislosti. Aj vďaka nim vznikol pomerne kompaktný celok, ponúkajúci čitateľom na jednom mieste informácie, ktoré inde nenájdu. Môže teda poslúžiť ako učebnica poskytujúca vysokoškolským pedagógom prekladateľských aj všeobecných filologických špecializácií či filozofie, histórie alebo spoločenských vied základný materiál pre študentov, s ktorým s nimi môžu ďalej pracovať. Publikácia je však určená aj pre vedeckých pracovníkov z daných odborov, predovšetkým translatológov, a v neposlednom rade i pre prekladateľov.

ISBN 978-80-88815-29-7
(online)

9 788088 815297

ISBN 978-80-88815-28-0
(tlač)

9 788088 815280